

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

II

9

ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΩΙ

ΚΑΙ Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ

ΥΠΟ

Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ

ΜΕΤΑ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1898 ΑΝΑΣΚΑΦΑΣ, ΜΕΤΑ ΟΚΤΩ ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΩΝ
ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΕΝΝΕΑ ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ ΕΝ ΤΩΙ ΚΕΙΜΕΝΩΙ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ

1900

Αε 10

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐλαχίστας εἰδήσεις παρέχουσιν ἡμῖν περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν Ἀσκληπιείων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Βραχυτάτην καὶ ἀτελεστάτην τοῦ Ἀσκληπείου τούτου περιγραφὴν παρέχει ἡμῖν ὁ περιηγητὴς Πανσανίας ἐν βιβλ. II κεφ. 27, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸ ἱερόν κατὰ τὰ μέσα τῆς Β' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. Ἄλλοι τινὲς τῶν ἀρχαίων, λίαν εὐάριθμοι, ἀπλῶς καὶ ὅλως ἐν παρόδῳ μνημονεύουσι τοῦ Ἀσκληπείου τούτου.

Τὸ περίφημον τοῦτο ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ ἐν αὐτῷ οἰκοδομήματα καὶ ἀναθήματα, τὴν ἐν αὐτῷ ἀσκουμένην λατρείαν τοῦ θεοῦ, τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν, τὴν κατασκευὴν τῶν δημοσίων ἔργων, τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰατρικὴν τέχνην καὶ ἰδίως τὸν τρόπον τῆς ἐν αὐτῷ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ταῦτα πάντα μανθάνομεν τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀπὸ τοῦ 1881 ἐνεργουμένων ἐν αὐτῷ ἀνασκαφῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται εἶνε ἀληθῶς τῶν εὐτυχεστάτων ἐν Ἑλλάδι ἐνεργηθειῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν· δύναται νὰ λεχθῆ (καὶ ἐλέχθη ἤδη ἐπιτραπήτω δὲ καὶ εἰς ἐμὲ νὰ εἴπω τοῦτο), ὅτι ἄλλη τις ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει ἀγάγει εἰς φῶς τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα εὐρήματα, ἰδίως ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαγάγη τις ἐν τοσαύτῃ ποσότητι λεπτομερεῖα τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ ἀνασκαφέντος τόπου.

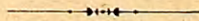
Τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀσκληπείου τούτου καὶ πάντα τὰ κατ' αὐτὸ θέλω ἐκθέσει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελε-

σμάτων καὶ πορισμάτων τῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῇ ἀνά
χειρας πραγματείᾳ.

Ὁ ἀναγνώστης, ὅστις θέλει διεξέλθει τὴν πραγμα-
τείαν ταύτην, ὄχι μόνον τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἱεροῦ θέλει
μάθει καὶ τὰς γνώσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ καθ' ὅλου βίου
καὶ περὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων ὑπὸ πολλὰς ἐπό-
ψεις θέλει ἐπανξήσει, ἀλλὰ θέλει πρὸς τούτοις ἐν-
νοήσει τίς ὁ σκοπὸς τῆς ἐκτελέσεως ἀνασκαφικῶν ἐρ-
γασίων, ποῖα δύνανται νὰ εἶνε τὰ ἀποτελέσματα αὐ-
τῶν καὶ κατὰ πόσον αὗται θαυμασίως συμβάλλονται
εἰς τὸ νὰ ἐξάρωσι τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην καὶ
καταστήσωσιν αὐτὴν ἐπιστήμην περιβλεπτοῦ. Ἐν παν-
τελεῖ σχεδὸν ἐρημία φιλολογικῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ
Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου δυνάμεθα νῦν πλήρη ἔννοιαν
τοῦ Ἱεροῦ τούτου νὰ σχηματίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν
ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρεθέντων λίθων, τῶν ἀψευδῶν
τούτων μαρτυρίων τοῦ παρελθόντος, καὶ οὕτω νὰ γρά-
ψωμεν ἱστορίαν, ἥτις ἔνεκα τῆς σπουδαιότητος τοῦ
Ἱεροῦ, ἔνεκα τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἐν αὐτῷ λατρευομέ-
νου θεοῦ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀπονεμομένης λατρείας,
καὶ κυρίως ἔνεκα τῶν σχέσεων τοῦ θεοῦ τούτου πρὸς
τὴν ἰατρικὴν τέχνην καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπ' αὐτοῦ
θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ἀποτελεῖ συγχρόνως σπου-
δαιότατον, περιεργότατον καὶ διδακτικώτατον κεφά-
λαιον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλ-
λῆνων.

Π. Κ.

ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΩΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I

Περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ διαδόσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ

Ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἥτις ὀρμηθεῖσα ἐκ τῆς κρατούσης τότε παρὰ τῷ λαῷ ἀντιλήψεως περὶ τοῦ θεοῦ διεμόρφωσε τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διέπλασε τοὺς ἐθνικοὺς αὐτῶν θεοὺς, ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν παρίσταται ὡς θεός. Θεὸς κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως ἐγένετο οὗτος ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα ἱστορικοῖς χρόνοις διὰ τῆς διαδόσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς λατρείας αὐτοῦ. Εἶνε ἄρα ὁ Ἀσκληπιὸς τῶν νεωτέρων θεῶν, οἵτινες κατέλαβον θέσιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ Πανθέῳ (1). Ἡ λατρεία ὅμως αὐτοῦ τοσοῦτον διεδόθη ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον

(1) Ἡ ἐρμηνεία καὶ παραγωγή τῆς λέξεως Ἀσκληπιὸς πράγματα παρέχει. Οἱ ἀρχαῖοι παρῆγον αὐτὴν τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀσκελὲς καὶ ἥπιος (Μέγα Ἐτυμολογικόν, ἀσκελὲς: ὅτι τὰ ἀσκελῆ τῶν νοσημάτων ἥπια ποιεῖ), τὸ δὲ ἐκ τοῦ Ἀσκληῖς, ὀνόματος βασιλέως τῆς Ἐπιδαύρου, ὃν ἐθεράπευσεν ὁ τότε καλούμενος θεὸς Ἥπιος. Κατὰ δὲ τὸ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἱεροῦ εὑρεθὲν ποίημα τοῦ Ἰσύλλου, ὁ Ἀσκληπιὸς ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τοῦ Αἴγλην (Ἄσγλη, ἴδε Wilamowitz: *Isyllos* σ. 92. J. Baunack: *Studien* I, 155, αἴγλη = αἰσκλη), ὀνόματος τῆς μητρὸς αὐτοῦ Κορωνίδος [«ἐπίκλησιν δὲ νιν Αἴγλας ματρὸς Ἀσκληπιὸν ὠνόμαξε Ἀπόλλων» Fouilles d'Épidaure, σ. 34, ἀρ. 7, στ. 50]. Οἱ νεώτεροι παρῆγον τὴν λέξιν τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀσκάλαος (= ὄφις, ἐν τῇ καθολικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως. ἴδε Welcker: *Gr. Götterl.* II, 736), τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἄλκω — Ἀλγήπιος (Pott: *Ztschr. f. vgl. Spr.* VI, 401). Προὔταθῃ δὲ καὶ ἡ παραγωγή τῆς λέξεως ταύτης ἐκ τῆς σημιτικῆς διαλέκτου καὶ τελευταῖον ὑπεστηρίχθη

καὶ τοσοῦτον ἐρριζοβόλησε παρὰ τῷ λαῷ, ὥστε ἐπέζησε πλείο-
 τερον πάσης ἄλλης λατρείας. Ἐφ' ὅσον σὺν τῷ χρόνῳ οἱ θεοὶ
 τοῦ Ὀλύμπου κατέπιπτον ἀπὸ τοῦ πάλαι ποτὲ ὕψους αὐτῶν,
 ἐφ' ὅσον ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς παρήκμαζε, ἐφ' ὅσον αἱ ἐλεύθεραι
 ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐξηφανίζοντο ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ ἡ
 δουλεία ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ Ἀσκληπιός, ὁ
 πανελλήνιος πλέον θεός, ἐκρατύνετο. Θεὸς θαυματουργός, θερα-
 πεύων τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ πάσης σωματικῆς ἀσθενείας, θεὸς
 τῶν ἐγκοιμήσεων, τῶν ὄπτασιῶν καὶ μαγγανειῶν, θεὸς φιλάν-
 θρωπος, παρέχων βάλσαμον παρηγορίας εἰς τοὺς δυστυχεῖς τῷ
 σώματι καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν
 θεὸς τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς καταπτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολι-
 τισμοῦ, καθ' οὓς ἐπεκράτει πλέον ἢ δεισιδαιμονία, ἢ δυστυχία
 καὶ ἢ ἀθλιότης. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο ὁ τελευταῖος
 πρόμαχος τῆς ἀρχαίας θρησκείας, ὅστις ἠγωνίσθη πρὸς τὸν εἰσα-
 χθέντα καὶ ἐπικρατοῦντα τότε ἐν Ἑλλάδι Χριστιανισμόν. Τὰ
 Ἀσκληπιεῖα ἐγένοντο τὰ τελευταῖα καταφύγια τῶν θεῶν τῶν
 Ἑλλήνων· ὅταν δὲ κατέπαυσεν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶχε
 πλέον ἐκλείψει πᾶσα ἄλλη λατρεία καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεκρά-
 τησε καθ' ἅπαντα τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Ὁ Ὅμηρος γνωρίζει τὸν Ἀσκληπιὸν ἀπλῶς ὡς ἕξοχον ἰατρὸν
 διδασθέντα τὴν ἰατρικὴν παρὰ τοῦ κενταύρου Χείρωνος, πατέρα
 τῶν διακεκριμένων ἐπίσης ἰατρῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλείριου
 τῶν ἐκ Τρίκκης τῆς Θεσσαλίας καταγομένων (2). Εἰς τὴν θεσσα-

αὕτη ὑπὸ τοῦ Clermont-Ganneau (Rénue critique, 1884 σ. 572· πρβ. Rei-
 nach ἐν Rénue archéologique 1885, σ. 93), ὅστις ἐκλαμβάνει τὴν λ. Ἀσκλη-
 πῖος ταυτῶσημον τῷ «ich-kalbi» (= «l'homme chien»).

Ἡ νῦν μᾶλλον κρατούσα γνώμη περὶ τῆς παραγωγῆς τῆς προκειμένης λέξεως
 εἶνε ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα κατὰ τὸ ποίημα τοῦ Ἰσύλλου, δηλ. ἡ ἐκ τοῦ
 Αἰγλῆ. Ὑπὲρ ταύτης δὲ τῆς καταγωγῆς τῆς λέξεως μαρτυροῦσι καὶ οἱ τύποι
 Αἰσχλαβιδίος (Röhl: IGA., ἀρ. 549), Αἰγλάνη ὄνομα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἡ-
 σύχιος), κτλ. Τὸ πρῶτον ἄρα συνθετικὸν τῆς λέξεως ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔννοιαν
 τῆς λάμπσεως, τοῦ φωτός, ἐξ οὗ ὑποδηλοῦται πρὸς τούτοις ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ
 Ἀσκληπιὸς ἐξελέφθη ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος.

(2) Ἰλιάς, Β, 731. Δ, 194, 204. 219. Λ, 518, 604. Ξ, 2. Οἱ Ἀσκληπιάδαι
 Μαχάων καὶ Ποδαλείριος ἦσαν ἠγεμόνες τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Ἑλλήνων
 Θεσσαλῶν ἐκ Τρίκκης, Ἰθώμης καὶ Οἰχαλίας.

λικήν δὲ χώραν ἀνάγει ἡμᾶς καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν παραδόσεων περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὗτινος πατὴρ μὲν εἶνε ὁ Ἀπόλλων, μήτηρ δὲ ἡ Κορωνίς, θυγάτηρ τοῦ Φλεγύου. Ἔσχε δὲ ἀρχὴν ἡ παράδοσις αὕτη, ἐν ἣ ὁ Ἀσκληπιὸς παρίσταται ὡς ἥρωος, ἐκ τοῦ Ἡσιοδείου ποιήματος «Ἡοῖαι» (1) καὶ ἐκτίθεται κυρίως ἐν τοῖς Πυθίοις (ᾠδὴ Γ') τοῦ Πινδάρου.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἐρασθεὶς ὁ Ἀπόλλων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τὴν Βοιβιάδα λίμνην (ἐν τῷ Δωτίῳ πεδίῳ καθ' Ἡσιόδον, ἐν τῇ Λακκερείᾳ κατὰ Πίνδαρον) οἰκούσης Κορωνίδος, θυγατρὸς τοῦ Φλεγύου, συνηνάσθη αὐτῇ. Πρὶν ἢ δ' αὕτη γεννήσῃ, ὃν ἐν γαστρὶ ἔφερεν ἐκ τοῦ κρυφίου τούτου γάμου παῖδα Ἀσκληπιόν, ἠράσθη καὶ εἰς γάμον συνῆλθε μετὰ τοῦ Ἴσχυρος, υἱοῦ τοῦ Ἐλάτου, ἀνδρὸς ἐγγωρίου μὲν καθ' Ἡσιόδον (2), ζένου δὲ κατὰ Πίνδαρον ἐξ Ἀρκαδίας εἰς Θεσσαλίαν ἐλθόντος. Ἄλλ' ὁ κόραξ, πιστὸς ὑπηρέτης τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔσπευσε εἰς Δελφοὺς καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν κύριόν του τὴν ἀπιστίαν ταύτην τῆς Κορωνίδος (3). Ὁ Ἀπόλλων ἀγανακτήσας ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ καὶ ἐξοργισθεὶς κατηράσθη τὸν κομίσαντα τὴν ἀγγελίαν κόρακα, ὅστις τότε, λευκὸς πρότερον ὢν, ἐγένετο μέλας. Ἡ Ἄρτεμις δὲ ἐκδικουμένη τὴν πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἀδελφὸν ὕβριν ἐφόνευσε τὴν Κορωνίδα. Ἐν ᾧ δὲ τὸ πτώμα ταύτης εἶχε τεθῆ ἐπὶ πυρᾶς, ὁ Ἀπόλλων σπεύσας ἐξήγαγεν ἐκ τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς τὸ τέκνον του καὶ μετενεγκὼν αὐτὸ εἰς τὸ Πήλιον ὄρος ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν ἐκεῖ διατρίβοντα κένταυρον Χείρωνα, ὅστις ἀνέθρεψε τὸν παῖδα καὶ ἐδίδαξεν αὐτὸν τὴν ἰατρικὴν. Τοσοῦτον δ' ἠὺδοκίμησεν ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, ὥστε ὄχι μόνον τοὺς ἀνθρώπους ἐκ παντοίων νόσων, τὸ μὲν δι' ἐπωδῶν, τὸ δὲ διὰ φαρμάκων καὶ ἐμπλάσטרων ἐθεράπευεν, ἀλλὰ προέβαινε καὶ εἰς ἀνά-

(1) Τοῦτο συνεπέρανεν ὁ Wilamowitz (Isyllos von Epidauros, σ. 55 κέ.) λαβὼν ὑπ' ὄψιν δύο τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡσιοδείου τούτου ποιήματος καὶ παραβαλὼν αὐτὰ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου παραδιδόμενα καὶ πρὸς τὰ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀπολλοδώρου (III, 10, 3).

(2) Ἴδε Wilamowitz (Isyllos, σ. 60).

(3) Ταῦτα τὰ περὶ τοῦ κόρακος ἀναφέρει ὁ Ἡσιόδος καί, τούτῳ ἐπόμενος, ὁ Ἀπολλόδωρος. Κατὰ Πίνδαρον ὁ Ἀπόλλων ἔμαθε τὴν ἀπιστίαν τῆς ἐρωμένης του ὡς θεὸς τὰ πάντα γινώσκων.

καὶ τοσοῦτον ἐρριζοβόλησε παρὰ τῷ λαῷ, ὥστε ἐπέζησε πλείο-
 τερον πάσης ἄλλης λατρείας. Ἐφ' ὅσον σὺν τῷ χρόνῳ οἱ θεοὶ
 τοῦ Ὀλύμπου κατέπιπτον ἀπὸ τοῦ πάλοι ποτὲ ὕψους αὐτῶν,
 ἐφ' ὅσον ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς παρήκμαζε, ἐφ' ὅσον αἱ ἐλεύθεραι
 ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐξηφανίζοντο ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ ἡ
 δουλεία ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ Ἀσκληπιός, ὁ
 πανελλήνιος πλέον θεός, ἐκρατύνετο. Θεὸς θαυματουργός, θερα-
 πεύων τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ πάσης σωματικῆς ἀσθενείας, θεὸς
 τῶν ἐγκοιμήσεων, τῶν ὄπτασιῶν καὶ μαγγανειῶν, θεὸς φιλάν-
 θρωπος, παρέχων βάλσαμον παρηγορίας εἰς τοὺς δυστυχεῖς τῷ
 σώματι καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν
 θεὸς τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς καταπτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολι-
 τισμοῦ, καθ' οὓς ἐπεκράτει πλέον ἢ δεισιδαιμονία, ἢ δυστυχία
 καὶ ἡ ἀθλιότης. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο ὁ τελευταῖος
 πρόμαχος τῆς ἀρχαίας θρησκείας, ὅστις ἠγωνίσθη πρὸς τὸν εἰσα-
 χθέντα καὶ ἐπικρατοῦντα τότε ἐν Ἑλλάδι Χριστιανισμόν. Τὰ
 Ἀσκληπιεῖα ἐγένοντο τὰ τελευταῖα καταφύγια τῶν θεῶν τῶν
 Ἑλλήνων· ὅταν δὲ κατέπαυσεν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶχε
 πλέον ἐκλείψει πᾶσα ἄλλη λατρεία καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεκρά-
 τησε καθ' ἅπαντα τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Ὁ Ὅμηρος γνωρίζει τὸν Ἀσκληπιὸν ἀπλῶς ὡς ἕξοχον ἰατρὸν
 διδασθέντα τὴν ἰατρικὴν παρὰ τοῦ κενταύρου Χείρωνος, πατέρα
 τῶν διακεκριμένων ἐπίσης ἰατρῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλείριου
 τῶν ἐκ Τρίκκης τῆς Θεσσαλίας καταγομένων (2). Εἰς τὴν θεσσα-

αὕτη ὑπὸ τοῦ Clermont-Ganneau (Révue critique, 1884 σ. 572· πρβ. Rei-
 nach ἐν Révue archéologique 1885, σ. 93), ὅστις ἐκλαμβάνει τὴν λ. Ἀσκλη-
 πιὸς ταυτῶσημον τῷ « ich-kalbi » (= « l'homme chien »).

Ἡ νῦν μᾶλλον κρατοῦσα γνώμη περὶ τῆς παραγωγῆς τῆς προκειμένης λέξεως
 εἶνε ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα κατὰ τὸ ποίημα τοῦ Ἰσύλλου, δηλ. ἡ ἐκ τοῦ
 Αἰγλῆ. Ὑπὲρ ταύτης δὲ τῆς καταγωγῆς τῆς λέξεως μαρτυροῦσι καὶ οἱ τύποι
 Αἰσχλαβιδός (Röhl: IGA., ἀρ. 549), Αἰγλάθη ὄνομα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἡ-
 σύχιος), κτλ. Τὸ πρῶτον ἄρα συνθετικὸν τῆς λέξεως ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔννοιαν
 τῆς λάμπσεως, τοῦ φωτός, ἐξ οὗ ὑποδηλοῦται πρὸς τούτοις ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ
 Ἀσκληπιὸς ἐξελέγητο ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος.

(2) Ἰλιάς, Β, 731. Δ, 194, 204. 219. Λ, 518, 604. Ξ, 2. Οἱ Ἀσκληπιάδαι
 Μαχάων καὶ Ποδαλείριος ἦσαν ἠγεμόνες τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Ἑλλήνων
 Θεσσαλῶν ἐκ Τρίκκης, Ἰθώμης καὶ Οἰχαλίας.

λικήν δὲ χώραν ἀνάγει ἡμᾶς καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν παραδόσεων περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὗτινος πατὴρ μὲν εἶνε ὁ Ἀπόλλων, μήτηρ δὲ ἡ Κορωνίς, θυγάτηρ τοῦ Φλεγύου. Ἔσχε δὲ ἀρχὴν ἡ παράδοσις αὕτη, ἐν ἣ ὁ Ἀσκληπιὸς παρίσταται ὡς ἥρωας, ἐκ τοῦ Ἡσιοδείου ποιήματος « Ἡοῖαι » (1) καὶ ἐκτίθεται κυρίως ἐν τοῖς Πυθίοις (ᾠδὴ Γ') τοῦ Πινδάρου.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς : Ἐρασθεὶς ὁ Ἀπόλλων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τὴν Βοιβιάδα λίμνην (ἐν τῷ Δωτίῳ πεδίῳ καθ' Ἡσιόδον, ἐν τῇ Λακκερίᾳ κατὰ Πίνδαρον) οἰκοῦσης Κορωνίδος, θυγατρὸς τοῦ Φλεγύου, συνηνάσθη αὐτῇ. Πρὶν ἢ δ' αὕτη γεννήσῃ, ὃν ἐν γαστρὶ ἔφερεν ἐκ τοῦ κρυφίου τούτου γάμου παῖδα Ἀσκληπιόν, ἠράσθη καὶ εἰς γάμον συνῆλθε μετὰ τοῦ Ἰσχυος, υἱοῦ τοῦ Ἐλάτου, ἀνδρὸς ἐγγωρίου μὲν καθ' Ἡσιόδον (2), ξένου δὲ κατὰ Πίνδαρον ἐξ Ἀρκαδίας εἰς Θεσσαλίαν ἐλθόντος. Ἄλλ' ὁ κόραξ, πιστὸς ὑπηρέτης τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔσπευσε εἰς Δελφοὺς καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν κύριόν του τὴν ἀπιστίαν ταύτην τῆς Κορωνίδος (3). Ὁ Ἀπόλλων ἀγανακτήσας ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ καὶ ἐξοργισθεὶς κατηράσθη τὸν κομίσαντα τὴν ἀγγελίαν κόρακα, ὅστις τότε, λευκὸς πρότερον ὢν, ἐγένετο μέλας. Ἡ Ἄρτεμις δὲ ἐκδικουμένη τὴν πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἀδελφὸν ὕβριν ἐφόνευσε τὴν Κορωνίδα. Ἐν ᾧ δὲ τὸ πτώμα ταύτης εἶχε τεθῆ ἐπὶ πυρᾶς, ὁ Ἀπόλλων σπεύσας ἐξήγαγεν ἐκ τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς τὸ τέκνον του καὶ μετενεγκὼν αὐτὸ εἰς τὸ Πήλιον ὄρος ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν ἐκεῖ διατρίβοντα κένταυρον Χείρωνα, ὅστις ἀνέθρεψε τὸν παῖδα καὶ ἐδίδαξεν αὐτὸν τὴν ἰατρικὴν. Τοσοῦτον δ' ἠὺδοκίμησεν ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, ὥστε ὄχι μόνον τοὺς ἀνθρώπους ἐκ παντοίων νόσων, τὸ μὲν δι' ἐπωδῶν, τὸ δὲ διὰ φαρμάκων καὶ ἐμπλάσטרων ἐθεράπευεν, ἀλλὰ προέβαινε καὶ εἰς ἀνά-

(1) Τοῦτο συνεπέρανεν ὁ Wilamowitz (Isyllos von Epidaurus, σ. 55 κέ.) λαβὼν ὑπ' ὄψιν δύο τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡσιοδείου τούτου ποιήματος καὶ παραβαλὼν αὐτὰ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου παραδιδόμενα καὶ πρὸς τὰ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀπολλοδώρου (III, 10, 3).

(2) Ἴδε Wilamowitz (Isyllos, σ. 60).

(3) Ταῦτα τὰ περὶ τοῦ κόρακος ἀναφέρει ὁ Ἡσιόδος καί, τούτῳ ἐπόμενος, ὁ Ἀπολλοδώρος. Κατὰ Πίνδαρον ὁ Ἀπόλλων ἔμαθε τὴν ἀπιστίαν τῆς ἐρωμένης του ὡς θεὸς τὰ πάντα γινώσκων.

στασιν νεκρῶν (1). Ἀγανακτήσας ὁμως ἐπὶ τῇ ὑπερβασίᾳ ταύτῃ ὁ Ζεὺς ἐκεραυνοβόλησε τὸν Ἀσκληπιόν (2). Ἐκδικούμενος δὲ ὁ Ἀπόλλων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ του ἐφόρευσε τοὺς κατασκευάσαντας τῷ Διὶ τὸν κεραυνὸν Κύκλωπας, ἐτιμωρήθη ὁμως διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐκδιωχθεὶς ἐκ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἀναγκασθεὶς ἐπὶ ἔν ἔτος νὰ ὑπηρετῇ ὡς ποιμὴν παρὰ Ἀδμήτῳ τῷ ἐν Φεραῖς.

Τοιαύτης οὔσης τῆς ἀρχαιοτάτης τῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ παραδόσεων, εὐλόγως ἡ Θεσσαλία ἐκλαμβάνεται ὡς ὁ τόπος, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἀνεπτύχθη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡς ἐγχωρίου θεοῦ ἢ δαίμονος (3). Ἐλατρεύετο δὲ ἐν τοῖς

(1) Αἱ κατὰ τόπους διάφοροι παραδόσεις ἀναφέρουσι τὰ ὀνόματα πολλῶν νεκρῶν ἀναστηθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἴδε Βιβλιοθήκην Ἀπολλοδώρου III, 10, 3.

(2) Ἐκ τῆς παλαιᾶς ταύτης παραδόσεως περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀσυμβιβάστου οὔσης πρὸς τὸ θεῖον αὐτοῦ, προέκυψεν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἡ παράδοσις περὶ ἀποθεώσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Δουκιανός: Διάλογος θεῶν, 13), ἣν ὁ Ἀπολλόδωρος (Ἀποσπάσμ. 72, ἐκδ. Müller) ὀνόματι εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐγένετο καὶ ἡ ἀποθέσις τοῦ Ἡρακλέους, 53 ἔτη πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Τροίας.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινομένην ἀνάστασιν νεκρῶν, σημειώτεον ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος (Βιβλιοθήκη, III, 10, 3) λέγει ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς εἶχε λάβει παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἐκ τῶν φλεβῶν τῆς Γοργόνης ἐκρεῦσαν αἷμα, καὶ τὸ μὲν ἐκ τῶν ἀριστερῶν φλεβῶν μετεχειρίζετο πρὸς ὄλεθρον τῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ ἐκ τῶν δεξιῶν πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν καὶ πρὸς ἀνάστασιν νεκρῶν. Ὁ Ὑγῖνος τὸν ἀντίον (Poet. Astron. II, 14) παραδίδει τὰ ἑξῆς: Ὅτε ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκλείσθη ἐν κρυπτῷ τινι δωματίῳ ἵνα ἀναστήσῃ τὸν Γλαῦκον, υἱὸν τοῦ Μίνως, ἀναπηδήσας ὄφρι τις περιεεῖχθη περὶ τὴν ῥάβδον αὐτοῦ. Καὶ τοῦτον μὲν ἐφόρευσε ὁ Ἀσκληπιός, ἄλλος τις ὁμως ὄφρι ἀνεφάνη καὶ ἐπέθηκε βότανόν τι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ φονευθέντος ὄφρεως, ὅστις οὕτως ἀνέζησε. Τὸ βότανον τοῦτο λαβὼν ὁ Ἀσκληπιός, ἀνέστησε δι' αὐτοῦ τὸν Γλαῦκον· ἀλλὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο προὔκαλεσε τὸν ἑαυτοῦ ὄλεθρον, διότι ὁ Ζεὺς φοβηθεὶς μήπως οὕτως οἱ ἄνθρωποι σωθῶσιν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐκεραυνοβόλησεν αὐτόν. — Κατὰ Διόδωρον (IV, 71) τοῦτο ἔπραξεν ὁ Ζεὺς χάριν τοῦ Πλούτωνος, ὅστις παρεπονέθη αὐτῷ ὅτι ὀλίγοι πλέον νεκροὶ κατήρχοντο εἰς τὰ ἐν τῷ Ἄδῃ βασίλειά του.

(3) Τοῦτο ἀποδέχονται πάντες οἱ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς καταγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀσχοληθέντες (ἴδε Thraemer ἐν Pauly-Wissowa's Realencyklop. σ. 1642 κέ.). Μόνον ὁ Lennart Kjellberg ἐν πραγματεῖᾳ αὐτοῦ «Asklepios» νεωστὶ δημοσιευθείσῃ, πειράται νὰ ἀποκρούσῃ τὴν θεσσαλικὴν καταγωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ συμπεραίνων ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ δὴ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Θεσσαλίας. Ὁ

παλαιούς χρόνους ὁ Ἄσκληπιὸς πολλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ μάλιστα ἐν Τρίκκῃ τῇ καθ' Ὅμηρον πατρίδι τῶν Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου (ἴδ. σελ. 6, σημ. 2), ἐν ἣ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον καὶ ἐπίσημον ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἱερόν τοῦ Ἄσκληπιοῦ (1).

Ἐκ Θεσσαλίας ἡ λατρεία τοῦ Ἄσκληπιοῦ μετηνέχθη διὰ τῆς Βοιωτίας καὶ τοῦ ἰσθμοῦ εἰς Ἐπίδαυρον καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Πελοπόννησον. Εὐπρόσδεκτος δὲ λίαν ἐγένετο ἡ λατρεία αὕτη ἐν Πελοποννήσῳ διότι ἤσκειτο, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων λατρεία ἐγχωρίων τινῶν θεῶν ἢ δαιμόνων προσομοιαζόντων τῷ Ἄσκληπιῷ. Οὕτως ἡ λατρεία τοῦ ἐκ Θεσσαλίας εἰσαχθέντος ἐν Πελοποννήσῳ θεοῦ ποῦ μὲν ὑπερίσχυσε καθ' ὀλοκληρίαν, ποῦ δὲ συναφωμοιώθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον τῇ τῶν ἐγχωρίων θεῶν ἢ δαιμόνων λατρείᾳ, οἵτινες οὕτω μετεβλήθησαν εἰς Ἀσκληπιάδας, καὶ ἐκ τούτου προέκυψαν αἱ πολλαὶ καὶ διάφοροι κατὰ τὴν Πελοπόννησον παραδόσεις περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν (2).

Gruppe (Griech. Mythol. ἐν τῷ τοῦ Müller's Handbuch V, 2, σ. 189 κέ.) ὑπολαμβάνει ὡς οὐχὶ πολὺ ἀρχαίαν τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐκ Θεσσαλίας καταγωγῆς τοῦ ἐν Ἐπίδαυρῳ Ἀσκληπιοῦ καὶ κλίνει νὸ ἀποδεχθῆ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτου καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὠρμήθη ἐκ Κρήτης.

(1) Στράβων, IX, 437: « Τρίκκη, ὅπου τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἀρχαῖοτατον καὶ ἐπιφανέστατον ». Σημειωτέον δ' ὅτι ἐπιστεύετο πρὸς τούτους ὅτι καὶ ἐγενήθη ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν Τρίκκῃ παρὰ τὸν Δηθαῖον ποταμὸν (Στράβων, XIV, 647). Ὅτι δὲ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐπίσημον ἦτο τὸ ἱερόν τοῦτο, δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν παρὰ Ἡρώδῃ (II, 97 καὶ IV, 1) καὶ ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ ἐπίδαυρίου Ἰσύλλου, ἐν ᾧ μνημονεύεται τὸ ἐν Τρίκκῃ ἱερόν ὡς γνωστὸν καὶ ἀρχαῖόν τι ἱδρυμα: « οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκκῃ πειραθείης εἰς ἄδυτον καταβάς Ἀσκληπιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἀγνοῦ πρῶτον Ἀπόλλωνος βωμοῦ θύσαις Μαλεάτα » (ἴδ. Fouilles d'Epidaure, σ. 34, ἀρ. 7, στ. 29).

(2) Ἴδε Wilamowitz: Isyllos σ. 54 κ. ἐ.— Σημειωτέον ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ὑποταγῆς τῷ Ἀσκληπιῷ διαφόρων ἱαματικῆν δύναμιν κεκτημένων ἐγχωρίων θεῶν ἢ δαιμόνων καὶ ἰδίως ἐκ τῆς προσωποποιήσεως ἀφηρημένων ἔννοιῶν παρήχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ διάφοροι τινες περιωρισμένης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον σημασίας θεοὶ ἢ δαίμονες, οἵτινες ἐξεβλήθησαν ὡς ἀποτελοῦντες μέλη οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πλὴν τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου γνωστῶν ἦδη Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου, μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶνε κατὰ διαφόρους ἐγχωρίους παραδόσεις ἡ Ἠπίδνη (σύζυγος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐν Ἐπίδαυρῳ καὶ ἐν Κῶν παράδοσιν), ἡ Ὑγεία, Ἰασώ, Πανάκεια, Αἰγλή, Ἀκασώ, Ἰανίσκος,

Ὅτι δὲ ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ λατρευόμενος Ἀσκληπιὸς ἔχει τὴν καταγωγὴν του ἐκ Θεσσαλίας, δηλοῦται ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παραδόσεως ἣν ἀναφέρει ὁ Πausανίας ἐν βιβλ. II, 26, 3. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ Φλεγύας εἶχεν ἔλθει εἰς Πελοπόννησον ὅπως κατασκοπεύσῃ τὴν χώραν ταύτην· παρηκολοθεῖτο δὲ ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του Κορωνίδος, ἥτις ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πατρὸς της ἔγκυος οὖσα ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγέννησε τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν τῇ Ἐπιδαυρίᾳ καὶ ἐξέθηκεν αὐτὸν εἰς τὸ ὄρος Τίτιον (1), ἐφ' οὗ ἔβασκε τὸ ποιμνίον του ποιμὴν τις Ἀρεσθάνας καλούμενος. Ἐνταῦθα δὲ ἐκτεθειμένον τὸν Ἀσκληπιὸν ἐφύλαττεν ὁ τοῦ ποιμνίου κύων καὶ ἐγαλούχει μίᾳ τῶν αἰγῶν (2) μέχρις οὗ ἀνακαλύψας τὸν παῖδα ὁ Ἀρεσθάνας εἶδεν ἀστραπὴν ἐκλάμψασαν ἐξ αὐτοῦ καὶ διακρίνας οὕτως ὅτι θεὸς τις ἦτο ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ πανταχοῦ τὰ θαύματα τούτου, ὅτι τοὺς ἀσθενεῖς θεραπεύει καὶ τοὺς νεκροὺς ἀνεγείρει (3).

Αὐτὸ δὲ τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιδαυρίας παραδόσεως, ἀρχαιοτέρας, τῆς ἐν ποιήματι (παιῶνι) Ἰσύλλου, ποιητοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου, εὐρεθέντι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ (4). Κατὰ

Ἀλεξήνωρ καὶ Τελεσφόρος, ὁ καὶ Εὐαμερίων καὶ Ἄκεσις καλούμενος. (τέκνα αὐτοῦ).

(1) Τοῦτο τὸ ὄρος πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκαλεῖτο κατὰ Πausανίαν Μύρτιον ἢ μάλλον Μύρτιον, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Wilamowitz (Isyllos, 85, σημ. 62) προταθεῖσαν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Πausανίου.

(2) Τοῦτου τοῦ λόγου ἕνεκα ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὡς καὶ ἐν Τιθορέᾳ, δὲν ἐθουσιάζοντο αἶγες τῷ Ἀσκληπιῷ (Πaus. II, 26, 9. X, 32, 8).

(3) Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀρεσθάνου ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰκονίζεται ἐπὶ νομισμάτων τῆς Ἐπιδαύρου τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 25.

Πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην σχετίζονται καὶ ὅσα ἀναφέρει ὁ κατὰ τὰ 1549-1551 ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα André Thevet, ὅστις ἐν τῇ *Cosmographie universelle*, 1575, σ. 798, λέγει τάδε: « Ἐκεῖ δὲ (ἐν Ἐπιδαύρῳ) ἐλατρεύετο ὁ Ἀσκληπιὸς· διεληθὼν δ' ἐκεῖθεν ἐπισκέφθη τὸν ὑπὸ πτωχῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν κατοικούμενον τόπον, οἷτινες μοὶ ἐπέδειξαν τὴν εἰκόνα (ἀνάγλυφον ὡς φαίνεται) βρέφους, ὃ ἐγαλούχει αἶψ καὶ ἐφύλασσε κύων παρ' αὐτῷ εἰκονιζόμενος. Εἶχε δὲ τὸ βρέφος τὸ πρόσωπον περιβεβλημένον ὑπὸ ἀκτίνων, ὥσπερ ὁ ἥλιος, καὶ παρίστανεν, ὡς μοὶ εἶπον, τὸν Ἀσκληπιόν, οὗτινος ὁ ναὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ μνημονευθέντι τόπῳ ».

(4) Τὸ ποίημα ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὰ ποιήματα ταῦτα, ἐπὶ πλακὸς ὕψους 1, 27 καὶ πλάτους 0,53 γεγραμμένα, εὔρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἔτους 1884 καὶ

τὰ ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ ὁ Φλεγύας δὲν ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐκ Θεσσαλίας, ἀλλ' εἶνε ἐγγύριος ἀνὴρ ἐξ Ἐπιδαύρου, ἔλαβεν ὁμῶς ὡς σύζυγον Θεσσαλὴν γυναῖκα, τὴν ὠραίαν Κλεοφῆμην, θυγατέρα τῆς Μούσης Ἐρατοῦς καὶ τοῦ Μάλου (1). Ἐκ τῆς Κλεοφῆμης ἔσχεν ὁ Φλεγύας θυγατέρα Αἴγλην ("Ἀσγλην), ἣτις διὰ τὴν ὠραιότητά της ἐπωνομάσθη Κορωνίς. Ἰδὼν δὲ ταύτην ὁ Ἀπόλλων ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πάππου της Μάλου καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ ἔρωτος συνηνάσθη αὐτῇ. Ἐκ τοῦ ἀνοσίου τούτου γάμου ἐγέννησεν ἡ Αἴγλη τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, ἐν αὐτῷ τῷ Ἱερῷ.

Ἐν ταῖς παραδόσεσι ταύταις διορᾷ τις τὴν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθεῖσαν ἀρχαιοτάτην παράδοσιν περὶ τῆς θεσσαλικῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὴν ἐκ τῶν Ἑοιῶν τοῦ Ἡσιόδου. Τὴν παράδοσιν δὲ ταύτην μετεποίησαν οἱ Ἐπιδαῦριοι καὶ παρέστησαν τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς γεννηθέντα ἐν τῇ ἑαυτῶν χώρᾳ θέλοντες νὰ ἰδιοποιηθῶσιν αὐτόν. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐπεδίωξαν καὶ οἱ Μεσσήνιοι ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἐν Μεσσηνίᾳ ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκ πατρὸς μὲν Ἀπόλλωνος, μητρὸς δὲ Ἀρσινόης θυγατρὸς τοῦ Λευκίππου (2). Ἐφιλονείκησαν δὲ ἐπὶ τούτῳ οἱ Μεσσήνιοι καὶ Ἐπι-

ἔδημοσιευσαν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 66 καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure I, σ. 34 ἀρ. 7. Ἐκτενῶς δὲ ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὁ U. v. Wilamowitz-Moellendorf ἐν ταῖς Philologische Untersuchungen τεύχος Θ'. «Isyllos von Épidauros», 1896.

(1) Ὅτι ὁ Μᾶλος εἶνε Θεσσαλὸς ὑποδηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τοῖς στίχοις 27-31 τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ποιήματος, ὡς εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1885 σ. 80, καὶ ὡς δέχεται καὶ ὁ Robert ἐν τῇ τοῦ Preller Gr. Mythologie, 1894, σ. 519. Ὁ Wilamowitz τούναντιον φρονεῖ ὅτι καὶ ὁ Μᾶλος ἦτο Ἐπιδαῦριος.

(2) Ἀφορμὴ πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον τῶν Μεσσηνίων ἐγένοντο τὰ ἐν τῇ Ἰλιάδι περὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλείριου, τῶν ἡγεμόνων τῶν θεσσαλικῶν πόλεων Τρίκκης, Ἰθώμης καὶ Οἰχαλίας. Πόλεις δηλ. οὕτως ὀνομαζόμεναι ὑπῆρχον καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, διὰ τοῦτο εὐκόλος ἦτο ἐν τοῖς μετ' Ὀμηρον χρόνοις ἡ χάριν τῶν Μεσσηνίων μετατόπισις τῶν πόλεων τούτων ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας εἰς Μεσσηνίαν (πρὸς Πausanias, IV, 3, 2 καὶ ἴδε Wilamowitz: Isyllos, σ. 77 κέ.). Ἄλλ' ὅτι ἡ ἐν Μεσσηνίᾳ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔλκει τὴν καταγωγὴν της ἐκ Θεσσαλίας δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐν Γερηνίᾳ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὃ ἦτο ἀψίδρομα τοῦ ἐν τῇ θεσσαλικῇ Τρίκκῃ ἱεροῦ (Στράβων VIII, 360). Ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ὡσαύτως μνήμα καὶ ἱερὸν ἅγιον τοῦ Μαχάονος (Pausanias, III, 26, 10),

δαύριοι καὶ ἐρωτηθὲν τὸ ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν Ἐπιδαυρίων διὰ τοῦ χρησμοῦ ἐκείνου τοῦ παρὰ Πausανία (II, 26, 7):

ὦ μέγα χάσμα βροτοῖς βλαστῶν Ἀσκληπιεῖ πᾶσιν
ὄν Φλεγυτῆς ἔτικτεν ἐμοὶ φιλότῃ μιγεῖσα
ἱμερόεσσα Κορωνίς ἐνὶ κραναῇ Ἐπιδαύρω.

Τὴν καταγωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ διημφισβήτουν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ οἱ Ἀρκάδες. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Πausανίου (VIII, 25, 11) παραδιδόμενα τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησε καὶ ἐξέθηκεν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐν Θελπούσῃ, ἔτρεφε δὲ ἡ Τρυγῶν καὶ ἀνεκάλυψεν ὁ Αὐτόλαος, νόθος υἱὸς τοῦ Ἀρκάδος. Ἄλλ' ἡ παράδοσις αὕτη εἶνε προφανῶς μεταποιήσις τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ κρατούσης παραδόσεως. Κατ' ἄλλην δὲ τινα περίεργον παράδοσιν, κρατοῦσαν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀρκαδίᾳ, ὡς φαίνεται, ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο υἱὸς οὐχὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀλλὰ τοῦ Ἀρσίππου καὶ τῆς Ἀρσινόης (1).

Ἐλατρεύετο δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον ἰδίως δὲ ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν τῇ Λακωνικῇ, ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν τῇ κατὰ τὴν Σικυωνίαν χώραν Τιτάνῃ, ἐν ἣ ὑπῆρχεν ἀρχαιότατον, ὡς φαίνεται, ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας (Πaus. II, 11, 5 κ. ἐ.), ἧς ἡ λατρεία ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ἀνεπτύχθη. Ἄλλ' ὑπὲρ πάντα τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον Ἀσκληπιεῖα διέπρεψεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ διακριθὲν κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν ἐν αὐτῷ θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐγένετο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὸ ἐπισημότερον Ἀσκληπιεῖον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὑπερέβη κατὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν φήμην τὸ ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας καὶ πάντα τὰ ἄλλα ἐν Ἑλλάδι Ἀσκληπιεῖα καὶ ἐγένετο ὀρμητήριον ἐξ οὗ διεδόθη κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κόσμου, τὸ μὲν ἀμέσως τὸ δὲ ἐμμέσως, ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἐξ Ἐπιδαύρου διεδόθη ἀμέσως ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατὰ μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, εἰς Ἀθήνας (Πaus. II, 26, 7), ἐν ἔτει 420 π. Χ. (2), εἰς Ναύπακτον (Πaus. X, 38, 13), εἰς Σικυῶνα (Πaus. II, 10, 3), εἰς Ἐπίδαυρον Λιμηρὰν (Πaus.

(1) Ἴδε Thraemer ἐν Pauly-Wissowa's Realencyclop. σ. 1651.

(2) Ἴδε Körte ἐν Athen. Mitth. XVIII (1893) σ. 249.

III, 23, 6), εἰς Βαλάγγρας τῆς Κυρηναικῆς (Παυσ. II, 26, 9), εἰς Πέργαμον (Παυσ. II, 26, 7) (1), εἰς τὴν Ἰωνίαν ἐν γένει, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰουλιανοῦ (κατὰ Χριστιανῶν, σ. 198 ἔκδ. Neum.), εἰς Τάραντα (Ἰουλιανός, κατὰ Χριστ. σ. 198) καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Ὁ Λίβιος διηγείται (X, 48) ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι κατατροχόμενοι ὑπὸ λιμοῦ ἐπεμψαν ἐν ἔτει 293 π. Χ., κατὰ συμβουλήν τῶν Σιβυλλείων Βιβλίων, πρεσβείαν εἰς Ἐπίδαυρον ἣτις ἐκόμισεν εἰς Ῥώμην ἓνα τῶν ἐν τῷ Ἰερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δαιτιωμένων ὄφρων, ὃν ἰδόντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέλαβον ὡς αὐτὸν τὸν θεόν. Ἀφιχθέντος δὲ τοῦ πλοίου εἰς Ῥώμην ἐξώρμησεν ἐξ αὐτοῦ ὁ ὄφις καὶ κολυμβῶν ἀνερριχήθη εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ Καπιτωλίου νῆσον τοῦ Τιβέρεως, τὴν ἱερὰν νῆσον καλουμένην, ἔνθα οἱ Ῥωμαῖοι ἀνήγειραν τὸν ναὸν τοῦ νέου τούτου θεοῦ.

Καὶ τὸ ἐν Κῷ περίφημον Ἀσκληπιεῖον ἔσχε τὴν καταγωγὴν τοῦ ἐκ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, καθ' ἃ παραδίδει ὁ Ἰουλιανός (κατὰ Χριστιανῶν, σ. 198). Καὶ ναὶ μὲν τοῦτο ἀμφισβητεῖται, διότι κατὰ Ἡρόνδαν ἢ ἐν Κῷ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰσήχθη ἐκ τοῦ ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας Ἀσκληπιείου (2), βέβαιον ὅμως τοῦλάχιστον εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὸ ἐν Κῷ Ἀσκληπιεῖον ἀνεγνώριζε τὴν ἐπισημότητα καὶ ὑπεροχὴν τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐδέχετο τοὺς ἐξ Ἐπιδαύρου στελλομένους αὐτῷ ἱεροὺς ὄφεις (Παυσ. III, 23, 7). Ἡ ὑποτελής δ' αὕτη σχέσις τοῦ ἐν Κῷ Ἀσκληπιείου συμφωνεῖ καὶ τῇ τοῦ Ἡροδότου (VII, 99) μαρτυρίᾳ, καθ' ἣν οἱ ἐν Κῷ ἦσαν ἄποικοι Δωριέων ἐξ Ἐπιδαύρου.

(1) Τὸ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιεῖον ἦτο κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους τὸ ἐπισημώτατον τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἱερῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, φημίζεται δὲ τοῦτο ἐν τοῖς σωζομένοις ἱεροῖς λόγοις Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος, ὅστις ὑπὸ δεινοῦ νοσήματος κατεχόμενος ἐθεραπεύθη ἐν αὐτῷ.

(2) Ἡρόνδης II, 97 «χῶσκληπιὸς κῶς ἦλθεν ἐνθάδ' ἐκ Τρίκκης». "Ide Wilamowitz Isyllos, 49 κ. ἑ.).

II

Περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῷ
ἀνασκαφῶν

Πᾶσα ἡ Ἐπιδαυρία ἦτο χώρα ἱερὰ τῷ Ἀσκληπιῷ. Ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων (1) ὑπῆρχε τέμενος τοῦ Ἀσκληπιοῦ περι- κλειῶν ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἠπιόνης (Παυσ. II, 29, 1). Ἀλλὰ τὸ περίφημον Ἀσκληπιεῖον κεῖται μα- κρὰν τῆς πόλεως, εἰς ἀπόστασιν δύο ὥρων καὶ ἡμίσειας, ἐν πεδιάδι κειμένη πλησίον (εἰς ἀπόστασιν $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας) σημερινοῦ χωρίου καλουμένου Λιγουριῶ (2) καὶ πλησιέστερον ποιμενικῶν τινῶν

(1) Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως, ἣν ὁ Ὅμηρος καλεῖ ἀμπε- λόεντ' Ἐπίδουρον (Ἰλ. Β, 561), ὑπάρχουσι σήμερον ἐπὶ τῆς παραλίας ὀλίγαι οἰκίαι ἀποτελοῦσαι χωρίον καλούμενον Πίδαυρα (τά), Πίδαυρος, Ἐπίδου- ρος καὶ παλαιὰ Ἐπίδουρος, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς νέας Ἐπιδαύρου, τῆς καλουμένης Πιάδας, μεσογείου μεσαιωνικῆς κωμοπόλεως ἀπεχούσης τῆς παλαιᾶς Ἐπιδαύρου μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ἐν ἣ συνῆλθε τῇ 20 Δεκεμβρίου 1821 ἡ πρώτη ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων συνέλευσις καὶ ἀνεκήρυξε τῇ 15 Ἰανουαρίου 1822 τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὴν νέαν ταύτην Ἐπίδουρον, τὴν κωμόπολιν Πιάδα, ἀγνοοῦσι τινὲς τῶν περιηγητῶν καὶ γεωγράφων καὶ οὕτω συγχέουσι τὰ πράγματα, ταυτίζουσι δηλ. τὴν νέαν πρὸς τὴν παλαιὰν Ἐπίδουρον ὑπολαμβάνοντες ὅτι νέα Ἐπίδουρος καλεῖται τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς παλαιᾶς Ἐπιδαύρου χωρίον Πίδαυρα. Εἰς τὸ λάθος τοῦτο περιέ- πεσαν καὶ ὁ Bursian (Geogr. v. Griechenland, II, σ. 74) καὶ οἱ Defrasse- Lechat (Épidaure, σ. 43). Ὄρθως ἐκτίθενται τὰ πράγματα ἐν τῇ τοῦ Ἀντ. Μηλιαράκη Γεωγραφία τῆς Ἀργολίδος, σ. 80 καὶ 82.

Ἡ παλαιὰ Ἐπίδουρος, τὰ Πίδαυρα, κατὰ τε τοὺς ἀρχαίους καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, μέχρι τῆς ἰδρύσεως ἀτμοπλοικῶν ἑταιρειῶν, ἐχρησίμευεν ὡς σταθμὸς δι' οὗ ἐγένετο ἡ συγκοινωνία τῆς Ἀργολικῆς καὶ ἰκανοῦ μέρους τῆς λοι- πῆς Πελοποννήσου πρὸς τὰς νήσους καὶ τὰς Ἀθήνας. Καὶ ὁ βασιλεὺς Ὀθων μεταβαίνων τῷ 1834 ἐκ Ναυπλίου εἰς Ἀθήνας, τὴν νέαν πρωτεύουσαν τοῦ βα- σιλείου, διὰ τοῦ Ἱεροῦ διῆλθε καὶ ἐξ Ἐπιδαύρου ἀπέπλευσεν.

(2) Τὸ Λιγουριῶ ἀπέχει τοῦ Ναυπλίου πέντε περίπου ὥρας καὶ κεῖται ἐπὶ ταπεινῆς ὑπωρείας τοῦ Ἀραχαίου ὄρους. Εἶνε δὲ πρωτεύουσα δήμου, ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ὁποίου κεῖται τὸ Ἱερόν. Διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ ὁ δῆμος οὗτος ὠνομάζετο δῆμος Λήσσης, νῦν ὠνομάσθη διὰ Βασιλικῆς Διατάγματος δῆμος Ἀσκλη- πιεῖου. Ἐπεκλήθη δὲ τὸ πρῶτον δῆμος Λήσσης, διότι ἐπιστεύετο ὅτι σωζό- μενά τινα ἐρείπια παρὰ τὸ Λιγουριῶ εἶνε λείψανα τῆς ὑπὸ τοῦ Πausανίου (II,

καλυβῶν ἀποτελουσῶν μικρὸν χωρίον καλούμενον Κορῶνι(1). Περιορίζεται δὲ ἡ πεδιάς αὕτη ὑπὸ ὑψωμάτων καὶ ὄρεων, ὧν δύο, τὰ πρὸς τὸ βόρειον καὶ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς μέρος, εἶνε γνωστά, τὸ Τίθθιον, ἐν ᾧ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιός(2), καὶ τὸ Κυνόρτιον, ἐν ᾧ κατὰ Πausανίαν καὶ κατὰ τὰ σωζόμενα ἐρείπια ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου, ὃ ἐστὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ(3). Ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ ἐλατρεύετο ὁ Ἀσκληπιὸς σὺν τῷ πατρὶ αὐτοῦ Ἀπόλλωνι. Ἐκαλεῖτο δὲ οὗτος κατὰ τὰς ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθείσας ἐπιγραφὰς ἐνίοτε μὲν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτου καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ(4) καὶ ἄλλως(5) συνήθως δὲ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀπλῶς Ἱερὸν. Σημειωτέον δὲ ὅτι αὕτη ἡ ὀνομασία διετηρήθη καὶ μέχρι σήμερον, τῶν ἐγχωρίων καλούντων τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος χώρον Ἱερὸ(6). Οὕτω δὲ ἐκαλεῖτο καὶ τὸ ὅλον ἱερὸν

26, 1) μνημονευομένης κώμης Λήσσης (Curtius: Peloponnesos, II, σ. 418. Bursian: Geogr. v. Griechenland, II, σ. 62). Ἄλλ' ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1884, σ. 21, ἀρ. 62, ἐξέθηκα τοὺς λόγους δι' οὓς φρονῶ ὅτι ἡ Λήσσα δὲν ἔκειτο παρὰ τὸ Διγουριό, ἀλλὰ δύο περίπου ὥρας μακρὰν τούτου, παρὰ τὰ δύο ἐκεῖνα φρούρια κατὰ τὰς θέσεις Καζάρμα καὶ Καστράκι τὰς ἐν ἀριστερᾷ τοῦ ἐκ Ναυπλίου εἰς Διγουριό καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν ἐρχομένου.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Curtius οὐχὶ ὀρθῶς ὀνομάζει τὸ Διγουριό χωρίον ἀλβανικόν, διότι ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα εἶνε ἐντελῶς ἄγνωστος ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ.

(1) Ὁ Κούρτιος (Peloponnesos, II, σ. 419) φρονεῖ ὅτι οὕτως ὀνομάσθη ἡ τοποθεσία αὕτη ἐκ τῆς Κορωνίδος, μητρὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(2) Τὸ Τίθθιον ὄρος εἶνε τὸ πρὸς βορρᾶν τοῦ ἱεροῦ, ὃ καλεῖται σήμερον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων θεόκαυστο. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ σημερινὴ αὕτη ὀνομασία ἴσως ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκ τῆς παραδόσεως περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐκ τῆς παραδόσεως δηλ. περὶ τῆς ἀστραπῆς ἣτις ἐξέλαμψεν ἐκ τοῦ παιδὸς Ἀσκληπιοῦ.

(3) Τὸ Κυνόρτιον εἶνε τὸ ἄπασαν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἱεροῦ περιβάλλον, ὃ ἔχει τρεῖς κορυφὰς ἀνατολικομεσημβρινῶς τοῦ ἱεροῦ ἐκτεινομένας. Ἡ πρώτη κορυφή, ἡ πρὸς βορρᾶν, εἶνε ὑψηλότερα τῶν λοιπῶν καὶ καλεῖται «Ἁγίος Ἡλίας». Ἐπὶ τῆς μέσης κορυφῆς, ἣτις καλεῖται σήμερον Χαράνι, σώζοντα, τὰ ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης κορυφῆς, τῆς πρὸς μεσημβρίαν, ἐν τῇ πρὸς τὸ ἱερὸν ὑπὸρεῖα αὐτῆς, κεῖται τὸ θέατρον.

(4) Ἴδε Fouilles d'Épidaure, σ. 75, ἀρ. 235.

(5) Fouill. d'Épid. σ. 55, ἀρ. 108.

(6) Μὴ νομίση τις ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη εἰσῆλθη ἴσως ὑπὸ λογιωτάτου τινός, διότι Ἱερὸ ἐκαλεῖτο ἡ τοποθεσία αὕτη ἀπὸ μακροχρόνων χρόνων. Ὁ πρῶτος τῶν νεωτέρων χρόνων περιηγητής, ὅστις ἐπεσκέφη τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἀσκληπιεῖον ἐν ἔτει 1669, ὁ Desmonceaux, ἀναφέρει ὅτι ἐκαλεῖτο ὁ τόπος οὗτος

καὶ τὸ ἐπισημότερον αὐτοῦ μέρους καὶ μᾶλλον ἀνωφερές (πρὸς ἀνατολάς, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κυνορτίου καὶ τοῦ Τιτθίου), ἐν ᾧ ἦσαν μεταξύ δένδρων οἱ ναοί, τὰ ἀναθήματα καὶ τὰ λοιπὰ ἱερὰ καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα. Τὸ μέρος ὁμως τοῦτο ἐκαλεῖτο πρὸς τούτοις ἐνίοτε καὶ τέμενος (1) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ χώρου. Δὲν περιεβάλλετο δὲ τὸ τέμενος τοῦτο διὰ τείχους, ἀλλὰ καθωρίζετο ἀπλῶς δι' ὄροσῆμων, διὰ μεμονωμένων δηλ. λίθων ἐμπεπηγμένων κατὰ ἀποστάσεις ἐν τῷ ἐδάφει, ὡς ἀναφέρει ὁ Πausanias, ὅστις προστίθῃσιν ὅτι ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τῶν ὄροσῆμων τούτων περιβαλλομένου ἱεροῦ χώρου δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον οὔτε νὰ ἀποθάνῃ τις οὔτε νὰ γεννήτῃ (2).

Ἦγον δὲ εἰς τὸ Ἱερὸν δύο εὐρεῖται ἀμαξιτοί, ἡ μὲν ἐκ τῆς παλαιᾶς πόλεως Ἐπιδαύρου, ἡ δὲ ἐξ Ἀργους. Ἡ ἐκ τῆς πόλεως

Thieros. Ὁ Chandler (ἴδε σ. 25) ὀνομάζει αὐτὸν Gérao. Προφανὲς δὲ εἶνε ὅτι αἱ λέξεις αὗται εἶνε μεταποίησις τῆς λέξεως Ἱερό, ἣν προφερομένην ὑπὸ τῶν ἑγχωρίων δὲν ἀντελήφθησαν καλῶς οὐδ' ἐνόησαν οἱ περιηγηταὶ οὔτοι.

(1) Ἴδε ἐπιγραφὰς ἐν Fouil. d'Épid. σ. 34, ἀρ. 7· σ. 48. σ. 67, ἀρ. 206· σ. 69, ἀρ. 209. — Σημειωτέον ὁμως ὅτι καὶ τοῦ τεμένουσ τοῦτο ἡ μᾶλλον συνήθης ὀνομασία ἦτο «Ἱερὸν» ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν Fouil. d'Épidaure, σ. 24, σημ. 1 ἐπιγραφῆς τῶν ἱαμάτων, καθ' ἣν ἡ Κλεῶ καὶ ἡ Ἰθμονίχη μέλλουσαι νὰ γεννήσωσιν ἐξέρχονται τοῦ ἱεροῦ. — Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα παρὰ Πausanias (ἴδ. ἐπομένην σημείωσιν 2).

(2) «Τὸ δὲ Ἱερὸν ἄλλος τοῦ Ἀσκληπιοῦ περιέχουσιν ὄροι πανταχόθεν· οὐδὲ ἀποθνήσκουσιν οὐδὲ τίχτουςιν αἱ γυναῖκές σφισιν ἐντὸς τοῦ περιόλου, καθὰ καὶ ἐπὶ Δήλῳ τῇ νήσῳ τὸν αὐτὸν νόμον. τὰ δὲ θυόμενα, ἣν τε τις τῶν Ἐπιδαυρίων αὐτῶν ἦν τε ξένος ὁ θύων ἦ, καταναλίσκουσιν ἐντὸς τῶν ὄρων» (Πausan. II, 27, 1).

Σημειωτέον ὅτι οἱ περὶ τοῦ Ἱεροῦ μέχρι τοῦδε γράψαντες λόγον ποιοῦνται περὶ τείχους περιβάλλοντος αὐτό, ἐν ᾧ αἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαὶ δὲν ἀπεκάλυψαν τείχος ἀρχαίου περιόλου, οὐδ' ἐκ τοῦ Πausanias προκύπτει ὅτι ὑπῆρχε τείχος περιόλου, ὡς φρονεῖ ὁ S. Herrlich (Epidaurus, eine antike Heilstätte, 1898, σ. 11). Τούναντίον ἐκ τοῦ παρατεθέντος ἤδη χωρίου τοῦ Πausanias δηλοῦται ὅτι ὁ περιόλος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ὄρων οὐχὶ ἐκ τείχους. Ὁ Πausanias τὸ μὲν ὄλον Ἱερὸν καλεῖ ἀπλῶς Ἱερὸν, τὸ δὲ τέμενος καλεῖ Ἱερὸν ἄλλος καὶ ἀπλῶς ἄλλος. Κατὰ ταῦτα τὸ μὲν θέατρον ἔκειτο ἐντὸς μὲν τοῦ Ἱεροῦ, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ τεμένουσ («Ἐπιδαυριοὶς δὲ ἐστὶ θέατρον ἐν τῷ Ἱερῷ», II, 27, 5), ὁ δὲ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ στάδιον κτλ. ἦσαν ἐντὸς τοῦ τεμένουσ («ἐντὸς δὲ τοῦ ἄλλος ναὸς τε ἐστὶν Ἀρτέμιδος» κτλ. II, 27, 6). Ταῦτα δὲ καὶ ἐδεδαιώθησαν διὰ τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν. Ἀποβλέπων τις εἰς τὸν τοπογραφικὸν πίνακα τοῦ Ἱεροῦ πείθεται ὅτι τὸ θέατρον ἀληθῶς δυνατὸν νὰ ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένουσ· ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ὁμως (Γ), ὁ ἐγγύτατα τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Α) κείμενος, ἦτο ἀναμφισβητήτως ἐντὸς τοῦ τεμένουσ.

Ἐπιδαύρου διήρχετο μεταξύ τοῦ Τιθίου καὶ Κυνορτίου καὶ ἦγεν εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα νῦν κατὰ τὸ βόρειον μέρος τοῦ Ἱεροῦ Προπύλαια· ἡ δὲ ἐξ Ἄργους ὁδός, ἣν διήνυσε καὶ ὁ Πausanίας ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἱερόν, διήρχετο διὰ τῆς Μιδείας (Πaus. II, 25, 7 καὶ 9), παρέκαμπε τὴν Λῆσσαν (ἴδ. σ. 14, σημ. 2) καὶ ἐκείθεν ἦγε κατ' εὐθειάν εἰς τὸ Ἱερόν (1).

Ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ τῆς Ἐπιδαυρίας εἰσαχθεῖσα ἐκ Θεσσαλίας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν λίαν παλαιοῖς ἀγνώστοις χρόνοις ἐρριζοβόλησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ τοσοῦτον ἀνεπτύχθη καὶ διέπρεψεν, ὥστε ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο κατ' ἐξοχὴν θεὸς ἐπιδαύριος. Ἰδιάζοντα δὲ λόγον τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς μάτην πειρῶνται τινες νὰ ἀνεύρωσιν. Ἄν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου ἐλατρεύετο πρὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁ Ἀπόλλων αὐτός, ἢ ἄλλος τις ἰαματικὴν δύναμιν κεκτημένος ἐγχώριος θεὸς ἢ δαίμων, ἄγνωστον εἶνε. Ἐξ ἄλλου δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν ἠσκέετο ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις ἰατρικὴ τις τέχνη, οὔτε φύονται ἐν αὐτῷ ἰαματικὰ βότανα, οὔτε τὰ ἐν αὐτῷ ὕδατα ἔχουσιν ἰαματικὴν τινα ἰδιότητα, οὔτε τὸ κλίμα καὶ ἡ περιβάλλουσα φύσις παρέχουσιν ἔκτακτόν τι δυνάμενον νὰ ἐπιδράσῃ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν μάλιστα ταύτην τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου ἰκανῶς μειονεκτεῖ πολλῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι τοποθεσιῶν. Ἐκτακτόν τι γεγονός, τύχη, σύμπτωσις τις, ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ εἰσαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Διέπρεψε δὲ τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦτο τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐπεσκίασε σὺν τῷ χρόνῳ πάντα τὰ λοιπὰ Ἀσκληπιεῖα τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἕνεκα τῆς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εὐδοκιμήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Δὲν ἦτο δὲ τοῦτο νοσοκομεῖον ἢ θεραπευτήριόν τι ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλ' ἀπλοῦν θρησκευτικὸν καθίδρυμα, οὔτινος ἢ φήμη καὶ ἡ ἀκμὴ ἦσαν ἀποτελεσματῆς πίστεως εἰς τὸ θεῖον καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. Τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦτο ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὅ τι εἶνε σήμερον

(1) Σήμερον ἄγει εἰς τὸ Ἱερόν μία ὁδός, ἀμαξιτός, ἐκ Ναυπλίου, ἐκτάσεως 30 χιλιομέτρων, κατασκευασθεῖσα ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως μετὰ τινα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν.

παρ' ἡμῖν ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Τήνου καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ Lourdes. Οἱ εἰς αὐτὸ καταφεύγοντες ἀσθενεῖς ἐθεραπεύοντο οὐχὶ τῇ βοηθείᾳ ἰατρικῆς τινος θεραπείας. ἀλλὰ διὰ τῆς θείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ δυνάμεως, καθ' ἃ μανθάνομεν ἐκ τῶν περιφήμων ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων, ἃς εὔρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1883. Ἄνθρωποι ὑπὸ παντοίων νόσων πάσχοντες, τινὲς δὲ καὶ ὑπὸ νόσων ἀνιάτων, οἷον στειραὶ γυναῖκες, τυφλοί, χωλοὶ καὶ ἀνάπηροι, κατέφευγον πανταχόθεν τοῦ κόσμου εἰς τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἄφ' οὗ δὲ ὑπεβάλλοντο οὗτοι εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἱεροτελεστιῶν τινων, κατεκλίνοντο τὴν νύκτα ἐν τινὶ παρὰ τὸν ναὸν οἰκοδομήματι, ὃ ἐκαλεῖτο Ἄβατον καὶ Ἐγκοιμητήριον. Ἐμφανιζόμενος δὲ καθ' ὕπνου ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευεν αὐτοὺς οὕτως ὥστε τὴν πρωΐαν ἐξερχόμενοι οὗτοι ἐκ τοῦ Ἄβάτου ἦσαν ἐντελῶς ὑγιεῖς καὶ ἀπήρχοντο ἐκ τοῦ Ἱεροῦ εὐλογοῦντες τὸν θεὸν καὶ τὴν φήμην αὐτοῦ πανταχοῦ διαδίδοντες. Ἐννοεῖται ὁμως ὅτι κατεβάλλετο φροντίς ὑπὸ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πεπειραμένων καὶ λίαν πρακτικῶν ἀνθρώπων, ὅπως οἱ θεραπευόμενοι ἀσθενεῖς ἐκδηλώσι τὴν εὐγνωμοσύνην των τῷ θεῷ καὶ κατὰ τρόπον θετικώτερον, ὅπως δηλ. καὶ ἀναθήματα ἀφιερώνωσιν ἐν τῷ ναῷ καὶ χρήματα πληρόνωσι. Περὶ τούτου μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ Ἀσκληπιὸς ἐφρόντιζεν ἐνίοτε, ἐμφανιζόμενος τὴν νύκτα καὶ προτρέπων τοὺς ἀσθενεῖς νὰ πληρόνωσι τὰ ἱατρα. Ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου, ὁ μέγας οὗτος ἐν τῇ ἀρχαιότητι θαυματουργός, παρεῖχεν ἀληθῶς προθύμως τὴν ἀρωγὴν του εἰς τοὺς πάσχοντας ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀφιλοκερδῶς ἐνίοτε μάλιστα, τὰς περιστάσεις σταθμίζων, ἱκανῶς ἐξεκένωνε τὰ βαλάντια τῶν πλουσίων πελατῶν του. Ὁ Πausanias λ. χ. ἀναφέρει ὅτι Ναυπάκτιόν τινα, πάσχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ σχεδὸν τυφλὸν ὄντα, ὁ ἐξ Ἐπιδαύρου Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσεν ἀντὶ 2000 χρυσῶν στατήρων! (1).

(1) Pausan. X, 38, 3: «Τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἱερόν ἐρείπια ἦν, ἐξ ἀρχῆς δὲ ἠχοδόμησεν αὐτὸ ἀνὴρ ἰδιώτης, Φαλύσιος. νοσήσαντι γὰρ οἱ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ οὐ πολὺ ἀποδέον τυφλῷ ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ πέμπει θεὸς Ἀνύτην τὴν ποιήσασαν τὰ ἔπη φέρουσαν σεσημασμένην δέλτον. τοῦτο ἐφάνη τῇ γυναικὶ ὄψις ὀνείρατος, ὕπαρ μέντοι ἦν αὐτίκα· καὶ εὔρε' τε ἐν ταῖς χερσὶ ταῖς αὐτῆς σεσημασμέ-

Αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἄρα γινόμεναι θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν δὲν συνέτεινον μόνον εἰς τὴν ἐξαρσιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς τὴν διαφήμισιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἦσαν καὶ σπουδαιοτάτη πηγὴ πλούτου διὰ τὸ Ἱερόν, οὕτως τὰ οἰκονομικὰ τοσοῦτον ἤκμασαν, ὥστε ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἀνάγεσις μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων ἅτινα καὶ εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἄνεσιν παρείχον καὶ εἰς τοὺς προσκυνητὰς καὶ λοιποὺς ἐπισκέπτας τέρψιν καὶ εὐμάρειαν. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἐκτίσθη ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ κατεσκευάσθη τὸ ἐν αὐτῷ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου· ἀμέσως δὲ μετὰ τοῦτον ὑποδομήθησαν ἄλλοι τε ναοὶ καὶ διάφορα οἰκοδομήματα, καὶ ἰδίως τὸ θέατρον, ὅπερ ἡ ἀρχαιότης ἐξελάμβανεν ὡς τὸ κάλλιστον τῶν θεάτρων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καὶ ἡ θόλος, οἰκοδόμημα περιφερὲς ἀξιοθαύμαστον διὰ τὸ κάλλος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν. Ἐν ᾧ δὲ τοιαῦτα οἰκοδομήματα κατεσκευάζοντο ἐν τῷ Ἱερῷ ἄλλοι, ἀνιδρύνοντο πρὸς τούτοις τῆδε κάκεισε ἀγάλματα καὶ ἄλλα ἀναθήματα καὶ οὕτω τὸ Ἱερόν μετεβλήθη ἄληθῶς εἰς παραδείσιον τόπον.

Ἀνέπαφον καὶ ἐν πλήρει ἀκμῇ εἶδε τὸ Ἱερόν ἐν ἔτει 167 π. Χ. ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, ὅτε μετὰ τὴν ἐν Πύδνᾳ μάχην ἐπεσκέφθη αὐτό (1). Μετὰ τριάκοντα δ' ἔτη περίπου, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 146 καταστροφὴν τῆς Κορίνθου, ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερόν, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Μούμιος, ὅστις καὶ ἐπιγραφὴν ἀναθηματικὴν τῷ Ἀπόλλωνι, τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῇ Ὑγιείᾳ ἐχάραξεν ἐπὶ τινος βάρου Νίκης (2).

Πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐσύλησε τὸ Ἱερόν ὁ πρὸς τὸν Μιθριδάτην πολεμῶν Σύλλας, ἐν ἔτει 86 π. Χ., ἀφαρπάσας τὰ ἐν αὐτῷ ἀναθήματα, (ὡσαύτως ἐσύλησεν οὗτος καὶ τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς) πρὸς διατροφὴν τοῦ στρατεύματός

νῆν δέλτον, καὶ πλεύσασα ἐς τὴν Ναύπακτον ἐκέλευσεν ἀφελόντα τὴν σφραγίδα Φαλύσιον ἐπιλέγεσθαι τὰ γεγραμμένα. τῷ δὲ ἄλλως μὲν οὐ δυνατὰ εἶναι τοῦ Ἱεροῦ τὰ γράμματα ἔχοντι οὕτω τῶν ὀφθαλμῶν ἐλπίζων δέ τι ἐκ τοῦ Ἀσκληπιοῦ χρηστόν ἀφαιρῆναι τὴν σφραγίδα, καὶ ἰδὼν ἐς τὸν κηρὸν ὑγιῆς τε ἦν, καὶ δίδωσι τῇ Ἀνύτῃ τὸ ἐν τῇ δέλτῳ γεγραμμένον, στατήρας δισχιλίου χρυσοῦ».

(1) Livius, XLV, 38. Πολύβιος, XXX, 10.

(2) Ἴδε Fouilles d'Épidaure, σ. 38 ἀρ. 18-20.

του (1), και εὐθὺς μετ' ὀλίγον οἱ ἐκ Κιλικίας πειραταὶ (2). Ἄλλ' αἱ συλήσεις αὗται συνίσταντο προφανῶς εἰς τὴν ἀρπαγὴν τῶν χρημάτων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ πολυτίμων ἀναθημάτων (3). φαίνεται ὁμως ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Αἰμιλίου Παύλου πολὺ μεγαλητέρα ἔγεινεν ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφή, διότι ὁ Λίβιος ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ (σ. 19 σημ. 1) ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῶν ἑαυτοῦ χρόνων (κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ.) τοσαύτη ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφή, ὥστε τοῦτο λείψανα μόνον τῶν ἀφαρπαγέντων ἀναθημάτων περιείχεν. Ἡ καταστροφή δ' αὕτη ἐγένετο καταφανῆς καὶ διὰ τῶν ἐνεργηθειῶν ἀνασκαφῶν, δι' ὧν ἀληθῶς κατεδείχθη ὅτι καὶ ἀγάλματα καὶ παντοῖα ἀναθήματα εἶχον καταστραφῆ ἢ ἀφαρπαγῆ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὑπολειφθέντων ἐν τῷ Ἱερῷ τῶν νῦν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθέντων ἐνεπιγράφων βάθρων, ἅτινα ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις εἶχον χρησιμεύσει καὶ πάλιν ὡς βάρη διαφόρων ἀναθημάτων, καθὰ δηλοῦται ἐκ τῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χαραχθειῶν ἐν αὐτοῖς μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη πρὸς τούτοις ὅτι καὶ πολλὰ οἰκοδομήματα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ εἶχον καταρρεῦσαι ἢ καταστραφῆ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἴσως χαλεποὺς χρόνους ἢ ὕστερότερον, ἄγνωστον τίνος ἕνεκα ἢ ὑπὸ τίνος.

Ἄλλ' ἐκ τῶν συλήσεων καὶ καταστροφῶν τούτων ἀνέλαβεν εὐθὺς τὸ Ἱερόν ἀπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ οὕτως ἀνῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν προτέραν λαμπρότητα κατὰ τὰ μέσα ἰδίως τῆς Β' μετὰ Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε Ἀντωνίνος, Ῥωμαῖος συγκλητικὸς ἀνὴρ, ὑποκόμησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ἰδίαις δαπάναις (κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου: II, 27, 7: καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐπισκεφθῆ τὸ Ἱερόν), λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ, ἱερόν τῶν Ἐπιδώτων θεῶν, ναὸν τῆς Ὑγιείας καὶ ἕτερον τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ἀνυποκόμησε καταρρεῦσα-

(1) Διόδωρος, 38, 7. Ἀππιανός: Μιθριδάτειος σ. 366, 5 (ἐκδ. Bekker). Πλούταρχος, β. Σύλλα, 12. Πausανίας, IX, 7, 5.

(2) Πλούταρχος, β. Πομπηίου, 24.

(3) Παράδοξον εἶνε ὅτι τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἔπαθεν κατὰ τὰς γενομένας ταύτας συλήσεις τοῦ Ἱεροῦ, ἀφ' οὗ ὁ Πausανίας εἶδεν αὐτὸ ἀνέπαφον.

σαν ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις στοὰν καλουμένην Κότους· χάριν δὲ τῶν Ἐπιδαυρίων ἠκοδόμησεν οὗτος πρὸς τούτοις ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐκτὸς τοῦ τεμένου, οἰκῆμα ἐν ᾧ ἐδύναντο πλέον νὰ γενῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ ἀποθνήσκωσιν οἱ ἀσθενεῖς ὑπὸ στέγην καὶ οὐχὶ ἐν ὑπκίθρῳ, ὥσπερ ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις (1).

Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἀνωκοδομήθησαν καὶ τὰ λοιπὰ καταστραφέντα ἢ καταρρέυσαντα οἰκοδομήματα διὰ μικρῶν κοινῶν λίθων μετ' ἀσθέστου (οὕτω κατεσκευάσθησαν καὶ τὰ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομήματα) ἐπηυξήθησαν δὲ καὶ πολλαχῶς μετεβλήθησαν αὐτὰ καὶ ἄλλα νέα οἰκοδομήματα καὶ οἰκῆματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατεσκευάσθησαν. Ἰδίως κατεσκευάσθησαν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους σπουδαῖα

(1) Γενικῶς πιστεύεται ὅτι οὗτος ὁ κατὰ Πausανίαν ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλῆς Ἀντωνίνος εἶνε ὁ μετὰ ταῦτα, ἀφ' οὗ δηλ. ὁ Πausανίας ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερόν, αὐτοκράτωρ γενόμενος Ἀντωνίνος ὁ Εὐσεβῆς (138-161 μ.Χ.), ὁ καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα κατασκευάσας ἐν Ἑλλάδι κατὰ Πausανίαν (VIII, 43) καὶ πόλεις ἀνεγείρας καὶ ἐγκαλλωπίσας. Ἄλλ' ὁ Gurlitt (Ueber Pausanias, σ. 1, σ. 59 σημ. 3, σ. 60 σημ. 7, σ. 438-442) ἰσχυρὸν προβάλλει λόγον πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὁ Πausανίας συνέγραψε τὸ II βιβλίον τῆς περιηγήσεώς του μετὰ τὸ 165 μ.Χ., ὃ ἐστὶ μετὰ 27 τοῦλάχιστον ἔτη ἀφ' οὗτου εἶχεν ἐπισκεφθῆ, κατὰ τὴν ἀνωτέρω εἰκασίαν, τὸ Ἱερόν. Ἐν τοιαύτῃ ὁμως περιπτώσει ἄπορον εἶνε διατὶ ὁ Πausανίας, ἀφ' οὗ μετὰ τῶσαῦτα ἔτη συνέγραψε τὸ II βιβλίον, δὲν ἀνέφερεν ὅτι ὁ τότε συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνίνος ἦτο ὁ ὕστερον αὐτοκράτωρ γενόμενος, πρὸς τούτοις δὲ ἄπορον εἶνε ὅτι ἐν βιβλίῳ VIII, 43, ἐν ᾧ μακρὸν λόγον ποιεῖται περὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, περὶ τοῦ ἀρκαδικοῦ Παλλαντίου, ὅπερ οὗτος κώμην πρότερον ὄν πόλιν ἐποίησε, καὶ περὶ τῶν πόλεων Κῶ καὶ Ῥόδου ἃς καταστραφείσας ὑπὸ σεισμοῦ ἀνωκοδόμησε, δὲν ἀναφέρει ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ εἶνε ὁ καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα κατὰ τὸ βιβλ. II, 27, κατασκευάσας. Διὰ τοῦτο ὑπὸ σπουδαῖαν ἔποψιν δεῖον νὰ ληφθῆ ἢ ἀπὸ τοῦ 1851 ἐξενεγθεῖσα γνώμη (Schubart ἐν Zeitschrift für Alterthumswissenschaft, 1851 σ. 298) ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος συγκλητικὸς Ἀντωνίνος εἶνε ἄγνωστός τις ῥωμαῖος ἀνὴρ, οὐχὶ δηλ. αὐτοκράτωρ τις. Ἡ κατὰ τῆς γνώμης δὲ ταύτης ἀντίρρησις τοῦ Gurlitt ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευασθέντα οἰκοδομήματα εἶνε πολλὰ καὶ λίαν σπουδαῖα ἢ ὥστε νὰ δεχθῆ τις ὅτι κατεσκευάσθησαν ὑπὸ ἀνδρὸς ἰδιώτου, δὲν εἶνε ἀρχοῦντως ἰσχυρά, διότι ἕτερος ἰδιώτης ἀνὴρ, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, κατεσκεύασεν ἐν Ἑλλάδι μεγαλοπρεπέστερα οἰκοδομήματα. Ὁ συγκλητικὸς Ἀντωνίνος, πλούσιος ἀνὴρ ὢν, πάσχων ἴσως, ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου τούτου ἕνεκα καὶ θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εὐγνωμονῶν τῷ θεῷ καὶ χαριζόμενος τοῖς Ἐπιδαυρίοις κατεσκεύασεν ἐν τῷ Ἱερῷ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος οἰκοδομήματα. Δεκτοῦ γενομένου ὅτι ὁ Πausανίας συνέγραψεν ὄντως τὸ II βιβλίον μετὰ τὸ ἔτος 165, αὕτη εἶνε, φρονῶ, ἢ πιθανωτέρα λύσις τοῦ ζητήματος.

υδραυλικὰ ἔργα καὶ δεξαμεναὶ πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ὕδατος, ἀναγκαίου κυρίως διὰ λουτρά, ὧν μεγίστη ἐγένετο τότε χρῆσις ἐν τῷ Ἱερῷ, καὶ πρὸς διοχέτευσιν αὐτοῦ ἐν τοῖς διαφόροις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμεύουσιν οἰκοδομήμασι. Τὸ Ἱερὸν εἶχε διατηρήσει τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ιδιότητα, τὴν τοῦ θρησκευτικοῦ καθιδρύματος, προσέλαβεν ὁμως τότε ἐν μέρει καὶ τὴν ιδιότητα τῶν σημερινῶν ψυχαγωγικῶν καὶ θεραπευτικῶν τόπων, ἐν οἷς γίνεται χρῆσις τὸ μὲν λουτρῶν, τὸ δὲ ὑγιεινῆς καὶ θεραπευτικῆς τινος πρακτικῆς διαίτης. Ἴνα συλλάβωμεν ἔννοιάν τινα τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δεόν νὰ συνενώσωμεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰς ιδιότητας τῆς Παναγίας τοῦ Lourdes, ἐν παραδείγματι, τῶν ὑδάτων τοῦ Marienbad καὶ τοῦ παρὰ τὸ Μόναχον θεραπευτηρίου τοῦ Kneipp.

Οὕτω τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου διετέλει ἐν ἀκμῇ καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, εἰς ὃν ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν ὑπέκυψεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν ἱκανοῦ χρόνου καὶ μετὰ μέγαλον ἀγῶνα. Τελευταῖος τῶν ἀρχαίων μνημονεύει τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου ὁ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τῆς Δ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας σοφιστῆς Θεμιστίος (1)· καὶ ναὶ μὲν οὗτος τὸ ἔθιμον τοῦ νὰ μεταβαίνωσιν οἱ ἀσθενεῖς εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς θεραπείαν ἀναφέρει ὥς τι κατὰ τοὺς προηγουμένους χρόνους ἐν χρήσει ὄν, βεβαιοῦται ὁμως ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτων ὅτι ἐν Ἐπιδαύρῳ ἤσκειτο εἰσέτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ ἄλλως δύναται νὰ ἐξαχθῇ καὶ ἐξ ὧν λέγει ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος (κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ.), ὅστις, ἐν Ἡσαΐα LXV, παραπονεῖται ἐπὶ τῇ πλάνῃ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἐξηκολούθουν τότε νὰ κοιμῶνται ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατακλιόμενοι ἐπὶ τῶν δερμάτων τῶν θυμάτων καὶ ζητοῦντες οὕτω νὰ μάθωσι τὸ μέλλον δι' ὄνειρων (2).

(1) Λόγοι, XXVII σ. 402 (ἔκδ. Dindorf: — «ὡσπερ δήποτε καὶ λέγεται τοῖς κάμνουσι) πρότερον ἦν ἀναγκαῖον εἰς Τρίκην βαδίζειν καὶ διαπλεῖν εἰς Ἐπίδαυρον κατὰ τὸ παλαιὸν κλέος ».

(2) Χαρακτηριστικὰ εἶνε ταῦτα τῆς ἀκμάσεως ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ πίστεως εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν τούτου διαρκείας τῆς λατρείας τοῦ

Τὰ ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατόρων ἐκδοθέντα ἐπανειλημμένως διατάγματα κατὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς λατρείας τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐπληξαν βεβαίως καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου οὐχὶ ὁμως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς θανασίμως. Ἄλλην δὲ συμφορὰν ὑπέστησαν ἴσως οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν ἔτει 395 ὑπὸ τῶν Γότθων, οἵτινες ὡς γνωστὸν εἰσήλασαν τότε, ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ πρὶν ἢ ἠττηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Στελίχωνος ἐν Φολῇ τῆς Ἠλείας, ἐδήλωσαν τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Ἄργος· μετὰ πιθανότητος δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰσήλασαν οὗτοι καὶ εἰς Ἐπιδαυρίαν, ἀφ' οὗ τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἱερὸν πλουσίαν παρείχεν αὐτοῖς λείαν, οἷαν παρέσχεν ἄλλοτε τῷ Σύλλᾳ καὶ τοῖς πειραταῖς. Κατὰ τοὺς χρόνους ἴσως τούτους τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ περιτείχισαν τὸ τέμενος δι' ὄχυροῦ διπλοῦ τείχους, (ὡς εἰδείξαν αἱ ἀνασκαφαί), ὃ κατεσκεύασαν ἐκ τοῦ παρατυχόντος ὑλικοῦ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Τέλος δὲ τὰ κατὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ κατὰ τῶν ἱερέων καὶ τῶν ναῶν τελευταῖα διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων, ἰδίως τὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' (426 μ. Χ.), θὰ ἐπήνεγκον τὸ μοιραῖον τέλος καὶ οὕτω μετὰ βραχὺν ἔκτοτε χρόνον θὰ κατέπαυσεν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ.

Οἱ χριστιανοὶ γενόμενοι κύριοι τοῦ Ἱεροῦ κατέστρεψαν κατὰ τὸ σύνθημα τὰ ἐν αὐτῷ γλυπτὰ, ὅσα ἦσαν αὐτοῖς πρόχειρα, δὲν μετέβαλον ὁμως τοὺς ναοὺς, καὶ μάλιστα τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς, ὡς εἰδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ἀλλ' ἔκτισαν, ἐντὸς τοῦ τεμένους, εὐτελεῆ τινα οἰκήματα ἐξ ὑλικοῦ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων καὶ ἐκ τῶν τεμαχίων τῶν καταστραφέντων ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ

περὶ οὗ ὁ λόγος θεοῦ μέχρι τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. τούλάχιστον, ἀντιθέτως πρὸς τὰ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ δὴ τοῦ Διός, οὕτινος ἡ λατρεία πρὸ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδων πολὺ εἶχεν ἐκπέσει καὶ ἡ εἰς αὐτὸν πίστις σχεδὸν ἐκλείπει, ὡς ἐξάγεται ἐξ ὧν παραδίδει ὁ Λουκιανὸς (Τίμων, 4). Ὁ Τίμων ἀγανακτῶν ἐπὶ τῇ κακίᾳ τῶν συγχρόνων του καὶ ἐπὶ τῇ ἀναληθείᾳ τοῦ Διός, μὴ τιμωροῦντος αὐτοῦς, χαιρεκάκως λέγει περὶ τούτου τάδε: «τοιγάρτοι ἀκόλουθα τῆς ραθυμίας τάπιχειρα κομίζη παρ' αὐτῶν, οὔτε θύοντος ἔτι σοί τινος οὔτε στεφανοῦντος, εἰ μὴ τις ἄρα πάρεργον Ὀλυμπίων, καὶ οὗτος οὐ πάνυ ἀναγκαῖα ποιεῖν δοκῶν, ἀλλ' εἰς ἔθος τι ἀρχαῖον συντελῶν».

καὶ ἡ θόλος τοῦ Πολυκλείτου, τὰ δύο τοῦλάχιστον ταῦτα οἰκοδομήματα, διετέλουν τότε ἀνέπαφα· κατέπεσαν, ὡς φαίνεται, ταῦτα καὶ διεσεισθη τὸ θέατρον διὰ τῶν μετὰ ταῦτα, κατὰ τὰ ἔτη 522 καὶ 551, γενομένων, ὡς γνωστόν, ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ φοβερῶν σεισμῶν. Ἐκτοτε ἡ νύξ τοῦ Μεσαιῶνος ἐπεκτείνεται ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ καὶ βαθὺ σκότος καλύπτει τὰ κατ' αὐτό. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦτο μόνον ἐδιδάχθημεν (τῇ βοηθείᾳ εὐρεθέντων νομισμάτων), ὅτι ἐπὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας τινὰ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων οἰκοδομήματα, εἴτε ἀνέπαφα διασωθέντα, εἴτε ἀνοικοδομηθέντα καὶ ἐπισκευασθέντα, ἐχρησίμευον πρὸς κατοικίαν.

Πρῶτος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους περιηγητῆς ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερόν ἐν ἔτει 1669 ὁ γάλλος Desmonceaux (1). Οὗτος ἐκ Ναυπλίου (Napoly) μετέβη εἰς Λιγουριόν, ὃ λέγει ὅτι ἦτο μέγα χωρίον κατεστραμμένον, «δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἄλλα μικρὰ χωρία σχεδὸν ἔρημα ἕνεκα τῶν πειρατῶν οἵτινες ἐπροχώρουν καὶ μέχρι τῶν μερῶν ἐκείνων, ἂν καὶ ἀφίσταντο ταῦτα τέσσαρας λεύγας ἀπὸ τῆς θαλάσσης». Ἐκ Λιγουριοῦ μετέβη εἰς τὸ Ἱερόν διελθὼν τὴν σημερινὴν ἀκριβῶς ὁδὸν τὴν διερχομένην παρὰ τὴν ὑπὸ τὸ Λιγουριὸ βυζαντινὴν ἐκκλησίαν. Εὗρε δὲ τὸ Ἱερόν ἐντελῶς ἔρημον, δὲν εἶδε δηλ. ἔχνος κατοικίας τινός, ἀλλὰ μόνον μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια, ὧν διέκρινε καὶ περιγράφει τὸ θέατρον «ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἀνάκτορα τοσοῦτον ὅμως κατηρειπωμένα ὥστε δὲν ἐδύνατό τις νὰ σχηματίσῃ σαφῆ ἔννοιαν αὐτῶν». Διέκρινε δὲ ἐν αὐτοῖς λείψανα περιφερικοῦ οἰκοδομήματος (τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου), οὔτινος θαυμάζει τὸ κάλλος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν. Ἀναφέρει δὲ καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Ἄννης καὶ ἐξ αὐτῆς ἀνήλθεν ἐπὶ τοῦ ὄρους (ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου), ἐνθα εἶδε τὴν δεξαμενὴν καὶ τὰ νῦν σωζόμενα ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Διέτριψε δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Desmonceaux περὶ τὰς 10 ὥρας ἀναγκασθεὶς, ὡς λέγει, μετὰ λύπης νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ἐρείπια

(1) Ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure, σ. 9. — Περὶ τοῦ Andrée Thevet Ἴδε τὰ ἐν τοῖς προηγούμενοις, σ. 10 σημ. 3.

ἐκεῖνα φόβῳ τῶν πειρατῶν καὶ διὰ τοῦ Λιγουριοῦ νὰ μεταβῇ εἰς τοῦ Μουσταφᾶ-Μπέη, ἔνθα διενουκτέρευσε.

Δεύτερος μετὰ τὸν Desmonceaux ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν μετὰ μίαν σχεδὸν ἑκατονταετηρίδι, ἐν ἔτει 1764, ὁ ἄγγλος Chandler, ὅστις εἶδεν αὐτὸ μεταβεβλημένον εἰς σωρὸν λίθων τῆδε κάκεισε, ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ σταδίου, τοῦ θεάτρου, τῶν δεξαμενῶν, καὶ τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Ἱεροῦ κατηρειπωμένων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἀναφέρει ὅτι οἱ περίοικοι ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατέστρεφον τὸ Ἱερὸν καὶ ὅτι θρόνος ἐκ τοῦ θεάτρου, ἀγάλματα καὶ ἐνεπίγραφοι λίθοι, ἐχρησίμωσαν πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῶν φρουριῶν τοῦ Ναυπλίου καὶ πρὸς οἰκοδομὴν τζαμίου ἐν Ἄργει (1). Τότε εἶχον κατασκευασθῆ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἀσβεστοκάμινοι (ὡς ἐφάνη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν), αἵτινες ἐγένοντο ἀφορμὴ τῆς μεγαλητέρας καταστροφῆς τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ μαρμάρων.

Τρίτος δὲ περιηγητὴς ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν ἐν ἔτει 1805 ὁ Dodwell, ὅστις εἶδε τὸ δάπεδον ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς λέγει (ἄγνωστον ὅμως τίνος οἰκοδομήματος λείψανα ἐξέλαβεν ὡς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ διέκρινε τὰ ἐρείπια τῆς θόλου (2). Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους τὸ Ἱερὸν εἶχε καλυφθῆ ἱκανῶς ὑπὸ χωμάτων καὶ μεταβληθῆ σχεδὸν εἰς δάσος, ὡς δηλοῦται ἐξ ἧς ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1810 εἰκόνας αὐτοῦ ὁ Gell (Argolis, πίν. 22).

Ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μόνον ἐλάχιστον μέρος διέκρινεν ὁ Leake ἐν ἔτει 1830, ὡς λέγει καὶ οὗτος. Ὡσαύτως ἐκ τῆς θόλου ἐλάχιστον μέρος εἶδεν οὗτος καὶ θεωρεῖ ὡς τὰ μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτα ἐρείπια τὸ θέατρον καὶ τὸ στάδιον (3).

Ἐν ἔτει δὲ 1829 ἐπεσκέφθησαν τὸ Ἱερὸν οἱ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀποστολὴν τῆς Πελοποννήσου ἀποτελοῦντες γάλλοι καὶ ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας εἰργάσθησαν ἐν αὐτῷ, ὑπὸ τὸν Blouet, προβάντες καὶ εἰς ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν τινων, πρὸς σύνταξιν τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ Ἱεροῦ καὶ πρὸς ἐξερεύνησιν καὶ σχε-

(1) Voyages dans l'Asie mineure et en Grèce (μεταφρ.), III σ. 255-262.

(2) A classical and topographical Tour through Greece, II σ. 256.

(3) Travels in the Morea, III σ. 423.

διογράφησιν τοῦ θεάτρου καὶ ἄλλων λειψάνων τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐκείνων ἐργασιῶν δὲν ἦσαν ἐνθαρρυντικά, διὰ τοῦτο ὁ Blouet, ἀπηλπισμένος, ἀπεφάνθη ὅτι «ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν θὰ εἶχον ἀποτελέσμα τι» (1).

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀπαισιοδοξοῦντα Blouet καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐπισκεφθῆ τὸ Ἱερόν, ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Pouqueville (2) εἶχεν ἀποφανθῆ ἢ μᾶλλον προφητεύσει ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐκρύπτοντο ὑπὸ τὴν γῆν πολλοὶ ἀρχαιολογικοὶ θησαυροί, οἵτινες «θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκαλυφθῶσιν, ἂν οἱ Ἕλληνες ἠλευθεροῦντο ἐκ τοῦ ἀπαισίου ζυγοῦ τῶν Τούρκων». Ὡσαύτως ὁ Curtius (3) ἠλπίζεν ὅτι ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ ἀξιώλογα θὰ εἶχον ἀποτελέσματα· ἐπισκέφθη δὲ οὗτος τὸ Ἱερόν κατὰ τὴν πρώτην ἐν Ἑλλάδι διαμονὴν του, τὴν κατὰ τὰ ἔτη 1837 ἕως 1840, καὶ εὔρεν αὐτὸ ὑπὸ θάμνων καὶ δένδρων ἅπαν κεκαλυμμένον.

Ἀφ' οὗ χρόνου ὁ Κούρτιος ἐπισκέφθη τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου, λήγει κυρίως ἡ ἱστορία τῶν ἐν αὐτῷ περιηγήσεων καὶ ἀρχεται ἄλλη ἐποχὴ, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἐκπληρωθῆ ἡ προφητεία τοῦ Pouqueville, ὅστις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐλευθερουμένων ἐκ τῆς δουλείας, ἠλπίζε νὰ ἀποκαλυφθῆ τὸ περίφημον τοῦτο Ἀσκληπιεῖον. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ τὰ ἐλάχιστα ἐν τῷ Ἱερῷ φαινόμενα τὸ πάλαι λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Blouet σχεδὸν ἀφανῆ, κατεκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν χωμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φυέντων δένδρων, δι' ὧν τὸ Ἱερόν μετεβλήθη εἰς πυκνὸν δάσος. Μόνον τὸ στάδιον καὶ τὸ θέατρον ἦσαν εὐδιάκριτα.

Ἐναρξίς τῶν ἀνασκαφῶν τῷ 1881.

Ὁ καθηγητὴς Εὐθύμιος Καστόρχης πρόεδρος ὦν τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν ἔτει 1881 προέτεινεν εἰς τὸ συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεδέξατο «νὰ σταλῆ ὁ ἔφορος Καβαδίας ἵνα καθαρῶς ἀπὸ τὰ δένδρα τὸ θέατρον τοῦ ἐν Ἐπι-

(1) Expédition scientifique de Morée, II σ. 163 pl. 76-85.

(2) Voyage de la Grèce, V (1827) σ. 238.

(3) Peloponnesos, II (1852) σ. 420 κέ.

α δαυρία Ἱεροῦ μετὰ ταῦτα δὲ κατὰ τὴν ἐκθεσιν ἦν θὰ κάμη ὁ α Καββαδίας νὰ ἐγκατασταθῆ ἴσως ἐκεῖ καὶ φύλαξ» (1).

Τοιαύτην ἔχων ἐντολὴν μετέβην εἰς Ἐπιδαυρίαν καὶ τῇ 16 Μαρτίου 1881 ἠρξάμην τῶν ἐργασιῶν πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ θεάτρου ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων καὶ θάμνων. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ταύτης εἶχον λάβει παρὰ τῆς Ἐταιρείας προκαταβολὴν δρ. 800, ἃς ὁμως δὲν ἐδαπάνησα ἀπάσας. Ἐκκαθάρισας δὲ τὸ θέατρον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων παρετήρησα ὅτι ἐλάχιστα ἔχνη τῶν ἐδωλίων ἦσαν ὁρατά, ἅπαντος τοῦ θεάτρου κεκαλυμμένου ὄντος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους καταπεσόντων χωμάτων. Διὰ τοῦτο ἐπεχείρησα αὐτοβούλως διὰ τῶν ὑπολειφθέντων μοι χρημάτων τὴν ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν ἀγαγὼν τάφρους διὰ τε τοῦ κοίλου καὶ διὰ τῆς ὀρχήστρας καὶ οὕτω διακρίνας ὅτι τὸ μὲν κοῖλον ἐν καλλίστῃ διετηρεῖτο καταστάσει, ἡ δὲ ὀρχήστρα εἶχε κυκλικὸν τὸ σχῆμα, ὅπερ πρωτοφανὲς ἦτο τότε καὶ τὰ μέγιστα συνεβάλλετο πρὸς γνῶσιν τῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου. Τὴν ἐνέργειάν μου δὲ ταύτην καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἀνεκοίνωσα δι' ἐπιστολῆς τῷ Καστόρχῃ παρακαλῶν ὅπως ἡ Ἐταιρεία χορηγήσῃ μοι τὰ χρηματικὰ μέσα πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου. Ὁ Καστόρχης, ρέκτης ἐν τῇ Ἐταιρείᾳ ἀνὴρ καὶ ἐνθουσιώδης ὑπὲρ πάσης ἀρχαιολογικῆς ἐργασίας, καὶ τὰ γενόμενα ἐνέκρινε καὶ διὰ τοῦ ταμίου τῆς Ἐταιρείας ἀπέστειλέ μοι 800 ἔτι δρ. πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν (2). Οὕτως ἐξησφαλίσθη πλέον ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θεάτρου, τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Ἐταιρείας ἐγκρίναντος τὰ γενόμενα. Ἀνεσκαψα τότε ὁλόκληρον τὸ κοῖλον καὶ τὴν ὀρχήστραν καὶ μέρος τῆς σκηνῆς, τὴν ὅλην ὁμως ἀνασκαφὴν δὲν κατώρθωσα νὰ περατώσω ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω τὰς ἐργασίας ἵνα μεταβῶ εἰς Δῆλον.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης τοῦ θεάτρου ἀνεκοίνωσα δι' ἕξ ἐκθέσεων μου (ἀπὸ 9 καὶ 26 Ἀπριλίου, 10 καὶ 28 Μαΐου, 12 καὶ 27 Ἰουνίου 1881) δημοσιευθεισῶν ἐν Ἀθηναίῳ, τόμ. Θ', σ. 464 κέ. καὶ τόμος Ι', σ. 52 κέ. Ἐκτενῶς δὲ

(1) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἐταιρείας. Συνεδρία τῆς 21 Φεβρ. 1881.

(2) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἐταιρείας. Συνεδρία τῆς 6 Ἀπριλίου 1881.

ἐπραγματεύθην κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος περὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος θεά-
τρου ἐν διατριβῇ μου δημοσιευθεῖσα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἐ-
ταιρείας τοῦ ἔτους 1881, συνοδευομένη ὑπὸ τεσσάρων σχεδιο-
γραφικῶν πινάκων, οὓς ἐξετέλεσε, παρακληθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, ὁ τότε
ἐν Ναυπλίῳ νομομηχανικὸς Ν. Σολωμός.

Ἐνασκαφαὶ τοῦ ἔτους 1882. Τὸ ἐπιὸν ἔτος 1882 ἐπανέ-
λαβον τὰς ἀνασκαφὰς τῇ 12 Μαρτίου· διέκοψα δ' αὐτάς τῇ 27
Μαΐου, διαταχθεὶς πάλιν νὰ μεταβῶ εἰς Δῆλον, καὶ ἐπανέλαβον
αὐθις, μετὰ τὴν ἐκ Δήλου ἐπάνοδόν μου, κατὰ τὰς ἀρχὰς Σε-
πτεμβρίου.

Ἄφ' οὗ δὲ ἀνεσκάφησαν ἐν πρώτοις τὰ ἀναλήμματα τοῦ θεά-
τρου καὶ ἡ σκηνή, ἔσκαψα πλέον ἐν τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ τὸ ἱερὸν ἄλ-
σος, καὶ οὕτως ἀπεκάλυψα τὴν θόλον τοῦ Πολυκλείτου καὶ τὸν
ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εὗρον τὰ ἐκ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ
τούτου ἀγάλματα. Περὶ τῆς ἀποκαλυφθείσης θόλου ἐπραγμα-
τεύθην ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἐταιρείας τὸ αὐτὸ ἔτος (1882,
σ. 77 κέ.) ἐν διατριβῇ μου συνοδευομένη ὑπὸ σχεδιογραφικοῦ
πίνακος, ὃν ἐφιλοπόνησέ μοι ὁ ἐν Ναυπλίῳ νομομηχανικὸς Ἄνδρ.
Ζηνόπουλος.

Ἐνασκαφαὶ τοῦ 1883. Ἐπαναλαβὼν τὰς ἀνασκαφὰς κατὰ
τὸ 1883 ἐπεράτωσα τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ,
ἀνέσκαψα τὸν μεταξὺ τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τῆς θόλου χώρον καὶ
ἀνεκάλυψα τὸ Ἄβατον καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Κατὰ τὸ
ἔτος τοῦτο εὗρον καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἱαμάτων.

Ἐνασκαφαὶ τοῦ 1884. Πρὶν ἢ ἐπαναλάβω τὰς ἀνασκαφὰς
κατὰ τὸ 1884 προέτεινα εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐταιρείας καὶ
τοῦτο ἀπεφάσισεν ὅπως ὁ Δαϊρφελδ μεταβὰς μετ' ἐμοῦ εἰς Ἐπί-
δαυρον ἐκπονήσῃ σχέδιον πάντων τῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν
ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων. Πρὸς τὸν σκοπὸν
δὲ τοῦτον μετέβην εἰς τὸ Ἱερὸν τῇ 2 Ἰανουαρίου 1884 μετὰ
τοῦ Δαϊρφελδ, ὅστις ἐπὶ 20 περίπου ἡμέρας ἐργασθεὶς συνέταξε
τὸ σχέδιον τοῦ θεάτρου, τῆς θόλου, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ,
τοῦ Ἄβάτου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Τὰ σχέδια ταῦτα
ἐδημοσίευσά τὰ μὲν τοῦ θεάτρου καὶ τῆς θόλου ἐν τοῖς κατὰ τὸ
1884 ἐκδοθείσι Πρακτικοῖς τοῦ 1883 (σ. 45 κέ.) τὰ δὲ τοῦ

ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀβάτου ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884 (σ. 54 κέ.).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἀνασκαφὴ προῦχώρησε μεσημβρινῶς καὶ μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀπεκαλύφθησαν τὸ μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος οἰκοδόμημα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων καὶ τὰ πέραν τούτου Προπύλαια τοῦ παρὰ τὸ στάδιον Γυμνασίου.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ 1885. Κατὰ τὸ 1885 ἐπὶ δύο μόνον μῆνας εἰργάσθη ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκάψας τὸν χώρον τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ χώρου τούτου μέχρι τοῦ μικροῦ πωρίνου κρηπιδώματος (τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης) πλατεῖαν. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εὔρον καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ἀναφέρουσαν τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ ἔτος 1886 καὶ 1887. Ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1885 ἀναγκαζόμενος νὰ μένω διαρκῶς ἐν Ἀθήναις ἕνεκα κυρίως τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν προέτεινα εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεδέξατο ὅπως ὁ τότε εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν προσληφθεὶς ἔφορος Βαλέριος Στάης ἀποσταλῆ εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἀνασκαφῶν. Ἐργασθεὶς δὲ οὗτος ἐν ἔτει 1886 καὶ βραχὺν χρόνον ἐν ἔτει 1887 ἀπεκάλυψε τὸ ἀρκτικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μεταγενέστερον οἰκοδόμημα Κ καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τούτου ρωμαϊκὸν λουτρὸν καὶ εὔρε γλυπτὰ τε καὶ ἐπιγραφάς, ἐν αἷς καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ἀναγράφουσαν τὰς δαπάνας τῆς θύλου (ἴδε δημοσιεύματα αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1886 σ. 79, 1887 σ. 67, καὶ ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1886 σ. 243, 1887 σ. 9).

Διακοπὴ τῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ 1888-1890. Κατὰ τὸ τριετές τοῦτο χρονικὸν διάστημα διεκόπησαν αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαί, ἐξετελέσθησαν δὲ μόνον ἐργασίαι τινὲς πρὸς ἐκκαθάρισιν καὶ συντήρησιν τῶν ἐν αὐτῷ ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων. Κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον ἐπερατώθη ἡ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως κατασκευασθεῖσα ἀπὸ Ναυπλίου εἰς τὸ Ἱερόν ἀμαξιτὸς καὶ ὠκοδομήθη ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας ἡ παρὰ τὸ ὡς Μουσεῖον χρησιμεῦον παράπηγμα διώροφος οἰκία, ἧς τὸ μὲν ἰσό-

γαιον χρησιμεύει ὡς Μουσεῖον, τὸ δὲ ἀνώγειον ὡς ξενῶν καὶ ὡς κατοικία τοῦ ἐπὶ τῶν ἀνασκαφῶν προσωπικοῦ.

Ἐκκαθαρισμὸς ἀπὸ τοῦ 1891 - 1898. Ἐκ τῆς 1891, ἀφ' ὅτου περατωθῆσιν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν ἐδυνάμην πλέον νὰ μεταβαίνω ἐκ διαλειμμάτων εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς διέθυνσιν τῶν ἐργασιῶν, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαὶ καὶ ἐξηκολούθησαν διαρκῶς μέχρι τοῦδε (1898) ἐπιστατήσαντος αὐτῶν τὸν πλεῖστον χρόνον τοῦ Ἐπ. Κορομάντσου. Διὰ τῶν ἐπαναληφθεισῶν τούτων ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἃ εἶνε ἅπαντα δεδηλωμένα ἐν τῷ προσαπομένῳ τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ τοπογραφικῷ πίνακι.

Δημοσιεύματα τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἐκθέσεών μου τῶν δημοσιευθεισῶν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, ἐδημοσίευσά καὶ ἄλλας διατριβὰς περὶ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, τόμ. 1883 σ. 25, 85, 147, 197· τόμ. 1884 σ. 21, 49· τόμ. 1885 σ. 1, 41, 65, 189, 213· τόμ. 1886 σ. 145. Συλλήβδην δὲ ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι τοῦ 1887, διατρίψας ἰδίως περὶ τὰς εὐρεθείσας ἐπιγραφάς, ἐν ᾗ ἐδημοσίευσά γαλλιστὶ συγγράμματι « Fouilles d'Épidaure », vol. I accompagné de onze planches.

Περὶ δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀπὸ τοῦ 1891 ἐπαναληφθεισῶν ἀνασκαφῶν ἐπραγματεύθη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας, 1891 σ. 26, 1892 σ. 54, 1893 σ. 9, 1894 σ. 13, 1895 σ. 20, 1896 σ. 31, ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 1891 σ. 3, 19, 33, 65, 85, 97. 1892 σ. 23, 39, 49, 72, 81, καὶ ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894 σ. 11, 15. 1895 σ. 179.

Τὰ ἀποτελέσματα καὶ πορίσματα τῶν ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι σήμερον ἀνασκαφῶν ἐκθέτω περιληπτικῶς ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρας πραγματείᾳ, ὅπως παράσχω τῷ ἀναγνώστῃ καθ' ὅλου ἔννοιαν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ

Ἄγνων χρῆ νηοῦ θυώδεος ἐντὸς ἰόντα
ἐμμεναι ἄγνεῖν δ' ἐστὶ φρονεῖν ὄσια

Τοῦτο τὸ ὠραῖον δίστιχον, κεχαραγμένον ἐπὶ λίθου ἰδρυμένου τὸ πάλαι ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀνεγίνωσκεν ὁ εἰς αὐτὸ εἰσερχόμενος (1).

Τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου, οἷον ἀπεκαλύφθη διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐνεργηθεισῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν καὶ εἰκονίζεται ἐν τῷ προσ-απτομένῳ τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ τοπογραφικῷ πίνακι, χρονολογεῖται καθ' ὀλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνων. Πρὶν ἢ προβῶμεν ὁμῶς εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων, δεῖον νὰ

(1) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἥτις ἀτυχῶς δὲν εὑρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, διέσωσαν ἡμῖν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Πορφύριος (περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων 2, 19. ἔκδ. Nauck σ. 149): «ἐν γοῦν Ἐπιδαύρῳ προεγέγραπτο ἄγνων» κτλ.—Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς (Στρωματεῖς 5, 1 σ. 652 ἔκδ. Dind.): «καὶ τοῦτο ἦν δ' ἠνίκατο, ὅστις ἄρα ἦν ἐκεῖνος ὁ ἐπιγράψας τῇ εἰσόδῳ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ νεῷ ἄγνων» κτλ.—Κύριλλος (κατὰ Ἰουλιανοῦ 9 σ. 310).—Ἰδε Preger: *Inscriptiones graecae metricae* σ. 164, 3, καὶ Herrlich: *Epidaurus, eine Heilstätte* σ. 32.—Πρὸς τὴν ἐσχάτως εὑρεθεῖσαν ἐν Πιριήνῃ (*Arch. Anz.*, 1897, IV, σ. 182) ἐπιγραφὴν: «εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν ἄγνων ἐν ἐσθῆτι λευκῷ», τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐπιγραφὴν τὴν ἐν *Revue archéologique* (1883, 2) σ. 182: «τοὺς δὲ ἐσίοντας εἰς τ[- - -] ἄγνεύειν» κτλ. καὶ τὴν ἐξ Ἀστυπαλαίας ἐπιγραφὴν (*Bull. de corr. hell.* VII, 477) τήνδε: «Ἐ]ς τὸ ἱερὸν μὴ ἐσέρπεν ὅστις μὴ ἄγνός ἐστι ἢ τελεῖ ἢ αὐτῷ ἐν νῶ ἐσσεῖται».

ἐξετάσωμεν πῶς εἶχε τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, κατὰ τοὺς χρόνους δηλ. τοὺς πρὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Πότε εἰσῆχθη ἐκ Θεσσαλίας εἰς Ἐπίδαυρον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν γνωρίζομεν· ἀρχαῖκαί τινες ὁμῶς ἐπιγραφαὶ εὐρεθεῖσαι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς (1), ὧν τινες δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς Σ' ἑκατονταετηρίδος, διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους τοῦλάχιστον χρόνους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἤσκειτο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τότε ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ προσεφέροντο ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Ἀπόλλωνι (2), ὡς εἰδείχθη ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1891 γενομένης ἀνασκαφῆς τοῦ νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομήματος Ε. Ἐντὸς δηλ. τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀπεκαλύφθη βωμός, ὡς φαίνεται, ἐκ τεσσάρων πωρίνων πλακῶν συγκείμενος, ἐν ᾧ ἐθυσιάζοντο θύματα προσφερόμενα τῷ θεῷ, ὧν τὸ αἷμα κατέρρευε δι' αὐλακὸς περιθέοντος τὰς τέσσαρας τοῦ βωμοῦ πλευράς· παρὰ τὸν βωμὸν δὲ τοῦτον ἀνεφάνη στρώμα ἐξ αὐτῶν τῶν θυσιῶν προερχόμενον, ἀποτελούμενον δηλ. ἐκ μέλανος χύματος, ἐξ ἀνθράκων καὶ ἐξ ὀστέων ζώων. Ἐντὸς δὲ τοῦ στρώματος τούτου εὐρέθησαν πλῆθος μικρῶν πηλίνων κυαθίσκων καὶ τεμάχια τινὰ χαλκῶν καὶ πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ αἱ πλεῖσταί τῶν μνημονευθεῖσῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν (3).

(1) Fouilles d'Épidaure, σ. 37, ἀρ. 8-16. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶνε ἀναθηματικαὶ τὸ μὲν τῷ Ἀσκληπιῷ (Αἰσκληπιῶδι, Αἰσκληπιεῖ, Ἀσκληπιῶδι), τὸ δὲ τῷ Ἀπόλλωνι. Ταύταις προσθετέον καὶ τὴν ἐκ τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος προερχομένην ἐπιγραφὴν Μαχάονος, ἣν ἔχω δημοσιεύσει ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1894 σ. 22.

(2) Ὡς ὑπόθεμα ἀναθήματος φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε καὶ ἀρχαιώτατον τὴν μορφήν κιονόκρανον ἰωνικοῦ ρυθμοῦ εὐρεθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἶνε τὰ ἀρχαιότατα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ γενομένων εὐρημάτων.

(3) Αἱ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 37 ἀρ. 8-11. Καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ὑπ' ἀρ. 12 ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος εὐρέθη. Ἐκτὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, εὐρέθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ ἐσχάτως εὐρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, κανονίζουσιν τὰ τῆς λατρείας ἐν τῷ Ἱερῷ, τότε ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ οὐ μόνον ὁ Ἀσκληπιός καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Δητὴ καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ θεαί, ὡς φαίνεται, ἐν οἷς καὶ ὁ Μαχάων, κατὰ τὴν ἀνωτέρω (σημ. 1) ἐπιγραφὴν.

Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ναὸς τις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μικρὸς τις δηλ. ναὸς ἢ σηκὸς ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἴσως, ἐκ κοινῶν λίθων ἢ ἐκ πλίνθων κατεσκευασμένος, ἐν ἣ ᾠκοδομήθη ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις (ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος) ὁ νῦν ἐν ἐρειπίοις σωζόμενος ναὸς τοῦ θεοῦ τούτου.

Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον ἐφημιζέτο πρὸς τούτοις τὸ Ἱερὸν διὰ τὰς ἐν αὐτῷ γινόμενας θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων ἐν συγκρίσει πρὸς θεραπείαν γενομένην ἐν τῷ Ἱερῷ, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ ζώων ἰδιότητος IX, 33) παραλαβὼν αὐτὴν ἐκ τοῦ ἱστοριογράφου Ἰππυτος τοῦ ἐκ Ρηγίου, τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων ἀκμάσαντος (1). Τότε θὰ ἦσαν ἄρα ἐν χρήσει καὶ αἱ ἐγκοιμησεις, αἱ κατακλίσεις δηλ. τῶν ἀσθενῶν ἐν χώρῳ τινί, ἐν ᾧ ἐμφανιζόμενος τὴν νύκτα ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευεν αὐτούς. Ὅτι δὲ τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους τούτους χρόνους ἱκανῶς ἤκμαζε δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πινδάρου τοῦλάχιστον (Νέμεα, Γ', 146. Ε', 95. Ἴσθμια, Η', 75) (2), γυμνικοὶ ἀγῶνες, οἱς προσετέθησαν, κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα, καὶ μουσικοὶ καὶ ψῆδικοὶ ἀγῶνες (3). Ἐκ τούτου συναγεται ὅτι τὸ Στάδιον ἐκ τῆς ἀρχαιότερας ταύτης περιόδου προέρχεται, ὡς τοῦτο ἄλλως ἐβεβαιώθη καὶ ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφῆς αὐτοῦ,

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 23 καὶ 32. Πρβ. Fragm. historic. graec. II, 15.

(2) Κατὰ τὸν Christ (Pindari carmina, Lipsiae, 1896) ὁ Πίνδαρος ἐποίησε τὸ Νέμεον Γ' κατὰ τὸ 469, τὸ Νέμεον Ε' καὶ Ἴσθμιον Η' κατὰ τὸ 478 π.Χ. Ὅτι δὲ οἱ κατὰ Πινδάρου ἀγῶνες οὗτοι, οἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐν τῷ Ἱερῷ ἐτελοῦντο, βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Πινδάρου (Νέμ. Γ' καὶ Ε') παραδίδοντος τάδε: «Τίθεται δὲ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγὼν Ἀσκληπιῶ τῶν Ἀσκληπιᾶδῶν πρώτων θέντων, μετὰ ταῦτα δὲ Ἀργείων διὰ πενταετηρίδος: τίθεται δὲ ἐν τῷ ἄλλει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἄγεται δὲ μετὰ ἐννέα ἡμέρας τῶν Ἴσθμίων». Ἐτελοῦντο δὲ οἱ ἀγῶνες προφανῶς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ἃ ἐκαλοῦντο πρὸς τούτοις μεγάλα Ἀσκληπιεῖα.

(3) Σω. Μῶν καὶ ραψωδῶν ἀγῶνα τιθέασι τῷ θεῷ οἱ Ἐπιδαῦριοι; Ἴων. Πάνυ γε, καὶ τῆς ἄλλης μουσικῆς. (Ἴων, Α).

ὡς θὰ εἴπωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ὑπῆρχε δ' ἴτως ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ γυμνάσιον ἢ παλαιστρα, ἐν ἧ ἠσχοῦντο οἱ ἐν τῷ σταδίῳ μέλλοντες νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀθληταί. Ἄν δὲ λάβωμεν πρὸς τούτοις ὑπ' ὄψιν ὅτι πάντως ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ οἰκήματά τινα χρησιμεύοντα τὸ μὲν διὰ τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ Ἱερὸν ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς, τὸ δὲ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ λοιποὺς ὑπηρέτας τοῦ θεοῦ, δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὕτω καθολικὴν τινα ἔννοιαν τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνους.

Μετὰ τὰ εἰρημένα μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν περιγραφὴν δηλ. τῶν σωζομένων οἰκοδομημάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα περιλαμβάνονται ἅπαντα ἐν τῷ συνημμένῳ τῷ βιβλίῳ τούτῳ τοπογραφικῷ πίνακι καὶ εἶνε δεδηλωμένα ἕκαστον διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου.

1.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(A)

Τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπλῶς μόνον ὀνομάζει ὁ Πausανίας (II, 27, 2), ὅστις περιγράφων τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑποδηλοῖ ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἦτο ἰδρυμένον. Λέγει δηλ. οὗτος τάδε: «τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἄγαλμα μεγέθει » μὲν τοῦ Ἀθήνησιν Ὀλυμπίου Διὸς ἤμισυ ἀποδεῖ, πεποιήται δὲ » ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ· μνηύει δὲ ἐπίγραμμα τὸν εἰργασμένον » εἶναι Θρασυμήδην Ἀριγνώτου Πάριον. κάθηται δὲ ἐπὶ θρόνου » βακτηριαν κρατῶν, τὴν δὲ ἐτέραν τῶν χειρῶν ὑπὲρ κεφαλῆς » ἔχει τοῦ δράκοντος, καὶ οἱ καὶ κύων παρακατακείμενος πεποιή- » ται, τῷ θρόνῳ δὲ ἠρώων ἐπειργασμένα Ἀργείων ἐστὶν ἔργα, » Βελλεροφόντου τὸ εἰς τὴν Χίμαιραν καὶ Περσεὺς ἀφελὼν τὴν » Μεδοῦσης κεφαλὴν. τοῦ ναοῦ δὲ ἐστὶ πέραν ἐνθα οἱ ἰκέται » τοῦ θεοῦ καθεύδουσιν».

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1882 καὶ 1883 ἀπεκαλύφθη τὸ σωζόμενον κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ τούτου καὶ εὐρέθησαν ἱκανὰ λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν, ὥστε ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἐν σχεδίοις ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ (1). Σπουδαιότητας ὁμως περὶ τῆς οἰκοδομῆς καὶ περὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα ἐν ἔτει 1885, ἐν ἣ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τούτου (2), αἵτινες ἀνῆλθον εἰς ποσὸν ἀνώτερον τῶν 100,000 δραχμῶν (3).

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81 κ.έ. καὶ τοῦ 1884 σελ. 54 κ.έ. πίν. 2, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 16 πίν. VI.—Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 49-94, μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ εἰκόνων.

Ἐπιγραφὴ ἡ ἀποκαλυφθεῖς οὗτος ναὸς εἶνε ὁ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔδειξα εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, ὁρμηθεὶς ἐκ τοῦ ὅτι κατεῖχεν οὗτος τὴν ἐπιφανεστάτην ἐν τῷ ἱερῷ θέσιν, ἔκειτο πλησίον τῆς θόλου (κατὰ Πausanίαν ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔκειτο παρὰ τὴν θόλον) καὶ ἦτο ὁ μέγιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν ἐν τῷ ἱερῷ ναῶν, διότι ἦτο περίπτερος καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τέλος δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν περὶ αὐτὸν βῆθρων ἐχρησίμευσέ μοι ὡς μαρτύριον τῆς ταυτότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ναοῦ πρὸς τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ ἐπισκεφθέντες τὸ ἱερόν Dodwell καὶ Leake (ἴδ. σ. 25) ἀναφέρουσι λείψανα ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἄγνωστον ὅμως τίνος οἰκοδομηματος λείψανα ἐξέλαβον οὗτοι ὡς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὁ προκείμενος ναὸς ἦτο κεκαλυμμένος ὑπὸ χωμάτων πάχους ἐνός καὶ ἑνός καὶ ἡμίσεος μέτρου κατὰ τὰ ἄκρα καὶ δύο μέχρι τριῶν κατὰ τὸ κέντρον, ὥστε οὐδὲν λείψανον αὐτοῦ ἦτο πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ὁρατὸν (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81). Τοῦτο ἄλλως δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Exphéd. de Morée τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ ἱεροῦ (ἴδε σ. 25), ἐν ᾧ οὐδὲν ἔχνος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶνε σεσημειωμένον.

(2) Τὴν σπουδαιότατην ἐπιγραφὴν ταύτην συναρμολογήσας, εἰς πλείστα τεθραυσμένην τεμάχια, ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1886, σ. 145 ἀρ. 103, καὶ ἀνεδημοσίευσεν ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 78, 241. Τὸ δεύτερον ἐδημοσίευσεν αὐτήν, ἐκτενῶς περὶ αὐτῆς πραγματευθεὶς, ὁ J. Baunack: Aus Epidaurus (1890) σ. 22 κ.έ. — Ἐν αὐτῇ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς ναοῦ τίνος· ὅτι ὁμοίως ὁ ναὸς οὗτος εἶνε τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔδειξα ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι στηριζόμενος εἰς τὸν τύπον τῆς εὐρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς (εὐρέθη αὕτη παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀπόστασιν) καὶ κυρίως εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἐκ τοῦ περιεχομένου δηλ. τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξάγεται ὅτι ὁ ναὸς ἦτο ναὸς δωρικός περίπτερος, εἶχε πρόναον, δὲν εἶχεν ὀπισθόδομον καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τοιοῦτος ὁμοίως ναὸς εἶς μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ὁ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(3) Αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγραφόμεναι δαπάναι ἀνέρχονται μόνον εἰς 94 1/2 χι-

Ἐκ τῆς ὀρθογραφίας καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης συνάγομεν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναὸς ἠκοδομήθη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. (1). Διήρκεσε δὲ ἡ οἰκοδομὴ τέσσαρα ἔτη καὶ ὀκτὼ περιήπου μῆνας καὶ ἐξετελέσθη ὑπὸ πολλῶν ἐργολάβων, εἰς οὓς κατεκυρώθη τὸ ἔργον διὰ τμηματικῆς μειοδοσίας (2). ἄλλοι δηλ. ἐργολάβοι (ἐργῶναι) ἀνέλαβον τὴν ἐξόρυξιν τῶν λίθων, ἄλλοι τὴν μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερὸν, ἄλλοι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν, ἄλλοι τὴν προμήθειαν τῶν διαφόρων ὑλικῶν κτλ. (3). Ἡ ὄλη δὲ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἐνὸς ἀρχιτέκτονος, ὅστις ἐκαλεῖτο Θεόδωτος (4) καὶ ἐλάμβανε μισθὸν δραχμὴν μίαν δι' ἐκά-

λιάδας δραχμῶν περίπου· ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὑπάρχουσιν κενὰ τινα, ὥστε ἡ ὄλη δαπάνη (μὴ συμπεριλαμβανομένης εἰς ταύτην καὶ τῆς δαπάνης διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος) θὰ ἀνῆρχετο, ὡς φαίνεται, ἰκανῶς ἄνω τῶν 100,000 δραχμῶν.

(1) Ὁ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen, 1895 σ. 75-79) προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον ἀκριβείας ὥστε ὀρίζει τὸ ἔτος $399\frac{3}{8}$ - $395\frac{1}{4}$ π. Χ. ὡς τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ· ἀλλ' οἱ λόγοι, οὓς προβάλλει πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου, εἶνε ὑποθετικοὶ καὶ ἥκιστα πιθανοί. Μετὰ μείζονος πιθανότητος ἢ ὁ Keil, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ ναὸς ἠκοδομήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ περὶ τὸ 390-380 π. Χ., ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ἐπικοσμούμενων τὸν ναὸν τοῦτον γλυπτῶν εἰργάσθη ὁ γλύπτης Τιμόθεος, ὁ γνωστός συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μουσουλείῳ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ. Ἴδε Bull. de corr. hell. 1890 σ. 592 (Foucart), καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 83. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Τιμόθεον τοῦτον παρατηρῶ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸν νεώτερον τοῦ Σκόπα. Ὁ Σκόπας εἰργάζετο ἐν Τεγέᾳ ὡς ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς μετὰ τὸ 395. Ὁ Τιμόθεος ἄρα δυνατόν νὰ εἰργάζετο μετὰ τὸ 390.

(2) Προκειμένου νὰ ἐκτεθῇ τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν οἱ Ἐπιδαύριοι ἐπεμψαν κήρυκας καὶ ἀγγέλους εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος (εἰς Ἄργος, Ἐρμιόνην, Τροιζήνα, Τεγέαν, Κόρινθον, Νεμέαν καὶ Ἀθήνας) ἵνα προσελκύσωσιν εἰς τὸ Ἱερὸν ὅσον τὸ δυνατόν πλειοτέρους ἐργολάβους.

(3) Ἐκαστος τῶν ἐργολάβων ἀναλαμβάνων τὴν ἐκτέλεσιν ὀρισμένου ἔργου παρεῖχε καὶ ἓνα ἢ πλειοτέρους ἐγγυητὰς ἀναλόγως τῆς σχετικῶς μικρᾶς ἢ μεγάλης χρηματικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, οὗ τὴν ἐκτέλεσιν ἀνελάμβανε.

(4) Ὁ Θεόδωτος οὗτος φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἐξ Ἐπιδαύρου, ἀλλ' ἀλλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν ταῖς δαπάναις τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ ἀναγράφεται δαπάνη δραχμῶν 9 καὶ ὀβολῶν 2, αἵτινες ἐπληρώθησαν εἰς κήρυκα πεμφθέντα πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦτον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οὗτος ἀναλαβὼν τὴν ἐποπτείαν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ παρέσχεν ἐγγυητὰς, ὡσπερ καὶ οἱ ἐργολάβοι, καὶ δὴ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν ἕνεκα τῆς

στην ἡμέραν (1). Ἐάν δὲ αὐτὸς οὗτος ὁ Θεόδοτος ἦτο πρὸς τούτοις ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις εἶχε συντάξει καὶ τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ, δὲν δυνάμεθα ὠρισμένως νὰ εἰπώμεν, διότι ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκπονήων τὸ σχέδιον (τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον παράδειγμα) οἰκοδομήματός τινος δὲν ἦτο πάντοτε αὐτὸς ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις ἐπεστάτει καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ἄλλ' ἐκ τῆς μικρᾶς ἀμοιβῆς, ἣν ἐλάμβανεν οὗτος, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἄλλος ἦτο ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκτελέσας τὸ σχέδιον· ὁ Θεόδοτος ἦτο μόνον ὁ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀρχιτέκτων.

Ἄπας ὁ ναός, πλὴν τοῦ δαπέδου καὶ τῆς στέγης, ἦτο ὀικοδομημένος ἐκ πώρου λίθου κονία ἐπικεχρισμένου κατὰ τὰς ὀρατὰς ἐπιφανείας. Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶν μέλανος καὶ λευκοῦ τιτανολίθου. Ἡ στέγη δὲ ἦτο ξυλίνη (ἀπετελεῖτο ἐξ ἑλάτης καὶ κυπαρίσσου), αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ πηλοῦ καὶ ἡ ὑδρορροή (αἱ *simae*) ἐκ πεντελησιῦ μαρμάρου.

Ἦτο δὲ ὁ ναός οὗτος δωρικός περιπτερος, εἶχε δηλ. περιστάσιν (2) ἦν ἀπετέλουσαν κατὰ μὲν τὰς μικρὰς πλευρὰς ἑξ κίονες κατὰ δὲ τὰς μεγάλας ἑνδεκα κίονες καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς, ὡς εἶνε

μεγάλης σπουδαιότητος τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ὑπέχεν ἐπὶ τῇ ἀκριβεὶ καὶ εὐσυνειδήτῳ ἐκπληρώσει τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων.

(1) Καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ ἀρχιτέκτων ἐλάμβανεν ὡς μισθὸν κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα δραχμὴν τῆς ἡμέρας. Ἐν τοῖς ὕστερον ὅμως χρόνοις, ἀπὸ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἐλάμβανεν ἐν Δῆλῳ καὶ ἐν Ἐλευσίνῃ οὐχὶ μίαν ἀλλὰ δύο δραχμὰς. Ἴδε Fouil. d'Épid. σ. 34 καὶ Bull. d. corr. hell. 1890 σ. 476 (Homolle). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀμοιβὴ εἶνε ὀπωσδὴποτε εὐτελής, ἀφοῦ δύο δραχμὰς ἐλάμβανον καὶ οἱ κοινοὶ ἐργάται· διὰ τοῦτο δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ οὕτω γλίσχρως ἀμειβόμενοι ἀρχιτέκτονες ἦσαν κοινοὶ ἐργοδηγοί, ὅπερ τὸ μᾶλλον πιθανόν, ἢ ὅτι ἡ ἀμοιβὴ ἦν ἐλάμβανον ἢτο τρόπον τινὰ ἐπιμισθιον, ὅτι δηλ. οὗτοι ἐξετέλουσαν συγγρόνως καὶ ἄλλας ἐργασίας ἐπὶ μισθῷ, ἢ ὅτι, συντάξαντες τὸ σχέδιον τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τοὺς ὄρους τῶν ὑποχρεώσεων (τὸ παράδειγμα καὶ τὰς συγγραφὰς) καὶ γενναίως ἀμειφθέντες ἐπὶ τούτῳ, ἐλάμβανον ἀκολούθως καὶ τὴν μικρὰν ταύτην ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ ἐποπτείᾳ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων.

(2) Περίστασις καλεῖται ἡ στοὰ ἢ περιθέουσα τὸν ναόν. τὸ πτερόν ἢ πτέρωμα, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ἡ μνημονουθεῖσα ἐπιγραφή, καὶ ἂ ἔδειξα τοῦτο δι' ἀναμφισθητῆτων μαρτυριῶν, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς εἰλημμένων, ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1886 σ. 172 καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 6. Ταύτης ἄρα τῆς λέξεως δέον νὰ γίνηται παρ' ἡμῖν πλέον χρῆσις πρὸς δήλωσιν τῆς στοᾶς τῆς περιθεούσης τοὺς τοίχους οἰκοδομήματός τινος.

σύνηθες. Ἡ παρέκβασις δ' αὕτη ἐκ τοῦ κρατουῦντος κανόνος προέρχεται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἔχει ὀπισθοδόμον· τούτου δ' ἔνεκα τὸ ὄλον μῆκος τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ (μ. 24,50) ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλάτος αὐτοῦ (μ. 13,22) εἶνε μικρότερον τοῦ συνήθους. Στερούμενος δὲ ὁ ναὸς οὗτος ὀπισθοδόμου, ἀποτελούμενος δηλ. μόνον ἐκ σηκοῦ καὶ ἐκ προνάου ἢ προδόμου, εἶνε πρωτοφανῆς περίπτερος δωρικός ναός, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ περίπτερος δωρικός ναὸς ἀποτελεῖται ἐκ σηκοῦ, ἐκ προνάου ἢ προδόμου, καὶ ἐξ ὀπισθοδόμου (1).

Προκειμένου νὰ οἰκοδομηθῇ ὁ ναὸς ἀνωρύχθησαν μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους θεμέλια διὰ τοὺς κίονας τῆς περιστάσεως καὶ τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ, καὶ ἐπληρώθησαν αὐτὰ δι' ὄχυροῦ τειχώματος ἐκ πώρου λίθου. Τοῦτο τὸ κατασκευάσμα, τὸ ὑπὸ τὴν γῆν, καλεῖται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ στοιβή. Ἐπὶ τῆς στοιβῆς δὲ ταύτης ὀικοδομήθη ἡ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ὑψουμένη κρηπις (κρηπίδωμα) τοῦ ναοῦ, ἡ τρεῖς ἔχουσα ἀναβαθμούς, ὧν ἡ ἀνωτάτη (ἣτις ἀπετελεῖτο οὐχὶ ἐκ πώρου, ὡς αἱ λοιπαί, ἀλλ' ἐκ πλακῶν ἐκ τιτανολίθου) καλεῖται, ὡς καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, στυλοβάτης, ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο ἀμέσως οἱ κίονες τῆς περιστάσεως (2).

Τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ ὄλου ναοῦ (τοῦ σηκοῦ, τοῦ προδόμου καὶ τῆς περιστάσεως) συνέκειτο, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐκ πλακῶν λευκοῦ καὶ μέλανος τιτανολίθου· ἀποτελοῦσι δὲ αὐταὶ τὸ στρώμα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς περιστάσεως. Δὲν ἔκειντο δὲ αἱ πλάκες αὐταὶ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ χώματος, ἀλλ' ὑπὸ ταύτας ὑπῆρχον ἄλλοι ὑποκείμενοι πώρινοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίθοι, δι' ὧν ἐσχηματίζετο στερεὸν ὅπωςδῆποτε ἔδαφος ἐφ' οὗ ἐπεκάθησαν αἱ τοῦ στρώματος πλάκες. Οἱ λίθοι οὗτοι ἀπετέλουν κατασκευάσμα ὅπερ

(1) Τοιοῦτον κανονικὸν σχῆμα ἔχει καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Μητροῶν, ὅπερ ἄλλως παραλλάσσει ἐκ τοῦ κρατουῦντος κανόνος ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κίωνων τῆς περιστάσεως, ὁμοιάζον ὡς πρὸς τοῦτο τῷ προκειμένῳ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ᾧ δηλ. κατὰ τὰς μικρὰς πλευρὰς ἔχει τοῦτο ἐξ κίονας, κατὰ τὰς μεγάλας ἔχει μόνον ἑνδεκα καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς.

(2) Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθη ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 85 στ. 3.—Σημειωτέον ὅτι ἡ στοιβὴ κατέληγεν εἰς τὴν καλουμένην ὑπευθυντηρίαν, τὴν ἀνωτάτην δηλ. καὶ ὀρατὴν ἐν μέρει σειρὰν λίθων, ἐφ' ὧν ἐπεκάθητο ἡ κρηπις.

ἐκαλεῖτο στορά. Οὕτως ἡ στορά εἶχε πρὸς τὸ στρώμα τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ στοιβὴ πρὸς τὴν κρηπίδα (1).

Οἱ λίθοι οἱ τὴν στορὰν ἀποτελοῦντες σώζονται εἰσέτι κατὰ χώραν. Τῶν ὑπὲρ τούτους δὲ κειμένων τὸ πάσαι πλακῶν τοῦ στρώματος εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ ἱκαναί, οὐδεμία ὅμως κατὰ χώραν, ὥστε δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ πῶς αὐταὶ ἦσαν διατεταγμέναι. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ στρώμα τῆς περιστάσεως ἀπετελεῖτο ὅλως ἐκ λευκῶν πλακῶν· αἱ μέλαιναὶ πλάκες θὰ ὑπῆρχον ἐν τῷ σηκῷ καὶ δὴ πιθανῶς κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ὅπου ἦτο ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ὡς εἶπον ἤδη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884 σ. 56, ἀποβλέποντες εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός. Ἐν τούτῳ δηλ. τῷ ναῷ τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἔνθα ἦτο ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διός, ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν μέλανος λίθου, ὡς καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐδειξαν καὶ ὁ Παυσανίας (V, 11, 10) ἀναφέρει.

Ἀνήρχετο δέ τις ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ οὐχὶ διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος (ὡς τοῦτο ἐγένετο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς ἐν Ἀττικῇ οἰκοδομήμασιν), ἀλλὰ δι' ἀνωφεροῦς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐκ πωρίνων λίθων κατεσκευασμένου ἐπιπέδου, ἔχοντος μῆκος 5,00 καὶ πλάτος 2,30. Τοιοῦτον πρὸς ἀνάβασιν καὶ κατάβασιν χρησιμεῦον ἐπίπεδον ἔχουσι καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα καὶ πρὸς τούτοις ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διός καὶ τὸ Ἡραῖον, ὁ ἐν Τεγέᾳ ναὸς τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ὁ ἐν Δῆλῳ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος κτλ. (2).

Ἡ περιστάσις ἀπετελεῖτο, ὡς εἶπομεν, ἐξ ἔνδεκα κιόνων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ ἐξ κατὰ τὰς μικρὰς. Ἐχουσι δὲ οἱ κίονες οὗτοι, ὧν εὐρέθησαν ἱκανοὶ σπόνδυλοι, 20 ραβδώσεις καὶ τέσσαρας τοὺς ὑπὸ τὸν ἐχθῖνον δακτυλίους· τὸ ὕψος δ' αὐτῶν ἦτο,

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 11.

(2) Ἀποβλέπων τις εἰς τὰ σωζόμενα ταῦτα μνημεῖα τὸ σύστημα τῆς δι' ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου ἀναβάσεως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκοδομημάτων δύναται νὰ ἐκλάβῃ ὡς κατ' ἐξοχὴν πελοποννησιακόν. Ἐν Ἀττικῇ ἡ ἀνάβασις ἐγένετο διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος.

ώς φαίνεται, 5, 20. Ὁ ἐπὶ τῶν κίωνων δ' ἐπικαθήμενος τὸ πάλαι θριγκὸς (ἐπιστύλιον, τρίγλυφον, γείσον) δὲν ἔχει τι τὸ ἰδιάζον. Σημειωτέον μόνον ὅτι αἱ μετόπαι ἦσαν ἀπλαῖ πλάκες ἄνευ ἀναγλύφων παραστάσεων καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ γείσου σώζονται εἰσέτι ἱκανὰ ἴχνη ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ χρωματισμοῦ καὶ χρώματι δεδηλωμένων κοσμημάτων (1).

Ἡ ἐπὶ τοῦ γείσου δὲ ἐπικαθημένη ὑδρορροή (αἱ καλούμεναι *simae*) εἶνε πεποιημένη ἐκ μαρμάρου καὶ κεκοσμημένη δι' ἀναγεγλυμμένου ἀκανθοειδοῦς κοσμήματος βαίνοντος ἐλικοειδῶς καὶ διακοπτομένου κατὰ ἀποστάσεις διὰ τῶν χαινουσῶν λεοντοκεφαλῶν, δι' ὧν κατέρρεε τὸ ἐκ τῶν πηλίνων κεραμίδων τῆς στέγης ἐκρέον ὕδωρ ἐκ τῶν βροχῶν (2).

Πλὴν δὲ τῶν κίωνων τῶν ἀποτελούντων τὴν περίστασιν, εἶχεν ὁ ναὸς δύο εἰσέτι κίονας ἐν τῷ προδόμῳ, μεταξὺ τῶν παραστάδων εἰς ἃς κατέληγον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ. Συνεδέοντο δὲ μετὰ τῶν παραστάδων τούτων οἱ ρηθέντες κίονες διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο κίωνων ὑπῆρχε ξυλίνη θύρα, δι' ἧς οὕτως εἰσῆρχετο τις εἰς τὸν πρόδομον. Ἀπὸ δὲ τοῦ προδόμου εἰσῆρχετο τις εἰς τὸν σηκὸν δι' ἄλλης θύρας μεγαλητέρας καὶ μεγαλοπρεπεστέρας, τῆς κατ' ἐξοχὴν θύρας τοῦ ναοῦ, ἣτις πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τῆς προμνημονευθείσης θύρας ἐκαλεῖτο μέγα θύρωμα. Ἦτο δὲ καὶ αὕτη ξυλίνη, κεκοσμημένη ὁμῶς διὰ κοσμημάτων ἐξ ἐλέφαντος, δι' ὧν ἰδαπανήθησαν δρ. 3070, διὰ χρυσῶν ἤλων καὶ δι' ἄλλων κοσμημάτων. Ἀμφοτέρας δὲ τὰς θύρας ταύτας καὶ πρὸς τούτοις τὴν ὀροφὴν ἐξετέλεσεν ἐργολαβικῶς ἀντὶ δρ. 9800 ἀνὴρ ὀνομαζόμενος Θρασυμήδης, ὅστις εἶνε, ὡς φαίνεται μοι, ὁ αὐτὸς Θρασυμήδης ὁ ποιήσας, κατὰ Πausανίαν, (μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ), τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (3) τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἰδρυθέν.

(1) Ἴδε Πρακτικά τοῦ 1884 σ. 56.

(2) Αἱ λεοντοκεφαλαὶ αὗται ἦσαν κεχρωματισμέναι διὰ τῆς ἐγκαυστικῆς μεθόδου κατὰ ὑπόδειγμα (παράδειγμα) ὃ ἐξετέλεσεν ἀντὶ δρ. 16 Ἐκτορίδας, ὅστις φαίνεται ὅτι εἶνε αὐτὸς ὁ Ἐκτορίδας ὅστις μετέσχε τῆς κατασκευῆς τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ναοῦ ἄγαλμάτων.

(3) Τοῦτο ἐξέθηκα ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Ἐθν. Μουσείου « Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου » ἀριθ. 173, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 17 σημ. 1.

Ἄπανσα δὲ ἡ ὀροφή καὶ ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, ἡ στέγη δηλ. τοῦ σπηκοῦ καὶ ἡ τῆς περιστάσεως ἦτο ξυλίνη (1), ἦτο δηλ. κατεσκευασμένη ἐκ κυπαρίσσου καὶ ἐξ ἐλάτης. Τὰ φατνώματα ἐκοσμοῦντο διὰ χρυσῶν ἀστέρων· τὸ λοιπὸν δὲ τῆς ὀροφῆς ἦτο κεκοσμημένον διὰ γραπτῶν κυματίων, ἀστραγάλων καὶ ἄλλων κοσμημάτων.

Οἱ τοῖχοι δὲ τοῦ ναοῦ καὶ οἱ κίονες τῆς περιστάσεως ἦσαν ἐπι-
κεχρισμένοι διὰ λευκοῦ κονιάματος, δι' οὐ συνήθως ἐπέχριον οἱ ἀρχαῖοι τὸν πῶρον λίθον· τὰ κιονόκρανα ὁμως καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν πρὸς τούτοις κεχρωματισμένα διὰ ποικίλων χρωμάτων καὶ κεκοσμημένα ἐνιαχοῦ διὰ διαφόρων κοσμημάτων.

Τὴν διὰ τῆς γραπτῆς δὲ ταύτης διακοσμήσεως λαμπρότητα τοῦ ναοῦ ἐπηύξανεν ὁ γλυπτικὸς αὐτοῦ διάκοσμος. Ἀγάλματα (Νηρηίδες καὶ Νῆκαι) ἀπετέλουν τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ· τὰ δὲ ἀετώματα αὐτοῦ ἦσαν κεκοσμημένα ὡσαύτως δι' ἀγαλμάτων, ἅτινα παρίστανον ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι πιθανῶς Κενταυρομαχίαν, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ βεβαίως Ἀμαζονομαχίαν.

Τῶν ἀγαλμάτων τούτων εὐρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ὀλίγα μὲν λείψανα ἐκ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ὧν μνημονευτέα κεφαλὴ Κενταύρου ἴσως καὶ κορμὸς Λαπιθίδος, ἱκανὰ δὲ ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ἔφιππος Ἀμαζών, Ἀμαζών πληγωμένη καταπίπτουσα ἐκ τοῦ ἵππου της, κορμοὶ πολεμιστῶν, κεφαλαὶ κτλ. (2). Εὐρέθησαν δὲ τὰ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς δηλ. εἰς τὸ μέρος ἔνθα κατέπεσαν τὸ πάλαι ἐκ τοῦ ἀετώματος, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῷ ἀετώματι τούτῳ εἰκονίζετο Ἀμαζονομαχία. Ἐκεῖ δὲ εὐρέθησαν πρὸς τούτοις καὶ δύο Νηρηίδες, ἐξ οὐ δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὅτι αὐταὶ ἦσαν τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ὅτι δηλ. ἀπετέλουν τὰ γωνιαῖα ἀκρωτήρια

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 11.

(2) Τὰ γλυπτά ταῦτα εἶνε νῦν ἐκτεθειμένα ἐν τῷ Ἑθνικῷ Μουσείῳ· ἐδημοσίευσεν δὲ καὶ περιέγραψεν αὐτὰ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1884 σ. 49 κ.έ. πίν. 3 καὶ 4, ἐν τοῖς Γλυπτοῖς τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἀριθ. 136-158, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure πίν. VIII, IX καὶ X. Ἐδημοσίευσεν δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῶν ὁ Lechal ἐν Épidaure, σ. 63 κ.έ.

τοῦ ἀετώματος τούτου. Τὸ μεσαῖον δ' ἀκρωτήριο τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος ἀπετέλει Ἰσως Νίκη κρατοῦσα πτηνόν (1), εὔρεθεισα ἐν-τετειχισμένη ἐν μεταγενεστέρῳ οἰκοδομήματι μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου.

Ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ 1884, ἐν ἣ τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσεν τὰ γλυπτὰ ταῦτα, ἐξέλαβον αὐτὰ ὡς ἔργα τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὃ καὶ ἐβεβαιώθη διὰ τῆς μετὰ ταῦτα, ἐν ἔτει 1885, εὔρεθισης ἐπιγραφῆς τῶν δαπανῶν τοῦ ναοῦ. Ἐκ ταύτης δηλ. ἐμάθομεν ὅτι ὁ ναὸς ὠκοδομήθη ἀληθῶς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἐποιήθησαν κατὰ ὑποδείγματα ἢ σχέδια (τύπους), ἃ παρέσχεν ἀντὶ 900 δρ. ὁ Τιμόθεος, αὐτὸς ὁ Τιμόθεος, ὡς φαίνεται, ὁ κατὰ τὰ μέσα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μουσουλείῳ τῆς Ἀλικαρνασσῶ (2). Ἐποίησε δὲ ὁ Τιμόθεος αὐτὸς καὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἐτέρου τῶν ἀετωμάτων ἀντὶ δρ. 2240, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ εικάσωμεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἀκρωτήρια τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος (αἱ Νηρηίδες καὶ ἡ Νίκη) εἶνε Ἰσως αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Τιμοθέου. Τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἐτέρου ἀετώματος ἐποίησεν ἄλλος τις τεχνίτης, οὐτινος τὸ ὄνομα ἤρχετο διὰ τοῦ Θεο - - - (Θεότιμος;). Τὰ δὲ ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγάλματα ἐξετέλεσαν (κατὰ τὰ ὑποδείγματα τοῦ Τιμοθέου) ἀντὶ δρ. 8000 τοῦλάχιστον ἄλλοι τε τεχνῖται καὶ οἱ Ἀγαθῖνος, Λυσίων καὶ ἰδίως ὁ Ἐκτορίδας. Εἶνε δὲ ὁ Ἐκτορίδας οὗτος γνωστός ὡς γλύπτης, διότι καὶ ἄλλο τι ἄγαλμα ἐποίησεν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐτινος εὔρεθη ἢ ἐνεπίγραφος βάσις, ὡς ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 38 ἀρ. 17. Αὐτὸς δ' ὁ Ἐκτορίδας ἐξετέλεσε καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ χρωματισμοῦ τῶν λεοντοκεφαλῶν κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σ. 40 σημ. 2) εἰρημένα.

(1) Fouilles d'Épidaure σ. 20 pl. VIII ἀρ. 5, 5^a, pl. XI, 12. — Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 76-77.

Σημειωτέον ὅτι τῆς Νίκης ταύτης εὔρεθη ἤδη καὶ τὸ λοιπὸν κάτω μέρος τοῦ σώματος. Τὴν ὄλην δὲ μορφήν ἔχων νῦν ὑπ' ὄψιν δέχομαι ὅτι αὕτη ἦτο ἀληθῶς τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ.

(2) Bulletin de corr. hellénique (Foucart) 1890 σ. 591.

Περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ καὶ τὴν κατασκευὴν καὶ τοποθέτησιν τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἀκρωτηρίων θὰ ἐποιήθη τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἰδρυθὲν χρυσελεφαντίνον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ· διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ οὐδεμία μνεία γίνεται τοῦ ἀγάλματος τούτου. Ἐποίησε δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄγαλμα κατὰ Πausανίαν (ἴδε σ. 34) Θρασυμήδης ὁ Πάριος, ὅστις εἶνε, ὡς ἤδη εἶπον (σ. 40), αὐτὸς ὁ Θρασυμήδης ὁ καὶ τὰς θύρας καὶ τὴν ὄροφὴν τοῦ ναοῦ ποιήσας. Φαίνεται ὅτι ὁ Θρασυμήδης ἦλθεν ἐκ Πάρου εἰς τὸ Ἱερὸν ὡς ἐργολάβος· ὡς τοιοῦτος, γλύπτῃς ὢν, πρὸς τούτοις δὲ λεπτουργὸς καὶ ἔμπειρος ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ τοῦ ἐλεφαντος, ἐξετέλεσε τὴν ξυλίνην ὄροφὴν καὶ τὰς θύρας τοῦ ναοῦ, καὶ ἰδίως τὸ δι' ἐλεφαντος καὶ διὰ χρυσῶν ἤλων κεκοσμημένον μέγα θύρωμα τοῦ σηκοῦ. Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι εἰς αὐτόν, εὐδοκιμήσαντα ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ, ἀνέθηκαν οἱ Ἐπιδαύριοι μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος. Ἐμεινε δὲ ἰκανὸν χρόνον ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Θρασυμήδης, διότι καὶ ἄλλο ἄγαλμα ἐποίησεν, ἀνδριάντα Ἐπιδαυρίου τινὸς ἰδρυθέντα ἐν τῷ σταδίῳ, ὡς ἐμάθομεν ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ σταδίου εὑρεθέντος κατὰ χώραν ἐνεπιγράφου αὐτοῦ βήθρου (1).

Ἦτο δὲ ἰδρυμένον τὸ χρυσελεφαντίνον ἄγαλμα οὐχὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ πρὸς τὸ βάθος αὐτοῦ. Τοῦτο συνήγαγον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνασκαφῶν ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ, παρὰ τὸν δυτικὸν τοίχον αὐτοῦ καὶ εἰς ἴσην ἀπὸ τῶν πλαγίων πλευρῶν ἀπόστασιν, ὑπῆρχεν ὀπῆ ἐν τῷ κρηπιδώματι ὑπὸ ἀνθρωπίνης χειρὸς δι' ἀποσπάσεως τῶν λίθων γενομένη, κεκλεισμένη κατὰ μέγα μέρος διὰ μεγάλου πωρίνου λίθου κατὰ μῆκος ἐρριμμένου ἐν αὐτῇ. Ἐξαγαγὼν δὲ τὸν λίθον τοῦτον παρετήρησα

(1) Ἡ ἐν τῷ βήθρῳ τούτῳ ἐπιγραφὴ, ἣν ἀνεκοίνωσα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1894, σ. 13, καὶ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1895 σ. 183, ἔχει οὕτως:

Χαρμαντίδας [- - -]αδα Ἐπιδαύριος
Ἀπόλλωνι Ἀσκληπιῷ ἀνέθηκεν.
Θρασυμήδης ἐποίησεν.

ὅτι ἐκ τῆς ὀπῆς εἶχεν ἀνασκαφῇ καὶ ἐξαχθῇ ἰκανὴ ποσότης χώματος. Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον ἤγαγέ με εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκεῖ ἀνέκειτο τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα καὶ ὅτι οἱ καταστρέψαντες αὐτὸ ἠθέλησαν νὰ ἐξερευνήσωσι καὶ τὸ μέρος τοῦ κρηπιδώματος τὸ ὑπὸ τὸ βάθρον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἴσως νὰ εὑρωσι κεκρυμμένον ἐκεῖ θησαυρὸν ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὴν ὀπὴν ταύτην ἐπωφελήθη καὶ ἔσκαψα ἐν αὐτῇ εἰς ἰκανὸν βάθος ὅπως ἐξακριβώσω ἂν ὄντως ὑπὸ τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα ὑπῆρχε φρέαρ, ὡς παραδίδει ὁ Πausanίας (1), ἀλλ' οὐδὲν ἤχθη εἰς φῶς.

Εἶχε δὲ ὁ Ἀσκληπιός, κατὰ τὴν τοῦ Πausanίου περιγραφὴν (ἴδ. σ. 34) μέγεθος κατὰ τὸ ἥμισυ μικρότερον τοῦ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διός, θὰ ἦτο ἄρα πάντως μεγαλύτερος τοῦ φυσικοῦ μεγέθους (2), καὶ εἰκονίζετο καθήμενος ἐπὶ θρόνου, τὴν μὲν τῶν χειρῶν στηριζῶν ἐπὶ τῆς βακτηρίας αὐτοῦ, τὴν δὲ ἔχων ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος· εἰκονίζετο δὲ παρ' αὐτῶ καὶ κύων. Ἐν τῷ θρόνῳ δέ, ὅστις ὡσαύτως θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος (3), ἦσαν εἰργασμένα ἀνάγλυφα

(1) Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πausanίας ἐν βιβλ. V, 11, 10-11, ἐνθα λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντηρήσεως τῶν χρυσελεφαντίνων ἀγαλμάτων. Λέγει δηλ. ὅτι, ὅπως μὴ βλάβηται ὁ ἐλέφας, τὸ μὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διός ἐνέχριον δι' ἐλαίου διὰ τὸ ἐλῶδες τῆς Ἀλτεως, τὸ δὲ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς δι' ὕδατος διὰ τὸ αὐχμηρὸν τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ προσθέτει περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγάλματος τάδε: « Ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ ἐρομένου μου καθ' ἣν τινὰ αἰτίαν οὔτε ὕδωρ τῷ Ἀσκληπιῷ σφίσι οὔτε ἔλαιόν ἐστιν ἐγγεσόμενον, ἐδίδασκόν με οἱ περὶ τὸ ἱερὸν ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ ὁ θρόνος ἐπὶ φρέατι εἶη πεποιημένα ».

(2) Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφάντινος Ζεὺς, ὅστις φαίνεται ὅτι ἦτο ἀντίτυπὸν τι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός τοῦ Φειδίου, εἶχε μέγεθος πάντως μεγαλύτερον τοῦ διπλασίου φυσικοῦ, ἀφ' οὗ ἦτο τὸ μέγιστον τῶν κολοσσισαίων ἀγαλμάτων (καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός κατ' ἀκολουθίαν), πλὴν τῶν ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν Ρώμῃ, ὡς παραδίδει περὶ αὐτοῦ ὁ Πausanίας (I, 18, 6): « Ἀδριανὸς τὸν τε ναὸν ἀνέθηκε καὶ τὸ ἄγαλμα θεᾶς ἄξιον, οὐ μεγέθει μὲν, ὅτι μὴ Ροδίοις καὶ Ρωμαίοις εἰσὶν οἱ κολοσσοί, τὰ λοιπὰ ἀγάλματα ὁμοίως ἀπολείπεται, πεποιήται δὲ ἐκ τε ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ καὶ ἔχει τέχνης εὖ πρὸς τὸ μέγεθος ὁρῶσιν ».

(3) Ὅτι καὶ ὁ θρόνος θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὸν θρόνον τοῦ Ὀλυμπίου Διός τοῦ Φειδίου καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πausanίας (ἴδ. σημ. 1) λέγει ὅτι ἦσαν ἰδρυμένα ἐπὶ φρέατος τὸ τε ἄγαλμα καὶ ὁ θρόνος. Συνάγεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐξ ἐλέφαντος,

παραστώματα τὸν Βελλεροφόντην φονεύοντα τὴν Χίμαιραν καὶ τὸν Περσέα ἀποκόπτοντα τὴν τῆς Μεδούσης κεφαλὴν.

Εἰκόνα τοῦ χρυσελεφαντίνου τούτου ἀγάλματος παρέχουσι ἡμῖν νομίσματα τῆς Ἐπιδαύρου, ὧν τινὰ προέρχονται ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. (1), πληρεστέραν ὅμως ἔνοιαν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν, ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, ἐκ δύο μαρμαρίνων ἀναγλύφων εὐρεθέντων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1884 καὶ 1886 (2), ὧν τὸ ἕτερον παρέχει ἡμῖν ἔνοιαν καὶ τῆς μορφῆς τοῦ θρόνου. Προφανές δὲ εἶνε ὅτι ὁ Θρασυμήδης ποιῶν τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα διετελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Διός· διὰ τοῦτο μεταγενέστερος συγγραφεὺς, ὁ Ἀθηναγόρας, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξέλαβεν ὡς ἔργον τοῦ Φειδίου (3).

Τὸ προκείμενον ἄγαλμα εἶδεν ὁ Πausανίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνέπαφον (4)· θὰ κατεστράφη δ' αὐτὸ ἐν τοῖς μετὰ

διότι ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ προσθήσῃ ὁ Pausanias ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐπὶ τοῦ φρέατος.

(1) Ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 83.

Σημειωτέον ὅτι δύο ἀναπαραστάσεις τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος ἔχουσιν ἤδη δημοσιευθῆ, ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ Quatremère de Quincy (le Jupiter Olympien, πίν. XXIII, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Defrasse (Épidaure σ. 80 πίν. IV).

(2) Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1885 σ. 48 καὶ ἰδίως 1894 σ. 11 κ.έ. πίν. 1 Π. Καβαδίας, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 22.— Defrasse - Lechat: Épidaure σ. 84-85.

(3) Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἀθηναγόρου ὀρμηθεὶς ὁ Brunn (Gesch. d. gr. Künster I σ. 246) κατέταξε τὸν Θρασυμήδην ἐν τοῖς μαθηταῖς τοῦ Φειδίου, τοῖς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη πιθανὴ τέως οὔσα ἐξηλέγχθη διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφῶν ἐσφαλμένη, ὡς εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 50 σημ. 1. Ὁ Θρασυμήδης δηλ. διετελεῖ ἀληθῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου, δὲν ἦτο ὅμως μαθητὴς αὐτοῦ, διότι ἤκμασε πολὺ ὑστερώτερον τοῦ Φειδίου, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

(4) Δημιούργημα φαντασίας, ἀστείότης ἢ παρεξήγησίς τις, εἶνε προφανῶς, ὅσα ἀναφέρει ὁ Κικέρων (De natura deorum III, 34) περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου τούτου ἀγάλματος καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ Κικέρων δηλ. λέγει ὅτι Διονύσιος ὁ νεώτερος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ στόλου του ἀφῆρσεν ἐκ τοῦ ἀγάλματος τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ τὸν ἐκ χρυσοῦ πῶγωνα αὐτοῦ προφασιζόμενος ὅτι ὁ υἱὸς δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχη πῶγωνα ἀφ' οὗ δὲν ἔχει ὁ πατὴρ αὐτοῦ (ὁ Ἀπόλλων). Ὁ αὐτὸς ἀφῆρσεν ἐκ

ταῦτα χρόνοις, καθ' οὓς ἐπεκράτησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ χριστιανισμός, ὑποστάν τὴν αὐτὴν τύχην, ἣν καὶ τὰ λοιπὰ ἐν Ἑλλάδι χρυσελεφάντινα ἀγάλματα, καὶ δὴ τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ, θὰ διελύθη δηλ. εἰς τεμάχια ὅπως ἐξαχθῆ καὶ χρησιμοποιοθῆ τὸ πολύτιμον αὐτοῦ ὕλικόν.

Περὶ τοῦ Θησαυροῦ καὶ περὶ τοῦ Ἐργαστηρίου.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ μανθάνομεν ὅτι κατεσκευάσθη συγχρόνως ἐκ λίθων ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ ἢ παρ' αὐτὸν μικρόν τι κατασκευάσμα καλούμενον θησαυρός, ἀντὶ δαπάνης δραχμῶν 60 διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ ποσοῦ κατωτέρου τῶν 87 δρ. διὰ τὰ ὑλικά (λίθον καὶ σίδηρον) (1). Ἐχρησίμευε δὲ ὁ θησαυρὸς οὗτος πρὸς ὑποδοχὴν χρημάτων ἃ προσέφερον τῷ θεῷ οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ, ὡς μανθάνομεν κυρίως ἐκ τοιούτων θησαυρῶν ὑπαρχόντων ἐν Δήλῳ (2). Ἦσαν δὲ κατεσκευασμένοι οὗτοι, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐνὸς μεγάλου ἢ ἐκ πλειοτέρων μικρῶν λίθων, καὶ εἶχον κοιλότητά τινα κεκλεισμένην καὶ ἴσως ἐσφραγισμένην, ἣτις εἶχεν ὀπήν δι' ἧς κατέπιπτον ἐν αὐτῇ τὰ προσφερόμενα χρήματα· οἱ ἐπιτετραμμένοι δὲ τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν τοῦ ναοῦ ἤνοιγον αὐτοὺς κατὰ χρονικὰ διαστήματα (ἐν Δήλῳ ἤνοιγον αὐτοὺς κατ' ἔτος) καὶ ἐλάμβανον τὸ ἐν αὐτοῖς περιεχόμενον (3).

Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι κατεσκευάσθη πρὸς τούτοις ἐργαστήριον, ὅπερ ἐχρησίμευε προφανῶς πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν πρὸς ὃν ἐχρησίμευε καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ περίφημον

τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγάλματος τοῦ Διὸς τὸ ἐκ χρυσοῦ ἱμάτιον λέγων ὅτι ἱμάτιον ἐκ λινοῦ ὑφάσματος ἦτο καλλίτερον, διότι τὸ ἐκ χρυσοῦ ἱμάτιον ἐν καιρῷ μὲν χειμῶνος εἶνε ψυχρόν, ἐν καιρῷ δὲ θέρους βαρύν.

(1) Σημειωτέον ὅτι τούτου τοῦ θησαυροῦ γίνεται μνεία καὶ ἐν τινι τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 32 ἀρ. 3.

(2) Bulletin de corr. hellénique (Homolle), 1890 σ. 456.

(3) Οἱ τοιοῦτοι θησαυροὶ τῶν ἀρχαίων εἶνε ἄρα ἀκριδῶς ὅ,τι τὰ ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν κουβούκλια καλούμενα, τὰ ἐκ λίθων καὶ ἀσβέστου κατασκευάσματα ἐκεῖνα παρὰ τοὺς ἀγροτικoὺς χριστιανικοὺς ναοὺς, ἰδίως παρὰ τὰς δημοσίας ὁδοὺς, ἅτινα περιέχουσι τὴν εἰκόνα τοῦ λατρευομένου ἀγίου καὶ κεκλεισμένον δοχεῖον ἔχον ὀπήν, δι' ἧς οἱ τὸν ναὸν ἐπισκεπτόμενοι ἢ διὰ τῆς ὁδοῦ διερχόμενοι ρίπτουσιν ἐν αὐτῷ χρήματα.

ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου. Ἐν αὐτῷ θὰ εἰργάζοντο κατ' ἐξοχὴν ὁ ἀρχιτέκτων καὶ οἱ τεχνῖται οἱ ποιήσαντες τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων, τὰ ἀκρωτήρια καὶ τὸν λοιπὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τοῦ ναοῦ. Ἦσαν δὲ οἱ τοῖχοι τοῦ ἐργαστηρίου κατεσκευασμένοι ἐκ σκύρου, ἐκ μικρῶν δηλ. λιθαρῶν, ἀποτριμμάτων τῶν ἐξεργαζομένων λίθων καὶ τῶν ἐν τοῖς λατομείοις ἀποκοπτομένων, συνεχομένων καὶ ἐπικεχρισμένων διὰ χώματος ἀναμεμιγμένου μετ' ἄλλης τινὸς συνεκτικῆς ὕλης (1). Ἡ στέγη καὶ ἡ θύρα ἦσαν ἐκ ξύλου.

Βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ

Πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν 7 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτοῦ σώζεται δάπεδον (H) ἐκ πλακῶν τιτανολίθου, μήκους μέτρων 8,00 καὶ πλάτους 6,00 περίπου, ἐφ' οὗ ὡς φαίνεται ὑψοῦτο τὸ πάλαι ὁ βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοῦ ναοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 30 περίπου μέτρων, σώζεται κρηπίδωμα ἐκ πώρου λίθου (Θ), μήκους 16 μέτρων καὶ πλάτους 3 1/2. Ἴσως τοῦτο εἶνε λείψανον μεγάλου μνημείου, ὑπόθεμα δηλ. βάθρου ἐφ' οὗ ἦτο ἰδρυμένον μέγα πλαστικὸν σύμπλεγμα. Οἱ Defrasse-Lechat (Épidaure σ. 186) φρονοῦσιν ὅτι ἐνταῦθα ὑψοῦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Βάθρα περὶ τὸν ναὸν καὶ ἱερὰ ὁδός

Κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς ἀνατολικῆς, ἀκριβῶς παρὰ τὸ κρηπίδωμα αὐτοῦ, σώζονται βάθρα ἀναθημάτων καὶ ἀγαλμάτων, ἃ ἦσαν ἰδρυμένα τὸ πάλαι ἐν τῷ Ἱερῷ. Τινὰ τῶν βάθρων τούτων ἔχουσι σχῆμα ἡμικυκλικόν, εἶνε δηλ. ἐξέδραι, αἵτινες ἐχρησίμευσον ὡς βάθρα ἀγαλμάτων, τινὲς δὲ συνάμα καὶ ὡς τόπος ἐν ᾧ ἐδύναντο νὰ καθήνται, χάριν ἀνέσεως, οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ περιδιαβάζοντες ἀσθενεῖς

(1) Τοιαύτης οὔσης τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐργαστηρίου, δηλον εἶνε ὅτι τοῦτο ἦτο πρόσκαιρόν τι κατασκευάσμα, δὲν ἦτο δηλ. μνημειακόν τι κτίσμα, οἷον τὸ καὶ νῦν ἔτι σωζόμενον ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐφ' οὗ εἶνε ὠκοδομημένος ὁ ἐν τῇ Ἄλτει βυζαντινὸς ναός. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τις τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐργαστήριον ἐν τοῖς νῦν σωζομένοις ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήμασιν.

καὶ προσκυνηταί, διότι τοῖς κατὰ τὴν περιφέρειαν λίθοις, ἐφ' ὧν ἦσαν ἰδρυμένα τὰ ἀγάλματα, ἦσαν συμφυῆ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐντὸς τοῦ ἡμικυκλίου ἐδώλια. Διὰ τοιούτων δὲ βάρων καὶ ἐξεδρῶν περιορίζεται πρὸς τούτοις μέγας χῶρος πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, μέχρι τοῦ κρηπιδώματος Θ, ἐκτεινόμενος πρὸς βορρᾶν εἰς μῆκος 65 περίπου μέτρων. Τὸν χῶρον τοῦτον, ὅστις θὰ ἦτο ἄλλος κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ θὰ ἐχρησίμευεν ὡς τόπος ψυχαγωγίας τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὰς σημερινὰς πλατείας καὶ οὕτω νὰ ὀνομάσωμεν πλατεῖαν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἀπὸ δὲ τοῦ ναοῦ ἤγον εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα τρεῖς λιθόστρωτοι ὁδοί, δύο τῶν ὁποίων, τῆς πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῆς πρὸς μεσημβρίαν, σώζεται εἰσέτι μέρος τοῦ λιθοστρώτου, ἀκριβῶς παρὰ τὸν ναόν. Ἡ μὲν ἄγει κατ' εὐθείαν πρὸς ἀνατολὰς. διήρχετο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ κρηπιδώματος Θ καὶ ἤγεν εἰς τὰ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων κρηπίδων οἰκοδομήματα, ἡ δὲ ἄγει πρὸς μεσημβρίαν, διήρχετο παρὰ τὸ οἰκοδόμημα E καὶ παρὰ τὸν ναόν τῆς Ἀρτέμιδος (Γ), πρὸς δυσμὰς αὐτῶν, καὶ ἀκολούθως διερχομένη πιθανῶς μεταξύ τοῦ σταδίου καὶ τοῦ Γυμνασίου (X) ἤγεν εἰς τὸ θέατρον. Ἡ τρίτη ὁδὸς εἶχε διεύθυνσιν πρὸς βορρᾶν, διήρχετο κατὰ μῆκος τοῦ οἰκοδομήματος K καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης (A) καὶ ἐξετείνετο εἰς τὰ Προπύλαια N. Ταύτην τὴν τελευταίαν ὁδὸν θὰ διήνυον οἱ εἰς τὸν ναόν διὰ τῶν Προπυλαίων κατ' εὐθείαν μεταβαίνοντες· θὰ ἦτο ἄρα αὕτη ἡ ἱερὰ ὁδός.

2.

Ἡ Θόλος (θυμέλη).

(B)

Ἐν ἔτει 1882 ἀποπερατώσας τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεάτρου ἤγαγον μεγάλην τάφρον πρὸς βορρᾶν τοῦ Σταδίου, δι' ἧς ἀπεκαλύφθη περιφερὲς οἰκοδόμημα ἀποτελούμενον ἐκ συγκεντρικῶν κρηπιδωμάτων καὶ ἐξ ὑπογείου, σωζομένων, καὶ ἐξ ἀνωγαίου, κατη-

ρειπωμένου. Εἰς τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀποβλέπων καὶ εἰς τὰς ἐξαισίους κάλλους ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφάς, παρατηρῶν πρὸς τούτοις ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ οἰκοδομήματος ἦτο ὑποδομημένον ἐκ μαρμάρου ἐταύτισα αὐτὸ ἔκτοτε (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 77 κ. ἐ.) πρὸς τὴν θόλον τοῦ Πολυκλείτου περὶ τῆς ὁ Πausanias (II, 27) λέγει τάδε: « οἴκημα δὲ περιφερὲς λίθου λευκοῦ, καλούμενον θόλος, ὑποδομήται πλησίον (τοῦ ναοῦ), « θέας ἄξιον· ἐν δὲ αὐτῷ Πausίου γράψαντος βέλη μὲν καὶ τόξον ἐστὶν ἀφεικῶς Ἔρωσ, λύραν δὲ ἀντ' αὐτῶν ἀράμενος φέρει, γέγραπται δὲ ἐνταῦθα καὶ Μέθη, Πausίου καὶ τοῦτο ἔραγον, ἐξ ὑαλίνης φιάλης πίνουσα· ἴδοις δὲ κἂν ἐν τῇ γραφῇ φιάλην τε ὑάλου καὶ δι' αὐτῆς γυναικὸς πρόσωπον . . . Πολύκλειτος γὰρ καὶ θέατρον τοῦτο καὶ οἴκημα τὸ περιφερὲς ὁποιήσας ἦν ».

Τὸ ἐπιὸν δ' ἔτος 1883, ἀφ' οὗ ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ εὐρέθησαν ἱκαναὶ κεραμίδες ἐκ τῆς στέγης, συνεπέρανον ἐκ τοῦ σχήματος γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, ἃ πρὸς διάκρισιν φέρουσι κεχαραγμένα αἱ κεραμίδες αὗται (1), ὅτι Πολύκλειτος ὁ ἀρχιτέκτων τῆς θόλου ταύτης καὶ τοῦ θεάτρου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε ὁ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος περιφανῆς γλύπτης Πολύκλειτος, ὡς ἐπιστεύετο (2), διότι ἡ θόλος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ θέατρον, ἐποιήθησαν πάντως οὐχὶ τὴν Ε' ἀλλὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα π. Χ. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Πολύκλειτος θὰ ἦτο ἄρα Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὁ ἄλλος γλύπτης, Ἀργεῖος καὶ οὗτος (Paus. VI, 6, 1), ὁ κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα, ὡς γνωστόν, ἀκμάσας (3). Ταῦτα ἐξέθηκα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1883 (Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 50. Πρβ. καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 15).

(1) Πανομοίωτα τῶν γραμμάτων τούτων ἴδε ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 15. Τὰ γράμματα ταῦτα ἐχαράχθησαν ὑπὸ τῶν λιθοξῶων, ἵνα διακρίνονται αἱ κεραμίδες κατὰ στίχους, ὡς ἐμελλον νὰ διαταχθῶσιν ἐπὶ τῆς στέγης.

(2) Brunn: Geschichte der gr. Künstler, I, τ. 217.

(3) Οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου δὲν εἶνε δυνατόν ἀκριβῶς νὰ καθορισθῶσι. Πάντως ὅμως ἤκμασεν οὗτος κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος (Furtwängler: Meisterwerke 413 κέ.) ἢ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους αὐτῆς (Robert: Arch. Märchen σ. 102 κέ.).

Τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἐβεβαιώθησαν διὰ τῆς μετὰ τριετίας, ἐν ἔτει 1886, εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης δαπάνας τῆς θόλου ταύτης (1). Κυριολεκτικῶς εἶπειν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ γίνεται λόγος περὶ κατασκευῆς οἰκοδομήματος, ὃ καλεῖται θυμέλη· ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιγραφῆς βεβαιοῦται ὅτι ἡ θυμέλη εἶνε αὐτὴ ἢ ὑπὸ τοῦ Πausανίου καλουμένη θόλος (2). Φαίνεται ἄρα ὅτι ἡ θυμέλη ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἐπωνομάζετο, ἕνεκα τοῦ σχήματος αὐτῆς, θόλος.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφὴ εἶνε ὕστερωτέρα κατὰ τι τῶν χρόνων τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀρχαιότερα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, δι' οὓς λόγους ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 100· προέρχεται ἄρα ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος χρόνων (μετὰ τοὺς περὶ τὸ 380 περίπου χρόνους;) καὶ εἶνε ἀρχαιότερα τοῦ 330 περίπου π. Χ. Ἀναγράφονται δὲ ἐν αὐτῇ αἱ δαπάναι οὐχὶ ὅλου τοῦ οἰκοδομήματος, διότι λήγει αὕτη διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν δαπανῶν μέρους τῆς ὀροφῆς τῆς περιστάσεως, μέρους δηλ. τοῦ ἐκ 52 σελίδων συγκειμένου στρώματος τῆς περιστάσεως (3)· αἱ λοι-

(1) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον ὁ εὐρών αὐτὴν Β. Στάης (ἴδ. σ. 29) ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1892 σ. 69 κέ. Ἀκολούθως ἐδημοσίευσεν καὶ ἐγὼ αὐτὴν ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 93-105, ἀρ. 242, ἔθνα ἐξέθηκα τὰ ἐξ αὐτῆς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐξαγόμενα πορίσματα, εἴτα δὲ ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῆς διὰ μακρῶν ὁ Bruno Keil ἐν Athen. Mittheilungen 1895 σ. 20-119 καὶ 405-450.

(2) Τοῦτο ὑπέδειξεν ὁ Foucart (Bull. d. corr. hellénique 1890 σ. 592-594) καὶ ἐβεβαίωσεν ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Β. Στάης (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1892 σ. 90). Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 100.

(3) Τὸ ἐν στ. 162-164 τῆς ἐπιγραφῆς σχετικὸν χωρίον ἔχει οὕτως: ἐξιδῶκαμες τὰς θυμέλας τὸ στρώμα ποιῆσαι τὸ ἐν ταῖς περιστάσι σελίδας πεντήκοντα δύο, τὰν σελίδα ἐκάσταν ΒΒΒ — (ἦτοι 260 δρ.).

Σελὶς ὡς ἀρχιτεκτονικὸς ὄρος σημαίνει τμήμα ἢ διαμέρισμά τι στενούμενον κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν διευθύνσεων, ἔχον δηλ. σχῆμα οἰονεὶ κερκίδος θεάτρου (ἴδε Β. Keil ἐν Athen. Mittheilungen 1895 σ. 106, 1). Ἐπειδὴ δὲ αἱ πλάκες ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως τῆς θόλου ἀπετέλουν ἀκριβῶς πεντήκοντα δύο διαμερίσματα, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ δύο ἀπὸ τῆς περιφερείας εἰς τὸ κέντρον τοποθετημένων ἀκτινοειδῶς πλακῶν, εἶχε δηλ. σχῆμα οἰονεὶ κερκίδος, εὐλόγως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου τῆς ἐπιγραφῆς (ἴδε ἀνωτ. σημ. 2) καὶ δεκτὸν ἐγένετο (Fouil. d'Épid. σ. 100. Ath. Mitth. 1895 σ. 22) ὅτι αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευόμεναι 52 σελίδες αἱ τὸ στρώμα τῆς περιστάσεως ἀπο-

παί μέχρι άποπερατώσεως τῆς ὅλης οἰκοδομῆς δαπάναι θά ἦσαν ἀναγεγραμμέσαι ἐν ἄλλῳ λίθῳ. Μανθάνομεν δὲ ἐξ αὐτῆς ὅτι εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἡ περίστασις (δηλ. ἡ ἐξωτερικὴ δωρικὴ στοά), καὶ ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ καὶ τελευταῖον κατεσκευάζετο ἡ ὀροφὴ τῆς περιστάσεως. Τί ἄλλο ὁμως εἶχε κατασκευασθῆ ἡ παρασκευασθῆ πρὸς οἰκοδομὴν δὲν γνωρίζομεν, διότι ἐν τῷ εὑρεθέντι λίθῳ καὶ πολλοὶ στίχοι εἶνε κολοβοὶ καὶ χάσμα ἐξ ἑκατὸν καὶ πλέον στίχων ὑπάρχει (1).

τελοῦσαι εἶνε αὐτὰ τὰ 52 διαμερίσματα τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου τῆς περιστάσεως· ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφὴ ἀναμφισβόλως τὰς δαπάνας τῆς θόλου ἀναγράφει. Ἄλλ' οἱ Defrasse - Lechat (Épidaure σ. 117) ὑπολογίζουσιν ὅτι καὶ τὰ καλύμματα τῆς ὀροφῆς τῆς περιστάσεως ἀπέτελουν 52 διαμερίσματα, ἐκ δύο καὶ ταῦτα καλυμμάτων συγκείμενα, ἐντελῶς ὅμοια τοῖς διαμερίσμασι τοῦ δαπέδου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑποστηρίζουσιν ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος σελίδες τὰ καλύμματα ταῦτα τῆς ὀροφῆς καὶ οὐχὶ τὰς πλάκας τοῦ δαπέδου δηλοῦσι.

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἡ λέξις στρωμα ἀναφέρεται ἀναμφισθητῶς οὐχὶ εἰς τὴν ὀροφὴν ἀλλ' εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ (ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 86-87 στ. 11, 40). Ἄλλ' ἐκ τούτου δὲν ἐπιτεταί ὅτι καὶ ἐν τῇ προκειμένη ἐπιγραφῇ ἡ αὐτὴ φράσις πρέπει πάντως νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸ δάπεδον· ἀδύνατον δηλ. δὲν εἶνε νὰ ἀναφέρηται αὐτὴ καὶ εἰς τὴν ὀροφὴν, διότι καὶ ἡ ἔροφὴ δύναται νὰ ἐκληφθῆ ὡς στρωμα ὡσπερ καὶ τὸ δάπεδον. Τούτου οὕτως ἔχοντος, ἡ ὑπὸ τῶν Defrasse - Lechat προτεινομένη ἐρμηνεία εἶνε ἡ μᾶλλον πιθανὴ καί, κατ' ἐμὴν γνώμην, βεβαία, διότι ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς σπουδαῖον τεχνικὸν λόγον. Ἀφ' οὗ δηλ. εἶχεν ἤδη οἰκοδομηθῆ ἡ περίστασις ὠκοδομηθῆ δὲ τελευταῖον καὶ ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ, ἡ κανονικὴ καὶ σκόπιμος πορεία τῆς ἐργασίας ἀπῆτει νὰ κατασκευασθῆ κατὰ προτίμησιν ἡ ὀροφὴ τῆς περιστάσεως καὶ οὐχὶ τὸ δάπεδον, ὅπερ ἔπρεπε νὰ κατασκευασθῆ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν πάντων τῶν λοιπῶν ἔργων. Ἐπιτετα δαπάνη 13520 δρ. διὰ τὰς 52 σελίδας τὰς ἀποτελούσας τὸ στρωμα τῆς περιστάσεως εἶνε προφανῶς λίαν ὑπέρογκος, προκειμένου περὶ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, οὐχὶ δὲ ὑπερβολικὴ, προκειμένου περὶ τῶν καλυμμάτων τῆς ὀροφῆς, περὶ μαρμαρίνων δηλ. λίθων ἐχόντων βαθείας ἐγκοπὰς καὶ πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησην. Τοιούτων δὲ ὄντων τῶν λίθων, διὰ τοῦτο ἡ ἐργασία αὐτῶν ἐξεχωρήθη οὐχὶ εἰς ἓνα ἀλλ' εἰς τρεῖς λιθοξόους καὶ διὰ τοῦτο οὗτοι παρεῖχον τοὺς λίθους τμηματικῶς, ἀνὰ πέντε, ἀνὰ τέσσαρας καὶ ἀνὰ δύο σελίδας. Ἄν ἐπρόκειτο περὶ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, εἰς θὰ ἀνελάμβανε τὸ ἔργον, ὡσπερ εἰς μόνος ἀνελαθε καὶ ἐξετέλεσε τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, καὶ δὲν θὰ παρεῖχε τὰς πλάκας τμηματικῶς.

(1) Ἰδίως δὲν γνωρίζομεν ἂν τυχὸν εἶχεν οἰκοδομηθῆ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐκ κορινθιακῶν κίωνων στοά, δηλ. ἡ στοά ἡ ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, διότι δὲν ἐπιτετα πάντως ὅτι ἡ στοά αὐτὴ ἔπρεπε νὰ οἰκοδομηθῆ μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τοῖχου τοῦ σηκοῦ, ὅτε ἀναγκαίως ἅπαν τὸ δι' αὐτὴν ὕλικὸν ἔπρεπε νὰ μετακομίζεται ἐντὸς

Τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα ἐξετελέσθη διὰ μειοδοσίας καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐπεστάτει δὲ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων ἐπιτροπή, ἣς τὰ μέλη ἐκαλοῦντο θυμελοποῖαι καὶ θυμελοποιοί. Οὗτοι ἐλάμβανον πρὸς τούτοις χρήματα παρὰ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐπλήρωνον τοὺς ἐργολάβους καὶ λοιποὺς δικαιοῦχους. Οἱ ἱερεῖς ἄρα ἐξετέλουν χρέη ταμίου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως ἦτο ἐνιαύσιον, ὡς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς διδασκόμεθα, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ σωζομένῳ μέρει τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγράφονται εἴκοσι καὶ εἰς ἱερεῖς, τοῦ πρώτου δ' ἀναγεγραφομένου προηγεῖτο ἀμέσως εἰς ἕτερος, δῆλον ὅτι ἡ οἰκοδομὴ διήρκεσεν 22 ἔτη τούλάχιστον· λαμβάνοντες δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ

τοῦ σηκοῦ διὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης θύρας τούτου, ὅπερ δυσχερῆ προφανῶς καθίστα τὴν ἐργασίαν. Εὐκολωτέρα θὰ ἦτο ἡ ἐργασία, ἂν μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς ὠκοδομεῖτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἢ τανάπαυιν, καὶ ἀκολουθῶς ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ. Τούτων οὕτως ἐχόντων, δυνατόν ἀληθῶς νὰ εἶχεν οἰκοδομηθῆ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ στοᾶ. Ὅτι εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἡ περίστασις, ἡ ἐσωτερικὴ δηλ. στοᾶ, μανθάνομεν ἐκ τῆς κατὰ τύχην μνείας τῆς περιστάσεως ἐν τοῖς στίχ. 49 καὶ 60 τῆς ἐπιγραφῆς· αἱ δαπάναι διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς στοᾶς ταύτης ἦσαν ἀναγεγραμμέναι ἐν τῷ μεγάλῳ ἐξ 100 καὶ πλέον στίχων κενῷ τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ κενῷ ἄρα δυνατόν νὰ ἦσαν ἀναγεγραμμέναι καὶ αἱ δαπάναι διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς. Δὲν δύναται τις νὰ βεβαιώσῃ ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἀρνηθῆ τοῦτο.

Ἴνα εὐκολώτερον προχωρῆ ἡ ἐργασία, ἔπρεπεν ἡ οἰκοδομὴ νὰ ἀρχίσῃ ἐκ τῶν ἔσω καὶ νὰ προχωρῆ εἰς τὰ ἔξω, ἔπρεπε δηλ. νὰ οἰκοδομηθῆ κατὰ πρῶτον ἡ ἐσωτερικὴ στοᾶ, εἴτα ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐξωτερικὴ στοᾶ. Τοιαύτῃ τάξιν ἀληθῶς δὲν ἐτηρήθη, διότι ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ στοᾶ εἶχεν οἰκοδομηθῆ πρὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν δικαιούται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ οἰκοδομὴ ἔβαινε συστηματικῶς ἐκ τῶν ἔσω εἰς τὰ ἔσω καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ στοᾶ ἔμελλε νὰ οἰκοδομηθῆ μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Λαμβάνων τις ὑπ' ὄψιν τὰς δυσχερείας, ἃς παρεῖχεν ἡ ἐργασία οὕτω βαίνουσα, δύναται μᾶλλον νὰ δεχθῆ ὡς πιθανώτερον ὅτι εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἡ ἐσωτερικὴ στοᾶ, ἀκολουθῶς ἡ ἐξωτερικὴ καὶ τελευταῖον ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ. Ἀφ' οὗ μάλιστα βλέπομεν ὅτι μετὰ τὸν τοίχον τοῦ σηκοῦ ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς, δυνάμεθα ἴσως νὰ δεχθῶμεν ὡς πιθανώτερον ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν τότε οὕτω παρεσκευασμένα ὥστε νὰ συνεχισθῆ ἡ κατασκευὴ τῆς ἰσοφῆς τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, νὰ ἐπιτεθῆ δηλ. καὶ ἡ τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς ἰσοφῆ.

Ἐμμένω εἰς τὴν διασάφισιν τοῦ ζητήματος τούτου διὰ τὸν λόγον κυρίως, ὅτι τοῦτο σχετίζεται πρὸς ἄλλο σπουδαῖον ζήτημα περὶ τῆς χρονικῆς περιόδου, καθ' ἣν διήρκεσεν ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου, καὶ περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος Πολυκλείτου, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις (Ἴδε σημείωσιν ἐν σελ. 54).

ἐπιγραφή δὲν ἀναγράφει τὰς μέχρι τέλους τῆς οἰκοδομῆς δαπάνας καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ πρὸς τούτοις μεγάλα κενὰ ὑπάρχουσιν, ἐν οἷς θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα καὶ ἄλλων ἱερέων, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ὅλη οἰκοδομὴ διήρκεσε τριάκοντα περίπου ἔτη, ἤρξατο δηλ. αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 380 καὶ ἐπερατώθη κατὰ τοὺς περὶ τὸ 350 π. Χ. Ἀλλὰ καὶ ἂν θελήσῃ τις νὰ δεχθῆ ὅτι ἡ οἰκοδομὴ διήρκεσεν ὑπὲρ τὰ 30 ἔτη ἢ ὀπωσδήποτε παρετάθη μετὰ τὸ 350, πάντως ὀφείλει νὰ δεχθῆ ὅτι ἐπερατώθη αὕτη ἐντελῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τοῦ 330 περίπου π. Χ. διότι πρὸ τῶν χρόνων τούτων ἤκμαζεν, ὡς γνωστόν, ὁ τοῦ Παμφίλου μαθητῆς Πausίας(1) ὁ διὰ γραφῶν διακοσμήσας τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ. Συνετάχθη ἄρα τὸ σχέδιον (τὸ παράδειγμα) τῆς θόλου καὶ ἐξετελέσθη ἢ ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα οἰκοδομὴ ἐν χρονικῇ περιόδῳ καθ' ἣν ἤκμαζε πάντως Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὡς εἶπομεν ἤδη ἐν σ. 49 σημ. 3.

Ἦτο δὲ ὀικοδομημένη ἡ θόλος, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη. ἐκ πώρου λίθου καὶ ἐκ μαρμάρου, δηλ. ἐκ λευκοῦ καὶ ἐκ μέλανος λίθου. Καὶ ὁ μὲν λευκὸς λίθος ἐκομίσθη ἐκ Πεντέλης, ὁ δὲ μέλας ἐξ Ἄργους, ὁ δὲ πῶρος ἐκ Κορινθίας. Κατὰ τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐξαχθέντα, ἐγένετο πρὸς τούτοις χρῆσις λευκοῦ τιτανολίθου (λίθου μαρμαροειδοῦς) διὰ τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως· πρὸς τῷ πεντελησίῳ δὲ μαρμάρῳ ἐγένετο ἐν τῇ οἰκοδομῇ χρῆσις καὶ ἄλλου μαρμάρου, ὡς λέγεται, μαρμάρου τοῦ ἐν τῇ Λακωνικῇ Δολιανᾷ ἢ μαρμάρου ἐκ Πάρου(2), διὰ τὴν ἐσωτερικὴν κορινθιακοῦ ρυθμοῦ στοᾶν καὶ διὰ

(1) Brunn: Geschichte der griech. Künstler, II σ. 144.

(2) Ταῦτα λέγουσιν εἰδήμονες, οἱ βεβαιοῦντες ὅτι τὰ εὐρεθέντα μέλη καὶ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ τῆς θόλου δὲν εἶνε ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαρμάρου (πεντελησίου μαρμάρου, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις). Κατὰ πόσον ὅμως οὗτοι ὀρθῶς διακρίνουσι τὰ μάρμαρα ταῦτα, δὲν δύναμαι νὰ εἶπω, ἀφ' οὗ γνωστόν εἶνε ὅτι τὰ πρὸς τοῦτο κριτήρια εἶνε ἐπισφαλῆ καὶ ἀβέβαια, πολλάκις δὲ οὐ μόνον ἐμπειροτέχνη ἀλλὰ καὶ γεωλόγοι διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων μαρμάρων. Ὅτι ἐν τῷ οἰκοδομηματι ἐγένετο χρῆσις μαρμάρου τοῦ Δολιανᾷ λέγει ὁ Δαίρφελδ (Mitth. 1892 σ. 214), ὁ Lepsius εἶνε τῆς γνώμης, ἣν ἀποδέχεται νῦν καὶ ὁ Δαίρφελδ, ὅτι τοῦτο εἶνε μάρμαρον Πάριον (Mitth. 1895 σ. 87 σημ. 1), ἐξ ἄλλου οἱ Defrasse - Lechat βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ ὀροφή τῆς περιστάσεως εἶνε ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου (Épidaure σ. 108 σημ. 4).

τὴν ὀροφήν (;) καὶ τὰς κεραμίδας καὶ τὴν ὑδρορρόην τοῦ οἰκοδομήματος. Λαμβανομένης δὲ ὑπ' ὄψιν τῆς ποσότητος ταύτης τοῦ μαρμάρου (εἰς ὃ καταλεκτέος καὶ ὁ τιτανόλιθος) οὐ ἐγένετο χρῆσις ἐν τῷ οἰκοδομήματι, φαίνεται ὅτι μᾶλλον τὸ μάρμαρον ὑπερίσχυε· διὰ τοῦτο ὁ Πausanias λέγει, ὅτι ἡ θόλος ἦτο ὀικοδομημένη ἐκ λευκοῦ λίθου, ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸ τιμιώτερον καὶ μᾶλλον ἐπικρατοῦν ὑλικόν.

Τοιαῦτα εἶνε τὰ γενικὰ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τὸ πλεῖστον ἐξαγομένα πορίσματα περὶ τῆς θόλου. Τούτων ἐκτεθέντων, δυνάμεθα νῦν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ οἰκοδομήματος· πρὸ τούτου ὁμως ἀναγκαῖον νομίζω πρὸς ἀπόκρουσιν ἀντιρρήσεών τινων νὰ παρεμβάλω ἐνταῦθα σημείωσιν, ἐν ἧ εἰδικώτερον ἐξετάζω τὰ περὶ τοῦ Πολυκλείτου καὶ περὶ τῶν χρόνων καὶ τῆς πορείας τῆς οἰκοδομῆς ἐκτεθέντα.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

περὶ τοῦ Πολυκλείτου καὶ περὶ τῶν χρόνων καὶ τῆς πορείας τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου.

Εἰς τὰ ἐκτεθέντα ἤδη περὶ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἢ τοῦλάχιστον πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ περὶ Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου ὡς τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς θόλου, ἀντιτίθεται γνώμη τοῦ Δαιρφελδ (Das griechische Theater σ. 130-131) καθ' ἣν ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου (καὶ τοῦ θεάτρου) διήρκεσε μέχρι τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἴσως δὲ καὶ ἔτι ὑστερώτερον, ἀρχιτέκτων δὲ ἦτο οὐχὶ Πολύκλειτος ὁ νεώτερος (ἀφ' οὗ οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ δὲν δύνανται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐκταθῶσι μέχρι τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος) ἀλλ' ἄλλος Πολύκλειτος, νεώτερος τούτου, Πολύκλειτος Γ', οὗ τὴν ὑπαρξιν δέχεται ὁ Δαιρφελδ ἐπόμενος τῷ Dittenberger (C.I.G.S., I, ἀρ. 2532). Ἄλλ' ἀσχετόως τοῦ ὅτι δὲν εἶνε καθόλου ἀναγκαῖον νὰ ἀποδεχθῆ τις τὴν ὑπαρξιν καὶ Γ' Πολυκλείτου (πρβ. Furtwängler: Meisterwerke σ. 414 κ.έ.), ἡ γνώμη αὕτη δὲν μοι φαίνεται ὅτι δύνανται νὰ κατισχύσῃ, διότι προσκρούει κατὰ ἰσχυρῶν λόγων καὶ δὲν ὀρμαῖται ἐκ βεβαίων ἐκ τῆς εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς ἐξαγομένων πορισμάτων.

Γνωματεύει ταῦτα ὁ Δαιρφελδ σκεπτόμενος οὕτω περίπου: α' Ἐν τῇ εὐρεθείσῃ ἐπιγραφῇ δὲν γίνεται λόγος περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ἐκ Παρίου μαρμάρου (ἢ μαρμάρου ἐκ τοῦ Δολιανῶ) λαμπροτέρων μελῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ὃ ἐστὶ τῆς ὀροφῆς (διότι τὴν λέξιν σελίθες ἀναφέρει εἰς τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως· πρβ. ἐν τούτοις τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένα, σ. 50 σημ. 3), τῆς ὑδρορρόης καὶ ἰδίως τῆς ἐντός τοῦ σηκοῦ κορινθιακῆς στοᾶς, ἧς ὁ θριγκὸς προσομοιάζει τῷ θριγκῷ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου. Τοῦτο δὲ τὸ μὴ μνημονεύμενον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λοιπὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας δὲν δύνα-

ται νά εἶνε ἀρχαιότερον τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, εἶνε ἀκριβῶς ἐκεῖνο ὃ κατεσκευάσεν ὁ ἀρχιτέκτων Πολύκλειτος· εἶνε δὲ τοῦτο ἐντελῶς διάφορον ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας τοῦ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν κατασκευασθέντος ἐτέρου μέρους τοῦ οἰκοδομήματος, τῆς περιστάσεως καὶ τοῦ σηκοῦ, τοῦ ὑπὸ ἄλλου ἀρχιτέκτονος ἀρχαιότερου οἰκοδομηθέντος». Ἐκ τοιούτων σκέψεων ὁρμώμενος συμπεραίνει ὅτι «ὁ ἀρχιτέκτων Πολύκλειτος εἶνε Πολύκλειτος ὁ Γ', ὅστις κατὰ τὸ τέλος τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἐπεράτωσε τὸ ὑπ' ἄλλου ἀρχιτέκτονος ἀρξάμενον οἰκοδόμημα».

Κατὰ τὰς σκέψεις ἄρα ταύτας ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου διήρκεσεν ὑπὲρ τὰ 80 περίπου ἔτη, ἡ δὲ κατὰ τὴν εὑρεθείσαν ἐπιγραφὴν οἰκοδομηθεῖσα ἤδη περίστασις καὶ ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ ἔμεινον ἄνευ τῆς στέγης ἐπὶ 50 περίπου ἔτη· ἀλλὰ τοῦτο, παράδοξον ὄν, ἄνευ προφανοῦς καὶ ἀναμφισβητήτου ἀποδείξεως δὲν δύναται τις νά ἀποδεχθῆ. Ἐπειτα δὲν δύναται νά ὑποστηριχθῆ ὅτι βεβαίως καθ' ὃν χρόνον ἔληξεν ἡ ἐπιγραφὴ δὲν εἶχεν οἰκοδομηθῆ καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ σηκοῦ στοά, ὡς εἶπον ἤδη ἐν σελ. 51 σημ. 1, ἡ δὲ ὄροφῆ, ἂν ἔχωσιν ὀρθῶς, ὡς φρονῶ, τὰ ἐν σελ. 50 σημ. 3 εἰρημένα, κατεσκευάζετο ἤδη καθ' ὃν χρόνον ἔληξεν ἡ ἐπιγραφὴ. Τέλος καὶ αἱ ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ σηκοῦ τοιχογραφίαι τοῦ Πausίου (ἴδ. σ. 64) δὲν ἐπιτρέπουσι νά δεχθῆ τις ὅτι οἱ χρόνοι τῆς οἰκοδομῆς ἐξετάθησαν μέχρι τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Τοιαύτας ἀντιρρήσεις δὲν δύναται νά ἐξουδετερώσῃ κατ' ἐμὴν γνώμην ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Δαίρφελδ ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἡ ἐντὸς τοῦ σηκοῦ κορινθιακὴ στοά, ἡ ὄροφῆ καὶ ἡ ὑδρορροή, ἔνεκα τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας αὐτῶν δὲν δύναται νά εἶνε ἀρχαιότερα τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος. Δὲν βλέπω ἀληθῶς διατί αἱ λεοντοκεφαλαὶ δὲν δύναται νά προέρχωνται ἐκ τῶν μέσων χρόνων ἀλλ' ἐκ τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος· περὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν καὶ ἰδίως περὶ τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου, ἀρχιτέκτονες καὶ ἰδίως ὁ Δαίρφελδ εἶνε βεβαίως ἀρμόδιοι νά ἀποφαίνωνται γνώμην. Ἄλλ' ἐρωτῶ, ὑπάρχει κριτήριον καθ' ὃ δύναται τις νά καθορίσῃ ἀσφαλῶς τὴν χρονολογίαν τῶν τοιούτων μορφῶν; Ὑπάρχουσι τεκμήρια δι' ὧν δύναται τις, παραβάλλων τὸ κιονοκράνον καὶ τὰς λοιπὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς τῆς κορινθιακῆς στοᾶς πρὸς τὸ ἐπίκρανον τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς μετόπισι τῆς περιστάσεως ρόδακας, νά βεβαιώσῃ ὅτι ἐκεῖνα εἶνε ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα νεώτερα τούτων; Παρ' ὅλον τὸ κῦρος ὅπερ ἀποδίδω εἰς τὴν γνώμην εἰδικῶν ἀρχιτεκτόνων, οἷος ὁ Δαίρφελδ, ἐπιτραπήτω μοι νά ἀμφιβάλλω.

Σημειωτέον ὅτι πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς περὶ περατώσεως τῆς θόλου κατὰ τὸ τέλος τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ Πολυκλείτου τοῦ Γ' γνώμης ταύτης τοῦ Δαίρφελδ δὲν ἐπικαλοῦμαι καὶ ἀποκρούοντα αὐτὴν ἰσχυρισμὸν τοῦ B. Keil, διότι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν ἀποδεικνύεται δι' ἀσφαλῶν ἀποδείξεων. Ὁ Keil ἰσχυρίζεται (Mitth. 1895 σ. 86 κ. ἐ.) ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνετελέσθησαν αἱ ἐν τῇ εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ ἀναγραφόμεναι ἐργασίαι (δηλ. πρὸ τοῦ 330 π. X.) ἐξετελέσθησαν συγχρόνως καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα καὶ οὕτως ἐπερατώθη τότε καθ' ὅλοκληρίαν ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου. Ἰσχυρίζεται δηλ. ὅτι ἐν ᾧ ἐξετελοῦντο αἱ ἐν τῇ εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ μνημονευόμεναι ἐργασίαι, ἐξετελοῦντο συγχρόνως καὶ τὰ λοιπὰ πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἔργα, ἅτινα δὲν ἀναφέρονται ἐν τῇ

εὐρεθείσῃ ἐπιγραφῇ, διότι αὕτη ἀναγράφει μόνον τὰς ἐργασίας, αἵτινες ἐγένοντο δαπάναις τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ τοῦ ὑπὸ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ διαχειριζομένου· τὰ λοιπὰ ἔργα ἐξετελοῦντο δαπάναις τοῦ ταμείου τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, κατ' ἀκολουθίαν ἧσαν ἀναγεγραμμένα ἐν ἄλλῃ συγχρόνῳ στήλῃ (parallelurkunde, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν) μὴ εὐρεθείσῃ.

Ἐν Fouilles d' Ἐπίδαυρε, σ. 55 ἀρ. 106, ἐδήλωσα ὅτι οἱ ἱερομνήμονες ἦσαν ταμίαι ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς τοῦλάχιστον χρόνους. Ἐξ ἄλλων εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν ὁρμώμενος νῦν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὅτι ἦσαν ἀληθῶς ταμίαι καὶ κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα π. Χ., ὅτι δηλ. διαχειρίζοντο καὶ οὗτοι ἐν τῷ Ἱερῷ χρήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις, αἵτινες ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως εἶνε συνταγμένοι καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ τὰς δαπάνας τῆς θόλου ἀναγράφουσα, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐξῆς φράσις: Λαμματα παρ ἱερομνημονοισ εγραψε ὁ δεῖνα μινὸς δεῖνα ἐπι καταλογου βουλας δεῖνα κτλ. Ὑπὲρ χον ἄρα δύο ταμεῖα ἐν τῷ Ἱερῷ. Τούτου βεβαιωθέντος, ἀξιοσημείωτος καὶ σπουδαῖος καθίσταται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Keil οὐχὶ ὅμως καὶ βέβαιος. Κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας δυνατόν ἐκ τοῦ ἐνὸς ταμείου νὰ ἐπληρῶνοντο χρήματα διὰ δαπάνας αἵτινες ἐπεδάρουν τὸ ἕτερον ταμεῖον. Ἄλλ' ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, ὅτι καὶ τὰ δύο ταμεῖα ἐκ παραλλήλου καὶ συστηματικῶς κατέβαλλον χρήματα διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς θόλου, δὲν βεβαιούται, διότι δὲν προκύπτει ἐξ αὐτῆς τῆς εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, καθ' ἃ φρονεῖ ὁ Keil. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς εἶνέ τι ἐνιαῖον καὶ αἰ ἐν αὐτῇ ἀναγραφόμεναι δαπάναι δὲν καταλείπουσιν ὅσα ἰσχυρίζεται ὁ Keil χάσματα. Τὰ ἐν στ. 181 Φίλωνι καρύξαντι τὸ ἔργον δύνανται νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ στρώματος (εἰς τὰς σελίδας) τῆς περιστάσεως, οὐδὲ βλέπω τὸν λόγον διατὶ τὰ ἐν στ. 136 καὶ 138 δεσμῶ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐχρησίμευσαν καὶ ταῦτα διὰ τοὺς λίθους τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Ὅτι δὲ ἡ ἀμοιβὴ ἦν κατὰ τὰ ἐν τοῖς στ. 136, 141 καὶ 178 ἔλαβον οἱ Σανίων καὶ Φιλωνίδας, (οἱ χαράξαντες ἐπὶ τοῦ λίθου τοὺς στ. 119-136, 137-141 καὶ 142-179, καθ' ἃ ἐδήλωσα ἐν Fouill. d' Ἐπίδ σ. 98), ἡ ἀναλογουσα πρὸς ὅς. $5\frac{72}{100}$, $7\frac{76}{100}$, $6\frac{32}{100}$ δι' 100 γράμματα, δὲν εἶνε λίαν ὑπερβολικὴ, (ὡς φρονεῖ ὁ Keil ὑπολογίζων ὅτι ἡ δι' 100 γράμματα δαπάνη δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπερβαίῃ τὸ πολὺ $1\frac{1}{2}$ ὅς.), δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν ἐπληρώθη καὶ ὁ Ἄριστατος, ὁ χαράξας ἐπὶ τοῦ λίθου μέρος τῆς ἐπιγραφῆς τῶν δαπανῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὸ ἀπὸ τοῦ στ. 289-305 (Fouill. d' Ἐπίδ. σ. 82). Ἄλλως τὸ ζήτημα τοῦτο λύει ἡμῖν νῦν εὐτυχῶς ἄλλη ἐν τῷ Ἱερῷ εὐρεθείσα ἐπιγραφὴ, προερχομένη ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος. Ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ δαπάνας πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Ἐπιδοτείου ἀναγινώσκονται τάδε: Στασιμενει γραμματων δις χιλων οκτακο[σιώ]ν εἰς ταν σταλαν αγγραφ[ας ελο]μενωι τα εκατον πεντ οβολων γινεται δραχμαι [=· II], καὶ κατωτέρω: απεδωκαμες Στασιμενει γραμματων αγγροφας εἰς [ταν] σταλαν γραμματων τετρακις χιλων πεντακοσίων ελομενωι τα εκατον πεντ οβολων γινεται δραχμαι =— Π [: III]. Δι' 100 ἄρα γράμματα (ἃ εἶνε λίαν ἀμελῶς κεχαραγμένα) ἐπλήρονον οἱ Ἐπιδαυριοι 5 ὀβολούς.— Ὡς πρὸς δὲ τὸν σηκὸν ὀρθῶς ἰσχυρίζεται ὁ Keil ὅτι ὁ Λαρχίδας ἔλαβε δρ. 8700 μόνον διὰ τὴν ἐργασίαν οὐχὶ δὲ καὶ διὰ

τὸ ὑλικόν, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν δικαιολογεῖται συμπεραίνων ὅτι ἡ διὰ τὸ ὑλικόν δαπάνη ἐγένετο ἐκ τοῦ ἄλλου ταμείου, διότι ἵνα τοῦτο ἰσχυρισθῇ τις πρέπει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε ἀναγεγραμμένη ἐν τοῖς κενοῖς τῆς εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, ὅπερ δὲν ἀποδεικνύεται. — Τέλος προσθετόν ὅτι, ἀφ' οὗ δὲν εἶνε βέβαιον ὅτι αἱ σελίδες ἀναφέρονται εἰς τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως (ἴδε σ. 50 σημ. 3), ἐκλείπει ὁ κύριος λόγος ἐξ οὗ ὁ Keil ὀρμηθεὶς κατέληξεν εἰς τὸν περὶ οὗ πρόκειται ἰσχυρισμὸν τοῦ περὶ ἀποπερατώσεως πάντων τῶν ἔργων καὶ περὶ ὑπάρξεως τῆς *parallellurkunde*.

Ταῦτα σημειῶ ἀπλῶς ὡς πρὸς τὰ σπουδαία ταῦτα ζητήματα ἐπιφυλασσόμενος ἄλλοτε ἐκτενῶς περὶ αὐτῶν νὰ πραγματευθῶ. Ἐνταῦθα δὲ τοῦ λόγου συνοψίζω τὴν περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου γνώμην μου ἐν τοῖς ἑξῆς:

Κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 380 π. Χ. Πολύκλειτος ὁ νεώτερος συντάξαι τὸ σχέδιον (τὸ παράδειγμα) τῆς θυμέλης (θόλου) καὶ ἐξετέλεσε τὰ ὑποδείγματα τῶν καθέκαστα ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος· τὴν ἐπιστάσιαν ὅμως τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων μέχρι διεξαγωγῆς τῆς οἰκοδομῆς δὲν ἀνέλαβεν, ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη θὰ ἀνετέθη εἰς ἄλλον ὑποδεέστερον ἀρχιτέκτονα, ἐργοδηγόν. Ὁ Πολύκλειτος, γλύπτης ὢν, δὲν ἐδύνατο καὶ δὲν ἀνέλαβε βεβαίως τοιαύτην ἐργασίαν, εἰς ἣν θὰ ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀφιερῶσθαι ὅλον τοῦ τὸν βίον, πλεόν τῶν 30 ἐτῶν. Ἡ διὰ τὴν θόλον καὶ τὸ θέατρον ἐργασία αὐτοῦ θὰ ἦτο ἀπλῶς τοιαύτη, οἷα ἡ τοῦ Σκόπια διὰ τὸν ναόν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς καὶ ἡ τοῦ Ἰκτινοῦ διὰ τὸν Παρθενῶνα· θὰ ἐκάνονισεν τὰ τῶν ἐργασιῶν, δυνατόν καὶ νὰ ἐπεστάτησεν αὐτῶν ἐπὶ τινα χρόνον, ἀλλὰ δὲν ἐπεμελήθη αὐτὸς τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων μέχρι πέρας αὐτῶν.

Ἡ ἔναρξις τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου ἐγένετο εὐθύς, ὅπως τοῦτο ἐν πάσῃ ταχύτητι ἀποπερατωθῆ καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν τοῖς πρώτοις δὲ ἡγοράσθη μέγα μέρος, ἐννοεῖται, τοῦ ὑλικοῦ (τοῦ πύρου καὶ τοῦ μαρμάρου) καὶ οὕτως ἤρξατο τὸ μὲν ἡ κατ' ἴδιαν ἐξεργασία τῶν λίθων, τὸ δὲ ἡ οἰκοδομή. Κατὰ τὰ πρῶτα ὀκτώ ἔτη κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν (στ. 1-106, μὴ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἐκ πλεόν τῶν 100 στίχων κενοῦ) ὑποδομήθη καὶ ἐπερατώθη ἐντελῶς τὸ κρηπίδωμα (στ. 17, 19), ὑποδομήθη ἡ περίστασις (στ. 49, 60), ὅ ἐστιν ἡ ἐκ δωρικῶν κίωνων ἐξωτερικὴ στοά, ἐγένετο ἡ ἐξεργασία καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν μελάνων καὶ πεντελικῶν λίθων οἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν (στουλοβάτην καὶ ὀρθοστάτην) τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ (στ. 55-56, 58-60, 73-75, 85-89), ἐγένετο ἡ ἐξεργασία καὶ ἡ γλυφὴ τῶν πεντελησίων λίθων οἵτινες ἔμελλον νὰ ἀποτελέσωσι τὸ περιθώριον (τὰ σταθμά, τὸ ὑπέρθυρον καὶ τὸν καταλοβέα) τῆς θύρας τοῦ σηκοῦ (στ. 94-95, 96-97, 105. πρὸ καὶ στ. 110-111), καὶ ἐγένετο καὶ ἄλλη τις γλυπτικὴ ἐργασία (στ. 101-102, στ. 104) ἴσως ἡ τῶν λίθων τοῦ ἐπικράνου τοῦ σηκοῦ. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 9^{ου} ἔτους ἀπρόοπτόν τι γεγονός, ἡ ἐμπόλεμος κατάστασις πιθανῶς εἰς ἣν περιῆλθον οἱ σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν Ἐπιδαῦριοι πρὸς τοὺς Θηβαίους εἰσελάσαντας εἰς Ἐπιδαυρίαν καὶ δηώσαντες αὐτὴν ἐν ἔτει 369 π. Χ. (Ξενοφ. Ἑλληνικά, VII, I, 18) ἐπήνεγκε μεγάλην χαλάρωσιν τῶν ἐργασιῶν ἴσως δὲ καὶ διακοπὴν αὐτῶν μετὰ τὸ 11^{ον} ἔτος (στ. 107-117). Κατὰ τὸ 12^{ον} ἔτος, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, (ὑποτιθεμένου ὅτι δὲν ἐγένετο διακοπὴ τῶν ἐργασιῶν), καὶ κατὰ τὸ 13^{ον}, ὑποδομήθη ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ (στ. 118-133), ἀπὸ

δὲ τοῦ 14^{ου} ἔτους μέχρι τοῦ 17^{ου} (στ. 134-161) παρατηρεῖται πάλιν χαλάρωσις τῶν ἔργων καὶ ἐντελής διακοπὴ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ 18^{ου} μέχρι τοῦ 20^{ου} ἔτους (στ. 146-147). Κατὰ τὸ 21^{ον} καὶ 22^{ον} ἔτος (στ. 148-178) ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἔργα καὶ κατασκευάζεται μέρος τῆς ὀροφῆς (τῶν καλυμμάτων) τῆς περιστάσεως. Σὺν τῇ ἀναγραφῇ τῆς πρὸς τοῦτο δαπάνης λήγει ἡ ἐπιγραφή. "Ἄν δὲ κατὰ τὰ ἔτη, καθ' ἃ ἐχαλαρώθησαν καὶ διεκόπησαν τὰ ἔργα, δὲν ἀνεστάλη πραγματικῶς ἡ οἰκοδομὴ ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἴσως αἱ ἐργασίαι, καταβαλλομένης τῆς δαπάνης ἐξ ἄλλου ταμείου, ἐκ τοῦ ταμείου τῶν ἱερομνημόνων, δὲν γνωρίζομεν, οὐδὲ γνωρίζομεν τίνα ἔργα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐξετελέσθησαν. Δὲν γνωρίζομεν πρὸς τούτοις ἂν τυχόν εἶχεν οἰκοδομηθῆ καὶ ἡ ἐν τῷ σηκῷ κορινθιακῇ στοᾶ (Ἴδε σ. 51 σημ. 1). Πάντως, ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφή λήγει διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν δαπανῶν μέρους τῆς ὀροφῆς, θὰ ὑπελείπετο τοῦλάχιστον πρὸς ἐκτέλεσιν τὸ λοιπὸν μέρος τῆς ὀροφῆς, ἡ στέγασις τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, ἡ κεράμωσις, ἡ ὑδρορροή καὶ τὸ δάπεδον, ὃ θὰ ἦτο (ἰδίως τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως) τῶν τελευταίων ἔργων. Τῶν ἔργων τούτων αἱ δαπάναι θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμέναι ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ, ἧτις ἀπέτελει συνέχειαν τῆς εὐρεθείσης.

Περιγραφὴ τῆς θόλου

Κολοβὴ καὶ ἀτελής οὔσα ἡ εὐρεθείσα ἐπιγραφή ὀλίγας παρέχει ἡμῖν εἰδήσεις περὶ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ταύτας ἱκανῶς ἀσαφεῖς. Ἄλλὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρέθησαν ἅπαντα τὰ μέλη καὶ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ αὐτοῦ μορφαί, ἔπειτα τὸ ὑπόγειον σώζεται ὀλόκληρον, σώζεται δὲ πρὸς τούτοις πᾶν τὸ λοιπὸν ὑπὸ τὸ δάπεδον μέρος τοῦ κρηπιδώματος καὶ πλάκες τινὲς ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς περιστάσεως, ὥστε δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν πλήρη ἔννοιαν τῆς διαθέσεως τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῆς ὅλης ἐξωτερικῆς τε καὶ ἐσωτερικῆς αὐτοῦ μορφῆς (1)

Τὸ ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι ὑπὸ στοιχείον Β δεδηλωμένον οἰκοδόμημα εἶνε κάτοψις τοῦ δαπέδου τῆς θόλου, ὡς εἶχεν αὕτη ἄλλοτε. Ἄλλ' ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι, ἐν ἰδιαιτέρῳ σχεδίῳ Β', εἰκονίζεται τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα, τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ ὑπὸ τὸ δάπεδον, ὡς νῦν σώζεται. Σύγκριται ἄρα τὸ νῦν σωζόμενον μέρος τοῦ οἰ-

(1) Π. Καβδαδίας: Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας τοῦ 1883, σ. 49 κ. ἑ. πίν. Γ' καὶ Δ' (σχέδια τοῦ Δαιρφελδ). Fouilles d'Épidaure σ. 13-16 πίν. IV καὶ V.—Ant. Denkmäler d. deut. arch. Institut. II πίν. II-V (R. Herold) σ. 2 (W. Dörpfeld).—Lechat-Defrasse: Épidaure σ. 95 κ. ἑ. μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ φωτοτυπικῶν ἀπεικονισμάτων.—Σημειωτέον ὅτι διατριβὴν περὶ τῆς θόλου ἔγραψε καὶ ὁ Herold ἐν τῇ Zeitschrift für Bauwesen 1893, ἀλλὰ ταύτην δὲν γνωρίζω οὔτε δύναιμι νὰ προμηθευθῶ αὐτὴν μὴ ὑπάρχουσαν ἀτυχῶς ἐν ταῖς ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθήκαις.

κοδομήματος ἐξ ἑξ συγκεντρικῶν κυκλικῶν κτισμάτων ἐκ πώρου λίθου ὠκοδομημένων, ὧν τὰ μὲν τρία πρῶτα, ἱκανῶς παχέα ὄντα, ἦσαν κρηπιδώματα (1), τὸ μὲν πρῶτον τῆς περιστάσεως, τῆς περιβαλλούσης δηλ. αὐτὸ ἐξωτερικῆς στοᾶς, τὸ δὲ δεύτερον τοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος (τοῦ σηκοῦ), τὸ δὲ τρίτον τῆς ἐσωτερικῆς, ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, στοᾶς κορινθιακοῦ ρυθμοῦ· τὰ λοιπὰ δὲ τρία συγκεντρικὰ κτίσματα, πολὺ λεπτότερα τῶν τριῶν πρώτων, ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων κατὰ πάχος συγκείμενα, ἀποτελοῦσι διαχωρίσματα ὑπογείου κατασκευάσματος.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ἡ θόλος ἀπετελεῖτο ἐκ κυκλικοῦ τοίχου ἀποτελοῦντος τὸν σηκὸν τοῦ οἰκοδομήματος, ἐκ δωρικῆς στοᾶς περιβαλλούσης τὸν σηκὸν τοῦτον, καὶ ἐξ ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στοᾶς, ἐκ στοᾶς δηλ. ἐντὸς τοῦ σηκοῦ. Ὡμοίαζε ἄρα τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ Φιλιππείῳ, τῷ μετὰ τὴν ἐν Χαίρωνειᾳ μάχην ὑπὸ τοῦ Φιλίππου οἰκοδομηθέντι, ἦτο ὁμως λαμπρότερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ σηκοῦ εἶχε πλήρη στοᾶν ἐκ κορινθιακῶν κίωνων καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τοὺς τοίχους κεκοσμημένους δι' ἡμικίωνων, ὥσπερ τὸ Φιλιππείον. Εἶνε ἄρα τελειότερον οἰκοδόμημα ἡ θόλος καὶ πιθανῶς ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Φιλιππείου.

Τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ἐξυψούμενον ἐκ πώρου λίθου πρῶτον κρηπίδωμα τῆς θόλου (2), οὐ ἡ ἐξωτερικὴ διάμετρος εἶνε 21 μ., 76, εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς· δὲν ἀνήρχετό τις ὁμως εἰς αὐτὸ διὰ τῶν ἀναβαθμῶν τούτων, ἀλλ' ὥσπερ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, δι' ἀνωφεροῦς ἐκ πώρου λίθου κατασκευασμένου ἐπιπέδου (3).

(1) Τούτων τῶν κρηπιδωμάτων μέρος εἶδεν ἢ ἀπεκάλυψεν ὁ Blouet καὶ ἐσημείωσεν ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ τοῦ Ἱεροῦ (Expéd. de Morée II πίν. 77, e) ὡς λείψανον τῆς θόλου.

(2) Σημειωτέον ὅτι οἱ τὸ ἀνωτέρω μέρος τοῦ κρηπιδώματος τούτου ἀποτελοῦντες λίθοι σώζονται μὲν κατὰ χώραν, κελνται ὁμως κανονικῶς ἀνεστραμμένοι, ὃ ὑπὸ ἀνθρωπίνης χειρὸς προφανῶς ἐγένετο. Ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1893 σ. 46 σημ. 1, ἔλαβον ἄλλοθεν ἀφορμὴν νὰ σημειώσω ὅτι τοιαῦται ἐκτοπίσεις τῶν λίθων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἐγένοντο ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἢ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ πτωχῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐξαγάγῃσι οὗτοι καὶ χρησιμοποίησῃσι τὸν ἐν αὐτοῖς μόλυδον.

(3) Ἐν στ. 136 τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου ἀνα-

Ἐπί τοῦ πρώτου τούτου κρηπιδώματος ἐστηρίζετο ἡ τὴν περιστασιν ἀποτελοῦσα ἐξ 26 κίωνων συγκειμένη δωρική στοά (1), ἣτις ἦτο ἅπασα ὠκοδομημένη ἐκ πώρου λίθου λευκῷ κονιάματι κατὰ τὸ σύνηθες ἐπιχειρισμένου καὶ καθ' ἅπασαν τὴν ἐπιφάνειαν, ἰδίως κατὰ τὸν θριγκόν, ποικίλοις χρώμασι κεχρωματισμένου. Ἔχει δὲ ὁ θριγκὸς τῆς στοᾶς ταύτης τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι αἱ μετόπαι εἶνε κεκοσμημέναι δι' ἀναγεγλυμμένου ὠραίου καὶ

γινώσκονται τάδε: ὁδοῦ ποιήσιος Σαννίωνι Η = = (ἦτοι δρ. 140). Ὁ Δαίρφελδ καὶ ὁ Keil (Mitth. 1895 σ. 104) φρονοῦσιν ὅτι αὕτη ἡ ὁδὸς εἶνε τὸ προκείμενον ἀνωφερὲς ἐπίπεδον.

Σημειωτέον ὅτι μέρος τοῦ ἀνωφεροῦς τούτου ἐπίπεδου κατεστράφη ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, κατασκευασθέντος ἐν αὐτῷ ἀσβεστοχαμίνου.

(1) Ἡ γενομένη δαπάνη πρὸς οἰκοδομὴν τῆς περιστάσεως ἦτο βεβαίως ἀναγεγραμμένη ἐν τῷ μετὰ τὸν στ. 8 μεγάλῳ ἐξ 100 καὶ πλέον στίχων κενῷ τῆς ἐπιγραφῆς.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὰ ἐν στ. 51 τῆς ἐπιγραφῆς ἐπληρώθησαν δρ. 5 1/2 πρὸς στέγασιν τῆς περιστάσεως. Ἄφ' οὗ ἡ περίστασις ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἔμεινε ἄνευ στέγης, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς (διότι δὲν ἐδύνατο νὰ στεγασθῇ αὕτη πρὶν ἢ οἰκοδομηθῇ ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ), προφανῶς τὸ μικρὸν τοῦτο χρηματικὸν ποσὸν κατεβλήθη διὰ προσωρινήν τινα ἐργασίαν. Φρονῶ ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ στεγασεως τοῦ γείσου τοῦ θριγκοῦ, ἰδίως τῶν ἀρμῶν τῶν τὸ γείσον ἀποτελούντων λίθων, ὅπως μὴ δι' αὐτῶν εἰσέρχονται τὰ ἐκ τῶν βροχῶν ὕδατα ἐντὸς τοῦ θριγκοῦ. Τοιαύτη ἐργασία ἦτο πάντως ἀναγκαία, ἀφ' οὗ ἡ περίστασις ἔπρεπε ἐξ ἀνάγκης νὰ μὲνη ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἄνευ στέγης. Οὐχὶ δὲ ὀρθὸς εἶνε ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Keil (Mitth. 1895 σ. 88) ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ προσωρινῆς στεγασεως τῶν κίωνων, διότι ἡ περίστασις σύγκειται οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν κίωνων ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ θριγκοῦ (ἐπιστυλίου, διαζώματος καὶ γείσου), ἀφ' οὗ δὲ εἶχεν ἤδη οἰκοδομηθῇ ἡ περίστασις δὲν ἔχομεν λόγον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ οἰκοδομὴ αὕτη περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν κίωνων. Ἄλλως εἶνε ἀδικαιολόγητον ὑπὸ τεχνικῆν ἔποψιν νὰ δεχθῇ τις, ὅτι μόνον οἱ κίονες εἶχον τοποθετηθῇ καὶ ἔμεινον οὗτοι ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐκεῖ ἰστάμενοι ἄνευ τῶν ἐπιστυλίων καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ θριγκοῦ, ἅτινα θὰ συνέδεον πρὸς τούτοις τοὺς κίονας καὶ οὕτω θὰ ἐξησφάλιζον αὐτοὺς ἀπὸ κινδύνου ὃν διέτρεχον κατὰ τὴν διὰ μέσου αὐτῶν μεταφορὰν τοσοῦτων πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ σηκοῦ ὕλικῶν. Δέον δὲ νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ θριγκὸς τῆς περιστάσεως δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ οἰκοδομηθῇ συγχρόνως τῇ στέγῃ ἢ τῇ ὀροφῇ, διότι δὲν ἀποτελεῖ ἀναπόσαστόν τι ὅλον μετ' αὐτῆς. Εἶχεν οὗτος οἰκοδομηθῇ ἔκτοτε, εὐθὺς μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν κίωνων, τῶν ἐσωτερικῶν λίθων τοῦ διαζώματος ἐχόντων τὰς ἀναγκαίας ἐγκοπὰς ὅπως στηριχθῶσιν ἐπ' αὐτῶν αἱ μαρμάρειναι δοκοὶ καὶ τὰ καλύμματα τῆς μετὰ πολλὰ ἔτη μελλούσης νὰ τοποθετηθῇ ὀροφῆς. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἡ ἐπιθεσις τῶν ἐπιστυλίων καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ θριγκοῦ δὲν ἀνήκει εἰς τὰ ἔργα τῆς στεγασεως, ὡς φρονεῖ ὁ Keil, ἀλλ' εἰς τὸ ἔργον τῆς οἰκοδομῆς τῆς περιστάσεως.

πρωτοφανοῦς ἐν τοιαύτῃ ἀρχιτεκτονικῇ διακοσμήσει ρόδακος.

Ἐπὶ τοῦ δευτέρου κρηπιδώματος ἐστηρίζετο ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ, οὐτινος ἡ ἐσωτερικὴ διάμετρος ἦτο $13\frac{1}{2}$ μέτρων περίπου. Ἦτο δὲ οὗτος ᾠκοδομημένος ἐκ πώρου λίθου, πλὴν τῆς βάσεως καὶ τοῦ ἐπικράνου αὐτοῦ, ἃ ἦσαν μαρμάρινα. Καὶ τὸ μὲν ἐπικράνον ἦτο ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, ἡ δὲ βάσις, ἡ μὲν ἐξωτερικὴ ἐκ πεντελησίου καὶ αὕτη μαρμάρου, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ ἐκ μέλανος λίθου. Ἀπετελεῖτο δὲ ἡ βάσις ἐκ ταπεινοῦ ὑπὲρ τὸ δάπεδον ὑψουμένου ἄβακος, ὅστις καλεῖται κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ στυλοβάτης (1), καὶ ἐξ ἐπικειμένης μιᾶς σειρᾶς λίθων, οἵτινες καλοῦνται ὀρθοστάται (2), Ἐπὶ τοῦ ὀρθοστάτου τούτου ἐστηρίζοντο, μικρὸν εἰσέχοντες, οἱ τὸ σῶμα τοῦ τοίχου ἀποτελοῦντες πώρινοι λίθοι. Ἦτο δὲ ὁ πώρινος οὗτος τοίχος λευκῷ κονιάματι ἐπικεχρισμένος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἦσαν αἱ γραφαὶ τοῦ Παυσίου. Τὸ ἐπικράνον δὲ τοῦ τοίχου, τὸ ἐξωτερικόν, εἶχε καθ' ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἐπιφάνειαν θαυμασίας γλυφᾶς ἀποτελουμένας ἐκ σειρᾶς ἀνθεμίων, ἐξ ἀστραγάλου καὶ ἐξ ὑπερκειμένου κυματίου (3). Εἶχε δὲ ὁ σηκὸς μίαν θύραν πρὸς ἀνατολὰς, ἀπέναντι τοῦ ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου, ἣτις ὠμοιάζε τῇ τοῦ Ἐρεχθείου, ὡς φαίνεται, καὶ ὡς πρὸς τὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τοῦ ἐκ πεντελησίου μαρμάρου περιθωρίου αὐτῆς, (δηλ. τῶν σταθμῶν, τοῦ ὑπερθύρου καὶ τοῦ ὑπὲρ τὸ ὑπέρθυρον καταλοβέως), θὰ ἦτο ἐξ Ἰσου ὥσπερ καὶ ἐκείνη καλλιπρεπῆς καὶ πλουσία (4).

Ἐντὸς δὲ τοῦ σηκοῦ, ἐπὶ τοῦ τρίτου κρηπιδώματος, ὑπῆρχε στοὰ ἐκ 14 κίωνων κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, ἅπασα ἐκ μαρμάρου πε-

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸν ἄβακα τοῦτον ἀποκαλεῖ ὁ Keil (Mitth. 1895 σ. 88) καταλοβέα (κατὰ τὰ ἐν στ. 94, 97, 105 τῆς ἐπιγραφῆς). Ἄλλ' ἂν οὗτος εἶνε ἀληθῶς ὁ καταλοβεύς, τίς δύναται πλέον νὰ εἶνε ὁ ἐν στ. 86 στυλοβάτης; Βεβαίως δὲν δύναται νὰ εἶνε ὁ τῶν κίωνων τῆς περιστάσεως, διότι οὗτος δὲν ἦτο ἐκ μέλανος λίθου. — Ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 104 στ. 94 εἶπον τίς εἶνε ὁ καταλοβεύς. Ὁ στυλοβάτης δὲ καὶ ὁ ὀρθοστάτης, οὓς ἀνέλαβε νὰ χορηγήσῃ ἀμφοτέρους ὁ αὐτὸς ἐργολάβος, ὁ Λυσιάδας, εἶνε κατ' ἐμὴν γνώμην τὰ δύο συστατικὰ μέρη τῆς βάσεως τοῦ τοίχου.

(2) Ἰδὲ Fouilles d'Épidaure σ. 104 στ. 87.

(3) Τὸ ἐσωτερικὸν ἐπικράνον δὲν ἦτο γλυπτικῶς διακοσμημένον.

(4) Περὶ τῶν συστατικῶν τούτων μερῶν τῆς θύρας ἴδὲ Fouilles d'Épidaure σ. 104 στ. 94 καὶ σ. 105 στ. 136.

ποιημένη, ἀποτελοῦσα τὸν λαμπρότατον καὶ καλλιτεχνικώτατον κόσμον τῆς θόλου, καὶ διακρινομένη κυρίως διὰ τὴν μορφήν τοῦ κιονοκράνου καὶ τὸ ἀπαράμιλλον αὐτοῦ κάλλος. Εὐρέθησαν δὲ πολλὰ κιονόκρανα αὐτῆς, τεθραυσμένα, κατ' εὐτυχῆ δὲ σύμπτωσιν εὐρέθη καὶ κιονόκρανον ὅλως σῶον, ἀξιοθαύμαστον τὴν μορφήν καὶ ἀριστούργημα γλυπτικῆς τέχνης. Δὲν εἶνε δὲ τοῦτο τῶν κιονοκράνων, ὧν ἐγένετο χρῆσις ἐν τῇ οἰκοδομῇ, ἀλλ' εἶνε, ὡς φαίνεται, τὸ ὡς ὑπόδειγμα χρησιμεῦσαν κιονόκρανον (ὁ τύπος ἢ τὸ παράδειγμα) ὅπερ αὐτὸς ὁ ἀρχιτέκτων Πολύκλειτος ἐποίησε (1). Ὁ θριγκὸς δὲ τῆς στοᾶς ταύτης, ὁ ἀποτελούμενος ἐκ μονολίθου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος, ἔχει ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν ἣν καὶ ὁ θριγκὸς τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου, ἐξ οὗ ἐπιβεβαιουῦται ὅτι ἀληθῶς τό τε θέατρον καὶ ἡ θόλος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος ᾠκοδομήθησαν, ὡς ἔχω δηλώσει ἤδη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 σ. 50. Παράδοξον δὲ εἶνε ὅτι τὸ διάζωμα δὲν ἔχει ἐπίπεδον ἀλλὰ καμπύλην τὴν ἐπιφάνειαν, ὅπερ ἐν οἰκοδομήματι ἑλληνικῶν χρόνων πρώτην φοράν, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, παρατηρεῖται.

Ὑπὸ τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ σηκοῦ, ἐν τῷ χώρῳ τῷ ὑπὸ τῆς κορινθιακῆς ταύτης στοᾶς περιβαλλομένῳ, ὑπάρχει περιέργον οἰοῦν λαβυρινθῶδες ὑπόγειον ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν συγκεντρικῶν τοίχων καταλειπόντων κενὸν μεταξὺ χώρον, δι' οὗ μόλις δύναται νὰ διέρχηται ἄνθρωπος. Εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦτο κατῆρχετο τις, ὡς

(1) Τὸ κιονόκρανον τοῦτο εὔρον ἐν ἔτει 1884 ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τῆς θόλου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς βάθος πλέον τοῦ μέτρου ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος. Ἐκεῖτο δὲ καθέτως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ἦτο περιτετυλιγμένον καθ' ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἐπιφάνειαν δι' ὤμων ἐκ χώματος ἰκανῶς παχέων πλίνθων ἐπὶ τῷ προφανεῖ σκοπῷ ὅπως διατηρηθῆ τοῦτο σῶον καὶ ἀβλαβές, ὅπερ καὶ κατορθώθη, διότι θαυμασία εἶνε ἡ διατήρησις αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς τοιαύτης κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ταφῆς τοῦ κιονοκράνου δὲν δύναμαι πιθανώτερον νὰ ἐξηγήσω ἢ υποθέτων ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ὑπόδειγμα τῶν κιονοκράνων τῆς θόλου, ὅπερ αὐτὸς ὁ Πολύκλειτος ἐν μαρμάρῳ ἐξετέλεσε, τούτου δ' ἕνεκα, ἴσως δὲ καὶ ἕνεκα ἰδιαίτερας εὐλαβείας πρὸς τὸν περιφανῆ ἀρχιτέκτονα, ἔθαψαν αὐτὸ οἱ Ἐπιδαῦριοι τοσοῦτον ἐπιμελῶς καὶ προνοητικῶς ὅπως διὰ παντός συντηρηθῆ. Ἴδε Καβδαδίας: Γλυπτὰ τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἀρ. 172. Ἀρχ. Ἐφημερίς 1885 σ. 231 πίν. 10, Fouilles d'Épidaure σ. 14 πίν. X. — Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 115.

φαίνεται, ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ διὰ κρεμαστῆς κλίμακος. Ἐκαστος δὲ τοίχος ἔχει θύραν τοξοειδῆ, ὕψους 1,62 τοῦ μέτρου, καὶ παρ' αὐτὴν διάφραγμα ἐκ πωρίνων πλακῶν φράσσον κατὰ πλάτος τὸν ἀμέσως κυκλικὸν χῶρον κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν διευθύνσεων. Τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ θέσις τῶν θυρῶν καὶ τῶν διαφραγμάτων, ὥστε ὁ ἐξερχόμενος διὰ μιᾶς θύρας εἶνε ἠναγκασμένος νὰ διέλθῃ ὁλόκληρον τὸν κυκλικὸν χῶρον, εἰς ὃν εἰσῆλθε, ἵνα μεταβῆ εἰς τὸν ἀμέσως ἐπόμενον, καὶ οὕτω καθεξῆς, δὲν δύναται ἄλλ. νὰ ἐκλέξῃ τὴν συντομωτέραν τῶν διευθύνσεων κωλυόμενος ὑπὸ τοῦ διαφράγματος (ἴδε τοπογραφικὸν πῖνακα, Β').

Τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως συνέκειτο ἐκ πλακῶν λευκοῦ τιτανολίθου, ὡς εἶπον ἐν σελ. 53. Τὸ δὲ δάπεδον τοῦ σηκοῦ τὸ μὲν ὑπὸ τὴν κορινθιακὴν στοᾶν συνέκειτο ἐκ πλακῶν λευκοῦ μαρμάρου, τὸ δὲ τοῦ ὑπὸ τῆς στοᾶς περικλειομένου χώρου, τὸ δάπεδον δηλ. τὸ ὑπὲρ τὸ ὑπόγειον, συνέκειτο ἐκ ρομβοειδῶν ἐναλλάξ τοποθετημένων πλακῶν λευκοῦ καὶ μέλανος μαρμάρου (1). Φαίνεται δὲ ὅτι αἱ πλάκες αὗται δὲν ἔβαινον μέχρι τοῦ κέντρου, διότι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς δὲν εὐρέθη κυκλική, πλάξ (ἥτις θὰ ἐκάλυπτε τὸν κατὰ τὸ κέντρον χῶρον) ἢ τεμάχιον κυκλικῆς πλακός. Ἴσως ἄρα κατὰ τὸ κέντρον ὑπῆρχεν ὀπή δι' ἧς συνεκοινωνεῖ τὸ ὑπόγειον μετὰ τῶν ἄνω, ἥτις ἢ ἔμενεν ἀνοικτὴ ἢ ἐκλείετο διὰ κινητῆς θύρας. Περὶ τούτου οὐδὲν ὠρισμένον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, διότι δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς εἰς τί ἐχρησίμευε τὸ ὑπόγειον, ὅπως οὕτω δυνηθῶμεν νὰ ἐξαγάγωμεν θετικὸν τι συμπέρασμα.

Ἡ ὀροφή δὲ τοῦ οἰκοδομήματος, δηλ. ἡ ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ ἔνθεν μὲν ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς ἔνθεν δὲ ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς στηριζομένη, ἦτο ἅπασα μαρμαρίνη, θαῦμα ἀρχιτεκτονικῆς γλυπτικῆς καὶ διακοσμῆσεως. Ἡ στέγη δὲ ἡ τὰς κεραμίδας ὑποδεχομένη ἦτο, ἐννοεῖται, ξυλίνη, πῶς εἶχεν ὁμως αὕτη δὲν γνωρίζομεν· ἰδίως δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ὑπὲρ τὴν κορινθιακὴν στοᾶν μέχρι τοῦ

(1) Αἱ πλάκες αὗται ἐστηρίζοντο ἐπὶ ὑποκειμένων μακρῶν πλακῶν ἐκ τιτανολίθου, αἵτινες ἐξετείνοντο ἀπὸ τοῦ ἐνός κυκλικοῦ τοίχου εἰς τὸν ἕτερον. Ἀπετέλουν ἄρα αὗται τὴν στοᾶν τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ κατὰ τὰ ἐν σελ. 38-39 εἰρημένα.

κέντρου τοῦ οἰκοδομήματος· πιθανῶς ὁμῶς θὰ εἶχεν ὀπαῖον τι κατὰ τὸ κέντρον ἢ ὀπαῖα κατὰ τὴν περιφέρειαν, τὴν ὑπὲρ τὴν κορινθιακὴν στοᾶν, ὅπως δι' αὐτῶν κατέρχεται φῶς εἰς τὸν σηκόν, διότι τὸ ἐκ τῆς μιᾶς θύρας εἰσερχόμενον εἰς αὐτὸν φῶς δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκές, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ εἶχε καὶ θυρίδας, ὅπερ ὁμῶς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν προκύπτει. Αἱ κεραμίδες δὲ ἦσαν ἅπασαι μαρμαρίναι, ὡσαύτως μαρμαρίνη ἦτο ἡ ὑδρορρόη (αἱ simae), ἣτις διὰ τὰς θαυμασίως διαπεπλασμένας λεοντοκεφαλὰς καὶ τὸ λαμπρὸν μεταξὺ τούτων ἀκανθοειδὲς κόσμημα τάσσεται ἐν τοῖς καλλίστοις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς θόλου.

Περὶ τῶν γραφῶν τοῦ Πausίου

Τὸ κάλλος τῆς γλυπτικῆς ταύτης διακοσμῆσεως τῆς θόλου ἐξῆρεν ὁ ποικίλος χρωματισμός, οὐτινος ἐγένετο χρῆσις ὄχι μόνον εἰς τὰ ἐκ πύρου λίθου μέλη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐκ μαρμάρου, ἐνιαχοῦ τούλάχιστον, ὡς δείκνυται ἐκ σωζομένων ἐν τισὶ τῶν μελῶν τούτων λειψάνων κυανοῦ, κίτρου καὶ ἐρυθροῦ χρωματισμοῦ. Ἄλλ' ἵνα σχηματίσωμεν πλήρη ἔννοιαν τῆς διακοσμῆσεως τοῦ οἰκοδομήματος, δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς γραφικὴν αὐτοῦ διακόσμησιν γενομένην ὑπὸ τοῦ Σικυωνίου ζωγράφου Πausίου.

Ὁ Πausανίας ἀναφέρει (ἰδ. σ. 49) γραφὰς τοῦ Πausίου ἐν τῇ θόλῳ, "Ἐρωτα κρατοῦντα λύραν καὶ Μέθην πίνουσιν ἐξ ὑαλίνης φιάλης. Ὅτι δὲ αὐταὶ δὲ ἦσαν πίνακες ἀλλὰ τοιχογραφίαι, προκύπτει ἐξ αὐτῶν τῶν φράσεων τοῦ Πausανίου «οἶκημα περιφερέες . . . ἐν δὲ αὐτῷ Πausίου γράψαντος βέλη μὲν καὶ τόξον ἐστὶν ἀφεικῶς Ἐρως . . . γέγραπται δὲ ἐνταῦθα καὶ Μέθη» κτλ. Ἡ τελευταία μάλιστα φράσις γέγραπται ἐνταῦθα δὲ καταλείπει ἀμφιβολίαν ὅτι περὶ τοιχογραφῶν ὁ λόγος. Ἄλλως τοῦτο προκύπτει καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὴν καλλιπρεπῆ καὶ ἐκτάκτως πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς θόλου ἀντίθεσιν προφανῶς ἀπετέλει ἡ μεγάλη καὶ γυμνὴ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ πρὸς τούτοις ἡ ξυλίνη κατὰ τὸ κέντρον ὀροφῆς τοῦ ὑπὸ τῆς κορινθιακῆς στοᾶς περιβαλλομένου χώρου, οἰανδῆποτε μορφὴν καὶ ἂν εἶχε αὐτὴ. Ἡ ἀνάγκη ἄρα ἐπέβαλλεν ὅπως χάριν τῆς ἀρ-

μονίας διακοσμηθῶσι καὶ αἱ ἐπιφάνειαι αὐταί· διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς ἐκλήθη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Πausίας, ὁ ζωγράφος ἐκεῖνος ὅστις ἦτο ἐνδεδειγμένος, δυνατὸν εἶπεν, ἵνα προβῆ εἰς τοιαύτην ἐργασίαν. Παρὰ τοῦ Πλινίου μανθάνομεν ὅτι ὁ Πausίας, ὅστις καὶ τοιχογραφίας ἔγραψεν ἐν Θεσπιαῖς ἐπισκευάσας ἔργα τοῦ Πολυγνώτου, διέπρεπε κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ ἐγκαυστικῇ, ὅτι ἠὺδοκίμει ἐν τῇ ἀπεικονίσει ἀνθέων καί, τὸ πάντων σπουδαιότατον, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἐκόσμησε διὰ γραφῶν ὀροφάς καὶ δὴ θολωτάς ὀροφάς (1) Ἀναγινώσκων τις ταῦτα, λαμβάνων δ' ἐξ ἄλλου ὑπ' ὄψιν τὰς ἐν τῇ θόλῳ κατὰ τὸν Πausανίαν γραφάς τοῦ Πausίου καὶ σκεπτόμενος ὅτι σπάνια ἦσαν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα τὰ θολωτὰ οἰκοδομήματα, ἐν οἷς ἐδύνατο νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν τέχνην του ταύτην ὁ Πausίας, δικαιούται ἀληθῶς νὰ ἐρωτήσῃ μήπως ὁ ταῦτα περὶ Πausίου πρῶτος εἰπὼν, ἐξ οὗ ὁ Πλίνιος παρέλαβεν αὐτά, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ἔργα τοῦ Πausίου ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ θόλῳ τῆς Ἐπιδαύρου. Δυνάμεθα, φρονῶ, μεθ' ἱκανῆς πιθανότητος νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Πausίας καὶ τὴν ὀροφὴν τῆς θόλου διεκόσμησε καὶ μάλιστα τὸν περιφερικὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, ἐφαρμόσας ἐν τούτῳ πλήρες σύστημα διακοσμήσεως, ὅχι μόνον τὸν Ἐρωτα καὶ τὴν Μέθην γράψας, τὰς γραφάς δηλ. ἅς ὁ Πausανίας ὡς τὰς μᾶλλον διεχειράσας τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἀναφέρει, ἀλλὰ καὶ ἄλλας γραφάς, καὶ ἄνθη καὶ παντοῖα κοσμήματα καὶ εἴ τι ἄλλο ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς παραγωγὴν ἀρμονικοῦ τινος ὅλου. Ὁ Πausίας διὰ τῶν ἐργασιῶν του ἐπέθηκεν, ὡς φαίνεται, τὴν κορωνίδα ἐπὶ τῆς θόλου γενομένης οὕτω τῶν καλλιπρεπεστάτων καὶ τελειοτάτων οἰκοδομημάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς θόλου.

Ὁ Πausανίας θαυμάζει τὴν θόλον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς, περὶ τοῦ σκοποῦ ὅμως εἰς ὃν αὐτὴ ἐχρησίμευεν οὐδὲν λέγει. Ἄλλ' οὔτε ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδιδάχθημέν τι θετικὸν περὶ τούτου, οὔτε

(1) « Idem et lacunarum primus pingere instituit, nec camaras ante eum taliter adornari mos fuit » *Plin.* N. H. XXXV, 124. Πρὸς Brunn : *Gesch.* d. gr. Künstler, II σ. 144.

ἐκ τῆς εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς μανθάνομεν ὅτι ἡ θόλος τὸ πάλαι ὠνομάζετο θυμέλη, εἶνε δυνατόν νὰ ἐξαχθῆ βεβαίον τι συμπέρασμα ἐπιχέον φῶς εἰς τὸ ζήτημα καὶ συντελοῦν εἰς βεβαίαν αὐτοῦ λύσιν. Ἡ λέξις θυμέλην πολλὰς καὶ ἀορίστους ἔχει σημασίας (1), οὐδεμία δὲ τῶν σημασιῶν τούτων αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη εἶνε τοιαύτη, ὥστε νὰ συμφωνῆ πρὸς τὴν θόλον, νὰ δύναται δηλ. νὰ παράσχη ἡμῖν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἐν συνόλῳ μορφῆς καὶ διατάξεως, μεγέθους, πολυτελείας καὶ διακοσμῆσεως τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1882, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν καθ' ἃς ἠρξάμην ἀποκαλύπτων τὸ περιφερὲς τοῦτο οἰκοδόμημα, ἐπῆλθέ μοι εἰς τὸν νοῦν, βλέποντι τὸ περιεργον λαβυρινθῶδες ὑπόγειον, μήπως τοῦτο ἦτο οὐχὶ τὸ περιφερὲς κατὰ τὸν Πausανίαν οἴκημα, ἡ θόλος, ἀλλ' ἡ ἐν τῷ ἱερῷ κατὰ τὸν αὐτὸν περιηγητὴν κρήνη ἢ «τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξία». Τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος περιέμενον ἐκ τῆς πε-

(1) Θυμέλην σημαίνει τόπον ἐν ᾧ γίνονται θυσίαι, βωμόν ('Ἡσύχιος: Θυμέλην, οὕτως ἔλεγον ἀπὸ τῆς θ(υ)ηλῆς τὸν βωμόν, οἱ δὲ τὸ ἐπίπυρον, ἐφ' οὗ ἐπιθούουσιν, ἢ ἔδαφος ἱερὸν) καὶ μέρος βωμοῦ («τὴν θυμέλην τοῦ βωμοῦ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ κονιάσαντι» ἐπιγρ. ἐκ Δήλου, Bull. de corr. hell. 1890, 397). Κατ' ἀκολουθίαν θυμέλη καλεῖται ὁ ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ τοῦ θεάτρου βωμός («ἡ δὲ ὀρχήστρα τοῦ χοροῦ, ἐν ᾗ καὶ ἡ θυμέλη εἴτε βῆμα οὔσα εἴτε βωμός» Πολυδεύκης IV, 123. «Βωμός τοῦ Διονύσου, ὃς καλεῖται θυμέλη παρὰ τὸ θύειν». Σουίδας). Ἐκ τούτων δὲ καὶ ἡ ὅλη ὀρχήστρα (ἡ κυκλικόν, ἐννοεῖται, ἔχουσα σχῆμα), ἐν ᾗ ἦτο ὁ βωμός, ἐκαλεῖτο ἐνίοτε θυμέλη ('Ἀποσπ. τοῦ Πρατίνου I, Β, παρ' Ἀθην. XIV, 617 c: τίς ὁ θύρβος ὄδε; τί τάδε τὰ χορεύματα; τίς ὕβρις ἔμολεν ἐπὶ Διονυσιαῖα πολυπατάγα θυμέλαν;). Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐφ' οὗ ὁ ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ βωμός, ἢ ἐπὶ βήματος παρὰ τὸν βωμόν τοῦτον, ἴσταντο οἱ αὐληταὶ (καὶ ἐν γένει οἱ μουσικοὶ καὶ ραψωδοί), διὰ τοῦτο ἡ λέξις θυμέλη σημαίνει ἐνίοτε τὴν μουσικὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ δρᾶμα καὶ θυμελικοὶ καλοῦνται οἱ μουσικοὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς δραματικούς (Isid. Origg. XVIII, 47: thymelici autem erant musici scaenici, qui in organis et lyris et citharis praecinebant et dicti thymelici, quod olim in orchestra stantes cantabant supra pulpitum, quod thymele vocabatur). Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἀγῶνες θυμελικοὶ εἴρηνται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἀγῶνας σκηνικοὺς. Τέλος σημειωτέα καὶ τὰ ἐν Μ. Ἐτ. σ. 458, 30, περὶ τῆς θυμέλης λεγόμενα: «θυμέλη, ἡ τοῦ θεάτρου μέχρι τούτου τὰ θυόμενα ἱερεῖα». — Ἴδε Dörpfeld-Reisch: Das griechische Theater, σ. 278. — A. Müller: Griech. Bühnenaltertümer, σ. 129 καὶ 402.

ραιτέρω ἀποκαλύψεως τοῦ οἰκοδομήματος (1). Τούτου δὲ γενομένου μετὰ παρέλευσιν βραχείας χρόνου, ἀδιστακτικῶς ἀπεφάνθη πλεόν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἡ θόλος (Πρακτικὰ τοῦ 1882, σ. 81), ἐγκαταλιπὼν πᾶσαν ὑπόνοιαν ὅτι δυνατόν νὰ ἦτο ἡ κρήνη, διότι καὶ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἦτο ὑπὲρ τὸ δέον μέγα, καί, τὸ σπουδαιότατον, διότι ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη ἐναργῶς ὅτι οὐδαμῶθεν διωχετεύετο ποτε ὕδωρ εἰς τὸ οἰκοδόμημα, οὔτε ἐν τῷ ὑπογείῳ ἀνέβλυζε ποθεν ὕδωρ ἐξ ὁπῆς τυχὸν ἐν τῷ βράχῳ (2), οὔτε ὅπωςδήποτε ὑπῆρχέ ποτε ὕδωρ ἐν αὐτῷ (3). Περὶ τούτων ἔγραφον ἐν τοῖς αὐτοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, σ. 79 τάδε: « . . . τὸ λαβυρινθῶδες τοῦτο ὑπόγειον ἐδύνατό τις νὰ υποθέσῃ ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενὴ καὶ οὕτω νὰ νομίσῃ ὅτι τὸ ἀνακαλυφθὲν οἰκοδόμημα εἶνε ἡ κρήνη ἐκείνη ἢ παρὰ τὸ στάδιον κειμένη, κατὰ τὴν τοῦ Πausανίου ἀφήγησιν (2, 27, 5), ἡ « τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θεᾶς ἀξία ». ἀλλ' οὐδὲν ἀνεφάνη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς δεικνύον ὅτι ἐν αὐτῷ εἰσῆγετο ἡ ὑπῆρ-

(1) Ἴδε τὴν ἐν τῷ I' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου, σ. 545, ἔκθεσίν μου ἀπὸ 7 Μαΐου 1882, ἐν ἣ ἔγραφον τάδε: « . . . Ἄν τὸ πρᾶγμα ὄντως ἔχει οὕτω (ἂν τὸ ἀποκαλυπτόμενον οἰκοδόμημα εἶνε ἡ θόλος), τοῦτο θέλουσι δεῖξει ἡμῖν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ μάλιστα ἡ τοῦ μεγάλου περιφεροῦς οἰκοδομήματος ἀποκάλυψις, διότι, τούτου μὴ ὑπάρχοντος, ἀπὸ τοῦδε ἡδυνάμην νὰ εἶπω ὅτι τὰ τρία ταῦτα κυκλικὰ οἰκοδομήματα εἶνε πιθανῶς ἡ κρήνη ἐκείνη, ἢ παρὰ τὸ στάδιον κατὰ τὴν τοῦ Πausανίου ἀφήγησιν κειμένη, ἢ « τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θεᾶς ἀξία », καὶ οὐχὶ ἡ Θόλος, διότι αὕτη, ἐν ἣ ἦσαν αἱ τοῦ Pausanίου γραφαί, θὰ ἦτο μέγα καὶ κατοικήσιμον ἦτοι προσιτὸν τοῖς θεαταῖς οἰκοδόμημα, τὰ προκείμενα ὁμῶς εἶνε ὑπὲρ τὸ δέον μικρὰ καὶ κείνται οὕτω πλησίον ἀλλήλων, ὥστε μόλις δύναται τις νὰ διέρχηται διὰ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν χώρου, διότι ἡ μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἀπόστασις εἶνε 0,70 καὶ ἡ μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου 0,76, ἐν ᾧ ὁ χώρος τοῦ τρίτου εἶνε 1,40. Ἡ ἀποκάλυψις ὁμῶς τοῦ κρηπιδώματος τοῦ μεγάλου περιφεροῦς οἰκοδομήματος θέτει τὸ ζήτημα ὑπὸ ἄλλην φάσιν, διότι τὸ μέγα τοῦτο οἰκοδόμημα φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ὅλον τι μετὰ τῶν τριῶν ἐτέρων, τὸ ὅλον δὲ τοῦτο δύναται νὰ εἶνε ὄντως ἡ Θόλος. Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὸ ζήτημα θελεῖ λύσει ἡ ἐντελής τῶν οἰκοδομημάτων τούτων ἀποκάλυψις καὶ ἐκκαθάρισις ».

(2) Ἐπίτηδες ἐξηρεύνησα πανταχοῦ καὶ ἰδίως ἐν τῷ κεντρικῷ κύκλῳ τὸ ἔδαφος τοῦ υπογείου, ἀλλ' οὐδὲν ἤχθη εἰς φῶς.

(3) Ἄν ὑπῆρχέ ποτε ὕδωρ ἐν τῷ ὑπογείῳ, θὰ κατέλιπεν ὅπωςδήποτε ἰλύν τινα. Τοῦτο γνωρίζουσιν ἐκ πείρας οἱ ἀρχαῖα στερεύσαντα φρέατα ἀνασκάψαντες καὶ ἐκκαθάρσαντες. Ἐν τῷ πυθμένι τούτων πάντοτε ὑπάρχει μικρὰ ἢ μεγάλη ποσότης ἰλύος ἐξ ἄμμου ἀμιγροῦς ἢ ἀναμειγμένης μετὰ χύματος.

χεν ὅπωςδῆποτε ὕδωρ. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν κατεδείχθη μόνον ὅτι αἱ δίοδοι αὗται ἦσαν τὸ πάλαι κεναί, διότι εὐρέθησαν πεπληρωμένοι σπονδύλων κορινθιακῶν κιόνων καὶ κιονοκράνων, πλακῶν τοῦ ἐδάφους, φατνωμάτων, κεραμίδων καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκ τοῦ οἰκοδομήματος καταπεσόντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ μορφῶν » (1).

Βεβαιωθέντος ἄρα ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δὲν ἦτο ἡ κρήνη, ἀλλ' ἡ θόλος, θέλων νὰ ἐξακριβώσω εἰς τί ἐχρησίμευεν ἡ θόλος αὕτη ἔγραψα ἐν ταῖς αὐταῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, σ. 81, τάδε: « Πρὸς τί δὲ ἐχρησίμευεν ἡ θόλος αὕτη, εἶνε ἄγνωστον. Κατὰ τινας, ὀρωμένους ἐκ τῆς ἐν Σπάρτῃ Σκιαῶδος, περιφεροῦς οἰκοδομήματος χρησιμεύοντος πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Καρνείων τελουμένους μουσικοὺς ἀγῶνας, καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ἴλισσὸν Ὁδείου, τὸ αὐτὸ σχῆμα ἔχοντος καὶ τοιοῦτον σκοπὸν ἐκπληροῦντος, ἡ θόλος τοῦ Πολυκλείτου ἦτο Ὁδεῖον (2)· ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοδομήματος ἡ εἰκασία αὕτη κατεδείχθη ἀνυπόστατος, διότι ἡ διάθεσις αὐτοῦ (ἦτοι ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὑπογείου, ἡ ἔλλειψις ἐδωλίων καὶ τὸ σχετικῶς μικρὸν μέγεθος τοῦ σηκοῦ) οὐδόλως συμφωνεῖ τῇ Ὁδείου (3). Ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχεν

(1) Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ταύτας κατὰ τῆς ὑπάρξεώς ποτε-ὑδατος ἐν τῷ ὑπογείῳ, οἱ Lechat-Defrasse φρονοῦσιν ὅτι ἐν τούτῳ ὑπῆρχεν ἀληθῶς ὕδωρ, ὅπερ ἀνέβλυε τὸ πάλαι ἐκ πηγῆς ἐν τῷ βράχῳ· κατ' ἀκολουθίαν ὑποστηρίζουσιν (Bull. de corr. hellénique 1890 σ. 631-638 καὶ Épidaure σ. 100-105, 124-126) ὅτι ἡ θόλος ἦτο ἀναμφιβόλως κρήνη (τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ ἱερὸν φρέαρ, ὡς ἀποκαλοῦσιν αὐτήν) ἴσως αὕτη ἡ κρήνη ἦν ἀναφέρει ὁ Πausanias (ὅστις ἴσως συγχέας τὰς περὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἐπιδαύρου σημειώσεις του, τὴν κρήνην, ἧτις ἔνεκα τοῦ σχήματός της ἐκαλεῖτο θόλος, δις ἀναφέρει ὡς δύο διάφορα οἰκοδομήματα, πρῶτον μὲν ὡς θόλον, εἶτα δὲ ὡς κρήνην), ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει, ἀναμφιβόλως ἄλλη τις κρήνη ἐπισημοτέρα καὶ σπουδαιοτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ Πausanias ἀναφερομένης. Καὶ ἐγὼ μὲν ἐξέθηκα ἀνωτέρω τοὺς λόγους, δι' οὓς δὲν ἐδυνάμην ἐκπαλεῖν νὰ δεχθῶ ὅτι ἡ θόλος ἦτο ποτε κρήνη οἰαδῆποτε, ἀλλ' οὐδ' ἄλλος τις μέχρι τοῦδε ἀπεδέχθη τὸν ἰσχυρισμὸν τούτου, ὁ δὲ Ch. Chipier (Revue archéologique III S. tom. XXVIII, 1896, σ. 47) καὶ τεχνικοὺς λόγους προβάλλει κατ' αὐτοῦ ὑποστηρίζων ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑπόγειον δὲν ἦτο προωρισμένον νὰ χρησιμεύῃ ὡς δεξαμενὴ, πρὸς ὑποδοχὴν δηλ. ὑδατος ἐκ πηγῆς ἀναβλυζούσης ἐκ τοῦ βράχου.

(2) Brunn: Geschichte d. gr. Künstler I σ. 216, II σ. 329 καὶ 364. — Wieseler: Thymele, σ. 53.

(3) Σημειωτέον ὅτι τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζει νῦν ὁ Herrlich (Épidaure

οίκημα πλησίον τοῦ βουλευτηρίου καλούμενον θόλος, ἐν ᾧ ἀνέ-
κειντο ἀγάλματα καὶ ἐτελοῦντο θυσίαι ὑπὸ τῶν πρυτάνεων (Παυσ.
1, 5, 1). Τοιαύτην τινὰ χρῆσιν θὰ εἶχεν ἴσως καὶ τὸ προκειμέ-
νον οἰκοδόμημα· ἐν αὐτῷ δηλ. θὰ ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ μάλιστα
μυσταγωγίαι τινὲς σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν
τοῦ Ἀσκληπιοῦ· εἰς τοῦτο δὲ θὰ ἐχρησίμευέ πως καὶ τὸ παρά-
δοξον λαβυρινθῶδες ὑπόγειον».

Ὅτι δὲ ἀληθῶς πρὸς τοιοῦτόν τινα σκοπὸν δυνατὸν νὰ ἐχρη-
σίμευεν ἡ θόλος δὲν ἐβεβαιώθη μὲν, ἐπιστάθη ὁμως κατὰ τι διὰ
τῆς εὐρεθείσης μετὰ τριετίαν ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς ἐγνώσθη ὅτι ἡ θό-
λος ἐκαλεῖτο ἀρχικῶς θυμέλη. Ἔστω ἡ σημασία τῆς λέξεως
«θυμέλη» οἰαδῆποτε, ἀναμφισβήτητον εἶνε ὅτι ἐν τῇ θόλῳ οὕτω
καλουμένη θὰ ἐτελοῦντο πάντως θυσίαι τινές (1). Ἐπειδὴ δὲ πρὸς

gus σ. 23) ὁρμώμενος ἐκ τοῦ ὅτι ἡ θόλος ὠνομάζετο θυμέλη. Ἀποβλέπων οὗτος
εἰς τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως «θυμέλη» δηλώσεως ἐν γένει τὸν χῶρον, ἐν ᾧ
ἐγίνοντο μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες, καὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς ἀγῶνας τοὺς οὕτω
καλουμένους θυμελικοὺς ἀγῶνας (ἴδ. σ. 66 σημ. 1), ἰσχυρίζεται ὅτι ἐν τῇ
θόλῳ ἐτελοῦντο τοιοῦτοι ἀγῶνες, οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος ἰδρυθέν-
τες ἐν τῷ Ἱερῷ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (ἴδ. σ. 33 σημ. 2), κατ' ἀκολου-
θίαν συμπεραίνει ὅτι ἡ θόλος ἦτο ἀληθῶς ὠδεῖον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗ-
τος, φρονῶ, δὲν θὰ ἰσχύσῃ, δι' οὓς εἶπον ἀνωτέρω λόγους. Τοῦτο τοῦλάχιστον
δύναμαι νὰ συμπεράνω ἀναγινώσκων ἐν τῇ Berliner philologische Wochens-
schrift (1898 σ. 797) ὅτι τὴν γνώμην του ταύτην ἀνέπτυξεν ὁ Herrlich ἐν
συνεδριάσει τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ Βερολίνου, συζητήσεως δὲ προ-
κληθείσης ἀπέκρουσαν αὐτὴν οἱ Wilamowitz, Graef, Schrader καὶ Diels.
Καὶ τί μὲν οὗτοι προέβαλον κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἀγνοῶ· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ
τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ θόλος εἶνε τοιαύτη ὥστε νὰ ἦτο δυνατόν ἀληθῶς νὰ χρησι-
μεύσῃ ὡς ὠδεῖον, ἀκατανόητος πολυτέλεια καὶ παράδοξον θὰ ἦτο νὰ δεχθῆ τις
ὅτι ἐν ᾧ ᾠχοδομεῖτο τὸ θέατρον, ἐν ᾧ ἐδύνατο κάλλιστα νὰ τελῶνται οἱ μου-
σικοὶ ἀγῶνες (καὶ ἐτελοῦντο ἀληθῶς ἐν τῷ θεάτρῳ), ᾠχοδομήθη συγχρόνως καὶ
ἡ θόλος, ἵνα τελῶνται ἐν αὐτῇ οἱ ἀγῶνες οὗτοι, οἰκοδόμημα πολυτελέστατον ἀλλὰ
μικρόν καὶ ὄλως ἀκατάλληλον πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν, κατ' οὐδὲν δυνάμενον ὡς
πρὸς τοιαύτην χρῆσιν νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸ θέατρον.

(1) Σημειωτέον ὅτι ἐκ τούτου, ἀφ' οὗ δηλ. ἡ θόλος ἐκαλεῖτο θυμέλη, δὲν πρέ-
πει τις νὰ συμπεράνῃ (ὡς συνεπέραναν ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς ἐν Ἀρχ.
Ἐφημεριδί 1892 σ. 91) ὅτι ἡ θόλος ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Ἱερῷ βωμὸς,
ὁ βωμὸς δηλ. τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν ᾧ ἐτελοῦντο αἱ θυσίαι ζῶων κτλ. Εἰς τοιαύτην
χρῆσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἀντίκειται προφανῶς καὶ τὸ ὑπόγειον καὶ ἡ λαμπρότης
τοῦ δαπέδου, αἱ γραφαὶ τοῦ Παυσίου, ἡ διάθεσις καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ πλου-
σία διακόσμησις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ· εἰς ταῦτα τις ἀποβλέπων δικαιοῦται

τούτοις ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις θόλῳ, ἐν ἣ ἐτελοῦντο θυσίαι, ὡς εἶδομεν, «συνεδείπνουν ἐκάστης ἡμέρας πεντήκοντα τῆς τῶν πεντακοσίων βουλῆς» (Πολυδεύκης VIII, 155), πιθανὸν καὶ ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ θόλος νὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς τόπος ἐστιάσεων, καθ' ἃ ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 100 σημ. 1. Πρὸς τοιαύτην δὲ χρῆσιν τοῦ οἰκοδομήματος δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἄσχετοι αἱ ἐν αὐτῷ γραφαὶ τοῦ Πausίου.

Τὰ εἰρημένα ἀνακεφαλαιοῦντες δυνάμεθα ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ θόλος ἦτο προωρισμένη ἵνα χρησιμεύῃ ὡς τόπος ἐστιάσεων καὶ ὡς τόπος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ μυσταγωγίαι τινές καὶ ἱεροτελεστίαι σχετιζόμεναι πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Διὰ τὰς μυσταγωγίας καὶ ἱεροτελεστίας ταύτας θὰ ἐχρησίμευε κατ' ἐξοχὴν τὸ ὑπόγειον (1). Τὸ ἄνω ὁμοῦ οἰκοδόμημα θὰ ἐχρησίμευε καὶ εἰς ἐστιάσεις τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀρχόντων σχετιζόμενας πάντως πρὸς θυσίας, εἰς ἐστιάσεις δηλ. γινομένας πιθανῶς διὰ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ θυσιαζομένων ζώων, ἅτινα κατὰ τὸν κρατοῦντα νόμον ἔπρεπε νὰ καταναλίσκωνται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τεμένου (ἴδ. σ. 16). Ἐν τῇ θόλῳ πιθανῶς συνήγοντο τὰ θύματα ταῦτα καὶ παρετίθεντο εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ ἄρχοντας. Τοιαύτη ὑπόθεσις δύναται ἴσως νὰ στηριχθῇ καὶ διὰ τῆς κατὰ τὸ Μέγα Ἑτυμολογικὸν σημασίας τῆς λέξεως «θυμέλη» ὡς τραπέζης ὀνομασθείσης οὕτω «παρὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς τὰ θύη μερίζεσθαι, τουτέστι τὰ θυόμενα ἱερεῖα».

Τίνες δὲ αἱ μυσταγωγίαι καὶ ἱεροτελεστίαι, αἵτινες δυνατόν νὰ ἐτελοῦντο κυρίως ἐν τῷ ὑπογείῳ, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν· ἀλλ' ἴσως ἀπέβλεπον αὐταὶ τοὺς εἰς τὸ ἱερὸν προσερχομένους ἀσθενεῖς, οἵτινες πρὶν ἢ κατακλιθῶσιν εἰς τὸ Ἄβυτον, ὅπου ἐμελλε νὰ ἐμφανισθῇ αὐτοῖς ὁ θεός, ἐξετέλουν προεισαγωγικὰς τινὰς θυσίας καὶ ἐποίουν τὰ νομιζόμενα (2). Ταῦτα, ἃ δὲν γνωρίζομεν ἄλλο μόνον ὅτι ἐν τῷ οἰκοδομῆματι ἐτελοῦντο ἀληθῶς θυσίαι τινές, ἀλλ' αὐταὶ θὰ ἦσαν ἀναγκαίως θυσίαι ἀναίμακτοι.

(1) Καὶ ἄλλα τινὰ ἐλέχθησαν ἴσως ἢ δυνατόν νὰ λεχθῶσι περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὑπογείου τούτου, ὅπως ὑποθετικά, οἷον λ. χ. ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς θυσιαροφυλάκιον ἢ ὡς τόπος ἐν ᾧ διητῶντο οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ φυλασσόμενοι ἱεροὶ ὄφεις κτλ.

(2) Ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων ἀναγινώσκονται τάδε: «Παῖς

ζομεν ἀκριβῶς εἰς τί κυρίως συνίσταντο, ἐτελοῦντο πιθανῶς ἐν τῇ θόλῃ. Παρεσκευάζοντο ἐν αὐτῇ ἰσως ὑπὸ τῶν ἱερέων οἱ ἀσθενεῖς διὰ κατηγήσεων, μαγγανειῶν, ὀπτασιῶν καὶ μυστηριωδῶν τινῶν ἱεροτελεστιῶν, ὅπως ἐξαρθῆ ἡ πίστις αὐτῶν εἰς τὸ θεῖον καὶ οὕτω γείνωσιν οὗτοι εὐδιάθετοι εἰς τὸ νὰ ἴδωσιν ἢ ἀκούσωσι τὸν Ἀσκληπιὸν μέλλοντα νὰ ἐμφανισθῆ αὐτοῖς μετ' ὀλίγων καὶ πιστεῦσωσιν εἰς τὸ τελεσθησόμενον θαῦμα.

3.

Τὸ Θέατρον.

(Ἴδε τοπογρ. πίνακα).

Ὁ αὐτὸς Πολύκλειτος ὁ τὴν θόλον οἰκοδομήσας ᾠκοδόμησε καὶ τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ θέατρον, περὶ οὗ ὁ Πausανίας (II, 27) λέγει τάδε: «Ἐπιδαυρίοις δέ ἐστι θέατρον ἐν τῷ ἱερῷ, μάλιστα » ἐμοὶ δοκεῖν θεᾶς ἄξιον· τὰ μὲν γὰρ Ῥωμαίων πολὺ δὴ τι ὑπερῆκε » τῶν πανταχοῦ τῷ κόσμῳ, μεγέθει δὲ Ἀρκάδων τὸ ἐν Μεγάλῃ » πόλει· ἀρμονίας δὲ ἢ κάλλους ἔνεκα ἀρχιτέκτων ποῖος ἐς ἄμιλλαν Πολυκλείτῳ γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως; Πολύκλειτος γὰρ καὶ » θέατρον τοῦτο καὶ οἶκημα τὸ περιφερὲς ὁ ποιήσας ἦν». Κατὰ τὴν γνώμην ἄρα ταύτην τοῦ περιηγητοῦ, ἥτις κυρίως εἶνε οὐχὶ γνώμη αὐτοῦ προσωπικὴ ἀλλ' ἀπήχησις τῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι κρατούσης γνώμης, τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ θέατρον τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ἀρμονίαν καὶ τὸ κάλλος ὑπερεῖχε πάντα τὰ θεάτρα τοῦ ἀρχαίου κόσμου· μόνον δὲ ὡς πρὸς τὴν πολυτέλειαν ἦσαν ὑπέρτερα τὰ ρωμαϊκὰ θεάτρα καὶ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τὸ θέατρον τῆς Μεγαλο-

ἄφρωνος [κέτας ἀφί]κετο εἰς τὸ ἱερὸν ὑπὲρ φωνᾶς ὡς δὲ προσεθύσατο καὶ [ἐπόησε τὰ] νομιζόμενα, μετὰ τοῦτο ὁ παῖς ὁ τῶν θεῶν πυρφορῶν [καὶ θύων? π]οῖ τὸν πατέρα τὸν τοῦ παιδὸς ποτιβλέψας «ὕποδέκεσ[αι]», ἔφα, «τοῦ ἐ]νιαυτοῦ, τυχόντα ἐφ' ἃ πάρεστι, ἀποθυσεῖν τὰ ἱατρα;» [ὁ δὲ παῖς ἐξ]απίνας «ὕποδέχομαι» ἔφα· ὁ δὲ πατήρ ἐκπλαγείς πάλιν [ἐκέλετο αὐ]τὸν εἰπεῖν· ὁ δ' ἔλεγε πάλιν καὶ ἐκ τούτου ὕγιης ἐγένετο».

(1) Ἐν τῇ ἐν σελ. 57 σημειώσει ἐξέθηκα ποῖα τις ἦτο ἡ ἐργασία τοῦ Πολυκλείτου ὡς ἀρχιτέκτονος τῆς θόλου καὶ τοῦ θεάτρου.

πόλεως. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀρχιτέκτονα Πολύκλειτον παρατηρητέον ὅτι οὗτος εἶνε Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὡς ἐξέθηκα ἐν σελ. 49. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θόλος ἀποδομήθη περὶ τὰ μέσα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, δεόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι περὶ τούτους τοὺς χρόνους θὰ ἀποδομεῖτο καὶ τὸ θέατρον (πρὸς τὰ ἐν τῇ ἐν σελ. 54 σημειώσει).

Τὸ θέατρον τοῦτο κεῖται ἐκτὸς τοῦ τεμένου, ἐκτὸς δηλ. τοῦ ὑπὸ ὄρων περιοριζομένου τὸ πάλαι ἱεροῦ χώρου (ἴδ. σ. 16), ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ἐφ' οὗ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος Μελεάτου, ἐν μεγάλη χαράδρᾳ, ἥτις διὰ μικρᾶς ἐργασίας ἔλαβεν εὐχερῶς τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὸ κοῖλον σχῆμα οὕτως, ὥστε τὰ ἐδῶλια ἐτοποθετήθησαν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ μόνον κατὰ τὰ ἄκρα ἐδέησε νὰ τοποθετηθῶσιν ἐνιαχοῦ λίθοι τινές, ὅπως ἀποτελέσωσι στρῶμα διὰ τὰ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐδῶλια. Εἶνε δὲ ἐστραμμένον πρὸς βορρᾶν ἀποκλίνον μικρὸν πρὸς δυσμᾶς οὕτως, ὥστε οἱ ἐν τῷ κοίλῳ καθήμενοι εἶχον ἀπέναντι ἑαυτῶν τὸ ἱερόν ἄλλος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ μεγαλοπρεπῶν μνημείων καὶ ὀλόκληρον ἐν γένει τὴν πεδιάδα τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ ἐν τοῖς πέριξ κατὰφυτα βεβαίως τότε ὄρη θαυμασία ἰδίως εἶνε ἡ θεὰ τῶν πέριξ ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς τῶν ἐδῶλιων.

Πάντων τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομημάτων τὸ θέατρον διετηρήθη σχετικῶς ἐν καλλιτέρᾳ καταστάσει. Καταπεσούσης σὺν τῷ χρόνῳ τῆς σκηνῆς αὐτοῦ, καταρρευσάσης τῆς κρηπίδος τοῦ διαζώματος τοῦ κοίλου, καταπεσόντων ἐν μέρει τῶν ἀναλημμάτων, τῶν τειχῶν δηλ. ἅτινα περιώριζον τὸ κοῖλον κατὰ τὰ ἄκρα, καὶ διασεισθέντων τῶν ἐδῶλιων ἕνεκα δεινοῦ σεισμοῦ, ὡς φαίνεται, κατέρρευσαν χώματα ἀπὸ τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ἅτινα κατεπλάκωσαν τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κοίλου καὶ ὀλόκληρον τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἐφύησαν δένδρα καὶ θάμνοι ἐν τῷ κοίλῳ, μεταξὺ τῶν ἀρμογῶν τῶν λίθων τῶν ἐδῶλιων, καὶ ἐν τῇ σκηνῇ καὶ οὕτω τὸ θέατρον μετεβλήθη εἰς δάσος. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εἶδεν ὁ Blouet καὶ ἀπεικόνισεν αὐτὸ ἐν *Expédition de Morée*, II, πίν. 85, ἐν ἔτει 1829· θέλων δὲ οὗτος νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ τοῦ κοίλου ἐνήργησε καὶ ἀνασκαφᾶς τινὰς ἐν αὐτῷ καὶ οὕτω συνέταξε τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ θεάτρου (*Expéd. de Morée*, II, πίν. 78), ὅπερ ὁμως καὶ ἀτελέστατον καὶ ἐσφαλμέ-

νον έναχοῦ εἶνε (1). Ἐν ἔτι χεῖροσι καταστάσει, εἰς πυκνὸν δάσος καθ' ὀλοκληρίαν μεταβεβλημένον εὐρον ἐγὼ τὸ θέατρον ἐν ἔτει 1881, ὅτε διὰ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ ἠρξάμην ὑπὸ τοσοῦτον αἰσίους οἰωνοὺς τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφῶν (ἴδε σ. 26-27).

Διὰ ταύτης τῆς κατὰ τὸ 1881 γενομένης ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου, τῆς συντελεσθείσης κατὰ τὸ 1882, ἐγνωρίσαμεν πρώτην φορὰν τὸ θέατρον τοῦ Πολυκλείτου. Ἐγνώσθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ὅτι τὸ προκειμένον θέατρον, ὃ ἦτο τὸ κάλλιστον τῶν θεάτρων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, εἶνε καὶ τὸ κάλλιστα διατηρούμενον τῶν ἐν Ἑλλάδι θεάτρων, διότι τῆς μὲν σκηνῆς σώζεται ἰκανὸν μέρος, ἡ δὲ ὀρχήστρα διατηρεῖται ἅπασα ἐν καλλίστῃ καταστάσει, τὸ δὲ κοῖλον οὕτω καλῶς σώζεται, ὥστε σήμερον δύναται νὰ καθίσωσιν ἐπὶ τῶν ἐδωλίων αὐτοῦ 12000 θεαταὶ περι-

(1) Ὁ Blouet ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὴν ὀρχήστραν, τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ θεάτρου τούτου, καὶ ἐκ τῆς σκηνῆς εἰκονίζει ἐλάχιστα μόνον λείψανα καὶ ταῦτα ἡμαρτημένα· ἀλλὰ καὶ τοῦ κοίλου ἔχει ἀτελῆ ἔννοιαν, δὲν γνωρίζει καλῶς τὸ διάζωμα, ἀγνοεῖ τὴν κρηπίδα καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς σειρὰν θρόνων, δὲν γνωρίζει τὸ σωζόμενον μέρος τῶν κατὰ τὰ ἄκρα κερκίδων, ἀγνοεῖ καὶ τὴν ἀκριβῆ μορφήν τῶν ἐδωλίων, τὸν ἀριθμὸν τῶν κλιμάκων καὶ ἄλλα τινὰ καθέκαστα, ὡς βλέπει τις παραβάλλων τὰ ἐν *Expédition de Morée* σχέδια πρὸς τὰ σχέδια τοῦ θεάτρου, ἃ ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1881.

Σημειωτέον δ' ὅτι πρὸ τοῦ Blouet καὶ ὁ Donaldson εἶχε δημοσιεύσει σχέδιον τοῦ θεάτρου τούτου ἐν *Antiquities of Athens, Supplementary*, VI, πίν. I, ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦτο εἶνε ὄχι μόνον ἐσφαλμένον καὶ ἀνακριβές, ἀλλὰ δημιουργημάτων φαντασίας τὸ πλεῖστον, ὥστε οὐδὲν λεκτέον περὶ αὐτοῦ.

Καὶ ὁ Leake ἐλάχιστον μέρος τοῦ κοίλου ἐδυνήθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους νὰ ἴδῃ, διότι ἦτο τοῦτο, καθὰ λέγει, κεκαλυμμένον ὑπὸ θάμνων (*Travels in the Morea* II, σ. 424). Δὲν ἐδυνήθη δὲ οὗτος οὐδὲ τὰ ἄκρα αὐτοῦ νὰ διακρίνῃ, νὰ διακρίνῃ δηλ. τὴν διεύθυνσιν τῶν ἀναλημμάτων, καὶ διὰ τοῦτο τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου κατέτασεν εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν τῶν ἀρχαίων θεάτρων, εἰς τὰ θεάτρα δηλ. ἐκεῖνα, ὧν τὰ ἀναλήμματα τοῦ κοίλου προεκβαλλόμενα δὲν συμπέπτουσι ὅπως ἀποτελέσωσι πρὸς τὸ μέσον τῆς σκηνῆς ἀμδελίαν γωνίαν, ἀλλ' ἀποτελοῦσιν εὐθεῖαν γραμμὴν (*Asia Minor*, σ. 322).

Τὰ διὰ τῶν ἀρμογῶν δὲ τῶν λίθων τῶν ἀποτελούντων τὰ ἐδῶλια φέοντα δένδρα ἐξετόπισαν τινὰ τούτων καὶ ἐδῶκαν οὕτοις κλίσιν τινὰ πρὸς τὰ ἔσω. Τὴν ἐκτόπισιν ταύτην διέκριναν τότε οἱ Dodwell καὶ Clarke, δὲν ἐνόησαν ὅμως πῶθεν προῆλθεν αὕτη καὶ διὰ τοῦτο ὑπέθεσαν ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων εἶχε τοποθετήσει οὕτω κεκλιμένα τὰ ἐδῶλια, ἵνα οἱ θεαταὶ ἀνετώτερον κάθηνται ἐπ' αὐτῶν (*Dodwell: Class. and topogr. Tour*, II σ. 258), ἢ ἵνα μὴ διαμῆνῃ ἐπ' αὐτῶν τὸ ἐκ τῶν βροχῶν ὕδωρ (*Clarke: Travels* II, 360).

που. Λαμβανομένων δ' ὑπ' ὄψιν ἐκτοπισμένων τινῶν ἐδωλίων καὶ ἄλλων ἔλλειπόντων, ἐξάγεται ὅτι ἐδύναντο νὰ κάθηνται τὸ πάλαι ἐν τῷ κοίλῳ πλέον τῶν 14000 θεατῶν (1), μὴ λογιζομένων ἐκείνων, οἵτινες ἐν ἀνάγκῃ ἐδύναντο καὶ ἐπὶ τῶν κλιμάκων νὰ κάθηνται, καὶ ἄλλων θεατῶν οἵτινες ἐδύναντο νὰ ἴστανται ἐν τῷ ὑπὲρ τὸ κοῖλον διαδρόμῳ καὶ ἐν τῷ διαζώματι τῷ διαχωρίζοντι τὸ κοῖλον εἰς κάτω καὶ ἄνω ζώνην.

Ἄνασκαφέντος τοῦ θεάτρου τούτου, ἐγνωρίσαμεν ἀκριβῶς ἐν αὐτῷ τὴν μορφήν τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἰδίως τὴν τῆς ὀρχήστρας, περὶ ἧς ὅλως ἐσφαλμένην ἔννοιαν εἶχομεν πρότερον. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ ἐδείχθη πρὸς τούτοις ὅτι δὲν ὑπέστη τοῦτο τὴν τύχην ἣν ὑπέστησαν τὰ πλεῖστα ἐν Ἑλλάδι θεά-

(1) Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει λογιζομένου δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 40 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου.

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Δαίρφελδ (Das griechische Theater, σ. 44) τὸ Διονυσιακὸν θέατρον ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ 14000 θεατὰς, λογιζομένου ὅμως δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 50 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου δὲν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰμὴ 11500 θεατὰς περίπου (Ἴδε Defrasse - Lechat: Épidaure, σ. 200).

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ E. Gardner (Excavations at Megalopolis, σ. 69 σημ. 2) τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ 17000 θεατὰς, λογιζομένου ὅμως χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατὴν, ὅστις προφανῶς δὲν εἶνε ἐπαρκής. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνατο ὡσαύτως νὰ περιλάβῃ 17000 θεατὰς καὶ τι πλέον.

Τὸ θέατρον ἄρα τῆς Μεγαλοπόλεως φαίνεται ὅτι δὲν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ πλεῖστον ἀριθμὸν θεατῶν ἢ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν τὸ ἐν Ἀθήναις θέατρον ὑπερέβαινε πάντα τὰ ἄλλα. Ὁ Πausanias ἄρα λέγων ὅτι τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ὑπερεῖχε πάντα τὰ λοιπὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, θὰ ἀπέβλεπεν οὐχὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὗς ἐδύνατο τοῦτο νὰ περιλάβῃ, ἀλλ' εἰς τὸ μέγεθος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος καὶ ἰδίως τῆς ὀρχήστρας, ἥτις ἀληθῶς εἶνε πολὺ μεγαλητέρα τῆς τῶν θεάτρων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένου κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Μεγαλοπόλεως, ἣν προτείνει ὁ Schulz (Excavations at Megalopolis σ. 41), ἐδύνατο τοῦτο νὰ περιλάβῃ 20000 θεατὰς περίπου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἦτο μεγαλύτερον τοῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὗς ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ· δὲν ἦτο ὅμως μεγαλύτερον τοῦ τῶν Ἀθηνῶν, διότι τοῦτο, λογιζομένου χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατὴν (τοσοῦτον χώρον λαμβάνουσιν ὡς βᾶσιν ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς των οἱ Gardner καὶ Schulz), ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ ὑπὲρ τὰς 21000 θεατῶν.

τρα καὶ ἰδίως τὸ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακὸν θέατρον, δὲν μετεποιήθη δηλ. κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλ' ἔμεινεν ἀμετάβλητον καὶ ἄθικτον, οἷον ᾠκοδόμησεν αὐτὸ ὁ Πολύκλειτος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατὰδηλος γίνεται ἡ μεγίστη σπουδαιότης τοῦ ὑπ' ἐξέτασιν θεάτρου. Τὸ ἐπισημότατον καὶ κάλλιστον τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων ὄν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων, διεσώθη ἡμῖν ἐν καλλίστῃ ὡσαύτως καταστάσει. Πολὺ σπουδαιότερον τοῦ νῦν σωζομένου Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν λοιπῶν τὸ μὲν κατεστραμμένων τὸ δὲ πολλαχῶς μεταβεβλημένων θεάτρων παρέχει ἡμῖν τὸν ἀκριβῆ καὶ ἀμιγῆ, συνάμα δὲ καὶ τελειότατον τύπον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα π.Χ.

Τὸ προκείμενον θέατρον (1) εἶνε ᾠκοδομημένον ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, ἐξαίρουμένων τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοῖλου, ἃ εἶνε ἐκ πάρου. Ὁ τιτανόλιθος οὗτος εἶνε καλλίστης ποιότητος, ἀρκούντως λευκὸς καὶ κρυσταλλώδης· διὰ τοῦτο τινὲς τῶν περιηγητῶν συνέχεον αὐτὸν πρὸς τὸ μάρμαρον καὶ ὑπέλαβον ὅτι τὸ θέατρον ἦτο ᾠκοδομημένον ἐκ μαρμάρου.

Κοῖλον.

Τὸ κοῖλον, τὸ μέρος δηλ. τοῦ θεάτρου τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς θεατὰς (2), εἶνε μεῖζον ἡμικυκλίου καὶ ἀποκλίνει μικρὸν κατὰ τὰ ἄκρα ἀπὸ τοῦ κυκλικοῦ σχήματος. Τὸ κεντρικὸν μέρος αὐτοῦ

(1) Π. Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα σ. 1-20, πίν. Α'-Δ' (σχέδια Ν. Σολωμοῦ) καὶ Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 46-48, πίν. Α'-Β (σχέδια Δαίρφελδ). Fouilles d'Épidaure, σ. 10-13, πίν. II-III (σχέδια Δαίρφελδ).—Lechat-Defrasse: Épidaure, σ. 193-228 μετὰ φωτοτυπιῶν σχεδίων καὶ ἀπεικονισμάτων. —Dörpfeld-Reiss: Das Griechische Theater, 1896, σ. 120-133.—W. Christ: Das Theater des Polyklet in Epidauros (Sitzungsberichte d. k. bayer. Akademie, 1894, τεῦχος I).

(2) Τὸ κοῖλον, ὃ οἱ ρωμαῖοι καλοῦσι *cavea*, καλεῖται θέατρον, οὕτω δὲ καλεῖται καὶ τὸ σύνολον τῶν θεατῶν. Κατ' ἐπέκτασιν δὲ ἡ λέξις θέατρον σημαίνει τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, δηλ. τὸ κοῖλον, τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αὕτη δὲν εἶνε ἡ μόνη σημασία τῆς λέξεως ταύτης, διότι ἐνίοτε θέατρον καλεῖται οἰοσδήποτε τόπος, ἐν ᾧ συνέρχονται θεαταί, χωρὶς νὰ ὑπάρχη ἐκεῖ ὀρχήστρα καὶ σκηνή. Οὕτω λ. χ. θέατρον καλεῖται καὶ τὸ μέρος τοῦ σταδίου, ἐν ᾧ συνήρχοντο οἱ θεαταί (ἴδε σ. 98).

τὸ ἀποτελοῦν σχεδὸν ἡμισὺν κύκλον (αἱ ὀκτὼ κατὰ τὸ μέσον κερκίδες) εἶνε ἀκριβῶς κυκλικὸν καὶ ἔχει ἀκτίνα συμπίπτουσαν τῷ κέντρῳ τῆς ὀρχήστρας· τὸ λοιπὸν ὅμως μέχρις ἐκατέρου τῶν κεράτων μέρος (αἱ δύο σχεδὸν ἐκατέρωθεν κερκίδες) ἀποκλίνει τοῦ κύκλου καὶ ἀποτελεῖ ἀνεπαίσθητον σχεδὸν καμπύλην σχηματιζομένην δι' ἄλλης δι' ἐκάτερον τῶν ἄκρων ἀκτίνας μεγαλητέρας κατὰ $3 \frac{1}{2}$ περίπου μέτρα. Τὸ ὅλον κοῖλον ἄρα ἀποτελεῖ οὐχὶ κανονικὸν κύκλον, ἀλλ' ἑλλειψοειδῆ καμπύλην σχηματιζομένην διὰ τριῶν ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ κέντρων. Ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε πρωτοφανῆς ἐν τῷ θεάτρῳ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ συμφωνεῖ ἀρκούντως τοῖς περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου παραγγέλμασι τοῦ Βιτρουβίου (1).

Σύγκειται δὲ τὸ κοῖλον ἐκ 55 σειρῶν ἐδωλίων, λογιζομένων ἐν τούτοις καὶ τριῶν σειρῶν ἐδωλίων, ἅτινα ἔχουσι στηρίγματα διὰ τὰ νῶτα καὶ τὰς χεῖρας τῶν θεατῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δέον νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς θρόνοι. Διάζωμα δὲ μεγαλοπρεπὲς ἀποχωρίζει αὐτὸ εἰς δύο ζώνας, ὧν ἡ μὲν ἄνω ἀποτελεῖται ἐξ 21, ἡ δὲ κάτω ἐκ 34 σειρῶν ἐδωλίων (2). Ἀποτελεῖται δὲ τὸ διάζωμα τοῦτο ἐκ

(1) Ἴδε Dörpfeld: Das gr. Theater, 123, 170 λέ., καὶ πρὸς W. Christ: Das Theater des Polyklet, σ. 11.

Γνωσθεὶς τῆς καμπύλης ταύτης τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου, κατορθώθη νὰ ἐννοηθῶσιν ἐπαρκῶς τὰ περὶ τριῶν κέντρων παραγγέλματα τοῦ Βιτρουβίου περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, περὶ ὧν μεγάλη φιλονικία πρότερον ὑπῆρχε.

Λαμβανομένων δὲ ὑπ' ὄψιν τῶν γνωστῶν καὶ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων θεάτρων, ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, πρωτοφανῆς. Κατὰ τὰ θεάτρα ταῦτα τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς κοίλου μεγαλητέρου τοῦ ἡμικυκλίου ἐλύθη κατὰ δύο τρόπους: α') τὸ μέρος τοῦ κοίλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἔχει καὶ τοῦτο τὸ αὐτὸ κυκλικὸν σχῆμα διὰ τῆς αὐτῆς ἀκτίνας κατεσκευασμένον· οὕτω τὸ ὅλον κοῖλον εἶνε μέρος κύκλου μεγαλητέρου τοῦ ἡμίσεος· β') τὸ μέρος τοῦ κοίλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἀποτελεῖ εὐθείαν γραμμὴν ἐφαπτομένην τοῦ κύκλου (τοῦτο παρατηρεῖται κυρίως ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ καὶ ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ). Ἡ καμπύλη τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου κεῖται μεταξύ τῶν δύο τούτων γραμμῶν, μεταξύ δηλ. τῆς καμπύλης γραμμῆς, τῆς ἀποτελούσης συνέχειαν τῆς περιφερείας τοῦ αὐτοῦ κύκλου καὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς ἧτις ἔχει τὴν διεύθυνσιν ἐφαπτομένης τοῦ κύκλου.

(2) Κατ' ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν ἐν Δήλῳ (Bull. d. corr. hellénique, 1894 σ. 164 καὶ 165) αὕτη ἡ ἄνω ζώνη τοῦ κοίλου καλεῖται ἐπιθέατρον, ἡ δὲ κάτω ζώνη εἰδικῶς θέατρον.

πλακοστρώτου δρόμου (1) ἔχοντος πλάτος 1,90, καὶ ἐξ ἀμέσως παρὰ τὸν δρόμον τοῦτον ἀνυψουμένης κρηπίδος ἐχούσης ἐν ὄλῳ ὕψος 1,36, καὶ σχηματιζομένης ἐκ ταπεινῶν πλακῶν οἰοῦναι τὴν βάσιν αὐτῆς ἀποτελουσῶν (ὑψ. 0,24), ἐκ μεγάλων πλακῶν (ὑψ. 0,90) ἐχουσῶν κατὰ τὰ ἄκρα ἐγγεγλυμμένην ταινίαν, καὶ ἐξ ἐπικαθημένου γεισώματος (ὑψ. 0,22) ἐκ κυματίου καὶ ἄβακος. Ἐπὶ τῆς κρηπίδος ταύτης ἔκειτο σειρὰ θρόνων, ἧτις ἀπετέλει τὴν πρώτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς ἄνω ζώνης (2). Κατὰ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ διαζώματος ὑπῆρχον, ὡς φαίνεται, θύραι, δι' ὧν ἀμέσως εἰσῆρχετο τις εἰς τοῦτο, χωρὶς νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀνέλθῃ εἰς αὐτὸ διὰ τῆς ὀρχήστρας.

Κλίμακες δέ, τέμνουσαι τὸ κοῖλον καὶ ἄγουσαι ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὸ διάζωμα καὶ ἀπὸ τοῦ διαζώματος εἰς τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων, διαιροῦσιν αὐτὸ εἰς σφηνοειδῆ τὸ σχῆμα διαμερίσματα, ἅτινα καλοῦνται κερκίδες. Ἐν μὲν τῇ κάτω ζώνῃ ὑπάρχουσι 13 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 12 κερκίδας (3), ἐν δὲ τῇ ἄνω ζώνῃ 23 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 22 κερκίδας. Εἶνε δὲ τοιαύτη ἡ διάταξις τῶν κλιμάκων, ὥστε αἱ ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας βαίνουσι μέχρι τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων· ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ ὁμως διπλασιάζονται αἱ κλίμακες καὶ οὕτω εἰς ἐκάστην κερκίδα τῆς κάτω ζώνης ἀντιστοιχοῦσι δύο κερκίδες τῆς ἄνω· μόνον δὲ κατὰ τὰ κέρατα τοῦ κοίλου, τῇ κερκίδι τῆς

(1) Οὗτος ὁ ἐν τῷ θεάτρῳ δρόμος, κατ' ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν ἐν Δῆλῳ, καλεῖται δίοδος (Bull. de corr. hellénique 1894, σ. 164).

(2) Τὸ διάζωμα τοῦτο εὑρέθη κατηρειπωμένον, οἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν θρόνοι εἶχον καταπέσει εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κοίλου καὶ εἰς τὴν ὀρχήστραν. Διὰ προχείρων ἂ εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐν τῷ Ἱερῷ μέσῳ ἐτοποθέτησα τὰς πλάκας τοῦ διαζώματος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὴν κορωνίδα καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῆς θρόνους, ὡς ἔτυχε. Σκοπὸς δὲ τῆς ἐργασίας μου ταύτης δὲν ἦτο νὰ ἀνοικοδομήσω τὴν κρηπίδα, διότι οὔτε τὰ πρὸς τοῦτο μηχανικὰ μέσα εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου, οὔτε τὰ ἀπαιτούμενα χρηματικὰ μέσα, ἀλλ' ἀπλῶς ἵνα ἐκκαθαρίσω τὸν δρόμον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ λίθων τῆς κατηρειπωμένης κρηπίδος καὶ ἵνα καταστήσω δυνατὸν τῷ θεατῇ νὰ συλλάβῃ ἔννοιαν τῆς μορφῆς τῆς κρηπίδος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς θρόνων.

(3) Τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακοῦ θεάτρου διαιρεῖται εἰς 13 κερκίδας· καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲ θεάτροις ὁ ἀριθμὸς τῶν κερκίδων εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιττός καὶ οὐχὶ ἄρτιος. Ἐν τούτοις ἄρα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοίλου, δι' οὗ διέρχεται ὁ ἄξων τοῦ ὄλου θεάτρου, ὑπάρχει κερκὶς καὶ οὐχὶ κλίμαξ, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου.

κάτω ζώνης αντιστοιχεί μία κερκίς και ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ, οὐχὶ δύο, διότι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν εἰσοδος εἰς τὸ διάζωμα καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐδῶλια τῆς ἄνω ζώνης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προχωρήσωσι μέχρι τοῦ ἄκρου (1). Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ λόγου τούτου ἔπρεπε πάντως νὰ ἐκλείψῃ ἡ τελευταία κατὰ τὰ κέρατα κερκίς, διότι οἱ ἐπὶ τῶν ἐδωλίων αὐτῆς καθήμενοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βλέπωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Οἱ ἀναβαθμοὶ τῶν κλιμάκων ἔχουσι μῆκος 0,74· ἵνα δὲ ἡ ἀνάβασις καὶ κατάβασις γίνηται ἀνέτως, εἰς ἐκάστην σειρὰν ἐδωλίων αντιστοιχοῦσι δύο ἀναβαθμοὶ κλίμακος, ἐξαιρουμένων τῶν ὑπὲρ τοὺς περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνους τριῶν σειρῶν ἐδωλίων, εἰς ἃς αντιστοιχοῦσιν ἐν ὄλῳ παραδόξως οὐχὶ ἕξ, ἀλλὰ τέσσαρες ἀναβαθμοί, ἀγνοῶ τίνος ἕνεκα.

Τὰ ἐδῶλια ἔχουσιν ὕψος τὰ μὲν τῆς κάτω ζώνης 0,33-0,34 τὰ δὲ τῆς ἄνω 0,43. Ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων ἐδωλίων τῶν ἐχόντων ὕψος 0,43 δύναται τις νὰ κάθηται ἀνέτως, οὐχὶ ὁμως καὶ ἐπὶ τῶν τῆς κάτω ζώνης, ἃ ἔχοντα ὕψος μόνον 0,33-0,34 εἶνε ὑπὲρ τὸ δέον ταπεινά. Ἐπειδὴ ὁμως τὰ ἐδῶλια ταῦτα πλησιάζοντα μᾶλλον εἰς τὴν σκηνὴν προφανῶς ἀπετέλουν θέσιν καλλιτέραν, ὑποθέτω ὅτι διὰ τοῦτο εἶχον ὕψος ταπεινότερον τοῦ δέοντος, διότι ἐπ' αὐτῶν ἐπετίθεντο προσκεφάλαια, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεαταί (2). Τὰ ἐδῶλια τῆς ἄνω ζώνης ἦσαν προωρισμένα διὰ τοὺς ἀπορωτέρους τῶν θεατῶν, οἵτινες ἐκάθηντο ἐπ' αὐτῶν ἀμέσως, ἄνευ προσκεφαλαίων· διὰ τοῦτο ταῦτα εἶχον μεγαλύτερον ὕψος.

Ἐχουσι δὲ τὰ ἐδῶλια τὴν ἔμπροσθεν ἐπιφάνειαν κεκοιλωμένην, ἵνα δύνανται οἱ ἐπ' αὐτῶν καθήμενοι νὰ συστέλλωσι τοὺς πόδας καὶ πρὸς ἴδιαν ἄνευσιν καὶ ὅπως παρέχωσιν οὕτως ἐλευθέραν διόδον εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν διερχομένους, ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν οἰ-

(1) Ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅτι δηλ. παρελείφθη ἐν ἑκατέρῃ τῶν ἄκρων ἡ τελευταία κερκίς, εἶνε βέβαιον, διότι ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἄκρῳ σώζεται καὶ μέρος τοῦ ἀναλήμματος, τοῦ τείχους δηλ. εἰς ὃ κατέληγε τὸ κοίλον. (Πρβ. Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 46).

(2) Καὶ τὰ ἐδῶλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἔχουσι τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, δηλ. 0,33. Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ἐδωλίων τούτων καθήμενοι ἔφερον προσκεφάλαια.

κείαν θέσιν. Ἡ ἄνω δὲ ἐπιφάνεια τῶν ἐδωλίων διαιρεῖται εἰς ἀνώτερον καὶ εἰς κατὰ 0,03 ταπεινότερον ἐπίπεδον. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἀνωτέρου ἐπιπέδου (πλ. 0,35) ἐκάθηντο οἱ θεαταί, ἐπὶ δὲ τοῦ κατωτέρου (πλ. 0,41) ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ἀμέσως ὑπερκειμένων ἐδωλίων καθήμενοι καὶ οὕτω δὲν ἐγίνοντο ὄχληροί εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν καθημένους (1).

Ἡ κατωτάτη σειρὰ ἐδωλίων τῆς κάτω ζώνης (ἢ περὶ τὴν ὀρχήστραν) καὶ ἡ ἀνωτάτη τῆς αὐτῆς ζώνης, καὶ πρὸς τούτοις ἡ ἐπὶ τῆς κρηπίδος σειρὰ (ἢ ἀποτελοῦσα τὴν κατωτάτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς ἄνω ζώνης), δὲν εἶνε, κυριολεκτικῶς εἰπεῖν, ἐδωλία ἀλλὰ θρόνοι, διότι οἱ λίθοι ἐκτείνονται κατὰ τὰ ἄνω καὶ κατὰ τὰ πλάγια οὕτως, ὥστε ἀποτελεῖται στήριγμα διὰ τὰ νῶτα καὶ διὰ τὰς χεῖρας. Οἱ θρόνοι δ' οὗτοι δὲν εἶνε ἀποκεχωρισμένοι δι' ἓνα ἕκαστον θεατὴν, ὡς εἶνε λ. χ. οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἔχουσι σχῆμα τοῦ σημερινοῦ ἀνακλίντρου (καναπὲ) ἐκτείνόμενοι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς ἀντιστοιχοῦσης κερκίδος (2). Ἐπὶ ἑκάστου ἄρα θρόνου ἐκάθηντο πολλοὶ θεαταί. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐδὲ ἐπιγραφὰς φέρουσιν, ὡς οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, διότι δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς ὠρισμένοι θέσεις διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς ἐν Ἀθήναις. Τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο προωρισμένον διὰ τοὺς ἐπισκέπτας τοῦ Ἱεροῦ ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς· κατ' ἀκολουθίαν τὰς ἐν αὐτῷ καλλιτέρας καὶ τιμιωτέρας θέσεις ἐδύνατο νὰ καταλαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ εἰσιτηρίου οἱ πλουσιώτεροι τῶν ἐπισκεπτῶν τούτων, ὧν μέγας ἦτο ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν Ἀσκλη-

(1) Σημειωτέον ὅτι διὰ τοῦ κατωτέρου τούτου ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ἐδωλίων καθήμενοι, ἤβησαν τὸ ὕψος τῶν ἐδωλίων τούτων κατὰ 0,03, παρήγατο δηλ. κάθισμα διὰ τοὺς θεατάς μείζον κατὰ 0,03. Οὕτω τὸ ὕψος τῶν τῆς κάτω ζώνης ἐδωλίων λογιστέον κυρίως οὐχὶ 0,34 ἀλλὰ 0,37 καὶ τῶν τῆς ἄνω ζώνης οὐχὶ 0,43 ἀλλὰ 0,46.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τοιαύτην μορφήν καὶ διαίρεσιν ἔχουσι καὶ τὰ ἐδωλία τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν πλείστων τῶν λοιπῶν ἀρχαίων θεάτρων.

(2) Τοσοῦτον ἔχοντες μῆκος οἱ θρόνοι οὗτοι ἐννοεῖται ὅτι ἕκαστος αὐτῶν σύκειται ἐκ πολλῶν λίθων, οἵτινες ἦσαν τὸ πάλαι διὰ σιδηρῶν δεσμῶν καὶ μολύβδου συνδεδεμένοι. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἄρα διαφέρουσιν οἱ θρόνοι τῶν λοιπῶν ἐδωλίων, διότι οἱ τὰ λοιπὰ ἐδωλία ἀποτελοῦντες λίθοι κεῖνται ἀπλῶς ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον, χωρὶς νὰ συνδέωνται διὰ δεσμῶν.

πειών και τῶν λοιπῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἑορτῶν και πανηγύρεων.

Διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων οἱ θρόνοι οὔτοι κατά τε τὸ ὄλον ὕψος και κατά τὴν μᾶλλον ἢ ἦττον ὠραιότεραν μορφήν. Οἱ τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς κάτω ζώνης ἀποτελοῦντες εἶνε ἀπλούστεροι και ταπεινότεροι τῶν ἄλλων (ὄλον ὕψος 0,80, ὕψος τοῦ καθίσματος 0,357). Οἱ ἐπὶ τῆς κρηπίδος ἔχουσι και πόδας συνεστραμμένους (ὕψος 0,84· ὕψος καθίσματος 0,40). Τούτων δὲ ὠραιότεροι και κομψότεροι εἶνε οἱ περὶ τὴν ὀρχήστραν, διότι πλὴν τῶν ποδῶν και ἄλλας ἔχουσιν οὔτοι γλυφᾶς (ὕψος 0,90, ὕψος καθίσματος 0,429). Ὅπισθεν δὲ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνων καταλείπεται μικρὸς πλακόστρωτος δρομίσκος, πλάτους 0,60, ἐφ' οὗ ἐπέθετον και τοὺς πόδας οἱ ἐν τοῖς ὑπερκειμένοις ἐδωλίοις καθήμενοι· ὁμοιος δὲ δρομίσκος, πλάτους 0,60, ὑπάρχει και ὀπισθεν τῶν ἐπὶ τῆς κρηπίδος θρόνων, ἐνταῦθα δὲ ὑπάρχει πρὸς τούτοις και ὠραῖον ὑποπόδιον (ὑψ. 0,243) διὰ τοὺς καθημένους ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ἐδωλίων. Οὕτω δὲ ὁ δρόμος οὗτος ἔμενε πάντοτε κενός, διότι διὰ τούτου διήρχοντο οἱ ἐπὶ τῶν θρόνων μέλλοντες νὰ καθίσωσιν.

Εἰς τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν θρόνων ἀποβλέποντες, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν και τὰ λοιπὰ ἐδώλια και τὴν μεγαλητέραν ἢ μικροτέραν ἀπόστασιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς σκηνῆς, δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ ὑπῆρχον πέντε ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμέναί θέσεις, αἱ ἐξῆς:

Α' θέσις, θρόνοι οἱ περὶ τὴν ὀρχήστραν.

Β' θέσις, θρόνοι οἱ ἐπὶ τῆς κρηπίδος.

Γ' θέσις, θρόνοι οἱ τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς κάτω ζώνης ἀποτελοῦντες.

Δ' θέσις, ἐδώλια τῆς κάτω ζώνης.

Ε' θέσις, ἐδώλια τῆς ἄνω ζώνης.

Περιβάλλεται δὲ τὸ κοῖλον κατά τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος διὰ τείχους ἐκ πῶρου λίθου, οὔτινος σώζεται ἱκανὸν μέρος κατά τὰ ἄκρα. Ἀπέχει δὲ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων 2,10 (συμπεριλαμβανομένου και τοῦ πλάτους τῶν ἐδωλίων) και οὕτω σχηματίζεται ἐνταῦθα δρόμος εἰς ὃν θὰ εἰσῆρχετό τις διὰ θυρῶν, αἵτινες θὰ ὑπῆρχον, ὡς φαίνεται, ἐν τούτῳ τῷ περιβάλλ-

λοντι τείχει. Ἐδύναντο ἄρα οὕτω νὰ εἰσέρχωνται καὶ ἐξέρχωνται οἱ θεαταὶ εὐκόλως. Συνείχετο δὲ τὸ τεῖχος τοῦτο βεβαίως μετὰ τῶν τῆς αὐτῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ τειχῶν, εἰς ἃ καταλήγουσι τὰ ἐδώλια κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ κοίλου, δηλ. μετὰ τῶν καλουμένων ἀναλημμάτων (1), καὶ οὕτω περιεκλείετο τὸ ὅλον θέατρον, διότι τοῖς ἀναλήμμασι συνείχοντο αἱ κατὰ τὰς παρόδους πύλαι τοῦ θεάτρου καὶ αὐταὶ τοῖς οἰκοδομήμασι τῆς σκηνῆς.

Εὐνόητον δὲ εἶνε ὅτι τὰ ἀναλήμματα ταῦτα, τείχη ὑποστηρίζοντα τὰ ὑπερκείμενα ἐδώλια, ἔχουσι ἀντηρίδας, ἵνα ἀντέχουσιν εἰς τὸ βάρος. Ὑπὲρ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ διαζώματος ἀποκλίνουσι ταῦτα εἰς τὰ ἔξω πρὸς παρασκευὴν τοῦ ἐδάφους διὰ τὰς πύλας, αἵτινες ὑπῆρχον ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων τοῦ διαζώματος (2).

(1) Τὸ ἄνω μέρος τῶν ἀναλημάτων εἶνε νῦν κατεστραμμένον. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ποτε καταπτώσεως τῶν τειχῶν τούτων κατέπεσαν καὶ τὰ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ κοίλου ἐδώλια καὶ οὕτω κατρηϊπώθη τὸ κοῖλον κατὰ τὰ μέρη ταῦτα.

(2) Ἐν Fouilles d'Épidaure, πίν. III, σχ. 1, A, εἶνε εἰκονισμένοι ἐν κατατομῇ περιέργοι τὸ σχῆμα λίθοι, οἵτινες ἔκειντο τὸ πάλαι ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων ἀποτελοῦντες οἰονεὶ κιγκλίδωμα τῶν τειχῶν τούτων. Οὗτοι εὐρέθησαν ἐν τοῖς παρόδοις τοῦ θεάτρου, ἀκριβῶς παρὰ τὰ ἀναλήμματα τοῦ κάτω τμήματος τοῦ κοίλου, καὶ ἐκ τούτου ὀρμηθεὶς συνεπέρανον ἀπὸ τοῦ 1881 ὅτι ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων· τοῦτο δὲ ἐδέχθη καὶ ὁ Δαιρφέλδ ἐν ἔτει 1884, ὅτε συνέταξέ μοι τὰ σχέδια τοῦ θεάτρου. Ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, σ. 26, ἔγραφον τάδε: « Ἐνταῦθα εὐρέθησαν παραλλήλως πρὸς τὰ ἀναλήμματα κατακείμενοι καὶ πλάκες τινὲς ἔχουσαι σχῆμα οἰονεὶ δεδεμένου βιβλίου καὶ οὔσαι τὸ πάλαι μολύβδιον συγκεκολλημέναι. Ὑποθέτω δ' ὅτι αὐταὶ ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων ».

Ἄλλ' οἱ Defrasse - Lechat φρονούσιν ὅτι οἱ λίθοι οὗτοι δὲν ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων, ἀλλ' ἄλλαχού που, τοποθετοῦσι δὲ ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων ἄλλους τινάς, περιέργους καὶ τούτους, μεγάλους (μ. 1,80) λίθους, ἔλλειψοειδεις τὸ σχῆμα, συμφυεῖς πλακὶ ἐχούση πάχος 0,15 καὶ ὀπὰς κατὰ μῆκος, δι' ὧν συνεδέετο ὑποκείμενοις ἢ παρακειμένοις λίθοις. (Épidaure σ. 198, σχεδιογράφημα ἐν σελ. 210). Τοὺς λίθους τούτους εἶχον ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τοῦ 1881, δὲν ἐδυνάμην ὁμως νὰ υποθέσω ὅτι ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων (τούλάχιστον ἐπὶ τῶν ἀναλημάτων τῆς κάτω ζώνης τοῦ κοίλου), διότι οὐδεὶς τούτων εὐρέθη κατὰ τὰς παρόδους, ὅπου εὐρέθησαν οἱ ἀνωτέρω λίθοι, ἀλλ' ἅπαντες εὐρέθησαν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ διαζώματος. Ὑπέθεσα ἄρα εὐλόγως ἔκτοτε ὅτι οὗτοι κατὰ τὸ διαζώμα που ἦσαν τοποθετημένοι, ἔνθα αἱ πύλαι τούτου ὑπῆρχον, καὶ τοῦτο ἐνόουν δι' ὧν ἔγραφον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883, σ. 16: « Κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ διαζώματος εἶνε » τοιαύτη ἡ διεύθυνσις καὶ προεκβολὴ τῶν ἀναλημάτων, ὥστε καταφανὲς εἶνε ὅτι » ὑπῆρχον ἐκεῖ πύλαι· εὐρέθησαν μάλιστα καὶ τινες τῶν ἀποτελούντων αὐτὰς λίθων ».

Ὁ ἀρχιτέκτων ὁ μέλλων ποτὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐν σχεδίῳ ἀναπαράστασιν τῶν

Τὰ ἀναλήμματα ἀπολήγουσιν ἐκατέρωθεν τῆς ὀρχήστρας εἰς τετραγωνικὴν ἐκ τιτανολίθου πλάκα (ὕψ. 0,27, πλ. 0,80, πάχ. 0,82). Ἐπ' ἀμφοτέρων δὲ τῶν πλακῶν τούτων, αἰτίνες σῶζονται κατὰ χώραν, ἦσαν τὸ πάλαι ἰδρυμένα ἀγάλματα, διότι ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῶν ἐπιφανείας ἔχουσιν αὐταὶ καὶ τετραγωνικὴν κοιλότητα (βάθους 0,09, μήκους 0,62, πλάτους 0,59) πρὸς ὑποδοχὴν τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος (1).

Ἀποχωρίζεται δὲ τὸ κοῖλον ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας δι' ὠραίου καὶ κάλλιστα διατηρουμένου πλακοστρώτου δρόμου, ἔμπροσθεν τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνων, ἔχοντος πλάτος 2,70 καὶ κειμένου 0,21 ταπεινότερον τοῦ ἐδάφους τῆς ὀρχήστρας. Τὸ πλακόστρωτον τοῦτο ἐχρησίμευε τὸ μὲν ὡς δρόμος διὰ τοὺς θεατάς, τὸ δὲ ὡς ὑδραγωγεῖον· ἐν τούτῳ δηλ. συνήγοντο τὰ ἐκ τῶν βροχῶν ἀπὸ τοῦ κοίλου καταρρέοντα ὕδατα, ἅτινα διὰ δύο ὀπῶν, αἰτίνες ὑπάρχουσιν ἐν ἐκατέρῳ τῶν ἄκρων αὐτοῦ, εἰσέρρεον εἰς ὑπόγειον ἐκατέρωθεν ὑδραγωγεῖον, δι' οὗ ὑπογείως τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς διωχετεύοντο πέραν τοῦ θεάτρου, εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ κατωφέρειαν (2).

ἄκρων τοῦ διαζώματος καὶ τῶν ἐκεῖ πυλῶν θὰ δυνηθῆ νὰ ἐξακριβώσῃ, ἂν οἱ λίθοι οὗτοι εἶνε δυνατόν νὰ τοποθετηθῶσιν ἐκεῖ που. Ἐν ἀρνητικῇ περιπτώσει δεόν ἀληθῶς νὰ δεχθῆ τις ὅτι οὗτοι ἐπέστερον τὰ ἀναλήμματα οὐχὶ ὅμως τῆς κάτω, ἀλλὰ τῆς ἄνω ζώνης τοῦ κοίλου, διότι ἐκ τῆς ἄνω ζώνης ἐδύναντο νὰ καταπέσωσιν ἐπὶ τῶν ἄκρων τοῦ διαζώματος, ἐν ᾧ ἐκ τῆς κάτω ζώνης θὰ κατέπιπτον πάντως εἰς τὰς παρόδους.

(1) Ἐγνώσθη ἤδη, ὅτι καὶ ἐν τῷ Διονυσιακῷ καὶ ἐν ἄλλοις θεάτροις ἦσαν ὡσαύτως ἰδρυμένα κατὰ τὸ αὐτὸ μέρος ἀγάλματα.

(2) Τὸ πρόβλημα τῆς διοχετεύσεως τῶν ἀπὸ τοῦ κοίλου ὑδάτων ἔλυσεν ὁ Πολύκλειτος κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον πολὺ ἐπιτυχέστερον, ἢ ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ὅστις πρὸ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν ἐδωλίων ἀφῆκε δρόμον καὶ πρὸ αὐτοῦ κατεσκευάσε περὶ τὸ ὅλον κοῖλον βαθὺ ὑδραγωγεῖον, ὅπερ ἔμενεν ἀνοικτόν, ἵνα ὑποδέχεται τὰ ὕδατα. Καὶ ἐκαλύπτετο μὲν τοῦτο κατ' ἀποστάσεις δι' ἐνὸς λίθου ἀνταποκρινομένου εἰς ἐκάστην τοῦ κοίλου κλίμακα, ἵνα δύνηται τις ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας νὰ μεταβῆ εἰς τὸ κοῖλον καὶ τανάπαλιν, ἀλλ' ἢ τοιαύτη συγκοινωνία καὶ δυσχερὴς ἦτο καὶ οὐχὶ ἀκίνδυνος.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πάντων τῶν σωζομένων θεάτρων μόνον τὸ ἐν Ἐρετρῖᾳ ἔχει οἶον καὶ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ λιθόστρωτον, χρησιμεῖον καὶ τοῦτο ὡς δρόμος καὶ ὡς μέσον πρὸς διοχετεύσιν τῶν ὑδάτων.

Ὀρχήστρα.

Ἀμέσως μετὰ τὸ λιθόστρωτον τοῦτο ἐκτείνεται ἡ ὄρχήστρα, τὸ σπουδαιότατον καὶ διδασκτικώτατον μέρος τοῦ προκειμένου θεάτρου. Εἶνε δὲ αὕτη ὁλόκληρος κύκλος τὸ σχῆμα, οὐ ἡ περιφέρεια εἶνε λιθίνη, τῶν ταύτην ἀποτελούντων λίθων ἐχόντων πλάτος 0,38. Τὸ ὑπὸ τῆς περιφερείας δὲ ταύτης περιβαλλόμενον ἔδαφος δὲν εἶνε λιθόστρωτον, ἀλλ' εἶνε τεχνητὸν ἐκ χώματος ἔδαφος. Εὐλόγως ἄρα οἱ ἀρχαῖοι τὴν ὄρχήστραν ὠνόμαζον πρὸς τούτοις κονίστραν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῆς, ἀκριβῶς ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ κύκλου, εἶνε ἐμπεπηγμένος ἐν τῷ ἐδάφει περιφερῆς λίθος (διαμέτρου 0,70), οὐτινος ἡ ἄνω ἐπιφάνεια δὲν ὑπερέχει τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τούτου ἀποτελεῖ. Ἐχει δὲ ὁ λίθος οὗτος ἐν τῷ κέντρῳ περιφερῆ ὀπήν (διαμέτρου 0,085, βάθους 0,045) καὶ θὰ ὑπεδήλου ἴσως τὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὄρχήστρας τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἰδρυμένον συνθήως βωμόν, ἢ θὰ ἐχρησίμευεν ὡς ὑπόθεμα ἐφ' οὗ ὄντως ἦτο ἰδρυμένος βωμός, ἢ καλουμένη θυμέλη. Ἡ ἐν τῷ κέντρῳ δ' αὐτοῦ περιφερῆς ὀπή συμπίπτει ἀκριβῶς τῷ κέντρῳ τοῦ τῆς ὄρχήστρας κύκλου καὶ πρὸς τούτοις τῷ κέντρῳ τῆς ἀκτίνας, δι' ἧς κατὰ τὰ ἐν σελ. 76 εἰρημένα κατεσκευάσθη τὸ ἡμισὺν σχεδὸν κύκλον ἀποτελοῦν μέσον μέρος τοῦ κοίλου. Ἐχει δὲ ἡ ὄρχήστρα ἀκτίνα ἐξωτερικὴν μὲν (μέχρι δηλ. τῆς ἔξω γραμμῆς τῶν τὴν περιφέρειαν αὐτῆς ἀποτελούντων λίθων) 10,15, ἐσωτερικὴν δὲ (μέχρι τῆς ἔσω γραμμῆς τῶν λίθων τούτων) 9,77, ἥτοι διάμετρον 20,30 (ἐξωτερικὴν) καὶ 19,54 (ἐσωτερικὴν).

Ὅτε ἀπεκάλυπτον, ἐν ἔτει 1881, τὴν ὄρχήστραν ταύτην, γενικῶς ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ ὄρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου εἶχε σχῆμα πεταλοειδές. Ὅτι αὕτη ἦτο ὁλόκληρος κύκλος, οὐδὲ καθ' ὑπόνοιαν εἶχε φαντασθῆ τις διὰ τοῦτο μετ' ἐκπλήξεως ἔβλεπον ἀποκαλυπτομένην τὴν μεγαλοπρεπῆ ταύτην κυκλικὴν ὄρχήστραν. Συγχρόνως ὁμως ἀπεκαλύπτετό μοι οὕτω καὶ ἡ ἀλήθεια, διότι τὰ πράγματα ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε εὐχερὲς ἦτο νὰ ἐνοήσῃ τις, ὅτι ἡ ὄρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἔπρεπεν ἀληθῶς νὰ εἶνε ὁλόκληρος κύκλος. Τὰ πράγματα ταῦτα ἐκθέτων καὶ ἐρμηνεύων

ἔγραφον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, Παράρτημα σελ. 20, τάδε :

« Ἴνα ἐννόησωμεν τὴν πρωτοφανῆ ταύτην καὶ παράδοξον
 » διάταξιν τῆς προκειμένης ὀρχήστρας, δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν
 » εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος καὶ ἰδίως τῆς τραγω-
 » δίας. Εἶνε γνωστόν, ὅτι αὕτη ἀνεπτύχθη ἐκ τῶν ἀσμάτων,
 » ἅτινα ὁ χορὸς ἤδεν ἐκτελῶν κυκλικούς χοροὺς περὶ τὸν βωμὸν
 » τοῦ Διονύσου. Ὁ τόπος ἄρα, ὃν οἱ χορευταὶ κατεῖχον κατὰ τὴν
 » ἐκτέλεσιν τῆς ἱεῤῃς ταύτης πράξεως, ἦτο κυκλικὸς καὶ εἰς τὸ
 » μέσον, ἦτοι εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ, ἔκειτο ὁ καίων βωμὸς. Ἐν-
 » τεῦθεν προέρχεται ὁ πρωτοφανὴς οὗτος κύκλος καὶ ὁ περιφερὴς
 » ἐν τῷ κέντρῳ αὐτοῦ λίθος. Ἡ ὀρχήστρα ἄρα τοῦ ἡμετέρου
 » θεάτρου ἔχει τοιαύτην μορφήν καὶ διάταξιν, οἷαν ἐκ τῶν πραγ-
 » μάτων αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ἔχη ἀρχικῶς τὸ ἑλληνικὸν θέατρον.
 » Δὲν προέχει δ' ὁ βωμὸς ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, διότι δὲν ἐτελοῦντο
 » πλέον θυσίαι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν παραστάσεων, ἀλλ' εἶνε
 » λίθος, ὅστις ἀπλῶς ὑπεδήλου τὴν θέσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἐκείνου
 » καὶ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου βωμοῦ ».

Οὕτως ἐγνώσθη τότε, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦτο ὀλόκληρος κύκλος. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐκρατύνη καὶ διὰ τῶν μετὰ ταῦτα γενομένων ἐν ἄλλοις θεάτροις ἐργασιῶν. Ὁ Δαϊρφελδ, ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ ἐν ἔτει 1886, ἀνεκάλυψεν ὅτι καὶ τούτου τοῦ θεάτρου ἡ ὀρχήστρα ἦτο τὸ πάλαι ὀλόκληρος κύκλος. Ἄλλα δὲ θεάτρα ἀποκαλυφθέντα ἔκτοτε, οἷον τὸ παρὰ τὸν Ὀρωπόν, τὸ ἐν Ἐρετρίᾳ, τὸ ἐν Σικυῶνι, τὸ ἐν Μεγαλοπόλει κτλ., ἐδείχθη ὅτι καὶ ταῦτα εἶχον τὴν ὀρχήστραν κυκλικήν. Αὐτὸ τοῦτο ἐδείχθη καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐν Δήλῳ θέατρον καὶ ἄλλα ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὥστε σήμερον ἀναμφισβήτητον εἶνε, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦτο ὀλόκληρος κύκλος. Διαφορὰ μετὰ τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῶν λοιπῶν θεάτρων ὑπάρχει μόνον αὕτη, ὅτι ἐν τοῖς λοιποῖς θεάτροις ἡ ὀρχήστρα δὲν ἔχει νῦν τὴν περιφέρειαν λιθίνην. Ἄλλ' ἡ παλαιὰ ὀρχήστρα (ἡ τῆς 5' ἑκατονταετηρίδος) τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου περιεβάλλετο ὑπὸ λιθίνου τείχους (1)· λίθοι,

(1) Dörpfeld: Das griechische Theater, σ. 27.

οἰοί ἐν Ἐπιδαύρῳ, θὰ περιέβαλλον πιθανῶς καὶ τὴν ὀρχήστραν τοῦ αὐτοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, κατ' ἐμὴν γνώμην, καὶ τὰς τῶν λοιπῶν θεάτρων τῆς Δ' καὶ Γ' ἑκατονταετηρίδος· ἀλλ' οὗτοι ἀφηρέθησαν, ὡς φαίνεται, ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις, ὅτε, μεταβληθέντος τοῦ σχήματος τῆς ὀρχήστρας, γενομένης δηλ. ταύτης μικροτέρας, ἐξέλιπε πλέον ὁ κύκλος. Μόνον τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου, οὐδεμίαν μεταβολὴν ὑποστάν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, διετήρησε καὶ τὸ σχῆμα τῆς κυκλικῆς ὀρχήστρας καὶ τοὺς λίθους τοὺς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου ἀποτελοῦντας.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τῆς ὀρχήστρας ταύτης τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῶν λοιπῶν θεάτρων ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ παλαιὰ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ὀρχήστρα, ἣτις περιεβάλλετο ὑπὸ τείχους, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ὅπερ δὲν ἐχρησίμευε μόνον πρὸς δῆλωσιν τῆς κυκλικῆς περιφέρειας τῆς ὀρχήστρας, ἀλλ' ἐξεπλήρου κυρίως μηχανικὸν σκοπὸν, ἐχρησίμευε δηλ. πρὸς ὑποβάστασιν τῶν ἀποτελούντων τὸ τεχνητὸν ἔδαφος τῆς ὀρχήστρας χωμάτων, ὅπερ ἔκειτο ὑψηλότερον τοῦ πέριξ ἐδάφους. Ἄλλ' ὅταν μετὰ ταῦτα συνεπληρώθη καὶ ἐτελειοποιήθη τὸ ἑλληνικὸν θέατρον, ὅταν δηλ. κατεσκευάσθη λίθινον τὸ κοῖλον, ὠκοδομήθη μόνιμος σκηνὴ καὶ ἐκανονίσθησαν αἱ πάροδοι οὕτως, ὥστε ἡ ὀρχήστρα ἀπετέλει τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τοῦ τῶν παρόδων καὶ τῆς σκηνῆς, τότε δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη νὰ περιβάλληται αὕτη διὰ τείχους, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ λίθων δηλούντων τὴν περιφέρειαν αὐτῆς. Τοῦτο ἐγένετο ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ πιθανῶς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς θεάτροις, ὡς εἶπον. Τὸ λίθινον περιθώριον τῆς ὀρχήστρας τοῦ προκειμένου θεάτρου δὲν ἐκπληροῖ μηχανικὸν σκοπὸν, ἀλλὰ χρησιμεύει ἀπλῶς πρὸς καθορισμὸν τοῦ κυκλικοῦ χώρου καὶ εἶνε ἀνάμνησις τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ὀρχήστρας τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου.

Σκηνή.

Τὰ ἐκ πώρου λίθου οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς σώζονται ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος ἐνὸς μέτρου ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, προέρχονται ὁμως τιὰ ἐξ ἀνοικοδομήσεως τῶν οἰκοδομημάτων τούτων γενομένης ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις. Καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους φαί-

νεταί ὅτι ἐγένοντο μεταβολαί τινες ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι τούτοις, ἅτινα ἐχρησίμευον τότε, ὡς φαίνεται, πρὸς κατοικίαν (1). Ἄλλ' αἱ οἰκοδομαὶ αὗται ἐγένοντο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων θεμελίων, ὥστε δὲν μετεβλήθη τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς σκηνῆς. Διὰ τῶν σωζομένων ἄρα λειψάνων λαμβάνομεν ἱκανὴν ἔννοιαν τῶν τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου τοῦ Πολυκλείτου ἀποτελούντων οἰκοδομημάτων.

Πέραν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 3,70 ἀπὸ τοῦ λιθίνου αὐτῆς περιθωρίου, ἐκτείνεται ἡ κυριολεκτικῶς καλουμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σκηνή (2), οἰκοδόμημα ἔχον ἐν ὄλῳ μῆκος μὲν 26,15, (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ εἰς ἑκάτερον τῶν ἄκρων αὐτοῦ μικροῦ δωματίου), πλάτος δὲ 6,00. Κατὰ μῆκος δὲ τῆς μεσαίας μεγάλης αἰθούσης, ἣτις ἔχει μῆκος 19,50, σώζονται ἐν τῷ μέσῳ πέντε βάσεις ἀρραβδώτων ἐκ πώρου λίθου κίονων, οἵτινες ὑπεβάσταζον τὸν ἄνω ὄροφον, διότι τὰ τὴν σκηνὴν ἀποτελοῦντα οἰκοδομήματα ἦσαν ἀναμφιβόλως διώροφα (3). Πόσας δὲ θύρας εἶχεν ὁ πρὸς τὴν ὀρχήστραν τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου καὶ πῶς ἦτο ἐν γένει οὗτος διατεταγμένος ἢ διακεκοσμημένος δὲν γνωρίζομεν (4), διότι τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος σωζόμενον μέρος αὐτοῦ προέρχεται τὸ πλεῖστον ἐξ ἀνοικοδομήσεως γενομένης, ὡς ἤδη εἶπον, κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους. Κατὰ τὸ δυσμικὸν δὲ μέρος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἄλλο δωμάτιον συνεχόμενον μεσημβρινῶς τῷ σωζομένῳ κατωφλίῳ τῶν πυλῶν τοῦ

(1) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατεσκευάσθη καὶ ἀσβεστοκάμινος ἐν τῇ σκηνῇ, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χώρου τοῦ προσκηνίου, παρὰ τὰ ἐκεῖ παρασκήνια.

(2) Τὴν ἐν τοῖς σημερινοῖς θεάτροις καλουμένην ὑφ' ἡμῶν κυριολεκτικῶς σκηνήν, τὸ μέρος δηλ. ἐν ᾧ γίνεται ἡ παράστασις, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουσαν λογεῖον.

(3) Ὅτι τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦσαν διώροφα δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ὀρωπὸν θεάτρου (σ. 88 σημ. 4) καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν ἐκ Δήλου (Bull. de corr. hellénique, 1894, σ. 162 κξ.), ἐν αἷς ἀπαντῶσιν αἱ λέξεις: σκηναὶ καὶ τὰ παρασκήνια τὰ τε ἐπάνω καὶ τὰ ὑποκάτω, ἐπάνω σκηναὶ καὶ παρασκήνια τὰ ἄνω.

(4) Σήμερον φαίνονται τρεῖς θύραι, μία ἐν τῷ μέσῳ, ἀνοικτή, καὶ δύο κατὰ τὰ πλάγια, κεκλεισμέναι διὰ δύο ἐκάστη κατὰ μῆκος τοποθετημένων πωρῶνων λίθων, ὧν οἱ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ἔχουσι καὶ ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν καὶ εἶνε ἀντιστροφῶς ἐνφοκοδομημένοι.

θεάτρου. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ὁμῶς δὲν ἦτο διώροφον, διότι ἐξυψοῦτο τὸ πολὺ μέχρι τοῦ θριγκοῦ (τοῦ ὑπερθύρου) τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου· θὰ εἶχεν ἄρα ὕψος ταπεινότερον τῶν 5 μέτρων. Τοῦτο συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι ὁ θριγκὸς τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου ἔχει πρόσοψιν (θὰ ἦτο ἄρα ὁρατὸς) καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, οὐ μόνον δηλ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρκτικὴν, κατὰ τὴν πλευρὰν ἣ συνείχετο ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ προκειμένου δωματίου (1). Τοιοῦτον δωμάτιον ὑπῆρχε πιθανῶς καὶ κατὰ τὸ ἀντίθετον μέρος τῆς σκηνῆς, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ σωζομένου ἐκεῖ λειψάνου τείχους παρὰ τὸ κατώφλιον τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου (2).

Ἐμπροσθεν δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς παρὰ τὴν λιθίνην περιφέρειαν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 0,68 ἀπὸ ταύτης, ὑπῆρχε τὸ προσκίηνιον, οὔτινος σώζεται νῦν ἢ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου βάσις, ἣτις ἐκτείνεται εἰς μῆκος 22,60, ἀκολουθῶς κάμπτεται ὀρθογωνίως πρὸς ἑκατέραν τῶν παρόδων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ ὀρθογώνιον κατασκευάσμα μῆκους 2,55, πλάτους 1,00, τὰ καλούμενα παρασκήνια, ἅτινα, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἦσαν καὶ ταῦτα διώροφα, ἦσαν δηλ. κάτω καὶ ἄνω παρασκήνια. Προχωρεῖ δὲ ἡ βάσις αὕτη τοῦ προσκηνίου, ἐπανερχομένη εἰς τὴν προτέραν διεύθυνσιν, καὶ πέραν τῶν παρασκηνίων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ τὸ κατώφλιον θύρας μικροῦ δωματίου (3), ὃ σχηματι-

(1) Ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 48. Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ εὑρέθη πλησίον τῆς δυσμικῆς πύλης, καὶ νῦν ἐκεῖ κεῖται, γείσον ἔχον καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς πρόσοψιν. Τὸ γείσον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὑπερθύρου τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου.

(2) Ἐντὸς τοῦ χώρου, ὃν θὰ περιελάμβανε τὸ δωμάτιον τοῦτο, ὑπάρχει τείχος βαῖνον παραλλήλως τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τείχους τοῦ ὑποβαστάζοντος τὴν κλίμακα, δι' ἧς ἀνήρχετο τις ἐπὶ τῶν ἄνω ὀρόφων τῆς σκηνῆς. Τὸ τείχος τοῦτο ὁμῶς εἶνε μεταγενέστερον κτίσμα, δὲν ἔχει δὲ θεμέλια ἀρχαῖα, οἷα ἔχουσι οἱ λοιποὶ τοῖχοι τῆς σκηνῆς. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῶ τὰ ἐν τῷ Gr. Theater τοῦ Δαῖρφελδ, σ. 129, ὅτι ἐνταῦθα ἐσηματίετο διὰ τοῦ περι οὗ ὁ λόγος τείχους δεύτερον ἀνωφερὲς ἐπίπεδον, δι' οὗ ἐδύνατό τις νὰ ἀνέρχεται ἐπὶ τῶν ἄνω τῆς σκηνῆς, διαρκούσης τῆς παραστάσεως, χωρὶς νὰ γίνηται ὁρατὸς ὑπὸ τῶν ἐν τῷ κοίλῳ καθημένων θεατῶν.

(3) Αἱ θύραι αὗται εἶνε δεδηλωμένοι διὰ τῶν γραμμάτων Η καὶ Ι ἐν τῷ ἐν Fouilles d'Epidaure πίνακι II σχεδ. 3. Σημειωτέον δ' ὅτι ἰκανὸν μέρος τῶν ἐκ πῦρου λίθου παραστάδων ἑκατέρας τῶν θυρῶν τούτων σώζεται εἰσέτι κατὰ

ζεται παρ' ἐκάτερον τῶν ἄκρων τοῦ χώρου τοῦ προσκηνίου.

Ἦτο δὲ τὸ προσκηνίον τοῦτο εἶδος στοᾶς, ἦν ἀπετέλουν 18 ἐν ὄλῳ ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης βάσεως (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς βάσεως τῶν παρασκηνίων) ἐπικαθήμενοι ἡμικίονες ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, πεπονημένοι ἐκ πώρου λίθου, ὑποβαστάζοντες θριγκὸν ἀποτελούμενον ἐκ μονολίθου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος (1) καὶ ἐκ γείσου (2). Ἀβέβαιον δ' εἶνε ἂν οἱ ἡμικίονες οὗτοι ἐπεκόσμου τοῖχον βαίνοντα καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ προσκηνίου. Μᾶλλον πιθανὸν εἶνε ὅτι ἕκαστος αὐτῶν συνείχετο τειχώματι ἐκ πωρίνων πλακῶν προέχοντι αὐτοῦ κατὰ 0,08, ἀποτελοῦντι οἰονεὶ περιθώριον τοῦ ἡμικίονος (3). Ὁ μεταξὺ δὲ τῶν οὕτω περιβεβλημένων ἡμικίωνων χῶρος ἔμενε κενός, προκειμένου δὲ νὰ γείνη δραματικὴ τις ἐν τῷ θεάτρῳ παράστασις ἐκαλύπτετο διὰ προσαρμοζομένων ξυλίνων γραπτῶν πινάκων, φερόντων παραστάσεις ἀναλόγους πρὸς τὸ μέλλον νὰ διδαχθῇ δρᾶμα (4). Μό-

χώραν. Εἶνε δὲ αὗται ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐντελῶς ὅμοιαι ταῖς παραστάσι τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου.

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸ διάζωμα τοῦτο δὲν ἔχει καμπύλην τὴν ἐπιφάνειαν, ὡσπερ τὸ τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου (ἴδ. σ. 94), ἀλλ' ὀριζόντιον. Τὸ ἐπιστύλιον δὲ εἶνε διηρημένον εἰς τρεῖς χώρας, ὡσπερ καὶ ὁ τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου καὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομημάτων ἰωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ.

(2) Σπειραὶ τῶν ἡμικίωνων τούτων εὐρέθησαν ἰκαναὶ τὸν ἀριθμὸν, ἡμίσεις, τρία τέταρτα (αἱ κατὰ τὰς γωνίας τῶν παρασκηνίων) καὶ ἓν τέταρτον (αἱ κατὰ τὰς γωνίας, καθ' ἃς κάμπει ἡ βᾶσις τοῦ προσκηνίου ὅπως σχηματισθῶσι τὰ παρασκηνία). Διακρίνονται δὲ τῶν σπειρῶν τὰ ἔχνη ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ προσκηνίου, ὥστε οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὅτι 18 ἦσαν οἱ τὸ προσκηνίον μετὰ τῶν παρασκηνίων ἀποτελοῦντες ἡμικίονες (λογιζομένων ἐν τούτοις καὶ τῶν ἐνός τετάρτου καὶ τριῶν τετάρτων κίωνων).

(3) Τοιαῦται πλάκες εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ καὶ δὴ αἱ ἀνήκουσαι εἰς τοὺς γωνιακοὺς κίονας τῶν ἀνατολικῶν παρασκηνίων.

(4) Ὅτε ἀπεκάλυψα τὸ θέατρον, ἐν ἔτει 1881, τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος βᾶσιν τοῦ προσκηνίου, ἐφ' ἧς οἱ ἡμικίονες, ἐξέλαβον ἀδιστακτικῶς ὡς βᾶσιν τοῖχου κεκοσμημένου δι' ἡμικίωνων, ὑπέθεσα δηλ. ὅτι ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τῶν ἡμικίωνων ὑπῆρχε τοῖχος κατ' ἀκολουθίαν ἐταῦτισα τὸν τοῖχον τοῦτον πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ κατὰ Πολυδεύκην (IV, 124) ὑποσκηνίου, περὶ οὗ λέγει οὗτος: «Τὸ δὲ ὑποσκηνίον» χίοσι καὶ ἀγαλματίοις κεκόσμητο πρὸς τὸ θέατρον τετραμμένοις, ὑπὸ τὸ λογεῖον κείμενον» (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα σ. 22). Τοῦτο δὲ ἀπεδέξατο καὶ ὁ Δαιρφέλδ, ὅτε πρώτην φοράν ἐν ἔτει 1884 εἶδε τὸ ἀποκαλυφθὲν τοῦτο θέατρον καὶ συνέταξέ μοι τὰ νέα σχέδια τοῦ κοίλου καὶ ἰδίως τῆς σκηνῆς,

νον ὁ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ προσκηνίου μεταξύ δύο ἡμικιόνων χώρος ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ κέντρου τῆς ὀρχήστρας δὲν ἐκαλύπτετο ποτὲ ὑπὸ πίνακος, ἀλλ' ἔμενε κενός, διότι ἐνταῦθα ὑπῆρχε θύρα, ὡς δηλοῦται ἐξ ὅπῃς ὑπαρχούσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως· ὁ χώρος δὲ ὁ κατὰ τὰς πλαγίας μικρὰς πλευρὰς τῶν παρασκηνίων ἐκαλύπτετο ὀλόκληρος διὰ λιθίνων πλακῶν (1)· ὁ ἔμπροσθεν ὁμως,

ἂ ἐδημοσίευσεν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 πίν. Α' καὶ Β'. Οὕτω ἀναπαρέστησεν οὗτος ἐν πίν. Β' εἰκ. 5 (ἴδε καὶ Fouilles d' Epidauré πίν. 111, 5) τὸν τοῖχον τοῦτον τοῦ ὑποσκηνίου καὶ οὕτω ἀνεδημοσιεύθη ὁ τοῖχος οὗτος ἐν τοῖς Denkmäler τοῦ Baumeister, σ. 1734 πίν. LXV, ἐν Epidauré τῶν Defrasse-Lechat, σ. 209, καὶ ἀλλαχοῦ. Ἄλλ' ἐν ἔτει 1886, ἀποκαλυφθέντος τοῦ παρὰ τὸν Ὄρωπὸν θεάτρου (τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀμφιαράου), εἰδείχθη, ὅτι τὸ θεάτρον τοῦτο εἶχεν ὑποσκήνιον κατὰ Πολυδεύκην, τοιοῦτον, οἷον καὶ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου· ἔφερε δὲ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἐπιγραφὴν: ὁ δεῖνα ἀγωνοθετήσας τὸ προσκηνίον καὶ τοὺς πίν[ακας] . . . Ἐδείχθη ἄρα ὅτι τοῦτο τὸ κατὰ Πολυδεύκην ὑποσκήνιον ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων προσκηνίον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ προσκηνίον τοῦ μνημονευθέντος θεάτρου παρὰ τὸν Ὄρωπὸν εἶχε κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν πίνακας μεταξύ τῶν ἡμικιόνων, ὅπερ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων τῶν ἡμικιόνων τούτων, καὶ ἐπειδὴ τοιοῦτους πίνακας εἶχε καὶ τὸ ἐν Δήλῳ θεάτρον, ὡς ἐξ ἐπιγραφῆς δηλοῦται (Bull. d. corr. hellénique, 1894 σ. 162) καὶ τὸ ἐν Ἀσσοῦ τῆς Τρωάδος, ὡς φαίνεται, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ τὸ προσκηνίον τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου οὐχὶ τοῖχον, ἀλλὰ πίνακας εἶχε μεταξύ τῶν ἡμικιόνων. Ὁ Δαίρφελδ ἀδιστακτικῶς ἀποφαίνεται ὅτι πίνακας εἶχε τοῦτο καὶ οὕτω νῦν ἀναπαριστᾷ αὐτὸ ἐν πίν. VI τοῦ συγγράμματός του: Das griechische Theater.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πρὸς τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς τοῦ παρὰ τὸν Ὄρωπὸν θεάτρου ἔφερον καὶ ἄλλην ἐπὶ ἐπιστυλίου ἐπιγραφὴν, τὴν δε: ὁ δεῖνα ἱερεὺς γενόμενος—τὴν σκηνὴν καὶ τὰ θυρώμ[ατα] τῷ Ἀμφιαράῳ. Τὸ ἐπιστυλίον τοῦτο ἀνῆκε κατὰ τὸν Δαίρφελδ εἰς τὸ ἔμπροσθεν τοῖχος τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς (Das griech. Theater σ. 108 εἰκ. 42), ὃ ἐστὶν εἰς τὸν ὄπισθεν τοῖχον τοῦ κατὰ Βιτροῦδιον λογεῖου. Ἐπιβεβαιοῦται ἄρα ἐκ τούτων, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τῆς σκηνῆς τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου ἦτο διώροφον καὶ ὅτι τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα, ἔμπροσθεν τοῦ ὀποῦ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ὑπῆρχε τὸ προσκηνίον, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι κυριολεκτικῶς σκηνὴν.

Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὰ μέρη ταῦτα τῆς σκηνῆς τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου καὶ τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας γραπτοὺς πίνακας σημειωτέον ὅτι καὶ τὰ κάτω καὶ τὰ ἄνω παρασκήνια ἐκοσμοῦντο διὰ γραφῶν, εἶχον δηλ. σκηνογραφίας, ὡς δηλοῦται κυρίως ἐξ ἐπιγραφῆς ἐκ Δήλου (Bull. d. corr. hellénique 1894 σ. 163): γράψαι τὰς σκηνὰς καὶ τὰ παρασκήνια ἀπὸ τε ἐπάνω καὶ τὰ ὑποκάτω.

(1) Τοῦτο εἶνε βέβαιον, διότι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν παρασκήνιον διακρίνονται

ὁ ἀπέναντι τοῦ κοίλου, δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχεν, ἢ πῶς ἐκαλύπτετο (1). Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἔμενον οὗτος ἀνοικτός,

ἐναργῶς, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς βάσεως, τὰ ἔχνη τῶν πλακῶν, δι' ὧν ἀπετελεῖτο ἐκεῖ τοῖχος.

(1) Ὁ Δαίρφελδ ὁρῶμενος ἐξ ὅπῃς ὑπαρχούσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως εἰκάξει ὅτι ἐνταῦθα ἦσαν τοποθετημένοι οἱ περιιακτοὶ (ἴδε Das gr. Theater σελ. 126).

Περὶ τοῦ προσκηνίου ὄντος τοῦ λόγου σημειωτέον ὅτι ὁ Δαίρφελδ φρονεῖ, ὅτι δυνατόν τοῦτο νὰ εἶνε ὑστερώτερον τῆς σκηνῆς, νὰ μὴ εἶνε δηλ. τῶν μερῶν τοῦ θεάτρου, ἀ ψυχοδόμησεν ὁ Πολύκλειτος. Εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην ὁρᾶται κυρίως ἐκ τούτου ὅτι ἡ βᾶσις αὐτοῦ (ἐφ' ἧς ἦσαν οἱ ἡμικίονες) κεῖται ὑψηλότερον κατὰ 0,12 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐκεῖ πλησίον ἐξικνουμένης λιθίνης περιφερείας τοῦ κύκλου τῆς ὀρχήστρας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ φαινόμενον τοῦτο, λέγει, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προσέρχεται ἐκ καθιζήσεως, διότι προκειμένου νὰ γείνη καθίζησις, ἔπρεπε μᾶλλον νὰ καθίσῃ ἡ βᾶσις τοῦ προσκηνίου, ἣτις ἔφερε βάρος καὶ οὐχὶ ἡ οὐδὲν βάρος φέρουσα περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας, συμπεραίνει ὅτι τὸ προσκηνιον πιθανῶς δὲν ψυχοδομήθη συγχρόνως τῇ ὀρχήστρᾳ καὶ τῇ σκηνῇ, ἀλλ' ἐν χρόνους ὑστερωτέροις, ὅτε ἡ λιθίνη περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας θὰ ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ χώματος (Das gr. Theater σ. 132).

Ἄλλ' ὅτι ἡ λιθίνη περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας ἐκαλύφθη ποτὲ διὰ χώματος καὶ οὕτως ἀνυψώθη τὸ ὑπὲρ αὐτὴν ἔδαφος δὲν μοι φαίνεται δυνατόν. Τὸ μέρος αὐτῆς τὸ πρὸς τὸ προσκηνιον, ὅπερ κεῖται νῦν ταπεινότερον τῆς βάσεως τοῦ προσκηνίου, ἔχει καθίσει καὶ ἐκ τούτου προσέρχεται ἡ διαφορὰ τοῦ ὕψους τῶν δύο τούτων ἐπιπέδων. Ναὶ μὲν ἡ βᾶσις τοῦ προσκηνίου ἔφερον ἰκανὸν βάρος, ἀλλ' αὕτη δὲν ἐδύνατο νὰ καθίσῃ, διότι ἔχει ἰσχυρὰ θεμέλια· ἡ τὴν περιφέρειαν ὅμως τῆς ὀρχήστρας ἀποτελοῦντες λίθοι, ἄνευ θεμελίων ὄντες, ἐδύναντο εὐκολώτερον νὰ καθίσωσι.

Ὅτι δὲ δὲν εἶνε δυνατόν τὸ προσκηνιον νὰ εἶνε ὑστερώτερον τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ θεάτρου δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς: Ἡ βᾶσις αὐτοῦ προεκτεινομένη, ὡς εἶπον ἐν σελ. 87, ἀποτελεῖ τὰ κατώφλια τῶν παρὰ τὰ παρασκήνια μικρῶν δωμάτων. Ἄλλ' αἱ παραστάδες τῶν θυρῶν τούτων εἶνε ἐντελῶς ὅμοιαι ταῖς παραστάσι τῶν κατὰ τὰς παρόδους πυλῶν τοῦ θεάτρου. Ὁ δεχόμενος ἄρα ὅτι τὸ προσκηνιον εἶνε ὑστερωτέρα προσθήκη δέον νὰ δεχθῇ ὅτι τοιαύτη προσθήκη εἶνε καὶ αἱ πύλαι τοῦ θεάτρου· τοῦτο ὅμως δὲν εἶνε δυνατόν, διότι αἱ πύλαι αὗται ἔχουσι τὸ ὑπέρυθρον ὅμοιον τῷ θριγῶ τῆς ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στοᾶς τῆς θόλου, εἶνε δηλ. προφανῶς τῶν ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου οἰκοδομηθέντων μερῶν τοῦ θεάτρου.

Δὲν ὑπάρχει ἄρα κατ' ἐμὴν γνώμην λόγος τις ὅπως θελήσῃ τις νὰ ὑποστηρίξῃ ἢ καὶ νὰ υποθέσῃ ὅτι τὸ προσκηνιον τοῦ προκειμένου θεάτρου ψυχοδομήθη ὑστερώτερον τῶν λοιπῶν αὐτοῦ μερῶν. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο εἶνε σπουδαῖον ἐν σχέσει πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ Δαίρφελδ περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ θεάτρῳ οἰκοδομῆς λιθίνου προσκηνίου, περὶ τοῦ ὅτι δηλ. λιθινὸν προσκηνιον ψυχοδομήθη τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους, τοῦ προσκηνίου κατὰ τοὺς προ-

διότι ένταῦθα ιδρύθησαν τότε ἀγάλματα, ὧν σώζονται νῦν αἱ βάσεις κατὰ χώραν. Καί ἐν μὲν τῷ πρὸς ἀνατολὰς παρασκηνίῳ ἦτο ἰδρυμένον ἄγαλμα τῆς Λιβίας (1), ἐν δὲ τῷ πρὸς δυσμὰς ἄλλο τι ἄγαλμα, ἴσως ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ εὔρεθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς (2).

Τὸ ὑπὸ τῶν ἡμικιόνων καὶ τοῦ περιγραφέντος θριγκοῦ συγκείμενον προσκηνίον εἶχεν ὕψος ἐν ὄλφ 3 1/2 μέτρων (3) καὶ ὑπεβάσταζεν ἔδαφος ξύλινον ἀποτελοῦν οἰονεὶ τὴν στέγην τῆς στοᾶς ταύτης. Τοῦτο τὸ ἔδαφος, ὃ εἶχε πλάτος 3,20 (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ προεξέχοντος γείσου), εἶνε τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον λογεῖον, ὁ τόπος δηλ. ἐν ᾧ ἐγίνετο ἡ παράστασις. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἐκ 3 1/2 μέτρων ἀπὸ τῆς

τέρους χρόνους κατασκευαζομένου κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας ἐκ ξύλου. Κατὰ τὰ συμπεράσματα ταῦτα δέον νὰ δεχθῆ τις ὅτι τὸ προκείμενον θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου εἶνε τὸ ἀρχαιότερον μετὰ λιθίνου προσκηνίου θέατρον. Τοῦτο δὲ δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον, διότι δὲν ἦτο πάντως ἀνάγκη νὰ προηγηθῶσιν οἱ ἐν Ἀθῆναις τῆς κατασκευῆς λιθίνου προσκηνίου. Ἐξοχος ἀρχιτέκτων, οἷος ὁ Πολύκλειτος, ἐνεωτέρεισεν ἐν τούτῳ κατασκευάσας αὐτὸς πρῶτος λίθινον τὸ προσκηνίον. Διὰ τοῦτο ἄλλως καὶ διεέπρεψεν οὗτος παραγαῶν τι τέλειον ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ προκειμένου θεάτρου καὶ δημιουργήσας δι' αὐτοῦ τὸν κάλλιστον τύπον τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων.

(1) Εὐρέθη ἐκεῖ πλησίον ἢ ἐπιστέφουσα τὸ βᾶθρον πλάξ. (Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 39), ἥτις νῦν εἶνε τοποθετημένη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βᾶθρου. Φέρει δὲ αὕτη τὴν ἐξῆς κατὰ τὸν πρῶτον στίχον ἰκανῶς ἐφθαρμένην ἐπιγραφὴν :

ὁ δᾶμ[ος ὁ Ἐπι]δαυρίων
Λειδίαν Καίσαρος Σεβαστοῦ
γυναῖκα

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκεῖ πλησίον εὐρέθη καὶ ἀρχαῖον τὴν τέχνην ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα μεγάλο φυσικοῦ μεγέθους, ὅπερ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτοῦ εἶχον ἐκλάδει ὡς ἄγαλμα Ὑγείας (Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 29). Μὴ τις δὲ νομίση τυχόν, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἶνε τὸ τῆς Λιβίας, διότι ἡ συμφορὴ αὐτῷ πλήθος εἶνε πολὺ μικρότερα τῆς κοιλότητος ἣν φέρει ἡ ἀνωτέρω πλάξ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἀγάλματος. Ἐκ τῶν μικρῶν τούτων διαστάσεων τῆς πλήθους δηλοῦται ὅτι δὲν ἴστατο τοῦτο, οὔτε ἐπὶ τοῦ ἐν τοῖς δυτικοῖς παρασκηνίοις βᾶθρου, οὔτε παρὰ τὸ κοῖλον, ἐπὶ τῶν βᾶθρων εἰς ἃ καταλήγουσι τὰ ἀναλήμματα (ἴδε σ. 82).

(2) Τοῦτο τὸ ἄγαλμα περιγράφω ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, Παράρτημα σ. 38.

(3) Πρακτικὰ τοῦ 1881, Παράρτημα σ. 27, καὶ τοῦ 1883 σ. 47. Πρβ. καὶ Δαίρφελδ: Das gr. Theater, σ. 127.

ἐπιφανείας τῆς ὀρχήστρας ὕψος τοῦ ἐδάφους τούτου ἀποτελεῖ ἀκριβῶς δώδεκα ρωμαϊκοὺς πόδας, ἐξάγεται ὅτι τὸ μέγεθος τῆς ὀρχήστρας, τὸ πλάτος τοῦ λογείου καὶ ἰδίως τὸ ὕψος αὐτοῦ, πάντα ταῦτα συμφωνοῦσιν ἀκριβῶς τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Βιτρούβιου (De Architectura, V, 6), ὅστις λόγον ποιούμενος περὶ διαφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου λέγει, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου εἶνε μεγαλειτέρα τῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ τὸ λογεῖον (τὸ ἔδαφος ἐν ᾧ ἐγίνετο ἡ παράστασις) εἶνε στενότερον τοῦ λογείου τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου, διότι ἐν μὲν τῷ λογείῳ τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου ἐνεφανίζοντο ἅπαντες οἱ παντοίας παραστάσεις ἐκτελοῦντες τεχνῖται, τῆς ὀρχήστρας προωρισμένης μόνον διὰ τοὺς γερουσιαστὰς, οἵτινες ἐν αὐτῇ εἶχον τὰς ἔδρας των, ἐν δὲ τῷ λογείῳ τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἐνεφανίζοντο μόνον οἱ ὑποκριταί, οἱ τραγικοὶ καὶ κωμικοί, τῶν λοιπῶν τεχνιτῶν, τῶν χορευτῶν, αὐλητῶν, ἀοιδῶν κτλ., τῶν τεχνιτῶν δηλ. οἵτινες καλοῦνται θυμελικοί, ἐμφανιζομένων ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ. Τοιαύτην διάκρισιν ποιούμενος ὁ Βιτρούβιος μεταξὺ τοῦ λογείου τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου, προσθέτει ὅτι ὄχι μόνον ταῦτα κατὰ τὸ πλάτος διέφερον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ὕψος, διότι τὸ λογεῖον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἔκειτο εἰς ὕψος 10 μέχρι 12 ποδῶν (ὃ ἐστὶν εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἐπὶ τοῦ προσκηνίου τοῦ προκειμένου θεάτρου στηριζομένου δαπέδου), ἐν ᾧ τὸ λογεῖον τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου εἶχεν ὕψος 4 μέχρι 5 ποδῶν. Ἐν τούτοις τὸ κῦρος τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Βιτρούβιου σπουδαίως καὶ κρατερῶς νῦν ἀμφισβητεῖται. Ὁ Δαϊρφελδ, ὀρμηθεὶς ἐξ ὧν ἐνήργησεν ἀνασκαφῶν ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ ἀπὸ τοῦ 1886 καὶ ἐκ τῶν ἔκτοτε ἐπὶ τῶν ἄλλων θεάτρων μελετῶν αὐτοῦ, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Βιτρούβιος λέγων ὅτι ἐπὶ τοῦ 3 1/2 μέτρα ὑψηλοῦ ἐκείνου λογείου, ὡς ὀνομάζει αὐτό, ἐγίνετο ἡ παράστασις, παρεγνώρισεν ἢ συνέχεε τὰ πράγματα. Τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο δάπεδον, ὅπερ δὲν εἶνε ἄλλο τι, ἢ ἡ στέγη τοῦ προσκηνίου, ἐχρησίμευε κατὰ τὸν Δαϊρφελδ μόνον ὅπως ἐμφανίζονται ἐπ' αὐτοῦ θεοί, ἰπτάμεναι μορφαὶ ἢ ὑποκριταί, ὡσάκτις οὗτοι ἔπρεπε νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐπὶ τῆς στέγης οἰκίας ἢ παράστασις δὲν ἐγίνετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐκείνου, ἀλλ' ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ. Ἐνταῦθα παρίστανον οἱ ὑποκρι-

ταί, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δαπέδου, ἐφ' οὗ ἴσταντο καὶ οἱ χορευταί. Εὐγλώττως δὲ καὶ μετὰ δυνάμεως ὑποστηριζομένη ὑπὸ τοῦ Δαίρφελδ ἡ θεωρία αὕτη (1) ἔχει ἤδη ἱκανοὺς ὀπαδοὺς, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς πολεμίους ἐμμένοντας εἰς τὴν κατὰ Βιτρούβιον ἐρμηνείαν τῶν πραγμάτων.

Συνέχονται δὲ τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς μετὰ τοῦ κοίλου διὰ τῶν κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα μεγαλοπρεπῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου, ὧν σώζονται νῦν κατὰ χώραν τὰ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου κατώφλια. Τῶν πρὸς ἀνατολὰς πυλῶν σώζεται κατὰ χώραν καὶ μέρος τῶν ἐκ πάρου λίθου παραστάδων· τῶν δὲ πρὸς δυσμὰς εὐρέθησαν ἱκανοὶ λίθοι τῶν ἀποτελούντων τὰς παραστάδας (2)· εὐρέθησαν δὲ καὶ λίθοι ἐκ τοῦ θριγκοῦ ὃ ἐστὶ τοῦ ὑπερθύρου τῶν πυλῶν τούτων. Ἀπετελεῖτο δὲ ὁ θριγκὸς ἐκ μονολίθου ἐπιστυ-

(1) Ταύτην τὴν θεωρίαν, ἣν ὁ Δαίρφελδ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχεν ἐξενέγκει, ἀναπτύσσει νῦν συστηματικῶς δι' ὅλου τοῦ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Reiss ἐκδοθέντος ἐν ἔτει 1896 συγγράμματος αὐτοῦ *Das griechische Theater*. Πρὸς Ath. Mittheilungen 1897 σ. 439 κέξ. Ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου ἴδε ἐν Lechat-Defrasse, *Epidaur* σ. 214 κέξ.

Δι' εὐστόχου ἐρμηνείας τῆς πρωτοφανοῦς καμπύλης τοῦ κοίλου τοῦ προκειμένου θεάτρου κατέστησεν ἀναμφισβήτητον ὁ Δαίρφελδ (*Das gr. Theater* σ. 123 καὶ 173), ὅτι ἐν τῇ κυκλικῇ αὐτοῦ ὀρχήστρᾳ ἐγίνοντο παραστάσεις καὶ ὅτι τὸ θεάτρον τοῦτο ἦτο προωρισμένον ὅπως ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ γίνονται παραστάσεις, ἐν τῷ ἡμίσει τμήματι αὐτῆς τῷ πρὸς τὴν σκηνήν. Ἄλλ' ἐκ τούτου δὲν ἐπεταί ἀναγκαίως ὅτι οὐδεμία παράστασις ἐγίνετο ἐπὶ τοῦ λογείου, διότι, ἂν τὸ λογεῖον ἐχρησίμευε μόνον διὰ τὰς ἐμφανίσεις θεῶν κλπ., πρὸς τί ἡ τοσαύτη ἀνάπτυξις τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς; διατί ταῦτα ἦσαν διώροφα; διατί ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα θύρα δι' ἧς ἀνήρχετό τις ἀμέσως ἐπὶ τῶν ἄνω ὀρόφων καὶ διατί ὑπῆρχον κλίμακες, δι' ὧν ἀπὸ τούτων κατήρχετό τις διὰ τῶν παρόδων εἰς τὴν ὀρχήστραν; φρονῶ ὅτι ἀληθῶς τὸ προκειμένον θεάτρον ἦτο προωρισμένον διὰ παραστάσεις ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ· ἀλλ' αἱ παραστάσεις αὗται ἦσαν κυρίως οἱ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων τελοῦμενοι μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες· θὰ ἐγίνοντο ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ λογείου παραστάσεις, ἰδίως παραστάσεις κωμωδιῶν (ἴδε σ. 95). Πρὸς τοιαύτας δὲ καὶ ἄλλας τῶν ἀπὸ τῆς Δ' ἑκαονταετηρίδος χρόνων δραματικὰς παραστάσεις, ἐν αἷς ὁ χορὸς ἢ ἦτο λίαν περιορισμένος ἢ εἶχεν ἐκλείψει ἐντελῶς, δὲν ἦτο ἀκατάλληλον τὸ λογεῖον τοῦ προκειμένου θεάτρου.

(2) Τῶν λίθων τούτων ἐτοποθετήθησάν τινες προχειρῶς ὑπὸ τοῦ Kawerau, ἐν ἔτει 1884, ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῶν πυλῶν (οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ἀνοικοδομήσεως τῶν παραστάδων, ἀλλ' ἄπλως ὅπως ὁ ἐπισκέπτης τοῦ θεάτρου συλλαμβάνῃ ἑνωϊάν τινα τῆς διατάξεως τῶν πυλῶν) καὶ οὕτω νῦν κείνται ἐκεῖ διατεταγμένοι,

λίου καὶ διαζώματος, ἔχοντος ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν, ἦν καὶ τὸ διάζωμα τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στοᾶς τῆς θόλου, ἐξ οὗ ἐπιβεβαιουῦται, ὡς εἶπον ἐν σελ. 62, ὅτι ὁ αὐτὸς ἀρχιτέκτων ἐποίησεν ἀμφοτέρω τὰ οἰκοδομήματα, τὴν τε θόλον καὶ τὸ θέατρον. Ἐπὶ τοῦ μονολίθου τούτου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος ἔκειντο γεῖσα μετὰ γεισιπόδων ἐπιστέφοντα αὐτόν.

Ἦσαν δὲ αἱ πύλαι αὗται διπλαῖ. Διὰ παραστάδος δηλ. ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν διηρείτο ἑκατέρα τούτων εἰς δύο πύλας. Καὶ διὰ μὲν τῆς μιᾶς, τῆς κατὰ τι μεγαλητέρας (πλάτος 2,25), εἰσῆρχετο τις εἰς τὰς παρόδους καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ὄρχήστραν, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας (πλ. 1,81) εἰσῆρχετο τις εἰς χῶρον ἀνωφερῆ, ὅστις ἦτο τὸ ὑπόθεμα λιθίνης κλίμακος, δι' ἧς ἀνήρχετο τις εἰς τὰ ἄνω παρασκήνια καὶ τὰ λοιπὰ ἀνώγεια οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς. Ἀπὸ τῶν ἀνωγείων δὲ τούτων οἰκοδομημάτων κατήρχετο τις διὰ τῆς αὐτῆς κλίμακος εἰς τὰς παρόδους καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ὄρχήστραν, διότι ἄλλη κλίμαξ ἐκ δύο ἢ τριῶν βαθμίδων συγκειμένη, ἀποτελοῦσα κατ' ἀντιθετον φορὰν συνέχειαν τῆς ἀνωτέρω κλίμακος, θὰ ὑπῆρχεν ἐν ἑκατέρῃ τῶν παρόδων. Πλάξ τις προερχομένη, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν βαθμίδων τούτων σώζεται νῦν κατὰ χώραν ἐν ἑκατέρῃ τῶν παρόδων (1). Ὑπῆρχεν ἄρα ἄμεσος συγκοινωνία τοῦ λογεῖου καὶ τῶν ἀνωγείων οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς μετὰ τῆς ὄρχήστρας διὰ τῶν παρόδων. Ἀνελθὼν τις δηλ. ἔξωθεν εἰς τὰ ἀνώγεια τῆς σκηνῆς οἰκοδομήματα, ἐδύνατο νὰ κατέλθῃ ἐκ τούτων διὰ τῆς παρόδου εἰς τὴν ὄρχήστραν, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ δι' ἧς εἰσῆλθε πύλης καὶ εἰσέλθῃ ἀκολούθως εἰς τὴν πάροδον διὰ τῆς ἐτέρας πύλης. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐδύνατό τις ἀπὸ τῆς ὄρχήστρας νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ λογεῖον, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ διὰ τῆς μιᾶς πύλης καὶ εἰσέλθῃ διὰ τῆς ἐτέρας.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς τοίχους τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς σημειωτέον ὅτι οὗτοι κατὰ τοὺς ρωμαίκοὺς τούλάχιστον χρόνους θὰ ἐκοσμοῦντο δι' ἀγαλμάτων, διότι πλὴν τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθέντων ἀγαλμάτων εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ καὶ τρία

(1) Ἀμφοτέροι αἱ πλάκες αὗται εἶναι δεδηλωμένοι διὰ τῶν γραμμάτων Κ' καὶ Ζ' ἐν τῷ ἐν Fouilles d'Épidaure πίνακι II σχέδ. 3.

ἄλλα ἀκέφαλα ἀγάλματα ἡμίσεος φυσικοῦ μεγέθους, ἄγαλμα γυναικεῖον (1), καὶ ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγιείας (2). Μικρομεγέθη ὄντα τὰ ἀγάλματα ταῦτα ἦσαν ἰδρυμένα ἴσως ἐν κόγχαις, αἵτινες θὰ ὑπῆρχον ἐν τοῖς τοίχοις τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου, οὔτινος τὸ κάλλος καὶ τὴν ἁρμονίαν δύναται τις καὶ σήμερον ἀληθῶς νὰ διακρίνη καὶ ἀποθαυμάσῃ ἐν τοῖς σωζομένοις μεγαλοπρεπέσιν αὐτοῦ ἐρείπιοις. Τοιοῦτον δὲ θέατρον, ἐν ᾧ ὁ Πολύκλειτος ἐδημιούργησεν ἀναμφιβόλως τὸν κάλλιστον τύπον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, θὰ ἐπέδρασε βεβαίως ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα μορφῶν καὶ ἐπὶ τῆς καθόλου διατάξεως τῶν μετὰ ταῦτα οἰκοδομηθέντων ἐν Ἑλλάδι θεάτρων. Τοῦτο μανθάνομεν καὶ παρὰ τοῦ Πausανίου, ὅστις περὶ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ θεάτρου λέγει (II, 29, 11) ὅτι ἦτο «θέας ἄξιον κατὰ τὸ Ἐπιδαυρίων μάλιστα μέγεθος καὶ ἐργασίαν τὴν λοιπὴν».

Ἐτελοῦντο δὲ ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ κατ' ἐξοχὴν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα, ἰδρυθέντες μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (ἴδε σ. 33). Ἴσως μάλιστα ἡ ἰδρυσις τῶν ἀγῶνων τούτων, οἵτινες ἅμα ἰδρυθέντες ἐτελοῦντο πιθανῶς ἐν τῷ σταδίῳ, ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ θεάτρου τούτου. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι ἦσαν τῶν καλουμένων θυμελικῶν ἀγῶνων, ἐτελοῦντο προφανῶς ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ κυκλικῇ ὀρχήστρᾳ τοῦ θεάτρου. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον θὰ ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, ἐπὶ τοῦ κατὰ Βιτρούβιον λογείου αὐτοῦ, καὶ δραματικαὶ παραστάσεις ἰδίως κωμῳδίαί, ἐν αἷς, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἐκλείψει πλέον ὁ χορός. Ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀριθ. 239, ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι Διονύσιος ὁ Ρόδιος εἶχεν ἀνάλαβει νὰ διδάξῃ κωμῳδίας ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ· ἐξ ἐτέρας δὲ ἐπιγραφῆς, (Fouil. d'Épid., σ. 65 ἀριθ. 194), μανθάνομεν ὅτι οἱ Ἐπιδαυριοὶ εἶχον ἀνεγείρει ἐν τῷ ἱερῷ ἀνδριάντα Διομήδει Ἀθηναίῳ ποιητῇ κωμῳδιῶν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Διο-

(1) Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 39 ἀρ. 3.

(2) Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 76.

μήδης οὗτος ἐγένετο ἄξιος ἧς ἔτυχε παρὰ τῶν Ἐπιδαυρίων τιμῆς, διδάξας ἐπιτυχῶς κωμωδίας ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ, ἢ ποιήσας κωμωδίας διδαχθείσας ἐν αὐτῷ.

4.

Τὸ Στάδιον.

(Ἴδε τοπογραφικὸν πῖνακα).

Ὡσπερ διὰ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ θεάτρου ἐγνωρίσαμεν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀκριβεῖ αὐτοῦ μορφῇ τὸ ἑλληνικὸν θέατρον, οὕτω καὶ διὰ τοῦ ἀποκαλυφθέντος σταδίου παρέχεται ἡμῖν σπουδαιοτάτη συμβολὴ πρὸς σύλληψιν ἀκριβοῦς ἐννοίας τῆς μορφῆς καὶ διατάξεως τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου. Συμφώνως τοῖς σωζομένοις καὶ γνωστοῖς σταδίοις ἐπιστεύετο ὅτι αἱ μακραὶ τοῦ σταδίου πλευραὶ ἀπέληγον εἰς ἡμικύκλιον κατὰ τὸν χῶρον τὸν μετὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ἀπέληγον δηλ. εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλουμένην σφενδόνην. Διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου γενομένων ὁμως ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίῳ ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὑποδηλωθῆ καὶ νῦν διὰ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ σταδίου βεβαιούται καὶ ἀναμφισβήτητον καθίσταται ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου δὲν ἦτο οἷον ἐπιστεύομεν, διότι αἱ μακραὶ πλευραὶ αὐτοῦ δὲν ἀπέληγον εἰς ἡμικύκλιον, ἀλλ' εἰς χῶρον ὀρθογώνιον, βεβαιούται δηλ. ὅτι τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου ἦτο μακρὸν ὀρθογώνιον. Καὶ ἄλλα δὲ σπουδαῖα μανθάνομεν ἐκ τοῦ σταδίου τούτου καὶ πολλὰ καθέκαστα καὶ πρωτοφανῆ δεικνύει ἡμῖν τοῦτο, δι' ὧν δυνάμεθα ἱκανῶς νὰ ἐννοήσωμεν τὰ τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου καὶ νὰ σχηματίσωμεν πλήρη σχεδὸν ἐννοίαν αὐτοῦ.

Χρονολογεῖται δὲ τὸ στάδιον τοῦτο ἀπὸ τοὺς πρώτους τού-
λάχιστον χρόνους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., κατ' ἀκολουθίαν
εἶνε τὸ ἀρχαιότερον τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ σωζομένων οἰκοδομημάτων,
ὡς εἶπον ἐν σελ. 33, διότι ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Ε' ἑκα

τονταετηρίδος έτελοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ βεβαίως, γυμνικοὶ ἀγῶνες καὶ νικητὰς τῶν ἀγῶνων τούτων ἐξῦμνει ὁ Πίνδαρος. Τούτῳ δὲ τῷ συμπεράσματι συμφωνοῦσι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ σταδίου, διότι τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένα ἐδώλια ἐκ τῶν παλαιῶν τούτων χρόνων φαίνεται ἀληθῶς ὅτι προέρχονται. Ἐπειτα διὰ τοῦ ἐν τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ έτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, ἀποκαλυφθέντος, ὡς θὰ ἴδωμεν, βάθρου ἀγάλματος ποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους πιστοῦται, ὅτι τὸ στάδιον εἶνε ἀρχαιότερον τοῦλάχιστον τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἦρξατο δὲ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σταδίου ἐν ἔτει 1894 (1). Δὲν ἐπερατώθη δ' αὕτη εἰσέτι, ἔχει ὁμως ἐπὶ τοσοῦτον προχωρήσει, ὥστε γνωρίζομεν πλέον αὐτὸ ἐν τῇ ὅλῃ αὐτοῦ μορφῇ καὶ ἐν τοῖς καθέκαστα. Ἐν τῷ ἐν σελ. 104 παρενθέτῳ φωτοτυπικῷ πίνακι εἰκονίζεται τοῦτο ὡς ἔχει ἀποκαλυφθῆ μέχρι σήμερον, μέχρι τοῦ 1898.

Πλευραὶ τοῦ Σταδίου.

Πρὸς κατασκευὴν τοῦ προκειμένου σταδίου ἐπωφελήθησαν οἱ Ἐπιδαῦριοι χαράδραν κειμένην παρὰ τὴν Θόλον, κατὰ τὴν μεσημβρινὴν βραχῶδη κατωφέρειαν ταπεινοῦ ὀροπέδιου, ἐφ' οὗ κείται ἡ Θόλος καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἰσοπέδωσαν δὲ ἐν πρώτοις τὸ διὰ τοὺς ἀγῶνας ἔδαφος καταλιπόντες δὲ τοῦτο ἀνοικτὸν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐπισωρεύσαντες τὰ ἐξαχθέντα χῶματα πρὸς ἀνατολὰς κατεσκεύασαν οὕτω κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τὴν μικρὰν πλευρὰν τοῦ σταδίου, τὴν πέραν τοῦ τέρματος. Αἱ μακρὰι πλευραὶ ἦσαν ἤδη τὸ πλεῖστον κατεσκευασμένα, διότι ἦσαν αἱ τὴν χαράδραν ἀποτελοῦσαι κατωφέρειαι· δὲν ἐξετείνοντο ὁμως αὐταὶ καθ' ἅπασαν τὴν ἕκτασιν τοῦ σταδίου, μέχρι· δηλ. τῆς ἀφῆσεως, ἀλλ' ἐπεξετάθησαν μικρὸν μέχρι πρὸ τοῦ μέρους ἐκείνου διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως χῶματος (2). Διὰ ταῦτα ὁ Πausανίας τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος στάδιον τάσσει ἐν τοῖς πολλοῖς ἑλλη-

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1894 σ. 13 καὶ τοῦ 1895 σ. 20.

(2) Σημειωτέον ὅτι δὲν ἐπισωρεύθη χῶμα μέχρι τῶν ἄκρων τῶν μακρῶν πλευρῶν, μέχρι δηλ. τῆς ἀφῆσεως, διότι πρὸς τοῦτο ἦτο ἀνάγκη νὰ κατασκευασθῶσιν ἐκεῖ ἀναλήμματα, ἵνα συκρατῶσι τὸ ἐπισωρευθησόμενον χῶμα. Ἐπισώ-

νικοῖς σταδίοις τοῖς ἐκ χώματος κατεσκευασμένοις, λέγων περὶ αὐτοῦ τάδε (II, 27): «καὶ στάδιον, οἷα Ἑλλησι τὰ πολλὰ, γῆς χῶμα», καὶ ἀλλαχοῦ (IX, 23, 1) «καὶ στάδιον (ἐν Θήβαις) κατὰ ταυτὰ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τῷ Ἐπιδαυρίῳ, γῆς χῶμα» (1).

Ἐδώλια κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων πλευρῶν τοῦ σταδίου ἴσταντο ἢ ἐκάθηντο οἱ θεαταί (2).

ρευσις χώματος ἐγένετο μόνον μέχρι τῶν $\frac{3}{4}$ περίπου τῶν μακρῶν πλευρῶν. Πέραν τοῦ μέρους τούτου τὸ ἔδαφος ἔμεινεν ὡς καὶ πρότερον εἶχε, ἔμεινε δηλ. ἐπίπεδον σχεδὸν ἐκατέρωθεν τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἐγένετο ὁ δρόμος. Δὲν ὑπῆρχον ἄρα οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ υπάρχωσιν ἐκεῖ ἐδώλια. Τοῦτο δ' εἶνε πρωτοφανές καὶ διὰ τοῦτο ἀξιοσημείωτον. Ἄν συνήρχοντο καὶ ἐκεῖ θεαταί, οὗτοι θὰ ἴσταντο εὐνόητον δὲ ὅτι δὲν θὰ ἴσταντο πολλοὶ στίχοι θεατῶν, διότι οἱ ἐμπροσθεν τοῦ πρώτου στίχου ἰσάμενοι δὲν ἐδύναντο νὰ βλέπωσιν, ἀφοῦ τὸ ἔδαφος δὲν ἐξυψοῦτο ἵνα δύνανται οὗτοι νὰ ἴστανται ἀμφιθεατρικῶς.

(1) Τὰ στάδια ταῦτα τὰ ἐκ χώματος γῆς, κατὰ τὴν τοῦ Πausανίου ἔκφρασιν, διακρίνονται τῶν λιθίνων σταδίων. Εἶνε δὲ λίθινα στάδια ἐκεῖνα, ἃ δὲν κατεσκευάσθησαν δι' ἐπισωρεύσεως χώματος, ἀλλ' ἔχουσι λίθινα κρηπιδώματα καὶ ἀναλήμματα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐδωλίων, οἷον τὸ ἐν Δελφοῖς, ὅπερ πεποιημένον ὄν ἐκ λίθου ἐκ τοῦ Παρνασοῦ μετεκόσμησεν Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς διὰ πεντηλῆσιου μαρμάρου (Πaus. X, 32, 1), τὸ ἐν Ἀθήναις Παναθηναϊκὸν στάδιον, ὅπερ ὁ αὐτὸς Ἡρώδης ἐκ μαρμάρου ᾠκοδόμησε (Πaus. I, 19, 7), καὶ τὸ ἐν τῷ Ἰσθμῷ στάδιον (Πaus. II, 1, 7).

Κατὰ ταῦτα ὀρθῶς ὁ Pausanias λέγει περὶ τοῦ προκειμένου ἐν τῷ Ἰερῷ σταδίῳ, ὅτι τοῦτο ἦτο γῆς χῶμα. Ἐχει τοῦτο ἀληθῶς ἐδώλια, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ὅλας τὰς πλευράς, ἀλλ' ἐν μικρῷ σχετικῶς μέρει, οὐδ' ἔχει κρηπιδώματα ἢ ἀναλήμματα, ἀλλ' εἶνε κατεσκευασμένον δι' ἐπισωρεύσεως χώματος.

(2) Διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἐλληνικοῦ σταδίου, ἄτε διὰ θεατὰς προωρισμένον, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι ἐνίοτε θέατρον (πρβ. σ. 75 σημ. 2), κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἕτερον μέρος, πρὸς τὸν ἐπίπεδον χώρον, ἐν ᾧ ἐγένοντο οἱ ἀγῶνες, ὃν ἐκάλουν κυριολεκτικῶς στάδιον ἕνεκα τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ὁ δρόμος, ὅστις εἶχε μῆκος ἐνός σταδίου. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς εἰδικῆς αὐτῆς σημασίας ἢ λέξεως στάδιον ἐπεξετάθη εἰς τὸ ὅλον ἀγωνιστικὸν κατασκευάσμα, καθ' ὃν τρόπον ἡ λέξις θέατρον ἐκ τοῦ κοίλου (ἐκ τοῦ ἐνός τῶν τριῶν μερῶν τοῦ θεάτρου) ἐπεξετάθη εἰς τὸ ὅλον θεατρικὸν οἰκοδόμημα.

Ὅτι δὲ ἡ λέξις θέατρον δὲν σημαίνει πάντοτε τὸ θέατρον ἢ τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἐνίοτε σημαίνει καὶ πάντα ἄλλον τόπον, ἐν ᾧ συνέρχονται θεαταί, κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ διὰ τοὺς θεατὰς προωρισμένον μέρος τοῦ σταδίου, ἐδήλωσα ἐν σ. 75 σημ. 2. Τοῦτο δὲ βεβαιοῦται πρὸ πάντων διὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἐν C. I. A. II, 176: ποίησις τοῦ σταδίου καὶ τοῦ θεάτρου τοῦ Παναθηναϊκοῦ. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος, περὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου· ῥητῶς ἄρα διακρίνεται τὸ στάδιον, τὸ μέρος ἐν ᾧ ἐτε-

Καθ' ὃν δὲ χρόνον κατεσκευάσθη τὸ στάδιον, κατὰ τὴν Ε' τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδα, ἐλαξεύθησαν διὰ τοὺς θεατὰς ἐδώλια ἐπὶ τοῦ βράχου· ὅπου δὲ ὁ βράχος δὲν ἦτο στερεός, ἢ ὅπου ὑπῆρχε χῶμα, προσετέθησαν μικρὰ λιθάρια μετὰ πηλοῦ καὶ ἀπετέλεσαν οὕτω στερεὸν ἔδαφος συνεχίζον τὰ λαξευτὰ ἐδώλια. Οὕτως ἅπαντα τὰ ἐδώλια τότε ἦσαν τὸ μὲν ὀλόκληρα λελαξευμένα ἐπὶ τοῦ βράχου τὸ δὲ ἐν μέρει λελαξευμένα καὶ διὰ μικρῶν λιθαρίων συμπεπληρωμένα, τὸ δὲ ὀλόκληρα διὰ μικρῶν ὡσαύτως λιθαρίων κατεσκευασμένα (1).

Ἐπὶ τῆς μικρᾶς (τῆς ἀνατολικῆς) πλευρᾶς, ἣτις ἔχει ἅπασα σχηματισθῆ δι' ἐπισωρεύσεως χώματος, τὰ ἐδώλια κατεσκευάσθησαν διὰ μεγάλων σχετικῶς λίθων. Σώζεται δὲ σήμερον τῶν ἐδωλίων τούτων μία σειρά, ἡ κατωτάτη· ἄγνωστον δ' ἂν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ὑπὲρ τὴν σειράν ταύτην ἐδώλια.

Ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς μακρᾶς πλευρᾶς διακρίνονται σήμερον τέσσαρες σειραὶ ἐδωλίων, αἶ εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ μικρῶν λιθαρίων.

Ἐπὶ δὲ τῆς μεσημβρινῆς μακρᾶς πλευρᾶς σώζονται πέντε σειραὶ τοιούτων ἐδωλίων, ἅτινα κατὰ τὴν γωνίαν, κατὰ τὸ μέρος δηλ. ἐνθα κάμπτουσιν ὅπως ἀποτελέσωσι τὰ ἐδώλια τῆς μικρᾶς (τῆς ἀνατολικῆς) πλευρᾶς, εἶνε λελαξευμένα ὀλόκληρα ἐπὶ τοῦ βράχου· κάμπτουσι δ' ἐνταῦθα τὰ λαξευτὰ ταῦτα ἐδώλια ὀρθογωνίως, ὅπερ σπουδαιότατον, διότι οὕτω βεβαιοῦται ὅτι ὄχι μόνον ὁ χώρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες (ὁ ὑπὸ ὑδραγωγείου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, περιβαλλόμενος) εἶνε ὀρθογώνιος, ἀλλὰ καὶ αἱ πλευραὶ ἐν αἷς ἦσαν τὰ ἐδώλια (2). Τὸ ὅλον ἄρα σχῆμα τοῦ σταδίου ἦτο ὀρθογώνιον.

λείτο ὁ δρόμος, καὶ τὸ θέατρον, αἶ πλευραὶ τοῦ οἰκοδομήματος ἐφ' ὧν ἐκάθητο οἱ θεαταί. Καὶ ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ἐλευσίνος (Athen. Mittheilungen, 1894 σ. 180) ἀπαντᾷ θέατρον τὸ ἐπὶ τοῦ σταδίου. (Ἴδε Reiss-Dörpfeld: Das gr. Theater σ. 281).

(1) Ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν δύναται τις μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπῃ ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀληθῶς ἐδώλια, ὅτι δηλ. ἐκάθητο ἐπ' αὐτῶν ἀμέσως οἱ θεαταί, διότι δυνατὸν νὰ ἦσαν ἀπλῶς ὑποθέματα ἐδωλίων ἐκ ξύλου.

(2) Διὰ τῶν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ σταδίῳ γενομένων ἐργασιῶν, δι' ὧν ἀπεκαλύφθη ἡ ἄφεςις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, εἶχε φανῆ ὅτι ὁ χώρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, ὁ ὑπὸ ὑδραγωγείου καὶ οὗτος περιβαλλόμενος, εἶχε σχῆμα

Ἐδώλια κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους. Ἐν τοῖς ὕστερον δὲ χρόνοις, τοῖς ἀπὸ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., ὡς φαίνεται, ἤρξαντο οἱ Ἐπιδαύριοι ἀντικαθιστῶντες βαθμηδὸν τὰ παλαιότερα ταῦτα ἐδώλια διὰ κανονικῶν τὸ σχῆμα λιθίνων ἐδωλίων (ἐκ τιτανολίθου). Ἐμεινε δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἡμιτελές, διότι ἐτοποθετήθησαν τοιαῦτα ἐδώλια μόνον κατὰ τὸ μέσον περιπέου τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ ταῦτα οὐχὶ κανονικῶς διὰ τοῦτο ποῦ μὲν ἐκτείνονται ταῦτα περισσότερον, ποῦ δὲ ὀλιγώτερον, καὶ ποῦ μὲν εἶνε τοποθετημένοι περισσότεραι σειραὶ (ἐν τῇ ἀρκτικῇ πλευρᾷ), ποῦ δὲ ὀλιγώτεραι (ἐν τῇ μεσημβρινῇ πλευρᾷ) (1).

Σώζονται δὲ τῶν λιθίνων τούτων ἐδωλίων κατὰ χώραν μόνον αἱ κατώτεραι σειραὶ. Οἱ τὰς ἀνωτέρω σειρὰς ἀποτελοῦντες λίθοι εἶχον ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐκτοπισθῆ ὑπὸ δένδρων καὶ θάμνων φυέντων δι' αὐτῶν. Ἐλάχιστοι δὲ τούτων σώζονται κατὰ χώραν, ὥστε δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ πόσαι ἀκριβῶς σειραὶ ἐδωλίων ὑπῆρχον, διότι καὶ τινὰ τούτων, τὰ κατὰ τὸ ἀνώτατον ἄκρον, ἔχουσι καθ' ὀλοκλήρους σειρὰς ἐκλείψει, ὡς φαίνεται.

Τέμνονται δὲ τὰ ἐδώλια διὰ κατεστραμμένων νῦν τὸ πλεῖστον κλιμάκων, αἵτινες ἦγον ἀπὸ τῆς κατωτάτης εἰς τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων. Δὲν κεῖνται δ' αἱ κλίμακες αὗται κατ' ἴσας ἀπ'

ὀρθογώνιον· δὲν εἶχεν ὅμως ἐξακριβωθῆ ἂν κατὰ τοιοῦτον σχῆμα ἦσαν διατεταγμένα καὶ τὰ ἐδώλια. Τοῦτο ἐβεβαιώθη νῦν διὰ τοῦ προκειμένου σταδίου, οὗτω δὲ ἐπιστάθη πλέον ὅτι τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου ἦτο ὀρθογώνιον.

Οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος δῆλον εἶνε ὅτι τὰ στάδια, ἃ ἔχουσι οὐχὶ ὀρθογώνιον ἀλλ' ἡμικυκλικὸν τὸν μετὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου χώρον, ἃ ἔχουσι δηλ. τὴν καλουμένην σφενδόνην, κατεσκευάσθησαν, ὡς φαίνεται, ἢ μετεποιήθησαν κατὰ τοὺς ρωμαίκοὺς χρόνους.

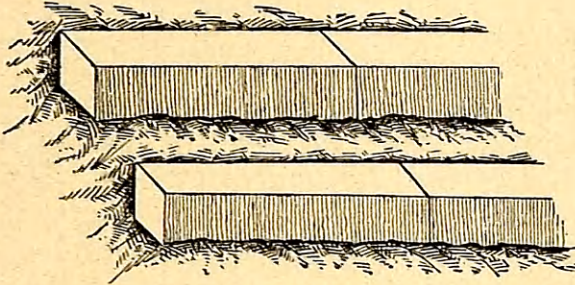
(1) Ἐπειδὴ τὸ ἔργον ἔμεινε ἡμιτελές, διὰ τοῦτο διεσώθησαν ἐν μέρει τὰ ἀνωτέρω περιγραφέντα ἀρχαιότερα ἐδώλια τὰ ἐκ λαξευμάτων ἐν τῷ βράχῳ καὶ μικρῶν λιθαρίων. Εἶνε δὲ ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι, προκειμένου νὰ ἀντικατασταθῶσι τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἐδώλια, ἤρξατο ἡ ἀντικατάστασις ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἐνταῦθα ἄρα ἦτο ἡ καλλίτερα ἐν τῷ σταδίῳ θέσις.

Ὁ θεατὴς καθήμενος κατὰ τὸ μέσον τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐδύνατο νὰ βλέπῃ ἀληθῶς τὰ ἐν τῷ σταδίῳ τελούμενα καλλίτερον, ἢ ἐξ ἄλλης οἰασθήποτε θέσεως, διότι ἔβλεπεν ἐξ ἴσης ἀποστάσεως καὶ εἰς τὸ τέρμα καὶ εἰς τὴν ἄφεισιν τοῦ δρόμου. Βλέπων δὲ τοὺς ἀγωνιζομένους δρομεῖς ἐκ τοῦ πλαγίου διέκρινε τὰς κινήσεις τούτων πολὺ εὐκρινέστερον καὶ εἶχε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του εἰκόνα τῶν τελουμένων πολὺ γραφικωτέραν, ἢ ἂν ἐκάθητο ἐν τῇ μικρᾷ τοῦ σταδίου πλευρᾷ, ὅτε θὰ ἔβλεπε τοὺς δρομεῖς κατ' ἐνώπιον.

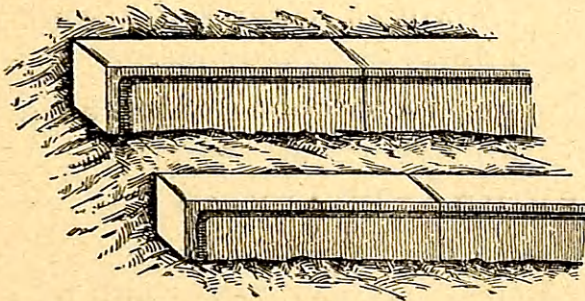
ἀλλήλων ἀποστάσεις, ἀλλὰ ποῦ μὲν ἀφίστανται περισσότερο (ἐν τῇ μεσημβρινῇ πλευρᾷ), ποῦ δὲ ὀλιγώτερον (ἐν τῇ ἀρκτικῇ πλευρᾷ).

Εἶνε δὲ τὰ ἐδώλια ἀπλούστατα τὸ σχῆμα. Ἐπιμήκεις ὀρθογώνιοι λίθοι κείμενοι ὁ εἰς παρὰ τὸν ἕτερον, ἄνευ συνδέσμου τινός, ἀποτελοῦσι τὰ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἐδώλια, οἷα εἰκονίζονται ἐν τῷδε τῷ σχεδιογραφῆματι:

1. Ἐδώλια.

Τοιαῦτα ἀκριβῶς ἐδώλια ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ ἀρκτικῇ πλευρᾷ. Ὑπάρχουσιν ὅμως ἐν τῇ πλευρᾷ ταύτῃ καὶ ἄλλα ἐδώλια, ἅτινα ἔχουσι τὴν ἔμπροσθεν ἐπιφάνειαν κεκοιλωμένην, ὥσπερ καὶ τὰ τοῦ θεάτρου. Ταῦτα ἔχουσι τὸδε τὸ σχῆμα:

2. Ἐδώλια.

Τὸ ὕψος τῶν ἀποτελούντων τὰ ἐδώλια λίθων εἶνε ὅτε μὲν μεγαλύτερον ὅτε δὲ μικρότερον, κατὰ μέσον ὄρον εἶνε 0,40. Ἐπίσης διάφορον εἶνε καὶ τὸ πλάτος αὐτῶν· τὸ μὲν πλάτος τῶν λίθων εἶνε κατὰ μέσον ὄρον 0,40, τὸ δὲ πλάτος τοῦ ἐκ χώματος

ἐδάφους, δι' οὗ συμπληροῦται τὸ ὅλον πλάτος τῶν ἐδωλίων, εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον 0,60 μέχρι 0,80. Τὰ ἐδῶλια ἄρα ἔχουσι κατὰ μέσον ὄρον ὕψος μὲν 0,40, ὅλον δὲ πλάτος 1,00 μέχρι 1,20.

Αἱ διαφοραὶ καὶ ἀνωμαλίαι αὐταὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ τὰς διαστάσεις τῶν ἐδωλίων καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις τῶν κλιμάκων δεικνύουσιν ἐπαρκῶς, ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος λίθινα ἐδῶλια δὲν ἐτοποθετήθησαν ἅπαντα συγχρόνως καὶ κατὰ ὠρισμένον σχέδιον, ἀλλὰ κατὰ δύο τοῦλάχιστον διαφόρους ἐποχάς, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πρὸς διάθεσιν χρηματικῶν πόρων, ὡς φαίνεται.

Φέρουσι δὲ τὰ προκείμενα ἐδῶλια, ἰδίως τὰ τῶν κατωτάτων σειρῶν, κεχαραγμένας πολλὰς ἀναθηματικὰς τῶν Ἀσκληπιῶ ἐπιγραφάς, συνισταμένας ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον εἰς ἀπλὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέτου. Τούτων τῶν ἱκανῶς ἐφθαρμένων καὶ δυσαναγνώστων ἐπιγραφῶν ἀνακοινῶν ἔνταυθα τὰς ἐξῆς:

α') Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν ἐδωλίων τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς:

1 ΣΚΥΘΑΣΣΩΣΙΑΑΣΚΛΑΠΙΩΙ

Σκύθας Σωσία Ἀσκλαπιῶ.

2 ΔΑΜΑΤΡΙΑΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΕΟΣ

Δαματρία Ἀριστοκράτεος.

3 ΚΙΘΑΙΡΩΝΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣΚΙΘΑΙΡΩΝΟΣΤΟΥ

Κιθαιρῶν ἀπελεύθερος Κιθαιρῶνος τοῦ - - -

4 ΚΙΣΣΟΣΠΑΤΡΟΚΛΕΙΔΑΑΣΚΛΑΠΙΩΙ

Κίσσος Πατροκλείδα Ἀσκλαπιῶ.

5 ΜΕΝΙΠΠΟΣΕΥΑΡΧΙΔΑ

Μένιππος Εὐαρχίδα.

β') Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν ἐδωλίων τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς:

1 ΕΥΝΟΥΣΕΥΤΥΧΙΔΑΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ

Εὔνους Εὐτυχίδα ἀπελεύθερος.

2 ΔΑΜΟΞΕΝΟΣΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ

Δαμόξενος ἀπελεύθερος.

3 ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ ΠΡΑΥΛΟΥ

Μένανδρος Πραύλου.

4 ΙΑΣΩΝ ΚΑΛΛΙΚΩΝΟΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ

Ίάσων Καλλίκωνος ἀπελεύθερος.

5 ΣΩΤΗΡΙΣ ΑΡΧΕΛΟΧΟΥ ΚΑΙ ΑΕΤΟΥ

Σωτηρίς Ἀρχελόχου καὶ Ἄετου - - -

6 ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΘΕΟΔΩ

Διονυσία Θεοδώ[ρου].

Σημειωτέον δ' ὅτι κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται, τινὲς τοῦλάχιστον, δύνανται νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων, πάντως ὁμως δὲν φαίνονται οὐσα ὑστερώτεροι τῶν πρώτων αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶνε σπουδαῖον, διότι ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους τοῦλάχιστον χρόνους τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος μ.Χ. ἦσαν τοποθετημένα ἐν τῷ σταδίῳ τὰ ἐδῶλια.

Τὴν ἑναρξιν τοῦ ἔργου τῆς τοποθετήσεως τῶν ἐδῶλιων τούτων ἀνάγω εἰς τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους, διότι τότε, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατεσκευάσθησαν ἐκ λίθου ἢ ἄφεις καὶ τὸ τέρμα τοῦ σταδίου. Εὐλόγον ἄρα εἶνε νὰ δεχθῆ τις ὅτι τότε, ἀνακαινιζομένου ἐν γένει τοῦ σταδίου, ἤρξατο καὶ ἡ κατασκευὴ ἐδῶλιων ἐκ λίθου πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν παλαιοτέρων ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένων καὶ διὰ μικρῶν λιθορίων συμπεπληρωμένων ἐδῶλιων.

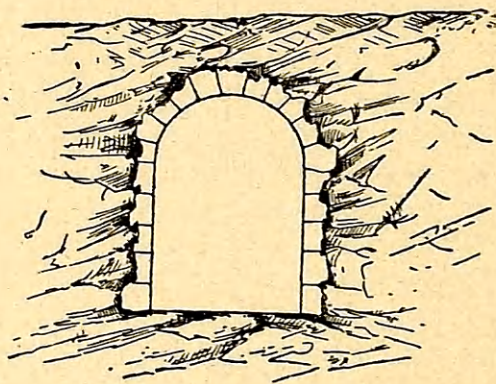
Εἶνε δὲ κεχαραγμένοι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιγραφαὶ αἱ μὲν ἐπὶ ἐνὸς λίθου, αἱ δὲ ἐπὶ δύο συνεχῶν λίθων, μία δέ, ἡ «Μένανδρος Πραύλου», ἐπὶ τριῶν κατὰ μῆκος λίθων. Φαίνεται δ' ὅτι οἱ λίθοι οὗτοι ἦσαν ἀναθήματα προσενεχθέντα ὑπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀναγεγραμμένων· δαπάναις δηλ. τούτων κατεσκευάσθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν τὰ προκείμενα ἐδῶλια ὡς ἀναθήματα τῷ θεῷ. Προκείμενου νὰ τελεσθῆ ποτε ἐν τῷ Ἱερῷ θυσία καλουμένη ὀλοκαύτησις, ἐγένοντο χρηματικαὶ εἰσφοραὶ καὶ ἕκαστος προσέφερε τὸν ἑαυτοῦ ὀβολόν, ἀναγραφομένου τοῦ ὀνόματός του ἐπὶ στήλης (1)· αὐτὸ τοῦτο ἐγένετο, ὡς φαίνεται, καὶ πρὸς τὴν κατα-

(1) Ἴδε τὴν ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 106 ἀρ. 244 ἐπιγραφὴν.

σκευὴν λιθίνων ἐδωλίων ἐν τῷ σταδίῳ. Ἔνεκα ἀπορίας χρημάτων ἴσως ἐγένοντο δεκταὶ εἰσφοραὶ καὶ ἕκαστος ἐδύνατο νὰ κατασκευάζῃ ἰδίαις δαπάναις καὶ τοποθετῇ ἐδῶλια προσφέρων ταῦτα ὡς ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ ἀναγράφων ἐπ' αὐτῶν τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα.

Ἐπίγειος δίοδος. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἤρξατο ἡ τοποθέτησις τῶν λιθίνων τούτων ἐδωλίων κατεσκευάσθη, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ ἀρκτικῇ πλευρᾷ ἢ νῦν τὸ πλεῖστον καλῶς σωζομένη ὑπόγειος καμαρωτὴ δίοδος (1), ἧς ἡ τομὴ ἔχει οὕτως :

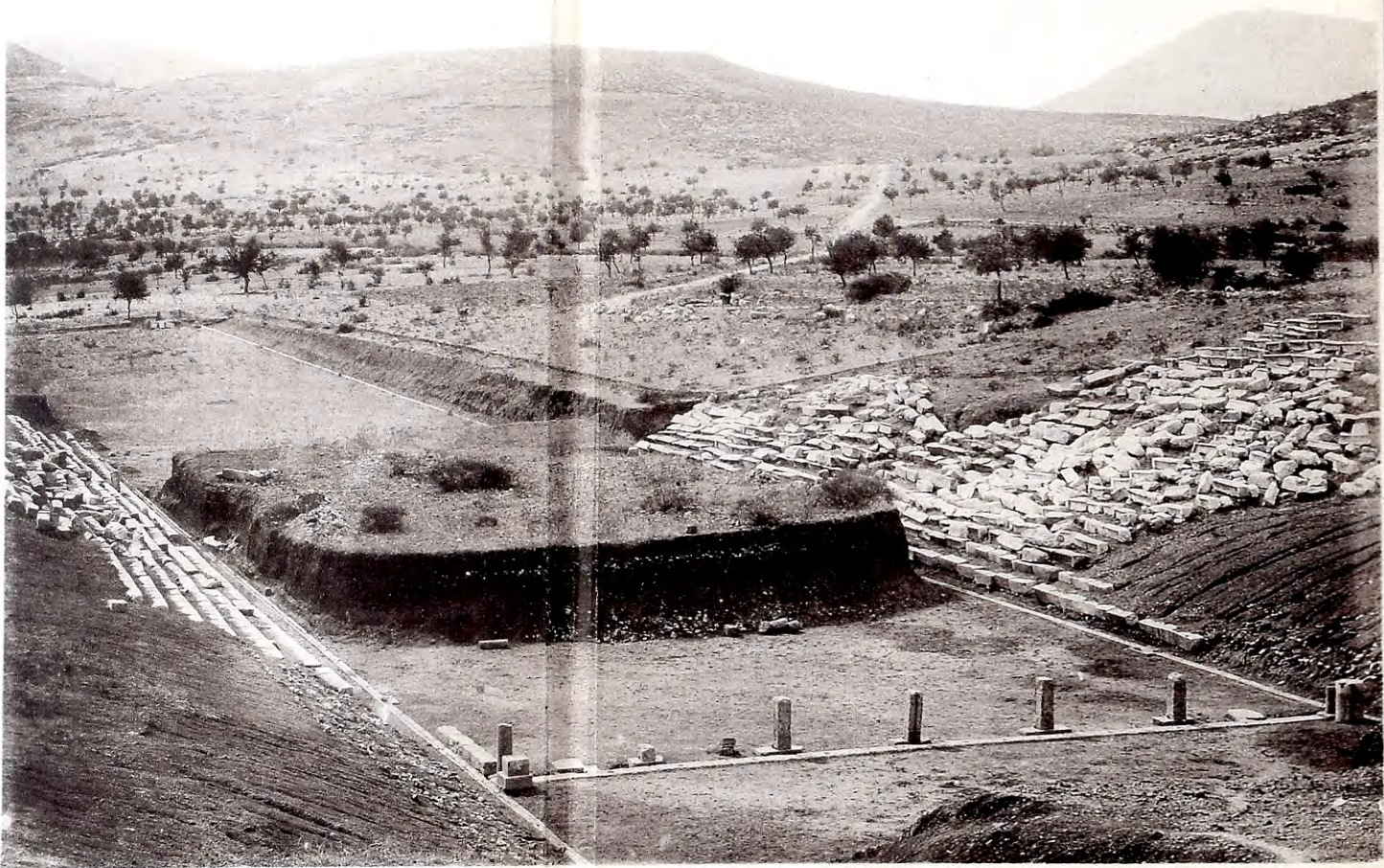

Εἶνε δὲ αὕτη ὠκοδομημένη ἐκ πῶρου λίθου κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα καὶ ἔχει πλάτος μὲν 1,78 ὕψος δὲ 2,80.

Διὰ τῆς διόδου ταύτης ἐδύναντο νὰ κατέρχωνται ἀμέσως εἰς τὸ στάδιον οἱ ἐν τῷ Ἰερῷ παρὰ τὴν Θόλον καὶ τὰ λοιπὰ ἐπίσημα μνημεῖα διατριβόντες, χωρὶς νὰ ἀναγκάζωνται νὰ εἰσέρχωνται διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς βαίνοντες πρὸς τοῦτο κατὰ μῆκος ἀπάσης τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι ἡ δίοδος αὕτη ἐχρησίμευεν ὅπως εἰσέρχωνται εἰς τὸ στάδιον αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ ἐπίσημοι ξένοι, οἱ κατὰ τὰς τελομένους εορτὰς ἀντιπρόσωποι τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, καὶ ἰδίως οἱ ἐν πομπῇ εἰσερχόμενοι εἰς τὸ στάδιον ἑλλανοδίκαι παρακολουθούμενοι ὑπὸ τῶν μελλόντων νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀθλητῶν. Καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας

(1) Πρὸ τῆς τοποθέτησεως τῶν λιθίνων ἐδωλίων ὑπῆρχεν ἴσως ἐκεῖ ἀπλή κάθοδος, ἀνοικτὴ ἄνω, ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένη.

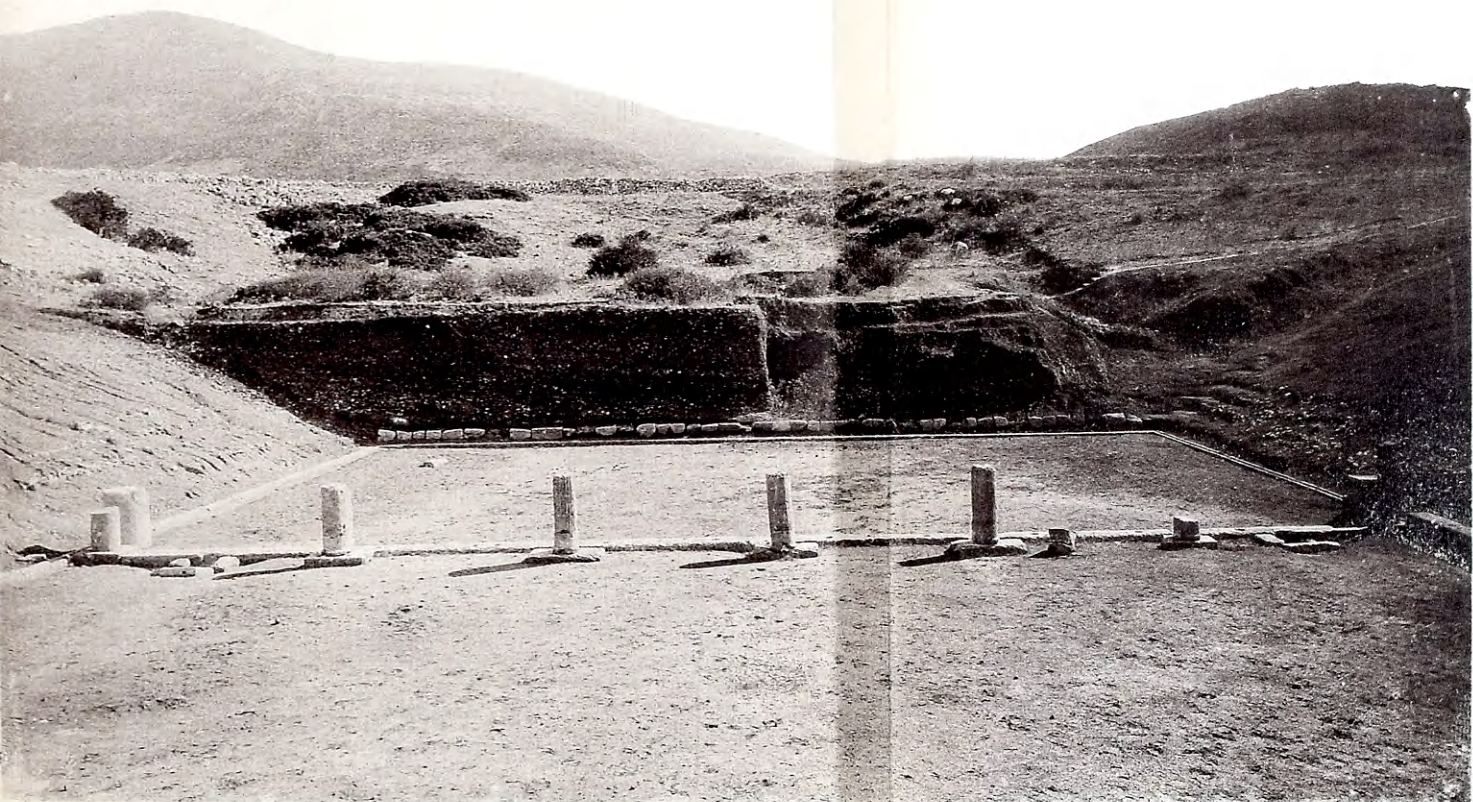

Ἐν σελ. 104

ΣΤΑΔΙΟΝ

ΣΤΑΔΙΟΝ

Ἐν σελ. 104*

ὑπάρχει, ὡς γνωστόν, ὁμοία θολωτὴ ὑπόγειος διόδος, ἡ καλουμένη Κρυπτή, ἣτις ἐχρησίμευεν ὡς εἴσοδος διὰ τοὺς ἑλλανοδίκας καὶ τοὺς ἀγωνιστάς (Παυσ. VI, 20, 5).

Βῆμα. Ἐν τῇ μεσημβρινῇ δὲ πλευρᾷ, ἀπέναντι τῆς περιγραφείσης θολωτῆς διόδου, κλίμαξ (1) τέμνουσα τέσσαρας σειρᾶς ἐδωλίων ἄγει εἰς ἐπίπεδον καὶ κενὸν νῦν χῶρον σχηματιζόμενον διὰ τῆς κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος ἀποκοπῆς δύο σειρῶν ἐδωλίων, ἔχοντα μῆκος μὲν 8,15 πλάτος δὲ 2,80.

Ἐν τῷ ἐπιφανεῖ καὶ περιόπτῳ τούτῳ τόπῳ εἰκάζω ὅτι ἐσηματίζετο βῆμά τι χρησιμεῦον κυρίως διὰ τὴν τελετὴν τῆς διανομῆς τῶν βραβείων. Πρὸς τὸ βάθος ὑπῆρχον ἴσως ἔδραι, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο κατὰ τὴν τελετὴν οἱ ἑλλανοδίκαί· ἔμπροσθεν δὲ ὑπῆρχεν ἡ τράπεζα, ἐφ' ἧς, ὡς γνωστόν, παρετίθεντο οἱ στέφανοι καὶ τὰ λοιπὰ διὰ τοὺς νικητὰς βραβεῖα. Ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἀνεκέρυσσεν ὁ κῆρυξ τοὺς ἐν τοῖς τελεσθεῖσιν ἀγῶσιν ἀναδειχθέντας νικητὰς καὶ ἐνταῦθα ἀνερχόμενοι οὗτοι ἐστεφανοῦντο ὑπὸ τῶν ἑλλανοδικῶν καὶ ἐλάμβανον τὰ προωρισμένα αὐτοῖς βραβεῖα. Ἐντεῦθεν τέλος ἐξεκίνει ἡ πομπή, ἣτις ἡγουμένων τοῦ ἀγωνοθέτου καὶ τῶν ἑλλανοδικῶν καὶ ἐπομένων τῶν ἐστεφανωμένων νικητῶν, τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐπισήμων ξένων, ἐξήρχετο τοῦ σταδίου διὰ τῆς ὑπογείου διόδου καὶ ἀνερχομένη εἰς τὸ τέμενος προσέφερεν εὐχαριστίας τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τοῖς λοιποῖς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευομένοις θεοῖς, καὶ κατέληγεν ἴσως εἰς τὴν Θόλον, ἐνθα παρετίθετο τὸ σύνθητες συμπόσιον. Ὅτι δὲ εἰς ταῦτα πάντα συνίστατο καὶ ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ τελετὴ τῆς λήξεως τῶν ἀγῶνων καὶ τῆς διανομῆς τῶν βραβείων, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἄλλαχού γινόμενα.

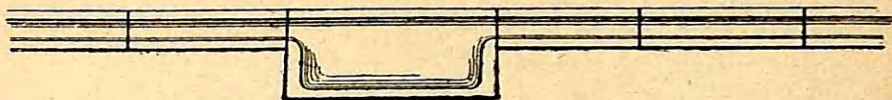
Ὁ χῶρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες.

Ὁ χῶρος, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, περιορίζεται καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς δι' ὑδραγωγείου ἐκ πώρου λίθου σκληρᾷ ἀμμοκονίᾳ ἐπιχειρισμένου, ἀπέχοντος τῆς κατωτάτης σειρᾶς τῶν λιθίνων ἐδωλίων κατὰ 0,78.

(1) Σημειωτέον ὅτι ἡ κλίμαξ αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ 10 ἀναβαθμῶν καὶ ἔχει πλάτος 1,10, εἶνε δηλαδὴ πλατυτέρα τῶν λοιπῶν κλιμάκων.

Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο εἶνε ἀύλακωτόν, ἀνοικτόν δηλ. κατὰ τὸ ἄνω μέρος, καὶ ἔχει ἐν ἀμφοτέραις ταῖς μακραῖς πλευραῖς, κατὰ ἀνίσους ἀποστάσεις (1), συμφυεῖς λεκάνας πρὸς συναγωγὴν ἐν αὐταῖς τοῦ διὰ τῶν αὐλάκων ρέοντος ὕδατος, ἔχει δηλ. τὴν ἐξῆς μορφήν :

Ἵδραγωγεῖον μετὰ λεκάνης.

Ἐχρησίμευε δὲ τὸ ὑδραγωγεῖον ὅπως, τελουμένων τῶν ἀγῶνων, διοχετεύηται δι' αὐτοῦ ὕδωρ ἀπὸ τῶν ὑπερθεῖν τοῦ Ἱεροῦ εἰς τὸ στάδιον (2) διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἀθλητῶν καὶ τῶν θεατῶν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐχρησίμευεν ὅπως διοχετεύωνται δι' αὐτοῦ ἐξω τοῦ σταδίου τὰ ἐκ τῶν βροχῶν ὕδατα· διὰ τοῦτο ἐκτείνεται αὐτὸ πέραν τοῦ ἄκρου τοῦ σταδίου, πέραν δηλ. τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου (3). Σημειωτέον δ' ὅτι τοιοῦτον ὑδραγωγεῖον περιβάλλον τὸν διὰ τοὺς ἀγῶνας προωρισμένον χῶρον, ἐντελῶς τὴν αὐτὴν μορφήν ἔχον καὶ βεβαίως τὸν αὐτὸν διπλοῦν σκοπὸν ἐκπληροῦν, ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας (4).

Τὸ ὅλον δὲ μῆκος τοῦ ὑπὸ τοῦ ὑδραγωγείου περιβαλλομένου χώρου εἶνε 196,44, τὸ πλάτος δ' αὐτοῦ 23,05. Διαιρεῖται δ' οὗτος εἰς τὸν χῶρον, ἐν ᾧ ἐγίνετο ὁ δρόμος, τὸν ἔχοντα μῆκος ἐνὸς σταδίου, τὸν χῶρον δηλ. τὸν ἀπὸ τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ

(1) Ἡ πρώτη κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν λεκάνη ἀπέχει ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου 10,37, ἡ δευτέρα ἀπέχει ἀπὸ τῆς πρώτης 34,67, ἡ τρίτη ἀπὸ τῆς δευτέρας 30,50, ἡ τετάρτη ἀπὸ τῆς τρίτης 30,40, ἡ πέμπτη ἀπὸ τῆς τετάρτης 31,02, ἡ ἕκτη ἀπὸ τῆς πέμπτης 30,14 καὶ ἡ ἄφεις τοῦ δρόμου ἀπὸ τῆς ἕκτης 15,34.

(2) Ἡ διοχέτευσις ἐγίνετο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν. Ἐνταῦθα σώζεται τὸ ὑδραγωγεῖον δι' οὗ καταρρέον τὸ ὕδωρ εἰσέρχεται εἰς λεκάνην, ἐξ ἧς διοχετεύετο εἰς τὸ τοῦ σταδίου ὑδραγωγεῖον.

(3) Σήμερον ἐκτείνεται τὸ ὑδραγωγεῖον πέραν τῆς ἀφέσεως κατὰ 0,85· φαίνεται ὅμως ὅτι εἶνε κατεστραμμένον κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ὥστε δυνατόν τὸ πάλαι νὰ ἐξετείνετο πολὺ περισσότερον.

(4) Olympia, τόμ. I. Baudenkmäler, πίν. XLVII.

τέρματος, καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χώρον ἀπὸ τοῦ τέρματος μέχρι τοῦ ὑδραγωγείου τῆς στενῆς πλευρᾶς, ὅστις ἔχει μῆκος 15,14. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ χώρῳ θὰ ἐτελοῦντο ὡσαύτως ἀγῶνες, ἰδίως τὸ ἄλμα, ἢ πάλη καὶ ἢ πυγμὴ (1), ἀγῶνες δηλ. πρὸς τέλεσιν τῶν ὁποίων ὁ χώρος οὗτος ἦτο ἐπαρκῆς τὰς διαστάσεις. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν καὶ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν αὐτοῦ γωνίαν, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον καὶ παρὰ τοὺς κίονας τοὺς δηλοῦντας τὰ δύο ἅκρα τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, σώζονται κατὰ χώραν κείμενα δύο βάρθρα ἀγαλμάτων, ὧν τὸ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν εἶνε βάρθρον περιφερικὸν (ὑψος 1,00, διάμετρος 0,65) καὶ φέρει τὴν ἐξῆς ἐν πανομοιότηπῳ ἀπεικονισμένην ἐπιγραφὴν :

Χαρμαντίδα[ς Ἄγελ?]ᾶδα
 ἐπιδάυριος : Ἄπ[ό]λλωνι
 Ἄσκληπιῶι : ἀνέθηκεν.
 Θρασυμήδης : ἐποίησεν.

(1) Φρονῶ ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ ἐτελοῦντο ἀγῶνες, διότι τοσοῦτων διαστάσεων χώρος (μ. 15,14, πλ. 23,05) ἔπρεπε πάντως νὰ χρησιμοποιηθῆται εἰς τι πρὸς τίνα δ' ἄλλον σκοπὸν ἐδύνατο νὰ χρησιμεύῃ, δὲν βλέπω. Ἐδύνατο ἀληθῶς νὰ χρησιμεύῃ πρὸς ἱδρυσιν ἐν αὐτῷ ἀγαλμάτων, ἀνδριάντων τῶν ἐν τοῖς ἀγῶσι νικητῶν· δύο δ' ἀγάλματα ἰδρῦθησαν ἐν αὐτῷ. Ἄλλ' ἀκριβῶς διότι ταῦτα δὲν ἰδρῦθησαν κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου, ἐνθα ταῦτα θὰ ἦσαν περιφανῆ, ἀλλ' ἰδρῦθησαν κατὰ τὰς γωνίας, ἐντελῶς παρὰ τοὺς κιονίσκους τοῦ τέρματος, γίνεται

Ἐπὶ τοῦ βάρου ἄρα τούτου ἴστατο ἄγαλμα ὅπερ ἀνέθηκε μὲν Χαρμαντίδας Ἐπιδαύριος, ἐποίησε δὲ ὁ καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ποιήσας Θρασυμήδης ὁ Πάριος. Ἐκ τούτου δὲ βεβαιοῦται ὅτι τὸ στάδιον εἶνε ἀρχαιότερον τοῦλάχιστον τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος, ἀφ' οὗ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἰδρύθη ἐν αὐτῷ τὸ ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους ποιηθὲν ἄγαλμα.

Δρόμος ἢ στάδιον. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, ὃ ἐστὶ τοῦ σταδίου, λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, ἀπὸ τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κιονίσκων, εἶνε κατὰ μὲν τὴν ἀρκτικήν πλευρὰν 181,30 κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν 181,08. Ἡ ἄφεσις ἄρα καὶ τὸ τέρμα δὲν εἶνε τοποθετημένα ἐν γεωμετρικῇ ἀκριβείᾳ. Ἴνα ἐννοήσωμεν ποῖον εἶνε τὸ ἀκριβὲς μῆκος τοῦ σταδίου δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ἑξῆς :

Στηλίδια ἐκ πώρου λίθου (ὑψους 0,32, πλάτους 0,31 καὶ πάχους 0,25) ἐμπεπηγμένα ἐν τῷ ἐδάφει κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σταδίου, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον, καὶ κατὰ ἀποστάσεις ἐκ 30 μέτρων καὶ τι πλέον, διαιροῦσι τὸν δρόμον εἰς ἕξ ἴσα μέρη ἐξ 100 ποδῶν ἕκαστον συγκείμενα, διαιροῦσι δηλ. αὐτὸν εἰς ἕξ πλῆθρα, τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου, ὡς γνωστόν, συγκειμένου ἐξ 600 ποδῶν καὶ διαιρουμένου εἰς 6 πλῆθρα, ὧν ἕκαστον σύγκειται ἐξ 100 ποδῶν. Σώζονται δὲ κατὰ μὲν τὴν ἀρκτικήν πλευρὰν ἅπαντα τὰ στηλίδια ταῦτα, κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν τρία μόνον. Καὶ ταῦτα ὁμῶς τὰ στηλίδια δὲν εἶνε τοποθετημένα μετὰ γεωμετρικῆς ἀκριβείας, διότι τὸ πρῶτον τούτων ἀπέχει ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου 30,27, τὸ δεύτερον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,21, τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,10, τὸ τέταρτον ἀπὸ τοῦ τρίτου 30,21, τὸ πέμπτον ἀπὸ τοῦ τετάρτου 30,11 καὶ τὸ κέντρον τοῦ τέρματος ἀπὸ τοῦ

πιθανὸν ὅτι ὁ χώρος οὗτος θὰ ἐχρησίμευεν εἰς ἄλλο τι. Ἴσως δὲ ἐχρησίμευε πρὸς τούτους ὡς τόπος, ἐν ᾧ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγῶνων ἐγένετο ἡ δοκιμασία τῶν μελλόντων νὰ κατέλθωσιν εἰς αὐτοὺς ἀθλητῶν καὶ ἡ κλήρωσις δι' ἧς ὠρίζετο ἡ σειρά καὶ ἡ θέσις ἐκάστου τῶν ἀγωνιστῶν.

πέμπτου 30,40 (1). Ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλιδίων τοῦ μὲν ἀπὸ τῆς ἀφέσεως, τοῦ δὲ ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου εἶνε σχετικῶς μεγαλητέρα, ἢ ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλιδίων ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἐν ᾧ αἱ ἀποστάσεις ἐκείναι εἶνε 30,27 καὶ 30,40, αὗται ποικίλλουσι μόνον μεταξὺ 30,10 καὶ 30,21. Αἱ ἀποστάσεις ἄρα τῶν στηλιδίων ἀπ' ἀλλήλων δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν εὐλόγως ὡς αἱ μαθηματικῶς ἀκριβέστεραι. Προστιθεμένων τῶν ἀποστάσεων τούτων προκύπτει ἄθροισμα 120,63, ὅπερ εἶνε τὸ μέγεθος 4 πλήθρων, ἧτοι 400 ποδῶν. Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἐξῆς:

$$30,21 + 30,10 + 30,21 + 30,11 = 120,63.$$

Ἄλλ' ἀφοῦ 400 πόδες ἔχουσι μέγεθος 120,63, τὸ ὄλον στάδιον, δηλ. οἱ 600 πόδες, ἔχουσι κατ' ἀναλογίαν μέγεθος 120,63 καὶ 60,315, ἧτοι 180,945.

Ἐχομεν ἄρα τρία διάφορα μεγέθη τοῦ σταδίου τούτου, τὰ ἐξῆς:

α') 181,30

β') 181,08

γ') 180,94

Ὁ μέσος ὅρος μεταξὺ τοῦ μεγαλητέρου (181,30) καὶ τοῦ μικροτέρου (180,94) μεγέθους εἶνε 181,12. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐλάχιστα διαφέρει τοῦ β'. μεγέθους, τοῦτο τὸ μέγεθος, τὸν ἀριθμὸν δηλ. 181,08, τὸν δηλοῦντα τὴν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν ἀπόστασιν τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, δεόν νὰ δεχθῶμεν ὡς τὸν ἀριθμὸν τὸν δηλοῦντα τὸ μέγεθος τοῦ δρόμου.

Τὸ μῆκος ἄρα τοῦ προκειμένου σταδίου εἶνε **181,08**, ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς πόδα μῆκους **0,3018**. Τοιοῦτος δὲ τὸ μέγεθος πούς εἶνε μικρότερος τοῦ ὀλυμπιακοῦ ποδός (2) καὶ διάφορος, ὡς φαίνεται, τοῦ ἀττικοῦ ποδός (3)· εἶνε ἄρα ἄγνωστος ἡμῖν.

(1) Τὰ τρία κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν σωζόμενα στηλίδια ἀπέχουσι τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου 30,47, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,18 καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,19.

(2) Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ στάδιον τοῦτο ἔχει μῆκος 192,25. Ὁ ὀλυμπιακὸς ἄρα πούς ἔχει μέγεθος 0,3204.

(3) Γενικῶς ἐπιστεύετο ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἀττικὸς πούς εἶχε μῆκος

πούς, ὥστε δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὸν ἐπιδαύριον ἢ μᾶλλον ἀργολικὸν πόδα (1).

Πρωτοφανὴς δὲ καὶ ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶνε ἡ διὰ τῶν μνημονευθέντων στηλιδίων διαίσεις τοῦ σταδίου εἰς ἕξ μέρη ἐξ 100 ποδῶν ἕκαστον. Ἴνα ἐννοήσωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης κατατμήσεως τοῦ δρόμου, δεῖον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐνίοτε ὁ ἀγὼν τοῦ ἀπλοῦ δρόμου περιωρίζετο ἐν χώρῳ μικροτέρῳ τοῦ ἐνὸς σταδίου. Οὕτως ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἑρᾶϊων ἠγωνίζοντο ἐν τῷ σταδίῳ παρθένοι ἀγῶνα δρόμου συνιστάμενον οὐχὶ εἰς ὅλον στάδιον, ἀλλ' εἰς χώρον ἡλαττωμένον κατὰ τὸ ἕκτον (Παυσ. V, 16, 2) συνιστάμενον δηλ. ἐκ 500 ποδῶν, ἤτοι ἐκ 5 πλέθρων. Ἐπειτα τὰ στάδια, ὡς γνωστόν, δὲν ἐχρησίμευον μόνον πρὸς τέλεσιν ἀγώνων ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀσκήσιν τῶν νέων ἐν τῷ δρόμῳ· εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι κατὰ τὰς ἀσκήσεις ταύτας κατετέμνετο κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας ὁ δρόμος ἀναλόγως καὶ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς προοδοῦ καὶ ἀντοχῆς τῶν ἀσκουμένων. Ὑπαρχόντων δὲ τῶν στηλιδίων τούτων, πᾶσα τοιαύτη κατάτμησις τοῦ δρόμου ἦτο εὐκόλος, χαρασσομένης ἐν τῷ ἐδάφει γραμμῆς δι' αὐτῶν.

Ἄρχεται δὲ ὁ δρόμος ἀπὸ τοῦ δυσμικοῦ μέρους τοῦ σταδίου.

0,3087 (ἔπερ ἀναλογεῖ πρὸς στάδιον μήκους 185,22), ἦτο δηλ. μικρότερος τοῦ ρωμαϊκοῦ ποδός (pes monetalis) κατὰ $\frac{1}{24}$. Κατὰ τῶν λόγων ὁμοῦς δι' οὗς ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἐθεωρεῖτο ἀναμφισβήτητος (Hultsch: Metrologie σ. 39) ἀντετάχθη ὁ Δαϊρφελδ (Athen. Mittheilungen VII, 1882, σ. 27 κ. ἐ.) ὑποστηρίζας ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος εἰσαχθεὶς ἀττικὸς πούς ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ μετὰ ταῦτα ρωμαϊκὸς πούς, ὁ pes monetalis, εἶχε δηλ. μέγεθος 0,296 (ἔπερ ἀναλογεῖ πρὸς στάδιον μήκους 177,6)· ἀκολούθως ὁμοῦς ὁ αὐτὸς ὑπεστήριξεν (Athen. Mittheilungen, XV, 1890, σ. 167 κ. ἐ.) ὅτι ὁ ἀττικὸς πούς ὁ ἐν καθολικῇ χρήσει καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος εἶνε ὁ αὐτὸς ὁ καὶ πρὸ τοῦ Σόλωνος ἐν χρήσει ὢν Αἰγίναϊος πούς καὶ ἔχει μέγεθος 0,328 (1 στάδιον=196,8).

Ἐκ τῶν διαφορῶν τούτων ἰσχυρισμῶν καὶ αἰτιολογιῶν δηλοῦται ὅτι δὲν γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος τὸν ἀττικὸν πόδα.

(1) Ὀνομάζω τὸν πόδα τοῦτον ἀργολικὸν ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ θάλλου ἀναφέρεται νόμισμα αἰγίναϊον, ἀττικόν, κορίνθιον καὶ ἀργολικόν. Σημειωτέον ὁμοῦς ὅτι ἐν τῇ Νομισματικῇ δὲν διακρίνεται διαφορὰ τις μεταξὺ ἀργολικοῦ καὶ τοῦ αἰγίναϊο νομίσματος. Ὡσαύτως ἀργολικαὶ δραχμαὶ ἀναφέρονται καὶ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 106 ἀρ. 244, ἐπιγραφῇ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων.

Πρὸς δυσμὰς δηλ. ὑπάρχει ἡ ἄφεςις, ἀφ' ἧς ὠρμῶντο οἱ δρομεῖς βαίνοντες πρὸς ἀνατολάς, πρὸς τὸ τέρμα (1). Σώζονται δὲ τῆς ἀφέσεως ἐλάχιστα λείψανα· τὸ τέρμα ὅμως σώζεται σχετικῶς ἐν καλλίστῃ καταστάσει καὶ ὁμοιάζει ἐντελῶς τῷ τέρματι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ὀλυμπιακῷ σταδίῳ τὸ τέρμα ἔχει ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν καὶ διάθεσιν, ἣν καὶ ἡ ἄφεςις, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἡ ἄφεςις τοῦ προκειμένου σταδίου ἦτο ὁμοία τῷ τέρματι, ὅπερ ἐξ ἄλλου βεβαιοῦται καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν σωζομένων λειψάνων τῆς ἀφέσεως. Γνωρίζοντες ἄρα τὸ τέρμα τοῦ δρόμου γνωρίζομεν καὶ τὴν ἄφεςιν αὐτοῦ.

Δύο ἐκ πώρου λίθου ἀρράβδωτοι κιονίσκοι, ἐλλιπεῖς νῦν τὸ ἀνώτερον μέρος, ἐπὶ τετραγώνου βάσεως ἐντεθειμένοι, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον κείμενοι, δηλοῦσι τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος, Τοιοῦτοι κιονίσκοι, καθ' ἃ εἴπομεν ἤδη, θὰ ἐδήλουν καὶ τὰ ἄκρα τῆς ἀφέσεως· καὶ ἀληθῶς σώζονται καὶ ἐν τῇ ἀφέσει οἱ κιονίσκοι οὗτοι κατὰ χώραν (2).

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων κιονίσκων εἶνε τοποθετημένοι πλάκες ἐκ πώρου ὡσαύτως λίθου ἀποτελοῦσαι γραμμὴν, ἣ κάλλιον εἰπεῖν, ταινίαν πλάτους ἡμίσεος μέτρου, συνδέουσαν τοὺς δύο κιονίσκους. Τοῦτο τὸ λίθινον κατασκευάσμα εἶνε τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ἐντελῶς ὁμοιον, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, τῷ τέρματι καὶ τῇ ἀφέσει τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου. Ἐν τῇ ἀφέσει οὐδὲν λείψανον τοῦ πλακοστρώτου τούτου σώζεται, ἀλλ' ὅτι ἐντελῶς ὁμοιον πλακόστρωτον καὶ ἐκεῖ ὑπῆρχε, ἐδήλωσα ἤδη. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ τέρματι σώζονται καὶ ἄλλα τινὰ κατασκευάσματα, οἷον λίθοι τινὲς καὶ πέντε ἔμπροσθεν τοῦ πλακοστρώτου ἰωνικοὶ κίονες, περὶ ὧν, ἐξ ὑστερωτέρων χρόνων προερχομένων, θέλομεν πραγματευθῆ κατωτέρω, περιορίζοντες ἐνταῦθα τὸν λόγον μόνον περὶ τὸ πλακόστρωτον τέρμα.

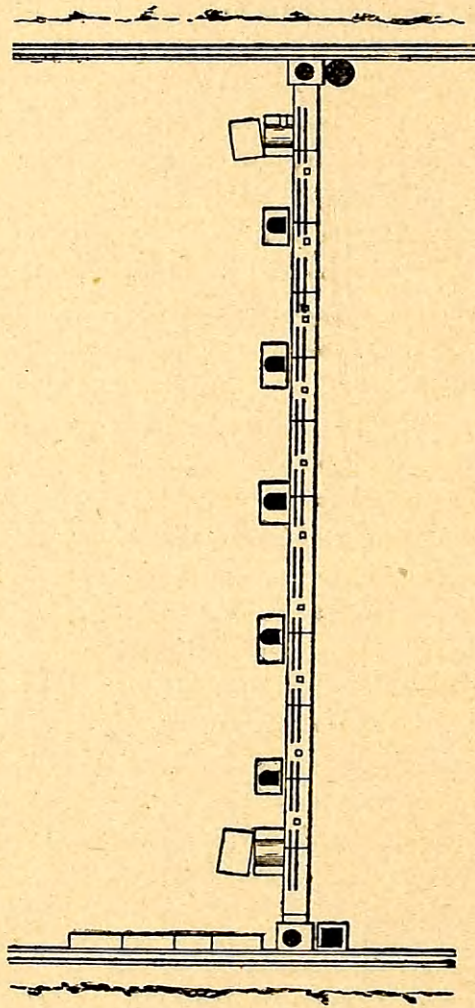
(1) Οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ δρόμου ἐκάλουν γενικῶς γραμμὴν. Πρὸς τῇ ὀνομασίᾳ δὲ ταύτῃ ὁ Πολυδεύκης ἀναφέρει ὅτι ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ δρόμου ἐκαλεῖτο εἰδικῶς ἄφεςις, ὕσπληγξ, βαλδῖς, τὸ δὲ τέλος τέρμα, τέλος, βατῆρ καὶ βαλδῖς.

(2) Τοῦ μὲν πρὸς μεσημβρίαν σώζεται μόνον ἡ βᾶσις, τοῦ δὲ πρὸς βορρᾶν σώζεται ἡ βᾶσις μετὰ μέρος τοῦ κιονίσκου.

Τὸ τέρμα (κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἄφεισιν), ὡς σώζεται νῦν, βλέπει τις ἐν τῇ παρὰ τὴν σ. 104 φωτοτυπίαν. Ἡ κάτοψις τοῦ πλακοστρώτου καὶ τῶν παρ' αὐτὸ κατασκευασμάτων ἔχει οὕτως:

Τὸ τέρμα τοῦ δρόμου μετὰ μέρος τοῦ ὑδρογραφείου καὶ τῶν διὰ τοὺς ἐλλανοδικὰς καθισμάτων.

Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τούτου ὑπάρχουσιν, ὡσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, κατ' ἴσας ἀποστάσεις δέκα τετράγωνοι ὀπαί, ἐν τισὶ τῶν ὀποίων σώζεται εἰσέτι καὶ μόλυβδος, δι' οὗ θὰ συνεχέτο ἐντεθειμένον ἐκεῖ πράγματι (1). Εἰκάζω ὅτι σιδηραὶ ράβδοι θὰ ἦσαν ἐν αὐταῖς ἐντεθειμέναι. Διὰ τοιούτων δὲ ράβδων θὰ ἐχωρίζετο τὸ τε τέρμα καὶ ἡ ἄφεισις εἰς ἐννέα διαμερίσματα (μὴ λογιζομένων τῶν τελευταίων διαμερισμάτων ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων). Ἐκαστον δὲ διαμέρισμα ἐχρησίμευε δι' ἓνα δρομέα, ὥστε ἐδύναντο συγχρόνως νὰ ἀγωνίζων-

(1) Σημειωτέον ὅτι μετὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ β' καὶ γ' καὶ γ' καὶ δ' ὀπῶν τούτων ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι ἀγνώστου χρήσεως ὀπαί, οὐχὶ κατ' ἴσας ἀποστάσεις καὶ οὐχὶ τοσοῦτον κανονικὰς ἔχουσαι τὰς πλευράς. Φαίνεται ὅτι αὗται κατεσκευάσθησαν ὑστερότερον.

ται έννέα δρομείς. Ἐκαστος τούτων ἀνάχωρῶν ἀπὸ διαμερίσματος τινος τῆς ἀφέσεως ἔβαινε κατ' εὐθείαν γραμμὴν εἰς τὸ ἀντιστοιχοῦν διαμέρισμα τοῦ τέρματος, ὅπου ἐκρίνετο ὁ ἀγὼν κατὰ τὸν ἀπλοῦν δρόμον· ἀλλ' ὅταν ὁ δρόμος ἦτο δίαιλος, ἔκαμπτεν ὁ δρομεὺς τὴν σιδηρᾶν ράβδον καὶ ἐπανήρχετο εἰς τὸ σημεῖον ἐξ οὗ ἀνεχώρησεν (1)· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐγίνετο καὶ ἐπανελαμβάνετο κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον. Οὕτως έννοοῦμεν κάλλιστα, διατί ἢ τε ἄφεις καὶ τὸ τέρμα ἀποτελοῦσι γραμμὴν ἐκτεινομένην καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ σταδίου καὶ ἔχουσαν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν καὶ διαίρεσιν. Δέν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ἀφ' οὗ καθ' ὃν τρόπον ἐγίνετο ὁ ἀγὼν δέν ὑπῆρχε διάκρισις μεταξὺ τέρματος καὶ ἀφέσεως, ἐκάτερον δὲ τούτων ἐχρησίμευε καὶ ἐδύνατο νὰ ἐκληφθῆ καὶ ὡς ἄφεις καὶ ὡς τέρμα.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὅπῶν εἶνε κεχαραγμένα, ἀκριβῶς ὡσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, δύο κατὰ μῆκος γραμμαί. Ἡ μία τούτων, ἡ ἀντιστοιχοῦσα ταῖς ὀπαῖς καὶ τῷ κέντρῳ τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κιονίσκων, δυνατόν νὰ ἐχρησίμευε πρὸς ἀκριβῆ δήλωσιν τοῦ τέρματος· τί ὁμως ἐδήλου ἢ ἑτέρα γραμμή, οὐδὲ νὰ εἰκάσῃ δύναται τις. Διὰ τοῦτο ἀβέβαια καὶ ἀκατάληπτα εἶνε τὰ κατὰ τὰς γραμμάς ταύτας.

Κατεσκευάσθη δὲ ἡ κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα τοῦ δρόμου λιθίνη αὐτὴ γραμμὴ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀρ. 237, ἐπιγραφῆς τῆς ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων προερχομένης. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην Φίλων Κορίνθιος εἶχεν ἀναλάβει ὡς ἐργολάβος νὰ κατασκευάσῃ ἐν τῷ προκειμένῳ σταδίῳ τὴν ὕσπλακα, ὅ ἐστι τὴν ἄφεισιν τοῦ δρόμου, μὴ κατασκευάσας δ' αὐτὴν κατὰ τοὺς τεταγμένους ὄρους, ὡς φαίνεται, ἢ ἐντὸς τῆς ὀρισμένης προθε-

(1) Ἐπειδὴ ὁ ἀγὼν ἔπρεπε νὰ κριθῆ κατὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ὅπου ἐκῆθητο οἱ ἑλλανοδίται, φρονῶ ὅτι ὁ δίαιλος, δηλ. ὁ διπλοῦς δρόμος, ἤρχετο οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀφέσεως ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ σταδίου καὶ οὕτως ἔληγεν ὡσαύτως ἐν τῷ τέρματι. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἄρα τὸ τέρμα ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἄφεις καὶ ὡς τέρμα. Αὐτὸ τοῦτο ἐγίνετο καὶ κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον, καθ' ὃν κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην ὁ ἀπλοῦς δρόμος ἐπανελαμβάνετο 12, 14, 20 ἢ καὶ 24 φορές.

σμίας, κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ ἀγωνοθέτου τοῦ γυμνικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἑλλανοδικῶν εἰς πρόστιμον 500 ἀλεξανδρινῶν δραχμῶν. Προφανές δ' εἶνε ὅτι, ἀφ' οὗ τότε κατεσκευάσθη ἡ ἄφεις, θὰ κατεσκευάσθη συγχρόνως καὶ τὸ τέρμα.

Ἄλλ' οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, ἀφ' οὗ δηλ. τὰ περιγραφέντα λίθινα κατασκευάσματα προέρχονται ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἐρωτᾶται ἤδη ποία τις ἦτο ἡ μορφή τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ σταδίου κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους;

Φρονῶ ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους χρόνους, κατὰ τὴν Ε'. δηλ. ἑκατονταστηρίδα, μόνον οἱ δύο κιονίσκοι ὑπῆρχον, οἱ τὰ ἄκρα τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος δηλοῦντες. Τούτων δὲ ὑπαρχόντων τότε, προκειμένου νὰ γείνωσιν ἀγῶνες δρόμου, ἐχάρασσето ἐπὶ τοῦ ἐδάφους γραμμὴ ἐνοῦσα τὰ κέντρα αὐτῶν καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο τό τε τέρμα καὶ ἡ ἄφεις τοῦ δρόμου. Ὅτι δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα ἐν τοῖς σταδίοις κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους δηλοῦται κυρίως ἐκ τῶν παρὰ Πινδάρῳ (Πυθ. ΙΧ, 118): « ποτὶ γραμμᾶ μὲν αὐτὰν σταῖσε (τὴν παρθένον, ἣτις προὔκειτο βραβεῖον τῷ νικητῇ) κοσμήσαις τέλος ἔμμεν ἄκρον », εἰς ἃ ὁ Σχολιαστὴς προσθέτει τάδε: « ἔστησε γὰρ αὐτὴν πρὸς τῇ » ἐσχάτῃ γραμμῇ τοῦ δρόμου. τοῦτο ἄκρον καὶ τέλος διατάξας, » τὴν στάσιν τῆς παρθένου· ἐχάρασσον δὲ γραμμὴν τινα, » ἦν ἀρχὴν καὶ τέλος εἶχον οἱ ἀγωνιζόμενοι· ὅθεν καὶ » παροιμία « μὴ κίνει τὴν γραμμὴν ».

Τὸ περιγραφέν ἤδη λιθόκτιστον τέρμα τοῦ προκειμένου σταδίου εἶνε καθ' ὅλα ὁμοιον τῷ τέρματι καὶ τῇ ἀφέσει τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου, ὡς εἶπον, ἔχει ὁμως καὶ πρόσθετά τινα κατασκευάσματα ἰδιάζοντα αὐτῷ, τὰ ἐξῆς:

Ἀκριβῶς παρὰ τὸ τέρμα, παρ' ἐκάτερον τῶν ἄκρων αὐτοῦ, εἰς ἀπόστασιν 1,30 περίπου ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν κατὰ τὰ ἄκρα κιονίσκων, σώζεται πλάξ αὐλακωτὴ κατὰ τὸ μέσον καὶ παρ' αὐτὴν ἄλλη πλάξ ὅλως ἐπίπεδον τὴν ἐπιφάνειαν ἔχουσα. Ὁ αὐλαξ δὲ τῆς πρώτης πλακὸς συνέχεται μετὰ μεγάλης ὀπῆς ἀνωρυγμένης ἐν αὐτῷ τῷ λιθοκτίστῳ τέρματι. Πρὸς τί τὸ παράδοξον τοῦτο κατασκευάσμα ἐχρησίμευεν, ἄγνωστον εἶνε. Σημειώτεον δὲ ὅτι τοιοῦτον κατασκευάσμα ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν ἄφε-

σιν τοῦ δρόμου, διότι σώζεται ἐκεῖ κατὰ χώραν, κατὰ τὸ ἀρκτικὸν τῆς ἀφέσεως ἄκρον, ἢ αὐλακωτὴ πλάξ.

Μεταξὺ δὲ τῶν παρ' ἀμφοτέρωθεν τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κατασκευασμάτων τούτων σώζονται κατὰ χώραν, ἔμπροσθεν τοῦ τέρματος εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 0,30, πέντε ἰωνικοὶ κίονες ἐκ πώρου λίθου ἀπέχοντες ἀλλήλων κατὰ 3,15 περίπου, ἰδρυμένοι ἕκαστος ἐπὶ ἰδίας βάσεως, ὀρθογωνίου πλακῶς ἀφισταμένης τοῦ τέρματος 0,30 (1). Κυρίως δ' εἰπεῖν οὗτοι δὲν εἶνε κίονες, ἀλλὰ μᾶλλον τετραγωνικαὶ στῆλαι λήγουσαι κατὰ τὸ ἔμπροσθεν μέρος εἰς ἡμικίονας. Σώζονται δ' αὐταὶ εἰς ὕψος 1,30 περίπου καὶ εἶνε ἐλλειπτεῖς μόνον τὸ ἀνώτατον μέρος, ὡς φαίνεται, τὸ ἀμέσως ὑπὸ τὸ κιονόκρανον. Οἱ ἡμικίονες, οἱ μὲν ἔχουσι ραβδώσεις καθ' ὅλον τὸν κορμόν, οἱ δὲ μέχρι τοῦ μέσου, οἱ δὲ μόνον κατὰ τὸ ἀνώτατον μέρος. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἄφεισιν ὑπῆρχον ὁμοιαὶ στῆλαι, διότι εὐρέθη ἐκεῖ τεμάχιον τοιαύτης στήλης μετὰ συμφοῦς ραβδωτοῦ ἡμικίονος.

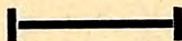
Εἶνε προφανές ὅτι οἱ κίονες ἢ αἱ στῆλαι αὐταὶ, θὰ ἦσαν ἐμπόδιον εἰς τοὺς δρομεῖς οἵτινες, φθάσαντες ἐπὶ τὸ τέρμα, δὲν ἐδύναντο νὰ κάμπτωσιν εὐχερῶς κατὰ τὸν διάυλον ἢ δόλιχον δρόμον τὰς ἀνυψουμένας ἐν αὐτῷ σιδηρᾶς ράβδους. Διὰ τοῦτο εἰκάζω ὅτι αἱ στῆλαι αὐταὶ ἰδρύθησαν ἐνταῦθα ἐν ὑστερωτέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις, καθ' ἣν ἐποχὴν, μεταβολῆς τινος γενομένης ἐν τῷ τρόπῳ τῆς τελείσεως τῶν ἀγώνων τοῦ δρόμου, δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει ἢ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους κατασκευασθεῖσα λιθοκτιστος ἄφεισις καὶ τέρμα. Τότε θὰ ἰδρύθησαν αἱ προκείμεναι στῆλαι, αἵτινες ἦσαν πλέον αὐτῆ ἢ ἄφεισις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Ἐκάστη δηλ. στήλη ἐν τῇ ἀφέσει ἐχρησίμευεν ὡς ἀρχὴ καὶ ἐκάστη ἐν τῷ τέρματι ὡς τέλος τοῦ δρόμου. Τοιοῦτόν τι δύναται νὰ ἐξαχθῇ, φρονῶ, καὶ ἐξ ὧν παραδίδει ὁ Σχολιαστὴς τῆς Ἡλέκτρας (ἐν στ. 691) τοῦ Σοφοκλέους, ὅτι δηλ. ἐν τῷ σταδίῳ ἦσαν ἰδρυμένοι τρεῖς στῆλαι, ἡ μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν, ἡ δὲ κατὰ τὸ μέσον, ἡ δὲ κατὰ τὸ τέλος τοῦ δρόμου, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔφερεν ἐπιγραφὴν ἀρίστευε, ἡ δὲ δευτέρα σπεῦδε, ἡ δὲ τρίτη κάμψον. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς κάμ-

(1) Σημειωτέον ὅτι αἱ πλάκες αὐταὶ, αἱ χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις τῶν κίωνων, ἀποτελοῦσι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὀριζόντιον ἐπίπεδον.

ψον ὑποδηλοῦται ὅτι αὐταὶ αἱ στῆλαι ἦσαν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ δρόμου.

Ἐν τῷ δρόμῳ ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινὰ κτίσματα, τὰ ἐξῆς: Κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν, ἐντελῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον, ἀπὸ τῆς γωνίας ἦν τοῦτο σχηματίζει μετὰ τοῦ τέρματος, ἐκτείνονται κατὰ γραμμὴν τέσσαρες λίθοι οἵτινες ἦσαν συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τότε τὸ σχῆμα:

Ἀποτελοῦσι δ' οὗτοι οἰονεὶ ἐδώλιον μήκους 4,60, ὕψους 0,37 καὶ πάχους 0,40. Ἐνταῦθα φρονῶ ὅτι ἐκάθηντο ἐπὶ προσκεφαλαίων (πρβ. σ. 78) οἱ ἑλλανοδίκαι, διότι οὗτοι καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας παρὰ τὸ τέρμα ἐκάθηντο (Παυσ. VI, 20,5), οὐδ' ἦτο εὐλογον νὰ κάθηνται ἀλλαχοῦ πρὸς τοῦ σταδίου, ἀφ' οὗ ἐν τῷ τέρματι ἐκρίνετο ὁ ἀγὼν (1).

Δύο δὲ ἄλλοι λίθοι, μικρὸν περιφερικοὶ, ἀποτελοῦσι μνηοειδῆς τι κατασκευάσμα (ὑψ. 0,35, πλ. 0,40, μ. 2,50) κατὰ τὸ μέσον περιήπου τοῦ δρόμου, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον τῆς αὐτῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς καὶ ὑπὸ τὸ ἐν τῇ πλευρᾷ ταύτῃ βῆμα (σ. 105). Ἄν καὶ τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς κάθισμα ἢ πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν, δὲν γνωρίζομεν.

Τέλος ἐξω τοῦ σταδίου, πέραν δηλ. τῆς ἀφέσεως, εἰς ἀπόστασιν 7 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς, οὐχὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ σταδίου ἀλλὰ μάλλον πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν πλησιάζον, σώζεται κατὰ χώραν ὑπόθεμα βωμοῦ ἴσως ἢ βᾶθρου ἐπίπτου ἀνδριάντος, πλάξ δηλ. ἐκ τιτανολίθου μήκους 1,68 καὶ πλάτος 0,80, ἔχουσα ὅπας αἵτινες ἐχρησίμευον πρὸς σύνδεσιν αὐτῆς μετὰ τοῦ ὑπερκειμένου λίθου.

Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ στάδιον, ὅπερ ἐν τῇ σημερινῇ

(1) Ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ τῆς Ὀλυμπίας ἐκάθηντο οἱ ἑλλανοδίκαι εὐλόγως οὐχὶ παρὰ τὸ τέρμα, ὡς περ ἐν τῷ σταδίῳ, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἄφεισιν (Παυσανίας, VI, 7), διότι ἐν τοῖς ἵπποδρόμοις ἡ ἄφεισις ἦτο καὶ τέρμα, ἀπὸ τῆς ἀφέσεως δηλ. ἤρχετο ὁ ἀγὼν καὶ πάντοτε εἰς τὴν ἄφεισιν κατέληγε.

αὐτοῦ καταστάσει ἀποτελεῖται, ὡς εἶδομεν, ἐκ κτισμάτων προ-
ερχομένων ἐκ τριῶν διαφόρων χρονικῶν περιόδων. Τὰ περὶ τῶν
περιόδων τούτων εἰρημένα ἀνακεφαλαιοῦντες συνοψίζομεν ἐν τοῖς
ἐξῆς :

Κατὰ τὴν πρώτην τοῦ σταδίου περίοδον, τὴν ἀπὸ τῶν πρώ-
των χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον, τὰ ἐδώλια
ἦσαν ἐν μέρει μὲν λελαξευμένα ἐπὶ τοῦ βράχου ἐν μέρει δὲ διὰ
μικρῶν λιθαρῶν μετὰ πηλοῦ συμπεπληρωμένα. Ὁ χῶρος, ἐν ᾧ
ἐγίνοντο οἱ ἀγῶνες, περιωρίζετο δι' ὑδραγωγείου, τὰ ἄκρα δὲ τῆς
ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου ἦσαν δεδηλωμένα διὰ κιο-
νίσκων. Τελουμένων τότε τῶν ἀγῶνων, ἐχαράσσετο ἐπὶ τοῦ ἐδά-
φους γραμμὴ διὰ τῶν δύο κιονίσκων καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο
ἢ τε ἄφεις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου.

Κατὰ τὴν δευτέραν χρονικὴν περίοδον, τὴν κατὰ τοὺς ἄλε-
ξανδρινούς χρόνους, ἀντὶ τῆς χαρασσομένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους
γραμμῆς ἐτοποθετήθησαν κατὰ γραμμὴν πλάκες ἐνοῦσαι τοὺς
κιονίσκους, κατεσκευάσθη δηλ. λίθινον τὸ τέρμα καὶ ἡ ἄφεις
τοῦ δρόμου. Τότε ἤρξατο καὶ ἡ ἀντικατάστασις τῶν παλαιότε-
ρων ἐδωλίων δι' ἄλλων ἐδωλίων ἐκ λίθου· τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο
ἔμεινεν ἡμιτελές.

Κατὰ τὴν τρίτην δὲ περίοδον, τὴν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρό-
νους, ὡς φαίνεται, τὸ λιθόκτιστον τέρμα καὶ ἡ ἄφεις ἦσαν
πλέον ἐν ἀχρηστίᾳ. Παρ' ἐκάτερον τῶν κτισμάτων τούτων ἰδρύ-
θησαν τότε πέντε ἰωνικοῦ ρυθμοῦ τετραγωνικαὶ στῆλαι ἀπολή-
γουςαι κατὰ τὸ πρόσθιον μέρος εἰς ἡμικίονας, αἵτινες θὰ ἦσαν
πλέον, ὡς φαίνεται, αὐτὸ τοῦτο τὸ τέρμα καὶ ἡ ἄφεις τοῦ
δρόμου.

Ἐχρησίμευε δὲ τὸ στάδιον τοῦτο διὰ τοὺς κατὰ τὴν ἑορτὴν
τῶν Ἀσκληπείων κυρίως τελουμένους ἐν τῷ Ἰερῷ γυμνικοὺς
ἀγῶνας, δι' ἀγῶνας δηλ. συνισταμένους εἰς δρόμον (διαυλον,
δόλιχον, ὀπλίτην δρόμον) ἄλμα, δίσκον, ἀκόντιον, πάλην, πυγ-
μὴν καὶ παγκράτιον. Ἐν τούτῳ τῷ σταδίῳ προφανῶς ἐνίκησαν
κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος Κλέανδρος Αἰγινήτης
παγκράτιον κατὰ Πίνδαρον (Ἰσθμ. Η'. στ. 150) καὶ Θεμιστιος

πυγμὴν καὶ παγκράτιον (Νέμ. Ε'. στ. 95). Ἐν αὐτῷ ἠγωνίσθησαν, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀρ. 238, ἐπιγραφῆς, ὁ σταδιοδρόμος Ταυρίδης Σολεύς, ὁ πένταθλος Φίλιστος Ἀργεῖος καὶ ὁ παγκρατιαστής Σίμακος Ἡπειρώτης, οἵτινες μὴ ἀγωνισθέντες ἐντίμως, ἀλλὰ διὰ δόλου προσπαθήσαντες νὰ ὑπερτερήσωσι τοὺς ἑαυτῶν ἀνταγωνιστάς, κατεδικάσθησαν ἕκαστος εἰς πρόστιμον χιλίων στατήρων. Ἐν τῷ αὐτῷ σταδίῳ ἐνίκησε παγκράτιον περὶ τὸ τέλος τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ Μ. Αὐρ. Ἀσκληπιάδης (C.I.G. Sic. et It. 1102).

Προϊστατο δὲ τῶν γυμνικῶν τούτων ἐν τῷ Ἱερῷ ἀγῶνων, διέτασσε τὰ τῆς τελέσεως αὐτῶν καὶ ἐπεσκόπει αὐτοῦς, ἐδίκαζε περὶ πάσης ἀναφυομένης διαφορᾶς καὶ ἀνεκήρυσσε τοὺς νικητάς, ἐπιτροπὴ ἐξ ἀγνώστου ἀριθμοῦ μελῶν, οἵτινες ἐκαλοῦντο ἔλλανοδικαί, καὶ ἐξ ἐνὸς ἀγωνοθέτου, καθ' ἃ δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν σ. 113 μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς. Ὁ ἀγωνοθέτης δέ, ὅστις προϊστατο, ὡς φαίνεται, τῶν ἔλλανοδικῶν, ἐκαλεῖτο ἀγωνοθέτης τοῦ γυμνικοῦ διακρινόμενος οὕτως ἀπὸ ἀγωνοθέτου ἄλλων ἀγῶνων, διότι καὶ ἵππικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ θὰ ἐτελοῦντο μέχρι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ θεάτρου, καὶ οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος τὸ πρῶτον ἰδρυθέντες ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων ἀγῶνες μουσικῆς καὶ ψδίκῆς (ἴδε σ. 33).

5.

Ἱππόδρομος.

Ἐξ ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 78 ἀρ. 240, μανθάνομεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἀνήγειρεν ἀνδριάντα εἰς Σωκράτη Ἐπιδαύριον, ὅστις ἐνίκησεν ἐν τῷ Ἱερῷ, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ἀγῶνα ἵππιον. Ἄλλ' οἱ ἵππικοὶ ἀγῶνες δὲν ἐτελοῦντο ἐν τοῖς σταδίοις, ἀλλ' ἐν τοῖς ἵπποδρόμοις. Δηλοῦται ἄρα ἐκ τούτου ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ θὰ ὑπῆρχε καὶ ἵππόδρομος. Τοῦτο δὲ ἐβεβαιώθη καὶ δι' ἄλλου ἐπιγραφικοῦ εὐρήματος γενομένου κατὰ

τύχην ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν ἔτει 1896, δι' οὐ ἐγένετο ἡμῖν γνωστὴ καὶ ἡ θέσις ἐνθα ὑπῆρχεν ὁ ἵπποδρόμος, ἐν ἧ καὶ λείψανα αὐτοῦ πιθανῶς σώζονται.

Νοτιοδυτικῶς τοῦ σταδίου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἡμισείας σχεδὸν ὥρας, κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος τῆς πεδιάδος τοῦ Ἱεροῦ, ἐν τόπῳ ὀμαλῷ καὶ ὄλως ἐπιπέδῳ, ὑπάρχει ρεῦμα, Βαθὺ καλούμενον σήμερον (1), ἐν ᾧ πηγὴ ἄφθονον δι' ὄλου τοῦ θέρους ἐκρέουσα ὕδωρ. Ἐνταῦθα εὐρέθη οὐχὶ κατὰ χώραν, ἀλλ' ἐρριμμένος ἐκεῖ που παρὰ τὴν πηγὴν, λίθος ἡμιεξεργασμένης ἔχων τὰς ἐπιφανείας, ἀποκεκρουσμένος κατὰ τὰς πλαγίας πλευρὰς καὶ πολλαχῶς ἐφθαρμένος (ὑψους 0,55, πλάτ. 0,30, πάχ. 0,24). Ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, τῆς κάλλιον ἐξεργασμένης, σώζεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή, ἣτις προέρχεται ἐκ τῶν τελευταίων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος χρόνων, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ ἐκ τῆς ὀρθογραφίας φαίνεται:

//////Ο Ξ Τ Ο Ι Γ//////
 //////Δ Ρ Ο Μ//////

[ὄρ]ος τῶ ἱπ-
 [π]οδρόμ[ο].

Ὁ λίθος ἄρα οὗτος εἶνε ὀρόσημον χρησιμεῦον μετὰ ἄλλων τοιούτων λίθων πρὸς καθορισμὸν τῆς περιοχῆς τοῦ ἵπποδρόμου· δὲν ἦτο οὔτε ἡ ἄφθεις οὔτε ὁ καμπτήρ τοῦ ἵπποδρόμου, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις ἴσως, διότι ταῦτα θὰ ἦσαν κατασκευάσματα μᾶλλον περιβλεπτά. Λίθοι, οἷος ὁ εὐρεθείς, ἐμπεπηγμένοι ἐν τῷ ἐδάφει κατ' ἀποστάσεις ἀπετέλουν περίβολον τοῦ ἵπποδρόμου, καθ' ὃν τρόπον τοιοῦτοι λίθοι καθώριζον ὡσαύτως τὴν περιοχὴν τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ τεμένους τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 16.

Τὸ εὔρημα τοῦτο ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸν ρύακα καὶ τὴν πηγὴν, ἐν τῷ χώρῳ τῷ ἐκτεινομένῳ νοτιοδυτικῶς, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι τῆδε κάκεισε ἀρχαῖοι λίθοι καὶ λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων, θὰ ἔκειτο ὁ ἵπποδρόμος. Ἡ τοποθεσία δ'

(1) Ἡ ὄλη τοποθεσία καλεῖται σήμερον Ἱτιές.

εκείνη εἶνε πρὸς τοῦτο κατάλληλος, διότι γνωστὸν εἶνε ὅτι οἱ ἱππόδρομοι κατασκευάζοντο πάντοτε ἐν ἐπιπέδοις τόποις πλησίον ποταμῶν, ρυάκων καὶ πηγῶν, τοῦ ὕδατος ἀναγκαιοτάτου ὄντος κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἀγῶνων.

Εὐνόητον δ' ὅτι ὁ ἱππόδρομος οὗτος ἦτο οὐχὶ οἶος ὁ περίφημος ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱππόδρομος, ἀλλ' ἀπλούστατον κατασκευάσμα, οἷα ἦσαν οἱ πλείστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱπποδρόμων. Χῶρος ἐπίπεδος, πλάτους ἐνὸς καὶ μήκους δύο σταδίων συνήθως, περιβαλλόμενος διὰ ταπεινοῦ τειχίσματος ἢ δι' ὄροσῆμων, ἔχων κατασκευάσμα τι (ἄφεισιν) χρησιμεῦον ὡς σημεῖον ἐξ οὗ ἤρχετο ὁ ἀγὼν καὶ κατὰ τὸ ἀπέναντι ἄκρον στήλην τινὰ (καμπτήρα), ἣν κάμπτοντες οἱ ἵπποι ἐπανήρχοντο εἰς ὃ σημεῖον ἀνεχώρησαν, τοιοῦτος ἦτο ἐν γένει ὁ ἑλληνικὸς ἱππόδρομος. Δὲν ἔχει τι ἄρα τὸ παράδοξον ὅτι ἱππόδρομος τοιοῦτος, οἷος ἦτο ὁ ἐν Δήλῳ, κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τὴν μεταξὺ τῶν ἀγῶνων, κατὰ τὸν χρόνον δηλ. καθ' ὃν ἔμενεν ἀργός, ἐμισθοῦτο ἵνα χρησιμεύῃ ὡς τόπος βοσκῆς (1),

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμᾶτων τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱππόδρομος κατασκευάσθη κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Τότε ἄρα ἰδρύθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἱππικοὶ ἀγῶνες, μετὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καὶ πιθανῶς πρὸ τῶν μουσικῶν καὶ φθδικῶν ἀγῶνων.

Ἄμαξιτὴ ἄγουσα εἰς τὸν ἱππόδρομον.

Μεταβαίνων τις ἀπὸ τοῦ σταδίου εἰς τὸν ἱππόδρομον διακρίνει κατὰ τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ὁδοῦ ἴχνη ἀρχαίων τάφων, προχωρῶν δ' ἐπὶ πλέον διέρχεται διὰ κατηρειπωμένου ἐκκλησιδίου τοῦ ἀγίου Μάρκου· ἔτι δὲ περαιτέρω, ὀλίγον πρὸ τοῦ ρυάκος καὶ τῆς πηγῆς, συναντᾷ δύο παράλληλα ἀρχαῖα τείχη, ἀπέχοντα ἀλλήλων τριάκοντα καὶ ἓν μέτρον, σωζόμενα εἰς ἑκτασιν 100 περίπου μέτρων. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ἐνταῦθα κεῖται ὁ ἱππόδρομος, ὅτι δηλ. τὰ παράλληλα ταῦτα τείχη δηλοῦσι τὰς μακρὰς τοῦ ἱπποδρόμου πλευράς. Ἄλλ' ἱππόδρομος δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἶχε πλάτος μόνον 31 μέτρου. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι τὰ τείχη

(1) Ἴδε τὴν ἐν C.I.A. II, ἀρ. 817 στ. 16, ἐπιγραφὴν.

ταῦτα εἶνε ἀναλήμματα ὁδοῦ ἀμαξιτῆς, ἣτις θὰ ἦγε πάντως ἀπὸ τοῦ σταδίου καὶ τῶν λοιπῶν ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομημάτων εἰς τὸν ἵππόδρομον. Δὲν ἦτο δ' αὕτη ἀπλῆ τις λεωφόρος, ἀλλὰ δι' αὐτῆς κατευθύνοντο εἰς τὸν ἵππόδρομον καὶ οἱ ἵππεις καὶ τὰ ἄρματα· διὰ τοῦτο ἦτο ἱκανῶς εὐρεία ὁδός.

Τὰ ἀναλήμματα ταῦτα θὰ ἐξετείνοντο, ὡς φαίνεται, μέχρι τοῦ ρύακος, ὅπου θὰ ὑπῆρχε γέφυρα. Ὁ διερχόμενος τὸ πάλαι διὰ τῆς γεφύρας ταύτης εὕρισκετο ἐν χώρῳ, ἐν ᾧ ἀριστερὰ ὑπῆρχεν ὁ ἵππόδρομος.

6.

Τὸ "Ἄβατον (ἐνκοιμητήριον).

(Δ)

Πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, παρὰ τὴν ἀρκτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν, ἀπὸ τοῦ μέσου περίπτου τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς 4,30, ἐκτείνεται κατὰ μῆκος προχωροῦν πρὸς δυσμὰς μέγα στωϊκὸν οἰκοδόμημα (Δ), ἔχον ἐν ὄλῳ ἐξωτερικὸν μῆκος ὑπὲρ τὰ 70 μέτρα καὶ πλάτος (ἐξωτερικὸν) 9,50, ἀνακαλυφθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1883. Σώζονται δ' αὐτοῦ οἱ τοῖχοι καὶ τὰ κρηπιδώματα τῶν κιόνων μέχρι τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους καὶ εὐρέθησαν ἱκανὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν, ὥστε εἶνε δυνατὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ ἐν σχεδίῳ ἀναπαράστασις αὐτοῦ (1).

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶνε ὑποδομημένον ἐκ πῦρου λίθου καὶ σύγκεται ἐκ δύο κατὰ μῆκος στοῶν κεκλεισμένων κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν διὰ τοίχου καὶ ἀνοικτῶν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν διὰ κιόνων. Ἡ πρώτη τῶν στοῶν τούτων ἢ παραλλήλως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ἀρκτικῆς τούτου πλευρᾶς ἀρχομένη, ἦτο μονόροφος καὶ ἔχει ἐσωτερικὸν μῆκος

(1) Καβάδιας, Πρακτικὰ τῆς Ἐταιρείας τοῦ ἔτους 1883, σ. 58 πίν. 3 (σχέδια τοῦ Δαίρφελδ). Fouilles d'Épidaure σ. 17 πίν. VII (σχέδια τοῦ Δαίρφελδ).— Lechat-Defrasse: Épidaure σ. 129 κ.έ.

36,12, ἡ δευτέρα, ἡ τὴν πρώτην πρὸς δυσμὰς συνεχιζουσα, ἦτο διώροφος καὶ ἔχει μῆκος ἐσωτερικὸν 32,25.

Ἡ μονόροφος στοὰ εἶνε ἑκδομημένη κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ ὄροπεδίου, ἐφ' οὗ κεῖται ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ θόλος καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα. Εἶχε δὲ αὕτη κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν 16 κίονας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ (1). Διὰ δευτέρας δὲ σειρᾶς ἐξ 7 κίωνων τοποθετημένων ἐν τῷ μέσῳ ὑπεστηρίζετο ἡ στέγη τοῦ οἰκοδομήματος καὶ συγχρόνως διηρείτο τοῦτο κατὰ μῆκος εἰς δύο τμήματα, ἀρκτικὸν καὶ μεσημβρινόν. Ὁ μεταξὺ δὲ τῶν 7 τούτων ἐσωτερικῶν κίωνων χῶρος ἦτο κεκλεισμένος, ὡς φαίνεται, διὰ τοίχου, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν, ἐννοεῖται, θύρα ἢ μᾶλλον θύραι. Θύρα δὲ ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ τοίχῳ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς προκειμένης στοᾶς εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τῆς διωρόφου στοᾶς συγκοινωνίαν.

Ἐντὸς τῆς μονόροφου ταύτης στοᾶς, κατὰ τὴν ἀνατολικομεσημβρινὴν αὐτῆς γωνίαν, ὑπάρχει ἀρχαῖον φρέαρ βάθους 17 περίπου μέτρων, οὗτινος τὸ μὲν κάτω μέρος εἶνε λελαξευμένον ἐν τῷ βράχῳ, τὸ δὲ ἄνω μέρος ἑκδομημένον ἐκ πωρίνων λίθων κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα. Περιέχει δὲ τὸ φρέαρ τοῦτο, ὅπερ, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶνε τὸ ἱερὸν φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἄφθονον δι' ὅλου τοῦ ἔτους ὕδωρ, ὅπερ ἐνίοτε ἀνέρχεται εἰς ὕψος 10 περίπου μέτρων (2). Ἐντὸς δὲ τῆς αὐτῆς στοᾶς καὶ πλησίον τοῦ φρέατος, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν, ἦσαν ἰδρυμένοι κατὰ στίχον ἐπιγραφαί, ὧν τινων τὰ βάθρα σώζονται κατὰ χῶραν. Ἀκριβῶς δὲ παρὰ τὸν τοῖχον καὶ πλησίον τῶν βάθρων εὔρον τὰς περιφήμους ἐπιγραφὰς τῶν ἱαμάτων, ὥστε ἀναμφιβόλως αὗται ἐνταῦθα ἦσαν ἰδρυμένοι.

Ἡ δὲ διώροφος στοὰ κεῖται οὐχὶ ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου, ἀλλ' ἐν τῷ ἀμέσῳ μετὰ τοῦτο κάτω ἐπιπέδῳ, ἐξ οὗ ἀνήρχετό τις ἐπὶ

(1) Τοῦ πρώτου πρὸς ἀνατολὰς τῶν κίωνων τούτων σώζεται καὶ ὁ στυλοβάτης, τὸ ἄνω μέρος δηλ. τοῦ κρηπιδώματος ἐφ' οὗ ἐπεκράθητο ὁ κίων οὔτος.

(2) Ἐκκενωθέντος καὶ ἐκκαθαρισθέντος τοῦ φρέατος τούτου κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐν τῇ ἰλίῳ τεμάχια μικρῶν ἀγγείων μελανοῦ γανώματος, σιδηραὶ λαβαὶ ὑδρευτικῶν ξυλίων, ὡς φαίνεται, ἀγγείων καὶ χαλκοὶ χρίκοι διαμέτρου 0,10 ἕως 0,15.

τοῦ ὄροπεδίου διὰ νῦν σωζομένης λιθίνης κλίμακος (ἴδε τοπογρ. πίν., δ') ἐκ 14 βαθμίδων (1). Ὡκοδομήθη δ' αὕτη διώροφος ἐξ ἀνάγκης προκειμένου δηλ. ἢ στοᾶ αὕτη νὰ ἀποτελέσῃ συνέχειαν τῆς μονορόφου στοᾶς, ἐδέησε νὰ κατασκευασθῇ καὶ κάτω ὄροφος, ὅπως ὑψωθῇ τὸ οἰκοδόμημα μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὄροπεδίου καὶ οὕτω τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀποτελῇ συνέχειαν τοῦ δαπέδου τῆς μονορόφου στοᾶς. Τὸ σπουδαῖον ἄρα μέρος τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε ὁ ἄνω, οὐχὶ ὁ κάτω ὄροφος.

Ὁ κάτω ὄροφος δὲν ἦτο ἀνοικτὸς κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, ἀλλ' εἶχεν ἐνταῦθα τοῖχον κοσμούμενον διὰ 13 τετραγωνικῶν ἡμιπαραστάδων δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἔχοντα κατὰ τὸ μέσον θύραν. Διηρεῖτο δὲ εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα δι' 6 ὀκταγώνων στύλων δωρικοῦ ρυθμοῦ τοποθετημένων κατὰ τὸ μέσον, οἷτινες ὑπεστήριζον τὸ ἔδαφος τοῦ ἄνω ὀρόφου. Μεταξὺ δὲ τῶν στύλων τούτων ὑπῆρχον κατὰ μῆκος λίθινα ἐδώλια, ὧν σώζονται κατὰ χώραν τὰ κατὰ τὸ μέσον, μεταξὺ τοῦ 3ου καὶ 4ου στύλου. Τῶν λοιπῶν ἐδωλίων σώζονται κατὰ χώραν τὰ ὑποθέματα, λίθοι ἐμπεπηγμένοι ἐν τῷ ἐδάφει ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο οἱ ἄκροι πόδες τῶν ἐδωλίων. Σημειωτέον δ' ὅτι τοιαῦτα ὑποθέματα ἐδωλίων σώζονται καὶ παρὰ τοὺς τοίχους τῶν μικρῶν πλευρῶν τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ ὕψος δὲ τοῦ προκειμένου ὀρόφου ἦτο κατὰ τὸ ἡμισυ σχεδὸν μικρότερον τοῦ ἄνω ὀρόφου· δὲν ἐδύνατο νὰ εἶνε μεγαλύτερον, διότι ἔπρεπε νὰ ἐξικνεῖται μόνον μέχρι τοῦ ὀριζοντίου ἐπιπέδου τοῦ ἀποτελοῦντος συνέχειαν τοῦ ἐδάφους τῆς μονορόφου στοᾶς.

Ὁ ἄνω ὄροφος, ὅστις ἦτο, ὡς εἶπον, συνέχεια τῆς μονορόφου στοᾶς, εἶχε κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευράν 13 κίονας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐντελῶς ὁμοίους τοῖς κίοσι τῆς μονορόφου στοᾶς (2). Ἔτεροι δὲ 6 κίονες, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν 6 ὀκταγώνων στύλων

(1) Ἡ κλίμαξ αὕτη ἐκτείνεται ἔνθεν μὲν μέχρι τοῦ περι οὗ ὁ λόγος στωϊκοῦ οἰκοδομήματος, ἔνθεν δὲ μέχρι μεταγενεστέρου τείχους ἐκ λιθαρίων μετ' ἀσβέστου κατεσκευασμένου, ὅπερ περιβάλλει καὶ ὑποστηρίζει τὸ ἀρκτικὸν μέρος τοῦ χώρου, ἐν ᾧ κεῖται ἡ Θόλος.

(2) Ἐκαστος τῶν κίωνων τούτων ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς ὑποκειμένης ἡμιπαραστάδος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ κάτω ὀρόφου.

του κάτω ὀρόφου, ἐχώριζον καὶ τὸν ἄνω τοῦτον ὄροφον εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα. Ὁ μεταξὺ δὲ τῶν κίωνων τούτων χώρος θὰ ἦτο κεκλεισμένος, ἀφ' οὗ κεκλεισμένος ἦτο καὶ ὁ τῶν τῆς μονορόφου στοᾶς κίωνων· διὰ τίνος ὁμως μέσου ἦτο οὗτος κεκλεισμένος, δὲν γνωρίζομεν. Μόνον περὶ τῶν 13 κίωνων τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς εἶνε βεβαιωμένον ὅτι μέχρι τοῦ $\frac{1}{4}$ σχεδὸν τοῦ ὕψους αὐτῶν ἦσαν οὗτοι κεκλεισμένοι διὰ λιθίνου κιγκλιδώματος. Ἐσχηματιζέτο ἄρα ἐνταῦθα οἶονεὶ θωρακεῖόν τι ἀναγκαῖον πάντως ἵνα μὴ τις διατρέχη κίνδυνον καταπτώσεως ἀπὸ τοῦ ὕψηλοῦ ἐκείνου μέρους. Ἐξετείνετο δὲ τὸ θωρακεῖον τοῦτο καὶ μέχρι τῶν ὑπὲρ τὴν κλίμακα τριῶν κίωνων τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς μονορόφου στοᾶς· ἂν δ' ἔληγεν ἐνταῦθα, ἢ ἂν ἐξετείνετο καὶ κατὰ τοὺς λοιποὺς κίονας τῆς πλευρᾶς ταύτης, δὲν γνωρίζομεν.

Τὸ προκείμενον στῶικὸν οἰκοδόμημα ἅμα τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ ἐταῦτίσα πρὸς τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ πεφημισμέναι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐγκοιμῆσεις τῶν ἀσθενῶν, ἐν ᾧ δηλ. οἱ ἀσθενεῖς κατεκλίνοντο τὴν νύκτα καὶ ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐμφανιζομένου αὐτοῖς καθ' ὕπνου. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα τῶν ἐγκοιμῆσεων ἀναφέρει ὁ Πausanias (II, 27) διὰ τῶν ἐξῆς: « τοῦ ναοῦ (τοῦ Ἀσκληπιοῦ) δέ ἐστι πέραν ἐνθα οἱ ἰκέται τοῦ θεοῦ καθεύδουσι ». Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἰαμάτων, ἐν αἷς ἐπανειλημμένως γίνεται μνεῖα αὐτοῦ, καλεῖται τοῦτο Ἄβατον (1), ἐν ἄλλῃ δὲ ἐπιγραφῇ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 34 ἀρ. 6, καλεῖται ἐνκοιμητήριον. Λόγους δὲ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ταυτότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος πρὸς τὸ Ἄβατον προέτεινα (Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 60-61) τοὺς ἐξῆς:

α') ὅτι τὸ οἰκοδόμημα κεῖται συμφώνως τῇ τοῦ Πausanίου μαρτυρίᾳ πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

β') ὅτι ἐν αὐτῷ εὐρέθησαν καὶ ἐν αὐτῷ ἀνέκειντο τὸ πάλαι αἱ τῶν ἰαμάτων ἐπιγραφαί. Οἰκοδόμημα ἐν ᾧ ἦσαν ἰδρυμένοι αἱ

(1) Ἄπαξ ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων (Fouil. d'Épid. σ. 31 σ. 114) καλεῖται ὡσαύτως ἄδυτον (ἴδε σ. 124 σημ. 1).

στῆλαι, ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι αἱ ἐν τῷ Ἀβάτῳ γερόμε-
 ναι θεραπείαι, θὰ ἦτο βεβαίως αὐτὸ τὸ Ἀβατον.

γ') ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει φρέαρ, ὅπερ θὰ εἶνε τὸ ἱερὸν φρέαρ
 τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ περιέχον ὕδωρ χρησιμεῖον διὰ τὰς πρὸς τὰς
 ἐγκοιμήσεις ἱεροτελεστίας. Διὰ συνήθεις ἀνάγκας τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ
 δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη φρέαρ ἐντὸς οἰκοδομήματος, ἀφ' οὗ
 κατὰ τὸν ἐξω χῶρον καὶ ἄλλα φρέατα καὶ πηγαὶ καὶ δεξαμεναὶ
 ὑπῆρχον.

δ') ὅτι τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα ὁμοιάζει ἐντελῶς τῷ ἐν
 τῷ Ἀσκληπιεῖ τῶν Ἀθηνῶν στωϊκῷ οἰκοδομήματι, περὶ οὗ
 μετὰ βεβαιότητος ἐλέχθη ὅτι εἶνε τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο
 αἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν (1). Τὸ ἀθηναϊκὸν τοῦτο οἰκοδό-
 μημα, ὅπερ ὡσαύτως περικλείει ἐν ἑαυτῷ πηγὴν, ἱερὸν ὕδωρ,
 θὰ ᾠκοδομήθη, ὡς φαίνεται, καθ' ὑπόδειγμα τοῦ προκειμένου ἐν
 τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματος. Ἀφ' οὗ ἡ ἐν Ἀθήναις λατρεία τοῦ
 Ἀσκληπιοῦ εἰσῆχθη, ὡς γνωστὸν (σ. 12), ἐξ Ἐπιδαύρου, πι-
 θανὸν εἶνε ὅτι κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀβάτου,
 τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ χρη-
 σιμευόντων οἰκοδομημάτων, κατεσκευάσθη καὶ τὸ ἐν Ἀθήναις.

Μετὰ βεβαιότητος ἄρα δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, φρονῶ, ὅτι
 τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος στωϊκὸν οἰκοδόμημα εἶνε τὸ Ἀβατον τοσοῦ-
 τον μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Ἱερῷ ἄλλο τι οἰκοδό-
 μημα ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε τὸ Ἀβατον. Τούτου δὲ βεβαιωθέν-
 τος, τὴν περὶ τοῦ οἰκοδομήματος ἔννοιαν, ἣν ἐσχηματίσαμεν διὰ
 τῶν σωζομένων καὶ ἀποκαλυφθέντων αὐτοῦ λειψάνων, δυνάμεθα
 κατὰ τι νὰ συμπληρώσωμεν τῇ βοθηθείᾳ τῶν ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπι-
 γραφῶν τῶν ἱαμάτων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 26 στ. 90.

Κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, Αἰσχίνης τις ἀγόμενος ἐκ
 περιεργείας ἵνα ἴδῃ τίνα τὰ ἐν τῷ Ἀβάτῳ τελούμενα, ἀναβὰς
 εἰς δένδρον τι, καθ' ὃν χρόνον ἐκοιμῶντο οἱ ἀσθενεῖς, ὑπερέκυ-
 πτεν εἰς τὸ Ἀβατον, καταπεσὼν ὁμῶς ἐκ τοῦ δένδρου ἐτυφλώθη
 καὶ παρακαλέσας ἀκολούθως τὸν θεὸν ἐθεραπεύθη. Ἐκ τούτων

(1) Στ. Κουμανούδης ἐν Πρακτικοῖς τοῦ 1876 σ. 23. Köhler ἐν Mitth. d.
 arch. Inst., II, σ. 253 κ.έ. P. Girard: l'Asklépieion d'Athènes σ. 9.

ἐξάγεται ἐν πρώτοις ὅτι τὸ οἰκοδομημα ἦτο ἐν μέρει κλειστόν, ὅτι δηλ. ὁ ἱστάμενος ἐν τῷ Ἱερῷ πρὸ τῆς μεσημβρινῆς τοῦ οἰκοδομηματος πλευρᾶς, ἐν ἣ ὑπῆρχον κατὰ μῆκος οἱ ἰωνικοὶ κίονες, δὲν ἐδύνατο νὰ βλέπῃ διὰ τοῦ μεταξὺ τῶν κίωνων τούτων χώρου ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομηματος κατὰ πλάτος· βεβαιούται ἄρα, ὃ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶπον, ὅτι ὁ χώρος ὁ μεταξὺ τῶν κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομηματος κίωνων τῶν διαιρούντων αὐτὸ εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα, εἰς μεσημβρινὸν καὶ ἀρκτικὸν τμήμα, ἦτο κλειστός. Ἐν τῷ ἀρκτικῷ ἄρα τῷ πανταχόθεν περικεκλεισμένῳ τμήματι κατεκλίνοντο τὴν νύκτα οἱ ἀσθενεῖς καὶ τὰ ἐν τούτῳ τῷ διαμερίσματι τελούμενα ἠθέλησε νὰ ἴδῃ ὁ Αἰσχίνης. Οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, τὸ δένδρον, εἰς ὃ οὗτος ἀνέβη, θὰ ἔκειτο παρὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοδομηματος, ὁ τοίχος δὲ ὁ τὴν πλευρὰν ταύτην ἀποτελῶν θὰ εἶχε θυρίδας καὶ διὰ τινος τούτων ὑπερέκλυπτεν ὁ Αἰσχίνης.

Τῶν δύο διαμερισμάτων ἄρα εἰς ἃ διαιρεῖται κατὰ μῆκος τὸ Ἄβατον, τὸ ἀρκτικόν, τὸ πανταχόθεν περικεκλεισμένον, θύρας δ' ἔχον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν καὶ θυρίδας κατὰ τὴν ἀρκτικὴν, ἦτο διαμέρισμα ἐν ᾧ κατεκλίνοντο τὴν νύκτα οἱ ἀσθενεῖς, ἐν ᾧ δηλ. ἐτελοῦντο τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν (1). Τὸ ἕτερον διαμέρισμα, τὸ πρὸς μεσημβρίαν, ἢ κατ' ἐξοχὴν στοᾶ, ἐν ἣ ὑπῆρχε τὸ ἱερόν φρέαρ, θὰ ἐχρησίμευε διὰ τὰς σχετικὰς ἱεροτελεστίας. Ἐν αὐτῷ πρὸς τούτοις θὰ διέτριβον οἱ ἀσθενεῖς ἐν καιρῷ ἡμέρας.

Σημειωτέον ὅτι πρὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς μονορόφου στοᾶς ἀπεκαλύφθη κατὰ χώραν κειμένη ἐπιμήκης ὀρθογώνιος πλάξ, ὑπόθεμα βήθρου ἢ βωμοῦ. Φρονῶ μᾶλλον ὅτι βωμὸς ἦτο ἐνταῦθα ἰδρυμένος, ἐφ' οὗ προσέφερον θυσίας οἱ ἰκέται τοῦ θεοῦ πρὶν ἢ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ Ἄβατον, ὡσπερ καὶ ἐν Τρίκῃ τῆς Θεσσαλίας, πρὶν ἢ καταβῆ τις εἰς τὸ ἄδυτον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσ-

(1) Τοῦτο τὸ ἱερώτερον μέρος τοῦ οἰκοδομηματος ἐκαλεῖτο ἴσως ἄδυτον (ἴδε σ.124 σημ.1) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ ὅλου οἰκοδομηματος, ὃ ἐκαλεῖτο Ἄβατον. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ παραλυτικὸς Δίαυτος ἐνεκάθευδε (ἐν τῷ ἀδύτῳ) καὶ τοῦ ἀδύτου ἐξήγαγον αὐτὸν οἱ ὑπηρέται του καὶ κατέβησαν πρὸ τοῦ ναοῦ.

ἔφερε θυσίας ἐπὶ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος(1) πρὸ τοῦ ἄδύτου τούτου, ὡς φαίνεται, ἰδρυμένου.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος παρατηρητέον ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς καὶ κατὰ τὰς ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφὰς δυνατὸν τοῦτο νὰ προέρχεται ἐκ τῆς Δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Τοῦτο τοῦλάχιστον δύναται νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητός τινος ὡς πρὸς τὴν μονόροφον στοάν, διότι ἡ διώροφος στοὰ δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς προσθήκη γενομένη ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις, ὅτε δὲν ἐπήρκει πλέον ἢ μονόροφος στοὰ διὰ τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνάγκας ἕνεκα τῶν πολλῶν εἰς αὐτὸ προσερχομένων ἀσθενῶν. Ἄλλ' εἶνε βεβαιωμένον ὅτι τὸ Ἱερόν ἐφημιζετο διὰ τὰς ἐν αὐτῷ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦλάχιστον χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος· ποῦ ἄρα ἐγένοντο τότε αἱ ἐγκοιμήσεις;

Ἄν ἀληθῶς τὸ ἐν τῷ προκειμένῳ οἰκοδομήματι φρέαρ εἶνε τὸ ἱερόν φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς ἤδη εἶπον, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ θέσει θὰ ἦτο καὶ τὸ παλαιότερον Ἄβατον, ταπεινόν, ἐννοεῖται, καὶ πενιχρὸν κατασκευάσμα. Οἰκοδομηθέντος δὲ τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, ἀνεκαινίσθη εὐθὺς μετὰ ταῦτα καὶ τὸ παλαιὸν Ἄβατον μεγαλῆτερον καὶ κατὰ τὸ προσῆκον μεγαλοπρεπέστερον οἰκοδομηθέν. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ αἱ εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος προέρχονται,

(1) Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἰσύλλου (ἴδε σ. 10 σημ. 4) ἐν στ. 29-31:

Οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκῃ πειραθείης
εἰς ἄδυτον καταβάς Ἀσκληπιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἄγνου
πρῶτον Ἀπόλλωνος βωμοῦ θύσαις Μαλεάτα.

Σημειωτέον δ' ὅτι τοῦτο τὸ ἐν Τρίκῃ ἄδυτον θὰ ἦτο ὅ,τι τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἄβατον, θὰ ἐχρησίμευε δηλ. πρὸς ἐγκοιμήσεις καὶ θεραπείας ἀσθενῶν, διότι καὶ ἐν Τρίκῃ ἦσαν ἰδρυμένοι, ὡσπερ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Κῶ, πίνακες τῶν ἰαμάτων (Στράβων VIII, 374). Ἐπειτα καὶ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἄβατον ἐκαλεῖτο ἄδυτον (σ. 124 σημ. 1).

Κατὰ ταῦτα ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Thraemer (Pauly-Wissowa's Realencyclopædie σ. 1690) μνημονευόμενοις Ἀσκληπιείοις, ἐν οἷς ἐγένοντο ἐγκοιμήσεις, δεόν νὰ προστεθῆ καὶ τὸ ἐν Τρίκῃ Ἀσκληπιεῖον.

δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τότε, οἰκοδομηθέντος τοῦ νέου Ἀβάτου, ἀνέγραψαν καὶ οἱ ἱερεῖς τὰ ἰάματα τοῦ θεοῦ ἐπὶ στηλῶν καὶ ἰδρυσαν τὰς στήλας ταύτας ἐν τῷ νέῳ οἰκοδομήματι.

Οἰκοδόμημα παρὰ τὸ Ἀβατον.

(Δ)

Παρὰ τὸ Ἀβατον, πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη τετράγωνον σχεδὸν ἐκ πώρου λίθου οἰκοδόμημα Δ', ὅπερ ἄγνωστον εἶνε ἂν διετέλει ἐν σχέσει τινὶ πρὸς τὸ Ἀβατον. Καταστραφέντος αὐτοῦ ἐν μέρει, κτισθέντων δ' ἐπ' αὐτοῦ καὶ μεταγενεστέρων κτισμάτων, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ οὔτε τὸ σχέδιον αὐτοῦ, οὔτε ὁ προορισμὸς του.

7.

Παλαιὸν Ἱερόν.—Οἶκος τῶν ἱερέων.

(Ε)

Πέραν τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν 9 σχεδὸν μέτρων ἀπὸ ταύτης, παρὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀπεκαλύφθη τετράγωνον ἐκ πώρου λίθου οἰκοδόμημα (μ. 24,30 πλ. 20,70), οὔτινος ποῦ μὲν σώζονται τὰ θεμέλια, ποῦ δὲ σώζεται καὶ μέρος τῶν ὑπὲρ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος τοίχων εἰς ὕψος μέχρι ἐνὸς περίπου μέτρου. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο (Ε) πολλὰς ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολάς, διὰ τοῦτο δυσχερὲς εἶνε ἡ ἐξακριβωσις τῶν κατ' αὐτό.

Παλαιὸν Ἱερόν. Ἀνασκαφέντος ἐντελῶς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδομήματος ἐν ἔτει 1891 (1), ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν βορειοδυτι-

(1) Τὸ οἰκοδόμημα ἀνεκαλύφθη κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τῷ 1884 καὶ ἀνεσκάφη ἐντελῶς τῷ 1891 (Ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1891 σ. 29). Δὲν ἦτο δυνατόν ὁμῶς τότε νὰ ἐξακριβωθῶσι τὰ κατ' αὐτό διότι ἦτο ἐπικεκαλυμμένον ὑπὸ μεταγενεστέρων κτισμάτων. Κατεδαφισθέντων τούτου ἕνεκα τῶν κτισμάτων τούτων, ἀνεφάνη τὸ ἀρχαῖον ὑπὸ τὰ μεταγενέστερα τείχη οἰκοδόμημα, οἷον νῦν φαίνεται καὶ εἶνε δεδηλωμένον ἐν τῷ τοπογραφικῷ πλάνῳ. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀνασκαφὴν ἐγένοντο ἐν αὐτῷ τὰ ἀνωτέρω μνημονευόμενα εὐρήματα, δι' ὧν κατορθοῦται ἐν μέρει ἡ ἐξακριβωσις τῶν κατ' αὐτό.

κὴν αὐτοῦ γωνίαν βωμὸς ἐκ τεσσάρων μεγάλων πωρίνων πλακῶν συγκείμενος, ἐν ᾧ προφανῶς ἐθυσιάζοντο θύματα τῷ θεῷ, διότι κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ὑπάρχει αὐλαξ, δι' οὗ θὰ κατέρρεε τὸ αἷμα τῶν θυσιαζομένων ἱερείων. Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τοῦ βωμοῦ τούτου, κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος, ἀνεφάνησαν μαρτύρια τῶν τελουμένων τὸ πάλαι θυσιῶν, ἀπεκαλύφθη δηλ. στρώμα ἐκ μέλανος χώματος, ἐξ ἀνθράκων καὶ ἐξ ὀσῶν ζώων, ἐν ᾧ εὐρέθησαν μικροὶ πήλινοι κυθίσκοι, τεμάχια πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων καὶ αἱ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 37 ἀρ. 8-12, ἀρχαῖκαὶ ἐπιγραφαί(1). Ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων δηλοῦται ὅτι ἐν τούτῳ τῷ οἰκοδομήματι ἤσκειτο ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τῆς Ε' τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδος· εἶνε ἄρα τοῦτο τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων, ἀρχαιότερον τοῦ ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος προερχομένου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἄλλ' αἱ θυσίαι ἐτελοῦντο μόνον κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος, πῶς εἶχεν ὁμως τοῦτο κατὰ τὸ πρὸς ἀνατολὰς μέρος αὐτοῦ, ἂν δηλ. ἦτο ὅλον κυριολεκτικῶς οἰκοδόμημα ἢ ἂν ἦτο περίβολος περικλείων πρὸς τῷ βωμῷ ἄλλο τι ἱερὸν κατασκεύασμα ἢ καὶ αὐτὸν ἴσως τὸν παλαιὸν ναὸν ἢ σηκὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δὲν γνωρίζομεν. Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν εἶχε τοῦτο, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸ ὡς παλαιὸν ἱερόν.

Οἶκος τῶν ἱερέων.

Ὅτε δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἤρξαντο οἱ Ἐπιδαῦριοι ἀνακαινίζοντες τὸ Ἱερόν καὶ ὠκοδόμησαν τὸν νέον ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸν πρὸς μεσημβρίαν αὐτοῦ μέγαν βωμόν, ὁ ἐν τῷ παλαιῷ τούτῳ ἱερῷ βωμὸς δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει, ὡς φαίνεται, αὐτὸ δὲ τὸ ὅλον ἱερόν εἶχε πιθανῶς καταρρεῦσει ἢ καταστραφῆ (2). Τότε, μετὰ τὴν οἰκοδομήν τοῦ ναοῦ,

(1) Σημειωτέον ὅτι ἐκτὸς τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, ἀκριβῶς παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, εὐρέθησαν καὶ αἱ ἄλλαι ἐν Fouilles d'Épidaure ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14 ἀρχαῖκαὶ ἐπιγραφαί.

(2) Τὴν καταστροφὴν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων ἀνάγει ἐν μέρει ὁ Bruno Keil (Athen. Mitth. 1895 σ. 407) εἰς τὰς δεκάσεις, ἃς ὑπέστη ἡ Ἐπιδαυρία χώρα κατὰ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου (Θουκυδ. V, 53-56). Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ἔπαθε βεβαίως τὸ

ώκοδομήθη ἐκ νέου καὶ μετεποιήθη, ὡς φαίνεται, τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα καὶ ἐκ ταύτης τῆς οἰκοδομῆς προέρχεται ὅ,τι νῦν ἐξ αὐτοῦ σώζεται, ἐξαιρουμένου τοῦ βωμοῦ καὶ τινων ἴσως θεμελίων, ἅτινα δυνατὸν μὲν νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸ παλαιὸν κατασκευάσμα, ἐχρησιμοποιήθησαν ὁμως καὶ ἐν τῷ νέῳ οἰκοδομήματι.

Τὸ μεταποιηθὲν τοῦτο οἰκοδόμημα, ὡς νῦν σώζεται, συνίσταται ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐκ χώρου περικεκλεισμένου πέριξ καὶ δωματίων· πρὸ τῆς δυτικῆς δὲ πλευρᾶς, ἔνθα ἦτο ἢ εἰς τὸ οἰκοδόμημα εἴσοδος, ὑπῆρχε στοά, ὡς φαίνεται, ἣς σώζεται νῦν ὁ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου στυλοβάτης· οἰκοδομηθεῖσης δὲ τῆς στοᾶς ταύτης, ἀπεκόπη μέρος τοῦ παλαιοῦ βωμοῦ, ὁ ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐλάξ, καὶ ἐτοποθετήθη ἐκεῖ κατώφλιον θύρας ἐκ τιτανολίθου.

Τοιοῦτον ὄν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα δὲν ἐχρησίμευε πλέον πρὸς θυσίας, οὐδ' ἦτο ἱερόν τι, ναὸς δηλ. ἢ σηκός. Οἰκοδόμημα συγκεκριμένον ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐχούσης πέριξ δωμάτια ἐχρησίμευε προφανῶς πρὸς κατοικίαν. Τὸ οἰκοδόμημα ἄρα οἶον ἀνωκοδομήθη κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα μετεποιήθη εἰς οἰκοδόμημα χρησιμεῦον πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων πιθανῶς καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ, ἀφ' οὗ, ὡς γνωστόν, οἱ ἱερεῖς καὶ λοιποὶ τοῦ θεοῦ θεράποντες κατώκουσαν πολλάκις ἐντὸς τῶν ἱερῶν τεμενῶν· ὅτι δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις σύνηθες ἦτο, δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ Πausανίου παραδίδοντος περὶ τοῦ ἐν Ἴθιορέᾳ Ἀσκληπιείου τάδε: «ἐντὸς μὲν δὴ τοῦ περιβόλου τοῖς τε ἱκέταις καὶ ὅσοι τοῦ θεοῦ δούλοι, τούτοις μὲν ἐνταυθὰ εἰσι καὶ οἰκήσεις» (Paus. X, 32, 12). Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἀπεκαλύφθη, ὡς θὰ ἐκθέσωμεν ἐν τέλει τοῦ κεφαλαίου τούτου, οἴκημα ἱερέων καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ, σκηνὴ καλούμενον.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν τοῦτο κρατύνει ἴσως ἀνέκδοτος ἐπιγραφή τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος εὑρεθεῖσα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ ταύτης τῆς κολοβῆς, ἐφθαρμένης καὶ δυσαναγνώστου

Ἱερόν, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν. Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ὅπως δεχθῆτις, ὅτι οἱ εἰσβαλόντες εἰς Ἐπιδαυρίαν Ἀργεῖοι ἔδρασαν τὸ Ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ προέβησαν εἰς καταστροφὴν τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων.

ἐπιγραφῆς ἀνακοινῶ ἐνταῦθα σχετικὰ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο χω-
ρία, τὰ ἐξῆς :

Ἐενοτελει εργωνα του αυλε[ι]ου θυρωματος κα[ι] τ[ω]ν
επι τους οικ[ους] ---

Ἐενο[τελει----] επι τους οικους αρρα[β]ωνα δ[ραχ]μας---
Θεαριωνι εργωνα του σιδαρου αλων και αν --- επι
τας θυριδας ---

Θεοδωρωι εργωνα τις θυρας τις επι ταν [κλ]ιμακα κτλ.
--- εργωνα ταν θυριδων φωτων εννεα ελομενωι το φως
εκαστον ικατι τετορων οβολου εννεα χαλκεων ---

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀναγράφει τὰς δαπάνας οἰκοδομήματος, ὅπερ ἐχρησίμευε πρὸς κατοικίαν, ἀφ' οὗ τὰ ἀποτελουῦντα αὐτὸ διαμερίσματα ἐκαλοῦντο οἴκοι. Εἶχε δὲ τοῦτο αὐλήν καὶ δωμάτια καὶ ἦτο διώροφον, ὡς φαίνεται, διότι εἶχε κλίμακα μετὰ θύρας καὶ πολλὰ θυρώματα καὶ θυρίδας. Τοιοῦτον ὁμως οἰκοδόμημα δύναται κάλλιστα νὰ εἶνε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδόμημα *E*. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα εἶνε ἴσως οἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οἴκοι καλούμενοι, ὥστε μετὰ πιθανότητός τινος δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸ ὡς οἶκον τῶν ἱερέων καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς ἐσχάτους ρωμαϊκοὺς χρόνους καταστραφὲν ἐκ δευτέρου ἢ καταρρεῦσαν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀφκοδομήθη ἐκ νέου καὶ καθ' ὀλοκληρίαν μετεβλήθη. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ, οἱ ὑπὲρ τὸ ὕψος τῶν νῦν σωζομένων δόμων ἐκ πάρου λίθου, ἀνηγέρθησαν διὰ κοινῶν λιθαρίων καὶ ὀπτῶν πλίνθων μετ' ἀσβέστου καὶ νέα τεχίσματα τῆς αὐτῆς κατασκευῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ προσετέθησαν. Καὶ οὕτω δὲ μεταβληθὲν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε καὶ τότε πρὸς κατοικίαν. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐξεπλήρου, ὡς φαίνεται, καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, διότι ἐντὸς αὐτοῦ, ἀνασκαπτομένου, εὐρέθησαν κοινὰ τινα φραγκικὰ νομίσματα (ἴδε σ. 24).

8.

Ναὸς Ἀρτέμιδος.

(Γ)

Νοτιανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 30 περίπου μέτρων, ἀκριβῶς παρὰ τὸ οἰκοδόμημα Ε, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1884 ὁ ὑπὸ τοῦ Πausanίου (II, 27) ἀπλῶς μνημονευόμενος ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (Γ). Σώζεται δὲ τούτου τὸ κρηπίδωμα ἐν καλλιτέρᾳ σχεδὸν καταστάσει ἢ τὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (διότι σώζονται κατὰ χώραν καὶ τινες πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ) καὶ εὑρέθησαν ἀρκετὰ λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν(1).

Ὁ ναὸς οὗτος ἔχει ἐξωτερικὸν μῆκος 13,30 καὶ πλάτος 9,40. Εἶνε δὲ ναὸς δωρικός καὶ ἔχει πρωτοφανὲς καὶ παράδοξον σχῆμα. Σύγκειται ἐκ σηκοῦ ἔχοντος πρόναον ἀποτελούμενον ἐκ δωρικῆς ἐξαστύλου στοᾶς. Ἄλλ' οἱ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῖχοι τοῦ σηκοῦ δὲν προεκτείνονται ἐπαρκῶς πέραν τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν· ἔνεκα δὲ τούτου μεταξύ τῶν παραστάδων, εἰς ἃς ἀπολήγουσιν οἱ τοῖχοι, καὶ τῶν γωνιακῶν κίονων τῆς στοᾶς ἐτοποθετήθη ἀνὰ εἰς κίον, ἵνα οὕτως ἢ στοὰ προσλάβῃ τὸ ἀνάλογον βάρθος. Ἄλλο δὲ παράδοξον ἐν τῷ ναῷ τούτῳ εἶνε ὅτι, ἂν καὶ δὲν εἶνε περίπτερος ναός, εἶχεν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ δέκα ἐν ὄλῳ κίονας περιθέοντας τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευράς.

Ὡσπερ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὕτω καὶ ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ἦτο ὠκοδομημένος ἐκ πώρου λίθου ἀμμοκονία ἐπικεχρισμένου, πλὴν τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, αἵτινες εἶνε ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, καὶ τῆς ὑδρορροῆς ἣτις εἶνε ἐκ μαρμάρου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ εὑρέθησαν καὶ τινὰ τεμάχια μαρμαρίνων κεραμίδων, ὥστε φαίνεται ὅτι αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ μαρμάρου. Ἡ στέγη, ἐννοεῖται, ἦτο ξυλίνη.

Τὸ κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς· ἀνῆρχετό τις

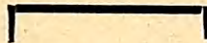
(1) Καβάδας: Πρακτικὰ τοῦ 1884 σ. 61 πίν. 3. Fouilles d'Épidaure σ. 18 πίν. VII.—Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 163 κ.έ.

ὁμως εἰς αὐτό, ὡσπερ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήμασι, δι' ἀνωφεροῦς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐπιπέδου ἐκ τιτανολίθου. Αἱ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ δὲν ἔχουσι τι τὸ ἰδιόζον καὶ ἀξιοπαρατήρητον. Αἱ μετόπαι ἦσαν ἀπλαῖ πλάκες ἄνευ γλυπτικῶν παραστάσεων. Ἡ ὑδρορροή ἔχει τὸ σύνθετος γλυπτικὸν ἀκανθοειδὲς κόσμημα, ἀντὶ ὁμως τῶν πρὸς ἐκροτῆν τῶν ὑδάτων λεοντοκεφαλῶν ἔχει κεφαλὰς κυνός, ὅπερ πρωτοφανὲς καὶ ἀξιοσημείωτον εἶνε. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν δὲ πλευράν, ἔνθα ἡ στοά, φαίνεται ὅτι ὁ ναὸς εἶχεν ὡς ἀκρωτήρια τρεῖς ἐκ μαρμάρου Νίκας εὐρεθείσας ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς πλησίον τοῦ μέρους τούτου, ἀξιόλογα ἔργα τῶν καλῶν χρόνων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης (1).

Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ἀνωφερὲς ἐπίπεδον τοῦ κρηπιδώματος, ὑπῆρχεν ὁ βωμὸς, οὐ σώζεται νῦν τὸ ὑπόθεμα.

Τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἰκοδομήθη ὁ ναὸς δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν. Ἀποβλέποντες ὁμως εἰς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφὰς δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι προέρχεται οὗτος ἂν μὴ ἐκ τῆς Δ' τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος. Οἱ ἐν τοῖς λίθοις ἐντομαὶ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν πρὸς σύνδεσιν αὐτῶν σιδηρῶν δεσμῶν ἔχουσι τὸ ἐξῆς κάθετον σχῆμα :

Τοιοῦτου ὁμως σχήματος ἐντομὰς ἔχουσι καὶ οἰκοδομήματα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Ὅτι δὲ ὁ ναὸς οὗτος εἶνε ὁ τῆς Ἀρτέμιδος (τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης), ὡς ὑπεστήριξα εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 σ. 62, ὑποδηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τῇ ὑδρορροῇ κεφαλῶν κυνός, γνωστοῦ συμβόλου τῆς Ἀρτέμιδος καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης (2), καὶ βεβαιοῦται ἐκ

(1) Αἱ Νίκαι αὗται ἐκομίσθησαν καὶ κεῖνται ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσεῖῳ. Ἴδε Καββαδίας: Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀρ.159-161 καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 21 πίν. IX καὶ X. — Lechat-Defrasse: Épidaure σ. 168.

(2) Σημειωτέον ἐνταῦθα τὸ ἐν Ἀντικύρα ὑπὸ τοῦ Πραξιτέλους ποιηθὲν ἄγαλμα

μεγάλου βάρους φέροντος μεγάλους γράμμασιν ἐπιγραφὴν « Ἀρτάμιτι », κειμένου κατὰ χώραν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, πρὸς τὸ ἀρκτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἐντελῶς παρὰ τὸ κρηπίδωμα. Ἐπειτα ὁ προκειμένος ναὸς εἶνε ὁ σπουδαιότατος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνακαλυφθέντων μετὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἀλλ' ὁ Πausanias δύο ναοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναφέρει, τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸν τῆς Ἀρτέμιδος· οὗτος ἄρα θὰ εἶνε ὁ τῆς Ἀρτέμιδος.

Πλησίον τοῦ ναοῦ τούτου εὐρέθη ἄγαλμα τριμόρφου Ἐκάτης φέρον ἐπιγραφὴν « Ἀρτέμιδι Ἐκάτη ἐπικκόφ Φάβουλλος(1), ἐν ἄλλαις δὲ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρεθείσαις ἐπιγραφαῖς ἡ Ἄρτεμις καλεῖται ὀρθία καὶ σῶτειρα (2). Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψιν, ἀποβλέπων δὲ καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ μεγάλην ἔξαρσιν τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος, εἰκάζω ὅτι θὰ ἐλατρεύετο αὕτη ἐνταῦθα κατ' ἐξοχὴν ὡς θεὰ ἔχουσα ἰαματικὴν τινα δύναμιν, ὡς συνεργοῦσα τῷ Ἀσκληπιῷ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐλατρεύετο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ Ἄρτεμις πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ περι οὗ ὁ λόγος ναοῦ αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ 6' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον. Τοῦτο μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς ὀριζούσης καὶ κανονιζούσης τὰς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν Ἄρτεμιν καὶ τὴν Λητώ προσφερομένας ἐν τῷ Ἱερῷ θυσίας, περὶ ἧς γενήσεται λόγος ἐν τῷ Β' κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου.

τῆς Ἀρτέμιδος, ἐν ᾧ εἰκονίζετο αὕτη δᾶδα ἔχουσα τῇ δεξιᾷ καὶ ὑπὲρ τῶν ὤμων φαρέτραν· παρὰ δὲ αὐτὴν κύων ἐν ἀριστερᾷ (Paus. X, 37, 1). Ἰδίως ὅμως ὁ κύων εἶνε τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τῆς Ἀρτέμιδος Ἐκάτης.

(1) Fouilles d'Épidaure πίν. IX εἰκ. 27, 27 α.

(2) Fouilles d'Épidaure σ. 114.

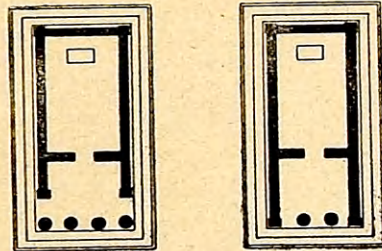
9.

Ναός Ἀφροδίτης.

(Α)

Πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 85 μέτρων, μετὰ τὸ μεταγενέστερον οἰκοδόμημα Κ, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1892 (1) τὸ κρηπίδωμα μικροῦ ναοῦ ἐκ πώρου λίθου (Α), ὃ ἔχει ἐξωτερικὸν μῆκος 13,65 καὶ πλάτος 7,50. Σώζεται δὲ τοῦτο ἐν κακῇ καταστάσει, οὐδ' εὐρέθη ἀρχιτεκτονικόν τι μέλος τοῦ ναοῦ, ὥστε ἀδύνατος εἶνε ἡ ἐξακριβωσις τῆς μορφῆς αὐτοῦ.

Τὸ κρηπίδωμα εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς, ὡς φαίνεται, ὁ δὲ ναὸς ἀπετελεῖτο ἐκ σηκοῦ, ὅστις ἔχει ἐσωτερικὸν μῆκος 5,97 καὶ πλάτος 3,28, καὶ ἐκ προνάου. Τὸ ἄγαλμα θὰ ἴστατο εἰς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ, διότι σώζεται σήμερον κατὰ χώραν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, εἰς ἀπόστασιν 0,70 ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, λίθος μήκους 1,27 καὶ πλάτους 0,66, ὅστις ἦτο προφανῶς τὸ ὑπόθεμα τοῦ βᾶθρου τοῦ ἀγάλματος. Ὁ ὅλος ναὸς ἄρα εἶχεν, ὡς φαίνεται, τὸ ἔτερον τῶν ἐξῆς σχημάτων:

Σημειωτέον δ' ὅτι παρὰ τὴν βορειανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν, ἐντελῶς παρὰ τὸ κρηπίδωμα, σώζεται λιθόστρωτον μήκους 6,10 καὶ πλάτους 2,37. Ἐπὶ τούτου ἦτο ἴσως ἰδρυμένος ὁ βωμός.

(1) Καβάδιας: Πρακτικὰ τοῦ 1892 σ. 55. Ἀρχ. Δελτίον, 1892, σ. 39.

Ὁ Πausανίας (II, 27) ἀναφέρει ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος. Ἐν ἀνεκδότῳ δὲ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρεθείη ἐπιγραφὴ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἀπαντῶσι τάδε: τῶν πύρων τῶν εἰς τὸ Ἀφροδίτιον ἀγομένων Ἡρακλείδαι ΘΝ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ προκείμενος ναὸς εἶνε ὁ μόνος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, μετὰ τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ὅστις εἶνε φκοδομημένος ἐκ πύρου, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτος εἶνε τὸ κατὰ τὴν μνησθεῖσαν ἐπιγραφὴν Ἀφροδίτιον. Ἐπειδὴ δὲ ἐξ ἄλλου δὲν εἶνε εὐλογον νὰ δεχθῆ τις ὅτι ἐν τούτῳ τῷ ναῷ, ὅστις ἐκαλεῖτο ἀπλῶς Ἀφροδίτιον, ἐλατρεύετο καὶ ἡ Θέμις (ἀφ' οὗ μάλιστα ἐν μόνον λατρευτικὸν ἄγαλμα ὑπῆρχεν ἐν τῷ σηκῷ), δέον τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Πausανίου νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ὑπονοοῦν οὐχὶ ἐν κοινόν, ἀλλὰ δύο κεχωρισμένα ἱερά, Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος ἱερὸν. Τὸ ἀνακαλυφθὲν ἄρα Ἀφροδίτιον τοῦτο εἶνε τὸ κατὰ Πausανίαν ἱερὸν Ἀφροδίτης μόνον· τὸ ἱερὸν Θέμιδος ζητητέον ἀλλαχοῦ.

10.

Ἱερὸν Θέμιδος.

(Υ);

Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 29 περίπου μέτρων, ἀπεκαλύφθη οἰκοδόμημα (Υ) ἐκ τιτανολίθου, ἑλληνικῶν χρόνων κατασκευάσμα, ὡς φαίνεται, ἔχον μῆκος 7,26 καὶ πλάτος 4,87. Σῶζονται δ' αὐτοῦ τὰ θεμέλια, ἡ ἐπὶ τούτων εὐθυντηρία καὶ ἐπ' αὐτῆς μία σειρὰ λίθων (ὑψους 0,28 πλάτους 0,50), οἵτινες ἦσαν τὸ πάλαι συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τότε τὸ κάθετον σχῆμα

Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λίθων τούτων εἶνε ἐντελῶς λεία. Ἀπο-

τελοῦσι δὲ οὗτοι τὴν βᾶσιν τῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος, οἵτινες, ὡς φαίνεται, θὰ ἦσαν ἐξ ὤμων πλίνθων (ἴδε σ. 147 σημ. 2). Διὰ λεπτῶν δὲ πλακῶν ἀποτελουσῶν οἰοεὶ λίθινον κιγκλίδωμα, χωρίζεται τὸ οἰκοδόμημα εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ μὲν πρὸς ἀνατολὰς ἔχει μῆκος 2,97, τὸ δὲ πρὸς δυσμὰς 3,07. Τὸ ἔδαφος ἦτο ἐστρωμένον διὰ κοινουῦ μωσαϊκοῦ ἐκ μεγάλων λιθαρῶν κατεσκευασμένου.

Τοιοῦτον ὂν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἱερὸν τι, ὡς σηκὸν ἐν ᾧ ἦτο ἰδρυμένον (ἐν τῷ τμήματι αὐτοῦ τῷ πρὸς δυσμὰς), τὸ λατρευόμενον ἄγαλμα, τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος ἀποτελοῦντος οἰοεὶ πρόδομον τοῦ ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Ἱερῷ ἄλλο τι οἰκοδόμημα ἑλληνικῶν χρόνων, ὅπερ νὰ δύναται τις νὰ ἐκλάβῃ ὡς ναὸν ἢ ἱερὸν τι, δυνατὸν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα νὰ εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονεύομενον ἱερὸν τῆς Θέμιδος.

Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τῆς Θέμιδος σημειωτέον ὅτι κατὰ εὐρεθεῖσαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἐπιγραφὴν τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ πυρφόρος Δικαιοσύνης (Ἄρχ. Ἐφημερὶς 1883 σ. 23 ἀρ. 6).

11.

Ἐπιδοτεῖον.

(Z);

Ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα ἐν τῷ Ἱερῷ, προερχομένη ἐκ τῆς Δ' ἢ τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἀναφέρει γενομένης δαπάνας πρὸς οἰκοδομὴν Ἐπιδοτείου, ἱεροῦ δηλ. ἢ ναοῦ θεῶν οἵτινες ἐκαλοῦντο Ἐπιδόται. Τοιοῦτου παλαιοῦ οἰκοδομήματος ὁ Pausanias οὐδεμίαν μνησίαν ποιεῖται καταλέγων ὁμως οὗτος τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἃ κατεσκεύασεν ὁ Ἄντωνίνος (σ. 21) ἀναφέρει καὶ ἱερὸν θεῶν οὔς

Ἐπιδώτας (1) ὀνομάζουσι (Παυσ. II, 27). Ἄν τὸ ἱερόν τοῦτο ἦτο νέον οἰκοδόμημα, ἢ ἂν ἦτο αὐτὸ τὸ κατὰ τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν παλαιὸν Ἐπιδότειον, ὅπερ καταστραφέν ἢ καταρρεῦσαν σὺν τῷ χρόνῳ ἀνικοδόμησεν ὁ Ἄντωνίνος, δὲν γνωρίζομεν.

Οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευόμενοι θεοὶ Ἐπιδόται θὰ ἦσαν ἀγαθοὶ τινες δαίμονες ὑποκείμενοι τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ συνεργοῦντες αὐτῷ πρὸς θεραπείαν καὶ σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Πόσοι δὲ καὶ τίνες ὠρισμένως ἦσαν οἱ θεοὶ οὗτοι, δὲν γνωρίζομεν πάντως ὁμῶς τούτων ἦτο ὁ Ὑπνος, διότι οὗτος ἐκαλεῖτο Ἐπιδότης καὶ ὡς τοιοῦτος ἐλατρεύετο ἐν τῷ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδάουρου ἔλκοντι τὴν καταγωγὴν Ἀσκληπιείῳ ἐν Σικυωνία, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἄγαλμα αὐτοῦ κατακοιμίζοντος λέοντα καὶ πλησίον ἄγαλμα Ὀνειροῦ (Παυσ. II, 10, 2). Ἐπειτα καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ ἐλατρεύετο ὁ Ὑπνος, διότι καὶ ἀναθηματικὴ τούτῳ ἐπιγραφὴ εὑρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς καὶ ἄγαλμα εἰκονίζον ἐκτάδην κείμενον νεανίαν κοιμώμενον, ὃ φρονῶ ὅτι εἶνε ἄγαλμα Ὑπνου (2). Καὶ ὁ Ὀνειρος δὲ πιθανῶς ἀνήκει εἰς τοὺς Ἐπιδώτας, διότι δι' ὀνειρῶν ὁ Ἀσκληπιὸς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνεκοῖνου εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ βουλευμάτα του καὶ προέβαινε εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν. Πιθανῶς δὲ εἰς τούτους τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ Ἐπιδώτας κατελέγοντο καὶ οἱ ἐν αὐτῷ λατρευόμενοι δαίμονες Μαχάων (3), Τελεσφόρος (4) καὶ Ἀγαθὸς δαίμων (5). Πάντες οὗτοι οἱ ἱαματικὴν δύναμιν κεκτημένοι ὑποδεέστεροι θεοὶ ἐλατρεύοντο ἴσως συλλήβδην ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐπιδοτείῳ.

Ἐν ἀρχῇ τῆς μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς ἀναγινώσκονται: Επιστᾶται τ[ου Επιδο]τειου --- καὶ ἐν τέλει: λογος δα-

(1) Ἐπιδῶται καὶ Ἐπιδῶτης παρὰ Πausανίᾳ (II, 27. III, 17, 8. VIII, 9, 11), καὶ παρ' Ἡσυχίῳ Ἐπιδότης παρὰ Πλουτάρχῳ (κατὰ Ἐπίκουρον, 22). Διὰ τῶν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ δόκιμος γραφὴ εἶνε ἢ διὰ τοῦ Ο.

(2) Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Ζεὺς ἐκαλεῖτο Ἐπιδότης ἐν Μαντινείᾳ διὰ τὸ ἐπιδιδόναι ἀγαθὰ αὐτὸν ἀνθρώποις (Παυσ. VII, 9, 2) καὶ ἐν Λακεδαιμόνι (Ἡσύχιος). Καὶ δαίμων τις Ἐπιδότης καλούμενος ἐλατρεύετο ἐν Σπάρτῃ (Παυσ. III, 17, 8).

(3) Ἀρχ. Ἐφημερίς, σ. 23 ἀρ. 6.

(4) Fouilles d'Épidaure σ. 59 καὶ 60 ἀρ. 143, 160, 165.

(5) Fouilles d'Épidaure σ. 44 ἀρ. 41, 44.

πανας πασας εις το Επιδοτειον ΜΜΧ (ὃ ἐστὶ 21000 δρ.). Τὰ μεταξὺ δὲ τῆς ἐπιγραφῆς τοσοῦτον ὀλίγα σώζονται καὶ ἀόριστα εἶνε, ὥστε οὐδὲν δυνάμεθα νὰ μάθωμεν περὶ τοῦ σχήματος καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ Ἐπιδοτείου (1).

Οἰκοδομήματα ἑλληνικῶν χρόνων ἔχοντα σχῆμα ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ πρὸς τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (Γ), τὸ μικρὸν οἰκοδόμημα Υ, ὅπερ δυνατὸν νὰ εἶνε τὸ ἱερὸν τῆς Θέμιδος, ὁ ναὸς Α, ὅστις πιθανῶς εἶνε ὁ τῆς Ἀφροδίτης, ὡς εἴπομεν ἤδη, καὶ τὸ πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 20 περίπου μέτρων οἰκοδόμημα Ζ. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἴσως εἶνε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐπιδοτείου.

Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου μόνον μέρος, τὸ πρὸς βορρᾶν, ἔχει ἤδη ἀνασκαφῆ. Σώζονται δ' αὐτοῦ τὰ θεμέλια, ἃ εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ. Εἶνε δὲ τοῦτο τετραμμένον πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἔχει σχῆμα ναοῦ, ὡς φαίνεται, συγκειμένου ἐκ προδόμου καὶ σηκοῦ.

12.

Ἀνάκειον.

(I ἢ T) ;

Ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 47 ἀρ. 57, ἐπιγραφῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀνάκειον, ἱερὸν δηλ. τῶν Διοσκούρων. Ὅτι δὲ οἱ Διοσκουροὶ ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς, τῆς ἐν Fouil. d'Épid. σ. 59 ἀρ. 145.

(5) Ἀναγράφονται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ δαπάναι πρὸς ἐγγλυφὴν τῶν ἐν τῷ οἰκοδομήματι, πρὸς ἀγορὰν ξύλων καὶ ἐργασίαν ξυλίνων μερῶν αὐτοῦ, πρὸς ἀγορὰν κεραμίδων καὶ πρὸς χάραξιν γραμμάτων ἐπὶ στηλῶν. Ἡ οἰκονομικὴ δὲ διαχείρισις, ἢ λήψις δηλ. τῶν διὰ τὴν οἰκοδομὴν χρημάτων καὶ αἱ πληρωμαί, γίνεται καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς θόλου σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι τὰ χρήματα καταβάλλουσιν ὡς ταμίαι οὐχὶ οἱ ἱερεῖς, ἀλλ' οἱ ἱερονήμονες.

Ἄν τὸ Ἀνάκειον τοῦτο ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ᾠκοδομήθη ἢ ἂν ἦτο ἀρχαιότερον, δὲν γνωρίζομεν. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει δὲ ὅτι ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ᾠκοδομήθη, δυνατὸν τοῦτο νὰ εἶνε τὸ βορειοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδόμημα *I*, ὅπερ ἔχει σχῆμα ναοῦ ἐν παραστάσι τὴν εἴσοδον ὁμῶς πρὸς δυσμὰς, ἢ τὸ βορειοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος κρηπίδωμα *T*, ὅπερ δυνατὸν νὰ εἶνε κρηπίδωμα ἱεροῦ τινος. Ἀμφότερα τὰ κτίσματα ταῦτα εἶνε μεταγενεστέρων χρόνων κατασκευάσματα ἐκ παντοίων λίθων μετ' ἀσβέστου καὶ πλίνθων (1).

13.

**Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ καὶ λεωφόρος
ἐξ Ἐπιδαύρου.**

(N)

Κατὰ τὸ ἀρκτικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ, εἰς ἀπόστασιν 100 κατὰ μέσον ὄρον μέτρων ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1893 τμημά τι τῆς ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς τὸ Ἱερὸν ἀγούσης ὁδοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἀξιόλογον οἰκοδόμημα (N), ὃ εἶνε Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ, εἰς ᾧ ἦγεν ἡ ἀμαξιτός ἢ λεωφόρος αὕτη (Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 9). Ταῦτα τὰ Προπύλαια εἶνε, ὡς φαίνεται, τὰ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 61 ἀρ. 170, ἐπιγραφῇ μνημονεύομενα καὶ ἐν αὐτοῖς, ἅτινα ἀπετέλουν τὴν ἐπίσημον, οὕτως εἰπεῖν, εἴσοδον εἰς τὸ Ἱερὸν, θὰ ἦτο ἀναγεγραμμένον τὸ ἐν σελ. 31 δίστιχον.

Ἐκατέρωθεν τῶν Προπυλαίων καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῶν σώζονται σήμερον δύο παράλληλα τείχη (ἴδε τοπογρ. σχέδιον) ἀπέχοντα ἀλλήλων 17,35, ᾧ εἶνε ἀναλήμματα τῆς λεωφόρου. Οὐ-

(1) Σημειωτέον ὅτι ὀρθθεῖς ἐξ οὐχὶ ὀρθῆς ἀναγνώσεως τῶν ἐν τῷ α' στίχῳ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 43 ἀρ. 35 ἐπιγραφῆς ἰσχυρίσθη ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχε καὶ Ὀλύμπιον. Ἐντὶ τῶν καθιερώσεως τοῦδε τοῦ Ὀλυμπίου, ὁ Blinkenberg (Asklepios σ. 124, 14) ἀνέγνω ὀρθῶς: καθιερώσεως τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου. Ὀλύμπιον ἄρα δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ.

τος ἄρα ὁ ἀποκαλυφθεὶς χώρος εἶνε ἢ 17,35 πλάτος ἔχουσα λεωφόρος. Τὸ ἔδαφος κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος εἶνε κατωφερικὸν καὶ ρύαξ ὑπάρχει ἀμέσως πρὸ τῶν Προπυλαίων, ὥστε ἦτο ἀνάγκη νὰ κατασκευασθῇ γέφυρα· διὰ τοῦτο κατασκευάσθησαν καὶ τὰ ἀναλήμματα ταῦτα ὅπως ὑποβαστάζωσι τὰ πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ ἐδάφους ἀναγκαῖα χώματα (1). Ταύτη δὲ τῇ λεωφόρῳ θὰ ἦνούτο, ὡς φαίνεται, πρὸ τῶν Προπυλαίων καὶ ἡ ἄλλη λεωφόρος ἢ ἐξ Ἄργους εἰς τὸ Ἱερὸν ἄγουσα (ἴδε σ. 16), ὥστε διὰ τῶν προκειμένων Προπυλαίων εἰσῆρχοντο εἰς τὸ Ἱερὸν οἱ ἐρχόμενοι διὰ τῶν δύο ἀμαξιτῶν, τῆς τε ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ τῆς ἐξ Ἄργους.

Κεῖνται δὲ τὰ Προπύλαια κατὰ τὸ τέρμα τῆς λεωφόρου, δὲν ἔχουσιν ὁμως τὸ πλάτος αὐτῆς, ἀλλ' εἶνε κατὰ τι στενώτερα, ὥστε ἐδύνατό τις νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ Ἱερὸν διὰ τοῦ ἐκατέρωθεν καταλειπομένου κενοῦ χώρου (2), χωρὶς νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ εἰσέρχεται διὰ τῶν Προπυλαίων. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἄρα ἦτο ἀπλῶς μνημεῖον, ὅπερ ἐδήλου τὸ τέρμα τῆς λεωφόρου καὶ τὴν εἰς τὸ Ἱερὸν εἴσοδον, ἐχρησίμευε μὲν ὡς εἴσοδος εἰς τὸ Ἱερὸν δὲν ἀπετέλει ὁμως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλομένην εἴσοδον, διότι καὶ ἐκατέρωθεν διὰ τοῦ καταλειπομένου κενοῦ χώρου ἐν τῇ λεωφόρῳ ἐδύνατό τις νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐξῶθεν τῆς λεωφόρου ἦτο τοῦτο πανταχόθεν προσιτόν, ἀφ' οὗ δὲν περιεβάλλετο διὰ τείχους, ἀλλ' ἀπλῶς δι' ὀροσῆμων (3), ὡς εἶπον ἐν σελ. 6.

Σῶζεται τῶν Προπυλαίων τὸ ἐκ πάρου λίθου κρηπίδωμα, ὃ ἔχει μῆκος 20 μέτρων, μετὰ ἱκανοῦ μέρους τῶν ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου πλακῶν τοῦ δαπέδου αὐτοῦ, καὶ εὐρέθησαν λείψανα ἀπάν-

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸ δυτικὸν ἀνάλημμα τῆς λεωφόρου ἐκτείνεται καὶ ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, πέραν τῶν Προπυλαίων, μέχρι τοῦ ἀρχαίου φρέατος γ καὶ ἔτι περαιτέρω. Κατωφερὲς ὄν τὸ ἔδαφος ἐνταῦθα ἦτο ἀνάγκη ν' ἀνυψωθῇ διὰ χώματος· διὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, προεξετάθη τὸ ἀνάλημμα.

(2) Περίεργον εἶνε ὅτι ὁ πρὸς ἀνατολὰς χώρος εἶνε μικρότερος τὸ πλάτος ἢ ὁ πρὸς δυσμὰς· ἐκεῖνος μὲν ἔχει πλάτος 0,35 κατὰ τὰ προέχοντα ἄκρα τῶν Προπυλαίων καὶ 1,12 κατὰ τὸ μέσον, οὗτος δὲ 1,72 καὶ 2,50.

(3) Ἡ ἀποκάλυψις τῶν Προπυλαίων τούτων καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον βέβαιον ὅτι τὸ Ἱερὸν δι' ὀροσῆμων περιεβάλλετο, διότι, ἂν περιεβάλλετο διὰ τείχους, τὸ τεῖχος τοῦτο θὰ συνέχετο τοῖς Προπυλαίοις καὶ δὲν θὰ κατελείπετο κενὸς χώρος μεταξύ τῶν Προπυλαίων καὶ τῶν ἀναλημμάτων τῆς λεωφόρου.

των σχεδόν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν, ἅτινα εἶνε ἐκ πώρου λίθου πλὴν τῶν λεοντοκεφαλῶν, αἵτινες εἶνε μαρμάριναι.

Τὸ κρηπίδωμα ἔχει δύο ἀνωφερῆ ἐπίπεδα, τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν, τὸ δὲ πρὸς νότον, δι' ὧν ἀνήρχετό τις ἐπὶ τῶν Προπυλαίων καὶ κατήρχετο ἐξ αὐτῶν. Οἱ κίονες δὲ τοῦ οἰκοδομήματος ἦσαν οἱ μὲν ἰωνικοῦ, οἱ δὲ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Τὴν ζωφόρον τῶν ἰωνικῶν κίωνων κοσμοῦσιν ἐναλλάξ ἀνάγλυπτα βούκρανα καὶ ρόδακες (1)· ἡ δὲ ζωφόρος τῶν κορινθιακῶν κίωνων ἔχει τὸ σχῆμα τῆς ζωφόρου τῆς κορινθιακῆς στοᾶς τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸ κιονόκρανον τῶν κορινθιακῶν τούτων κίωνων εἶνε ἐντελῶς ὅμοιον τῷ κιονοκράνῳ τῆς θόλου καὶ αἱ μαρμάριναι λεοντοκεφαλαὶ τοῦ οἰκοδομήματος, ἔργα λαμπρᾶς τέχνης, εἶνε ἀπομιμήματα τῶν ἐκ τῆς θόλου λεοντοκεφαλῶν σὺν μόνῃ τῇ διαφορᾷ ὅτι ὁ ὑπὸ τὰς λεοντοκεφαλὰς ἄβαξ ἦτο, ὡς φαίνεται, χρώματι δεδηλωμένος, ἐν ᾧ ὁ τῶν τῆς θόλου εἶνε ἀναγεγλυμμένος.

Οὕτως ἔχουσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τῶν Προπυλαίων, δῆλον εἶνε ὅτι ὁ οἰκοδομήσας αὐτὰ ἀρχιτέκτων ἀπεμιμήθη ἐν τοῖς καθόλου τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου. Τὰ Προπύλαια ἄρα εἶνε ὑστερώτερα τῆς θόλου, δὲν ἀφίστανται ὁμῶς πολὺ ταύτης. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τοῦ κρηπιδώματος, ἡ καλλίστη τέχνη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν καὶ τὸ σχῆμα τῶν συνδέσμων τῶν διαφόρων λίθων, ὃ εἶνε ὀριζοντίως τὸδε:

ταῦτα πάντα δηλοῦσιν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἐκ τῆς Δ'

(1) Σημειωτέον ὅτι τοιαύτην διακόσμησιν ἔχει καὶ ἡ ζωφόρος τοῦ ἐν Σαμοθράκῃ Πτολεμαίου (Conze-Hauser-Benndorf: *Neue Untersuchungen auf Samothrake*, πίν. 34, 40). Ἐν γένει δὲ ἡ διακόσμησις καὶ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τῶν ἐν Σαμοθράκῃ οἰκοδομημάτων, τοῦ Πτολεμαίου τούτου, τοῦ καλουμένου παλαιοῦ δωρικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ περιφεροῦς οἰκοδομήματος (Conze-Hauser-Niemann: *Untersuchungen auf Samothrake* πίν. 29-31, 44, 62), μεγάλην παρέχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰ τῶν προκειμένων Προπυλαίων καὶ ἐν μέρει πρὸς τὰ τῆς θόλου.

(2) Τοῦτο τὸ σχῆμα ἔχουσι καὶ οἱ σύνδεσμοι τῶν λίθων τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

ἐκατονταετηρίδος. Φαίνεται ἄρα ὅτι, ἀφ' οὗ ἠκοδομήθη ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ θόλος καὶ τὸ θέατρον, ἠκοδομήθησαν εὐθὺς τότε καὶ τὰ Προπύλαια, μνημεῖον ἀντάξιον τοῦ τότε ἀνακαινιζομένου καὶ ἐγκαλλωπιζομένου Ἱεροῦ.

14.

Γυμνάσιον μετὰ Προπυλαίων (X, χ).

Ναὸς Ῥ'γείας (χ).

ᾠδεῖον (X').

Νοτιοανατολικῶς τοῦ σταδίου καὶ πλησίον αὐτοῦ, πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀπεκαλύφθη μέγα οἰκοδόμημα (X) ἔχον μῆκος 75,57 (1) καὶ πλάτος 69,53. Ἐν πρώτοις ἀπεκαλύφθησαν τὰ Προπύλαια (χ) αὐτοῦ ἐν ἔτει 1884, ἀκολουθῶς, ἐν ἔτει 1891, ἀπεκαλύφθη αὐτὸ τὸ οἰκοδόμημα (X) καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις κτισθὲν ᾠδεῖον (X').

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ δωματίων, αἰθουσῶν, στοῶν ἐν τοῖς πέριξ καὶ ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐν τῷ κέντρῳ, ἧς ἐκάστην πλευρὰν ἀποτελοῦσι δεκαεξὶ κίονες. Τοιαύτην δ' ἔχον διαίρεσιν καὶ διάταξιν δέον νὰ ἐκληφθῆ ὡς Γυμνάσιον (2), διότι καὶ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀποκαλυφθέντι μικρῷ Γυμνασίῳ ἢ παλαίστρᾳ, ἐντελῶς ὁμοιάζει καὶ τῇ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου περιγραφῇ τοῦ ἐλληνικοῦ Γυμνασίου συμφωνεῖ.

Τὸ ἐλληνικὸν Γυμνάσιον, ἢ παλαίστρα (3), ἦτο κατὰ Βιτρού-

(1) Παρατηρητέον ὅτι τὸ μῆκος τοῦτο εἶνε ἀκριβῶς 250 πόδες, καθ' ὃ ἐξηγαγόν ἐν σελ. 109 μέγεθος 0,3018 τοῦ ἐν τῷ σταδίῳ ποδός, ($0,3018 \times 250 = 75,58$).

(2) Τοῦτο ἐδήλωσα ἀφ' οὗ ἤρξατο ἀποκαλυπτόμενον τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1891. Ἴδε Ἀρχ. Δελτίον 1891 σ. 55 κέ.

(3) Ἡ παλαίστρα ἀρχικῶς ἦτο μέρος τοῦ Γυμνασίου, ὡς φαίνεται, ὁ χώρος ἐν ᾧ ἠσκούντο οἱ νέοι ἐν τῇ πάλλῃ, τῇ πυγμῇ καὶ τῷ ἄλματι· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ παλαίστρα ἐσήμαινε τὸ ὅλον Γυμνάσιον, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Βιτρούβιος τὸ ὅλον Γυμνάσιον παλαίστραν ὀνομάζει. Ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις ὁμοῦ χρόνοις παλαίστρα ἐσήμαινεν ἰδίως μικρὸν γυμναστικὸν οἰκοδόμημα. Τοιαῦτα ἦσαν αἱ

βιον, οἰκοδόμημα τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων στοῶν, ὧν αἱ μὲν τρεῖς ἦσαν ἀπλαῖ στοαί, ἡ δὲ τετάρτη ἢ πρὸς μεσημβρίαν ἀνοικτή, ἦτο διπλῆ στοά (εἶχε δηλ. καὶ δεύτερον στίχον κίωνων), ὅπως μὴ ἐν καιρῷ θυέλλης εἰσέρχωνται τὰ ὕδατα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος. Καὶ αἱ μὲν τρεῖς ἀπλαῖ στοαὶ εἶχον εἰς τὸ βάθος δωμάτια καὶ αἰθούσας μετὰ ἐδωλίων (ἐξέδρας), αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς τόπος φιλοσοφικῶν καὶ ρητορικῶν διαλέξεων καὶ ἀκροαμάτων, ἡ δὲ διπλῆ στοά ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ ἐχρησίμευε πρὸς σωματικὴν τῶν νέων ἄσκησιν. Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχε τὸ ἐφηβείον, τὸ κονιστήριον, τὸ ἐλαιοθέσιον κτλ.

Ταῦτα τὰ καθολικὰ γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ Γυμνασίου (1) ἔχει ἀκριβῶς τὸ προκειμένον οἰκοδόμημα. Αἱ τέσσαρες κατὰ Βιτρούβιον στοαὶ εἶνε αὐταὶ αἱ περιορίζουσαι τὴν ἐν τῷ μέσῳ τετράγωνον αὐλὴν μήκους 33 μέτρων. Ἐκάστη τούτων ἔχει δεκαεξὶ ἐκ πώρου λίθου ἀρραβδώτους δωρικοὺς κίονας (τοῦ κατὰ τὰς γωνίας κίονος λογιζομένου ἐν ἀμφοτέραις ταῖς συνεχομέναις στοαῖς), ὧν σώζονται οἱ πλείστοι κατὰ χώραν εἰς ἰκανὸν ὕψος. Καὶ αἱ μὲν τρεῖς, αἱ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν, δυτικὴν καὶ μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος, εἶνε ἀπλαῖ στοαὶ καὶ ἔχουσιν εἰς τὸ βάθος δωμάτια καὶ αἰθούσας (2), ἡ δὲ κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν, ἡ πρὸς μεσημβρίαν ἀνοικτή, εἶνε διπλῆ στοά, διότι

πολλοὶ ἐν Ἀθήναις παλαίστραι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾧ Γυμνάσια, οἰκοδομήματα δημόσια, ἦσαν τρία μόνον, τὸ Λύκειον, ἡ Ἀκαδημία καὶ τὸ Κυνόσαργες.

(1) Κυρίως εἶπεῖν τοῦτο τὸ κατὰ Βιτρούβιον τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον εἶνε τὸ ἡμισυ μέρος τοῦ Γυμνασίου, τὸ ἕτερον ἡμισυ ἀπετελεῖτο ἐξ ἄλλου συνεχομένου ὀρθογωνίου συμπλέγματος στοῶν, τῶν καλουμένων ξυστῶν, δρόμων κτλ. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν μεγάλα Γυμνάσια καὶ κατ' ἀκολουθίαν σπάνια. Τὸ ἐν καθολικῇ χρήσει Γυμνάσιον ἦτο τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον, ὅπερ ἐν μικρῷ σχετικῶς παρέτχεν ὅ,τι ἀναγκαῖον πρὸς σωματικὴν ἄσκησιν καὶ παιδαγωγίαν τῶν νέων καὶ πρὸς τέρψιν καὶ ψυχαγωγίαν τῶν πάσης ἡλικίας πολιτῶν.

(2) Τὰ τῶν δωμάτων καὶ αἰθουσῶν τούτων δὲν ἐξηκριβώθησαν εἰσέτι, διότι δὲν ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν μεγάλη αἰθουσα ἔχει δύο θύρας καὶ τρεῖς ἐν τῷ μέσῳ ἰωνικοὺς κίονας, ὧν σώζονται νῦν αἱ βάσεις (αἱ σπεῖραι) κατὰ χώραν. Ἡ ἀντίστιχος δὲ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αἰθουσα εἶνε μεγαλητέρα καὶ εἶχε κατὰ τὸ μέσον ἐξ κίονες· σώζονται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἐδῶλια.

εἶχε καὶ δευτέραν σειρὰν δωρικῶν κίωνων εἴκοσι τὸν ἀριθμὸν, ὧν σώζονται αἱ βάσεις· ἔχει δ' αὕτη εἰς τὸ βάθος μεγάλην αἵθουσαν, τρεῖς ἔχουσαν θύρας, καὶ ἑκατέρωθεν δωμάτια. Οὐδεμία ἄρα ἀμφιβολία ὅτι τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα εἶνε Γυμνάσιον καὶ δὴ ὅτι παρέχει ἡμῖν τοῦτο, ὥσπερ καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ, τὸν ἀκριβῆ καὶ καθολικὸν τύπον τοῦ κατὰ Βιτρούβιον ἑλληνικοῦ Γυμνασίου τῶν ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς χρόνων.

Τὴν εἰς τὸ Γυμνάσιον εἴσοδον κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν ἀπετέλουν μεγαλοπρεπῆ Προπύλαια (χ) δωρικοῦ ρυθμοῦ, ὧν σώζεται νῦν τὸ κρηπίδωμα καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἐκ πλακῶν ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου δαπέδου (1). Ἔχει δὲ τὸ κρηπίδωμα τρεῖς ἀναβαθμοὺς καὶ κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς ἀνωφερὲς ἐκ τιτανολίθου ἐπίπεδον, δι' οὗ ἀνήρχετο τις εἰς αὐτό.

Τὰ κυρίως Προπύλαια εἶνε κτίσμα ὀρθογώνιον, ὅπερ κατὰ μὲν τὴν μακρὰν ἀρκτικὴν πλευρὰν εἶχεν ἕξ κίονας, ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς μικραῖς πλευραῖς, τῇ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῇ πρὸς δυσμὰς, ἀνὰ τέσσαρας κίονας. Ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἀρχεται ἡ κυρίως εἴσοδος εἰς τὸ Γυμνάσιον, ἣτις ἔχει πλάτους 8 καὶ μῆκος 11 μέτρων. Ἀποτελεῖται δὲ ἡ εἴσοδος αὕτη ἐκ τοίχων ἐκ τιτανολίθου κατὰ τὰ πλάγια (πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς), ἐκ στοῶν ἐκ δύο κίωνων, τῆς μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δὲ κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς, καὶ ἐκ θυρῶν κατὰ τὸ μέσον. Κατὰ τὸ μέσον δηλ. τοῦ μήκους αὐτῆς ὑπῆρχε τετραγωνικὴ παραστάς παρ' ἑκατέρω τῶν τοίχων καὶ ἐν τῷ μεταξύ χώρῳ δύο ἄλλαι τετραγωνικαὶ παραστάδες πιθανῶς (οὐχὶ κίονες) οὕτως ὥστε ἀπετελοῦντο ἐνταῦθα τρεῖς θύραι, ὧν ἡ ἐν τῷ μέσῳ ἦτο πλατυτέρα τῶν δύο ἄλλων κατὰ τὰ ἄκρα. Ἐμπροσθεν δὲ καὶ ὀπίσθεν τῶν πυλῶν τούτων, κατὰ τὴν ἀρχὴν (πρὸς βορρᾶν) καὶ τὸ τέλος (πρὸς μεσημβρίαν) τῆς εἰσόδου, ὑπῆρχε παραστάς ἐν ἑκατέρω τῶν τοίχων καὶ ἐν τῷ μέσῳ δύο κίονες.

Πάντες δὲ οἱ κίονες καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν ἐκ πῶρου λίθου ἀμμο-

(1) Ὅτι τὰ Προπύλαια ταῦτα ἦσαν οἰκοδομημάτων τινος Προπύλαια, τοῦ Γυμνασίου, ὡς εἶχον δηλώσει ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 9, καὶ ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 1896 σ. 65, καὶ οὐχὶ Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ, ὡς φρονοῦσιν οἱ Defrasse-Lechat (Épidaure σ. 181 κ.έ.), δείκνυται πλέον ἐναργῶς.

κονία ἐπιχειρισμένου. Ἡ στέγη ἦτο ξυλίνη, ἡ δὲ ὑδρορροή καὶ αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ πηλοῦ, ὡς φαίνεται, διότι οὐδὲν μαρμαρινὸν τεμάχιον τούτων εὗρέθη ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ οἰκοδομήματος (1).

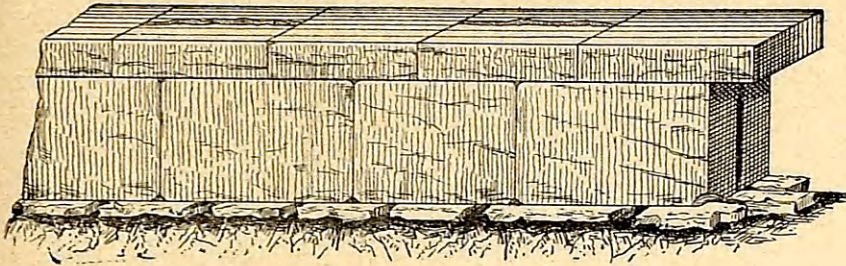
Ἀξιοπαρατήρητον δ' εἶνε ὅτι τὰ Προπύλαια δὲν κεῖνται ἀκριβῶς κατὰ τὸ μέσον τοῦ Γυμνασίου, ἀλλὰ πλησιάζουσι μᾶλλον εἰς τὴν βορειοδυτικὴν αὐτοῦ γωνίαν. Ὁ λόγος τούτου εἶνε, φρονῶ, προφανής. Καθ' ὃν δηλ. χρόνον ἐκτίσθη ἐνταῦθα τὸ Γυμνάσιον ὑπῆρχεν ἤδη τὸ πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ οἰκοδόμημα Φ (ἡ στοὰ Κόττος, ὡς θὰ ἴδωμεν)· δὲν ὑπῆρχεν ἄρα ἀρκετὸς χώρος ὅπως τὰ Προπύλαια κτισθῶσι κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ὅλου Γυμνασίου, οἷ τε ἐξωτερικοὶ (οἱ ἀποτελοῦντες τὸν περίβολον) καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ (οἱ τῶν δωματίων καὶ τῶν αἰθουσῶν) εἶνε ὡκοδομημένοι, ἐφ' ὅσον νῦν σώζονται, ἐκ τιτανολίθου, κατὰ ἀκανόνιστον ἰσοδομικὸν σύστημα. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν λίθων εἶνε ἀκατέργαστος, οἱ λίθοι οἱ ἀποτελοῦντες τοὺς δόμους εἶνε πολὺ διάφοροι τὸ μέγεθος, αἱ γραμμαὶ τῆς προσαρμογῆς αὐτῶν δὲν εἶνε πάντοτε κάθετοι, οὔτε αἱ τῶν ὑπερκειμένων λίθων συμπίπτουσιν εἰς τὸ μέσον τῶν ὑποκειμένων. Οἱ ἐξωτερικοὶ δὲ τοῖχοι, οἵτινες εἶνε ὀχυρώτατον κατασκευάσμα, ἔχουσι πάχος 0,96, οἱ δὲ ἐσωτερικοὶ εἶνε στενώτεροι. Δύο δὲ λίθοι ἀποτελοῦσι τὸ ὅλον πάχος τοῦ τοίχου. Ἐσωτερικῶς ὁμως οἱ λίθοι οὗτοι εἶνε ἀνώμαλοι καὶ ὅλως ἀκατέργαστοι, ὥσπερ ἐξήχθησαν ἐκ τῶν λατομείων, τὰ μεταξὺ δ' αὐτῶν κενὰ πληροῦνται διὰ χύματος.

(1) Περὶ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ λοιποῦ οἰκοδομήματος θέλω πραγματευθῆ ἰδιαιτέρως ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας, ὅταν συνταχθῶσι τὰ ἀναγκαῖα ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια. Σχέδια τῶν Προπυλαίων καὶ ἀναπαράστασις τοῦ δαπέδου αὐτῶν δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης ἐν *Épidaure*, σ 182 κ.ε., τῶν *Defrasse-Lechat*· ἀλλ' ἡ ἀναπαράστασις αὕτη διαφέρει τῆς τε κατὰ τὸν *Δαίρφελδ* ἐν *Fouilles d'Épidaure*, πίν. I, καὶ τῶν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀναπαράστασει τροποποιήσεων, ἃς προτείνω ἐνταῦθα ὡς πρὸς τὴν κατὰ τὸ μέσον τῆς εἰσόδου ὑπαρξιν τριῶν θυρῶν. Τὸ ζήτημα δύναται νὰ διασαφηνισθῇ ἀφ' οὗ συνταχθῶσι τὰ σχέδια τοῦ νῦν ἐντελῶς ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος καὶ γείνη οὕτως ἡ προσήκουσα ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη.

Τὸ ὑπὲρ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος ἐξυψούμενον μέρος τῶν τοίχων τούτων ἔχει κανονικῶς τὴν ἐξῆς μορφήν:

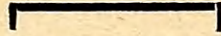
ἀποτελεῖται δηλ. ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων ὕψους 0,75 περίπου, (τούτους δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ὀρθοστάτας κατὰ τὰ ἐν σ. 61) καὶ ἐξ ἐπικειμένης σειρᾶς ταπεινοτέρων λίθων, ὕψους 0,22 περίπου. Ὑπὲρ τοὺς ταπεινοτέρους τούτους λίθους δὲν ὑπάρχουσι που ἄλλοι λίθοι, οὐδ' ὑπῆρχόν ποτε, ὡς φαίνεται, διότι ἐπ' αὐτῶν θὰ ἐπεκάθητο δόμοι ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος, ἐξαιρουμένων τῶν μνημονευθεισῶν δύο σειρῶν λίθων, αἵτινες ἀπετέλουν οἰονεὶ τὴν βᾶσιν αὐτοῦ, ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Τοῦτο δὲ δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον, διότι γνωστὸν εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς παλαιούς ἑλληνικούς χρόνους ἐν μεγάλῃ χρήσει ἦτο ἡ ἐξ ὠμῶν πλίνθων τοιχοδομία (1). Ἐπειτα παρὰ τοῦ Πausanίου μανθάνομεν ὅτι καὶ ἄλλο οἰκοδόμημα ἐν τῷ Ἱερῷ, ἢ στοᾷ Κότους (ἴδ. σ. 155), ἦτο ἐξ ὠμῶν πλίνθων καὶ διὰ τοῦτο κατέρρευσε αὕτη καὶ ἀνφοδομήθη ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου. Ὅτι δὲ τὸ προκείμενον Γυμνάσιον ἐξ ὠμῶν πλίνθων ἦτο ὀικοδομημένον, δηλοῦται ἐξ αὐτοῦ τοῦ χῶματος, ὃ ἐπεκάλυπτε τὰ σωζόμενα αὐτοῦ λίθινα λείψανα. Τὸ χῶμα δηλ. τοῦτο ἦτο ἀμιγῆς χῶμα, ἐντελῶς κεκαθαρμένον· οὐ μόνον λίθοι οἰοιδήποτε, ἀλλ' οὐδὲ χάλικες ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ· προφανῶς ἄρα ἦτο χῶμα παραχθὲν ἐκ τῶν σὺν τῷ χρόνῳ διαλυθεισῶν ὠμῶν πλίνθων (2).

(1) Ἴδε Dörpfeld: der antike Ziegelbau (Historische und Philologische Aufsätze, Festgabe an Ernst Curtius zum 2 September 1884).

(2) Φαίνεται ὅτι ὄχι μόνον τὸ Γυμνάσιον τοῦτο καὶ ἡ στοᾷ Κότους, ἀλλὰ καὶ πλείστα ἄλλα ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα ἦσαν κατεσκευασμένα τὸ πλεῖστον

Τοὺς χρόνους δὲ τοῦ οἰκοδομήματος δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν. Κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐν αὐτῇ λιθοδομίας εἶνε τοῦτο προφανῶς ἑλληνικῶν χρόνων οἰκοδόμημα. Τὸ σχῆμα τῶν συνδέσμων τῶν ἐν ἐν τοῖς Προπυλαίοις λίθων εἶνε τόδε:

ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδὲν σαφές χρονολογικὸν συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν. Μόνον εἰς τὰς μορφὰς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν Προπυλαίων ἀποβλέποντες δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Δ' ἢ τοῦλάχιστον ἐκ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἐν τοῖς ὕστερον μ. Χ., ὡς φαίνεται, χρόνοις τὸ οἰκοδόμημα, ἐξ ὠμῶν πλίνθων κατεσκευασμένον, ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην, ἣν καὶ ἡ στοὰ Κότυος, κατέρρευσε δηλ. καὶ τοῦτο καὶ μετεβλήθη εἰς κατηρειπωμένον χώρον. Ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ ἐκτίσθησαν κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους, περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, δύο οἰκοδομήματα· ἐπισκευασθέντα δηλ. τὰ Προπύλαια μετεποiehθησαν εἰς ναὸν τῆς Ὑγίειας, ἐν δὲ τῇ αὐτῇ τοῦ οἰκοδομήματος ἐκτίσθη Ὁδεῖον.

Ναὸς Ὑγίειας.

Ὅτε ἀπεκάλυψα τὰ Προπύλαια, ἐν ἔτει 1884, ἦσαν μεταβεβλημένα ταῦτα εἰς ναὸν, ὡς βλέπει τις αὐτὰ ἀπεικονισμένα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884, πίν. 1, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure, πίν. I.

Κατερειπωθέντος τοῦ Γυμνασίου ἐπισκευάσθησαν, ὡς φαίνεται, τὰ Προπύλαια καὶ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς εἰς τὸ πάλαι Γυμνάσιον εἰσόδου, ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν δύο παραστάδων καὶ τῶν δύο κιόνων, κατεσκευάσθη τοῖχος ἐκ κοινῶν λίθων καὶ πλίνθων συνδεδεμένων δι' ἀσβέστου (1)· πρὸ τοῦ τοίχου τού-

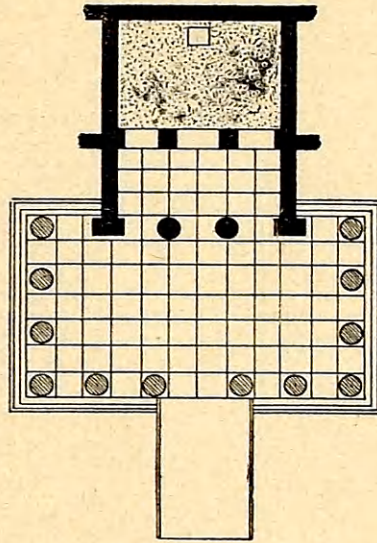
μέρος ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Ἐξαιρουμένων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῆς Θόλου, τοῦ Ἀβάτου καὶ τῶν ναῶν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἀμφιβάλλω ἀλλοθὺς ἂν ἄλλο τι τῶν ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων οἰκοδομημάτων ἦτο ὀλόλιθον.

(1) Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν σώζεται νῦν, διότι κατηδαφίσθη ἐν ἔτει 1891 ὅπως

του ιδρύθη ἄγαλμα, οὐτινος ἐσώζετο τὸ ὑπόθεμα τοῦ βάθρου κατὰ χώραν. Οὕτω δὲ ἡ εἴσοδος, εἰς ἣν ἦγον τὰ κυρίως Προπύλαια, μετεποιήθη εἰς ναὸν ἢ κάλλιον εἰπεῖν σηκόν, ὅστις εἶχε τὸ ἐξῆς, ὡς φαίνεται, σχῆμα:

Ἀπέναντι δὲ τοῦ σηκοῦ τούτου, εἰς ἀπόστασιν 4,50 ἀπὸ τοῦ ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου τῶν Προπυλαίων, ἴσεται κατὰ χώραν βάθρον (μῆκους 1,60, ὕψους 0,64, πάχους 0,49) ἐφ' οὗ γράμμασι τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων εἶνε γεγραμμένη ἡ λέξις: Ὑγιεῖαι (1). Ἐχων δέ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ὑπάρχει βάθρον φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀρτάμιτις» (ἴδε σ. 134) δύναται νὰ εἰκάσῃ ὅτι ὁ προκείμενος ναὸς ἦτο ναὸς τῆς Ὑγιείας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀντωνῖνος (ἴδε σ.

169) ᾠκοδόμησεν ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου πρὸς τοῖς ἄλλοις οἰκοδομήμασι ναὸν Ὑγιείας (2), δύναται τις νὰ συναγάγῃ ὅτι οὗτος εἶνε ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναός. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθέντα ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα δὲν ἦσαν σπουδαῖά τινα καὶ πολυτελῆ κατασκευάσματα, ὥστε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ προκείμενος ναὸς εἶνε τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθέντων δὲν ἔχει τὸ παράδοξον.

ἐξακριβωθῶσι τὰ τοῦ σχήματος τῶν Προπυλαίων κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος. Κατεδαφισθέντος δ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν αἱ ὑπ' αὐτὸν κρυπτόμεναι βάσεις τῶν δύο κατὰ τὰ ἄκρα παραστάδων καὶ τῶν μεταξύ δύο κιόνων, καὶ οὕτως ἐξηκριβώθη τὸ σχέδιον τῶν Προπυλαίων ὡς εἰκονίζεται ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι.

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 58 ἀρ. 134.

(2) Πaus. II, 26: «ἐποίησε δὲ (Ἀντωνῖνος) καὶ Ὑγιεῖα ναὸν καὶ Ἀσκληπιῶ καὶ Ἀπόλλωνι ἐπίκλησιν Αἰγυπτίους».

Περὶ τοὺς αὐτοὺς, ὡς φαίνεται, μεταγενεστέρους χρόνους ἐκτίσθη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Γυμνασίου μικρὸν θέατρον, ᾠδεῖον (X'). Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Παυσανίας δὲν ἀναφέρει τὸ ᾠδεῖον τοῦτο, δὲν ἔπεται πάντως ὅτι τοῦτο ἐκτίσθη ἐν τοῖς μετ' αὐτὸν χρόνοις, διότι οὗτος καὶ πολλὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, πολὺ σπουδαιότερα, παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ· δυνατὸν ἄρα νὰ ἐκτίσθη τοῦτο καὶ ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Παυσανίου χρόνοις.

Τὸ ὀλοσχερῶς ἀποκεκαλυμμένον ἤδη ᾠδεῖον εἰκονίζεται ἐν ταῖς παρὰ τὴν σελ. 152 φωτοτυπίαῖς· καταλαμβάνει δὲ τοῦτο τὸ ἀρκτικὸν ἡμισυ τῆς αὐλῆς τοῦ πάλαι Γυμνασίου καὶ τι πλεόν. Τὰ ἀναλήμματα τοῦ κοίλου καὶ ὁ τοίχος τῆς σκηνῆς, πλὴν τῶν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, ἐκτίσθησαν ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων τῆς αὐλῆς στυλοβατῶν, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν τούτων σωζόμενοι ἔλλιπεῖς τὸ ἄνω μέρος παλαιοὶ κίονες δὲν μετεκινήθησαν ἀλλ' ἐντειχίσθησαν, ὡς εἶχον, ἐν τοῖς κατασκευασθεῖσι νέοις τειχίσμασι καὶ οὕτως ἀπετέλεσαν μέρος αὐτῶν. Οὕτω δὲ γενομένης τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ᾠδεῖου, χρησιμοποιηθέντων δηλ. πρὸς τοῦτο καὶ τῶν στυλοβατῶν μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν σωζομένων κίωνων, προέκυψε μεγάλη οἰκονομία ὑλικῶν καὶ ἐργασίας. Λόγοι οἰκονομίας ἄρα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ ᾠδεῖον παράδοξως ἐν τῷ κατηρειπωμένῳ Γυμνασίῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἐλευθέρῳ χώρῳ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ὄλου οἰκοδομήματος εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ κοινῶν λίθων (ὧν τινες τεμάχια λίθων ἐκ παλαιῶν οἰκοδομημάτων) μετὰ πλίνθων καὶ τεμαχίων κεραμίδων ἐνίοτε, συνδεδεμένων πάντων δι' ἀσβέστου. Σημειωτέον δ' ὅτι οὗτος ὁ κοινὸς καὶ εὐτελής τρόπος τοιχοδομίας ἦτο ἐν καθολικῇ χρήσει ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους (1), οὕτω δ' ἦσαν κατεσκευασμένα καὶ τὰ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομήματα.

(1) Οὗτοι οἱ διὰ κοινῶν παντοίων λίθων καὶ ἀσβέστου τοῖχοι εἶνε δεδηλωμένοι ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἐννοεῖται δ' ὅτι προκειμένου περὶ τοιούτων τὴν κατασκευὴν τοίχων, ἰδίως περὶ ἐκείνων, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν ἐντειχισμένα καὶ τεμάχια κεραμίδων, δὲν δύναται τις ἄνευ ἄλλου τινὸς λόγου νὰ ἀποφαίνεται ὅτι οὗτοι ἐκ τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων προέρ-

Τὸ κοῖλον καὶ ἡ ὀρχήστρα δὲν ἔχουσι τὸ σύνηθες τῶν ρωμαϊκῶν θεατρικῶν οἰκοδομημάτων ἡμικυκλικὸν σχῆμα, διότι κτισθέντων τῶν τοίχων ἐπὶ τῶν παλαιῶν στυλοβατῶν τῆς αὐλῆς δὲν ὑπῆρχε χῶρος ἰκανὸς κατὰ μῆκος ὅπως τὸ κοῖλον λάβῃ ἡμικυκλικὸν σχῆμα. Αἱ ἄνω δὲ σειραὶ ἐδωλίων εἶνε ἀποκεκομμένα κατὰ τὰ ἄκρα, ὥστε τὰ ἀναλήμματα ἀποτελοῦσι δύο παραλλήλους γραμμὰς καὶ τὸ κοῖλον προσέλαβε σχῆμα ὀρθογωνίου 20 μέτρων τὸ πλάτος. Τοιοῦτον δὲ σχῆμα ἦτο καταλληλότατον δι' οἰκοδόμημα ἐστεγασμένον· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν Πομπηῆα μικρὸν ἐστεγασμένον θέατρον (*theatrum tectum*) ἀκριβῶς ὁμοίον ἔχει σχῆμα (1) καὶ τὸ ἐν τῇ πλησίον τῆς Νεαπόλεως *Villa* καὶ τὸ ἐν Κνίδῳ (2).

Τὰ ἐδῶλια εἶνε κατεσκευασμένα ἐξ ὀπτῶν πλίνθων μετ' ἀσβέστου· τὴν ἄνω δ' αὐτῶν ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς ἐκάθητο οἱ θεαταί, καλύπτουσι μεγάλαι ὀπτοὶ πλίνθοι. Σῶζονται δὲ σήμερον ἰκανῶς ἐφθαρμένοι ἐννέα σειραὶ ἐδωλίων, τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κοίλου ὄντος κατεστραμμένου. Ἐχει δὲ τὸ κοῖλον μίαν μόνην κατὰ τὸ μέσον κλίμακα τέμνουσαν αὐτὸ εἰς ἀρκτικὸν καὶ μεσημβρινὸν τμήμα.

Ἡ κατωτάτη σειρά ἐδωλίων, ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν, ἔχει ὑποπόδιον ὕψους 0,25 δι' οὗ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας· ὀπισθεν δὲ τῶν ἐδωλίων τούτων καταλείπεται δρομίσκος, δι' οὗ διερχόμενός τις ἀνήρχετο διὰ τῆς κλίμακος εἰς τὰς ὑπερκειμένας σειρὰς ἐδωλίων. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὰ ἐδῶλια τὰ ὑπὲρ τὸν δρομίσκον τοῦτον ἔχουσιν ὑποπόδιον ὕψους 0,27· ὁ δρομίσκος ἄρα ἔμενε πάντοτε ἐλεύθερος, ἀφ' οὗ οἱ πόδες τῶν ἐν τῇ ὑπερκειμένῃ σειρᾷ ἐδωλίων καθημένων ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ ὑποποδίου. Ἀνήρχετό τις δὲ εἰς τὸν δρομίσκον τοῦτον διὰ κλίμακος ἐκ τριῶν βαθμίδων ὑπαρχούσης ἐν ἑκατέρᾳ τῶν ἄκρων αὐτοῦ. Οἱ ἐπὶ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν ἐδωλίων μέλλοντες νὰ καθίσωσι

χονται, διότι δυνατόν ἐπίσης νὰ εἶνε καὶ κατασκευάσματα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων.

(1) Overbeck: Pompei σ. 171. — Wieseler: Denkm. d. Bühnenw. II, 7 σ. 7.

(2) Wieseler: Denkm. d. Bühnenw. I, 7. II, 7 B. II 9 B.

κατελάμβανον τὰς ἑαυτῶν θέσεις ἀμέσως διὰ τῆς ὀρχήστρας διερχόμενοι.

Ἡ διάμετρος τῆς ἐλλειψοειδοῦς τὸ σχῆμα ὀρχήστρας εἶνε 10,80, ἡ δὲ ἐπὶ τῆς διαμέτρου ταύτης κάθετος ἔχει μῆκος 4,04. Τὸ ἔδαφος δὲ τῆς ὀρχήστρας εἶνε ἐστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ γεωμετρικῶν ἔχοντος κοσμήματα.

Τὸ προσκηνίον, ὡς νῦν σώζεται, ἔχει ὕψος 0,65. Ἐν τῷ τοίχῳ δ' αὐτοῦ ὑπάρχουσι τρεῖς κλίμακες, δ' ὧν ἀνήρχετο τις ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὸ λογεῖον καὶ τὰνάπαλιν, καὶ μεταξὺ τούτων δύο ἡμικυκλικαὶ τὸ σχῆμα κόγχαι, ἐν αἷς θὰ ἦσαν, ὡς φαίνεται, ἀγάλματα ὀκλαζόντων Τελαμώνων ἢ Σατύρων, οἳ ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ νῦν σωζομένῳ μεταγενεστέρῳ προσκηνίῳ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου.

Τὸ λογεῖον (pulpitum) ἔχει μῆκος 18,90 καὶ πλάτος 5,50. Ὁ δὲ εἰς τὸ βάθος τοῦ λογεῖου τοῖχος, ἦτοι ὁ ἔμπροσθεν τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς, ἔχει τρεῖς θύρας, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς εἰσέρχοντο οἱ ὑποκριταὶ εἰς τὸ λογεῖον. Αὐτὸ δὲ τὸ οἰκοδόμημα τῆς σκηνῆς ἦτο διώροφον τούλαχιστον καὶ ἔχει μῆκος 29,00 καὶ πλάτος 4,00.

Αἱ πάροδοι ἔχουσι πλάτος 3,00. Κεῖνται δὲ αὐταὶ ὑψηλότερον τῆς ὀρχήστρας· διὰ τοῦτο κατήρχετο τις ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὀρχήστραν διὰ δύο λιθίνων βαθμίδων. Σημειωτέον δ' ὅτι δὲν ἀπετέλουν αὐταὶ τὴν μόνην εἴσοδον εἰς τὸ Ὀδεῖον. Οἱ μέλλοντες νὰ καθίσωσιν ἐπὶ τῶν κάτω σειρῶν ἐδωλίων εἰσέρχοντο διὰ τῶν παρόδων, ἀλλ' οἱ μέλλοντες νὰ καθίσωσιν εἰς τὰ ἄνω ἐδῶλια εἰσέρχοντο διὰ δύο ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ τοῦ οἰκοδομήματος ὑπαρχουσῶν θυρῶν. Ὁ εἰσερχόμενος διὰ τῶν θυρῶν τούτων ἀνήρχετο διὰ κλιμάκων εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κοίλου.

Τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα εἶνε κυρίως εἰπεῖν μικρὸν θέατρον ἐστεγασμένον. Ὀνομάζω δ' αὐτὸ Ὀδεῖον, διότι ὁμοιάζει τῷ ἐν Ἀθήναις Ὀδεῖῳ τοῦ Ἡρώδου καὶ τῷ ἐν Πάτραις θεατρικῷ οἰκοδομήματι, ὅπερ ὁ Πausanias (VII, 20, 3) καλεῖ ὡσαύτως Ὀδεῖον (1). Ὅτι δὲ ἐστεγασμένον ἦτο δηλοῦται ἐκ τοῦ μεγάλου

(1) Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ὅπερ ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1889 (ἴδε Ἀρχ. Δελτίον 1889 σ. 62), εἶνε τὸ σχῆμα ἐντελῶς ὅμοιον ρωμαϊκῷ θεάτρῳ.

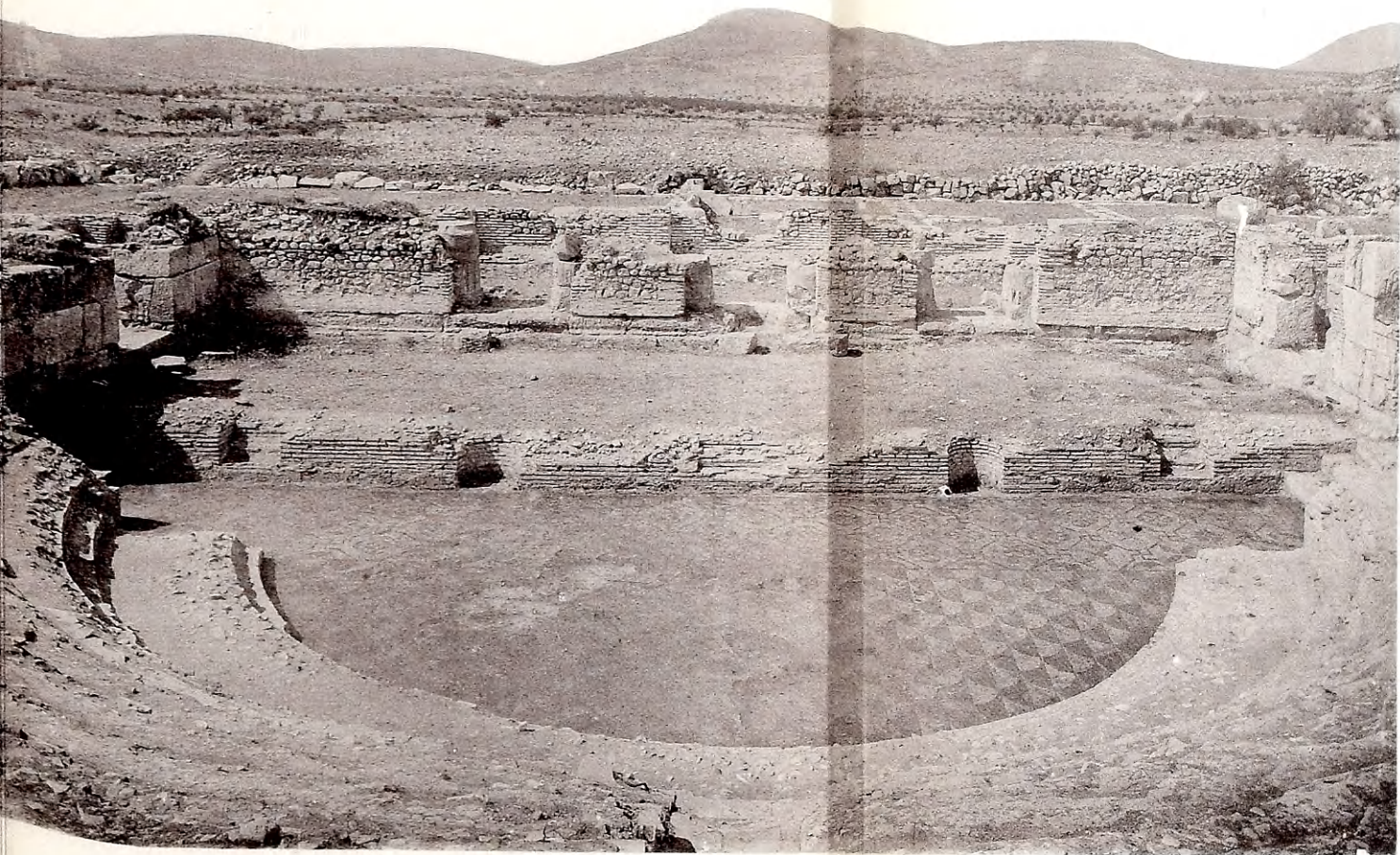

Ἐν σελ. 152

ΩΙΔΕΙΟΝ (κοῖλον).

195

Ἐν σελ. 152

ΩΙΔΕΙΟΝ (ὄρχήστρα, σκηνή).

Π. 105

σχετικῶς πάχους ἀπάντων τῶν τοίχων αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἀντηρίδων δι' ὧν τοῦτο πανταχοῦ ὑποστηρίζεται. Ἀφ' οὗ τὸ οἰκοδόμημα ἐν πάσῃ δυνατῇ οἰκονομίᾳ κατεσκευάσθη, οἱ τοῖχοι αὐτοῦ θὰ ὑποδομήθησαν οὕτως ἰσχυροὶ ἐξ ἀνάγκης, ἵνα δηλ. ὑποβαστάζωσι στέγην. Τοῦτο δ' ἄλλως βεβαιοῦται ἐκ τοῦ ὀρθογωνίου αὐτοῦ σχήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μνημονευθὲν ἤδη ἐν Πομπηίᾳ theatrum tectum καὶ ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τὸ σχῆμα τῶν θεάτρων τούτων παρήχθη. Ἀποκοπέντων τῶν ἄκρων τῶν ἄνω ἐδωλίων τοῦ κοίλου, τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἐσμικρύνθησαν σπουδαίως κατὰ πλάτος, ὥστε εὐχερῆς λίαν ἐγένετο ἡ ἐπίθεις στέγης.

Τὸ ᾠδεῖον τοῦτο εἶνε ἄρα τῶν καλουμένων ᾠδεῖων θεατροειδῶν καὶ ὑπωροφίων θεάτρων (1), τῶν ᾠδεῖων δηλ. ἐκείνων, ἅτινα διέφερον τῶν συνήθων θεάτρων κατὰ τοῦτο μόνον ὅτι ἦσαν μικρὰ ἐστεγασμένα θέατρα, ἐξεπλήρουν δὲ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὃν καὶ τὰ ὑπαιθρα θέατρα, ἐχρησίμευον δηλ. ἀδιακρίτως πρὸς ᾠδικὰς καὶ πρὸς δραματικὰς παραστάσεις (2).

Ἄλλ' οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, ἐρωτᾷ τις: διατί ἐν χρόνοις τῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν παρακμῆς τοῦ Ἱεροῦ ἐκτίσθη τὸ μικρὸν τοῦτο θέατρον ἀφ' οὗ ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ τὸ θέατρον τοῦ Πολυκλείτου; Ἴσως νὰ θελήσῃ τις νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι ἦτο ἀνάγκη

(1) Θεατροειδῆς ᾠδεῖον ἀπαντᾷ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Παλαιστίνης (C.I.G. 4164). Ὁ Σουΐδας, ἐν λ. Ἡρώδης, τὸ ἐν Ἀθήναις ᾠδεῖον τοῦ Ἡρώδου ὀνομάζει θέατρον ὑπωροφίον. Τὸ αὐτὸ ᾠδεῖον ὁ Φιλόστρατος (Βίοι Σοφιστῶν II, 1, 8 σ. 239 ἔκδ. Kayser καὶ II, 1, 5, σ. 236) ὀνομάζει ἀπλῶς θέατρον. Τὸ ἕτερον δὲ ᾠδεῖον τοῦ Ἡρώδου ἐν Κορίνθῳ ὁ αὐτὸς Φιλόστρατος (B. Σοφ. II, 1, 5 σ. 236) ὀνομάζει θέατρον ὑπωροφίον.

(2) Ὅτι τὰ ᾠδεῖα ταῦτα θὰ ἐχρησίμευον καὶ πρὸς δραματικὰς παραστάσεις, εἶνε προφανές ἀφ' οὗ ἦσαν κυρίως θέατρα καὶ ἀφ' οὗ δὲν ἦσαν οἰκοδομήματα προωρισμένα ἀποκλειστικῶς διὰ μουσικοῦς καὶ ᾠδικοῦς ἀγῶνας. Δυνατὸν εἶπεν ὅτι μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς θεάτροις καὶ δὴ ἐν πόλεσιν ἐν αἷς ὑπῆρχον καὶ ᾠδεῖα, οἷον ἐν Ἀθήναις (Σουΐδας ἐν λ. ᾠδεῖον. Ἴδε καὶ ἐπιγραφὴν ἐν C.I.A. III, 1280 c, σελ. 521) καὶ ἐν Σπάρτῃ (Ἀθηναῖος, IV σ. 139 D). Ἐν Δελφοῖς οἱ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐν τῷ θεάτρῳ ὡσαύτως ἐν τῷ Ἱερῷ οἱ ἀγῶνες οὗτοι θὰ ἐτελοῦντο ἐν τῷ θεάτρῳ (Ἴδε σ. 95). Ἐν τῷ θεάτρῳ δὲ τῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἀποκλειστικῶς ἐτελοῦντο, οὐδέποτε δὲ δραματικαὶ παραστάσεις (Φιλόστρατος, Νέων σ. 339).

νὰ κτισθῆ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἐστεγασμένον θέατρον. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη αὕτη ἔπρεπε νὰ γείνη μᾶλλον αἰσθητὴ ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις τῆς μεγάλης ἀκμῆς καὶ εὐπορίας τοῦ Ἱεροῦ. Εὐλογωτέρα εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπάντησις, νομίζω, δύναται νὰ εἶνε ἢ ἐν τοῖς ἐξῆς:

Τὰ ἑλληνικὰ θέατρα μετεποιήθησαν ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἔνεκα τῆς ἀνάγκης, διότι θέατρα ἔχοντα τοσοῦτον μεγάλην κυκλικὴν ὀρχήστραν καὶ λίαν ὑψηλὸν καὶ στενὸν λογεῖον δὲν ἦσαν κατάλληλα διὰ τὰς κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους γινομένας παραστάσεις. Ἐπρεπεν ἄρα τότε καὶ τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ θέατρον τοῦ Πολυκλείτου νὰ μεταποιηθῆ· τοῦτο ὁμως δὲν ἔστερξαν οἱ Ἐπιδαύριοι. Τὸ θέατρον τοῦ Πολυκλείτου, ὅπερ ἡ ἀρχαιότης ἐξελάμβανεν ὡς τὸ κάλλιστον τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων, ἦτο τὸ κλέος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ· διὰ τοῦτο οἱ Ἐπιδαύριοι δὲν ἠθέλησαν νὰ μεταβάλωσιν αὐτό, ἀλλ', ὡς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη, ἀφήκαν αὐτὸ ἄθικτον, τοιοῦτον, οἷον ᾠκοδόμησεν ὁ Πολύκλειτος. Ἐπειδὴ ὁμως οὕτως ἔχον τὸ θέατρον τοῦτο δὲν ἐπλήρου τὰς κατὰ τοὺς τότε ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνάγκας, ᾠκοδομήθη τὸ προκείμενον θεατροεῖδές Ὁδεῖον, ὅπερ μορφὴν καὶ διάταξιν ἔχον ρωμαϊκοῦ θεάτρου ἦτο κατάλληλον διὰ τὰς ἀπαιτήσεις καὶ συνηθείας τῶν τότε χρόνων.

15.

Ἑλληνικὸν Βαλανεῖον?

(Ψ)

Πρὸς νότον τοῦ Γυμνασίου καὶ παραλλήλως τούτῳ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 16 μέτρων, σώζονται τὰ ἐκ τιτανολίθου θεμέλια ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος (Ψ) ἔχοντος μῆκος 37 καὶ πλάτος $24 \frac{1}{2}$ μέτρων, προερχομένου ἐξ ἑλληνικῶν, ὡς φαίνεται, χρόνων, διότι ἡ κατασκευὴ τῶν θεμελίων αὐτοῦ εἶνε ὁμοία τῇ τῶν τοίχων τοῦ Γυμνασίου.

Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἐλάχιστον μέρος ἔχει ἤδη ἀποκαλυφθῆ. Πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ σώζεται λίθινον ἀυλακωτὸν ὕδρα-

γωγειόν, δι' οὐ διωχετεύετο ὕδωρ ἐν αὐτῷ. Ἐντὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος διακρίνονται δωμάτια, ἐν οἷς λουτήρες, ὡς φαίνεται, καὶ λεκάναι, ὥστε, ἀποκαλυπτομένου ἐντελῶς τοῦ οἰκοδομήματος, δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ὅτι τοῦτο ἦτο Βαλανεῖον. Ἡ ἐνταῦθα, παρὰ τὸ Στάδιον καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Γυμνάσιον, ὑπαρξίς Βαλανείου εἶνε εὐλογος, διότι γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐν τοῖς Γυμνασίοις ἢ παρὰ τὰ Γυμνάσια ὑπῆρχον πάντοτε λουτρὰ ἢ βαλανεῖα.

16.

Στοὰ Κότυος (παλαίστρα).

(Φ)

Πρὸς βορρᾶν τοῦ Γυμνασίου καὶ παραλλήλως τούτῳ, εἰς ἀπόστασιν 17 μέτρων ἀπ' αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1892 (1) οἰκοδόμημα (Φ) μήκους 34,20 καὶ πλάτους 29,35, οὕτινος σώζονται οἱ τοῖχοι εἰς ὕψος ὀλιγώτερον τοῦ ἐνὸς μέτρου.

Τὸ οἰκοδόμημα ἔχει μικρὸν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὀρθογώνιον τὸ σχῆμα Πρόπτυλον, οὐ σώζονται οἱ μέχρι τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους θεμέλιοι λίθοι. Οἱ τοῖχοι δ' αὐτοῦ εἶνε κατεσκευασμένοι τὸ μὲν ἐκ μεγάλων, τὸ δὲ ἐκ μικρῶν παντοίων κοινῶν λίθων καὶ τεμαχίων πλίνθων μετ' ἀσβέστου.

Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ οἰκοδομήματος ὑπάρχει τετράγωνος αὐλή, ἥτις ἐν τῷ μέσῳ εἶχε τέσσαρας κίονας. Μεταξὺ δὲ τῶν κίωνων καὶ παρὰ τοὺς τοίχους ὑπάρχουσιν ἐδώλια καὶ δὴ θρόνοι, οἳ οἱ τοῦ θεάτρου τὸ σχῆμα, καὶ ἐν τοῖς πέριξ δωμάτια· κατὰ τὴν ἀρκτικὴν ὁμως πλευρὰν ὑπάρχει στοὰ καθ' ὅλον τὸ μήκος, ἥτις εἶχε καὶ κατὰ τὸ μέσον τέσσαρας δωρικοὺς ἀρραβδώτους ἐκ πύρου λίθου κίονας, ὧν σώζονται νῦν κατὰ χώραν αἱ βάσεις. Τὸ οἰκοδόμημα ἄρα τοῦτο εἶνε ἐν μικρῷ ὅ,τι καὶ τὸ Γυμνάσιον, ἔχει δηλ. σχῆμα τῆς κατὰ Βιτρούβιον παλαίστρας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνα-

(1) Καβαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1892 σ. 54. Ἀρχ. Δελτίον 1892 σ. 49.

σκαφῆ αὐτοῦ ἀνευρέθησαν πήλιναι ἐκ τῆς στέγης κεραμίδες φέρουσαι ἐντετυπωμένην ἐπιγραφὴν ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ, δῆλον ὅτι θὰ εἶνε τοῦτο τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων οἰκοδομημάτων. Προφανῶς δὲν εἶνε τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθὲν λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ, οὔτε τὸ οἰκοδόμημα τὸ προωρισμένον ὅπως γεννώσιν ἐν αὐτῷ αἱ γυναῖκες καὶ ἀποθνήσκωσιν αἱ ἀσθενεῖς, διότι τοῦτο ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ περιβόλου. Θὰ εἶνε ἄρα ἡ Στοὰ Κότυος, ἣν καταρρεύσασαν, ἅτε ἐξ ὠμῶν πλίνθων κατασκευασμένην, ἀνφοδόμησεν ὁ Ἀντωνίνος (Παυσ. II, 27).

Ἐκ τοῦ συμπεράσματος τούτου προκύπτει ὅτι ἡ Στοὰ Κότυος θὰ ἦτο παλαιότερα τις ἐπονομασθεῖσα οὕτως ἅτε δαπάναις Κότυος τινος, ὡς φαίνεται, οἰκοδομηθεῖσα (1). Ἦτο δὲ αὕτη, τὸ πρῶτον ἐν τῷ Ἱερῷ κτισθὲν μετὰ τὸ στάδιον γυμναστικὸν οἰκοδόμημα, διότι τὸ Γυμνάσιον ἀποδομήθη, ὡς εἶπον ἐν σελ. 146, ὑστερότερον ταύτης, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἀκμῆς καὶ ἐξάρσεως τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, ὅτε ἡ προκειμένη στοὰ δὲν θὰ ἐπήρκει πλέον εἰς τὰς τότε ἀνάγκας.

(1) Γυμναστικὸν τι οἰκοδόμημα εὐλόγως ἐδύνατο νὰ καλῆται ἀπλῶς στοὰ, διότι καὶ οἱ καλούμενοι ξυστοὶ στοαὶ ἦσαν. Ἐπειτα ὁ Πausanias (VII, 23, 5) ρητῶς ὀνομάζει στοὰν γυμναστικὸν οἰκοδόμημα: «στοὰ δὲ τῆς πόλεως πλησίον ἐποιήθη Στράτωνι ἀθλητῇ Ὀλυμπίασι ἐπὶ ἡμέρας τῆς αὐτῆς παγκρατίου καὶ πάλης ἀνελομένῳ νίκας· αὕτη μὲν ἐγγυμνάζεσθαι τούτῳ τῷ ἀνδρὶ ἐποιήθη». Κατὰ ταῦτα δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι καὶ ὁ Κότυς ἦτο περίφημος τις ἀθλητῆς ἴσως, ὅστις ἐγγυμνάζετο ἐν τῇ προκειμένῃ ἐν τῷ Ἱερῷ στοᾷ· πιθανώτερον ὅμως φαίνεται μοι ὅτι ἦτο ὁ διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς στοᾶς δαπανήσας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν γενικὴν Κότυος (στοὰ Κότυος) πρβ. τὰ παλαιότερα Ταυρέου (Πλάτων, Χαρμίδης II, 153), Τιμαγέτου (Θεόκριτος, Εἶδουλ. II), Σιδυρτίου (Πλούταρχος, β. Ἀλκιβ. 3), Ἱπποκράτους (Πλούταρχος, Βίοι τῶν δέκα ρητόρων, Ἴσοκρ. 14), Στασίου ἐν Δῆλῳ (Bull. de corr. hell. 1891 σ. 255) κτλ.

Οὕτως ἐξηγῶ τὰ τῆς Στοᾶς Κότυος, δὲν φρονῶ δὲ ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ ἔχωσι σχέσιν πρὸς τὴν γνωστὴν θρακικὴν θεὰν Κότυν τὴν καὶ ἐν Κορίνθῳ ἰδίως λατρευομένην.

17.

Λουτρόν Ἀσκληπιοῦ (Κ).
Βιβλιοθήκη (Κ').

Πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, βορειοανατολικῶς τοῦ Ἀβάτου, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1886 (1) συνεχόμενον τῷ Ἀβάτῳ μέγα καὶ πολυσύνθετον οἰκοδόμημα (Κ), τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων κατασκευάσμα, οὐτινος οἱ τοῖχοι εἶνε ἐκτισμένοι διὰ κοινῶν παντοίων λίθων καὶ πλίνθων μετ' ἀσβέστου. Συνίσταται δὲ τοῦτο ἐκ πολλῶν διαφόρου μεγέθους δωματίων καὶ αἰθουσῶν, ἐξ αὐτῆς κατὰ τὸ μέσον περίπου, ἐν ἧ σῶζεται κατὰ χώραν μέγα βᾶθρον ἀγαλμάτων, ὡς φαίνεται (2), ἐξ ὑδραγωγείων κτιστῶν, δι' ὧν διωχετεύετο ὕδωρ εἰς ἐπιμήκη ὀρθογώνια κτιστὰ κατασκευάσματα οἰοεὶ δεξαμενὰς ἢ μεγάλας λεκάνας, καὶ ἐξ ἄλλων κτισμάτων καθιστῶντων δῆλον ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο λουτρόν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνασκαφῇ αὐτοῦ εὑρέθησαν πῆλιναι ἐκ τῆς στέγης κεραμίδες φέρουσαι ἐντετυπωμένην ἐπιγραφὴν ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ (3), εὐλόγως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθὲν κατὰ Παισαυρίαν λουτρόν Ἀσκληπιοῦ.

Βιβλιοθήκη. Τὸ περιγραφὲν οἰκοδόμημα, τὸ Ἀσκληπιοῦ λουτρόν, συνέχεται κατὰ τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ μέρος μετὰ τοῦ Ἀβάτου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ συνέχεται καὶ ὅλον τι ἀποτελεῖ μετὰ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος (Κ') διαιρουμένου κατὰ μῆκος εἰς τέσσαρα διαμερίσματα. Τὸ πρὸς μεσημβρίαν μέρος τοῦ οἰκοδομή-

(1) Β. Στάης: Πρακτικὰ τοῦ 1886 σ. 79 καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1886 σ. 243.

(2) Σημειωτέον ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ αὐτῇ εὑρέθησαν τέσσαρα φυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα, Ἀσκληπιός, Ὑγίεια, Ἀθηναῖ Ὑγίεια, Ἀφροδίτη (Δίκη κατὰ τὸν Milchhofer: Jahrbuch d. Instituts VII, 1892, σ. 203), ἐν τῷ λοιπῷ δὲ οἰκοδομήματι πλεῖστα μαρμάρινα ἀγάλματα καὶ ἐπιγραφαὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1886).

(3) Ἐν τῷ Μουσείῳ τῷ ἐν τῷ Ἱερῷ κεῖνται δώδεκα τεμάχια τοιοῦτων κεραμίδων εὑρεθεισῶν ἐν τῷ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος οἰκοδομήματι καὶ ἐν τῷ ἐν σελ. 156 Ἰδε Fouilles d'Épidaure σ. 107 ἀρ. 247.

ματος τούτου θὰ ἦτο στοὰ ἀνοικτὴ πρὸς ἀνατολάς. Τοῦτο εἰκάζω ἐκ τοῦ ὅτι σώζονται κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος πολλὰ κατὰ σειράν ἐνεπιγραφα βάρη ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων· δὲν θὰ ἦτο ἄρα περικεκλεισμένον τὸ μέρος τοῦτο πανταχόθεν, ἀλλ' ἀνοικτόν, θὰ ἦτο δηλ. στοὰ τις, διότι ἴδρυσίς ἀγαλμάτων ὑπὸ στοὰν εὐλογος καὶ συνήθης εἶνε. Τὸ λοιπὸν δὲ πρὸς βορρᾶν μέρος ἦτο, ὡς φαίνεται, περικεκλεισμένον.

Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα δυνατὸν νὰ εἶνε ἡ Βιβλιοθήκη, ἣν ἀνέθηκέ τις τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ κατὰ τὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος Κ εὐρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν ρωμαϊκῶν χρόνων, τὴν ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 57 ἀρ. 131, δημοσιευμένην. Σημειωτέον δ' ὅτι τὴν ὑπαρξίν Βιβλιοθήκης ἐν τῷ Ἱερῷ ὑποδηλοῦσι καὶ τὰ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 33 ἀρ. 5, ἐπιγραφῇ, ἐν ἣ ὁ Μικρασιάτης Μ. Ἀπελλᾶς, ἐκθέτων τὰ τῆς θεραπείας αὐτοῦ ἐξ ἧς ἔπασχε νόσου, προσθέτει ὅτι κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ διατριβὴν του εἶχε πάθει καὶ κεφαλαλγίαν ἕνεκα ὑπερβολικῆς ἀναγνώσεως καὶ μελέτης. Ἡ προκειμένη Βιβλιοθήκη θὰ ἐχρησίμευε τούτῳ ὡς ἀναγνωστήριον, διότι δὲν εἶνε εὐλογον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι οἱ εἰς τὸ Ἱερὸν ἐρχόμενοι ἀσθενεῖς ἐκόμιζον μεθ' ἑαυτῶν καὶ βιβλία.

18.

Στωϊκὸν οἰκοδόμημα.

(Ξ, Ξ')

Βορειοανατολικῶς τοῦ προηγουμένου οἰκοδομήματος, πρὸς ἀνατολάς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, ἐκτείνεται ἄγνωστον στωϊκὸν οἰκοδόμημα, οὐτινος σώζεται μικρὸν μέρος τῶν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους θεμελίων αὐτοῦ (1). Κυρίως εἰπεῖν ἐκ δύο οἰκοδομημάτων συνέκειτο τοῦτο διαχωριζομένων δι' ὑδραγωγείου αὐλακωτοῦ, οἷον τὸ ἐν τῷ σταδίῳ (ἴδε σ. 106). Τούτων τὸ πρὸς βορ-

(1) Τοῦτο ἀνεκαλύφθη ἐν ἔτει 1894 (Πρακτικὰ τοῦ 1894 σ. 13) δὲν ἀπεκαλύφθη ὅμως εἰσέτι ὀλόκληρον· διὰ τοῦτο ἡ ἐξακρίθωσις τῶν κατ' αὐτὸ εἶνε κατὰ τὸ παρὸν ἀνέφικτος.

ρᾶν (Ξ'), οὐ ἐλάχιστα λείψανα σώζονται, εἶνε ἀπλοῦν ἐπίμηκες οἰκοδόμημα οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρέχον· εἶχε δὲ καταστραφῆ τοῦτο ἐν παλαιοῖς χρόνοις καὶ οὕτω ἐπὶ τοῦ δυσμικοῦ μέρους αὐτοῦ ἐκτίσθη ἐν μεταγενεστέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις δεξαμενὴ καὶ ἄλλο τι κτίσμα ἐκτεινόμενον πρὸς δυσμᾶς. Τὸ πρὸς μεσημβρίαν (Ξ) ἦτο στοὰ διπλῆ, ὡς φαίνεται. Τὴν μεσημβρινὴν ταύτης πλευρὰν ἀπετέλουν ἄγνωστοι τὸν ἀριθμὸν κίονες δωρικοῦ ρυθμοῦ· ἐν τῷ μέσῳ δὲ ὑπῆρχε ἄλλη σειρὰ ἐκ δέκα κίωνων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ὧν σώζονται νῦν αἱ βάσεις (ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν βάσεων τούτων σώζεται νῦν καὶ ἡ σπείρα τοῦ κίονος). Πρὸ τῶν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν δωρικῶν κίωνων ἐκτείνεται αὐλακωτὸν ὑδραγωγεῖον καὶ πρὸ τούτου σώζονται βᾶθρα ἀγαλμάτων κατὰ χώραν.

Κατὰ τὸ σχῆμα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἴσως ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων οὐχὶ ὁμως ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης.

19.

Ρωμαϊκὸν Βαλανεῖον (Ἄκοαι).

(O)

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ προηγουμένου στωϊκοῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἐν μέρει ἐκτισμένον ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1886 (1) μεταγενεστέρων χρόνων Βαλανεῖον (O), οὕτινος οἱ τοῖχοι εἶνε κατεσκευασμένοι διὰ παντοίων λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβέστου. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο ἐκ μακρᾶς κατὰ τὸ μέσον αἰθούσης ἀποληγούσης κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς ἄκρον εἰς ἄψίδα, ἐκ δωματίων περὶ τὴν αἴθουσαν ταύτην καὶ ἐξ ἄλλων κτισμάτων περαιτέρω, ἐν οἷς αἴθουσαι συνεχόμεναι ἡμικυκλικοῖς κτίσμασι καὶ δωματίοις περιέχουσι λουτῆρας. Ἐπὶ τοῦ χώρου δὲ, ἐν ᾧ ὠκοδομήθη τὸ κατασκεύα-

(1) Β. Στάης: Πρακτικὰ τοῦ 1886 σ. 79 καὶ 1887 σ. 67. — Περὶ τῆς ἐν ἔτει 1893 συνεχείας τῶν παρὰ τὸ οἰκοδόμημα ἀνασκαφῶν ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 10.

σμα τούτο, θὰ ὑπῆρχέ ποτε ἀρχαιότερον οἰκοδόμημα, διότι καὶ βάρη ἐλληνικῶν χρόνων σώζονται κατὰ χώραν, πρὸ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, καὶ κτίσμα τι ἀρχαιότερον, ἐν ᾧ ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα, ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ οἰκοδομήματι εἶνε περιειλημμένον.

Τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον μέρος τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος εἶνε ἡ μεγάλη κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ αἴθουσα, ἣτις εἶχε τέσσαρας μονολίθους κίονας ἐκ κυανολεύκου μαρμάρου, ὧν οἱ μὲν δύο ἴσταντο κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος αὐτῆς, μετὰ τὴν εἴσοδον, οἱ δὲ ἕτεροι δύο κατὰ τὸ ἀνατολικόν, πρὸ τῆς ἀψίδος (1). Οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐπικεκολλημένοι διὰ πλακῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, τὸ ἔδαφος δὲ εἶνε ἐστρωμένον ἐν τοῖς πέριξ μὲν διὰ μωσαϊκοῦ ἐκ χονδρῶν χαλίκων, κατὰ τὸ μέσον δὲ διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἐνιαχοῦ διὰ πλίνθων. Τὸ ἔδαφος δὲ τῶν τῆ αἰθούσῃ ταύτῃ συνεχομένων πρὸς μεσημβρίαν δωματίων εἶνε ἐπεστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ σχηματίζοντος ρομβοειδῆ κοσμήματα.

Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ οἰκοδομήματος εὐρέθη πηλίνη κεραμὶς φέρουσα ἐντετυπωμένα τὰ γράμματα ΗΛΧΠΑ, ἀντιστρόφως δηλ. ἐντετυπωμένην τὴν λέξιν: Ἀσκληπιοῦ. Ἄλλ' ὅτι τὸ οἰκοδόμημα εἶνε Βαλανεῖον, εἶνε δῆλον ἐκ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ μερῶν καὶ τῆς καθόλου διατάξεως αὐτοῦ. Συνήγοντο δὲ πρὸς τούτοις εἰς τὸ οἰκοδόμημα τούτο καὶ εἰς τὰ περὶ αὐτὸ κτίσματα διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ὑδραγωγείων τὰ ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ὕδατα, ὡς φαίνεται, καὶ ἐξ αὐτῶν διωχετεύοντο εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματι· διὰ τούτου αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Μικρασιάτου Μ. Ἀπελλᾶ (Fouilles d'Épidaure σ. 33 ἀρ. 5) μνημονευόμεναι Ἰακοαὶ (ὃ ἐστὶν Aquae) δυνατόν νὰ εἶνε αὐτὸ τούτο τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα, ὅπερ ἐνῶ εἶνε Βαλανεῖον ἦτο πρὸς τούτοις καὶ σπουδαῖόν τι ὑδραυλικὸν κατασκευάσμα, ὡς φαίνεται.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ. Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κατασκευάσμα Ο', ὃ ἦτο βεβαίως κρήνη. Περὶ ταύτης ἴδε σελ. 167.

(1) Καὶ τῶν τεσσάρων τούτων κίωνων σώζεται νῦν ὁ στυλοβάτης, ἐφ' οὗ εἶνε καταφανῆ τὰ ἴχνη τῶν βάσεων τῶν κίωνων.

20.

Ναός Ἀπόλλωνος καὶ Ἀσκληπιοῦ.

(II);

Νοτιοανατολικῶς τοῦ Βαλανείου *O* ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1894 (Πρακτικὰ τοῦ 1894 σ. 13) οἰκοδόμημα (II) ἔχον μῆκος 18 καὶ πλάτος 14 μέτρων, διηρημένον διὰ τοίχου εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρὸς δυσμὰς μικρότερον τὸ δὲ πρὸς βορρᾶν μεγαλύτερον, προσλαβὸν διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης σχῆμα οἰονεὶ ναοῦ, οὐ-
τινος ἢ εἴσοδος εἶνε οὐχὶ πρὸς ἀνατολάς, ἀλλὰ πρὸς δυσμὰς.

Κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, στοὰ ἐκ τεσσάρων κιόνων ἀποτελοῦσα τὸν πρόδομον τοῦ οἰκοδομήμα-
τος· διὰ ταύτης δὲ εἰσῆρχετο τις διὰ δύο θυρῶν, ὧν σώζονται νῦν τὰ κατώφλια, εἰς τὸν οἰονεὶ σηκόν, ὅστις εἶνε ἀκριβῶς τετρά-
γωνος τὸ σχῆμα.

Ἐστραμμένον ὃν τὸ οἰκοδόμημα πρὸς δυσμὰς, ἀβέβαιον εἶνε ἂν ἦτο ναός τις. Ὑποθεθέντος δὲ ὅτι τοῦτο ναός τις εἶνε, δυνά-
μεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι εἶνε ἴσως ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθεὶς
ναός τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν ἐπικαλουμένων
Αἰγυπτίων (ἴδε σ. 21 σημ. 1), ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὅτι ὁ ναός
ἦτο διπλοῦς, ἅτε δύο θύρας ἔχων, καὶ εἰς τὸ ὅτι παρὰ τὴν δυ-
τικὴν αὐτοῦ πλευρὰν εὐρέθησαν αἱ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894
σ. 16 κ.έ., ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς Σέραπιν, Ἀμμωνα καὶ
Ἰσιδα, διότι ἴσως ὁ Σέραπιδης καὶ Ἀμμων ἔχουσι σχέσιν τινὰ
πρὸς τοὺς παραδόξους καὶ ἀγνώστους ἡμῖν περὶ ὧν ὁ λόγος αἰγυ-
πτίους θεοὺς Ἀσκληπιὸν καὶ Ἀπόλλωνα. Καὶ ναὶ μὲν τὸ οἰκο-
δόμημα τοῦτο δὲν εἶνε κατεσκευασμένον ἐκ κοινῶν λιθαρίων μετὰ
πλίνθων καὶ ἀσβέστου, ὥσπερ τὸ λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ
στοὰ Κότυος, ἀλλὰ δὲν ἔπεται ὅτι πάντα τὰ οἰκοδομήματα τοῦ
Ἀντωνίνου, μὴ ἐξαιρουμένων μηδὲ τῶν ναῶν, ἔπρεπε νὰ εἶνε
τοσοῦτον εὐτελεῖ τὴν κατασκευήν.

21.

Οικία.

(P)

Τῆ μεσημβρινῇ πλευρᾷ τοῦ προηγουμένου οἰκοδομήματος συνέχεται εὐτελὲς τὴν κατασκευὴν κτίσμα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ, ἔχον σχῆμα καὶ διαίρεσιν ἰδιωτικῆς οἰκίας, χρησιμεῦον προφανῶς πρὸς κατοικίαν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ.

Τὸ κατασκεύασμα τοῦτο ἔχει τὴν εἴσοδον πρὸς δυσμὰς ἀποτελεῖται δὲ ἐξ αὐλῆς τετραγώνου, ἧς ἐκάστην πλευρὰν περιέβαλλον πέντε μονόλιθοι κίονες εὐτελέστατοι τὰς μορφὰς (οἷτινες οὕτω ἀπετέλουν τετράγωνον στοάν), καὶ ἐκ δωματίων πέριξ. Τὸ ἔδαφος τῆς αὐλῆς εἶνε ἐστρωμένον διὰ διαφόρων πλακῶν καὶ ἐνιαχοῦ διὰ μικρῶν λιθαρίων· ἐν τῷ κέντρῳ δ' αὐτῆς ὑπάρχει φρέαρ.

Ἀπὸ τῆς αὐλῆς ταύτης εἰσέρχεται τις διὰ θύρας εἰς ἄλλην αὐλὴν πρὸς ἀνατολάς, μικροτέραν καὶ ἄνευ κίωνων, συγκοινωνοῦσαν ὡσαύτως μετὰ δωματίων ἐν τοῖς πέριξ.

Οἱ τοῖχοι εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ λίθων ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων καὶ ἐκ κοινῶν λιθαρίων καὶ τεμαχιῶν πλίνθων καὶ κεραμίδων μετ' ἀσβέστου. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος παραδόξως δὲν εἶνε κανονικὸν καὶ γεωμετρικῶς ἀκριβές.

22.

Καταγώγιον (ξενοδοχεῖον).

(Ω)

Κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ, μετὰ τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ Γυμνασίου, ἐν χώρῳ κειμένῳ, ὡς φαίνεται, ἐκτὸς τοῦ κατ' ἐξοχὴν Ἱεροῦ, ἐκτὸς δηλ. τοῦ τεμένου, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει

1893 τετράγωνον ἀκριβῶς οἰκοδόμημα (Ω), τὸ μέγιστον τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομημάτων. Τούτου ἡ πλευρὰ ἔχει μῆκος 76,30, τὸ ὅλον ἄρα ἐμβαδὸν αὐτοῦ ἔχει ἑκτασιν 5822 μέτρων περίπου.

Τὸ μέγα τοῦτο τετράγωνον, ὃ ἔχει καὶ κατὰ τέσσαρας αὐτοῦ πλευρὰς δωμάτια, διὰ σταυροειδῶς διατεταγμένου ἐντὸς αὐτοῦ κατασκευάσματος ἐκ δωματίων ἑκατέρωθεν ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα ἴσα μικρότερα τετράγωνα. Ἐκαστον τετράγωνον ἀποτελεῖται ἐκ τετραγώνου στοᾶς περιβαλλούσης αὐλὴν καὶ ἐχούσης εἰς τὸ βάθος, καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς, 20 ἐν ὄλῳ διαφόρου μεγέθους δωμάτια, συμπεριλαμβανομένων ἐν τούτοις καὶ δύο διαδρόμων, ὧν ὁ μὲν ἦτο εἴσοδος τοῦ οἰκοδομήματος ἐκ τῶν ἔξωθεν, ὁ δὲ εἴσοδος δι' ἧς ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τετραγώνου μετέβαινε τις εἰς τὸ ἕτερον. Ἐκάστη δὲ πλευρὰ τῆς τετραγώνου στοᾶς ἀπετελεῖτο ἐκ δέκα πωρίνων κιόνων δωρικοῦ ρυθμοῦ ἰσταμένων ἐπὶ στυλοβάτου ἐκ τιτανολίθου, οὐτινος οἱ λίθοι συνεδέοντο διὰ δεσμῶν τοῦδε τοῦ σχήματος:

Ἐμπροσθεν δὲ τῶν κιόνων περιθέει τὴν αὐλὴν αὐλακωτὸν μετὰ λεκανῶν ὑδραγωγείων, οὐχὶ ὁμως ἐκ λίθου κατασκευασμένον, οἷον εἶνε λ. χ. τὸ τοῦ σταδίου (σ. 106), ἀλλὰ διὰ πλίνθων ἐκτισμένον.

Ἐκάστου δὲ τετραγώνου περικλείοντος 20 δωμάτια, τὸ ὅλον οἰκοδόμημα περιεῖχεν 80 ἢ μᾶλλον εἴπειν 160 δωμάτια, διότι δὲν ἦτο μονόροφον ἀλλὰ διώροφον, ὡς δηλοῦται ἐξ εὐρεθέντων ἐν τῇ ἀνασκαφῇ αὐτοῦ λιθίνων παραστάδων θυρίδων κάτω καὶ ἄνω ὀρόφου.

Προφανῶς ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος διέθεσε τὰ πράγματα οὕτως, ὥστε ἐν σμικρῷ σχετικῶς χώρῳ νὰ κατασκευάσῃ ὅσον τὸ δυνατόν πλειότερα δωμάτια. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ δωμάτια εἶνε ἅπαντα ὁμοιόμορφα, ὅτι οὐδὲν τούτων συγκοινωνεῖ πρὸς τὸ ἕτερον καὶ ὅτι ἕκαστον ἔχει ἰδιαιτέραν ἀπὸ τῆς αὐλῆς διὰ τῆς στοᾶς εἴσοδον, δῆλον γίνεται ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἐχρησίμευε πρὸς κατοικίαν.

Δυνάμεθα ἄρα μετὰ βεβαιότητος νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ σπου-

δαῖτον καὶ πρωτοφανές τοῦτο οἰκοδόμημα εἶνε τῶν καλουμένων καταγωγίων, εἶνε δηλ. τὸ Grand hôtel, οὕτως εἶπεν, τοῦ Ἱεροῦ, δημόσιον οἰκοδόμημα ἐν ᾧ κατέλουν οἱ τὸ Ἱερὸν ἐπισκεπτόμενοι καὶ ἐν αὐτῷ διατρίβοντες ξένοι (1). Τοιοῦτον καταγώγιον, ὁμοιον προφανῶς τῷ προκειμένῳ, κατεσκεύασαν οἱ Σπαρτιᾶται ἐν ταῖς κατεδαφισθείσαις Πλαταιαῖς, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης (III, 6) διὰ τῶν ἐξῆς: «ὠκοδόμησαν πρὸς τῷ Ἡραίῳ καταγώγιον διακοσίων ποδῶν πανταχῇ κύκλῳ οἰκήματα ἔχον κάτῳθεν καὶ ἄνωθεν». Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης βεβαιοῦται πρὸς τούτοις ὅτι καὶ τὸ προκειμένον εἶχε δωμάτια κάτω καὶ ἄνω, εἶχε δηλ. δύο τοῦλάχιστον ὀρόφους. Σημειωτέον δ' ὅτι καταγώγια ὑπῆρχον καὶ ἐν τῷ Ἴσθμῳ, καθ' ἃ μνηθάνομεν ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἐν C. I. G. 1104: «τὰς καταλύσεις τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τὰ Ἴσθμια παραγινομένοις ἀθληταῖς κατεσκεύασεν», καὶ ἐν Ἄλτει τῆς Ὀλυμπίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Πινδάρου (Ὀλύμπ. XI, 55): «τὸ γὰρ ἐν κύκλῳ τοῦ ἱεροῦ καταγωγίοις διείληπτο» (2).

Ἐκαστον τετράγωνον ἔχει ἰδιαιτέραν ἐκ τῶν ἐξῳθεν εἴσοδον, ὥστε τὸ οἰκοδόμημα ἔχει ἐν ὅλῳ τέσσαρας εἰσόδους, δύο κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν καὶ δύο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευράν. Ἄντικρυ δὲ ἐκάστης εἰσόδου ὑπάρχει, κατὰ τὴν ἀπέναντι πλευράν, διάδρομος δι' οὗ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τετραγώνου μετέβαινε τις εἰς τὸ ἕτερον.

(1) Ὁ ἀναγνώστης εὐκόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι τὰ ἐν τῇ ἀγγλικῇ ἐκδόσει τοῦ Πausanίου ὑπὸ J. Frazer εἰρημένα ἐν τόμῳ III σ. 236 κ.έ. περὶ τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος καὶ τῶν λοιπῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὴν Β' περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντων εἶνε ἀνακριθῆ καὶ ὅτι τὸ ὡσαύτως δημοσιευμένον ἐκεῖ τοπογραφικὸν σχέδιον εἶνε ἐν τοῖς πλείστοις ἐσφαλμένον.

(2) Τὸ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Ὀλυμπίας ἀποκαλυφθὲν Λεωνίδαιον καὶ ἰδίως τὸ καλούμενον Θεηκόλιον φαίνεται ὅτι ἦσαν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἦσαν δηλ. καταγώγια. — Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ καταγώγια διαφέρουσι τῶν πανδοκείων κατὰ τοῦτο κυρίως, ὅτι ἦσαν μεγάλα σχετικῶς δημόσια οἰκοδομήματα παρέχοντα κατοικίαν καὶ κλίνην εἰς τοὺς ξένους τοὺς ἐπισκεπτομένους τοὺς ἐπισήμους ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἱεροῦς τόπους, ἐν ᾧ τὰ πανδοχεῖα ἦσαν ἰδιωτικὰ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἐν ταῖς ἀγοραῖς, παρὰ τὰς δημοσίας ὁδοὺς ξενοδοχεῖα καὶ πρὸς τούτοις ἐστιατόρια καὶ παντοπωλεῖα, Πολυδεύκης VII, 16: «οἱ μὲν δὴ πάντα πιπράσκοντες καλοῖντ' ἂν πανδοκεῖς καὶ τὸ χωρίον πανδοχεῖον· οἱ δ' εἰς τὸ πανδοχεῖον καταγόμενοι κατάκται ἂν λέγοντο». Περὶ τῶν καταγωγείων καὶ πανδοκείων ἴδε Becker - Göll: Charikles II σ. 5 κ.έ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ μεγάλων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἑνιαχοῦ ἐκ μικρῶν λίθων, ὧν οἱ μὲν ὀρθογώνιοι, οἱ δὲ πολυγωνικοὶ σχεδόν, τῶν μεταξὺ τούτων κενῶν καὶ χασμάτων πεπληρωμένων ὄντων διὰ χώματος. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς τοιχοδομίας δηλοῦται ὅτι τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων. Σῶζονται δὲ οἱ τοῖχοι ἑνιαχοῦ εἰς ὕψος μέχρι δύο περίπου μέτρων, ὅπου ἐπικαλύπτονται διὰ στίχου ταπεινῶν ὀρθογωνίων λίθων, οἱοὶ εἶνε καὶ οἱ ἄνω λίθοι τῶν τοίχων τοῦ Γυμνασίου (ἴδε σχέδιον ἐν σελ. 14). Ἐκ τούτου εἰκάζω ὅτι τὸ ὑπὲρ τοὺς λίθους λοιπὸν μέρος τῶν τοίχων ἦτο ἴσως κατεσκευασμένον ἐξ ὠμῶν πλίνθων (πρβ. τὰ ἐν σελ. 147 σῆμ. 2).

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους μέρος τῶν τοίχων κατέπεσε καὶ ἀνηγέρθη ἐκ νέου διὰ τῶν αὐτῶν σχεδόν λίθων μετ' ἀσβέστου. Ἄλλην δὲ καταστροφὴν ὑπέστη τὸ οἰκοδόμημα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Ἰεροῦ, ὡς φαίνεται, ὅτε κατέπεσαν καὶ οἱ κίονες, τοῦλάχιστον οἱ τοῦ νοτιανατολικοῦ τετραγώνου. Ἀνηγοδομήθη δὲ καὶ τότε τὸ οἰκοδόμημα διὰ παντοίων κοινῶν λιθαρίων μετὰ πλίνθων καὶ ἀσβέστου, δὲν ἀνηγέρθησαν ὁμως οἱ κίονες, τὸ δ' ἀρχικὸν σχέδιον ἑνιαχοῦ μετεβλήθη. Ἐν τῷ νοτιοανατολικῷ τετραγώνῳ κατεσκευάσθησαν κτίσματα προχωροῦντα πέραν τοῦ στυλοβάτου καὶ ἐκτεινόμενα μέχρι τοῦ μέσου σχεδὸν τῆς αὐλῆς.

23.

Φρέατα, δεξαμεναὶ καὶ ὑδραγωγεῖα.

(r, M, Σ)

Τὸ Ἱερόν, κείμενον ἐπὶ ταπεινοῦ ὀροπεδίου ἀμέσως ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ὑδρεύετο ἐκ πηγῶν καταρρευσῶν ἐκ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους τούτου· δύο δὲ τοιαῦται πηγαὶ σώζονται καὶ σήμερον διὰ παλαιοῦ ὑδραγωγείου ἐκρέουσαι, ἡ μὲν παρὰ τὴν Ἀγίαν Ἄννην, ἡ δὲ ἐν θέσει καλουμένη Ρέλια.

Ἄλλὰ τὸ πηγαῖον τοῦτο ὕδωρ δὲν διωχετεύετο πανταχοῦ τοῦ

Ἱεροῦ, διὰ τοῦτο ἀνωρύχθησαν ἐν τούτῳ καὶ φρέατα. Ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐμνημονεύσαμεν τοῦ ἐν τῷ Ἀθάτῳ ἱεροῦ φρέατος (σ.122) καὶ τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τῆς κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ οἰκίας *P*. Ἄλλο δὲ φρέαρ παλαιῶν ἑλληνικῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη πρὸς νότον τῶν Προπυλαίων, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν 17 μέτρων (ἴδε τοπογρ. πίνακα, *r*). Τούτου τὸ στόμιον ἀποτελοῦσι τέσσαρες λίθοι συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τὸδε τὸ σχῆμα:

Σὺν τῷ χρόνῳ δέ, ἀναγκαίου ὄντος πολλοῦ ὕδατος ἐν τῷ Ἱερῷ, κατεσκευάσθησαν δύο μεγάλαι δεξαμεναὶ πρὸς ἀποταμίευσιν ὕδατος δι' ἐνδεχομένην λειψυδρίαν, ἡ μὲν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἱεροῦ, ὑπὸ τὴν σημερινὴν πηγὴν τῆς Ἀγίας Ἄννης, ἡ δὲ κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον αὐτοῦ, πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης (ἴδε τοπογραφικὸν πίνακα, *M*). Εἶνε δὲ αὗται ἐκδομημέναι ἐκ πάρου λίθου κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα καὶ ἐπενδεδυμέναι διὰ σκληροῦ κονιάματος, καὶ προέρχονται ἐξ ἑλληνικῶν ἢ τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων (1).

Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε καθολικὴ ἦτο ἡ χρῆσις λουτρῶν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ὕδωρ διωχετεύετο εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἐν αὐτῷ οἰκοδομήματα, κατεσκευάσθησαν διὰ λιθαρίων, πλίνθων καὶ ἀσβέστου, καὶ ἄλλαι μικραὶ δεξαμεναὶ, ἡ πρὸς νότον τοῦ ρωμαϊκοῦ Βαλανείου δεξαμενὴ *Σ* καὶ ἡ κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος *Ξ*' (ἴδε σ. 158).

Διωχετεύετο δὲ τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν πηγῶν καὶ δεξαμενῶν τούτων δι' ὕδραγωγείων. Τὰ ἑλληνικῶν χρόνων ὕδραγωγεῖα εἶνε λίθινα αὐλακωτά, ἀνοικτὰ δηλ. κατὰ τὸ ἄνω μέρος, καὶ ἀπολήγουσι κατ' ἀποστάσεις εἰς λεκάνας, εἶνε δηλ. ἅπαντα τοιαῦτα, οἷον τὸ ἐν τῷ σταδίῳ ὕδραγωγεῖον (ἴδε σ.106). Διέσχίζον δὲ ταῦτα κατὰ παντοίας διευθύνσεις τὸ Ἱερὸν καὶ οἱ ἐν αὐτῷ διατριβόντες καὶ περιδιαβάζοντες ἔβλεπον ρέον τὸ ὕδωρ καὶ ὑδρεύοντο ἐκ τῶν λεκανῶν διὰ τὰς ἑαυτῶν ἀνάγκας. Τὰ ρωμαϊκῶν δὲ χρόνων

(1) Σχέδια τῶν δεξαμενῶν τούτων ἴδε ἐν *Expédition de Morée* II πίν. 84.

ὕδραγωγεία, τινὰ τοῦλάχιστον, ἦσαν κυλινδρικοὶ πῆλινοι σωλῆνες τοποθετημένοι ὀλόκληροι ὑπὸ τὴν γῆν.

24.

Κρήναι.

(Δ', Ο')

Τὸ εἰς τὰς μικρὰς λεκάνας τῶν ὑδραγωγείων διοχετευόμενον ὕδωρ δὲν ἦτο ἐπαρκὲς πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ· διὰ τοῦτο κατεσκευάσθησαν ἐνωρὶς καὶ κρήναι ἐν αὐτῷ. Ὁ Πausanias (II, 27) ἀναφέρει κρήνην ἐντὸς τοῦ τεμένου (ἐντὸς τοῦ ἄλλου) τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θεᾶς ἀξίαν. Ἐν τῇ ἐτέρᾳ δὲ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων μνημονεύεται ὡσαύτως κρήνη ἐν ἧ, ἐξεληθῆσα ἐκ τοῦ Ἱεροῦ (ἐκ τοῦ τεμένου) ἡ Κλεῶ μετὰ τὸν τοκετὸν αὐτῆς, ἐλούσθη μεθ' οὗ ἐγέννησε παιδὸς (Fouilles d'Épidaure σ. 24 ἀρ. 1 στ. 6). Αὕτη δὲ ἡ κρήνη δυνατὸν νὰ εἴνε αὕτη ἦν καὶ ὁ Πausanias ἀναφέρει, διότι ἐκ τοῦ ὅτι ἐξῆλθεν ἡ Κλεῶ ἐκ τοῦ τεμένου ἵνα γεννήσῃ, δὲν ἔπεται ὅτι καὶ ἡ κρήνη ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένου, καθ' ἣν περίπτωσιν αὕτη θὰ ἦτο προφανῶς διάφορος τῆς ὑπὸ τοῦ Πausanίου μνημονευομένης. Δυνατὸν ἡ Κλεῶ νὰ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὸ τέμενος ἵνα λουσθῇ ἐν τῇ ἐντὸς αὐτοῦ κρήνῃ.

Κρήνη Ο'.

Παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ Βαλανείου Ο (σ. 159) ὑπάρχει ὀρθογώνιον κατασκευάσμα Ο' περικλειὸν δύο βαθείας λεκάνας, εἰς ἃς διωχετεύετο ὕδωρ δι' ὑδραγωγείου ἀύλακωτοῦ, καὶ ἔχον ἐν γένει τοιαύτην διάταξιν, ἐξ ἧς δῆλον γίνεται ὅτι τοῦτο ἦτο κρήνη. Ἡ ἐτέρα τῶν λεκανῶν κατεσκευασμένη οὔσα διὰ πωρίνων ἰσοδομικῶν λίθων φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων· ἀλλ' ὅτι παλαιὰ ἦτο ἡ ἐνταῦθα κρήνη, δηλοῦται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι ἀνήρχεται τις τὸ πάλαι εἰς τὸ οἰκοδόμημα δι' ἀνωφεροῦς ἐκ

πώρου λίθου ἐπιπέδου, οὐ σώζεται νῦν μέρος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς.

Ἐν τοῖς μεταγενεστέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις κατέρρευσε ἡ κατεστράφη ἢ κρήνη αὕτη· ἀνωκοδομήθη δὲ ἐκ νέου διὰ παντοίων λίθων, ὧν τινες προέρχονται ἐξ ἀρχαιοτέρων μνημείων, καὶ πολλαχῶς, ὡς φαίνεται, μετεβλήθη. Οὐσιώδης διαφορά, εὐδιάκριτος νῦν, μεταξὺ τῆς παλαιοτέρας καὶ νεωτέρας κρήνης εἶνε ὅτι εἰς μὲν τὴν παλαιὰν ἀνήρχετό τις ἀπὸ τοῦ δυσμικοῦ αὐτῆς μέρους διὰ τοῦ μνημονευθέντος ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου, εἰς δὲ τὴν νέαν διὰ νῦν σωζομένης κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν αὐτῆς γωνίαν λιθίνης κλίμακος.

Κρήνη Δ'.

Πλησίον τοῦ σταδίου καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀβάτου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 44 περίπου μέτρων, ἀπεκαλύφθη περιέργον φρεατοειδὲς κατασκευάσμα Δ', μήκους 9,00 καὶ πλάτους 1,00, ὠκοδομημένον ἐκ τιτανολίθου καὶ κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα, προερχόμενον δὲ βεβαίως ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων. Μὴ κατορθωθείσης εἰσέτι τῆς ἐκκαθαρίσεως αὐτοῦ μέχρι τοῦ πυθμένος (ἡ ἐκκαθαρίσις ἔχει προχωρήσει μέχρι τοῦδε εἰς βάθος 10 σχεδὸν μέτρων) δὲν δύναται τις ὠρισμένως νὰ ἀποφανθῆ περὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ· φαίνεται ὁμως ὅτι ἦτο δεξαμενὴ κρήνης, ὅτι δηλ. συνήγετο ἐν αὐτῷ ὕδωρ, ὅπερ ἀναβλύζον ἐξέρρεεν ἐκ τῶν τῆς κρήνης κρουῶν. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη κεῖται πλησίον τοῦ σταδίου, δικαιοῦται τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι εἶνε ἴσως αὕτη ἢ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευομένη κρήνη, διότι αὕτη θὰ ἔκειτο παρὰ τὸ στάδιον, ἀφ' οὗ ἀμέσως μετὰ τὸ στάδιον ἀναφέρει αὐτὴν ὁ περιηγητὴς λέγων τάδε: « Ἐν » τὸς δὲ τοῦ ἄλσους ναὸς τέ ἐστιν Ἀρτέμιδος καὶ στάδιον οἶα » Ἑλλησι τὰ πολλὰ γῆς χῶμα, καὶ κρήνη τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κό- » σμῳ τῷ λοιπῷ θεᾶς ἀξία » (1).

(1) Σχετικῶς πρὸς τὴν κρήνην ταύτην πρβ. τὰ ἐν σ. 67 κ.ε.

24.

Οἰκοδομήματα Ἀντωνίνου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου καὶ πρὶν ἢ οὗτος περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ἐπισκεφθῆ τὸ Ἱερὸν, ρωμαῖος συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνίνος (πιθανῶς οὐχὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀντωνίνος ὁ Εὐσεβής. Ἴδε σ. 21), ὅστις εἶχε θεραπευθῆ ἴσως ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξ ἀσθενείας τινός, εὐγνωμονῶν τῷ θεῷ ἐπὶ τούτῳ καὶ χαριζόμενος τοῖς Ἐπιδαυρίοις ἀκοδόμησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ἰδίαις δαπάναις διάφορα οἰκοδομήματα, ἅτινα εἶδεν ὁ Πausανίας κατεσκευασμένα καὶ ἀναφέρει διὰ τῶν ἐξῆς (II, 27): «Ὅποσα δὲ Ἀντωνίνος ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βου-»
 » λῆς ἐφ' ἡμῶν ἐποίησεν, ἔστι μὲν Ἀσκληπιοῦ λουτρόν, ἔστι δὲ
 » ἱερὸν θεῶν οὓς Ἐπιδῶτας ὀνομάζουσιν. ἐποίησε δὲ καὶ Ὑγιείας
 » ναὸν καὶ Ἀσκληπιῶ καὶ Ἀπόλλωνι ἐπέκλησιν Αἰγυπτίοις. καί,
 » ἦν γὰρ στοὰ καλουμένη Κότυος, καταρρυέντος δὲ οἱ τοῦ ὀρό-
 » φου διέφθαρτο ἤδη πᾶσα ἅτε ὠμῆς τῆς πλίνθου ποιηθεῖσα,
 » ἀνφοδόμησε καὶ ταύτην. Ἐπιδαυρίων δὲ οἱ περὶ τὸ ἱερὸν μά-
 » λιστα ἐταλαιπύρουν, ὅτι μήτε αἱ γυναῖκες ἐν σκέπη σφίσι
 » ἔτικτον καὶ ἡ τελευταῖα τοῖς κάμνουσιν ὑπαίθριος ἐγίνετο· ὁ δὲ
 » καὶ ταῦτα ἐπανορθούμενος κατεσκευάσατο οἴκησιν· ἐνταῦθα ἤδη
 » καὶ ἀποθανεῖν ἀνθρώπῳ καὶ τεκεῖν γυναικὶ ὄσιον . . . τὰ δὲ ἄλλα
 » ὅσα περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Μαλεάτου, καὶ ἔλυτρον κρήνης ἐς ὃ τὸ
 » ὕδωρ συλλέγεται σφίσι τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, Ἀντωνίνος καὶ ταῦτα
 » Ἐπιδαυρίοις ἐποίησεν».

Τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἅτινα δὲν ἦσαν μεγαλοπρεπῆ τινα καὶ πολυδάπανα κατασκευάσματα, ὡς φαίνεται, ἀνεγνωρίσαμεν ἤδη ἐν τοῖς ἀποκαλυφθεῖσιν ἐν τῷ Ἱερῷ μνημείοις μετὰ βεβαιότητος σχεδὸν τὴν στοὰν Κότυος (σ. 155) καὶ τὸ λουτρόν Ἀσκληπιοῦ (σ. 157) καὶ μετὰ τινος πιθανότητος τὸν ναὸν τῆς Ὑγιείας (σ. 148) καὶ ἴσως τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος (σ. 161). Περὶ τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἐπιδῶτων Θεῶν δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῆ τι (πρβ. σ. 137).

Τὸ δὲ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐδύναντο νὰ γεννῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ ἀποθνήσκωσιν οἱ ἀσθενεῖς, ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένου, ἐκτὸς δηλ. τοῦ περιβόλου, διότι κατὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ Ἱερῷ (Παυσ. II, 27) δὲν ἐπετρέπετο οὔτε νὰ ἀποθνήσκῃ τις οὔτε νὰ γεννῶσιν αἱ γυναῖκες ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα δυνατὸν ἴσως νὰ εἶνε τὸ ἕτερον δύο κτισμάτων μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἅτινα κεῖνται προφανῶς ἐκτὸς τοῦ Ἱεροῦ, τὸ μὲν παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ δὲ παρὰ τὸ βορειοδυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, ὧν ἰκανὰ σώζονται λείψανα (1).

Περὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου κτισμάτων τοῦ Ἀντωνίνου ἴδε σ. 178 κ. ἐ.

25.

Κτίσματα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν ὁ Πausανίας, ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀντωνίνον, περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἶχον ἤδη ἐπέλθει ἐν αὐτῷ καταστροφαί, διότι εἶχε καταρρεῦσει ἡ στοὰ Κότους, ἣν ὁ Πausανίας εἶδεν ἀνφοδομημένην ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου, εἶχε δὲ πιθανῶς καταπέσει καὶ τὸ Γυμνάσιον. Ἄλλ' ἢ ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφὴ δὲν περιωρίσθη ἐν τούτοις μόνον. Κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ Ἱεροῦ χρόνους μεγάλη καταστροφὴ, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἐν αὐτῷ, καταπεσόντων τῶν πλείστων τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων ἕνεκα παλαιότητος ἢ καὶ ἕνεκα σεισμῶν ἴσως. Ἀνηγέρθησαν δὲ ταῦτα ἐκ νέου διὰ παντοίων λίθων μετὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεραμίδων μετ' ἀσβέστου, πολ-

(1) Σχετικῶς πρὸς ὅσα ἐξέθηκα ἐν σελ. 21 σημ. 1 περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Gurlitt ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα τοῦ Ἀντωνίνου εἶνε τοσοῦτον πολλὰ καὶ σπουδαῖα ὥστε δὲν πρέπει νὰ δεχθῆ τις ὅτι εἶνε οἰκοδομήματα ἀνδρὸς ἰδιώτου, σημειῶ ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἄλλος ἰδιώτης ἀνὴρ, ὁ Π. Δικίνιος Πρίσκος, κατεσχεύασεν ἐν τῷ Ἱσθμῷ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα, ὡς φαίνεται, οἰκοδομήματα (C. I. G. 1104).

λαχῶς μεταβληθέντα ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐπαυξηθέντα. Καὶ νέα δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατασκευασθέντα κτίσματα, χρησιμεύοντα πιθανῶς πρὸς κατοικίαν, προσετέθησαν τῇδε κάκεισε ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιεβλήθη πρὸς τούτοις τὸ κεντρικὸν τοῦ Ἱεροῦ μέρος διὰ διπλοῦ ἀμυντικοῦ, ὡς φαίνεται, τείχους κατασκευασθέντος διὰ παντοίων λίθων ἐξ ἀρχαίων μνημείων, δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν διαφόρων οἰκοδομημάτων καὶ διὰ πολλῶν ἐνεπιγράφων λίθων. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἄρχεται ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Ἀβάτου καὶ προχωρεῖ πρὸς νότον, κάμπτει δ' ἀκολούθως καὶ διερχόμενον μεταξὺ τῆς θόλου καὶ τοῦ σταδίου ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ οἰκοδομήματος Ε' ἐξηκολούθει δὲ προχωροῦν, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν αὐτὴν πρὸς ἀνατολὰς διεύθυνσιν καὶ κάμπτον πέραν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς στοᾶς Κότυος (Φ) ἐξικνεῖτο, κατὰ τὰ σωζόμενα νῦν λείψανα αὐτοῦ, μέχρι τοῦ Βαλανείου Ο καὶ τοῦ στωϊκοῦ οἰκοδομήματος Ε. Μή τις δὲ νομίση ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο κατασκευάσθη μετὰ τὴν κατὰπτωσιν τοῦ Ἱεροῦ, ὅτι δηλ. εἶνε ἔργον χριστιανικῶν χρόνων, οἷον εἶνε λ. χ. τὸ ἐν τῇ Ἄλτει τῆς Ὀλυμπίας ἀποκαλυφθὲν βυζαντινὸν τεῖχος, διότι οὐδὲν ἔργον τῆς πλαστικῆς ἦτο ἐντετεχιτισμένον ἐν αὐτῷ. Τὸ προκείμενον τεῖχος ὠκοδομήθη ὑπὸ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν καιρῷ κινδύνου, ληφθέντων πρὸς τοῦτο τῶν πλησίον κειμένων λίθων ἀρχαίων μνημείων, οὐδενὸς ὅμως ἀγάλλματος ἢ ἄλλου τινὸς γλυπτοῦ, ἂν καὶ ὑπῆρχον ἐκεῖ πλησίον γλυπτὰ, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν θὰ ὠκοδομήθη ἄρα τοῦτο ἐν χρόνοις, ἐν οἷς ἤσκειτο εἰσέτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πότε δὲ ἡ ποσάκις ἐκινδύνευσε τὸ Ἱερόν, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' εὐνόητον εἶνε ὅτι, καθ' οὓς χρόνους οἱ Γότθοι ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον εἰσήλασαν εἰς τὴν Πελοπόννησον δηοῦντες τὴν Κόρινθον καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος (395 π. Χ.), μέγαν διέτρεχε κίνδυνον καὶ τὸ Ἱερόν. Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι τότε ἴσως κατασκευάσθη τὸ προκείμενον τεῖχος.

Οἱ Χριστιανοὶ γενόμενοι ὕστερον κύριοι τοῦ Ἱεροῦ, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς Ε' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος (ἴδε σ. 23), κατασκεύασαν ὡσαύτως κτίσματά τινα ἐν αὐτῷ· ταῦτα ὅμως διέ-

φερον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τείχους, διότι ἦσαν μὲν καὶ ταῦτα κατεσκευασμένα διὰ παντοίων λίθων ἐξ ἀρχαίων μνημείων, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς ἦσαν ἐντετειχισμένα καὶ γλυπτὰ, τεμάχια ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων.

26.

Νεκροταφεῖον.

Κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς πεδιάδος τοῦ Ἱεροῦ, πέραν τῶν Προπυλαίων, παρὰ τὴν τὸ πάλαι ἀμαξιτὸν τὴν ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς τὸ Ἱερὸν ἄγουσαν, ἐκτείνεται τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἱεροῦ. Ἀρχεται δὲ τοῦτο ἀπὸ ὑψώματος περιφανοῦς ἀμέσως πρὸ τῶν Προπυλαίων κειμένου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν 100 σχεδὸν μέτρων, καὶ ἐκτείνεται κατὰ τὰ νῦν τῆδε κάκεισε ὄρατὰ ἴχνη τάφων εἰς ἕκτασιν πλέον τῶν 300 μέτρων.

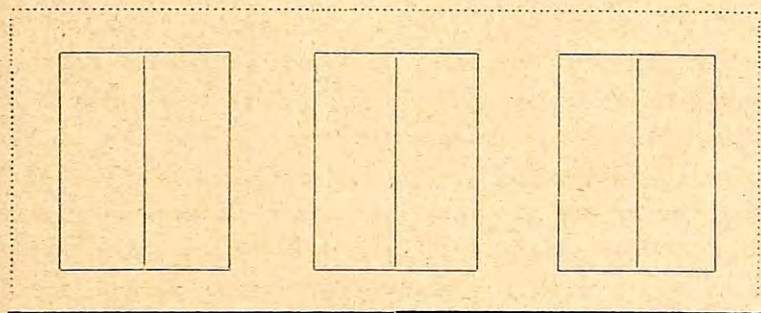
Τῶν ἐν τῷ νεκροταφεῖῳ τούτῳ τάφων ἐλάχιστοί τινες ἐξηρευνήθησαν ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Αὐγούστον τοῦ 1898, πάντες δέ, πλὴν ἑνός, εὐρέθησαν σεσυλημένοι ἀπὸ παλαιῶν, ὡς φαίνεται, χρόνων. Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν θὰ εὐρεθῶσι πολλοὶ ἀσύλητοι τάφοι, διότι δὲν ἦσαν οὗτοι βαθέως ἀνωρυγμένοι ἐν τῇ γῇ, οὐδ' ἐπίχωσις τοῦ ἐδάφους ἐγένετο κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἀλλὰ, τὸναντίον, κατέρρευσαν χώματα ἐκεῖθεν, ὥστε τὸ σημερινὸν ἔδαφος εἶνε ταπεινότερον τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους. Διὰ τοῦτο αἱ ἐκ τιτανολίθου πλάκες αἱ ἀποτελοῦσαι τὰς παρεῖας τῶν σεσυλημένων τάφων εἶνε σήμερον ἐν μέρει ὄραταί.

Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ νεκροταφεῖου εἶνε τὸ ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος πρὸ τῶν Προπυλαίων ὑψώματος. Ἐνταῦθα εἶνε σήμερον ὄρατοὶ τάφοι, ἅπαντες σεσυλημένοι, τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τούτων τὸ μὲν ἔδαφος ἀποτελεῖται ἐκ πλίνθων, αἱ δὲ παρεῖαι εἶνε κτισταὶ ἐκ μικρῶν λιθαρῶν μετὰ τεμαχίων πλίνθων μετ' ἀσβέστου, εἶνε δηλ. κατεσκευασμένα κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τοιχοδομίας ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἦσαν οὗτοι ἐν μέρει τοῦλάχιστον ὄρατοί, ὑψοῦντο

δηλ. ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, ὡσπερ σαρκοφάγοι. Ἐρεῦνης δὲ γενομένης ὑπὸ τὸν πυθμένα ἐνὸς τῶν τάφων τούτων, ἀπεκαλύφθη ἀμέσως ὑπ' αὐτὸν ἄλλος τάφος ἀρχαιότερων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς φαίνεται, ἀποτελούμενος ἐκ μεγάλων καὶ παχέων ὀπτῶν πλίνθων, καὶ ὑπὸ τοῦτον ἄλλος τάφος ἑλληνικῶν χρόνων, ὅστις ἦτο ἀσύλητος, διότι εὐρέθη ἐν αὐτῷ ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ ἐφθαρμένος μὲν ἀλλ' ἀμετακίνητος. Οὗτος ἦτο ἀνωρυγμένος ἐν τῷ στερεῷ ἔδαφει καὶ ἐπικεκαλυμμένος διὰ μεγάλων πλακῶν ἐκ τιτανολίθου.

Πέραν δὲ τοῦ ὑψώματος τούτου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 160 περίπου μέτρων, ἐξερευνήθησαν πρὸς τούτοις ἕξ τάφοι, οἵτινες εὐρέθησαν ἅπαντες σεσυλημένοι. Κεῖνται δὲ οὗτοι κατὰ ζεύγη καὶ ἀποτελοῦσιν οἰογενειακὸν μνημεῖον, ὃ περιεκλείετο, ὡς φαίνεται, ὑπὸ ἐπιμήκουσ ὀρθογωνίου τὸ σχῆμα περιβόλου ἐκ τιτανολίθου, οὔτινες σώζεται νῦν ἡ μία πλευρά. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἔχει τὸ ἑξῆς σχῆμα :

Τὰς παρειάς τῶν τάφων τούτων ἀποτελοῦσιν ἀκατέργαστοι πλάκες ἐκ τιτανολίθου· τοιαῦται δὲ πλάκες ἀπετέλουν ὡσαύτως καὶ τὰ καλύμματα αὐτῶν.

Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Ἱεροῦ, ἐκτὸς τοῦ περιβόλου, ἐννοεῖται, ἐθάπτοντο τῆδε κάκεισε νεκροί. Παρὰ τὴν τὸ πάλαι ἀμαξιτὸν τὴν ἀπὸ τοῦ σταδίου εἰς τὸν Ἱππόδρομον ἄγουσαν, (ἰδ. σ. 120), εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ σταδίου 10 λεπτῶν τῆς ὄρας περίπου, φαίνονται τινες λίθοι, οἵτινες πέπεισμαι ὅτι εἶνε

τάφοι· ἄλλος δὲ τάφος ἐκ μεγάλων πλίνθων ἀπεκαλύφθη παρὰ τὸ θέατρον, ἐν τῇ κατωφερείᾳ τῇ πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ, κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀπὸ Ναυπλίου εἰς τὸ θέατρον ἀγούσης ἀμαξιτοῦ (σ. 17 σημ. 1).

27.

Γενικὴ ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ.

(Ἴδε φωτοτυπίαν ἐν σελ. 1).

Ἐξετάσαντες ἤδη τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἵνα συλλάβωμεν ἔννοιαν τῆς πάλαι λαμπρότητος καὶ μεγαλοπρεπειᾶς αὐτοῦ, δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐν αὐτῷ ἰδρυμένων τῆδε κάκεισε περὶ τοὺς ναοὺς καὶ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιφανῆ οἰκοδομήματα ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων, ἐπιγραφῶν, ἱαματικῶν πινάκων καὶ παντοίων ἄλλων ἀναθημάτων.

Ἀγαλμάτια θεῶν καὶ παντοῖα ἄλλα μικρὰ ἀναθήματα, πολῦτιμα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦσαν προφανῶς κατατεθειμένα ἢ ἰδρυμένα ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων. Μεγάλαι δὲ ὅπως ἀναθήματα ἐκ κοινοῦ λίθου, ἐκ μαρμάρου καὶ ἐκ χαλκοῦ, παντοῖαι ἐνεπίγραφοι στήλαι, ἀνάγλυφα, ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντες, ἦσαν ἰδρυμένα ἐν ὑπαίθρῳ (1). Ἐν τούτοις διέκρινέ τις πίνακας, ἐν οἷς εἰκονίζοντο αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινόμεναι θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν, στήλας ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι αἱ θεραπείαι αὗται, ἐπιγραφὰς περιεχούσας λογοδοσίαν τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ χρηματικὴν διαχείρισιν καὶ ἀναγραφὴν τῶν γενομένων δαπανῶν πρὸς κατασκευὴν τῶν διαφόρων οἰκοδομημάτων, ἐπιγραφὰς σχετικὰς πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ τελουμένας θυσίας, στήλας ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι παιᾶνες καὶ ὕμνοι τῷ Ἀσκληπιῷ (2), ψήφισματα πρὸς τιμὴν πολιτῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων, δι' ὧν

(1) Περὶ πάντων τούτων ἴδε τὰς ἐν Fouilles d'Épidaure ὑπ' ἀρ. 1 ἕως 277 δημοσιευμένας ἐπιγραφὰς.

(2) Ἐν ταύτῃ τῇ κατηγορίᾳ ὑπάγονται τὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθέντα ποιήματα τοῦ Ἰσύλλου (ἴδε σελ. 10 σημ. 4).

ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἐπιδαυρίων ὠνόμαζεν αὐτοὺς προξένους τῆς Ἐπιδαύρου καὶ θεαροδόκους τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καταλόγους τῶν θεαροδόκων τούτων κτλ.

Μεϊζονος σπουδαιότητος ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἔποψιν ἦσαν παντοῖα ἀναθήματα, ἱερὰ λίθινα σκεύη, οἶον βωμοί, τρίποδες, περιρραντήρια καὶ τράπεζαι ἢ κλίνας, ἀναθήματα τῶν ἱερέων, πυροφόρων καὶ ἱερομνημόνων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἰδίως ἀγάλματα θεῶν καὶ ἀνδριάντες, ἀναθήματα τὸ μὲν ἀσθενῶν θεραπευθέντων ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἢ τῶν συγγενῶν αὐτῶν εὐγνωμονούντων ἐπὶ τούτῳ τῷ Ἀσκληπιῷ, τὸ δὲ εὐλαβῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ. Ἄλλοι δὲ ἀνδριάντες ἰδρυθέντες οἱ πλεῖστοι ὑπὸ τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, τινὲς δὲ ὑπὸ ἄλλων πόλεων καὶ πολλοὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἦσαν τιμητικοὶ ἀνδριάντες. Τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο τῶν περιφανῶν ἱερῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, προσφιλὲς ἐνδιαίτημα εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς πιστοὺς καὶ εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸ ξένους. Οἱ μὲν ἄρα ἔσπευδον νὰ προσφέρωσιν ἀναθήματα τῷ θεῷ (1), οἱ δὲ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀνεγείρωσιν ἀνδριάντας εἰς τοὺς οἰκείους καὶ εἰς τοὺς εὐεργέτας αὐτῶν. Ἄλλ' ὄχι μόνον ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη, ἀλλὰ καὶ ἡ κολακεία συνετέλεσεν εἰς τὸν δι' ἀνδρῦσεως ἀνδριάντων ἐγκαλλωπισμὸν τοῦ Ἱεροῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐλατῆριον ἔσχον οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἀνεγείραντες ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ εἰς τοὺς ἐκάστοτε ἰσχυροὺς ρωμαίους, εἰς τὴν Λιβίαν, εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀγρίππα Λούκιον Καίσαρα, εἰς τὸν Δροῦσον Κλαύδιον Νέρωνα, εἰς τὸν Τιβέριον, εἰς τὴν Δροῦσίλλαν (2), εἰς τὸν Κλαύδιον, εἰς τὴν Μεσσαλίαν καὶ Ἀγριππίαν, εἰς τὸν Ἀδριανόν, εἰς τὸν Καρακάλλαν, εἰς τὸν Σεπτίμιον Σεουήρον καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Ἰουλίαν Δόμναν, καὶ τέλος εἰς τὴν Φρουρίαν Τρανκυλλίαν σύζυγον τοῦ Γορδιανοῦ (239-244 μ.Χ.).

(1) Καὶ ὁ Μούμμιος μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἐπισκέφη τὸ Ἱερόν καὶ δὲν ὤκνησε νὰ ἀναθήσῃ καὶ αὐτὸς τῷ Ἀπόλλωνι Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγίει ἀνάθημά τι (ἴδε Fouilles d'Épidaure σελ. 39 ἀρ. 20).

(2) Εἰς τοσοῦτον ταπεινοφροσύνης προέβησαν οἱ Ἐπιδαυριοὶ, ὥστε εἰσήγαγον ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τὴν λατρείαν τῆς διαβοήτου ταύτης γυναικός, τῆς διατελεσάσης εἰς ἀθεμίτους σχέσεις μετὰ τοῦ ἑαυτῆς ἀδελφοῦ Καλιγούλα, καὶ ἐγκατέστησαν αὐτῇ ἱερεῖαν παρθένον ἐπιδαυρίαν.

Ἄλλων δὲ πολλῶν ἀνδριάντων ἰδρυμένων ἐν τῷ Ἱερῷ μνημονευτέον ἀνδριάντα ἱστοριογράφου Φιλίππου ἐκ Περγάμου, ὃν ἀνήγειρεν ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων (1), ἀνδριάντα Ἀθηναίου ποιητοῦ κωμφιδῶν Διομήδους Ἀθηνοδώρου, ἰδρυθέντα ὡσαύτως ὑπὸ τῶν Ἐπιδαυρίων, καὶ ἀνδριάντας Τίτου Στατιλίου Λαμπρίου, νεανίου ἐξ ἐπισήμου οἰκογενείας ἀποθανόντος ἐν Ἐπιδαύρῳ κατὰ τὰ ἔτη 66-68 μ.Χ., ὃν ἐτίμησαν δι' ἀνεγέρσεως ἀνδριάντων ἐν τῷ Ἱερῷ οἱ Ἐπιδαυριοί, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ σύλλογός τις Ἀσκληπιαστῶν ἐν Πανακείᾳ (2).

Τὰ οἰκοδομήματα καὶ τούτους τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ πολυπληθεῖς ἀνδριάντας, τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ λοιπὰ ἀναθήματα ἔχοντες ὑπ' ὄψιν, ἵνα σχηματίσωμεν ἐν τῷ νῷ ἀκριβεῆ εἰκόνα τοῦ Ἱεροῦ, δέον πρὸς τούτους νὰ φαντασθῶμεν τὸν ὑπολειπόμενον ἐν αὐτῷ κενὸν χῶρον μεταβεβλημένον εἰς δάσος.

(1) Ἐν τῷ Ἱερῷ εὗρεθῆ πλησίον τῆς θόλου τὸ βᾶθρον τοῦ ἀνδριάντος τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱστοριογράφου καὶ παρ' αὐτὸ ἀκέφαλον ἱματιοφόρον ἄγαλμα φυσικοῦ μεγέθους, ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶνε αὐτὸς ὁ ἀνδριάς τοῦ ἱστοριογράφου. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῷ βᾶθρῳ μετὰ τὴν ἔμμετρον ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν εἶνε ἀναγεγραμμένον καὶ τὸ προοίμιον ἢ ὁ ἐπίλογος τῆς ἱστορίας τοῦ Φιλίππου. Ἔχει δὲ τοῦτο ὡς ἑξῆς [Fouilles d'Épidaure σ. 62]:

Ἐγὼ παντοίων παθέων καὶ ξυνεχέος ἀλλο-
λοφονίας ἀνά τε τὴν Ἀσίην καὶ τὴν Εὐρώ-
πην καὶ τὰ Λιθύων ἔθνεα καὶ Νησιωτέων
πόλιας καθ' ἡμέας γεγεννημένων ὁσίη
5 χειρὶ τὴν περὶ τῶν καινῶν προήξεων ἱσ-
τορίην ἐξήνεγκα ἐς τοὺς Ἕλληνας,
ὄκως καὶ δι' ἡμῶν μανθάνοντες ὀκό-
σα δημοκοπίη καὶ κερδέων ἀμ[ετρονή]η
καὶ στάσιες ἐμφύλιοι καὶ πίστιων
10 καταλύσιες γεννώσιν κακὰ παρα[τη]-
ρήσει παθέων ἀλλοτριῶν ἀπενθή[τους]
ποιῶνται τὰς τοῦ βίου διορθώσιας.

(2) Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ νεανίου τούτου συνῆλθον ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος καὶ ἀπεφάσισαν νὰ στήσωσιν αὐτῷ ἀνδριάντας ἐν Ἀκροπόλει, ἐν Ἐλευσίνι καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ νὰ πέμψωσι πρεσβεῖαν εἰς Ἐπίδαυρον, ἥτις νὰ παρηγορήσῃ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ ἐκ μέρους τῆς πόλεως. Ὡσαύτως οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπεφάσισαν νὰ στήσωσιν εἰκόνας ἐν Σπάρτῃ, ἐν τῷ γυμνασίῳ καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ, καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἴδε Fouilles d'Épidaure ἀρ. 205-209.

Ὁ Πausanías τὸ Ἱερὸν ὀνομάζει ἄλσος καὶ ἱερὸν ἄλσος (Πaus. II, 27), ἀλλ' ὅτι ἄλσος ἦτο τοῦτο καὶ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, κατὰ τὴν Δ' τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδα π. X., δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 55, ἀρ. 108, ἐπιγραφῆς καὶ ἰδίως ἐκ τῆς ἐτέρας τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἱαμάτων, καθ' ἣν Αἰσχίνης τις θέλων νὰ ἴδῃ τίνα τὰ ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου τελούμενα, ἀνέβη εἰς δένδρον τι (ἴδε σ. 125)· τυφλὸς δέ τις, Ἀλκέτας Ἀλικός, θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἶδεν ὄνειρον ὅτι διέκρινε πρῶτον τὰ δένδρα τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ (1). Προφανῶς δὲ πολλὰ καὶ ὑψηλὰ θὰ ἦσαν τὰ δένδρα ταῦτα, ἀφ' οὗ οὐχὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα καὶ ἀναθήματα, ἀλλ' ἐκεῖνα ἦτο δυνατόν νὰ προσπέσωσι τὸ πρῶτον εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἰαθέντος τυφλοῦ. Καὶ ἡ μεγάλη δὲ σχετικῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασις τινῶν οἰκοδομημάτων καὶ ἡ ἀνώμαλος τοποθέτησις τῶν βάθρων ὑποδηλοῦσιν ὅτι τὸ Ἱερὸν ἦτο δάσος. Δένδρα προφανῶς ἀνυψούμενα τῆδε κάκεισε ἐπλήρουν τὸν μεταξὺ τῶν οἰκοδομημάτων κενὸν χῶρον καὶ καθίστων ἀδύνατον τὴν ἐν τάξει τινὶ τοποθέτησιν τῶν βάθρων τῶν ἀναθημάτων.

Ἐννοιοιαν τῶν μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Ἱεροῦ μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ τῆδε κάκεισε ἰδρυμένων ἀναθημάτων καὶ ἀνυψουμένων τὸ πάλαι δένδρων δύναται νὰ συλλάβῃ ὁ ἀναγνώστης διὰ τῆς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τούτου προσηρημένης φωτοτυπικῆς εἰκόνας, ἐν ἣ ὁ γάλλος ἀρχιτέκτων Alph. Defrasse (Defrasse-Lechat: Épidaure. Paris, 1895) ἀναπαριστᾷ τὸ Ἱερὸν ἐν τῇ κατὰ τὴν Δ' π. X. ἑκατονταετηρίδα μορφῇ αὐτοῦ.

(1) Fouilles d'Épidaure, σ. 26 στ. 90. σ. 27 στ. 120 κ. ἐ.— Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Τιτάνῃ ἦτο ἄλσος, διότι ἐντὸς τοῦ περιβόλου ὑπῆρχον κατὰ Πausanίαν (II, 11, 6) παλαιαὶ κυπάρισσοι. Καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, δένδρον ἢ δένδρα. Ἴδε Ath. Mittheilungen 1877 σ. 241 σημ. 2 (Köhler) καὶ 1896 σ. 318 (Körte). Καὶ τὸ ἐν Κῷ Ἀσκληπιεῖον ἦτο δάσος, διότι δένδρα ἐξ αὐτοῦ ἀπέκοψεν ὁ ἐκ τῶν δολοφόνων τοῦ Καίσαρος Ρ. Τουρούλιος ὅπως κατασκευάσῃ πλοῖα.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ ΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου.

Ἐν τῷ περιγραφέντι Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἐλατρεύετο ὁ Ἀσκληπιὸς μόνος ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀπόλλων Μαλεάτης· ὁ ναὸς ὁμῶς τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἔκειτο ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ τούτου περιβόλου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἀμέσως ὑπὲρ αὐτὸ ὑψουμένου, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, Κυνορτίου ὄρους. Ἐπὶ τούτου τοῦ ὄρους ὑπῆρχεν ἐπὶ Πausανίου παλαιὸν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Ὑπῆρχον τότε ἐκεῖ καὶ δεξαμενὴ καὶ ἄλλα κτίσματα, ταῦτα ὁμῶς δὲν προήρχοντο ἐκ παλαιῶν χρόνων, ἀλλ' ἦσαν κατασκευάσματα τοῦ Ἀντωνίνου, ὡς ρητῶς λέγει τοῦτο ὁ Pausanias (II, 27): « Ὁρῆ δὲ ἐστὶν ὑπὲρ » τὸ ἄλσος τὸ τε Τίτθιον καὶ ἕτερον ὀνομαζόμενον Κυνορτίον, Μα- » λεάτου δὲ Ἀπόλλωνος Ἱερὸν ἐν αὐτῷ. τοῦτο μὲν δὴ τῶν ἀρ- » χαιῶν· τὰ δὲ ἄλλα ὅσα περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Μαλεάτου, καὶ ἔλυ- » τρον κρήνης ἐς ὃ τὸ ὕδωρ συλλέγεται σφισι τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, » Ἀντωνίνος καὶ ταῦτα Ἐπιδαυρίοις ἐποίησεν ».

Κατὰ τὴν μεσαίαν τῶν κορυφῶν τοῦ ὄρους τούτου, ἐπὶ ὄροπε δίου, ἐν θέσει καλουμένη Χαρανὶ (ἴδε σ. 15 σημ. 3), ἦσαν ὀρατὰ λειψανά τινα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων· ἐκεῖ σώζεται ἀρχαία δεξαμενὴ, εἶχε δὲ ἀποκαλυφθῆ καὶ βᾶθρον φέρον ἐπιγραφὴν Λα- τοῦς (1). Προφανῶς ἄρα τοῦτο ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου, ἡ δὲ δεξαμενὴ ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθεῖσα.

Ἀνασκαφαὶ τινες ἐνεργηθεῖσαι ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ, ἐν ἔτει 1896 (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1896 σ. 31), ἀπεκάλυψαν παρὰ τὴν δεξαμενὴν τὸ ἐν τῇ προσηρητημένῃ ἐνταῦθα φωτοτυπία οἰκοδόμημα μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὃ εἶνε κατεσκευασμένον ἐκ παντοίων λίθων μετὰ πλίνθων, κεραμίδων καὶ ἀσβέστου, καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθογωνίου τὸ σχῆμα αὐτῆς (μ. 9, 15 πλ. 7, 30), ἧς οἱ τοῖχοι θὰ ἦσαν, φαίνεται, διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν ἐπικεκαλυμμένοι, καὶ ἐκ παρακειμένων τῇ ἀνατολικῇ καὶ

(1) Ἴδε Le Bas-Foucart: II, ἀρ. 144*. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶνε δημοσιευμένη καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 56 ἀρ. 124.

σκηναί ἐχρησίμευον πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀσθενῶν καὶ ἄλλων ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ (1). εὐλόγως ἄρα καὶ λίθινα πρὸς τοῦτο κατασκευασθέντα ὕστερον οἰκοδομήματα ἐδύναντο νὰ καλῶνται σκηναί. Εὐνόητον ὁμῶς εἶνε ὅτι δὲν πρέπει νὰ συμπεράνη τις ἐκ τούτου ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη ἐν καθολικῇ ἦτο χρήσει ἐν τῷ Ἱερῷ, ὅτι δηλ. πάντα τὰ κτίσματα τὰ πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων, τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν λοιπῶν ξένων, σκηναί ἐκαλοῦντο. Φαίνεται ὅτι οἰκοδομήματα μικρὰ καὶ εὐτελῆ τὴν κατασκευὴν, οἷον τὸ προκείμενον καὶ ἴσως ἡ ἐν σ. 162 οἰκία P, ἐκαλοῦντο σκηναί καὶ διεκρίνοντο μεγάλων καὶ ὀπωσδήποτε πολυτελῶν τοιούτων οἰκοδομημάτων, ἃ ἐκαλοῦντο καταγῶγια (ἴδε σ. 162 Ω).

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐκ τούτου τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος ἴσως προέρχεται καὶ ἐπιγραφή, ἣτις ἦτο ἐντετειχισμένη ἐν τῷ ἀμέσῳ ὑπὸ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκκλησιδίου τῆς Ἀγίας Ἄννης. Αὕτη ἡ ἐπιγραφή, ἣν ἐκτειχισθεῖσαν νῦν ἐδυνήθη νὰ ἀναγνώσω ὀλόκληρον, ἔχει οὕτως :

Θεός, ἀγαθὰ τύχα.

Σκανὰ ἱερέων Σωφρ ---

Διονυσίου, νακόρου Ευκ ---

Κύπριδος, πυροφόρου Ε ---

[ναοφυλ]άκων ----- (2)

Τοσαῦτα εἶχον νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τούτου, ἣτις πολλὰ ὑπόσχεται, θέλει γείνει μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(1) Ἐν τῇ περὶ μυστηρίων ἐξ Ἀνδανίας ἐπιγραφῇ, ἐν στ. 11 κ.έ. (Foucart-Le Bas: II, 326^a) γίνεται μακρὸς λόγος περὶ τοιούτων σκηνῶν τοποθετουμένων ἵνα χρησιμεύσιν ὡς κατοικίαι τῶν ἱερῶν καὶ τοῦ λοιποῦ πλήθους τοῦ συμμετέχοντος τῶν ἐπὶ τῇ τελεσῇ τῶν μυστηρίων ἑορτῶν.

(2) Ταύτης τῆς κακῶς διατηρουμένης ἐπιγραφῆς, ἐντετειχισμένης ἐν τόπῳ ὑψηλῷ καὶ κεκαλυμμένης ἐν μέρει ὑπὸ ἀσβέστου, ἀδύνατος ἦτο ἡ ἀκριβὴς ἀνάγνωσις· διὰ τοῦτο ὁ Foucart (πρὸς Fouilles d'Épidaure σ. 50 ἀρ. 77) ἀτελῶς ἀνέγνω αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΕΝ ΤΩΙ ΙΕΡΩΙ

1

Λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἀναπτυχθεῖσα τὸ πρῶτον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ εἰσήχθη ἐκεῖθεν ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἐπίδαυρον, ἐξ ἧς διεδόθη τὸ μὲν ἀμέσως τὸ δὲ ἐμμέσως εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὸν λοιπὸν ἀρχαῖον κόσμον (ἴδε σ. 6-13).

Δὲν εἰσήχθη δὲ μόνη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς Ἐπίδαυρον, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, δὲν ἐλατρεύετο μόνος ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν Ἐπιδαύρῳ (ἐν τῷ Ἱερῷ), ἀλλ' ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἤδη χρόνων ἐλατρεύετο ἐκεῖ σὺν αὐτῷ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων, ὁ καὶ Ἀπόλλων Μαλεάτης καλούμενος (1). Αἱ ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς Ε΄

(1) Κατὰ τὰ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἰσύλλου πρῶτος ὁ Μᾶλος ἴδρυσε βωμὸν τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ, τοιοῦτος δὲ βωμὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἐν Τρίκῃ Ἀσκληπιείῳ, ἐφ' οὗ ἔπρεπε νὰ προσφέρῃ θυσίας ὁ μέλλων νὰ καταβῇ εἰς τὸ ἐκεῖ ἄδυτον τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 127 σημ. 1). Μαλεάτης ἄρα προέρχεται ἐκ τοῦ Μᾶλος, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάσθησαν τὸν Μᾶλον τοῦτον θέλοντες νὰ ἀνεύρωσι λόγον ἐρμηνευτικὸν τῆς καταγωγῆς τοῦ Μαλεάτου (Wilamowitz: Isyllos σ. 91 καὶ 99). Οἱ νεώτεροι τὴν λέξιν Μαλεάτης παράγουσιν οἱ μὲν ἐκ τοῦ Μαλέα, ἀκρωτηρίου ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ἀλλαχοῦ (ἴδε Meister: Griech. Dialekte σ. 65), οἱ δὲ ἐκ τοῦ μῆλον (πρόβατον) ἰσχυρίζόμενοι οὕτως ὅτι πρόβατα ἐθυσιάζοντο τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ (πρβ. Sam. Wide: Lakonische Kulte σ. 92), οἱ δὲ ἐκ τοῦ μυλέα (καθ' ὃν τρόπον ὁ Διόνυσος ἐκ τοῦ συκέα ὠνομάσθη συκεάτης, ἴδε Usener: Götternamen, 146). Ἄλλ' ἔστω ἡ καταγωγὴ τῆς λέξεως οἰαδήποτε, ὁ Μαλεάτης φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πάλαι θεὸς ἢ δαίμων τις ἱαματικὴν κεκτημένος δύναμιν, ὅστις ὑπετάγη ὕστερον τῷ Ἀπόλλωνι γενομένῳ οὕτως Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ (Wilamowitz: Isyllos σ. 100). Δὲν

ἐκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνων γινόμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν ἀνεγράφοντο ἐπὶ στηλῶν ὡς θεραπείαι γινόμεναι ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν προσφερόμενα ἀναθήματα προσεφέροντο συγχρόνως καὶ τῷ Ἀπόλλωνι ἀναγραφόμενου ἐν ταῖς ἀναθηματικαῖς ἐπιγραφαῖς καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ δὴ πρὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τέλος δὲ αὐτὸ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκαλεῖτο ἐνίοτε ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτου καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 15). Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ νομίσματα, ἃ ἔκοπτεν ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἀπὸ τῆς Δ' ἐκατονταετηρίδος π. Χ., ἔφερον ἐπὶ

ὑπετάγῃ δὲ τούτῳ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ Ἀσκληπιεῖῳ ἐλατρεύετο ὡς αὐτοτελῆς καὶ ἀνεξάρτητος θεὸς σὺν ἄλλοις θεοῖς καὶ δὴ σὺν αὐτῷ τῷ Ἀπόλλωνι, ὡς ἐγνώσθη ἐκ τῆς ἐξῆς, ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 88 δημοσιευμένης ἐπιγραφῆς (πρὸς C. I. A. III, 1651), τῆς ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἐκατονταετηρίδος π. Χ. προερχομένης :

Θ ε ο ι
Κατὰ τάδε προθύεσθα-
ι· Μαλεάτῃ πόπανα τρ-
ία· Ἀπόλλωνι πόπανα τρ-
ία· Ἐρμῆι πόπανα τρία· Ἰα-
κεσοῖ πόπανα τρία· Πα-
νακείαι πόπανα τρία· κυ-
κυδὶν πόπανα τρία· κυ-
νυγέταις πόπανα τρία[α].

Ε Ὑ Θ Ὑ Δ Ν Μ Ο Σ
Ἐ λ ε υ σ ι ν ι ο ς
ἱερεὺς Ἀσκληπιῷ
τὰς στήλας ἀνέθηκ[ε]
τὰς πρὸς τοῖς βωμοῖς,
ἐν αἷς τὰ πόπανα πρῶτος
ἐξηνικάσατο, ἃ χρῆ πρ[ο]-
θύεσθ[αι].

Ἐλατρεύετο δὲ ὁ Ἀπόλλων Μαλεάτης οὐ μόνον ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐν τῷ ἐν Τρίκῃ Ἀσκληπιεῖῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Σπάρτῃ (Παυσ. III, 12, 8) - Χαλκοῦν δὲ ἀγαλμάτιον πολεμιστοῦ καὶ χαλκοῦν ὁμοίωμα αἰγός, φέροντα ἐκότερον ἐγχεχαραγμένην ἀρχαῖκὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν: Μαλεάται (Bull. d. corr. hellénique 1877 σ. 356. Athen. Mittheilungen 1878 σ. 18. A. de Ridder: Catal. des bronzes de la Soc. arch. d'Athènes ἀρ. 857 καὶ 1018) εὑρέθησαν ἐν Κυνουρία, παρὰ τὸν Ἅγιον Κοσμάν (ἐνθα ἡ ἀρχαία κώμη Σελινούς. Παυσ. III, 22, 8).

Σχετικῶς δὲ πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου παρατηρῶ ὅτι ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν εὑρεθεισῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς μνημονεύεται ὁ θεὸς οὗτος, εἶνε τὰ ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' ἐκατονταετηρίδος π. Χ. προερχόμενα ποιήματα τοῦ Ἰσύλλου, ἃ ὁ ποιητὴς ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάται καὶ Ἀσκληπιῷ. Εὑρέθη καὶ ἄλλη ἀναθηματικὴ τῷ Ἀπόλλωνι ἐπιγραφή πολὺ ἀρχαιότερα, προερχομένη τοῦλάχιστον ἐκ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Ε' ἐκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἐν ταύτῃ ὁ Ἀπόλλων ὀνομάζεται πύθιος (F. d'Épid. ἀρ. 9).

μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως τὸν Ἀσκληπιόν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας κεφαλὴν Ἀπόλλωνος.

Οὕτω δὲ ἔχοντας τοῦ πράγματος, προβάλλεται ἐν πρώτοις τὸ ἐρώτημα, τίς ἢ χρονολογικὴ σχέσις τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος;

Ἄφ' οὗ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰσῆχθη εἰς τὸ Ἱερὸν ἐκ Θεσσαλίας, ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ ἡ λατρεία αὐτοῦ ἦτο συνηνωμένη τῇ τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκεῖ παράδοσιν ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος (ἴδε σ. 7), εὐλογον εἶνε νὰ δεχθῆ τις ὅτι συγχρόνως εἰσῆχθη εἰς τὸ Ἱερὸν ἡ λατρεία καὶ τῶν δύο θεῶν. Ἐν τούτοις οὐχὶ ἄνευ λόγου δύναται τις ὡσαύτως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἴσως ἀρχαιότερα τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ὅτι τὰ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν προσφερόμενα ἀναθήματα ἀνετίθεντο συγχρόνως καὶ τῷ Ἀπόλλωνι, δὲν εἶνε παράδοξον, ἀφ' οὗ ὁ Ἀπόλλων συνελατρεύετο τῷ Ἀσκληπιῷ· παράδοξον ὅμως εἶνε ὅτι καὶ αἱ ἀποκλειστικῶς ὑπὸ μόνου τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινόμεναι θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν ἀπεδίδοντο ὡσαύτως καὶ τῷ Ἀπόλλωνι. Τοῦτο εἶνε ἴσως ἀποτέλεσμα ἀναμνήσεων παλαιότερων ἰαμάτων γινομένων ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν παλαιότεροις δηλ. χρόνοις ἐλατρεύετο ἴσως ὁ Ἀπόλλων ἐν τῷ Ἱερῷ ὡς θεὸς ἰαματικὴν δύναμιν κεκτημένος, ὃ ἐστὶν ὡς θεὸς ἰατρός, οἷος καὶ ἐλατρεύετο ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (1). Εἰσαχθεῖσα δὲ ὑστερώτερον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπερίσχυσε τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο τότε ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τοῦ Ἱεροῦ, ὁ μόνος δρῶν ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν, τοῦ Ἀπόλλωνος καταλαβόντος ἐπίτιμον, οὕτως εἰπεῖν, θέσιν ἐν τοῖς τελουμένοις ἰάμασιν.

Ὅτι δὲ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἴσως ἀρχαιότερα τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δύναται νὰ εἰκάσῃ τις καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς:

Ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο τοπικῶς κεχωρισμένη. Ἐν τῷ κατ' ἐξοχὴν Ἱερῷ, ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσεφέροντο μὲν ἀναθήματα τῷ Ἀπόλλωνι, ἀλλ' οὔτε ναὸν οὔτε βωμὸν εἶχεν οὗτος ἐν αὐτῷ. Τὸ ἱερὸν

(1) Ἴδε Preller Robert: Grich. Mythologie, σ. 277 καὶ 870.

τοῦ Ἀπόλλωνος ἔκειτο ἐν τῷ ὑπὲρ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑψο-
μένῳ Κυνορτίῳ ὄρει, ἐν ἐξεχούσῃ καὶ περιφανεῖ θέσει. Ἄλλ' ἂν
καὶ οἱ δύο θεοὶ εἰσῆγοντο συγχρόνως ἐν τῷ Ἱερῷ, θὰ ἐγκαθι-
δρύνοντο εὐλόγως ἐν τῷ αὐτῷ τεμένει. Ὁ ἀποχωρισμὸς ὁμως τῶν
δύο ἱερῶν καὶ ἡ ἐπιφανεστάτη θέσις, ἣν κατέχει τὸ τοῦ Ἀπόλ-
λωνος, ὑποδηλοῦσιν ὅτι τοῦτο εἶνε ἴσως τὸ πρῶτον ἐν τῇ χώρᾳ
ἐκείνῃ ἰδρυθὲν ἱερόν (1).

Ἀνεξαρτήτως δὲ τοῦ ζητήματος τούτου σημειωτέον ὅτι ἐκ
τῶν γενομένων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὐρημάτων ἐδείχθη, ὅτι ἐν
οὐδενὶ τῶν λοιπῶν Ἀσκληπιείων ἢ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος εἶ-
χεν ἀναχθῆ εἰς τοσαύτην περιωπῆν, ὅσον ἐν τῷ τῆς Ἐπιδαύρου.
Εἰς τοῦτο δὲ ἀποδοτέον τὴν ἰδιάζουσαν εὐνοίαν, ἣν εἶχεν ὑπὲρ
τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν, ἣν ἐξε-
δήλωσεν ἡ Πυθία κατὰ τὴν φιλονεικίαν τῶν Μεσσηνίων καὶ Ἐπι-
δαυρίων περὶ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (σ. 12).
Αὕτη δὲ ἡ εὐνοία οὐχὶ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν φήμην τοῦ
Ἱεροῦ καὶ εἰς τὴν ἐξ αὐτοῦ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος διάδοσιν
τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Δεύτερον ἐρώτημα προβάλλεται, ἀπὸ τίνος χρόνου ἤσκειτο
ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος;

Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦτο μόνον ἐδείχθη, ὅτι ἀπὸ τῶν τε-
λευταίων τοῦλάχιστον χρόνων τῆς 5' ἑκατονταετηρίδος ἐλα-
τρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ οἱ θεοὶ οὗτοι, διότι ἐβεβαιώθη ὅτι ἀπὸ τῶν
χρόνων ἐκείνων τοῦλάχιστον ἐγίνοντο ἐν αὐτῷ αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀσκλη-
πιοῦ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν καὶ, κατ' ἀκολουθίαν, αἱ ἐγκοιμῆ-
σεις, καὶ διότι ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων προέρχονται ἐν ταῖς ἀνα-
σκαφαῖς εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τινες, ἀναθηματικαὶ τῷ τε Ἀπόλ-
λωνι (Ἀπόλλωνι Πυθίῳ) καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ (σ. 32). Ἐπειτα
κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 6' ἑκατονταετηρίδος ἐτελοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ
γυμνικοὶ ἀγῶνες, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Πινδάρου ἔκτοτε
ἄρα, εἰ μὴ ἔτι πρότερον, θὰ ἐρωτάζοντο ἐν τῷ Ἱερῷ τὰ Ἀσκλη-

(1) Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ἴδε σ. 178)
θέλει συντελέσει εἰς βεβαίαν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου.

πειῖα, διότι ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἑορτῇ ἐτελοῦντο οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες (σ. 33).

Κατὰ δὲ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα ἐτελειοποιήθη καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία, ἤκμασε καὶ περίφημος ἐγένετο ἀνά τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' οὗ καὶ εἰς Ἀθήνας εἰσῆχθη τότε ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἢ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν ἔτει 420 π. Χ. (1). Καὶ ἄλλοι δὲ θεοὶ ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὸ τέλος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἀρχαϊκῆς ἐπι-

(1) Κατὰ τὴν παρὰ Πausanias (II, 26, 7) καὶ Philostratus ('Απολλώνιος, IV, 18) παράδοσιν καὶ κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Körte (Athen. Mittheilungen 1893 σ. 245 κ. ἐ. καὶ 1896 σ. 309 κ. ἐ.) συναρμολόγησιν καὶ ἀνάγνωσιν τῆς ἐν C. I. A. II, ἀρ. 1649, ἐπιγραφῆς, ὁ Ἀσκληπιὸς θέλων νὰ μνηθῆ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἦλθεν ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς Ἀθήνας ἐπὶ Ἀστυφίλου ἄρχοντος (420 π. Χ.)· καίπερ δὲ ἀργὰ ἐλθὼν, διότι εἶχον ἤδη ἀρχίσει αἱ ἑορταί, ἐγένετο δεκτὸς ἐν τοῖς μυστηρίοις. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν τὰ Ἐπιδαύρια, ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τελουμένην τῇ τρίτῃ ἢ τετάρτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἐπὶ τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις ἑορτῶν, τῇ 18 Βοηδρομιῶνος (A. Mommsen: Heortologie σ. 250), ἡμέρα καθ' ἣν ὁ Ἀσκληπιὸς ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας. Οὕτως εἰσῆχθη εἰς Ἀθήνας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἰδρῦθη αὐτῷ τότε τὸ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως τέμενος (τὸ Ἀσκληπιεῖον καὶ Ἀσκληπιεῖον τὸ ἐν ὕστει καλούμενον).

Ἐλθὼν δ' εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀσκληπιὸς ἐπεσκέψατο, κατὰ τὴν ἐν τῷ M. Ἐτυμολογικῷ (ἐν λ. Δεξιῶν) παράδοσιν, τὸν Σοφοκλῆ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ὅστις ἐτύγχανε τότε ἱερεὺς τοῦ ἱαματικῆν δύναμιν κεκτημένου ἥρωος Ἀμύνου (κατὰ τὴν εὐλογον εἰκασίαν τοῦ Körte, οὐχὶ τοῦ Ἄλκωνος, ὡς ἐπιστεύετο). Ὁ δὲ Σοφοκλῆς ὑποδεξάμενος τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ οἰκίᾳ ἵδρυσεν αὐτῷ βωμόν, ἐτιμήθη δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ θάνατον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες κατεσκεύασαν αὐτῷ ἥρῳν, ἐν ᾧ ἐλάτρευον αὐτὸν ὡς ἥρωα, Δεξιόνα ἐπονομάσαντες « ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ δεξιώσεως ». Ταῦτα ἐξηγῶν ὁ Körte, ὁρμώμενος ἐξ ἐπιγραφικῶν εὐρημάτων γενομένων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου ἀποκαλυφθέντι, ἐν ἔτει 1893, κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου, εἰκάζει εὐλόγως κατ' ἐμὲ ὅτι τὸν ἐξ Ἐπιδαύρου θεὸν Ἀσκληπιὸν εἰσαχθέντα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐγκαθιδρυθέντα τῷ 420 ἐν τῷ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως ἱδρυθέντι αὐτῷ Ἀσκληπιεῖῳ, ἐγκαθιδρύσεν ὁ Σοφοκλῆς καὶ ἐν τῷ ἀπὸ ἀρχαιότερων χρόνων χρονολογουμένῳ ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου, οὗ ἦτο ἱερεὺς, ἱδρύσας αὐτῷ βωμόν. Οὕτως ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο μὲν κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ μνημονευθέντι Ἀσκληπιεῖῳ, συνατρεύετο δὲ καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου σὺν τῷ Ἀμύνῳ τούτῳ καὶ τῷ Δεξιῶνι, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἐπιγραφικῶν εὐρημάτων.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο καὶ ἐν Πειραιεῖ, ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Μουνυχίας Ἀσκληπιεῖῳ (ἴδε τὴν ἐν σ. 182 ἐπιγραφὴν). Κατὰ τινὰς δ' ἐπιγραφὰς εὐρεθείσας ἐσχάτως ἐν ἀγράφῳ τινι παρὰ τὴν Ἐλευσίνα, ὑπῆρχε καὶ

γραφῆς εὐρεθείσης ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1888 (1). Σὺν τῷ Ἀπόλλωνι ἐλατρεύετο ἡ Λητώ καὶ ἡ Ἄρτεμις, σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ δὲ ἐλατρεύοντο καὶ θεοὶ καὶ θεαί. Πᾶσι δὲ τοῖς θεοῖς τούτοις ἐτελοῦντο τότε θυσίαι, αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, αἱ δὲ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Κατὰ τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ εὐρεθείσας ἐπιγραφὰς ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκαλεῖτο Ἀσκληπιὸς σωτὴρ καὶ ἀπλῶς Σωτὴρ (2), Παιὰν

ἐν Ἐλευσίνι Ἀσκληπιεῖον χρονολογούμενον ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοῦλάχιστον.

(1) Αὕτη ἡ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις σπουδαιοτάτη ἐπιγραφή, ἡ πρὸς δυσμάς τοῦ Ἀδάτου εὐρεθείσα ἐντεταχισμένη ἐν μεταγενεστέρῳ οἰκήματι, ἔχει ἐν μεταγραφῇ οὕτως :

[Τῶι Ἀπόλλωνι θύεν βῶν ἔ]-
[ρσενα καὶ ἠομονάοις βῶ]-
[ν ἔρσενα ἐπὶ τῷ βωμοῦ τῷ]
Ἀπόλλο[νος] τα[ῦτα] θ[ύεν κ]-
αὶ καλάϊδα τᾶι Λατῶι κα-
ὶ τάρτάμιτι ἄλλαν φερν-
ᾶν τῶι θιῶι κριθᾶν μέδι-
μμνον Σ πυρῶν ἠεμίδιμ-
νον οἴνου ἠεμίτειαν κα-
ὶ τῶσκέλος τοῦ βοῶς το-
ῦ πράτου τὸ δ' ἄτερον σκέ-
λος τοῖ ἰαρομμνάμονες
φερόσθο τοῦ δευτέρου β-
οῶς τοῖς ἀοιδοῖς δόντο
τὸ σκέλος τὸ δ' ἄτερον σκ-
έλος τοῖς φρουροῖς δόν-
το καὶ τένδοσθίδια.

Τῶι Ἀσκληπιῶι θύεν βῶ-
ν ἔρσενα καὶ ἠομονάοις
βῶν ἔρσενα καὶ ἠομονάοι-
ς βῶν θέλειαν ἐπὶ τοῦ β-
ωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ θύε-
ν ταῦτα καὶ καλάϊδα ἀνθ-
έντο τῶι Ἀσκληπιῶι φερ-
νᾶν κριθᾶν μέδιμμνον Σ
πυρῶν ἠεμίδιμμνον οἴν-
ου ἠεμίτειαν σκέλος τῷ
πράτου βοῶς παρθέντο τ-
[ῶι] θιῶι τὸ δ' ἄτερον τοῖ ἰ-
[αρο]μνάμονες φε[ρόσ]θο τ-
[οῦ δε]ύτερο τοῖς ἀοιδοῖ-
[ς δόντο] τὸ δ' ἄτερον το[ῖς]-
[φρουροῖς δόντο καὶ τέν]-
[δοσθίδια - - - - -]

Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης θέλω λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσω τινὰ ἐν τοῖς ἐπο-
μένοις, ἐν ταῖς περὶ θυσιῶν, περὶ ὕμνων καὶ παιάνων καὶ περὶ τοῦ ἱερα-
τικοῦ προσώπικοῦ παραγράφους.

(2) Fouilles d'Épidaure 6, 68, 49, 53 πτλ. 54, 150. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκαλεῖτο σωτὴρ κατ' ἐξοχὴν ὡς θεὸς ἰατρός· ἐκαλεῖτο ὁμοῦς οὕτως καὶ ἐν τῇ γενικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ὡς θεὸς ἀείποτε σώζων καὶ τὰ πάντα δυνάμενος. Ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἰσύλλου (στ. 76) καλεῖται σωτὴρ εὐρυχώρου Λακεδαιμόνος· ἐν τοῖς μεταγενεστέροις δὲ χρόνοις ἐξελαμβάνετο ὡς θεὸς

Παιῶν (1), ἄναξ καὶ μάκαρ (2). Πρὸς τούτοις ἐκαλεῖτο Ἄσκληπιὸς ἰατὴρ καὶ εἰπτήρ, ὄρθιος, ἐπίκοος, εὐκόλος, ἀλεξίπυκος, συγγνώμων, κλυτόμυτις, παῖς καὶ υἱὸς Φοῖβου (3). Ἐπι δὲ ἐκαλεῖτο Περγαμνός (4), Παυταλιώτης (5), Λιγεώτης (6).

Ὁ Ἀπόλλων δὲ ἐκαλεῖτο ἀπλῶς Ἀπόλλων καὶ Ἀπόλλων Μαλεάτας (7), Ἀπόλλων Μαλεάτας σωτήρ, Ἀπόλλων σωτήρ, πύθιος, πύθιος πατρῷος, συγγνώμων, Ἀμυκλαῖος, Ὑπαταῖος, ἐκατηβελέτης, ἄναξ, ἀκείρεκόμενος, πατήρ (8), καὶ Ἀπόλλων Δῆλιος (9), νόμιος, χρυσήριος (10).

Σημειωτέον ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν περιωρίζετο μόνον ἐν τῷ Ἱερῷ. Καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων ὑπῆρχε τέμενος τοῦ Ἀσκληπιοῦ περικλειὸν ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου καὶ τῆς συζύγου του Ἡπιόνης (Παυσ. II, 29, 1).

τὸ πᾶν ἄγων καὶ νέμων, σωτήρ τῶν ὄλων καὶ φύλαξ τῶν ἀθανάτων (Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ I σ 64).

(1) Fouilles d'Épidaure 4, 7, 47, 258. Ὁ Παιῶν (ἐπικῶς Παιῶν) ἦτο ἀρχαιότατος παρὰ τοῖς Ἕλλησι θεὸς τῆς ἰατρικῆς, ἀρχαιότερος οὐ μόνον τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσῃ εἶνε θεὸς αὐτοτελής, διάφορος τοῦ Ἀπόλλωνος, ᾧ ὑπετάγη βαθμηδὸν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις. Ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀσκληπιὸς ἐκλήθη Παιῶν (ἴδε Usener: Götternamen σ. 153).

(2) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 7, 27, 52.

(3) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 7 καὶ 140, 155, 133, 78, 50, 79, 73, 138.

(4) Fouilles d'Épidaure 137. Περὶ τοῦ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιείου, ὅπερ ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου, ἴδε σ. 13 σημ. 1.

(5) Fouilles d'Épidaure 82. Ἐκ τῆς θρακικῆς πόλεως Παυταλίας. Ἄλλως ἔρμηνεύει τὴν λέξιν ὁ Usener: Götternamen σ. 312 σημ. 31.

(6) Fouilles d'Épidaure 54. Κατὰ τὸν Robert (Preller - Robert: Gr. Mythologie σ. 518 σημ. 4) ἔχοντα ὑπ' ὄψιν τὴν παράδοσιν περὶ αἰγὸς θηλασάσης τὸν Ἀσκληπιόν (ἴδε σ. 10), ἀναγνωστέον οὐχὶ «Λιγεώτης» ἀλλ' αἰγεώτης (ἐκ τοῦ αἴξ - αἰγός).

(7) Fouilles d'Épidaure 6, 7, 51, 93, 130 κτλ.

(8) Fouilles d'Épidaure 70, 92, 9, 48, 50, 98, 163, 67 καὶ 7, 73, 138.

(9) Blinkenberg: Fra Epidaurus (Nord. tidskr. f. filol.) σ. 268. Πρὸς Baunack (Philologus, τόμ. 55, 1895, σ. 28 ἀρ. 37).

(10) Ἀπόλλων νόμιος (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1884 σ. 27 ἀρ. 69). Ἀπόλλων χρυσήριος, κατὰ τὴν ἐξῆς ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου εὐρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν: (ὁ δεῖνα) Ἀρτεμιδώρου | πυροφορήσας. | Ἀπόλλωνος | χρυσήριου.

2

Λατρεία ἄλλων θεῶν καὶ δαιμόνων.

Ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ὡς εἶπομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ θεαί. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ δαίμονες προσετίθεντο καὶ οὕτω τὸ Ἱερὸν ἐγένετο ἄληθῶς ἑλληνικὸν Πάνθειον.

Τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευομένων θεῶν τούτων τινὲς μὲν εἶχον ἴδιον ναόν, οἱ πλείστοι δὲ εἶχον μόνον βωμόν τινα, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ. Ἐλατρεύοντο δὲ ἐν αὐτῷ οἱ ἐξῆς:

Τὰ τέκνα, υἱοί, παῖδες τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Τίνα δὲ εἶνε τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τέκνα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δὲν δυνάμεθα ὠρισμένως νὰ εἴπωμεν, διότι οὐδαμοῦ που ἀναφέρονται ταῦτα ὀνομαστί (2).

(1) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 2 στ. 13, ἀρ. 4, ἀρ. 43. Πρὸς καὶ ἀρ. 138. Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν, οὓς ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου ἐκλαμβάνει ὡς ἰδρυτὰς τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων τελουμένων γυμνικῶν ἀγώνων (ἴδε σ. 33 σημ. 2) καὶ ὧν ἐπιφάνειαν ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀναφέρει ὁ ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων ἀκμάσας Ἀριστείδης ὁ ρήτωρ καὶ σοφιστὴς (I, 78) «καὶ αὐτοὺς πολλοὶ μὲν ἤδη ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶδόν τε καὶ ἔγνωσαν ἐμφανῆ κινουμένους».

(2) Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἀνακοινωθεῖση ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Asklepios σ. 126 ἀρ. 115) μνημονεύονται, ἄγνωστον ἐν ποίᾳ τινὶ σχέσει πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, Ἰασώ, Ἀεσιώ καὶ Ὑγεία. Οἰκογενειακὸν δὲ περὶ τὸν Ἀσκληπιόν κύκλον ἀπετέλουν καθ' ὅλου οἱ ἐξῆς δαίμονες: οἱ δύο ἀπὸ Ὁμήρου γνωστοὶ Ἀσκληπιάδαι Μαχάων καὶ Ποδαλείριος, Τελεσφόρος, Ἰανίσκος, Ἡπίσθη, Ὑγεία, Πανάκεια, Ἰασώ, Ἀεσιώ, Αἴγλη.

Μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀναγράφονται ἀλλαχοῦ καὶ παρὰ τῷ Ἡρώδῃ καὶ ἐν παιᾶνι εὐρεθέντι ἐν Πτολεμαίδι. Ἡρώδης IV, 6.

Χαίροις, ἄναξ Παῖνον, ὃς μέδεις Τρίκκης
καὶ ἑὼν γλυκῆαν κηπίδαυρον φικκας,
σὺν καὶ Κορωνίς, ἦ σ' ἔτικτε, κάπόλλων
χαίροιεν, ἦς τε χειρὶ δεξιῇ ψαύεις,
5 Ὑγεία, κῶνπερ οἶδε τίμιοι βωμοί,
Πανάκη τε κηπιώ τε κησιώ χαίροι,
χοὶ Λεωμέδοντος οἰκίην τε καὶ τείχη
πέρσαντες, ἠπτήρες ἀγρίων νοῦσων,
Ποδαλείριός τε καὶ Μαχάων, χαίρόντων,

Συνειργάζοντο δὲ τῷ Ἀσκληπιῷ τὰ ἑαυτοῦ τέκνα εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν, διότι εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ κατέφυγεν, ἵνα θεραπευθῇ ἐξ ἧς ἔπασχε νόσου, ὃ τὸ ἐν Fouil. d'Épid., ἀρ. 4, προσενεγκῶν ἀνάθημα:

- - - - πρὶν γὰρ σὰς ἐς χέρας ἔλθειν
σῶν τε τέκνων, κεῖμαι νούσου ὑπὸ στυγεράς
ἔνπυος ὦν στῆθος χειρῶν τε ἀκρατῆς - - -

Κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων (F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 10) οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ ἑαυτῶν πατρὸς διατρίβοντος ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐπεχείρησαν νὰ θεραπεύσωσιν ἐν Τροιζῆνι γυναῖκα πάσχουσαν καὶ ἀπέκοψαν αὐτῆς τὴν κεφαλὴν, μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ προσαρμόσωσιν αὐτὴν ἀκολούθως ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐπὶ τοῦ τραχήλου θέσει μετεκαλέσαντο ἐξ Ἐπιδαύρου τὸν Ἀσκληπιόν, ὅστις ἐλθὼν ἐθεράπευσε τὴν γυναῖκα καὶ κατὰ Ἴππυον τὸν ἱστορικὸν (1) ἐπέπληξεν αὐτοὺς ἀναλαβόντας ἔργον ἀνώτερον

10 χῶσοι θεοὶ σὴν ἐστίνν κατοικεῦσιν
καὶ θεαί, πάτερ Παῖνον· ἴλεω δεῦτε,
τοῦ ἀλέκτορος τοῦδ' ὄντιν' οἰκίης τοίχων
κῆρυκα θύω, τάπιδορπα δέξαισθε.

Παῖν ἐκ Πτολεμαῖδος (Revue archéologique 1889 σ, 70):

Παιᾶνα κλυτόμητιν ἀείδατε κοῦροι Ἀητοῖδην ἑκατον
ἴε, ὦ, ἴε Παιάν, ὅς μέγα χάσμα βροτοῖσιν ἐγείνατο μυχθεῖς
ἐν φιλότῃ Κορωνίδι τῷ Φλεγυεῖα, ἴη Παιάν, [Ἀ]σκληπιόν,
δαίμονα κλεινότατον, ἴε Παιάν, τοῦδε καὶ ἐξεγένοντο
5 Μαχάων καὶ Ποδαλείριος, ἠδ' Ἰασώ, Ἀκεσώ τε πολύλλιτος,
ὦ, ἴε Παιάν, Αἴγλη τε εὐώπις, Πανάκειά τε, Ἡπιόνης παῖδες,
σὺν ἀγακλυτῷ εὐαυγεῖ Ὑγιεία. Ἰὴ Παιάν, Ἀσκληπιέ, δαῖμον
κλεινότατε, ἴε Παιάν, χαῖρέ μοι· ἴλαος δ' ἐπινεῖσο [ἀ]μετέρ[α]ν
πόλιν εὐρύχορον· ἴε, ὦ, ἴε Παιάν. Δός δ' ἡμᾶς χαίροντας ὄρα[ν]
10 φῆας ἀελίου δοκίμους, σὺν ἀγακλυτῷ εὐαυγεῖ Ὑγιεία.
Ἰὴ Παιάν, Ἀσκληπιέ, δαῖμον σεμνότατε, ἴε Παιάν,
Νεῖλου δὲ ῥόας δῶψης, μάκαρ, αἰδίοις· καὶ τῷδε πόλει
θάλος ἀμβρόσιον, πάσῃ τε ἀγανὸν κλέος Αἰγύπτῳ.
Χαῖρέ μοι, ὦ Παιάν, ἐπ' ἑμαῖς εὐφροσὶ ταῖσδ' αἰοδαῖς·
15 Χαῖρ' ὦ Πύθι' Ἀπολλων.

(1) Ἴδε τὸ ὑπὸ τοῦ Αἰλιανοῦ (Περὶ ζῶων IX, 33) περιωθὲν ἀπόσπασμα τοῦ ἱστοριογράφου τούτου, τὸ καὶ ἐν Fragm. historic. graec. II, 15, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 31.

τῶν δυνάμεων των. Ταῦτα δεικνύουσιν ἐπαρκῶς οἷαν θέσιν κατεῖχον κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ· δὲν ἦσαν θεοὶ αὐτοτελεῖς, ἱκανοὶ νὰ προβαίνωσιν εἰς οἰασδῆποτε θεραπείας ἀσθενῶν, ἀλλ' ἦσαν ἀπλῶς βοηθοὶ τοῦ ἑαυτῶν πατρός.

Ὁ **Μαχάων**, ὁ ἐπισημότετος τῶν δύο Ἀσκληπιαδῶν, ὅστις ἐν Πελοποννήσῳ ἐξελαμβάνετο ὡς πατὴρ πολλῶν δαιμόνων ἰατῆρων, Νικομάχου, Γοργάσου καὶ Πολεμοκράτους ἐν Μεσσηνίᾳ, Σφύρου ἐν Ἄργει καὶ Ἀλεξάνορος ἐν Τιτάνῃ (1). Ὁ Μαχάων ἐλατρεύετο ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἐν Γερηνίᾳ τῆς Μεσσηνίας (Παυσ. III, 26, 9. Στράβων VIII, 360)· ἐκείθεν δὲ, ὡς φαίνεται, εἰσῆχθη εἰς τὸ Ἱερόν ἢ λατρεία αὐτοῦ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. τοῦλάχιστον (2).

Ἡ **Ἠπιόνη**, ἣ ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν ἀσθενῶν θυσίαι, ἀπὸ κοινοῦ σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ ταῖς ἐλευσιναίαις θεαῖς, καὶ προσεφέροντο ἀναθήματα, αὐτῇ τε καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ (3). Ἐξελαμβάνετο δὲ αὕτη ὡς σύζυγος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐλατρεύετο ἐν τε τῷ Ἱερῷ καὶ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδαύρου, ἐν ἣ ὑπῆρχεν ἄγαλμα αὐτῆς ἐν τεμένει τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐτερον δ' αὐτῆς ἄγαλμα ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ (Παυσ. II, 29, 1).

(1) Οἱ δύο ἐκ Θεσσαλίας Ἀσκληπιάδαι Μαχάων καὶ Ποδαλείριος εἶνε ἤδη γνωστοὶ ἐκ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου:

B. 729 κέ. Οἳ δ' εἶχον Τρίκην καὶ Ἰθώμην κλωμακέσσαν
οἳ τ' ἔχον Οἰχαλίην, πόλιν Εὐρύτου Οἰχαλιῆος,
τῶν αὐθ' ἠγείσθην Ἀσκληπιοῦ δύο παῖδες,
ἰητῆρ' ἀγαθῷ, Ποδαλείριος ἠδὲ Μαχάων.

Δ. 192 κέ. Ἡ καὶ Ταλθύδιον θεῖον κήρυκα προσηύδα·
« Ταλθύδι', ὅτι τάχιστα Μαχάονα δεῦρο κάλεσσον,
φῶτ' Ἀσκληπιοῦ υἱὸν ἀμύμονος ἰητῆρος ».

Α. 517 κέ. Αὐτίκα δ' ὦν ὀχέων ἐπέθῆσθε (ὁ Νέστωρ), πᾶρ δὲ Μαχάων
βαῖν', Ἀσκληπιοῦ υἱὸς ἀμύμονος ἰητῆρος.

Κατὰ δὲ τὴν Ἰλίου πόρθοσιν ὁ μὲν Μαχάων ἦτο ὁ πρῶτος χειροῦργος, ὁ δὲ Ποδαλείριος ὁ πρῶτος παθολόγος, οὕτως εἶπεν, διότι αὐτὸς διέγνω τὴν μανίαν τοῦ Αἴαντος· πατὴρ ὅμως τούτων δὲν εἶνε ὁ Ἀσκληπιός, ἀλλ' ὁ Ποσειδῶν (ἴδε Wilamowitz: *Isyllos* σ. 47 κέ.).

(2) Ἴδε τὴν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894, σ. 22 ἀρ. 16 ἐπιγραφὴν.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 5 καὶ 35. — Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἠπιόνη ἐλατρεύετο πρὸς τούτοις ἐν Κῷ καὶ ἐν Ἀθήναις.

Υγεία, ἡ κατ' ἐξοχὴν μετὰ τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὸν Ἀπόλλωνα λατρευομένη ἐν τῷ Ἱερῷ θεὰ ἀπὸ τῆς Β' τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδος π. Χ. Ἐκαλεῖτο δὲ αὕτη ἐν τῷ Ἱερῷ Υγεία σῴτεια, ἀλεξιπνοσ καὶ ἀπλῶς Σῴτεια (1), καὶ ἐλατρεύετο ἀπὸ παλαιῶν χρόνων ἐν Τιτάνη τῆς Σικυωνίας (Παυσ. II, 11, 6). Πόθεν δὲ εἰσῆχθη ἡ λατρεία αὐτῆς εἰς Ἐπίδαυρον καὶ πότε, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ (2).

Πανάκεια, κατ' ἐπιγραφὴν ρωμαϊκῶν χρόνων (3).

Τελεσφόρος, κατ' ἐπιγραφὰς ρωμαϊκῶν χρόνων. Καλεῖται δὲ οὗτος σωτὴρ καὶ ἐπήκοος, σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ δὲ καὶ τῇ Υγείᾳ ἀλεξιπνοσ καὶ Παυταλιώτης (4). Ὠνομάζετο δὲ Τελεσφόρος ὁ δαίμων οὗτος ἐν Περγάμῳ, (ἐν Τιτάνη Εὐαμεριῶν), ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ Ἄκεσις (5). Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πausanias (II, 11, 7), ὃ προσεπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἐν Ἀττικῇ εὐρεθεὶς ὕμνος εἰς Τελεσφόρον, ὁ ἐν C. I. A. III, 171 :

Ὑμνεομέν σε, μάκαρ, φασίνβροτε, δῶτορ ἐάω[ν].
 Παιᾶνος ἴδρυμα, Τελεσφόρε κλεινὸ δ[αῖμον],
 καὶ σ' Ἐπιδαύρειοι μὲν ἀλεξιχόροισιν ἀοι[δ]αῖς
 γηθόσσυνοι μέλπουσιν, ἄναξ, Ἄκεσιν καλέοντες,
 οὔ[ν]ε[κ'] ἄκος θν[η]τοῖσι φέρει[ς] στυγερῶν ὀδυνῶν.

(1) Fouilles d'Épidaure 20, 69, 78, 82, 134, 142, 159, 250.

(2) Ὁ Thraemer ὑποστηρίζει (Rochers Lexicon, I 2776, III 47 καὶ Pauly's Encyclop. 1656 κέ.) ὅτι λίαν ἐνωρὶς εἰσῆχθη εἰς Ἐπίδαυρον ἐκ Τιτάνης ἡ λατρεία τῆς Υγείας. Ὁ Körte (Athen. Mitth. 1893 σ.249) τοῦναντίον ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς Ἀθήνας (420 π. Χ.) πρὶν ἢ εἰσαχθῆ εἰς Ἐπίδαυρον.

(3) Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Blinkenberg (Inscriptions d'Épidaure σ. 165 ἀρ. 12) ἔχει οὕτως: «[Ἐπ]ι ἱερέος τοῦ [Ἀ]σκληπιοῦ Ἐπιτυχνάνοντος [τ]οῦ [Ἀ]ρίστου [Πόμπ]ων πυροφορήσας τὸ κζ' ἔτος Πανάκεια». Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ λ. Πανάκεια ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 211, ἐπιγραφῇ: «Ἄ σύνοδος ἁ τῶν Ἀσκληπιαστῶν τῶν ἐν Πανάκειαι» σημαίνει ὁμοῦς ἐνταῦθα, ὡς φαίνεται, οὐχὶ τὴν θεάν, ἀλλὰ τόπον τινά, ὅστις ἦτο ἡ ἔδρα τῶν περὶ ᾧ ὁ λόγος Ἀσκληπιαστῶν. Οὕτως ἀπαντᾷ: Ἀσκληπιασταὶ οἱ ἐν Αὐλαῖς (Foucart: Assoc. religieuses σ. 233 ἀρ. 56), κ. ἄ.

(4) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 68, 78, 143, 153, 160, 165.

(5) Παράδοξον εἶνε ὅτι εὐρέθησαν ἐπιγραφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναθηματικαὶ εἰς Τελεσφόρον, οὐδεμία δὲ εἰς Ἄκεσιν.

Ἄρτεμις. Αὕτη ἐλατρεύετο σὺν τῷ Ἀπόλλωνι καὶ τῇ Λητοῖ ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς· θὰ εἶχεν ἄρα ἱερόν ἢ βωμὸν ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἱερῶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατ' ἐξοχὴν ὁμως ἐλατρεύετο ἐν τῷ ἱερῶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐνθα καὶ ναὸν εἶχεν, ἐν ᾧ ἐλατρεύετο ὡς Ἄρτεμις - Ἐκάτη, ὡς θεὰ οὐχὶ ἄμοιρος ἰαματικῆς δυνάμεως (ἴδε σ. 133). Ἐκαλεῖτο δὲ ἐν τῷ Ἱερῶ ἡ Ἄρτεμις ὀρθωσία καὶ ὀρθία, Σαρωνία, παμφυλαία, ἐνοδία, λυσαία, προθυραία, σῶτειρα (1), Σκοπελία (2), Ἐφεσία (Ἄρχ. Ἐφημ. 1894 σ. 20 ἀρ. 12), Ἄρτεμις Ἐκάτη ἐπήκοος (ἴδε σ. 134) καὶ Ἄρτεμις Μουνυχία (3). Ἦτο δὲ ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἰκανῶς διαδεδομένη ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, διότι καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων ὑπῆρχε ναὸς αὐτῆς καὶ ἕτερος ἐπὶ τοῦ Κορύφου ὄρους (Παυσ. II 28, 2. 29, 1).

Λητώ, κατὰ τὴν ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφὴν καὶ κατὰ τὴν ἐν Fouilles d'Épidaure ἀρ. 124 (4).

Ἄφροδίτη, ἥς καὶ ναὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῶ (ἴδε σ. 135). Ἐκαλεῖτο δ' αὕτη ἀπλῶς Ἀφροδίτη καὶ Ἀφροδίτη Μιλιχία (5) καὶ εἶχεν ἱερόν καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 29, 1) (6).

Θέμις, ἥτις καὶ Δικαιοσύνη ἐκαλεῖτο (ἴδε σ. 136-137).

Ἄθηνᾶ, ἥτις καλεῖται καλλιέργος, ἀρχαγέτις, πολιάς, στοιχεία (7), ὑπάτα (8). Ἐλατρεύετο δ' αὕτη ἐν τῷ Ἱερῶ καὶ

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 38 καὶ 147. 85 καὶ 128. 86. 87 καὶ 126. 127. 162. 268 α.

(2) F. d'Épid. ἀρ. 91. Πρὸς Blinkenberg: Inscr. d'Épidaure σ. 156, 91.

(3) Κατ' ἐπιγραφὴν ἀνέκδοτον: Ἀρτέμιδι Μου|νυχία Μ. Αὐρ. | Τρύφων ὁ Διο|φάντου | ὁ τὸ IB' | ἔτος.

(4) Ἴδε καὶ Blinkenberg: Asklepios σ. 123 ἀρ. 10 καὶ Inscr. d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 17.

(5) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 125. Blinkenberg: Inscr. d'Épid. σ. 165. ἀρ. 14.

(6) Σημειωτέον ὅτι οὐχὶ μόνον ἐν τῷ Ἱερῶ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐλατρεύετο ἡ Ἀφροδίτη σὺν τῷ Ἀσκληπιῶ, οἷον ἐν Κυλλήνῃ (Παυσ. VI, 26, 5) καὶ ἐν Ῥόδῳ (Bull. d. corr. hell. 1880, 139) .

(7) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 45, 62, 76.

(8) Blinkenberg: Inscritions d'Épidaure σ. 164 ἀρ. 5.

ὡς Ἀθηνᾶ Ὑγίεια (1) καὶ Ἰσως ὡς Πρόνοια (Blinkenberg : Asklepios σ. 127 ἀρ. 19), ὃ ἐστὶν Ἀθηνᾶ Πρόνοια (2).

Ἐλευσίνιαι θεαί, Παντελείη (Δήμητρα) καὶ **Περσεφόνη, Δήμητρα** καρποφόρος (3). Εὐλογος εἶνε ἢ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τῶν Ἐλευσινίων θεῶν, πρὸς ἃς ἐν σχέσει διέτελει ὁ Ἀσκληπιός, ἅτε μυθεῖς τὰ ἐν Ἐλευσίनि μυστήρια, ἐξ οὗ καὶ μύστις ἐπωνομάζετο οὗτος (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 171 ἀρ. 13).

Δέσποινα (F. d'Épid. 42), ἢ ἐν Ἀρκαδίᾳ λατρευομένη, ὡς φαίνεται, θυγάτηρ τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος.

Μήτηρ θεῶν, Μεγάλη μήτηρ (F. d'Épid. 64, 157).

Ἥρα (F. d'Épid. 61), ἥς ὑπῆρχε καὶ βωμός, σὺν βωμῷ τοῦ Διός, ἐπὶ τοῦ Ἀραχναίου ὄρους (Παυσ. II, 25, 10).

Ζεὺς, ὅστις ἐκαλεῖτο ξένιος, κτήσιος, Κάσσιος, φίλιος, ἀποτρόπαιος (4), τροπαῖος, τέλειος (5), Σαβάζιος (6).

Ποσειδῶν καὶ Ποσειδῶν ἵππιος (7), ἀσφάλειος (8), Σαλαμίνιος (9). Ἐν σχέσει πρὸς ταύτην τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ λατρείαν τοῦ Ποσειδῶνος σημειωτέον ὅτι ἢ μεθ' Ὀμηρον ἐπικὴ ποίησις τὸν Ποσειδῶνα ἐξελάμβανεν ὡς πατέρα τοῦ Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου (ἴδε σ. 190 σημ. 1) καὶ ὅτι ἐν Τήνῳ ἐλατρεύετο οὗτος ὡς Ποσειδῶν ἱατρός (10).

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 49. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς Ἐπιδαύρου ὑπῆρχε ξόανον Ἀθηνᾶς κισσαίας, θεᾶς ἄξιον κατὰ Πausανίαν (II, 29, 1).

(2) Περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς ὡς Προνοίας ἴδε Preller-Robert; Gr. Mythologie σ. 195.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 5 (75, 156), 71-72, 89. Περὶ τῆς Παντελείας (Δήμητρος) ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1893 σ. 102 (Στ. Δραγούμης).

(4) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 99, 121, 122, 161, 119.

(5) Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894. σ. 17, ἀρ. 4. σ. 23 ἀρ. 19.

(6) Preller-Robert: Inscriptions d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 15. Περὶ τοῦ Διός Σαβαζίου ἴδε Preller-Robert: Griech. Mythologie σ. 701 σημ. 2.

(7) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 96, 106, 95.

(8) Blinkenberg: Asklepios σ. 126 ἀρ. 16.

(9) Κατ' ἐπιγραφὴν ἀνέκδοτον, τήνδε : « Ποσειδῶνι | Σαλαμεινίῳ Εὐ|τυχος Διοδώ|ρου πυροφορήσας ».

(10) ἴδε Preller-Robert: Griech. Mythologie σ. 579 σημ. 1.

Ἡφαιστος (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 24 ἀρ. 22).

Ἐρμῆς, οὐτινος στήλη τῆς τετραγώνου ἐργασίας ἦτο ἰδρυμένη ἐν τοῖς Προπυλαίοις τοῦ Ἱεροῦ (1).

Βάχχος σὺν τῇ Παντελείᾳ καὶ τῇ Περσεφόνη (2), οὐ ὑπῆρχε καὶ ναὸς ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 29, 1).

Πᾶν (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 56).

Ἄμμων (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 24 ἀρ. 21).

Ἴσις (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 17 ἀρ. 3).

Σάραπις (Ἀρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 17 ἀρ. 3).

Ἴανὸς σωτήρ (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 100).

Ἥλιος, ὅστις ἐλατρεύετο σὺν τῷ Διὶ καὶ πᾶσιν ἀειγηνέεσσιν, καὶ Ἥλιος παγγόνος (3).

Σελήνη πολυώνυμος (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 65).

Γῆ (Fouil. d'Épid. ἀρ. 261.—Blinkenberg: Asklepios σ. 123 ἀρ. 8).

Ἥδη (Blinkenberg: Inser. d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 16).

Οὐρανία (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 93).

Τύχη ἄφθιτος (Fouill. d'Épid. 83.—Blinkenberg: Inscript. d'Épid. σ. 156).

Μοῦραι (Blinkenberg: Inser. d'Épid. σ. 155, 156).

Ἴπνος (4), ὁ ἐκ τῶν θεῶν Ἐπιδότων (ἴδε σ. 138).

Διόσκουροι, οἱ καὶ θεοὶ ἐν τῷ Ἀνακείῳ (5) καλούμενοι.

Κουρήτες (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 40).

Ἀγαθὸς θεὸς (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 41, 44).

Ἀγάθη (F. d'Épid. ἀρ. 41 α), ἦτοι Ἀγαθὴ Τύχη. Ταύτης καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ θεοῦ, δαιμόνων πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λατρευομένων, ὑπῆρχε κοινὸν ἱερὸν παρὰ τὸ Μαντεῖον τοῦ Τρωφονίου ἐν Λεβαδείᾳ (Παυσ. IX, 39, 5).

Ὀμόνοια (Blinkenberg: Asklepios σ. 127 ἀρ. 18).

Ἐλεος (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 135).

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 166.

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 71, 72.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 47, 152.

(4) Blinkenberg: Fra Epidauros σ. 270 καὶ 273.

(5) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 57, 145. Περὶ τοῦ Ἀνακείου ἴδε σ. 139.

Πάντες καὶ πᾶσαι, Πάνθειον (1). Πρβ. καὶ τὰ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 47: καὶ πᾶσιν ἀειγενέεσσιν ὀλβοδόταις καὶ ἐλευθερίοις καὶ λυσιπόνοισιν.

Ἡρακλῆς καὶ Ἡρακλῆς ἀλεξίκακος ('Αρχ. Ἐφημερίς 1894 σ. 19 ἀρ. 10, 11). Προφανῶς ἐλατρεύετο ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Ἡρακλῆς ὡς θεὸς ἰατρός, δι' ὃν λόγον ἐλατρεύετο ὡσαύτως σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ ἐν Τροιζῆνι (Bull. d. corr. hellénique 1893 σ. 86). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἰατρικῆς ιδιότητος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ ράβδος περὶ ἣν ἐλίσσεται ὄφεις, ἐγένετο καὶ σύμβολον τοῦ Ἡρακλέους (Rocher's Lexicon σ. 629). Ἐν Ὑήττῳ δὲ τῆς Βοιωτίας ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο ἰάματα τῶν ἀσθενῶν (Παυσ. IX, 24, 3). Τούτοις προσθετέον ὅτι Ἀριστείδης ὁ ρήτωρ ὀνομάζει τὸν Ἡρακλῆ θεόν, ὅστις «καὶ ἐν πόνοις καὶ ἐν θυμηδίαις καὶ ἐν θεραπεύειαις σώματος καὶ πανταχοῦ καιρὸν ἔχων ἐστίν», καὶ παιᾶνα ἐποίησε κοινὸν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἡρακλεῖ ἀρχόμενον οὕτως: «ἰὴ Παιᾶν Ἡρακλες Ἀσκληπιεῖ» (Ἀριστείδης, I, σ. 59, 62, 514).

Ἐπίδαυρος ἥρωος (2), ὁ τῶν Ἐπιδαυρίων ἐπώνυμος (Παυσ. II, 26, 2).

Ἡρως κλαῖκοφόρος (3), ὁ ἐστὶ κλειδοφόρος, κλειδοῦχος. Τοιοῦτος ἥρωος ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Μεσσηνίας (τέλειον τῷ Κλαῖκοφόρῳ. Athen. Mittheilungen, XVI σ. 353).

Ἡρώϊσσαι (4). Ὁ Πausanίας ἀναφέρει ἡρώϊνην ἐν Ἐπιδαύρῳ Ὑρνηθῷ (Παυσ. II, 28, 3 κέ.). Αὕτη ἄρα καὶ ἄλλαι ἐγχώριαι ἡρώϊναι (5) θὰ ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ ἀπλῶς ὡς

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 39, 58, 63, 63 α.

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 120.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 245.

(4) Ἡ λ. ἀπαντᾷ κατὰ γεν. πληθ. Ἡρωσσᾶν ἐν βάρθρῳ ἀναθήματος. Blinkenberg: Asklepios 105.

(5) Ἐν ταύταις καταλεκτέον Ἰσως καὶ τὴν Μέλισσαν, ἧς μνημα ἀναφέρει ὁ Πausanίας πλησίον τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 28, 8).

ἠρώϊσσαι, ἄνευ δηλώσεως τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ἃ ἦσαν γνωστά τοῖς συγχρόνοις (1).

Δαμία καὶ Αὐξησία, θεαὶ τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως τῆς γῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τῶν φυτῶν, ὡς φαίνεται, αἵτινες ἀπὸ παλαιῶν χρόνων ἐλατρεύοντο ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐν Αἰγίνῃ καὶ ἐν Τροιζηνίᾳ (Ἡρόδοτος V, 82, 83. Πaus. II, 30, 4. 32, 2). Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι οἱ Ἐπιδαύριοι ταλαιπωρούμενοι ἔνεκα ἀφορίας τῆς γῆς ἠρώτησαν περὶ τοῦ πρακτείου τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν, ὅπερ παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ ἰδρῦσωσιν ἀγάλματα τῆς Δαμίας καὶ Αὐξησίας κατασκευάσαντες αὐτὰ ἐκ ξύλου ἐλαίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐν Ἀττικῇ ἐλαία ἐθεωρεῖτο ὡς ἱερωτάτη, ἥ, καθ' ἃ ἐλέγετο, ἐπειδὴ μόνον ἐν Ἀττικῇ ὑπῆρχε τότε ἐλαία, κατασκεύασαν τὰ ἀγάλματα οἱ Ἐπιδαύριοι λαβόντες ἐλαίαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει τοῦ νὰ πέμπωσι κατ' ἔτος ἀναθήματα τῇ πολιάδι Ἀθηναῖ καὶ τῷ Ἐρεχθεῖ. Ἄλλ' ὅτε μετὰ ταῦτα οἱ Αἰγινῆται ἀπεστάτησαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν Ἐπιδαύρου, κύριοι ὄντες κατὰ θάλασσαν ἀφῆρπασαν καὶ τὰ ἀγάλματα τῆς Δαμίας καὶ Αὐξησίας καὶ ἐγκαθίδρυσαν αὐτὰ ἐν Αἰγίνῃ, ὅπερ παρέσχεν ἀφορμὴν τοῖς Ἐπιδαυρίοις νὰ μὴ πέμπωσι πλέον εἰς Ἀθήνας τὰ ὑπεσχημένα ἀναθήματα, ἀφ' οὗ οὐχὶ αὐτοὶ ἀλλ' οἱ ἐν Αἰγίνῃ κατεῖχον τὰ ἀγάλματα. Δυστροπούντων δὲ τῶν Αἰγινητῶν πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ἀγαλμάτων, ἐξέπλευσαν οἱ Ἀθηναῖοι κατ' αὐτῶν καὶ ἐν μάχῃ πρὸς αὐτοὺς ὑπέστησαν πανωλεθρίαν, μόνον ἐνὸς περισωθέντος καὶ ἀναγγείλαντος ἐν Ἀθήναις τὴν συμφορὰν φονευθέντος ὁμως καὶ τούτου ὑπὸ τῶν ἀθηναίων γυναικῶν, ὧν οἱ σύζυγοι ἔπεσαν ἐν τῇ μάχῃ. Καὶ ταῦτα μὲν παραδίδει ὁ Ἡρόδοτος, ἱκανὰ πρὸς βεβαίωσιν τοῦ ὅτι ἀπὸ λίαν μεμακρυσμένων χρόνων ἐλατρεύοντο ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Αἰγίνῃ ἡ Δαμία καὶ Αὐξησία, ὅπερ ἐξ ἄλλου βεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἀγάλματα τούτων ἦσαν ἐκ ξύλου, ἦσαν δηλ. ξόανα. Κατὰ δὲ τὴν ἐν Τροιζηνίᾳ παράδοσιν αὐταὶ ἦσαν παρθένοι ἐκ Κρήτης ἐλθοῦσαι εἰς Τροιζῆνα καὶ φονευθεῖσαι

(1) Περὶ τῆς πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λατρείας ἠρώων ἀορίστως, ἄνευ δηλώσεως τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ἴδε Deneken ἐν Rocher's Lexicon I σ. 2510 κ.έ.

διὰ λίθων ἐν τινι στάσει τοῦ ὄχλου, τιμώμεναι δὲ ἐπὶ τούτῳ ἐν Τροιζῆνι δι' ἑορτῆς, ἣτις ἐκαλεῖτο λιθοβόλια (Παυσ. II, 32, 2). Ἐλατρεύοντο δὲ καθ' Ἡρόδοτον αἱ θεαὶ αὐταὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ δι' ἀρρήτων ἱεροουργιῶν, διὰ θυσιῶν καὶ διὰ γυναικείων χορῶν ἀπαγγελόντων σκώμματα ἀπευθυνόμενα κατὰ τῶν ἐπιχωρίων γυναικῶν, ἅπερ ἀναμιμνήσκουσιν ἡμᾶς τοὺς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν ἑλευσινίων μυστηρίων γεφυρισμούς. Κατὰ δὲ τὸν Παυσανίαν, ὅστις εἶδε τὰ ἐκ ξύλου ἀγάλματα ἐν Αἰγίνῃ καὶ αὐτὸς ἐθυσίασε ταῖς θεαῖς, αἱ θυσαῖαι ἐτελοῦντο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν καὶ αἱ ἐν Ἐλευσίνι. Ἐκ τούτων ἐξάγεται ὅτι, ἂν μὴ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος θεαὶ ἦσαν παλαιαὶ ἐγχώριοι ἐν Ἐπιδαύρῳ μορφῇ τῆς Δήμητρος καὶ Περσεφόνης, ὡς ὑπὸ πολλῶν ὑπεστηρίχθη, ἡ λατρεία αὐτῶν τοῦλάχιστον ἐν σχέσει τινὶ διετέλει καὶ ὁμοιότητα εἶχε πρὸς τὴν τῶν Ἐλευσινίων θεῶν.

Ἐν ἀναθηματικαῖς ἐπιγραφαῖς εὐρεθείσαις ἐν τῷ Ἱερῷ τὸ ὄνομα τῆς Δαμίας ἀπαντᾷ μεταπεποιημένον εἰς Μνίαν (1). Ἐξ ἄλλης δὲ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῆς (2) προκύπτει ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος θεαὶ ἐκαλοῦντο, ὡς φαίνεται, ἢ ἐτάσσοντο ἐν κατηγορίᾳ θεῶν, οἵτινες ἐκαλοῦντο Ἀζόσιοι θεοὶ (ἢ θεαί). Ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου ἦτο καὶ ἱερεὺς διὰ βίου τῶν Ἀζοσίων θεῶν, ὅπερ δεικνύει τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ σπουδαιότητα τῆς λατρείας τῆς Δαμίας καὶ Αὐξήσιας, ἀφ' οὗ πάντων τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευομένων θεῶν καὶ δαιμόνων μόνον τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπῆρχεν ἱερεὺς καὶ οὐδενὸς ἄλλου, πλὴν τῶν Ἀζοσίων θεῶν.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἐλατρεύετο πρὸς τούτοις ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ **Σεβαστὸς**

(1) Ταύτας τὰς ἐπιγραφὰς ἐδημοσίευσεν ὁ Blinkenberg: *Inscriptions d'Épidaure* σ. 166 ἀρ. 18 καὶ 19. Πρβ. Danielsson (*Eranos, Acta philologica Suetana*, 1896, σ. 77).

(2) Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε ἢ ἐν *Le Bas-Foucart*: II 146^b καὶ ἐν *Fouilles d'Épid.* ἀρ. 51, ἧς ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις ἔχει οὕτως: Ὁ ἱερεὺς τοῦ| Μαλεάτα Ἀπόλλωνος καὶ θεῶν| Ἀζοσίων διὰ βίου|, Αὐξήσιᾶ, Ποσειδῶνιος, ἔτους| ΡΠΔ'.

Καῖσαρ, ὅστις εἶχεν ἴδιον ἱερέα (F. d'Épid. 189). Ἐλατρεύετο δὲ καὶ ἡ περιβόητος **Δρούσιλλα** (F. d'Épid. 221), ἣν ἀποθανοῦσαν κατέλεξεν ἐν τοῖς θεοῖς ὁ ἀδελφὸς καὶ ἐραστῆς αὐτῆς Καλιγόλας διατάξας νὰ λατρεύηται καθ' ἅπαν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ὑπὸ τὸ ὄνομα «Πανθέα». Ταύτης ὑπῆρχεν ἱερεία ἐν τῷ Ἱερῷ, παρθένος ἐξ Ἐπιδαύρου.

3.

Ἱερά ζῶα.

Πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν σχέσει διετέλουν ὁ ὄφις, τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ κύων, ἡ χὴν καὶ πρὸς τούτοις ἡ αἰξ καὶ ὁ ἀλέκτωρ· ἐπίσης ἱερά τῷ Ἀσκληπιῷ ἦτο ἡ τρυγών.

Ἐν Ἐπιδαυρίᾳ ὑπῆρχον ἱεροὶ τῷ Ἀσκληπιῷ **ὄφεις**, οὓς μόνῃ ἡ χώρα αὕτη ἔτρεφεν, ὑπόξανθοι τὸ χρῶμα καὶ ἡμεροὶ τοῖς ἀνθρώποις (Παυσ. II, 28, 1). Τούτους τοὺς ὄφεις ἐνοεῖ ὁ Αἰλιανὸς περιγράφων εἶδος ὄφews, ὅστις καλεῖται παρείας, διὰ τῶν ἐξῆς: «παρείας . . . πυρρὸς τὴν χροάν, εὐωπὸς τὸ ὄμμα, » πλατὺς τὸ στόμα, δακεῖν οὐ σφαλερός, ἀλλὰ πρᾶος· ἐνθεν τοι » καὶ τῶν θεῶν φιλανθρωποτάτῳ ἱερὸν ἀνῆκαν αὐτόν, καὶ ἐπέ- » φήμισαν Ἀσκληπιοῦ θεράποντα εἶναι οἱ πρῶτοι ταῦτα ἀνι- » χνεύσαντες» (Αἰλ. Περὶ ζώων VIII, 12).

Τοιοῦτοι ὄφεις διετηροῦντο πού τοῦ Ἱεροῦ (1) καὶ ἐξεπέμποντο

(1) Ὅφεις διετηροῦντο καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖῳ τῷ ἐν Τιτάνῃ, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἦσαν ἡμεροὶ (Παυσ. II, 11, 8). Ἄλλο δὲ εἶδος μεγάλων ὄφρων κομισθέντων ἐξ Αἰθιοπίας συνετηρεῖτο ἐν τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀσκληπιεῖῳ (Αἰλ. Περὶ ζώων XVI, 39). Ἐν παντὶ δ', ὡς φαίνεται, Ἀσκληπιεῖῳ ὑπῆρχεν εἷς ἢ πλείοτεροι ὄφεις (Ἡρώνας IV, 88. Plinius N. H. XXIX, 72).

Ποῦ δὲ διετηροῦντο οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ὄφεις, δὲν γνωρίζομεν (πρὸ σ. 70 σημ. 1). Ἄλλ' ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων (F. d'Épid. 1 στ. 112 κ.έ.), καθ' ἣν ἀνὴρ τις ἔχων ἔλκος ἐν τῷ δακτύλῳ ἰάθη ὑπὸ ὄφews ἐξελθόντος ἐκ τοῦ Ἀβάτου, δύνάταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἴσως ἐν τῷ Ἀβάτῳ οὗτοι διετῶντο.

ἐκεῖθεν εἰς τὰ πανταχοῦ Ἀσκληπιεῖα ὅσα εἶλκον τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ὅσα ἐν γένει ἀνεγνώριζον τοῦτο ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Τοιοῦτον ὄφιν ἐκόμιζον οἱ Ἐπιδαύριοι εἰς τὸ ἐν Κῶ Ἀσκληπιεῖον, ὅστις φυγὼν ἐκ τοῦ πλοίου παρὰ τὴν ἀνατολικὴν Λακωνίαν καὶ ἐξεληθὼν εἰς τὴν ξηρὰν ἐγένετο ἀφορμὴ ὅπως οὗτοι κτίσωσιν ἐκεῖ τὴν Ἐπιδαυρον Λιμηρὰν (Παυσ. III, 23, 6). Ἡ ἀποστολὴ δὲ ὄφρων ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἐνίοτε καὶ μέσον δι' οὗ διεδίδετο ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἰδρύνοντο Ἀσκληπιεῖα. Αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἰδρυσαν τὸ ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ Τιβέρεως Ἀσκληπιεῖον κομίσαντες εἰς Ῥώμην ὄφιν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου (ἴδε σ. 13). Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον διεδόθη ἡ λατρεία τοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς Σικυωνίαν, διότι κατὰ τὴν παράδοσιν (Παυσ. II, 10, 3) τὸν ἐν Σικυῶνι λατρευόμενον Ἀσκληπιὸν γυνὴ Σικυωνία ἐκόμισεν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου ὑπὸ μορφήν ὄφρος ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ δύο ἡμιόνων (2).

Τοιαύτης οὔσης τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν ὄφιν, εὐνόητον εἶνε ὅτι οὗτος ὡς σύμβολον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ὁποῦ πολλάκις οὗτος ἐνεφανίζετο (3), ὡς ἐκπροσωπῶν τὴν θεῖαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐλάμβανεν ἐνίοτε ἐνεργὸν μέρος ἐν ταῖς γινομέναις ἐν τῷ Ἱερῷ θεραπειαῖς τῶν ἀσθενῶν. Ἄνδρα ἔχοντα ἔλκος ἐν τῷ δακτύλῳ ἐθεράπευσεν ἐν καιρῷ ἡμέρας ὄφιν διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ (F. d'Épid. ἀρ. 1 σ. 113). Γυνὴ δὲ στεῖρα εἶδεν ὄνειρον, ὅτι ὄφιν ἤλθεν ἐπὶ τῆς κοιλίας της,

(1) Ἡ ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου ἀποστολὴ ὄφρων εἶχεν ἀκριβῶς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὃν ἔχει σήμερον ἡ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀποστολὴ τοῦ ἁγίου μύρου εἰς τὰς αὐτοκεφάλους καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπ' αὐτοῦ χριστιανικὰς ἐκκλησίας, αἵτινες ὁμως ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸ ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

(2) Καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις ἐξ Ἐπιδαύρου λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 185 σημ. 1) εἰσῆλθη ἴσως διὰ τῆς ἐκ τοῦ Ἱεροῦ μεταφορᾶς ἢ ἀποστολῆς ὄφρος, καθ' ἣν προτείνει ὁ Körte (Athen. Mittheilungen 1896 σ. 314 κ.έ.) συμπληρωσιν τῆς ἐν C.I.A. II, 1649, ἐπιγραφῆς.

(3) Σημειωτέον ὅτι μορφήν ὄφρος προσέλαβεν ὁ Ἀσκληπιὸς συγγενόμενος τῇ μητρὶ τοῦ Ἀράτου κατὰ τὴν ἐν Σικυωνίᾳ παράδοσιν, καθ' ἣν τούτου τοῦ λόγου ἕνεκα ὁ Ἄρατος ἐξελαμβάνετο ὡς υἱὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Παυσ. II, 10, 2. IV, 14, 8).

καὶ οὕτω γενομένη ἔγκυος ἐγέννησε πέντε παῖδας. Ἄλλη δὲ στεῖρα γυνὴ εἶδεν ὄνειρον ὅτι προσελθὼν εἰς αὐτὴν ὁ θεὸς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ μέγαν ὄφιν, ὅστις ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς· οὕτω δὲ γενομένη αὕτη ἔγκυος ἐγέννησε δύο παῖδας (F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 118 καὶ 130).

Ἐπίσης ὁ κύων ἦτο ἱερὸν τῷ Ἀσκληπιῷ ζῶον. Κατὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ παράδοσιν (ἴδε σ. 10) τὸν Ἀσκληπιὸν γεννηθέντα ὑπὸ τῆς μητρὸς του Κορωνίδος καὶ ἐκτεθέντα ἐπὶ τοῦ Τιθίου ὄρους ἐφύλασσαν ὁ κύων τοῦ ποιμένος Ἀρεσθάνου. Κύνες, ἱεροὶ καλούμενοι ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἱαμάτων, διητῶντο ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου καί, ὡσπερ οἱ ὄφεις, ἐλάμβανον καὶ οὗτοι ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Παῖς τυφλὸς θεραπευόμενος ὑπὸ κυνὸς τῶν κατὰ τὸ Ἱερὸν ἐγένετο ὑγιής· ἱερὸς δὲ κύων ἐθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης του ἕτερον παῖδα ἔχοντα ἀπόστημα ἐν τῷ τραχήλῳ (F. d'Épid. ἀρ. 1 στ. 124. 2 στ. 36). Σημειωτέον δὲ ὅτι κύνες διητῶντο τὸ πάλαι καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ τῶν Ἀθηνῶν (1), ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ (2) καὶ ἐν τῷ ἐν Λεβήνῃ τῆς Κρήτης (3). Καὶ ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ Ἀσκληπιεῖ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἱεροὶ κύνες (4).

(1) Τοῦτο δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς παρὰ Πλουτάρχῳ (Πότερα τῶν ζῶων φρονιμώτερα, XIII, 11) καὶ παρ' Αἰλιανῷ (Περὶ ζῶων, VII, 13) ἀφηγήσεως περὶ ἐκείνου τοῦ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ κυνός, ὅστις ἐν καιρῷ νυκτός εἰσελθὼντα ἐν τῷ ναῷ λωποδύτην καὶ ἀφαιρέσαντα τὰ πολυτιμώτατα τῶν ἀναθημάτων κατεδίωκεν ἐπιμόνως καὶ παρεφύλαττε συνεχῶς μέχρις οὗ συνετέλεσεν οὕτως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων σύλληψιν αὐτοῦ.

(2) Festus. ep. 110: «Canes adhibentur ejus (Aesculapii) templo, quod is uberibus canis sit nutritus». Πρὸς Lactantius: De falsa Religione I, 10: «Ait incertis parentibus natum, expositum et a venatoribus inventum».

(3) Ἴδε Th. Baunack ἐν Philologus 1890 σ. 596.

(4) Τοῦτο δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς ἐν σ. 82 σημ. 1 ἐπιγραφῆς, τῆς καὶ ἐν C. I. A. II³ ἀρ. 1651. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην προσεφέροντο ὡς προθύματα ἐκάστῳ τῶν ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ τῷ Πειραιεῖ λατρευομένων θεῶν, τῷ Μαλεάτῃ, τῷ Ἀπόλλωνι κτλ., ἀνά τρία πόπανα (πλακούντια), ἀνά τρία δὲ πόπανα προσεφέροντο πρὸς τούτοις τοῖς κυσὶ καὶ τοῖς κυνηγέταις. Ἄλλ' ἐκ τούτων δὲν εἶνε ἴσως ἀνάγκη νὰ δεχθῇ τις ὅτι καὶ τούτοις, ὡς θεοῖς ἢ δαίμοσι, προσεφέροντο τὰ πόπανα ταῦτα, ὅτι δηλ. καὶ κύνες καὶ κυνηγέται ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ, ὡς δέχεται ὁ Wilamowitz (Isyllos σ. 100),

Διητῶντο δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ **χῆνες**, αἰτι-
νες ὡσαύτως ἐλάμβανον μέρος ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Κατὰ
τὰ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 2, στ. 133 κέ., ἐπιγραφῇ χῆν ἔδηξε τοὺς πό-

διότι τοιαύτη λατρεία, ἰδίως λατρεία κυνῶν, παράδοξος καὶ δυσεξηγήτος εἶνε. Τὸ
πρᾶγμα δύναται ἴσως νὰ ἐρμηνευθῇ κατ' ἄλλον τρόπον, ὡς ἐξῆς:

Κατὰ τὰ παρὰ Ἡρώδῃ (IV στ. 88 κ. ἐ.), θυσιαζομένου ἀλέκτορος τῷ
Ἀσκληπιῷ, προσέφερε πρὸς τούτοις ἡ θύουσα γυνὴ πέλανον (πλακούντιον
χρησιμεῦον πρὸς θυσίαν) τῷ δράκοντι πρὸς βρώσιν, ἐν τῇ τρώγλῃ αὐτοῦ. Καί
ὡς πρὸς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δυνάμεθα ἄρα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι δὲν ἐλα-
τρεύοντο ἐν τῷ Ἀσκληπιεῷ τοῦ Πειραιῶς οἱ κύνες, ἀλλὰ διητῶντο ἐν αὐτῷ ὡς
ἱεροὶ κύνες· οἱ κυνηγῆται δὲ ἦσαν οἱ τῶν κυνῶν ἐπιμελούμενοι καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ
τοῦ ἱεροῦ διατελοῦντες. Κατὰ ταῦτα, τοῖς μὲν θεοῖς καὶ δαίμοσι προσεφέροντο τὰ
πόπανα ἐπὶ τῶν βωμῶν, τοῖς δὲ ἱεροῖς κυσὶ προσεφέροντο πρὸς βρώσιν· οὕτω
προσεφέροντο ταῦτα καὶ τοῖς κυνηγῆταις, καθ' ὃν τρόπον μέρη τῶν θυμάτων ἐδί-
δοντο ἐν γένει τοῖς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παντός ἱεροῦ διατελοῦσιν.

Ἡ σχέσις δὲ τοῦ Ἀσκληπιῦ πρὸς τὸν κύνα ἦτο καὶ πρὸ τῆς εὐρέσεως τῶν
ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων γνωστὴ ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐν Ἐπιδαύρῳ
παραδόσεως, ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους ἀπεικονίσεως τοῦ κυνὸς ὑπὸ τὸν
θρόνον τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιῦ (ἴδε σ. 43), ἐκ τῆς
ἀπεικονίσεως πρὸς τούτοις κυνὸς ἐπὶ νομισμάτων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Μαγνησίας,
καὶ ἐξ ὧν παραδίδουσιν ὁ Festus καὶ ὁ Lactantius (ἴδε σ. 200 σημ. 2).
Ἐκ τούτων ὀρμώμενος ὁ Panofka (Asklepios und die Asklepiaden,
1846) ἐταύτισε τὸν κύνα πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, ὃν ἐξέλαβεν οὕτως ὡς ζωόμορ-
φον τὸ πάλαι, ὡς Ἀσκληπιόν-κύνα. Ἄλλοι δὲ ὀρμώμενοι ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ
Ἀσκληπιῦ πρὸς τὸν ὄφιν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸν παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις θεὸν ὄφιν
Kneph καὶ τὸν χαλκοῦν ὄφιν, ὃν ὁ Μωϋσῆς ὕψωσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐταύτισαν τὸν
Ἀσκληπιόν πρὸς τὸν ὄφιν, ἐξέλαβον δηλ. αὐτὸν ὡς ἔχοντα τὸ πάλαι μορφήν
ὄφεως.

Εἰς ταύτας τὰς θεωρίας ἐπανέρχονται νῦν ἄλλοι τε τῶν ἀρχαιολογούντων καὶ
ὁ S. Reinach (Révue archéologique 1884, II, σ. 129, καὶ 1895 σ. 93.
Πρὸς καὶ Clermont Ganneau ἐν Révue critique 1884 σ. 572) καὶ ἰδίως ὁ
Sam. Wide (Lakonische Kulte, 1893, σ. 190) ὀρμώμενοι ἐκ τῶν ἐν τῇ
ὑπ' ἀρ. 1 στ. 22 κέ., ἐπιγραφῇ τῶν ἱαμάτων: α' Ἀνὴρ τοὺς τὰς χηρὰς δακτύλους
ἀκρατεῖς ἔχων - - - ἐγκαθεύδων δὲ ὄψιν εἶδε· ἐδόκει ὑπὸ τῷ ναῶι ἀστραγάλι-
ζοντος αὐτοῦ καὶ μέλλοντος βάλλειν τῷ ἀστραγάλῳ ἐπιφανέντα τὸν θεὸν ἐθα-
λέσθαι ἐπὶ τὰν χῆραν κτλ. Ἐνεκα τῆς χρήσεως τοῦ ρήματος ἐθαλέσθαι φρο-
νοῦσιν οὗτοι ὅτι βάσιμος εἶνε ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι οἱ τότε ἄνθρωποι τὸν θεὸν (τὸν
Ἀσκληπιόν) ἐφαντάζοντο ἀληθῶς ὑπὸ μορφήν ὄφεως ἢ κυνός. Κατὰ τοῦ ἰσχυ-
ρισμοῦ τούτου διαμαρτύρεται ὁ Thraemer (Pauly: Real Encycl. σ. 1682),
δὲν ἀναφέρει ὁμως, πρὸς ἀπόχρυσιν αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ ἱάματι ὁ θεὸς
παρίσταται ὀμιλῶν (ἄτοπον δὲ εἶνε νὰ δεχθῆ τις ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐφαντάζοντο
ὄφιν ἢ κύνα ὀμιλοῦντα), οὐδὲ προβάλλει μαρτύρια ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἐπι-

δας τινός πάσχοντος ποδάγραν καὶ οὕτως, ἐκρέυσαντος αἵματος, ἐθεράπευσεν αὐτόν. Φαίνεται δὲ ἐκ τούτου ὅτι καὶ ἡ χῆν εἶχε σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ· τοιαύτη τις δὲ σχέσις ἐγένετο ἴσως ἀφορμὴ ὥστε ὁ περιβόητος ἐκεῖνος παρὰ τοῖς Παφλαγόσι ἀπατεῶν καὶ γόγης Ἀλέξανδρος ὁ Ἀβωνοτειχίτης ἐξ ὧν χηνός ἐξήγαγε τὸν νεογεννηθέντα Ἀσκληπιόν-ῶφιν (1). Σημειωτέον δὲ ὅτι ὡν χηνός παρήγγειλεν ὁ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιὸς Ἀριστείδῃ τῷ ρήτορι ὡς θεραπευτικὸν μέσον, ἐν δὲ τῷ ἐν

γραφῶν τῶν ἰαμάτων, δι' ὧν ἀριδῆλως γίνεται γνωστὸν ὅτι οἱ τότε ἄνθρωποι οὐχὶ ζωόμορφον, ἀλλ' ἀνθρωπόμορφον ἐφαντάζοντο τὸν Ἀσκληπιόν.

Κατὰ τὰ ἐν στ. 113 κέ. τῆς αὐτῆς ὑπ' ἀρ. 1 ἐπιγραφῆς, ἄνδρα ἔχοντα ἔλκος ἐν τῷ δακτύλῳ ὄφιν ἐξελθὼν ἐκ τοῦ Ἀδάτου ἐθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ ἀσθενής, ὅστις εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ ὕπνου, ἐν ᾧ ἐθεράπευεν αὐτὸν ὁ ὄφιν, εἶδεν ὄνειρον ὅτι νεανίσκος εὐπρεπῆς τὰν μορφήν (οὐχὶ ὄφιν) ἐπέθηκε φάρμακον ἐπὶ τοῦ πάσχοντος δακτύλου αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὰ ἐν στ. 26 τῆς ὑπ' ἀρ. 2 ἐπιγραφῆς, Σωστράταν Φεραίαν ἐθεράπευσεν ἀνὴρ εὐπρεπῆς τὰν ὄψιν (ὁ Ἀσκληπιός, πρβ. στ. 34). Καὶ ἐν πᾶσι δὲ τοῖς λοιποῖς ἰάμασιν ἐν οἷς ἐμφανίζεται ὁ Ἀσκληπιός, δῆλον εἶνε ὅτι ὑπὸ μορφήν ἀνθρώπου ἐνεφανίζετο οὗτος, διότι καὶ ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ φάρμακα διὰ τὸν δακτύλων αὐτοῦ ἐπιθέτει αὐτοῖς καὶ εἰς ἐγχειρίσεις προβαίνει.

Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶνε ὅτι ὁ Ἀσκληπιός, ἐμφανιζόμενος τὸ μὲν ὡς νεανίας, τὸ δὲ ὡς ἀνὴρ, ἐνεφανίζετο, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τὰς δύο μορφάς ὑφ' ἃς εἰκονίζετο ἐν τῇ τέχνῃ, ὡς ἀγένειος δηλ. καὶ ὡς πωγωνοφόρος. Ἀλλ' εἶνε τὰ μνημονευθέντα ἰάματα ὑστερώτερα τῆς ὑπὸ τῆς τέχνης παραστάσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπὸ τὰς δύο αὐτάς μορφάς, ἢ ἀρχαιότερα; ὃ ἔστιν, ἡ τέχνη ἐγένετο ἀφορμὴ πρὸς τοιαύτην περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀντίληψιν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἢ, τοῦναντίον, ὠρμήθη αὕτη ἐν τῇ παραστάσει τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκ τοιαύτης περὶ τοῦ θεοῦ ἀντιλήψεως τῶν πάλαι ἀνθρώπων; Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται μοι μᾶλλον πιθανόν, διότι οἱ τεχνῖται κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα δὲν διέπλασσον αὐτοὶ τοὺς τύπους τῶν θεῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς σμίλης των παρίστων τοὺς θεοὺς συμφῶνως πρὸς τὴν περὶ αὐτῶν ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων, παρίστων δηλ. αὐτοὺς ὑπὸ τὰς μορφάς, ἃς εἶχεν ἡδη διαπλάσσει διὰ τῆς φαντασίας του ὁ λαός.

(1) Λουκιανὸς (Ἀλέξανδρος ἢ ψευδομάντις, 13): «λαθὼν αὐτό (τὸ ὦν) » ἐς τὰς χεῖρας ἔχειν ἔφασκεν ἡδὴ τὸν Ἀσκληπιόν, οἱ δὲ ἀτενὲς ἀπέβλεπον ὅ,τι » καὶ γίνοντο, πολὺ πρότερον θαυμάσαντες τὸ ὦν ἐν τῷ ὕδατι εὐρημένον. ἐπεὶ » δὲ καὶ κατάξας αὐτὸ ἐς κοίλην τὴν χεῖρα ὑπεδέξατο τὸ τοῦ ἔρπετοῦ ἐκείνου ἔμ- » βρυον καὶ οἱ παρόντες εἶδον κινούμενον καὶ περὶ τοῖς δακτύλοις εἰλούμενον ἀνέ- » κραγον εὐθὺς καὶ ἠσπάζοντο τὸν θεόν. . . ὁ δὲ δρομαῖος αὐτῆς ἐπὶ τὴν οἰκίαν » ἔτετο φέρων ἅμα καὶ τὸν ἀρτιγέννητον Ἀσκληπιόν δις τεχθέντα, ὅτε ἄλλοι » ἅπαξ τίκτονται ἄνθρωποι, οὐκ ἐκ Κορωνίδος μὰ Δι' οὐδὲ γε κορώνης, ἀλλ' ἐκ » χηνός γεγεννημένον ».

Σμύρνη ἱερῶ τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Σεράπιδος, ἐν ᾧ ἰάματα ἐτελοῦντο, διητῶντο ἱεραὶ χῆνες (Ἀριστείδης, I, 409 καὶ 501).

Ὅτι δὲ καὶ ἡ αἰῖξ ἦτο ἱερὰ τῶ Ἀσκληπιῶ, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παραδόσεως, καθ' ἣν τὸν Ἀσκληπιὸν ἐκτεθειμένον ἐπὶ τοῦ Τιτθίου ὄρους ἐγαλοῦχει τις τῶν ἐκ τοῦ ποιμνίου τοῦ Ἀρεσθάνου αἰγῶν (ἴδ. σ. 10 σημ. 2 καὶ 3). Διὰ τοῦτον δ' ἴσως τὸν λόγον ἀπηγορεύετο ἐν τῶ Ἱερῶ ἡ θυσία αἰγῶν (πρβ. σ. 207).

Καὶ ἡ **τρυγῶν** δὲ ἦτο ἱερὰ τῶ Ἀσκληπιῶ ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ μυθολογουμένων περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὃν γεννηθέντα καὶ ἐκτεθέντα ὑπὸ τῆς μητρός του ἔτρεφε τρυγῶν, ἧς καὶ μνημα ὑπῆρχεν ἐν Θελπούσῃ (Παυσ. VIII, 25, 11).

Ὁ δὲ **ἀλέκτωρ**, ὅστις ἰδίως ἐθυσιάζετο τῶ Ἀσκληπιῶ (πρβ. σ. 207), ἐσχετιζέτο πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τούτου. Κατὰ Αἰλιανόν (Περὶ ζώων, IV, 29), ὁ ἀλέκτωρ ἦτο ἀγαθοποιόν τι εἰς τὰς τικτούσας γυναῖκας, διότι ἐξελαμβάνετο ὡς καθιστῶν ἀνώδυνον τὸν τοκετὸν αὐτῶν. Κατὰ δὲ Πλούταρχον (β. Πύρρου, III, 8), ὁ Πύρρος ἐθεράπευε τοὺς σπληνιῶντας διὰ τῆς θυσίας λευκοῦ ἀλέκτορος. Ὁ ἐν Ρώμῃ δὲ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε τυφλὸν τινα δι' αἵματος λευκοῦ ἀλέκτορος ἀναμειγμένου μετὰ μέλιτος. Ἐν γένει δὲ ὁ ἀλέκτωρ ἔνεκα τῆς πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν σχέσεως αὐτοῦ ἐξελαμβάνετο ὡς ἀλεξικακόν τι, ὡς τι ἀποτρεπτικὸν τῶν νόσων καὶ σύμβολον τῆς ὑγείας (1). Κατὰ τὰ Ὀνειροκριτικὰ τοῦ Ἀρτεμιδώρου (V, 9), ἀνθρώπος τις νύχθη τῶ Ἀσκληπιῶ νὰ θυσιάσῃ αὐτῶ ἀλέκτορα, ἵνα διέλθῃ δι' ὄλου τοῦ ἔτους ὑγίης. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ ζώων XVII, 46) ἀναφέρει ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἥθης, ἐν ᾧ διητῶντο ἱεροὶ ἀλέκτορες καὶ ἀλεκτορίδες. Τὸν λόγον τούτου φρονῶ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν ἡ σχέσηις τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, περὶ ἧς ἐν σ. 195 εἴπομεν τὰ εἰκότα (2).

Τοῖς εἰρημένοις προσθετέον ὅτι ἐν τῶ ἐν Ἀθήναις Ἀσκλη-

(1) Αὐτὸ τοῦτο συμβολίζει καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὁ ἀλέκτωρ, ὡς δηλοῖ τὸ ἔθιμον καθ' ὃ, τιθεμένου τοῦ θεμελίου λίθου κατασκευαζομένης οἰκίας, σφάζεται ἀλέκτωρ.

(2) Τὴν σχέσιν τοῦ ἀλέκτορος πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξηγεῖ ὁ

πιείφ ὑπῆρχον ἱεροὶ **στρουθοὶ** (Αἰλ. Π. Ἰστ. V, 17). Οὗτοι δὲ οἱ στρουθοὶ δὲν εἶνε ὄρνιθες, ὡς φρονεῖ ὁ Thraemer (Rocher's Lexicon I, 630), ἀλλὰ μικρὰ πτηνὰ, οἱ σήμερον σπυργίται καλούμενοι, οἵτινες συνειθίζουσιν ἐνίοτε νὰ κατασκευάζωσι τὴν φωλεάν των ἐπὶ τῆς στέγης ὑψηλῶν οἰκιῶν· ἦσαν ἄρα πτηνὰ ἔχοντα φωλεάν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ Ἀσκληπιείου.

Τὸν λόγον τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν ὄφιν καὶ τὸν κῦνα, ἐξ ἧς ὀρμηθέντες τινὲς τῶν ἀρχαιολογούντων ἐπὶ τοσοῦτον προέβησαν, ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν σ. 204, ὥστε ὑπεστήριξαν ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο ὑπὸ μορφὴν ὄφεως καὶ ὑπὸ μορφὴν κυνός, δὲν παρέχουσιν ἡμῖν αἱ περὶ τούτου παραδόσεις, οἷον ἡ μνημονευθεῖσα ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παράδοσις περὶ τοῦ κυνός καὶ ἡ παρὰ τῷ Ὑγίῳ (ἴδε σ. 8 σημ. 2) περὶ τοῦ ὄφεως, διότι αἱ παραδόσεις αὗται παρήχθησαν ἀκριβῶς ἐκ τῆς τάσεως τῶν ἀρχαίων τοῦ νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἀνεξήγητον ἄλλως δι' αὐτοὺς σχέσιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὰ ζῶα ταῦτα.

Ὁ Αἰλιανὸς ἀναφέρει ὅτι οἱ κύνες καὶ οἱ ὄφεις (καὶ οἱ βόες, ὡς καὶ αἶγες) προαισθάνονται ἐπικείμενον λοιμὸν καὶ σεισμόν καὶ προβλέπουσι τὸ ὑγιεινὸν τῶν ἀέρων καὶ τὴν εὐφορίαν τῶν καρπῶν (Περὶ ζώων VI, 16), ὅτι οἱ ὄφεις διακρίνουσι τοὺς ἐγγωρίους ἀνθρώπους, ὧν φεῖδονται, ἀπὸ τῶν ξένων, οὓς προσβάλλουσι (XI, 29), ὅτι οἱ κύνες γνωρίζουσι βότανα δι' ὧν θεραπεύουσιν ἑαυτοὺς πάσχοντας (VIII, 8) καὶ δύνανται νὰ διακρίνωσι τοὺς Ἑλληνας, οὓς περισαίνουσιν, ἀπὸ τῶν βαρβάρων, οὓς ὑλακτοῦσιν (XI, 5). Ἐκ τούτων εἶνε δυνατὸν νὰ εἰκάσῃ τις ὅτι ὁ κύων καὶ ὁ ὄφις ὡς ζῶα οἰκουρά, προγνωστικὰ καὶ ἐν μέρει ἱαματικά, ἔσχον ἐκ παλαιτάτων χρόνων θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἡ αἰξ ἦτο ζῶον προγνωστικόν, ὡς ἔδη-

Heuzey (Comptes rendus de l'Académie des Inscr. et belles lettres, 1890 σ. 120) διὰ τῆς ἐκ τῆς Περσίας διαδοθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ δεισιδαίμονος περὶ αὐτοῦ δοξασίας ὡς τοῦ πτηνοῦ, ὅπερ διὰ τοῦ πρῶνου αὐτοῦ ἄσματος ἀποδιώκει τὰ πονηρὰ πνεύματα.

λώσαμεν ἄνωτέρω. Ἡ τρυγῶν δὲ ἦτο πτηνὸν προφυλασσόμενον ἀπὸ τῶν βασκανιῶν καὶ μαγγανιῶν (Περὶ ζώων, I, 35). Τὰς χῆνας δὲ ὁ αὐτὸς Αἰλιανὸς (XII, 33) ἐκλαμβάνει ὡς χρησίμους πρὸς οἰκιακὴν φύλαξιν, χρησιμωτέρας τῶν κυνῶν, μνημονεύων πρὸς πίστωσιν τούτου τῶν ἐν τῷ Καπιτωλίῳ χηνῶν, αἵτινες, ὅτε οἱ Γαλάται ἐπροσπάθουν ἐν καιρῷ νυκτὸς νὰ εἰσελάσωσιν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ λόφου, ἐξύπνισαν διὰ τῶν κρωγμῶν τῶν τὸν Μάλλιον, ἐν ᾧ οἱ κύνες ὀρμήσαντες εἰς τὰς τροφάς, ἅς ἔρριψαν αὐτοῖς οἱ Γαλάται, ἐσιώπων. Καὶ ὁ ἀλέκτωρ δὲ καὶ ἡ ἀλεκτορίς, κατὰ τὸν Αἰλιανόν (VII, 7), ἔχουσι προγνωστικὴν δύναμιν, διότι προβλέπουσι καὶ προαγγέλλουσι τὰς πνοὰς ἀνέμων, τὸν χειμῶνα καὶ τὴν εὐδίαν.

4.

Ἀναθήματα.

Ἀπὸ παλαιτάτων χρόνων οἱ ἄνθρωποι θέλοντες νὰ καταστήσωσιν ἑαυτοῖς εὐμενεῖς τοὺς θεοὺς, ἢ νὰ ἀποδώσωσιν αὐτοῖς εὐχαριστήρια, προσέφερον αὐτοῖς ὡς δῶρα παντοῖα πράγματα, ἀναθήματα, ἃ ἐκαλοῦντο ἐν γένει ἀγάλματα, διότι ἐπὶ τῇ προσκτῆσει τούτων ἠγάλλοντο οἱ θεοί. Κατὰ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου ἡ Ἐκάτη ὑπέσχετο τῇ Ἀθηνᾶ θυσίαν δώδεκα βοῶν καὶ ἀνέθηκεν αὐτῇ τὸν κάλλιστον καὶ μέγιστον ἑαυτῆς πέπλον (Ζ. 271. 302), ὁ δὲ Ἔκτωρ προκαλῶν τινὰ τῶν Ἀχαιῶν εἰς μονομαχίαν ὑπέσχετο νὰ ἀφιέρωσιν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὴν πανοπλίαν τοῦ ἀντιπάλου (Η. 82). Κατὰ δὲ τὴν Ὀδύσειαν ἡ Κλυταιμῆστρα προσέφερε τοῖς θεοῖς θυσίας καὶ ἀφιέρωσε πολλὰ ἀγάλματα, ὑφάσματα καὶ χρυσόν (Γ. 274), ὁ Τηλέμαχος ὑπέσχετο τῷ Ὀδυσσεῖ, ὃν εἶχεν ἐκλάβει ὡς θεόν, θυσίας καὶ χρύσεια δῶρα (Π. 185), καὶ οἱ ἐταῖροι τοῦ Ὀδυσσεῶς ὑπέσχοντο τῷ Ἥλιῳ νὰ κατασκευάσωσιν αὐτῷ ναόν, ἐν ᾧ νὰ καταθέσωσιν ἀγάλματα πολλὰ καὶ ἐσθλὰ (Μ. 346).

Ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἐσώζετο ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πausανίου ἀρχαία στήλη, καθ' ἣν ὁ Ἰππόλυτος, ὃν ὁ Ἀσκλη-

πιὸς εἶχεν ἀναστήσει ἐκ νεκρῶν, ἀνέθηκε τῷ θεῷ εἴκοσιν ἵππους (Παυσ. II, 27, 4). Καὶ οἰκοδομήματα δὲ ἀνεγείροντο ἐν τῷ Ἱερῷ ὡς ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ, οἷον Βιβλιοθήκη (ἴδε σ. 157) καὶ τινα πιθανῶς, οἱ ναοὶ τοῦλάχιστον, τῶν δαπάναις τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων οἰκοδομημάτων (ἴδε σ. 169). Τὰ κατ' ἐξοχὴν ὁμως ἐν τῷ Ἱερῷ προσφερόμενα ἀναθήματα, ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦλάχιστον χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἦσαν σπανίως μὲν χαλκᾶ σκεύη, πῆλινα ἀγγεῖα (1) καὶ πῆλινα ἀγαλμάτια (2), συνήθως δὲ πίνακες, ἐν οἷς ἀνεγράφοντο τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινόμενα ἰάματα τῶν ἀσθενῶν (3), μαρμάρινα ἀγαλμάτια καὶ ἀγάλματα θεῶν, ἀνάγλυφα, ἀνδριάντες, ἱερὰ λίθινα σκεύη, οἷον βωμοί, τρίποδες, περιρραντήρια (4), τράπεζαι ἢ κλίναι (5) καὶ ἄλλα. Εὐνόητον δὲ εἶνε ὅτι καὶ πολύτιμα ἀναθήματα ἀνετίθεντο τῷ Ἀσκληπιῷ. Ἀσθενῆ τινα ἀπιστοῦντα εἰς τὰ ἰάματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐθεράπευσε μὲν ὁ θεός, παρήγγειλεν ὁμως αὐτῷ νὰ ἀναθήσῃ ἀργυροῦν χοῖρον ὡς μνημεῖον τῆς ἀνοησίας αὐτοῦ (F. d'Épid. 1 στ. 39), ἄλλος δὲ τις ἀσθενῆς ἔπεμψεν εἰς τὸ Ἱερὸν χρήματα ὡς ἀνάθημα (F. d'Épid. 1 στ. 56 καὶ 59). Ἄλλ' ὅχι μόνον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἀλλ' ἐν γένει τὰ χρήματα, τὰ ἱατρὰ, ἃ κατέβαλλον οἱ ἀσθενεῖς θεραπευόμενοι,

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 8, 9, 10, 11.

(2) Τοιοῦτον ἀνάθημα εἶνε τὸ ὑπὸ Β. Στάη δημοσιευθὲν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδ. (1892, πίν. 7) ἀγαλμάτιον.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 1 στ. 8, 25, 30, 35. Οἱ πίνακες οὗτοι δὲν θὰ ἔφερον μόνον ἐπιγραφάς, ἀλλὰ τινὲς τοῦλάχιστον θὰ εἶχον, ὡς φαίνεται, καὶ παραστάσεις τινὰς σχετικὰς πρὸς τὸν θεὸν καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς γενομένας θεραπείας. Τοιοῦτον δ' ἀνάθημα τῶν μεταγενεστέρων χρόνων εἶνε μαρμάρινος πίναξ φέρων ἀναγεγλυμμένα δύο ὄψα ἀνθρώπου καὶ ἐπιγραφὴν, καθ' ἣν τὸν πίνακα ἀνέθηκε ρωμαῖος ἀνὴρ, ὃν πάσχοντα τὰ ὄψα ἐθεράπευσεν ὁ Ἀσκληπιός (Ἀρχ. Ἐφημερίδ. 1885 σ. 199).

(4) Ὁμοιώματα περιρραντηρίων εἶνε, φρονῶ, τὰ ἐν Athen. Mittheilungen, 1898 σ. 15, εἰκονιζόμενα, οὐχὶ λεκάναι διὰ τὰς πρὸς πλῆσιν ἀνάγκας τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Blinkenberg. Ἦσαν δὲ τὰ περιρραντήρια ἰδρυμένα, ὡς γνωστόν, ἐν ταῖς εἰσόδοις τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ναῶν καὶ περιεῖχον ἡγιασμένον ὕδωρ, δι' οὗ ἔρραντίζοντο καὶ ἐκαθαίροντο οἱ εἰς τὰ ἱερὰ εἰσερχόμενοι.

(5) Τράπεζαι καὶ κλίναι δὲν ἦσαν ἄσχετοι πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. ἴδε Girard: l'Asclépieion d'Athènes, σ. 107.

ἐξελαμβάνοντο ὡς ἀναθήματα προσφερόμενα τῷ θεῷ· διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἰαμάτων ἀπαντᾷ ἡ φράσις ἀποθύειν τὰ ἴατρα (F. d'Épid. 1 στ. 45).

Προσέφερον δὲ τὰ ἀναθήματα ταῦτα οἱ ἀσθενεῖς, οἱ εὐσεβεῖς ἐπισκέπται τοῦ Ἱεροῦ, καὶ οἱ ἱερεῖς, πυροφόροι, ἱερομνήμονες καὶ λοιποὶ ὑπηρέται τοῦ θεοῦ. Πλεῖστα ἀναθήματα προσεφέροντο κατὰ παραγγελίαν, ἣν ἔδιδεν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ εἰς τοὺς πιστοὺς αὐτὸς οὗτος ὁ θεὸς δι' ἐνυπνίων (1), ἄλλα προσεφέροντο πρὸς ἐκπλήρωσιν εὐχῆς καὶ ὑποσχέσεως γενομένης τῷ θεῷ (2) καὶ ἄλλα πρὸς ἀπόδοσιν χάριτος καὶ ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης τῷ θεῷ ἐπὶ γενομένη ἑραπειᾷ ἢ ἄλλῃ τινὶ εὐεργεσίᾳ (3).

5

Θυσίαι.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν οἱ ἄνθρωποι προσέφερον τοῖς θεοῖς ἀναθήματα, ἐτέλουν αὐτοῖς καὶ θυσίας, διότι κατὰ Πλάτωνα, (Εὐθύφρων 14 c), τὸ θύειν δωρεῖσθαί ἐστι τοῖς θεοῖς.

Τῷ Ἀσκληπιῷ ἐθύοντο ταῦροι καὶ βόες (4), πρόβατα, χοῖροι (Παυσ. II, 11, 7), καὶ ἐνιαχοῦ, οἷον ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖῳ τῷ ἐν Βαλαγγραῖς τῆς Κυρήνης, αἰγες· ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν Τιθορέᾳ (Παυσ. II, 26, 9. X, 32, 10), ἦτο ἀπηγορευμένη ἡ θυσία αἰγῶν (5). Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐθύετο τῷ Ἀσκλη-

(1) Ταῦτα τὰ ἀναθήματα εἶνε τὰ προσφερόμενα κατ' ὄναρ (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 6, 42, 54, 63, 76, 123, 134, 145, 147, 151, 157, 161) καὶ κατὰ κέλευσιν (F. d'Épid. ἀρ. 186).

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 24 (εὐχάν), 140 (εὐξάμενος).

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 36 (χαριστήριον), 154 (εὐχαριστῶν). Ἐν τῇ κατηγορίᾳ ταύτῃ ὑπάγονται καὶ ἀγαλμάτια Ὑγείας καὶ Τελεσφόρου (F. d'Épid. 159, 160), ἃ ἀφιερῶθησαν τούτοις ὡς ἴατρα, ὡς ἀμοιβὴ δηλ. ἐπὶ γενομένη ἑραπειᾷ.

(4) C.I. A. II, Add. et corr. 453^b, 453^c. Girard: l'Asclépieion d'Athènes σ. 39.

(5) Κατὰ Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν (Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις, III 221) ἡ

πιῶ ἀλεκτωρ. Θυσίαν ἀλέκτορος τῷ θεῷ τούτῳ παρήγγειλεν ὁ Σωκράτης ἀποθνήσκων ἐν τῇ φυλακῇ διὰ τῶν τελευταίων αὐτοῦ πρὸς τὸν Κρίτωνα λέξεων «τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλεκτρούνα· ἀλλὰ ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε» (1).

Ἐκ τῆς ἐν σ. 186, σημ. 1, ἐπιγραφῆς μανθάνομεν τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ θυσίας, ἃς ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἐτέλει τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ὡς φαίνεται. Τῷ Ἀπόλλωνι ἐθύετο βοῦς, ἕτερος βοῦς ἐθύετο τοῖς σὺν τῷ Ἀπόλλωνι λατρευομένοις θεοῖς. Τῷ Ἀσκληπιῷ δὲ ἐθύετο ὡσαύτως βοῦς, ἕτερος βοῦς ἐθύετο τοῖς σὺν αὐτῷ λατρευομένοις θεοῖς καὶ βοῦς θήλεια ταῖς σὺν αὐτῷ λατρευομέναις θεαῖς. Συγχρόνως δὲ ἐθύοντο ἀλεκτορὶς τῇ Λητοῖ καὶ ἑτέρα τῇ Ἀρτέμιδι καὶ ἀλεκτωρ τῷ Ἀσκληπιῷ (2), προσεφέροντο δὲ καὶ τὰ διὰ τὰς θυσίας ταύτας ἀναγκαῖα προθύματα, κριθαί, σῖτος καὶ οἶνος. Τοῦ πρώτου δὲ τῶν θυσιαζομένων τῷ Ἀπόλλωνι καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ βοῶν ὁ ἕτερος τῶν μηρῶν ἐδίδετο αὐτοῖς τοῖς θεοῖς, δηλ. ἑκάιστο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ αὐτῶν, τὸν δ' ἕτερον ἐλάμβανον οἱ ἱερομνήμονες. Τῶν βοῶν δέ, οἵτινες τὸ δεύτερον ἐθυσιάζοντο, ὁ ἕτερος τῶν μηρῶν ἐδίδετο εἰς τοὺς αἰδοὺς καὶ ὁ ἕτερος εἰς τοὺς φρουρούς, εἰς οὓς ἐδίδοντο πρὸς τούτοις καὶ τὰ ἐντόσθια (3).

θυσία αἰγῶν τῷ Ἀσκληπιῷ ἀπηγορεύετο ἀπολύτως, κατὰ δὲ τὸν Servius (Virg. Georg. II, 380) ἐπετρέπετο ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ καὶ ἦτο οἰονεῖ προσήκουσα θυσία τῷ θεῷ τῆς υγείας, διὰ τὸν παράδοξον λόγον ὅτι ἡ αἰξ πάσχει συνεχῶς ἐκ πυρετοῦ.

(1) Πλάτων ἐν Φαίδωνι 118 Α. Ἀλέκτωρ ἐθυσιάζετο τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ κατὰ Ἡρώνηδαν (IV, 12, 88 κ.έ.), καθ' ὃν τὸ ἕτερον τῶν σκελῶν, τὸ σκελεύδριον, ἐδίδετο τῷ νεωκώρῳ, ἐν ᾧ συγχρόνως προσεφέρετο τῷ δράκοντι, ἐν τῇ τρώγλῃ αὐτοῦ, πλακούντιόν τι (πέλανος). Ἴδε καὶ Λουκιανὸν (Δίς Κατηγορούμενος, 5) καὶ πρὸς τὰ ἐν σελ. 203.

(2) Ἡ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ λ. κάλαῖς σημαίνει, ὡς φαίνεται, ὅτι τὰ κάλλαια, τοὺς πώγωνας τῶν ἀλεκτρούνων (Ἡσύχιος) καὶ ἴσως τὸν ὄλον ἀλεκτρούνα. Περὶ τούτου θά διαλάβω ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ 1899, ἐν ᾗ θά πραγματευθῶ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης.

(3) Πῶς κατενέμοντο οἱ μηροὶ τῆς τρίτης βοῦς, τῆς θυσιαζομένης ταῖς σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ λατρευομέναις θεαῖς, δὲν γνωρίζομεν, διότι ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε ἐλλιπὴς τὸ κάτω μέρος. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ δέρματα τῶν θυμάτων δὲν κατενέμοντο, ὡς φαίνεται, διότι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οὐδεὶς λόγος περὶ τούτων γίνεται. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὰ δέρματα διετίθεντο ὑπὲρ τοῦ ταμείου τοῦ

Πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ θυόμενα ὑπό τε τῆς πόλεως καὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν, εἴτε Ἐπιδαύριος εἴτε ξένος ἦτο ὁ θύων, καταναλίσκοντο ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ἀπαγορευομένης τῆς ἐξαγωγῆς κρεάτων ἐκτὸς τοῦ περιβόλου, ὡς ἀναφέρει ὁ Πausanias (II, 27, 1), ὅστις προσθέτει ὅτι αὐτὸ τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῷ ἐν Τιτάνῃ. Σημειωτέον δὲ ὅτι τοιοῦτος νόμος ἴσχυε καὶ ἐν ἄλλοις Ἀσκληπιείοις, οἷον ἐν τινι τεμένει Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας κατ' ἐπιγραφὴν ἐξ Ἀθηνῶν (1).

Ἐτελεῖτο δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ θυσία τις καλουμένη ὀλοκαύτησις, θυσία δηλ. καθ' ἣν τὰ θυόμενα ἱερεῖα ἐκαίοντο ὀλόκληρα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Ἡ ἐν F. d'Épidaure, ἀρ. 244, ἐπιγραφὴ ἀναγράφει χρηματικὰς εἰσφοράς πρὸς τέλεσιν τοιαύτης θυσίας, γενομένης ὑπὸ διαφόρων ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ ἐκ μεμακρυσμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χωρῶν, οἷον ἐξ Ἀμφιπόλεως, ἐκ Θεσσαλίας, ἐξ Ἀμβρακίας κτλ. Συνεισέφερον δ' οὗτοι ὑπὲρ ἑαυτῶν, ὑπὲρ τῶν τέκνων, τῶν γονέων, τῶν ἀδελφῶν καὶ ὑπὲρ τῶν κτημάτων καὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν, διάφορα ποσὰ ἀπὸ δραχμῶν δύο [μέχρι δεκατριῶν ἀλεξανδρινῶν δραχμῶν καί, ὡς φαίνεται, μέχρι χρυσοῦ στατῆρος.

Εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐτελοῦντο καὶ ἀναίμακτοι θυσίαι, προσεφέροντο δηλ. τῷ θεῷ τὰ πρὸς τοιαύτας θυσίας ἐν κοινῇ χρήσει πλακούντια (πόπανα, πέλανοι), λιθανωτός, καρποί, κτλ. Τοιαῦτα προσέφερον, ἐννοεῖται, οἱ πτωχοὶ τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ, οἱ μὴ εὐποροῦντες ὅπως προσφέρωσιν ἱερεῖόν τι, ζῶον ἢ πτηνόν. Ἄλλ' ἰδίως τοιαύτας θυσίας ὄφειλον νὰ τελῶσιν οἱ ἀσθενεῖς, εἴτε πτωχοὶ εἴτε πλούσιοι ἦσαν οὗτοι, πρὶν ἢ εἰσελθῶσι καὶ κατακλιθῶσιν ἐν τῷ Ἀβάτῳ (ἴδε σ. 70 καὶ 126).

Ἱεροῦ. Γνωστὸν δ' ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις τὰ δέρματα τῶν θυμάτων τῶν μεγάλων θυσιῶν ἐπωλοῦντο ὑπὲρ τοῦ ταμείου τῆς πόλεως, τῶν ἐξ αὐτῶν εἰσπραττομένων χρημάτων ἀποτελουμένων, κατὰ τὴν ἐν C.I.A.II, 741, ἐπιγραφῇ, κεφάλαιον ἐκ τοῦ δερματικοῦ. Πρβ. τὰ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1897 σ. 188 (Καβαδίας).

(1) Bulletin de corr. hellénique, 1881, σ. 262 ἀρ. 2.

6.

"Ῥμνοι καὶ παιᾶνες.

Τὸ κατ' ἐξοχὴν μέσον πρὸς ἐξύμνησιν τῶν θεῶν καὶ ἐξιλέωσιν αὐτῶν ἦτο ἡ ποίησις, διότι αὕτη ἦτο κατὰ Πλάτωνα μανία τις ὑπὸ τῶν Μουσῶν πεμπομένη, ὃ δὲ ποιητῆς ἔκφρων γινόμενος καὶ ἔνθεος ἐδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὸ θεῖον καὶ νὰ ἐξυμνήσῃ τοῦτο κατὰ τὸ προσῆκον. Οὕτως ἔσχον τὴν ἀρχὴν οἱ πρὸς ἐξύμνησιν τῶν θεῶν ὕμνοι καὶ παιᾶνες. Ἄλλ' ὁ παιᾶν ἦτο κατ' ἀρχὰς ἄσμα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τῆς Ἀρτέμιδος ἐπὶ καταπαύσει λοιμῶν καὶ νόσων (1). Κατὰ τὰ ἐν στ. 472 τοῦ Α τῆς Ἰλιάδος οἱ Ἀχαιοὶ ἄδοντες παιᾶνα τῷ Ἀπόλλωνι ἐξιλεοῦσιν αὐτὸν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ λοιμοῦ, τέρπεται δὲ ὁ Ἀπόλλων ἐπὶ τῷ ἄσματι τούτῳ :

οἱ δὲ πανημέριοι μολπῇ θεὸν ἰλάσκοντο,
καλὸν ἀεῖδοντες παιήονα, κοῦροι Ἀχαιῶν
μέλποντες ἐκάεργον· ὃ δὲ φρένα τέρπειετ' ἀκούων.

Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι ὁ παιᾶν ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν ἄσμα πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀσκληπιοῦ, τοῦ πᾶσαν νόσον καταπαύοντος. Οὐδεὶς θεὸς παρεῖχε τοῖς ἀνθρώποις τοσοῦτον ἰσχυρὰς ἀφορμὰς εὐγνωμοσύνης, ὅσον ὁ Ἀσκληπιός, ὁ τῶν θεῶν πρᾶτότατος καὶ φιλανθρωπότατος, ὁ θεραπεύων τοὺς πάσχοντας καὶ σώζων ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ παντὸς κινδύνου, προλαμβάνων πᾶσαν αὐτῶν συμφορὰν καὶ παρέχων αὐτοῖς υἱεῖαν καὶ παντοῖα ἀγαθὰ. Διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι ὕμνους καὶ παιᾶνας κατ' ἐξοχὴν συνέτασσον καὶ πολλάκις ἐπὶ λίθων ἀναγράφοντες ἀνέθετον τῷ Ἀσκληπιῷ πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ καὶ ἰδίως πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ἑαυτῶν εὐγνωμοσύνης. Ἡρέσκετο δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς ἐπὶ τοιούτοις ἄσμασι, διότι αὐτὸς παρήγγειλε τῷ Σοφοκλεῖ νὰ ποιήσῃ αὐτῷ παιᾶνα (2)· καὶ ἄλλα δὲ ποιήματα καὶ

(1) Πρόκλος παρὰ Φωτίῳ 985. Ἴδε τὴν τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μιστριώτου Ἑλλην. Γραμματολογίαν, I σ. 56 καὶ 277.

(2) Ἴδε Φιλόστρατον νεώτερον (Εἰκόνες, 13).

παιᾶνα ἐποίησεν αὐτῷ ὡσαύτως Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ (I σ.514) κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ.

Παιᾶνα εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν περίφημον ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ ᾄδόμενον, ἐποίησε κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ὡς εἴπομεν, ὁ Σοφοκλῆς (1), ἕτερον δὲ Ἰσοδῆμος ὁ Τροϊζήνιος (2) καὶ ἄλλον ὁ τῆς Σικελίας Διονύσιος ὁ νεώτερος (3). Τούτοις δὲ προσθετέον καὶ τὸν μνημονευθέντα παιᾶνα, ὃν ἐποίησε τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἡρακλεῖ Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ (I σ. 514).

Καὶ τούτους μὲν ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι, περιῆλθον ὁμως καὶ εἰς ἡμᾶς τοιοῦτοι εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν παιᾶνες, οἷον ὁ παρὰ Ἡρώνδῃ, ὃν ἴδε ἐν σ.188 σημ. 2, καὶ ἄλλοι ἐπὶ λίθων κεχαραγμένοι, εἰς μὲν εὑρεθεῖς ἐν Ἀθήναις (4), καὶ ἕτερος εὑρεθεῖς

(1) Φιλόστρατος (Ἀπολλώνιος III, 17) : «οἱ δὲ ἦδον φῆδον ὁποῖος ὁ παῖαν ὁ τοῦ Σοφοκλέους, ὃν Ἀθήνησι τῷ Ἀσκληπιῷ ᾄδουσιν». Λουκιανὸς (Δημοσθένους ἐγκώμιον, 27) : οὐδὲ γὰρ τᾶσκληπιῷ μείον τι γίνεται τιμῆς, εἰ, μὴ τῶν προσιόντων αὐτῶν ποιησάντων παιᾶνα, τὰ Ἰσοδήμου τοῦ Τροϊζηνίου καὶ Σοφοκλέους ᾄδεται». Πρβ. καὶ Φιλόστρατον νεώτερον (Εἰκόνες, 13).

Σημειωτέον ὅτι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιείου εὑρέθη ἡ ἀρχὴ τοῦ ἑξῆς παιᾶνος εἰς τὸν Ἀσκληπιόν (C. I. A. III Add. et Corr: 171g) :

Σοφοκλέους

[Ἦ Φλεγύα] κούρα περιώνυμε, μάτερ ἀλεξιπό[νου....]

[Φοῖδο]ς ἀκειρεχόμας...ἐναριθμι[ον...]

...εσι[ν] εὐεπ[ίτη].....

Δυνατὸν δὲ οὗτος νὰ εἶνε αὐτός ὁ τοῦ Σοφοκλέους παῖαν, ὃν, πασίγνωστον καὶ περίφημον ὄντα, εὐγνωμονῶν τις τῷ Ἀσκληπιῷ ἐχάραξεν ἐπὶ λίθου ἐν ρωμαϊκοῖς χρόνοις, ἀπορίᾳ πρωτοτύπου παιᾶνος, καὶ οὕτω προσήνεγκε τῷ θεῷ ἀνάθημα (ἴδε Girard: l'Asclépieion d'Athènes, σ. 122).

(2) Ἴδε τὸ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ.

(3) Ἀθήναιος VI, 250 : ὁ Δημοκλῆς ἔφη, «χαρίσαιο δ' ἂν μοι, Διονύσιε, κελεύσας τινὲ τῶν ἐπισταμένων διδάξαι με τὸν πεποιημένον εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν παιᾶνα· ἀκούω γάρ σε πεπραγματεῦσθαι περὶ τούτου».

(4) C. I. A. III, 171 :

Ἐγρ[εο], Παίηων Ἀσκληπιέ, κοίρανε λαῶν,
 Λητοῖδου σεμνῆς τε Κορωνίδος ἠπιόφρων παῖ.

Ἦπνον ἀπὸ βλεφάρων σκεδάσας εὐχῶν ἐπάκουε
 Σῶν μερόπων, οἱ πολλὰ γεγηθότες ἰλάσκονται
 Σὸν σθένος, ἠπιόφρων Ἀσκληπιέ, πρῶτον Ἰγείαν.

Ἐγρ[εο] καὶ τεὸν ὕμνον, Ἰγίε, κ[ε]κλυ[θι]· χαιρε.

ώσαύτως ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ, ποιηθεὶς ὑπὸ Μακεδόνος (1), ἕτερος δὲ εὐρεθεὶς ἐν Περγᾶμῳ (C. I. G. 3538), ἕτερος ἐν Πτολεμαίδι τῆς Αἰγύπτου (ἴδε αὐτὸν ἐν σ. 189), ἕτερος ἐν Ρώμῃ (2) καὶ ἕτερος ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ποιηθεὶς ὑπὸ ἐπιδαυρίου ποιητοῦ Ἰσύλλου.

Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ λίθῳ εἶνε ἀναγεγραμμένοι καὶ ὁ ἐν σ. 191 παιὰν εἰς τὸν Τελεσφόρον, καὶ παιὰν εἰς τὴν Ὑγίειαν, ὅστις εἶνε ὁ ὑπὸ τοῦ Σικυωνίου ποιητοῦ Ἀρίφρονος ποιηθεὶς (Ἀθήναιος XV, 702a).

(1) C. I. A. III Adh. et corr. 171 b.

Μακεδῶν
ἐποίη[σεν.

Δήλιον εὐφάρετρα[ν.....]

εὐφροني θυμῷ εὐφημ[εῖτε.....] ἰη Παιάν]

5 ἰατῆρ[α] κλάδον ἐν παλά[μιασιν] ἔχοντες, ἐλά[τας]

ἄ[γλ]αον ἔρνος, κοῦροι Αθη[νῶν, ἰη Παιάν]

.υ..αμε...ος ὕμνος ἀεί[δ....]

κλυτόν, ἦ[πι]ον,.....

Ἐπιτάρροθον..... [ἐγεί]νατο νούσω[ν.....] ἦδε]

10 δύης, Ἀσκληπιὸν εὐφ[ρονα] κοῦρον, [ἰη Παιάν]

τὸν δ' ἀνά Πηλιάδας κορυφᾶς ἐδίδαξε [τέ]χνη[ν τε καὶ σο]-

φ[αν] Κένταυρος ἀλεξίπονο[ν] μερόπεσσι [ἰη Παιάν]

παῖδα Κορωνίδος, ἦπιον ἀν[δ]ράσι, δαίμονα σεμνότα[τον], ἰη Παιάν]

τοῦδ' ἐγένοντο κό[ρ]οι Ποδαλείριος ἦδὲ Μαχάων, Ἐλλησ[ιν] κοσμήτορε]

15 λόγγης ἰη Παιάν

ἦδ' Ἰασῷ Ἀχεσῷ τε καὶ Αἰγλή καὶ Πανάκεια, Ἡπιόνης [θύγατρες σὺν]

ἀριπρέπτῳ Ὑγείᾳ, ἰη Παιάν

χαῖρε, βροτοῖς μέγ' ὄνειαρ, δαίμον κλεινότατε, [ἰη Παιάν]

Ἀσκληπιέ, σὴν δὲ δίδου σοφίαν βυνοῦντας ἐς αἰ[εῖ] θ[ά]λλειν

20 ἐν βιοτῇ σὺν τερπνοτάτῃ Ὑγείᾳ, ἰη Παιάν]

σώζεις δ' Ἀτθίδα Κεκροπίαν πόλιν αἰὲν ἐπερχόμε[ν]ος ἰη Παιάν

ἦπιος ἔσσο, μάκαρ, στυγεράς δ' ἀπερύκεο νούσους· ἰη ὦ ἰ[ε] Παιάν.

(2) C. I. G. 5973c.

Νουσολύτα, κλυτόμητι, φερέσ[δ]ιε, δέσποτα Παιάν,

σὴ δύναμις καχόεργον ἀνακρο[ύει] τ' ἐπίνοιαν

ἀνθρώπων, τρομέει τε πάλιν [καὶ Τάρταρος αἰνός

Ἄιδης τ' εὐρυθέμιλος, ὅταν ζωά[γρια] νούσων

ἀντανύσης, βιοδῶτα, φερεσσιπ[ό]νοισι βροτοῖσιν.

νῦν οὖν πάντα δόμον, γενέτα[ν] τε καὶ ἀγλαὰ τέχνα,

σῶζε, μάκαρ Παιάν, ἀεσῶδυν[ε], σῶζε, Πατρώνου.

Τὸν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιὸν ἐξύμνησεν ὁ μνημονευθεὶς Ἴσουλ-
λος ἐν ποιήμασιν, ἅτινα χαράξας ἐπὶ λιθίνης στήλης ἀνέθηκεν ἐν
τῷ Ἱερῷ. Ταύτην δὲ τὴν στήλην, τὴν εἰκονιζομένην ἐν τῇ προσηρ-
τημένην ἐνταῦθα φωτοτυπία, εὔρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1884.
Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, ἣτις ἀποτελεῖ σπουδαιοτάτην συμβολὴν πρὸς
ἐξακρίβωσιν τῶν περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ μυθολογι-
κῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων καὶ ἐν ἣ ἐξέχει κυρίως ὁ ἐν
στ. 37-56 παιὰν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἔχει ὡς ἐξῆς: (1)

Ἴσουλλος Σωκράτευσ Ἐπιδαύριος ἀνέθηκε
Ἀπόλλωνι Μαλεάται καὶ Ἀσκληπιῶι.

Δᾶμος εἰς ἀριστοκρατίαν ἄνδρας α[ἰ] προ[ο]γάγοι καλῶς
αὐτὸς ἰσχυρότερος· ὀρθοῦται γὰρ ἐξ ἀνδραγαθίας.

5 Αἱ δὲ τις καλῶς προαχθεὶς θιγγάνοι πονηρίας
πάλιν ἐπαγκρούων, κολάζων δᾶμος ἀσφαλέστερος.
Τάνδε τὰν γνῶμαν τόκ' ἤχον καὶ ἔλεγον καὶ νῦν λέγω.
Εὐξάμαν ἀγγράψεν, αἱ κ' εἰς τάνδε τὰν γνῶμαν πέτν
ὁ νόμος ἀμίν, ὃν ἐπέδειξα· ἔγεντο δ', οὐκ ἄνευ θε[[ῶ]]ν.

- 10 Τόνδ' ἱερὸν θείαι μοῖραι νόμον νῦρεν Ἴσουλλος,
ἄφθιτον ἀνεασον γέρας ἀθανάτοισι θεοῖσιν,
καὶ νιν ἅπας δᾶμος θεθμὸν θέτο πατριδος ἀμᾶς,
χεῖρας ἀνασχόντες μακάρεσσιν ἐς οὐρανὸν εὐρύ[ν].
οἳ κεν ἀριστεύωσι πόλλος τᾶσδ' Ἐπιδαύρου,
15 λέξασθαί τε ἄνδρας καὶ ἐπαγγεῖλαι κατὰ φυλάς,
οἷς πολιοῦχος ὑπὸ στέροισι ἀρετά τε καὶ αἰδώς,
τοῖσιν ἐπαγγέλλεν καὶ πομπεύεν σφε κομῶντας
Φοῖβῳ ἀνακτι υἱῶι τε Ἀσκληπιῶι ἱατῆρι
εἵμασιν ἐν λευκοῖσι, δάφνας στεφάνοις ποτ' Ἀπόλλω,

(1) Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα, 1885 σ. 65 ἀρ. 84 (Καθβαδίας) καὶ Fouil-
les d'Épidaure σ. 34 ἀρ. 6. — Blass (Jahrb. für Philol. und Päd.) 1885
σ. 822 κ. ε. — Baunack: Studien σ. 174 ἀρ. 84 καὶ Aus Epidauros σ. 18
ἀρ. 84. — Wilamowitz: Isyllos von Epidauros (Philol. Untersuchungen,
1886).

Δημοσιευομένης ἐνταῦθα φωτοτυπικῆς εἰκόνας τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπιγραφικοῦ
μνημείου, νομίζω ὅτι πᾶς τις θὰ πεισθῆ πλέον, ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων,
ὅτι ἡ ἐπιγραφή προέρχεται ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' καὶ οὐχὶ τῆς Β'
ἐκατονταετηρίδος π. Χ., ὅτι δηλ. ὁ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενος Φίλιππος εἶνε Φίλιπ-
πος ὁ Β' (ὡς ἐγὼ τὸ πρῶτον ὑπεστήριξα εἶτα δὲ καὶ ὁ Wilamowitz), οὐχὶ
Φίλιππος ὁ Γ', ὡς φρονεῖ ὁ Blass.

- 20 ποὶ δ' Ἀσκληπιὸν ἔρνεσι ἐλαίας ἡμεροφύλλου,
 ἀγνώως πομπεύειν καὶ ἐπεύχεσθαι πολιάταις
 πᾶσιν ἀεὶ διδόμεν τέκνοις τ' ἐρατὰν ὑγίειαν,
 τὰν καλοκαγαθίαν τ' Ἐπιδαυροῖ ἀεὶ ῥέπεν ἀνδρῶν
 εὐνομίαν τε καὶ εἰρήναν καὶ πλοῦτον ἀμεμφῆ,
 25 ὥραις ἐξ ὥρᾶν νόμον ἀεὶ τόνδε σέβοντας.
 Οὔτω τοὶ κ' ἀμῶν περιφείδοιτ' εὐρύσπα Ζεὺς.

Πρῶτος Μᾶλος ἔτευξεν Ἀπόλλωνος Μαλεάτα
 βωμὸν καὶ θυσίαις ἠγλάϊσεν τέμενος.

- Οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκκηι πειραθείης
 30 εἰς ἄδυτον καταβάς Ἀσκληπιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἀγνοῦ
 πρῶτον Ἀπόλλωνος βωμοῦ θύσαις Μαλεάτα.

- Ἴσουλλος Ἀστυλαῖδαι ἐπέθηκε μαντεύσασθαι οἱ
 περὶ τοῦ παιᾶνος ἐν Δελφοῖς, ὃν ἐπόησε εἰς τὸν Ἀπολ-
 λωνα καὶ τὸν Ἀσκληπιόν, ἧ λωῖόν οἱ κα εἶη ἀγγρα-
 35 φοντι τὸν παιᾶνα. Ἐμάντευσε λωῖόν οἱ κα εἶμεν ἀγ
 γράφοντι καὶ αὐτίκα καὶ εἰς τὸν ὕστερον χρόνον.

- Ἰεπαιᾶ|να θεὸν ἀεὶ|σατε λαοί, | ζαθέας ἐν|ναέτα[ν]
 τᾶσδ' | Ἐπιδαύρου. || Ὡδε γὰρ φάτις | ἐνέπουσ' ἦλ|υ-
 θ' ἐς ἀκοὰς | προγόνων ἀ|μετέρων, ὦ | Φοῖβε Ἀπόλ-
 40 λων. || Ἐρατῶ Μοῦ|σαν πατῆρ Ζεὺς | λέγεται Μά|[λ(ω)]
 δόμεν παρά|κοιτιν ὁσίοι|σι γάμοις. || Φλεγύας δ', [δς] |
 πατρίδ' Ἐπίδαν|ρον ἔναιεν, || θυγατέρα Μά|[λ]ου γ[(α)]μ-
 εῖ, τὰν|Ἐρατῶ γεί|νατο μάτηρ. | Κλεοφῆμα δ' | ὀνομάσθη. || Ἐγ
 δὲ Φλεγύα | γένετο, Αἶγλα | δ' ὀνομάσθη, | τὸδ' ἐπώνυ|μον,
 45 τὸ κάλλος | δὲ Κορωνίς || ἐπεκλήθη. | Κατιδῶν δὲ ὁ | χρυ-
 σότοξος | Φοῖβος ἐμ Μά|λου δόμοις παρ|θηνίαν ὦ|ραν
 ἔλυσε. || Λεχέων δ' | ἰ|μεροέντων | ἐπέδας, Λα|τῶιε κόρε
 χρυ|σοκόμα· || σέβομαι σε. Ἐν | δὲ θυῶδει | τεμένει τέ-
 κε|τό νιν Αἶγλα. || Γονίμαν δ' | ἔ|λυσεν ὠδι|να Διὸς
 50 [π]αῖς | μετὰ Μ[ο]υρᾶν || Λάχεσις τε | μαῖα ἀγαυά. || Ἐπὶ κλη-
 σιν | δὲ νιν Αἶγλας | ματρός Ἀσκληπιὸν ὠνό|μαξε
 Ἀπόλλων, || τὸν νόσων παύ|στορα, δωτῆ|ρα ὑγείας, |
 μέγα δῶρη|μα βροτοῖς. || Ἰεπαιάν, | ἰεπαιάν, || χαίρεν,
 Ἀσκλη|πιέ, τὰν σὰν|Ἐπίδανρον | ματρόπολιν αὔ- |
 55 ξων, ἐναργῆ | δ' ὑγίειαν || ἐπιπέμποις|φρεσὶ καὶ σώ- |
 μασιν [(ἀ)]μοῖς. || Ἰεπαιάν, ἰεπαιάν. ||

Καὶ τότε σῆς ἀρετῆς Ἀσκληπιέ, τοῦργον ἔδειξας
 ἐγ κείνοισι χρόνοις, ὅκα δὴ στρατὸν ἄγε Φίλιππος
 εἰς Σπάρτην, ἐθέλων ἀνελεῖν βασιλιίδα τιμῆν.

- 60 Τοῖς δ' Ἀσκληπιό[ς ἦλ]θε βοαθός ἐξ Ἐπιδαύρου

τιμῶν Ἡρακλέος γενεάν, ἃς φεΐδετο ἄρα Ζεὺς.
 Τουτάκι δ' ἦλθε, ὅχ' ὁ παῖς ἐκ Βουσπόρου ἦλθεν κάμνω[ν].
 Τῷ τύγα ποστείχοντι συνάντησας σὺν ὄπλοισιν
 λαμπόμενος χρυσέοις, Ἀσκληπιέ. Παῖς δ' ἐσιδὼν σε
 65 λίσσετο χεῖρ' ὀρέγων, ἱκέτη μύθῳ σε προσαντῶν·
 » ἄμμορός εἰμι τεῶν δώρων, Ἀσκληπιέ Παιάν,
 » ἀλλά μ' ἐποίκτειρον». Τὺ δέ μοι τάδε ἔλεξας ἐναργῆ·
 » θάρσει, καιρῷ γάρ σοι ἀφίξομαι, ἀλλὰ μὲν' αὐτεῖ,
 » τοῖς Λακεδαιμονίοις χαλεπὰς ἀπὸ κῆρας ἐρύξας,
 70 » οὐνεκα τοὺς Φοῖβου χρησμοὺς σώζοντι δικαίως,
 » οὐς μαντευσάμενος παρέταξε πόλιν Λυκοῦργος».
 Ὡς ὁ μὲν ὤχετο ἐπὶ Σπάρτην, ἐμὲ δ' ὤ[ρ]σε νόημα
 ἀγγεῖλαι Λακεδαιμονίοις ἐλθόντα τὸ θεῖον
 πάντα μάλ' ἐξείας. Οἱ δ' αὐδήσαντος ἄκουσαν
 75 σῶτεiran φῆμαν, Ἀσκληπιέ, καὶ σφε δάσασας.
 Οἱ δὲ ἐκάρυξαν πάντας ξενίαις σε δέκεσθαι
 σωτῆρα εὐρυχόρου Λακεδαίμονος ἀγκαλέοντες.
 Ταῦτά τοι, ὦ μέγ' ἄριστε θεῶν, ἀνέθηκεν Ἴσυλλος
 τιμῶν σὴν ἀρετὴν, ὄναξ, ὥσπερ τὸ δίκαιον.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι τοιοῦτοι παιᾶνες δὲν ἐποιοῦντο ἀπλῶς
 πρὸς δόξαν τοῦ θεοῦ, οὐδ' ἀνετίθεντο μόνον τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐπὶ
 λίθων ἀναγραφόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἤδοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις καὶ
 δὴ οὐχὶ μόνον κατὰ τὰς ἐπισημοὺς ἐορτὰς καὶ τελετὰς, ὡς θὰ
 ἐνόμιζε τις ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ πρὸς τιμὴν ἄλλων θεῶν ἤδοντο
 ὕμνοι κατὰ τὰς ἐπισημοὺς ἐορτὰς.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἱερὰ τῶν λοιπῶν θεῶν, ἐν οἷς ἐσύ-
 χναζον συνήθως οἱ πιστοὶ μόνον ἐν ὠρισμέναις ἡμέραις, καθ' ἃς
 τελεταὶ καὶ πανηγύρεις ἐτελοῦντο, τὰ Ἀσκληπιεῖα ἦσαν προσιτὰ
 τοῖς ἀνθρώποις καθ' ἐκάστην καὶ διαρκῶς πλήρη ἱκετῶν τοῦ θεοῦ.
 Εἰς αὐτὰ κατέφευγον πρὸ πάντων οἱ πάσχοντες καὶ πολλὰς ἡμέ-
 ρας ἐν αὐτοῖς διέτριβον, μέχρις οὗ θεραπευθῶσιν. Ἀναγκαίως ἄρα
 ἔπρεπε νὰ τελῶνται ἐν αὐτοῖς καθημεριναὶ τελεταὶ· θυσίαι προσε-
 φέροντο, εὐχαὶ καὶ ὕμνοι ἀνεπέμποντο τῷ θεῷ καὶ ἄσματα ἐψάλ-
 λοντο, παρισταμένων τῶν ἱκετῶν τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς δοξολογίαις
 ταύταις καὶ ἐν κατανύξει ἐπικαλουμένων τὴν θεῖαν ἀντίληψιν.
 Ὅτι δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ ἐξ
 ὧν παραδίδουσιν οἱ ἀρχαῖοι περὶ ὠδῆς παιάνων τῷ Ἀσκληπιῷ.
 Τὰ παρὰ Λουκιανῷ (Δημοσθένους ἐγκώμιον, 27) «οὐδὲ
 » γὰρ τὰσκληπιῷ μεῖόν τι γίνεται τιμῆς, εἰ, μὴ τῶν προσιόν-

» των αὐτῶν ποιησάντων παιᾶνα, τὰ Ἴσοδήμου τοῦ Τροϊζηνίου
 » καὶ Σοφοκλέους ᾄδεται», τὰ παρ' Αἰλιανῷ ('Αποσπ. 98.
 Ἴδε Σουΐδαν ἐν λ. ἀσκωλίαζε) «καὶ ὄρθριον ἄδομένου τοῦ
 » παιᾶνος τῷ Ἀσκληπιῷ ἑαυτὸν ἀποφαίνει τῶν χορευτῶν ἕνα»,
 τὰ παρὰ Ἀριστείδῃ τῷ ῥήτορι (I, 452 καὶ 517) «ἐδόκουν ἐν
 «τῷ ἱερῷ εἶναι τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὄρθριον καὶ χαίρειν ὡς ταχέως
 » ἀνεψῆγυτο. ἐδόκουν δὲ καὶ τοὺς παιδας ᾄδειν τὸ ἀρχαῖον
 » ᾄσμα» καὶ «ἔπειθ' οἱ θεραπευταὶ προειστήκειμεν, ὥσπερ ὅταν
 » ὁ παιᾶν ᾄδῃται», ταῦτα πάντα ἀναφέρονται εἰς καθ' ἡμέ-
 ραν, ὡς φαίνεται, καὶ δὴ ἐν ὥρᾳ ὄρθρου, γινομένην ᾠδὴν ἁσμά-
 των ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις (1). Ἐτέραν δὲ τούτου ἀπόδειξιν
 δύναται νὰ παράσχη ἡμῖν ἐπιγραφή εὐρεθεῖσα ἐν Πειραιεῖ, ἐν ἣ
 ἀπαντῶσι παιανισταὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου
 (Bull. de corr. hellén. 1896 σ. 649). Οἱ παιανισταὶ οὗτοι
 ἀνῆκον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ ἱερατικὸν προσωπικὸν τοῦ ἐν Πει-
 ραιεῖ Ἀσκληπείου (2) καὶ ἐξετέλουν συνεχῶς, οὕτως εἶπειν, τὸ
 ἔργον των, ἔψαλλον δηλ. τὰ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ᾄσματα καθ' ἡμέ-
 ραν, ἢ τοῦλάχιστον συχνάκις, οὐχὶ μόνον κατὰ τὰς μεγάλας
 ἑορτάς, κατὰ ἀφισταμένους δηλ. χρονικὰς περιόδους, διότι ἐν
 ταύτῃ τῇ περιπτώσει δὲν θὰ ὠνομάζοντο καὶ δὲν θὰ ἦσαν παια-
 νισταὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου τὸ ἐπάγγελμα (3).

(1) Πρὸς καὶ Πausanίαν (III, 26, 10): «διὸ καὶ τάδε αὐτὸς οἶδα περὶ τοῦ
 Ἀσκληπείου τὸ ἐν Περγάμῳ γινόμενα· ἄρχονται μὲν ἀπὸ Τηλέφου τῶν ὕμνων,
 προσᾄδουσι δὲ οὐδὲν ἐς τὸν Εὐρύπυλον, οὐδὲ ἀρχὴν ἐν τῷ ναῷ θέλουσιν ὀνομά-
 ζειν αὐτόν, οἷα ἐπιστάμενοι φονέα ὄντα Μαχάονος κτλ.»

(2) Δὲν πρέπει νὰ νομίση τις ὅτι οἱ παιανισταὶ οὗτοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μου-
 νυχίου ἦσαν ἴσως ὅ,τι οἱ ἐν Περγάμῳ ὕμνωδοὶ θεοῦ Σεβαστοῦ καὶ θεᾶς
 Ῥώμης (Fraenkel: Inschriften von Pergamon II ἀρ. 374), διότι οὗτοι
 δὲν εἶχον ἔργον τὸ ᾄδειν ὕμνους, ἀλλ' ἀπετέλουν θίασον, ὅστις ἐφρόντιζε περὶ
 τῆς καθ' ὅλου λατρείας τοῦ Σεβαστοῦ καὶ τῆς Ῥώμης, κατ' ἀκολουθίαν καὶ περὶ
 τῆς δι' ὕμνων ἐξυμνήσεως αὐτῶν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβον.

(3) Πρὸς ᾠδὴν ὕμνων εἰς τοὺς θεοὺς κατὰ τὰς πομπὰς καὶ πανηγύρεις δὲν
 ὑπῆρχόν που μόνιμοὶ ἀοιδοὶ ἢ μουσικοί. Πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν κατηρτίζοντο
 χοροὶ καὶ προσελαμβάνοντο αὐληταὶ καὶ μουσικοὶ ἐκ τοῦ προχείρου, οὕτως εἶπειν,
 ὠρισμένους δηλ. διὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας τοιαύτας περιπτώσεις. Οὕτω
 λ. χ. ἐν τῇ ἐξ Ἀνδανίας ἐπιγραφῇ, ἐν στ. 73-74, οἱ ἐπὶ τῶν κατ' ἔτος τελου-
 μένων μυστηρίων ἱεροὶ διατάσσονται ὅπως καταγράψωσι κατ' ἐνιαυτὸν τοὺς

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, εὐνόητον εἶνε ὅτι καθημεριναὶ ᾠδαὶ ὕμνων καὶ παιάνων θὰ ἐγίνοντο κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, τῷ περιφρήμῳ ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν Ἀσκληπιείῳ, ὅπερ νυχθημερὸν ἦτο πάντοτε πλήρης ἰκετῶν τοῦ θεοῦ. Εἰς κύρωσιν δὲ τοῦ συμπέρασματος ἡμῶν τούτου προστίθεται ἡ ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφή, ἐν ἣ ἀναφέρονται ἀοιδοὶ ἐν τῷ Ἱερῷ λαμβάνοντες καὶ οὗτοι μερίδιον ἐκ τῶν θυσιαζομένων ζώων, ὥσπερ οἱ ἱερομνήμονες καὶ οἱ φρουροί. Οἱ ἀοιδοὶ οὗτοι θὰ ἦσαν οἱ τοὺς καθημερινοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ὕμνους καὶ παιᾶνας ἄδοντες.

Διὰ τῶν ἐκτεθέντων περιήλθομεν εἰς σπουδαῖον συμπέρασμα ὡς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐξηγάγομεν δηλ. ὅτι ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἐτελεῖτο καθημερινή τις ἱερουργία συνισταμένη εἰς τὴν ᾠδὴν ὕμνων καὶ παιάνων πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν θεῶν (1). Πρὸς τέλεσιν τῆς ἱερουργίας ταύτης ὑπῆρχον ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἀοιδοὶ καὶ παιανισταί, οἵτινες ἦσαν προφανῶς αὐτὸ τοῦτο ὅ,τι σήμερον οἱ ψάλται ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς (2).

λειτουργήσαντας ἐν τε ταῖς θυσίαις καὶ μυστηρίοις ἀυλπτὰς καὶ καθαριστάς, ὅσους κα εὐρίσκωντι εὐθέτους ὑπάρχοντας.

(1) Καθημερινὴ ὕμνωδία ὑπὸ χοροῦ ἐκ τριάκοντα παίδων ἐτελεῖτο καὶ ἐν Στρατονικείᾳ τῆς Καρίας πρὸς τιμὴν τοῦ Πανημερίου Διὸς καὶ τῆς Ἐκάτης, οἵτινες ἔσωσαν τὴν πόλιν ἐκ πολλῶν καὶ μεγάλων καὶ συνεχῶν κινδύνων (C. I. G. 2715^a).

(2) Τὸ συμπέρασμα τοῦτο δύναται νὰ ἀγάγη ἡμᾶς εἰς ἄλλο λίαν ἐνδιαφέρον συμπέρασμα. Πλίνιος ὁ νεώτερος (X, 96), ὅστις ἦτο διοικητὴς τῆς Βιθυνίας κατὰ τὸ 103 μ. Χ., διηγείται ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου συνηθροίζοντο καὶ ἤδον τῷ Χριστῷ ὡς θεῷ ἅσμα τι (ἴδε Γ. Μιστριώτου Ἑλληνικὴν Γραμματολογίαν I, 740). Ἐν τῇ καθημερινῇ ταύτῃ ἑθωνῆ δοξολογίᾳ τῶν Χριστιανῶν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἐπίδρασιν τινα τῆς ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τελουμένης δοξολογίας τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον καὶ ἄλλοι τρόποι ἐκδηλώσεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὓς δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσωμεν ἐναυθῆ, φαίνεται ὅτι ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εὐλογον δὲ εἶνε τοιοῦτον συμπέρασμα, διότι εὐνόητον εἶνε ὅτι οἱ Χριστιανοί, θέλοντες νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ἔθνικοὺς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ, ἀπεδέξαντο ἐξωτερικοὺς τινὰς τύπους τῆς λατρείας τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ, τῆς λατρείας δηλ. ἐκείνης, ἣτις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως καὶ βαθμηδὸν ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἡ μόνη παρὰ τοῖς ἔθνικοις ἀκμάζουσα λατρεία καὶ ἡ μόνη διαδεδομένη πανταχοῦ τοῦ ἑλληνιστικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κόσμου.

7.

Ἑορταὶ καὶ ἀγῶνες.

Πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐτελεῖτο ἐν τῷ Ἱερῷ πανήγυρις καλουμένη Ἀσκληπιεῖα καὶ ἄλλη, ὑστερώτερον ἰδρυθεῖσα, καλουμένη Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα.

Ἀσκληπιεῖα.

Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀσκληπιεῖα, τὰ ἐπιφανέστατα κατὰ Πausanίαν (II, 26, 7) τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀσκληπιείων, ἰδρύθησαν ὑπὸ τῶν Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου καὶ ἐτελοῦντο κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Πινδάρου (ἴδε σ. 33 σημ. 2) ἀνά τετραετίαν, ἐννέα ἡμέρας μετὰ τὰ Ἴσθμια, ἐν καιρῷ θερούς, ὡς φαίνεται, κατὰ τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου μέχρι Ἰουνίου πιθανῶς χρονικὸν διάστημα (1). Ὀνομάζοντο δὲ αὐτὰ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀπλῶς Ἀσκληπιεῖα (F. d'Épid. ἀρ. 238, 240) καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους μεγάλα Ἀσκληπιεῖα (ἀρ. 272) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ ἄλλης ἐορτῆς ἐνιαυσίας, ὡς φαίνεται, περὶ ἧς κατωτέρω.

Ἐτελοῦντο δὲ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος Ἀσκληπιεῖα ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. τοῦλάχιστον, διότι νικητὰς γυμνικῶν ἀγῶνων ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐξυμνεῖ ὁ Πίνδαρος, Κλέανδρον τὸν Αἰγινήτην (Ἴσθμ. Η' στ. 150) καὶ Θεμίστιον (Νέμ. Ε' στ. 95) (2). Ὅτι δὲ οἱ ἀγῶνες οὗτοι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐτελοῦντο καὶ δὴ οὐχὶ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς ἦτο δυνατόν ἕως νὰ νομίσῃ τις, ἀλλ' ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν τῷ

(1) Παρὰ τὰ ἐκτεθέντα καὶ ὑποστηρικθέντα ὑπὸ τοῦ Unger (Philologus XXXVII σ. 1) καὶ ὑπὸ τοῦ Nissen (Rhein. Museum 1887 σ. 46) δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὀρισθῇ ἀκριδῶς ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐτελοῦντο τὰ Ἴσθμια καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀσκληπιεῖα. Πρβ. καὶ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen 1895 σ. 77 σημ. 2) καὶ Lechat: Épidaure σ. 233 κ. ε.

(2) Σημειωτέον πρὸς τούτους ὅτι ἐν Νέμ. Γ', στ. 146, ὁ ποιητὴς ἐξυμνῶν τὸν παγκρατιαστὴν Ἀριστοκλείδην προλέγει ὅτι θὰ νικήσῃ οὗτος καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Μεγάροις.

ἄλσει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ρητῶς παραδίδει ὁ μνημονευθεὶς Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου. Πρὸ τῆς λήξεως δὲ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, θὰ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην καὶ ἵππικοὶ ἀγῶνες, διότι κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῖσι τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος κατεσκευάσθη ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ Ἱππόδρομος (ἴδε σ. 118 κ. ἐ.). Σὺν τῇ λήξει δὲ τῆς Ε' καὶ τῇ ἐνάρξει τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἐγένετο ἀναδιοργάνωσις τις τῶν Ἀσκληπιείων, ὡς φαίνεται. Καθωρίσθησαν τότε διὰ τῆς ἐν σελ. 186 σημ. 2 ἐπιγραφῆς αἱ δημοτελεῖς θυσίαι, αἱ θυσίαι δηλ. ἄς κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐτέλει ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, καὶ ἰδρύθησαν καὶ ἀγῶνες ραψωδίας καὶ μουσικῆς, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἴωνος τοῦ Πλάτωνος(1), οἵτινες προφανῶς θὰ ἐγίνοντο ἐν τῷ σταδίῳ, ἀφ' οὗ καθ' ὃν χρόνον ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα κατὰ τὰς ἀρχὰς δηλ. τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος(2), δὲν εἶχεν οἰκοδομηθῆ τὸ θέατρον. Περαιτωθείσης δὲ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ θεάτρου περὶ τὰ μέσα πιθανῶς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος (ἴδε σ. 72), ἐτελοῦντο ἔκτοτε καὶ δραματικοὶ ἀγῶνες καὶ οὕτω συνεπληρώθησαν αἱ κατὰ τὰ προκείμενα Ἀσκληπιεῖα τελούμεναι ἀγωνιστικαὶ τελεταί, γυμνικοὶ ὕστερον δὲ καὶ ἵππικοὶ ἀγῶνες, ὕστερότερον μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες καὶ τέλος δραματικοὶ ἀγῶνες(3).

(1) Ἴων Ι. σπ. «Τὸν Ἴωνα χαίρειν· πόθεν τὰ νῦν ἡμῖν ἐπιδεδήμεκας; ἢ οἴκοι θεν ἐξ Ἑρέσου; ἸΩΝ. Οὐδαμῶς, ὦ Σώκρατες, ἀλλ' ἐξ Ἐπιδάουρου, ἐκ τῶν Ἀσκληπιείων. σπ. Μῶν καὶ ραψωδῶν ἀγῶνα τιθέασι τῷ θεῷ οἱ Ἐπιδάουριοι; ἸΩΝ. Πάνυ γε, καὶ τῆς ἄλλης γε μουσικῆς. σπ. Τί οὖν; ἠγωνίζου τι ἡμῖν; καὶ πῶς τι ἠγωνίσω; ἸΩΝ. Τὰ πρῶτα τῶν ἄθλων ἠνεγκάμεθα, ὦ Σώκρατες. σπ. Εὖ λέγεις· ἄγε δὴ ὅπως καὶ τὰ Παναθηναῖα νικήσωμεν. ἸΩΝ. Ἄλλ' ἔσται ταῦτα, ἐὰν θεὸς ἐθέλῃ. σπ. Καὶ μὴν πολλάκις γε ἐζήλωσα ὑμᾶς τοὺς ραψωδοῦς, ὦ Ἴων, τῆς τέχνης».

(2) Κατὰ τὸ 394 π. Χ., κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen, 1895 σ. 77), πρὸ τῶν τῆ 13 Αὐγούστου ἑορταζομένων τότε Παναθηναίων.

Ὁ ραψωδὸς Ἴων ἔτυχε βραβεῖου ἐν τούτοις τοῖς ἐν Ἐπιδάουρῳ τελεσθεῖσιν ἀγῶσιν, ἐξ Ἐπιδάουρου δὲ μετέβη εἰς Ἀθήνας ἵνα μετάσχη καὶ τῶν κατὰ τὴν προσεχῆ ἑορτῇ τῶν Παναθηναίων μελλόντων νὰ τελεσθῶσιν ἀγῶνων. Προφανῆς εἶνε ἄρα ὅτι τὰ Ἀσκληπιεῖα δὲν ἐτελοῦντο ἐν χρόνῳ πολὺ ἀπέχοντι τοῦ τῶν Παναθηναίων.

(3) Νικητὰς τῶν ἀγῶνων τούτων γνωρίζομεν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευ-

Ἡ ἑορτὴ ἤρχετο διὰ πομπῆς ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀναχωρούσης πιθανῶς ἐκ τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τεμένους τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τὴν πομπὴν ἀπετέλουν κατ' ἐξοχὴν οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν ἐκλελεγμένοι κατὰ φυλάς, μακρὰν φέροντες τὴν κόμην, ἐνδεδυμένοι λευκὰ ἱμάτια καὶ ἐστεφανωμένοι οἱ μὲν στεφάνῳ δάφνης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ δὲ στεφάνῳ ἐλαίας πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Μετεῖχον δ' αὐτῆς, ἐννοεῖται, οἱ ἄρχοντες, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πανταχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ θεωροὶ (2), καὶ εἶπετο ὁ πολὺς ὄχλος, ὀδηγούμενων συγχρόνως καὶ τῶν θυμάτων, πέντε βοῶν, οὓς ἔπεμπεν ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, καὶ ἄλλων βοῶν, οὓς ἔπεμπον οἱ τῶν Ἐπιδαυρίων ἄποικοι (3). Οὕτως ἐκκινουσα ἡ πομπή, ἀναπεμπομένων εὐχῶν ὑπὲρ ὑγείας καὶ εὐδαιμονίας τῶν

θέντων Κλεάνδρου καὶ Θεμιστίου, τὸν ἐν τῇ προηγουμένη σημειώσει μνημονευθέντα ραψῳδὸν Ἴωνα, τὸν κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 240 ἐπιγραφὴν Σωκράτη Ἐπιδαύριον, νικήσαντα ἐν τοῖς ἵππικοῖς ἀγῶσι, καὶ τὸν Μ. Αὐρ. Ἀσκληπιᾶδην νικήσαντα παγκράτιον (C. I. G. Sic. et It., 1102). Ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν ἠγωνίσθησαν πρὸς τούτοις κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων οἱ ἐν τῇ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 238 ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενοι ἀθληταί. Διονύσιος δὲ ὁ Ῥόδιος εἶχεν ἀναλαβεῖν νὰ διδάξῃ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων καὶ Ἀπολλωνίων κωμῳδίας ἐν τῷ θεάτρῳ (F. d'Épid. ἀρ. 239).

Σημειωτέον δὲ ὅτι τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ γυμνικῶν τουλάχιστον ἀγῶνων προϊστάτο εἰς ἀγνονοθέτης καὶ ἐπιτροπὴ ἐξ ἑλλανοδικῶν (F. d'Épid. ἀρ. 337), οἵτινες φαίνεται ὅτι ὀνομάσθησαν οὕτως ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἑλλανοδικῶν.

(1) Ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο οὐχὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, δῆλον εἶνε, ἀφ' οὗ συναελατρεύετο τῷ Ἀσκληπιῷ ὁ Ἀπόλλων καὶ τῶν αὐτῶν τιμῶν μετεῖχε (πρὸς τὰ ἐν σ. 181 κ. ε.).

(2) Οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ διετήρουν θρησκευτικὰς σχέσεις μετὰ τῶν μᾶλλον μεμακρυσμένων χωρῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid., ἀρ. 243, ἐπιγραφῆς, ἐν ἧ ἀναγράφονται θεαροδόκοι τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ ἐν πόλει τῆς Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Ἀχαρνανίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἄλλ' εὐνόητον εἶνε ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ἦσαν ἀμοιβαῖαι. Τελουμένων ἄρα ἐν τῷ Ἱερῷ τῶν Ἀσκληπιείων, πολλαχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου θὰ ἐπέμποντο θεωροί.

(3) Ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid., ἀριθ. 233, ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι οἱ Ἀστυπαιεῖς, ἄποικοι τῶν Ἐπιδαυρίων, ἔπεμπον βοῦν πρὸς θυσίαν κατὰ τὴν ἐξ Ἐπιδαύρου πομπήν. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς δὲ ταύτης ὄντος τοῦ λόγου σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἐκτύπωσιν αὐτῆς ἐξέπεσεν εἰς ὀλόκληρος στίχος. Οὕτως ἀντὶ τοῦ στ. 5 ἀγνωστέον δύο στίχους, τούς δε: [Λ]εῖαν εἶμεν πάντων καὶ ἀσυ|[Λ]ίαν καὶ ἐν ἱράναι καὶ ἐν πολ|λέμωι κτλ.

πολιτῶν καὶ ὑπὲρ εὐνομίας καὶ εἰρήνης τῆς πόλεως (1), καὶ ἀδο-
 μένων παιάνων (2), ἔφθανε μετὰ δῖωρον περίπου πορείαν εἰς
 τὸ Ἱερόν, ὅπερ ἦτο ἤδη πλήρες παντοίων ἐπισκεπτῶν καὶ ἰκε-
 τῶν τοῦ θεοῦ. Ἐτελοῦντο τότε αἱ θυσίαι ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ
 Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἐστιά-
 σεις παρείχοντο τοῖς ἐπισήμοις τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ξένων ἐκ
 τῶν κρεάτων τῶν θυμάτων. Τὴν ἐπιούσαν ἴσως ἐτελοῦντο οἱ μου-
 σικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἐν τῷ θεάτρῳ καὶ δραματικαὶ παρα-
 στάσεις. Ἀκολουθῶς ἐτελοῦντο οἱ ἵππικοὶ καὶ γυμνικοὶ ἀγῶ-
 νες, οἵτινες ἔληγον διὰ τῆς ἐν τῷ σταδίῳ γινομένης ἀνακηρύ-
 ξεως τῶν νικητῶν καὶ διανομῆς τῶν βραβείων. Τούτου δὲ γενομέ-
 νου, ἐξεκίνει πομπὴ ἐκ τοῦ σταδίου, ἡγουμένων τῶν ἑλλανοδικῶν
 καὶ ἐπομένων τῶν νικητῶν τῶν ἀγώνων, τῶν ἀρχόντων, τῶν
 θεωρῶν καὶ τοῦ λοιποῦ πλήθους, ἧτις ἀναπέμπουσα εὐχὰς καὶ
 ὕμνους εἰς τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευομένους θεοὺς κατέληγε πι-
 θανῶς εἰς τὴν θόλον (πρὸς σ. 70), ἐν ἣ παρετίθετο τὸ ἐπίσημον
 δεῖπνον εἰς τοὺς νικητὰς τῶν ἀγώνων, δι' οὗ ἔληγεν ἡ πανήγυρις.

Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα.

Κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. χρόνους ἰδρύθη ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἄλλη
 ἑορτὴ κελουμένη Ἀπολλωνιεῖα (καὶ Ἀπολλώνια) καὶ Ἀσκλη-
 πιεῖα, ἧς πρῶτος ἀγωνοθέτης ἐγένετο Γναῖος Κορνῆλιος Νικάτας
 ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος (F. d'Épid. ἀρ. 189). Θὰ ἦτο δὲ
 ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐνιαυσία καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο ἐπισήμως Ἀπολ-
 λωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα διακρινομένη ἀπὸ τῶν ἀνὰ τετραετίαν
 τελουμένων Ἀσκληπιείων, ἅτινα ὡσαύτως πρὸς διάκρισιν ἐκα-
 λοῦντο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς εἴπομεν, μεγάλα
 Ἀσκληπιεῖα. Ὡσπερ ἐν Ἀθήναις ἐτελοῦντο μεγάλα Παναθή-
 ναια ἀνὰ τετραετίαν καὶ μικρὰ κατ' ἔτος, οὕτω καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ
 ἐωρτάζοντο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὰ ἀπὸ παλαιῶν χρό-
 νων ἀνὰ τετραετίαν τελούμενα μεγάλα Ἀσκληπιεῖα καὶ τὰ μι-

(1) Ἴδε τὰ ἐν σ. 213 ποιήματα τοῦ Ἰσύλλου, στ. 15 κ. ἑ.

(2) Τοιαύτη χρῆσις θὰ ἐγένετο καὶ τοῦ παιᾶνος τοῦ Ἰσύλλου. Ἴδ. σ. 214 στ.
 37-56.

κρά, οὕτως εἶπεῖν, Ἀσκληπιεία (τὰ Ἀπολλωνιεία καὶ Ἀσκληπιεία) κατ' ἔτος. Ὅτι δὲ ταῦτα κατ' ἔτος ἐωρτάζοντο, δύναται νὰ ἐξαχθῆ καὶ ἐκ τοῦ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 235 ψηφίσματος, δι' οὗ στεφανοῦσιν οἱ Ἐπιδαύριοι Ἀριστόβουλον Ξενοδόκου καὶ παραγγέλλουσιν ὅπως γίνηται ἡ ἀναγόμευσις τοῦ στεφάνου καθ' ἐκάστην πανήγυριν τῶν Ἀπολλωνίων καὶ Ἀσκληπιείων. Τοῦτο προφανῶς θὰ ἐγένετο πρὸς μείζονα τιμὴν τοῦ στεφανουμένου, τῆς πανηγύρεως ταύτης καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀναγορεύσεως γινομένης κατ' ἔτος· ἄλλως δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος ὅπως ἡ ἀναγόμευσις γίνηται κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀπολλωνίων καὶ Ἀσκληπιείων καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν μεγάλην καὶ ἐπίσημον ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων.

Τὰ Ἀπολλωνιεία καὶ Ἀσκληπιεία, κατ' ἔτος τελούμενα, ἦσαν πανήγυρις τοπική, οὕτως εἶπεῖν, δὲν εἶχε δηλ. τὴν ἐπισημότητα οὐδὲ τὸν πανελλήνιον χαρακτῆρα, ὃν εἶχον τὰ Ἀσκληπιεία. Εὐλόγως ὁμως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν πανήγυριν ταύτην πομπὴ καὶ ἐτελοῦντο θυσίαι, ἀφ' οὗ καὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο κατ' αὐτήν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 235 καὶ 239 ἐπιγραφῶν.

Καισάρεια.

Ὁ αὐτὸς ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος Γναῖος Κορνῆλιος, ὁ πρῶτος ἀγωνοθετῆσας τῶν Ἀπολλωνιείων καὶ Ἀσκληπιείων, ἱδρυσεν ἐν τῷ Ἱερῷ πανήγυριν Καισαρείων, ἐν ἣ καὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο (F. d'Épid. ἀρ. 189). Ἐωρτάζοντο δέ, ὡς φαίνεται, καὶ τὰ Καισάρεια ταῦτα κατ' ἔτος, ὡσπερ καὶ τὰ Ἀπολλωνιεία καὶ τὰ Ἀσκληπιεία, διότι ἀμφότεραι αἱ ἑορταὶ αὗται σχετίζονται ἐν ταῖς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 189 καὶ 191 ἐπιγραφαῖς. Ὁ ἱδρύσας τὰ Καισάρεια Γναῖος Κορνῆλιος ἐγένετο πρῶτος ἀγωνοθετῆς τούτων καὶ τῶν Ἀπολλωνιείων καὶ Ἀσκληπιείων, ἄλλος δὲ ἀγωνοθετῆς τῆς τελευταίας ταύτης πανηγύρεως, ὁ Πολυκράτης Εὐάνθεος, ἐγένετο ὡσαύτως ἀγωνοθετῆς τῶν Καισαρείων.

8.

Ἱερατικὸν προσωπικόν.

Ἐκ τῆς πρώτης τῶν ἐν σ. 179 ἐπιγραφῶν μαθητόμεν ὅτι οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπηρετοῦντες τῆς λατρείας ἦσαν κατὰ ἱεραρχικὴν τάξιν ὁ ἱερεὺς, ἡ νάκορος, ὁ πυροφόρος, ἡ ζάκορος καὶ οἱ ναοφύλακες· πάντες δὲ οὗτοι ἦσαν ἐνιαύσιοι τὸ ἀξίωμα καὶ ἐκαλοῦντο ἱερεωσάμενοι καί, κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 38 ἐπιγραφῆν, ἱεραπολήσαντες, Ἐκ δὲ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ κατελέγοντο καὶ οἱ ἱερομνήμονες, οἱ αἰδοῖ, καὶ οἱ φρουροί, οἵτινες εἶνε, ὡς φαίνεται, αὐτοὶ οἱ μνημονευθέντες ναοφύλακες.

Ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦτο ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἄρχων τοῦ Ἱεροῦ. Προϊστάτο οὗτος τοῦ λοιποῦ ἱερατικοῦ προσωπικοῦ, εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ ἐφρόντιζε περὶ τῆς κατὰ τὰ κεκανονισμένα ἀσκήσεως πάσης τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείας. Οὗτος ἦτο πρὸς τούτοις ὁ θεματοφύλαξ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναθημάτων καὶ δὴ ὁ προϊστάμενος καὶ διαχειριστὴς χρηματικῆς τοῦ Ἱεροῦ περιουσίας, ἦτο δηλ. ταμίας, εἰσέπραττε χρήματα καὶ ἐκ τοῦ ταμείου, ὃ διηύθυνεν, ἐπλήρονε διὰ κατασκευὴν δημοσίων ἔργων καὶ λοιπὰς ἐν τῷ Ἱερῷ δαπάνας (F. d'Épid. σ. 101).

Ἐν ταῖς πολλαῖς ἐν τῷ Ἱερῷ εὐρεθείσαις ἐπιγραφαῖς (ταῖς ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων), ἐν αἷς γίνεται μνεία τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὗτος καλεῖται ἀπλῶς ἱερεὺς· ἐνίοτε δὲ καλεῖται ἱερεὺς Ἀσκληπιοῦ, ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ καὶ ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος (1). Ἐνεκα δὲ τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὰ ἐν

(1) F. d'Épid. ἀρ. 35, 36, 48, 49, 54, 55, 63, 75, 76, 234. Τῶν ἐπιγραφῶν τούτων μόνη ἢ ὑπ' 234 προέρχεται ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς Γ' π. X.

Ἐλευσῖνι μυστήρια (ἴδε σ. 185 σημ. 1) καὶ τῆς ἐν αὐτῷ τῷ Ἱερῷ λατρείας τῶν Ἐλευσινίων θεῶν (ἴδε σ. 193) τινὲς τῶν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔφερον τὸν τίτλον καὶ ἱερατικοῦ ἀξιώματος τῶν ἐν Ἐλευσῖνι. Οὕτως ὁ ἐν F. d'Épid., ἀρ. 48 καὶ 49, ἱερεὺς τοῦ σωτήρος Ἀσκληπιοῦ ὀνομάζεται καὶ δαδοῦχος τῶν Ἐλευσεῖνι μυστηρίων, ὁ δὲ ἱερεὺς Διογένης, ὁ πλεῖστα ἀναθήματα τοῖς ἐν τῷ Ἱερῷ θεοῖς προσενεγκῶν, ὀνομάζεται πρὸς τούτοις Διοῦς πρόπολος καὶ συγχρόνως ἱεροφάντης (F. d'Épid. ἀρ. 47, 67, 71). Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ μεταγενεστέρους χρόνους φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ Ἱερῷ ἐνίοτε καὶ ἱερεῖς οὐχὶ Ἐπιδαύριοι· τοιοῦτοι ἦσαν ὁ ἱεροφάντης καὶ ἱερεὺς τοῦ σωτήρος Μνασείας Ἑρμιονεὺς (F. d'Épid. ἀρ. 54), ὁ ἀρχιερεὺς Πλούταρχος (ἀρ. 52 καὶ 53) καὶ ὁ ἐξ Ἀθηνῶν ἱερεὺς τοῦ σωτήρος Ἀσκληπιοῦ δαδοῦχος τοῖν θεοῖν (ἀρ. 75).

Ἡ δὲ ἐκλογή τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐγένετο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοῦλάχιστον χρόνους διὰ κλήρου (1). Τὸ ἀξίωμα δ' αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν παλαιῶν μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ, ἦτο ἐνιαύσιον· διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέως ἀνεγράφετο ἐπὶ ἀναθηματικῶν καὶ ἄλλων ἐπιγραφῶν πρὸς δῆλωσιν τῆς χρονολογίας (2). Ἐδύνατο δὲ ὁ αὐτὸς νὰ γείνη ἱερεὺς δις καὶ τρίς (F. d'Épid. ἀρ. 78-80) καὶ πλέον ἴσως. Ἀρχομένου δὲ ἡ λήγοντος τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς εὐχαριστῶν τοῖς θεοῖς καὶ ἰδίως τῷ Ἀσκληπιῷ προσέφερεν ἀνάθημά τι, συνήθως λίθινον βωμὸν ἢ ἄγαλμά τι.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ πολλῶν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς γίνεται κυρίως μνεῖα τῶν ἱερέων καὶ τῶν πυροφόρων, εἶνε δυνατόν

ἐκατονταετηρίδος, αἱ λοιπαὶ προέρχονται ἐκ τῶν μ. Χ. χρόνων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ.

(1) Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ἐπιγραφῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Athen. Mittheilungen 1898 σ. 22, σημ. 2) « Ἀρίσταρχος Ἐργίλου ἱερεὺς λαχὼν Ἀσκληπιῷ καὶ Ἀπόλλωνι ἀνέθηκε ». Ἐν τῷ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 236 τεμαχίῳ ἐπιγραφῆς τῶν μ. Χ. χρόνων ἀπαντᾷ φράσις χειροτονεῖν ἱερέ[α]· ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπρόκειτο, ὡς φαίνεται, περὶ διατάξεως ἀφορώσης ἐκλογὴν ἱερέων οὐχὶ Ἐπιδαυρίων, ἀλλὰ ξένων.

(2) Ἴδε F. d'Épid. σ. 101 καὶ πρβ. σ. 47 ἀρ. 56.

νά εικάσῃ τις α') ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξελέγετο οὐχὶ ἐξ ἀπάντων τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀλλ' ἐκ γένους τινὸς ἢ ἐξ ὠρισμένων οἰκογενειῶν, β') ὅτι ἵνα ἐκλεγῇ τις ἱερεὺς ἔπρεπεν ἴσως νὰ διατελέσῃ προηγουμένως ἐν τισιν ἢ ἐν τινι τῶν κατωτέρων ἀξιομάτων, γ') ὅτι ὁ ἱερεὺς ἐλάμβανεν ἴσως ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ κατωτέρου προσωπικοῦ, ἰδίως τοῦ πυροφόρου· αὐτὸς εἶχεν ἴσως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν, ἢ ἡ ἐκλογή ἐγίνετο τῇ προτάσει ἢ ὑποδείξει αὐτοῦ (1).

Κατώκουν δὲ οἱ ἱερεῖς μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπηρετῶν τῆς λατρείας ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ἐν ἰδίῳ οἰκῆμασι (2), καὶ ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου (3). Παρὰ τὴν κρατοῦσαν δὲ ἐν ἄλλοις ἱεροῖς συνήθειαν, δὲν ἐλάμβανον οὗτοι μερίδιον ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ θυμάτων, διότι τῶν θυσιῶν προϊστάντο οὐχὶ οἱ ἱερεῖς, ἀλλ' οἱ ἱερομνήμονες· κατ' ἀκολουθίαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐλάμβανον μέρος ἐκ τῶν κρεάτων. Ἄλλα θὰ ἦσαν ἄρα τὰ εἰσοδήματα τῶν ἱερέων, πιθανῶς δὲ θὰ ἐλάμβανον οὗτοι καὶ χρηματικὴν ἀμοιβὴν ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ. Ὅπως δὲ ποτε τὴν ὑπηρεσίαν των δὲν παρεῖχον οὗτοι δωρεάν, ἀλλὰ θὰ εἶχον ἄρκετὰ εἰσοδήματα· διὰ τοῦτο δὲν εὐρέθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπιγραφαί, οἵαι συνήθως εὐρίσκονται ἐν ἄλλοις ἀρχαιολογικοῖς τόποις τῆς Ἑλλάδος, δι' ὧν εἰς διατελέσαντας ἱερεῖς θεοῦ τινος αἱ προϊστάμεναι πόλεις ἢ κοινότητες χάριτας ὁμολογοῦσι καὶ παντοίας ἀπονέμουσι τιμὰς.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἰάματα, σημειωτέον ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ οὐδὲν ἄμεσον ἐνεργὸν μέρος ἐν τούτοις ἐλάμβανον· οὔτε ἰατροὶ ἦσαν, ὡς ὑπὸ τινων ἐπιστεύετο, οὔτε εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἰατρικῶν θεραπευτικῶν μέσων κατέφευγον, διότι τὰ ἰάματα κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἦσαν ἀπλῶς θαύματα. Οἱ ἱερεῖς ἦσαν οἱ γνωρίζοντες τὰς τελετὰς καὶ τὰς μυσταγωγίας,

(1) Περὶ τούτων πραγματεύομαι ἐν ἰδίῳ ἄρθρῳ δημοσιευμένῳ ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1899.

(2) Οἷον λ.χ. ἐν τῷ ἐν σ. 128 οἰκοδομήματι E καὶ ἐν τῇ σ. 162 οἰκίᾳ P ἴσως.

(3) Ἴδε σ. 178 κ. ε. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν ἐν σ. 179 καὶ 180 τριῶν ἐπιγραφῶν ἐξάγεται ὅτι οἱ ἱερεῖς καὶ τὸ λοιπὸν προσωπικὸν δὲν κατώκουν πάντες ὁμοῦ καὶ πάντοτε ἐν τῷ αὐτῷ οἰκοδομήματι.

εἰς ἃς ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλωνται οἱ εἰς τὸ Ἱερὸν καταφεύγοντες ἀσθενεῖς, ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἀκριβοῦς τούτων ἐκτελέσεως καὶ ἔθετον εἰς ἐφαρμογὴν ἐκάστοτε πάντα τὰ δυνατὰ καὶ κατὰ τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις ἀναγκαῖα μέσα, ὅπως ἐξαρθῆ ἡ φαντασία τῶν ἀσθενῶν καὶ ἐπιταθῆ ἡ δεισιδαιμονία καὶ εὐπιστία αὐτῶν, ἵνα γείνωσιν οὕτως εὐδιάθετοι εἰς τὸ μέλλον νὰ τελεσθῆ θαῦμα· τῆς τελέσεως ὁμως τοῦ θαύματος τούτου δὲν μετείχον, οὐδ' ἐχρησίμευον ὡς μεσάζον τι μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀσθενῶν, διότι οὗτοι κατακλινόμενοι ἐν τῷ Ἀβάτῳ ἤρχοντο εἰς ἄμεσον ἐπικουρωσίαν μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δι' ἐνυπνίων. Μόνον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε εἶχε μειωθῆ ἡ πρὸς τὸ θεῖον πίστις τῶν ἀνθρώπων, ἠναγκάζοντο οἱ ἱερεῖς νὰ ποιῶνται χρῆσιν ὑγιεινῶν τινῶν μέσων καὶ ἐμπειρικῶν ἰατρικῶν παραγγελμάτων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἐπέβαλλον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐξ ὑποβολῆς, ὡσεὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὑποδεικνυόμενα. Εἰς ἄμεσον πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς ἤρχοντο σχέσιν μόνον ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐνθαρρύνωσι καὶ διαβεβαιώσωσιν αὐτοὺς ὅτι ἐθεραπεύθησαν καὶ κατ' ἀκολουσίαν νὰ προτρέψωσιν αὐτοὺς νὰ πληρώσωσι τὰ ἴατρα, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 5 στ. 20 ἐπιγραφῆς.

Ἄλλ' ἀφοῦ τοσοῦτον σπουδαῖον ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοιαύτη ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ δικαιοδοσία καὶ ἐνέργεια αὐτοῦ, ἀπορεῖ τις ἀληθῶς διατί οὗτος δὲν ἦτο ἰσόβιος, ἀλλ' ἐνιαύσιος, καὶ διατί τοῦλάχιστον δὲν ἐξελέγετο διὰ χειροτονίας, ἀλλὰ διὰ κλήρου. Πῶς ἦτο δυνατόν ἱερεὺς ἐνιαύσιος, καὶ δὴ κληρωτός, νὰ εἶνε ἐν γνώσει τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ παντοίων τελετῶν καὶ μυσταγωγῶν καὶ τῶν ἱερῶν παραδόσεων;

Τὴν ἀπορίαν ταύτην δύνανται νὰ λύσωσιν ἡμῖν αἱ ἀνωτέρω ἐξέθηκα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἱερέως, ὅτι δηλ. οὗτος οὐχὶ ἐξ ἀπάντων τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀλλ' ἐξ ὠρισμένου γένους ἢ οἰκογενείας ἐλαμβάνετο καὶ ὅτι, πρὶν ἢ γείνη ἱερεὺς, ἔπρεπε νὰ ὑπηρετήσῃ ἐν τινι τῶν λοιπῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ μέλλων ἱερεὺς τὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὰ τῶν τελετῶν καὶ μυσταγωγῶν ἐγνώριζεν ἐκ τῆς οἰκογενείας του, ἐν ἣ ταῦτα ἦσαν γνωστὰ ἐκ παραδόσεως· ἐτελειοποιεῖτο δὲ οὗτος ἐν ταῖς γνώσεσιν αὐτοῦ ταύ-

ταις καὶ προσεκτᾶτο τὴν προσήκουσαν πείραν ὑπηρετῶν προηγουμένως ἐν τοῖς λοιποῖς ἱερατικοῖς ἀξιώμασιν.

Ἰερεὺς διὰ βίου καὶ ἄλλοι ἱερεῖς.

Ἐκ τῆς ἐν σ. 197 σημ. 2 ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἰερῷ, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοῦλάχιστον χρόνους, καὶ ἱερεὺς ἰσόβιος (διὰ βίου). ἦτο δὲ οὗτος ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν (1). Ἐπειδὴ δὲ ὁ τε Ἀπόλλων καὶ οἱ Ἀζόσιοι θεοὶ ἀπὸ παλαιάτων χρόνων ἐλατρεύετο ἐν Ἐπιδαυρίᾳ (ἴδε σ. 196 κ. ἐ.) καὶ ἐπειδὴ τῷ Ἀπόλλωνι τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος ἐτελοῦντο θυσίαι ἐν τῷ Ἰερῷ ἐπὶ ἰδίου βωμοῦ, δύναται τις εὐλόγως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἤδη χρόνων ὑπῆρχεν ἴσως ἐν τῷ Ἰερῷ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν. Ἄλλ' ὁ ἱερεὺς οὗτος, εἰ καὶ δύο ἱερωσύνας συνήνου ἐν ἑαυτῷ καὶ ἰσόβιος ἦτο, δὲν φαίνεται ἔχων σπουδαιότητά τινα ἐν τῷ Ἰερῷ, ἄφ' οὗ ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἐπιγραφῇ, τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν σ. 197, ἀπαντᾷ τοιοῦτος ἱερεὺς.

Ἄλλοι δὲ ἐν τῷ Ἰερῷ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἱερεῖς ἦσαν ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος καὶ ἱέρεια τῆς Δρουσίλλης (F. d'Épid. ἀρ. 189 καὶ 221).

Πυροφόρος.

Ὁ πυροφόρος ἢ πυρφόρος ἦτο ἐν γένει βοηθὸς τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ· εἶνε δὲ πυροφόρος ὁ ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἱαμάτων παῖς ὁ τῷ θεῷ πυρφόρων (F. d'Épid. σ. 25 στ. 44) καὶ τὸ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 5 ἐπιγραφῇ (στ. 19) παιδάριον θυμιατήριον ἔχον ἀτμίζον.

Ἦτο δὲ καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ πυροφόρου ἐνιαύσιον καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τοῦλάχιστον χρόνους ἱκανῶς σπουδαῖον. Ὁ πυροφόρος προσέφερε πολλὰ τοῖς θεοῖς ἀναθήματα, ὥσπερ καὶ ὁ ἱερεὺς·

(1) Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἐν σ. 180 ἐπιγραφὴν, ἐν ἣ ἀπαντᾷ σκανὰ ἱερέων, δύο δηλ. ἱερέων, τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν.

ένίοτε δὲ προσέφερεν ἀναθήματα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἱερέως (F. d'Épid. ἀρ. 56, 59) καὶ ἄλλοτε πρὸς τῷ ὀνόματι τοῦ ἱερέως ἀνεγράφετο καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς δήλωσιν τῆς χρονολογίας. (ἀρ. 61). Ὁ αὐτὸς δὲ ἐδύνατο νὰ διατελέσῃ πυροφόρος πλέον ἢ ἅπαξ (ἀρ. 85).

Νακόρος καὶ ζάκορος.

Νακόρος καὶ ζάκορος ἐν τῷ Ἱερῷ ἦσαν παραδόξως οὐχὶ ἄνδρες, ἀλλὰ γυναῖκες, ἴσως διότι ἐλατρεύοντο ἐν αὐτῷ οὐ μόνον θεοί, ἀλλὰ καὶ θεαί. Ἦτο δὲ ἡ νακόρος οἶονεὶ ἱέρεια (ἴδε τὴν ἐν σ. 179 ἐπιγραφὴν). Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταύτην εἶπετο ὁ πυροφόρος καὶ μετὰ τοῦτον ἡ ζάκορος, φαίνεται ὅτι ἡ ζάκορος ἦτο βοηθὸς τῆς νακόρου, καθ' ὃν τρόπον ὁ πυροφόρος ἦτο βοηθὸς τοῦ ἱερέως. Καὶ τῶν γυναικῶν δὲ τούτων τὸ ἀξίωμα ἦτο ἐνιαύσιον.

Ναοφύλακες ἢ φρουροί.

Τελευταῖοι κατὰ τὸ ἀξίωμα ἦσαν, ἐνιαύσιοι καὶ οὗτοι, οἱ κατὰ τὴν ἐν σ. 179 ἐπιγραφὴν δύο ναοφύλακες (ναοφύλακες), οἵτινες φαίνεται ὅτι εἶνε οἱ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους φρουροὶ καλούμενοι, κατὰ τὴν ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφὴν· κατελέγοντο δὲ καὶ οὗτοι ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ καὶ ἐλάμβανον μὴρὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων τοῖς θεοῖς βοῶν.

Ἱερομνήμονες.

Ἐν F. d'Épid. σ. 109 ἀρ. 259 εἶχον δηλώσει ὅτι οἱ ἱερομνήμονες ἦσαν, κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 106 ἐπιγραφὴν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ταμίαι, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ δικαιοδοσία αὐτῶν θὰ ἦτο εὐρυτέρα τις. Ὑστερον δὲ δι' ἄλλων ἐπιγραφῶν ἀνεκδότων ἐδείχθη ὅτι οὗτοι ἦσαν ταμίαι καὶ κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα (ἴδε σ. 56), εἰσέπραττον δηλ. καὶ οὗτοι χρήματα, ὥσπερ καὶ οἱ ἱερεῖς, καὶ ἐπλήρονον διὰ διαφοροὺς ἐν τῷ Ἱερῷ δαπάνας καὶ ἰδίως διὰ κατασκευαζόμενα ἔργα. Τώρα διὰ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι οὗτοι προίσταντο καὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τελουμένων θυσιῶν καὶ ἐλάμβανον μὴρὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων βοῶν, κατελέγοντο ἄρα ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἱερομνήμονες ἦσαν, ὡς φαίνεται, ὁ,τι οἱ ἐν Ἀθήναις (1) καὶ οἱ ἐν Δῆλῳ ἱεροποιοί, ὁ ἔστιν οἱ καθιστάμενοι ἐπὶ τὴν φυλακὴν τῶν ἱερῶν χρημάτων καὶ οἱ ἐπὶ τὰ ἱερά (2).

Ἦσαν δὲ οἱ ἱερομνήμονες τέσσαρες τὸν ἀριθμὸν (F. d'Épid. 104 καὶ 259), ὡσπερ καὶ οἱ ἐν Δῆλῳ. Φαίνεται δὲ ὅτι διηρημένοι ἀνὰ δύο ἠσχολοῦντο περὶ ἰδίαν τινὰ δικαιοδοσίαν (3), οἱ μὲν περὶ τὴν χρηματικὴν περιουσίαν τοῦ Ἱεροῦ ἕως, οἱ δὲ περὶ τὰ ἱερά· διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ὑπ' ἀρ. 102, 103 καὶ 260 ἐπιγραφαῖς ἀναγράφονται δύο μόνον ἱερομνήμονες (4). Ὡσπερ δὲ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ πυροφόροι, προσέφερον ἀναθήματα καὶ οἱ ἱερομνήμονες κατὰ τὴν ἀρχὴν ἢ κατὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν.

Ἐν ταῖς ὑπ' ἀρ. 107 καὶ 260 ἐπιγραφαῖς ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἱερομνημόνων πρὸς δήλωσιν τῆς χρονολογίας· φαίνεται ἄρα ὅτι καὶ τούτων τὸ ἀξίωμα, ὡσπερ τῶν ἱερέων καὶ τοῦ λοιποῦ προσωπικοῦ, ἦτο ἐνιαύσιον· ἐξελέγοντο δὲ οἱ ἱερομνήμονες ἐκ τῶν αὐτῶν γενῶν ἢ οἰκογενειῶν, ἐξ ὧν καὶ οἱ ἱερεῖς (ἴδε σ. 225), ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν ὑπ' ἀρ. 60 καὶ 105 ἐπιγραφῶν, καθ' ἃς ὁ Κλειχιμίδας Δαμοφάνεος διετέλεσεν ὅτε μὲν ἱερεύς, ὅτε δὲ ἱερομνήμων (5).

Ἄοιδοί.

Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐν σ. 186 ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον καὶ ἄοιδοί, οἵτινες ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἱερατικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐλάμβανον, ὡσπερ οἱ ἱερομνήμονες καὶ οἱ φρουροί, μισθὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι.

(1) Bulletin de correspond. hellénique, 1880 σ. 233 κ.έ. (P. Foucart).

(2) Bulletin de correspond. hellénique, 1890 σ. 417 κ.έ. (Th. Homolle).

(3) Ἀνὰ δύο ἦσαν διηρημένοι καὶ οἱ ἐν Δῆλῳ ἱεροποιοί (ἴδε ἀν. Th. Homolle).

(4) Δύο ἱερομνήμονες ἀναγράφονται καὶ ἐν τῇ ἐξῆς ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῆ: « Ὑπνω | ἱερομνάμονε | [Α]λεξικλῆς | Λυκέας | ἀνέθευ ». (Blinkenberg: Fra Epidaurus σ. 273).

(5) Παράδοξος εἶνε ἐπιγραφή ἐκ τοῦ Ἱεροῦ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Asklepios σελ. 127 ἀρ. 18) « ὁ ἱερεύς καὶ ἱερομνήμων τοῦ σωτήρος | Ἀσκληπιῷ Μα[λεάτα. .] | θεᾷ Ὀμονοία κατὰ κέλευσιν, ἔτους ρλε ».

βοῶν. Ἐν σ. 217 ἐξέθηκα ὅτι οἱ ἀοιδοὶ οὗτοι ἤδον τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἄδόμενα ᾠσματα ἐν ταῖς καθημεριναῖς ἐν τῷ Ἱερῷ τελεταῖς. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὗτοι ἤδον καὶ παιᾶνας κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν θυσιῶν· θὰ συνωδεύοντο δὲ ἐν τῷ ᾠσματι αὐτῶν ὑπὸ ἀύλητῶν, διότι, ὡς γνωστόν, οὐδεμία θυσία ἐτελεῖτο ἄνευ ἀύλητῶν.

Μάγειρος.

Ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ δυνάμεθα νὰ καταλέξωμεν καὶ ἓνα μάγειρον. Τοιοῦτος ἦτο ὁ τὸ ἐν F. d'Épid. σ. 37 ἀρ. 12 κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα π. Χ. προσενεγκῶν ἀνάθημα μάγιρος Καλλίστρατος. Σημειωτέον δὲ ὅτι μάγειρος ὑπῆρχε καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ (1) καὶ ἐν Δελφοῖς (2)· πολλῶ μᾶλλον ἄρα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ κρατοῦντα νόμον πάντα τὰ ἐκ τῶν θυμάτων κρέατα κατηναλίσκοντο ἐντὸς τοῦ περιβόλου.

Θεράποντες.

Ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων (F. d'Épid. ἀρ. 1 στ. 114) ἀναφέρονται θεράποντες, οἵτινες πάσχοντά τινα τὸν πόδα ἐξήγαγον ἐκ τοῦ Ἀβάτου. Οὗτοι δὲ ἦσαν προφανῶς ἀπλοὶ ὑπηρέται, οἵτινες παρείχον πᾶσαν βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀσθενεῖς, ἂν μὴ ἦσαν ἴσως ὑπηρέται αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀσθενοῦς (3).

(1) Arch. Zeitung 1878 σ. 178 καὶ 1880 σ. 57.

(2) Bulletin de corr. hellénique 1898 σ. 305, στ. 56 κ. ἀ.

(3) Οἱ ἀσθενεῖς ἤρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Ἱερόν συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν των, ἰδίως οἱ πάσχοντες νόσημα ἐμποδίζον αὐτοὺς νὰ βαδίξωσιν, οἷον Σωστράτα Φεραία (F. d'Épid. ἀρ. 2, στ. 29).

Σημειωτέον ὅτι ὁ Thraemer (Pauly's Encyclop. σ. 1688) φρονεῖ ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος θεράποντες ἦσαν ἔμπειροὶ τινες τῶν τῆς ἰατρικῆς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἱεροῦ διατελοῦντες, ἰατροὶ δηλ. ἢ Ἀσκληπιάδαι, οἵτινες ὑπέβαλλον τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀσθενεῖς εἰς ἐμπειρικὴν τινα ἰατρικὴν θεραπείαν. Τοῦτο δὲ φρονεῖ θέλων νὰ υποστηρίξη ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἰάματα τῶν ἀσθενῶν δὲν ἦσαν ἀπλῶς θαύματα, ἀλλ' ἀληθεῖς θεραπείαι, ἀποτέλεσμα ἀσκήσεως ἐν τῷ Ἱερῷ ἰατρικῆς τινος τέχνης. Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων δηλοῦται ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος θεράποντες ἦσαν ἀπλῶς ὑπηρέται, κοινῶν δὲ ὑπηρετῶν, οὐχὶ ἰατρῶν, ἐξετέλεσαν οὗτοι ὑπηρεσίαν ἐξαγα-

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνάγκας ὑπῆρχον παντοῖοι ὑπηρεταί. Τῶν τοιούτων ἦτο ὁ ἐν F. d'Épid. σελ. 5, στ. 15, μνημονευόμενος βαλανεύς, ὑπηρετῆς παρέχων βοήθειαν εἰς τοὺς λουομένους.

Ἄσκληπιασταί.

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου μνημονευτέον καὶ τῶν ἐν F. d'Épid., ἀρ. 211, Ἄσκληπιαστῶν τῶν ἐν Πανακείᾳ, οἵτινες ἔστησαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνδριάντα τοῦ Τίτου Στατιλίου Τιμοκράτους. Τὰ κατὰ τοὺς Ἄσκληπιαστὰς τούτους, οἵτινες ἀπετέλουν σύλλογον ἀσχολούμενον περὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἄσκληπιοῦ, εἶνε ἡμῖν ἄγνωστα (πρὸς σ. 191, σημ. 3). Σημειωτέον δὲ ὅτι Ἄσκληπιασταὶ ἀναφέρονται ὡσαύτως ἐν Ἀθήναις (C. I. A. II 617^b), ἐν Ρόδῳ (Bull. d. corr. hell. IX, 122), ἐν Αὐλαῖς (ἴδε σ. 191, σημ. 3) κ. ἄ.

γόντες τὸν ἀσθενῆ ἐκ τοῦ Ἀδάτου καὶ καθίσαντες αὐτὸν ἐπὶ καθίσματος τινος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ. Δὲν δύναται δὲ νὰ ταυτισθῶσιν οἱ θεράποντες οὔτοι πρὸς τοὺς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 12 υἱοὺς τοῦ θεοῦ, διότι οἱ υἱοὶ οὔτοι εἶνε τὰ κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 4 ἐπιγραφὴν τέκνα τοῦ Ἄσκληπιοῦ, εἶνε δηλ. οὐχὶ ἀνθρωποῖ τινες, ἀλλὰ δαίμονες ἰατροί, βοηθοὶ τοῦ πατρὸς των ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ γινομέναις θεραπειαῖς.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι, ὅσον καὶ ἂν θελήσῃ τις νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἡσχεῖτο κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἰατρικὴ τις τέχνη, προσωπικὸν ἐν αὐτῷ ἀσχολούμενον περὶ τὴν τέχνην ταύτην δὲν δύναται νὰ ἀνεύρῃ. Εὐνόητον εἶνε ὅτι τοιοῦτοι ἐδύναντο καὶ ἔπρεπε νὰ εἶνε, ἂν ἀληθῶς ἰατρικὴ τις θεραπευτικὴ τέχνη ἡσχεῖτο, οἱ ἱερεῖς· ἀλλ' οὔτοι ὄχι μόνον ἰατροὶ δὲν ἦσαν, ἀλλ' οὐδὲ μεταίχον ἀμέσως καθ' οἰονδήποτε τρόπον τῶν γινομένων ἰαμάτων. Τοῦτο εἶνε κατὰ φανές, οὐδεὶς δ' ἀμφισβητεῖ αὐτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

1.

Χρηματικοὶ πόροι τοῦ Ἱεροῦ.

Πᾶσα ἡ ὑπὸ ὀρέων καὶ ὑψωμάτων περιβαλλομένη πεδιάς, ἥς ἐλάχιστον μέρος καταλαμβάνει τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλαι γαῖαι πέραν τῆς πεδιάδος ταύτης ἐκτεινόμεναι, ἦσαν ἰδιοκτησία τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ τῆς καλλιεργείας δὲ ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς ἐκμισθώσεως τῶν γαιῶν τούτων (1) σπουδαῖα προφανῶς χρηματικά ποσὰ εἰσήγοντο εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Ἱεροῦ. Ἄλλα δὲ ἔσοδα εἶχε τὸ Ἱερὸν ἐκ τῶν ἐξῆς :

α') ἐκ προσφερομένων τῷ θεῷ πολυτίμων ἰδίως ἀναθημάτων, ἅτινα μετεποιοῦντο, ἐννοεῖται, εἰς χρῆμα.

β') ἐκ τῶν δερμάτων τῶν θυσιαζομένων ζώων, ἅτινα ἐπωλοῦντο, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 208 σημ. 3, εἰς ὄφελος τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ.

γ') ἐξ εἰσιτηρίων τοῦ θεάτρου (ἴδε σ. 79) πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ σταδίου, καὶ ἐξ ἐνοικίων ἃ ἐπλήρουν οἱ ξένοι καταλύοντες ἐν τοῖς πρὸς τοῦτο οἰκήμασιν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἰδίως ἐν τῷ ἐν σ. 162 καταγωγίῳ (2).

(1) Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκμισθώσεως τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν καὶ περὶ τῶν ἐκ τούτων προσόδων ἴδε Bulletin de corr. hellénique 1890 σ. 430 κ. ἑ. (Th. Homolle).

(2) Ὅτι ἐπὶ μισθῷ κατέλυον οἱ ξένοι ἐν τοῖς οἰκήμασι τούτοις εἶνε προφανές. Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Κῶ (Paton and Hicks: Inscriptions of Cos, ἀρ. 35) ἀπαντᾷ πρὸς οὐδὲν ἀπὸ τοῦ τεμένους καὶ τοῦ κήπου καὶ τῶν ξενῶνων.

δ') ἐκ χρημάτων, ἃ ἐνέβαλλον οἱ πιστοὶ ἐν τοῖς θησαυροῖς. Ἐν σ. 46 ἐξέθηκα ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχεν ἕν τούλάχιστον λίθινον κατασκευάσμα θησαυρὸς καλούμενον, ἔχον κοιλότητα κεκλεισμένην διὰ σιδηρᾶς θυρίδος ἐχούσης ὀπήν, δι' ἧς ἐνέβαλλον οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ χρήματα, παρέχοντες οὕτω τὸν ὄβολόν των τῷ θεῷ, καθ' ὃν τρόπον οἱ σήμερον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰσερχόμενοι ρίπτουσι χρήματα ἐν τῷ παρὰ τὴν εἴσοδον ἐκτεθειμένῳ δίσκῳ (1).

ε') ἐκ προστίμων ἐπιβαλλομένων πολλάκις εἰς τοὺς ἐργολάβους τῶν κατασκευαζομένων ἔργων ἐπὶ τῇ μὴ ἀκριβεῖ ἐκπληρώσει τῶν συμπεφωνημένων καὶ εἰς ἄλλους τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ. Οὕτω λ. χ. ἀθληταὶ ἀγωνισθέντες ἐν τῷ σταδίῳ καὶ προσπαθήσαντες διὰ δόλου νὰ ἀναδειχθῶσι νικηταὶ κατεδικάσθησαν ἕκαστος εἰς πληρωμὴν χιλίων στατήρων (F. d'Épid. ἀρ. 238).

ς') ἐκ χρηματικῶν εἰσφορῶν. Ἐν σ. 209 ἐμνημόνευσα χρηματικῆς εἰσφορᾶς γενομένης πρὸς τέλεσιν θυσίας τινὸς ἐν τῷ Ἱερῷ. Καὶ ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἱεροῦ ἐγίνοντο ἐνίοτε, ὡς φαίνεται, εἰσφοραὶ. Οἰκοδομουμένου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐλήφθη διὰ τοὺς χρυσοῦς ἤλους τοὺς διὰ τὴν θύραν αὐτοῦ χρηματικόν τι ποσὸν πᾶρ Ἀσκληπιῶ (ἐκ τοῦ ταμείου δηλ. τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ πρὸς τούτοις δρ. 1241 $\frac{1}{2}$ ἐξ Ἑρμιόνο (2). Τοῦτο τὸ ἐξ Ἑρμιόνο χρηματικόν ποσὸν προέρχεται ἴσως ἐξ εἰσφορᾶς. Εὐλόγον δὲ εἶνε νὰ δεχθῆ τις, ὅτι ἐν χώραις θρησκευτικῶς σχετιζομέναις μετὰ τοῦ Ἱεροῦ ἐδύναντο νὰ ἐνεργῶνται χρηματικοὶ ἔρανοι πρὸς πλή-

(1) Οἱ τὰ ἱερά τῶν θεῶν ἐπισκεπτόμενοι ἐνέβαλλον ἐν τοῖς θησαυροῖς χρήματα τοῦτο μὲν καὶ ἀπροαίρεσιν, ἐν οἰαδήποτε περιπτώσει, τοῦτο δὲ μετὰ τελετᾶς τινος, ἰδίως μετὰ θυσίαν, κατὰ ἰσχύοντα ἐν τισιν ἱεροῖς νόμον. Οὕτω λ. χ. κατ' ἐπιγραφὴν ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ οἱ θύοντες τῇ Ἀρτέμιδι Περγαίᾳ τέλειον ὤφειλον νὰ ἐμβάλλωσιν ἐν τῷ θησαυρῷ δύο ὄβλους, οἱ δὲ θύοντες γαλαθινὸν ἕνα ὄβολόν (Dittenberger: Sylloge 371). Καὶ κατὰ τὴν ἐξ Ἀνδανίας ἐπιγραφὴν, ἐν ἣ καὶ περὶ κατασκευῆς θησαυρῶν ὁ λόγος, οἱ θύοντες ἐνέβαλλον χρήματα ἐν τῷ θησαυρῷ (Dittenberger: Sylloge σ. 574 στ. 88. καὶ σ. 575 στ. 90 κ. ε.).

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 241 στ. 105-107. Σημειωτέον ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐλήφθη πρὸς τούτοις χρηματικόν τι ποσὸν πᾶρ Εὐβόλο καὶ πᾶρ Ἀγέμονο. Τίνες δὲ οὗτοι καὶ πῶθεν τὰ χρήματα ταῦτα προήρχοντο, δὲν γνωρίζομεν.

ρῶσιν τῶν ἐκάστοτε ἀναγκῶν τῆς μητροπόλεως, οὕτως εἶπεῖν, τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

ζ') ἐκ τῶν γινομένων ἐν τῷ Ἱερῷ ἱαμάτων τῶν ἀσθενῶν. Ὁ Ἀσκληπιὸς τοὺς πτωχοὺς τῶν εἰς τὸ Ἱερόν καταφευγόντων ἐθεράπευε δωρεάν, οὐχὶ ὁμῶς καὶ τοὺς πλουσίους. Πτωχὸν τινα παῖδα πάσχοντα ἠρώτησε «τί θά μοι δώσης ἵνα σε θεραπεύσω;» ἀδέκα ἀστραγάλους», εἶπεν ὁ παῖς. Καὶ ὁ θεὸς ἐγέλασεν, ἐθεράπευσεν ὁμῶς αὐτόν (1). Καὶ ἄλλους δὲ ἀσθενεῖς ἐθεράπευσεν ὁ Ἀσκληπιὸς ἀρκούμενος, ὡς φαίνεται, εἰς ἀνάθημά τι, ὃ οὗτοι ἀνέθετον αὐτῷ κατὰ προαίρεσιν, ἴσως δὲ καὶ εἰς χρήματά τινα ἀ ἐνέβαλλον ἐν τῷ θησαυρῷ, ὃ,τι ἕκαστος ἐδύνατο (2). Δὲν εἶχεν ὁμῶς τὸ πρᾶγμα οὕτω καὶ ὡς πρὸς τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐποροῦντας τῶν ἀσθενῶν. Παῖδα τινα βωβὸν ἐθεράπευσεν ὁ Ἀσκληπιός, ἀφ' οὗ προηγουμένως ὁ πατήρ του ὑπεσχέθη νὰ πληρώσῃ τὰ ἴατρα ἐντὸς ἐνὸς ἔτους (3). Γυναῖκα δὲ τινα τυφλήν, ἐξ Ἀθηνῶν, διέταξε νὰ ἀφιερῶσῃ ἐν τῷ ναῷ ἀργυροῦν χοῖρον (4). Πάνδαρον δὲ Θεσσαλὸν ἔχοντα στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐθεράπευσεν ὡσαύτως ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι θὰ πέμψῃ χρήματα εἰς τὸ Ἱερόν· ἔπεμψε δὲ οὗτος τὰ ὑπεσχημένα χρήματα διὰ συμπατριώτου του τινὸς πάσχοντος καὶ τούτου τὴν αὐτὴν νόσον· ἀλλ' οὗτος δολίως φερόμενος ἠθέλησε νὰ σφετερισθῇ τὰ χρήματα, ἐφ' ᾧ ὁ Ἀσκληπιὸς ὄχι μόνον δὲν ἐθεράπευσεν, ἀλλὰ καὶ ἐτιμώρησεν αὐτόν (5). Τυφλὸν δὲ τινα ἐθεράπευσε, μὴ πληρόνοντα ὁμῶς τὰ ἴατρα ἐτύφλωσε πάλιν καὶ ἀκολούθως ἐθεράπευσεν, ἀφοῦ ἐπλήρωσε πλέον τὰ ἴατρα. Σωστράταν δὲ Φεραίαν ἀσθενοῦσαν ἐπικινδύνως ἐθεράπευσεν ὡσαύτως, παρήγγειλεν ὁμῶς αὐτῇ νὰ πληρώσῃ τὰ ἴατρα· αὐτὸ δὲ τοῦτο παρήγγειλε διὰ τοῦ ἱερέως καὶ ἀσθενεῖ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας θεραπευθέντι ἐν τῷ Ἱερῷ, τῷ Μ. Ἰουλίῳ

(1) Ἴδε τὴν ἐν F. d'Épid. ὑπ' ἀρ. 1 ἐπιγραφὴν τῶν ἱαμάτων, στ. 68-71.

(2) Πρὸς F. d'Épid. ἀρ. 3.— Οἱ ἐν τῷ παρὰ τὸν Ὄρωπὸν ἱερῷ τοῦ Ἀμφιαράου διὰ μαντείας θεραπευόμενοι ἀσθενεῖς ἔρριπτον χρήματα, οἱ μὲν ἀργυρᾶ οἱ δὲ καὶ γρουσᾶ νομίσματα, ἐν τῇ ἱερᾷ πηγῇ.

(3) Ἴδε τὴν ἐν F. d'Épid. ὑπ' ἀρ. 1 ἐπιγραφὴν τῶν ἱαμάτων, στ. 41-48.

(4) Ἴδε τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν στ. 33-41. Πρὸς ἀρ. 3 (ἀργυροῦ μνᾶν).

(5) Ἴδε τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν τῶν ἱαμάτων, στ. 48-68.

Ἄπελλε (1). Ἴνα δὲ ἐννοήσωμεν μέχρι πόσου ἐνίοτε ποσοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἀνέρχωνται τὰ ἱατρὰ ταῦτα, δεόν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι Ναυπάκτιόν τινα τυφλόν ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου ἐθεράπευσεν ἀντὶ 2000 χρυσῶν στατήρων (ἴδε σ. 18 σημ. 1), οἷτινες ἀναλογοῦσι κατὰ τὴν σημερινὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος εἰς 60000 χρυσῶν φράγκων!

Τοιαύτας ἔχον προσόδους τὸ Ἱερὸν εὐνόητον εἶνε ὅτι ἐν μεγάλῃ οἰκονομικῇ εὐεξίᾳ διετέλει. Τούτου δὲ τοῦ πλούτου εὐστοχόν ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ Ἐπιδαύριοι. Μεγαλοπρεπεῖς ἀνήγειραν οὗτοι ναοὺς καὶ ἀγάλματα καὶ παντοῖα ἀναθήματα ἴδρυσαν, ἄλλα δὲ οἰκοδομήματα, στάδιον, θέατρον, γυμνάσιον, παλαίστρας, βαλανεῖα, στοᾶς καὶ τὴν περιλάμπρον θόλον ᾠκοδόμησαν, δι' ὧν ἐθαμβοῦντο οἱ πιστοὶ καὶ ἐτέρποντο οἱ παντοῖοι τοῦ Ἱεροῦ ἐπισκέπται καὶ ἐν πλήρει εὐμαρείᾳ καὶ ἀνέσει ἐν αὐτῷ διηγόν. Οἱ διευθύνοντες καὶ διαχειριζόμενοι τὰ τοῦ Ἱεροῦ συνετοὶ καὶ πεπειραμένοι ὄντες καὶ ὑπὸ πρακτικοῦ πνεύματος ἀγόμενοι κατάρθωσαν ὅ,τι ἐπεδίωκον ὑπὸ τε θρησκευτικὴν καὶ ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν, διότι δι' ὧν μετῆρχοντο μέσων καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξήρητο καὶ οἱ ξένοι πανταχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὸ Ἱερὸν προσειλκύνοντο. Διὰ τῶν ξένων δὲ τούτων ἄφθονον εἰσέρρεε τὸ χρῆμα εἰς τὰ ταμεῖα τοῦ Ἱεροῦ.

2.

Ταμεῖα καὶ διαχειρίσεις.

Ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον δύο ταμεῖα, ὧν τὸ μὲν διηυθύνετο ὑπὸ τῶν ἱερέων (2) τὸ δὲ ὑπὸ τῶν ἱερομνημόνων (ἴδε σ. 56). Τίνες δὲ ὠρισμένως πρόσοδοι εἰσῆρχοντο εἰς ἑκάτερον τῶν ταμείων τούτων, δὲν γνωρίζομεν· μόνον τὰ εἰς ἐργολάβους ἐπιβαλλόμενα πρόστιμα γνωρίζομεν ὅτι εἰσῆρχοντο πάντοτε εἰς ἐκεῖνο τῶν δύο ταμείων, ἐξ οὗ κατεβάλλετο ἡ δαπάνη διὰ τὸ ἐκτελούμενον ἔργον. Δυνάμεθα ὅπωςδῆποτε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ πρόσοδοι αἱ

(1) Ἴδε F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 5-7, στ. 26-35. ἀρ. 5 στ. 20.

(2) Ἴδε Foulles d'Épidaure σ. 101.

ἐκ τῆς ἐν τῷ ναῷ λατρείας ἐκπηγάζουσαι, οἷον αἱ ἐκ τῶν ἀναθημάτων καὶ εἴ τις ἄλλη, εἰσῆρχετο εἰς τὸ ταμεῖον τῶν ἱερέων· τοῦτο τὸ ταμεῖον ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν ταμεῖον, τὸ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ ἄλλου ταμείου ὀνομαζόμενον ἴσως ταμεῖον τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 233). Αἱ πρόσοδοι δὲ αἱ κατατιθέμεναι ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερομνημόνων καὶ ὑπὸ τούτων διαχειριζόμεναι ἐκαλοῦντο ἱερομνημονικοὶ πόροι. Ἐκ τούτων τῶν ἱερομνημονικῶν πόρων ἢ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἀνήγειρεν ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ εἰς τὸν Σεπτίμιον Σεουῆρον καὶ τὸν Καρακάλλαν (1). Κατ' ἀναλογίαν δὲ πρὸς ταῦτα, τὰς ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερέων κατατιθεμένας προσόδους δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν προσόδους τοῦ θεοῦ, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῶν Ἀθηνῶν εὑρεθείσαν ἐπιγραφὴν «Θεόδωρος Ἐστιαίοθεν ἱερεὺς γενόμενος Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας ἐκ τῶν τοῦ θεοῦ προσόδων» (C. I. A. III 102 b), ἐξ ἧς πρὸς τούτοις ἐξάγεται ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ Ἀσκληπιείῳ τὰς προσόδους ταύτας διεχειρίζετο ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (2).

Ἡ διαχείρισις δὲ τῶν ἐν ταμείοις τούτοις χρημάτων διετέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς Βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων. Μέλος τι τῆς Βουλῆς ταύτης ἰδίαν τινὰ δικαιοδοσίαν ἔχον, οἷονεὶ γραμματεὺς καὶ λογιστὴς συνάμα, ὅστις ἐκαλεῖτο κατάλογος Βουλᾶς καὶ ἀπλῶς κατάλογος, παρίστατο ἐκάστοτε κατὰ τὰς γινομένας εἰσπράξεις καὶ πληρωμάς, ὅπως βεβαιόνη καὶ ἐξελέγχη προφανῶς τὰς δοσοληψίας ταύτας (3). Ἡλλασσε δὲ ὁ κατάλογος κατὰ μῆνα, ἐξ οὗ εὐνόητον γίνεται, ὅτι οὗτος θὰ ἦτο ἀληθῶς ἐκ τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς, οὐχὶ ὑπάλλη-

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 55 ἀρ. 106-107.

(2) Ἄν ταῦτα οὕτως ἔχωσι, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ πρόστιμον εἰς ὃ κατεδικάσθη ὁ ἐργολάβος τῆς ἀφέσεως τοῦ σταδίου, κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 237 ἐπιγραφὴν, ἔμελλε νὰ κατατεθῇ ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερέων, ἀφ' οὗ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ εἴρηται ὅτι ὁ ἐργολάβος τὸ πρόστιμον τοῦτο ὀφείλει τῷ θεῷ. Κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι αἱ δαπάναι διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀφέσεως τοῦ σταδίου καταβάλλοντο ἐκ τοῦ ταμείου τῶν ἱερέων.

(3) Ταῦτα τὰ περὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς διαχείρισεως καὶ περὶ τοῦ καταλόγου ἐξήγαγον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου καὶ διὰ μακρῶν ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 101.

λός τις, διότι διορισμός υπαλλήλων δι' ἓνα μόνον μῆνα εἶνέ τι ἀπίθανον (1).

Πληρωμαὶ δὲ χρημάτων ἐκ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ταμείων διὰ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευαζόμενα ἔργα ἐγίνοντο ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ ὑπὸ τῶν ἱερομνημόνων οὐχὶ ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς ἔχοντας λαμβάνειν, ἀλλὰ διὰ μέσου ἐπιτροπῆς τινος· καὶ εἰσπράξεις δέ τινες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐγίνοντο, οὐχὶ δηλ. ἀμέσως ἀλλ' ἐμμέσως.

Κατασκευαζομένου ἔργου τινὸς διωρίζετο ἐπιτροπή, ἧς τὰ μέλη ἐκαλοῦντο, κατ' ἀνεκδότους ἐπιγραφάς, ἐπιστάται τοῦ δεῖνα οἰκοδομήματος ἢ τοῦ δεῖνα ἀναλώματος, οἷον ἐπιστάται τοῦ Ἐπιδοτείου (ἴδε σ. 137), ἐπιστάται τοῦ ἀναλώματος δεῖνα· τὰ μέλη τῆς ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐπιτροπῆς ἐκαλοῦντο θυμελοποῖαι καὶ θυμελοποιοί(2). Ἐκάστη δὲ τῶν ἐπιτροπῶν τούτων πρὸς τῇ λοιπῇ αὐτῆς δικαιοδοσίᾳ, περὶ ἧς ἴδε σ. 243, ἐπλήρουν αὐτὴ τοὺς ἐργολάβους δι' ἣν βαθμηδὸν ἐξετέλου

(1) Τὸ ὄνομα ἐκάστου καταλόγου παρακολουθεῖται ἐκάστοτε ὑπὸ ἄλλου κυρίου ὀνόματος θηλυκοῦ γένους, ὅπερ ἐπέχει θέσιν τοπικοῦ ἢ δημοτικοῦ ὀνόματος. Τοιαῦτα ὀνόματα, ἃ δηλοῦσιν, ὡς φαίνεται, συνοικίας τινὰς ἢ τμήματα, εἰς ἃς διηρέτο πολιτικῶς ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀναγράφονται ἐν τῇ περὶ δαπανῶν τῆς θόλου ἐπιγραφῇ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἐν ὄλφ, τὰ ἐξῆς :

Ἄλαμαῖς	Μεσογαῖς	Πιεριάς
Ἀφυλωνιάς	Μελκιδῶν	Πιεριάς ὑσμιναία
Βουνῶα	Μιλτιάς	Πολιτιάς
Βρυάντινα	Μυσιάς	Ρωπιταῖς
Δωριμαχίς	Ναυφεῖς (Ναυφαῖς,	Σελεγεῖς
Δεξελιᾶς	Ναυφηῖς)	Στρατιτίς
Ἐριλαῖς	Οἰσεῖα ἔνερθεν	Τειχιᾶς
Ἰσαρνιαῖς	Οἰσεῖα ὑπερθεν	Ἰσιδριάς
Κωλεῖς	Παγάσινα	Φραγιαῖς
Λασιηῖς	(Παγασίς)	

(2) Ἐν τῷ τμήματι τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου, τῷ μέγρι τοῦ στ. 118 ἀπαντῶσιν ἐκδοτῆρες, ἐν δὲ τῷ ἀπὸ τοῦ στ. 119 κ. ἐ. θυμελοποῖαι καὶ θυμελοποιοί. Ὁ Β. Keil (Athen. Mittheilungen 1895 σ. 34) ἰσχυροῦς προβάλλει λόγους πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ ἐκδοτῆρες εἶνε αὐτὸ τοῦτο ὅ,τι οἱ θυμελοποιοί, καὶ συμπεραίνει ὅτι μία ἦτο ἢ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐπιτροπή, ἧς τὰ μέλη κατὰ μὲν τοὺς πρώτους χρόνους τῆς οἰκοδομῆς ἐκαλοῦντο ἐκδοτῆρες, ὕστερον δὲ ὠνομάσθησαν θυμελοποιοί. Τὸ πρᾶγμα ἐν τούτοις εἶνε ἀρχαῖοντος παράδοξον.

οὔτοι ἐργασίαν. Ἀναλόγως τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν καθ' ἕκαστον μῆνα, τῇ πρώτῃ τοῦ ἐπομένου μηνός οἱ θυμελοποιοὶ καὶ ἐπιστάται ἐλάμβανον χρήματα παρὰ τῶν ἱερέων ἢ τῶν ἱερομνημόνων, ἐπὶ παρουσία τοῦ καταλόγου τῆς Βουλῆς, καὶ ἐπλήρονον τοὺς ἐργολάβους καὶ λοιποὺς δικαιοῦχους· αὐτοὶ δὲ εἰσέπραττον πρὸς τούτοις παρὰ τῶν ἐργολάβων πρόστιμα, εἰς ἃ τυχὸν οὔτοι εἶχον καταδικασθῆ διὰ τὴν μὴ ἐκτέλεσιν τῶν κεκανονισμένων. Δήγοντος δὲ τοῦ μηνός, ἔδιδον λόγον τῆς διαχειρίσεώς των, ἐπέστρεφον εἰς τὸ ταμεῖον ὃ,τι εἶχε τυχὸν περισσεύσει ἐξ ὧν εἶχον λάβει τῇ πρώτῃ τοῦ μηνός χρημάτων, καὶ κατέθετον ἐν αὐτῷ ὃ,τι τυχὸν εἶχον εἰσπράξει ἐκ προστίμων.

Περατωθείσης δὲ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὅλου ἔργου ἢ τμήματος αὐτοῦ, αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιτροπαὶ ἔδιδον δημοσίᾳ λόγον τῆς διαχειρίσεώς των. Ἀνέγραφον λεπτομερῶς καὶ ἀναλελυμένως ἐπὶ λιθίνων στηλῶν ἃ ἔλαβον καὶ ἃ ἐπλήρωσαν χρήματα, καὶ ἀνίδρυον αὐτάς ἐν τῷ Ἱερῷ. Στήλαι δὲ τοιαῦται εὑρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, οἷον ἡ ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς θόλου (τῆς θυμέλης), ἑτέρα ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τοῦ Ἐπιδοτείου καὶ ἄλλαι τινές. Τοιαύτη τις στήλη εἶνε καὶ ἡ ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰ καὶ δὲν φαίνεται ἐν ταύτῃ τίνες οἱ δίδοντες λόγον τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως.

3.

Κατασκευὴ δημοσίων ἔργων.

Τὰ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων ἐν Ἑλλάδι, ὃ ἐστὶ τὸν τρόπον καὶ τοὺς ὅρους τῆς κατασκευῆς τῶν ἔργων τούτων καὶ τὰς ἀμοιβαίας ὑποχρεώσεις καὶ δικαιώματα τῆς ἐκμισθούσης τὰ ἔργα πολιτείας ἢ κοινότητος καὶ τῶν κατασκευαζόντων αὐτὰ ἐργολάβων, ἐκανόνιζεν ἴδιος ἐν ἑκάστη χώρᾳ ἰσχύων ἀρχιτεκτονικός τις νόμος. Τοιοῦτος νόμος ἰσχύων ἐν Τεγέᾳ, κοινὰ σύγγραφος καλούμενος, ἐπὶ λίθου ἀναγεγραμμένος περιῆλθεν εἰς

ἡμᾶς (1). Ἐν ἄλλαις δὲ χώραις εὐρέθησαν ἱκαναὶ ἐπιγραφαὶ περὶ ὠρισμένων οἰκοδομημάτων, ἀναγράφουσαι τὸ μὲν τοὺς ὄρους τῆς κατασκευῆς τῶν οἰκοδομημάτων τούτων τὸ δὲ τὰς γενομένας δαπάνας καὶ τὸν τρόπον τῆς πληρωμῆς. Ἐκ τούτων δὲ τῶν ἐπιγραφῶν ἐξάγονται μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν πολλάκις αἱ διατάξεις τοῦ ἐν ἐκάστη τῶν χωρῶν τούτων ἰσχύοντος ἀρχιτεκτονικοῦ νόμου (2). Τὰς διατάξεις τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἰσχύοντος νόμου μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῶν εὐρεθειῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, ἰδίως ἐκ τῶν δύο μεγάλων ἐπιγραφῶν, ὧν ἡ μὲν ἀναγράφει τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ δὲ τὰς δαπάνας τῆς θόλου (3). Καὶ

(1) Foucart-Le-Bas: Inscriptions du Peloponnèse, ἀρ. 340e Collitz: Dialekt-Inschriften, I, 1222.

(2) Αἱ σπουδαιόταται τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εἶνε αἱ ἐξῆς :

α') ἐκ Δηλοῦ, περὶ ἔργων ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. C. I. G. 2226. Hermes 1882 σ. 1 κ. ἐ. (Fabricius). Πρὸς. καὶ τὴν ὑπὸ Th. Homolle δημοσιευθεῖσαν μεγάλην ἐκ Δηλοῦ περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως ἐπιγραφὴν ἐν Bulletin de corr. hellénique, 1890 σ. 389 κ. ἐ., τοὺς στ. 44-82 καὶ τὴν ἐρμηνείαν τούτων ἐν σ. 462 κ. ἐ.

β') ἐξ Ἐρετριᾶς, περὶ ἀποξηράνσεως λίμνης τινος. Ἀρχ. Ἐφημερίς, 1869 σ. 1 κ. ἐ. (Π. Εὐστρατιάδης).

γ') ἐκ Λεβαδείας, συγγραφή περὶ ἐκτελεστέων ἔργων ἐν τῷ ναῷ τοῦ Πανελληνίου Διός. Fabricius: De architectura graeca commentationes epigraphicae, 1881. Dittenberger: Sylloge 353. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μνημονεύεται καὶ ὁ ἰσχύων ἐν Λεβαδείᾳ ἀρχιτεκτονικὸς νόμος, ὅστις καλεῖται ναοποιϊκὸς νόμος.

δ') ἐκ Πειραιῶς, περὶ τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος. Bulletin de corr. hellénique 1882 σ. 540 (Foucart). Choisy: Études sur l'architecture grecque, I. Ath. Mittheilungen 1893 σ. 147 (Dörpfeld). Dittenberger: Sylloge 352. Hermes 1882 σ. 551 (Fabricius).

ε') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ τοῦ Ἐρεχθείου. C. I. C. I. 324.

ς') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ ἐπισκευῆς τῶν μακρῶν τειχῶν. C. I. A. II 167. Choisy: Études sur l'architecture grecque, II. Berliner Wochenschrift, 1884 σ. 1113 (Fabricius).

ζ') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης. Ἀρχ. Ἐφημερίς 1897 σ. 173 (Π. Καβδαδίας).

Σημειωτέον ὅτι τὰ περὶ κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὰ μέχρι τοῦ 1877 ἐπιγραφικὰ εὐρήματα, ἐξέθηκε συνοπτικῶς ὁ Dareste ἐν τῷ Annaire de l'association pour l'encouragement des études grecques, 1877 σ. 107-117.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 241, σ. 78-93 (περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ ἀρ. 242, σ. 93-105 (περὶ τῆς θόλου, θυμέλης). — Κατὰ ταῦτας

αί διατάξεις ὁμως αὐται, αἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἰσχύουσαι, καὶ αἱ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐλάχιστα καὶ ἐν τισι μόνον λεπτομερεῖαι διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων. Ἴσχυεν ἄρα ἐν Ἑλλάδι κοινόν τι οἶονεῖ διεθνὲς δίκαιον περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων, καὶ τοῦτο, ὡς φαίνεται, διότι τὰ ἐν ἐκάστη χώρᾳ ἔργα κατασκευάζοντο οὐχὶ ὑπὸ ἐγχωρίων τὸ πλεῖστον τεχνιτῶν καὶ ἐργολάβων, ἀλλ' ὑπὸ ξένων. Οὗτος ὁ λόγος θὰ ἦγαγεν εἰς τὴν κατίσχυσιν τοῦ κοινοῦ τούτου δικαίου παρὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὅστις ἀκριβῶς διεκρίνετο οὐχὶ διὰ τὴν ταυτότητα, ἀλλὰ διὰ τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ἐν ἐκάστη χώρᾳ νομικῶν καὶ πολιτειακῶν διατάξεων καὶ αὐτῶν μάλιστα τῶν μυθολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ δοξασιῶν.

Συγγραφαί.

Προκειμένου νὰ κατασκευασθῇ ἔργον τι ἐξελέγετο ἐπιτροπὴ ἐκ πολιτῶν, ἥτις ἔμελλε νὰ διεξαγάγῃ τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, καὶ ὠρίζετο ἀρχιτέκτων, ὅστις συνέτασεν ἐν πρώτοις τὰς καλουμένας συγγραφὰς ἢ συγγραφήν, ἥτις συνίστατο εἰς ἀκριβῆ καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ σχεδίου, τῶν διαστάσεων καὶ τῶν καθέκαστα μελῶν καὶ μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ εἰς καθορισμὸν τοῦ ὕλικου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας· ἐνίστε ἐν τῇ αὐτῇ συγγραφῇ ὠρίζοντο καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τῶν ἐργολάβων, οἱ ὅροι τῆς πληρωμῆς αὐτῶν καὶ ὁ τρόπος τῆς παραλαβῆς τῶν ἐκτελουμένων ἔργων (1). Αἱ συγγραφαὶ ἄρα ἦσαν ὅ,τι σήμερον παρ' ἡμῖν, ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν δημοσίων ἔργων, ὁ προϋπολογισμὸς σὺν τοῖς καλουμένοις ὅροις τῶν ὑποχρεώσεων. Συνώδευε δὲ τὰς συγγραφὰς ὁ ἀρχιτέκτων ἐν ἀνάγκῃ δι' ἀπλῶν τινῶν σχεδίων καθέκαστα μελῶν ἢ μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ἃ ἐκαλοῦντο ὑπογραφαί, καὶ διὰ

κυρίως τὰς ἐπιγραφὰς ἐκθέτω ἐνταῦθα τὰ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων, ἰδίως ἐν Ἐπιδαύρῳ, προσθέτων καὶ ἄλλοθεν, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει ἐπιγραφῶν, ὅ,τι ἀναγκαῖον πόρισμα πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ὅλης μελέτης ταύτης.

(1) Ἡ πληρεστάτη τῶν εἰς ἡμᾶς περιελθουσῶν συγγραφῶν εἶνε ἡ ἐκ Πειραιῶς, περὶ τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος (σ. 239 σημ. 2, δ'). Συγγραφαὶ εἶνε καὶ αἱ ἐκ Δήλου καὶ ἐκ Λεβαδείας (σ. 239 σημ. 2, α', γ') ἐπιγραφαί.

πλαστικῶν ἢ ἀναγλύφων ὑποδειγμάτων ἐκ μαλακῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, εὐεξεργάστου ὕλης, ἃ ἐκαλοῦντο παραδείγματα.

Ἐκθεσις τῶν ἔργων εἰς μειοδοσίαν.

Μετὰ τὴν σύνταξιν τῶν συγγραφῶν ἐξετίθετο τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν γινομένην ἐν ὠρισμένη ἡμέρᾳ. Προκηρύσσετο δὲ πολλάκις ἡ μειοδοσία δι' ἀγγέλων καὶ κηρύκων ὄχι μόνον ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ἣ ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ ἔργον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἔργα ἐκηρύσσοντο καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν Νεμέᾳ, ἐν Ἐρμιονίδι καὶ ἐν Θήβαις, ὡς φαίνεται, κήρυκες δὲ καὶ ἄγγελοι ἐπέμποντο ὡσαύτως εἰς Ἄργος, Κόρινθον καὶ Τεγέαν.

Ἐγνωστοποιεῖτο δὲ ἡ ἡμέρα τῆς μειοδοσίας διὰ προκηρύξεως ἀναγραφομένης ἐπὶ πινακίου, ἐν ἣ ἐσημειοῦντο τὰ κατὰ τοὺς ἐν ταῖς συγγραφαῖς ὄρους ἐκτελεστέα ἔργα καὶ αἱ προϋπολογισθεῖσαι τιμαί, ὡς φαίνεται, ἐφ' ὧν ἔπρεπε νὰ μειοδοτήσωσιν οἱ ἐργολάβοι. Τοῦτο τὸ πινακίον ἐκαλεῖτο ἔκθεμα, αἱ δὲ ἐγγράφως γινόμεναι ὑπὸ τῶν ἐργολάβων μειοδοτικαὶ προσφοραὶ ἐκαλοῦντο προσάγγελμα (1). Κατεκυροῦντο δ' ἀκολούθως τὰ ἔργα εἰς τοὺς πλείοτερον μειοδοτήσαντας ἐργολάβους καὶ συνετάσσετο μετ' αὐτῶν συμβόλαιον.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι σπανίως τὸ ὅλον ἔργον ἐξεχωρεῖτο εἰς ἓνα ἐργολάβον (2). Συνήθως τὰ ἔργα ἐξετελοῦντο διὰ τμηματικῶν μειοδοσιῶν. Ἐκαστον δηλ. ἔργον κατενέμετο εἰς διάφορα μικρὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τμήματα, συνιστάμενα τοῦτο μὲν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν τοῦτο δὲ εἰς τὴν προμήθειαν ὑλικῶν, καὶ οὕτως ἐξετίθετο εἰς μειοδοσίαν. Κατ' ἀκολουθίαν πολλοὶ ἐργολάβοι μετεῖχον τῆς μειοδοσίας, ἀναλαμβάνοντες ἕκαστος ὅ,τι συνέφερον αὐτῷ νὰ ἐκτελέσῃ.

(1) Ἴδε The Flinders Petrie Papyri II σ. 44 ἀρ. 186: «Ἐκθες οὖν ἔκθεμα καὶ προκήρυξον, εἴ τ[ι]νες βούλονται ἔτι ἐλάσσονος [ἐ]ργολαβ[η] [σα]ι, διδοῦναι προσάγγελμα Νικοστράτῳ καὶ Κλέωνι ἀρχιτέκτονι».

(2) Ἡ ἀποξηράνσις λίμνης τινός ἐν Ἐρετριᾷ ἐξεχωρήθη εἰς ἓνα ἐργολάβον, Χαιρεφάνην, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ἔχῃ οὗτος, ἀντὶ πάσης πληρωμῆς, τὴν ἐπικαρπίαν τῶν ἐκ τῆς ἀποξηράνσεως γαιῶν ἐπὶ δεκαετίαν πληρόνων πρὸς τοῦτοις καὶ 30 τάλαντα (Ἴδε τὴν ἐν σ. 239 σημ. 2 β' ἐπιγραφὴν).

Ἴνα παράσχωμεν τῷ ἀναγνώστη ἔννοιαν τῆς διὰ τμηματικῆς μειοδοσίας ἐκτελέσεως ἔργου τινός, σημειοῦμεν ἔνταῦθα τὰ κυριώτερα τῶν καθ' ἕκαστα ἔργων, εἰς ἃ κατενεμήθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ :

- α') λίθοι καὶ ἐργασία τοῦ στερεοβάτου τοῦ ναοῦ.
- β') ἐργασία τῆς κρηπίδος καὶ τοῦ στυλοβάτου.
- γ') λατομία τῶν διὰ τὴν περίστασιν λίθων καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν.
- δ') ἐργασία τῆς περιστάσεως.
- ε') λατομία καὶ μεταφορὰ εἰς τὸ Ἱερόν τοῦ ἡμίσεος τῶν λίθων διὰ τὸν σηκόν.
- ς') λατομία τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος.
- ζ') μεταφορὰ τοῦ ἡμίσεος τούτου.
- η') ἐργασία τοῦ σηκοῦ.
- θ') λατομία τῶν διὰ τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ λίθων καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν.
- ι') ἐργασία τοῦ δαπέδου.
- ια') προμήθεια ἐλάτης διὰ τὴν ὀροφήν.
- ιβ') προμήθεια κυπαρίσσου διὰ τὴν ὀροφήν.
- ιγ') ἐργασία τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν θυρωμάτων.
- ιδ') προμήθεια κεραμίδων.
- ιε') κεράμωσις τοῦ ναοῦ.
- ις') κατασκευὴ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ.
- ιζ') τοποθέτησις τῶν ἀκρωτηρίων.
- ιη') προμήθεια σιδηρικῶν καὶ ἐξεργασία αὐτῶν.
- ιθ') προμήθεια ἐλέφαντος διὰ τὸ θύρωμα τοῦ ναοῦ κτλ.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἔργα οὕτω τμηματικῶς ὑπὸ πολλῶν ἐργολάβων ἐκτελούμενα δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐκτίθενται εἰς μειοδοσίαν ἅπαντα διὰ μιᾶς συνήθως ἐξετίθεντο κατ' ἀρχὰς εἰς μειοδοσίαν ἐκεῖνα τὰ τμήματα τοῦ ὅλου ἔργου, ἅτινα ἔπρεπε τὸ πρῶτον νὰ ἐκτελεσθῶσι· τὰ λοιπὰ ἐξεμισθόνοντο βαθμηδόν, ἐφ' ὅσον προὔχωρει ἡ ἐργασία.

Ἐργασίαι δέ, αἵτινες ἀπήτουν ὅλως εἰδικούς τεχνίτας, καὶ ἄλλα μικρὰ ἔργα ἢ ἀπρόσοπτα καὶ προμήθεια ἢ ἀγορὰ ὑλικῶν τινῶν δὲν ἐγίνοντο διὰ μειοδοσίας, ἀλλὰ δι' ἰδιαιτέρας συμφωνίας μετὰ

τῶν πρὸς τοῦτο καταλλήλων τεχνιτῶν καὶ προμηθευτῶν ἢ ἐργα-
τῶν ἐπὶ ἡμερομισθίῳ ἐργαζομένων.

Περὶ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων
καὶ περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος.

Σὺν τῷ ἐπὶ τοῦ ἔργου ἀρχιτέκτονι ἐξελέγετο, ὡς εἴπομεν, καὶ
ἐπιτροπὴ ἐκ πολιτῶν πρὸς διεξαγωγὴν τῶν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ
ἔργου. Ταύτης τὰ μέλη ἐκαλοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ ὅτε μὲν ἐπιστά-
ται, ὅτε δέ, κατὰ τὸ κατασκευαζόμενον οἰκοδόμημα, θυμε-
λοποιοί, ὡς εἴπομεν ἐν σ. 227, καθ' ὃν τρόπον ἀλλαχοῦ ἐκα-
λοῦντο ναοποιοί, τειχοποιοί κτλ. Ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Δήλῳ
ἐκαλοῦντο ὅτε μὲν ἐπιστάται, ὅτε δὲ ἐπιμεληταί.

Αὕτη ἡ ἐπιτροπὴ ἐξέθετε τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν, ἐξεμίσθονεν
αὐτὸ εἰς τοὺς μειοδοτήσαντας ἐργολάβους (1), ἐπεστάτει εἰς τὴν
ἐκτέλεσιν αὐτοῦ καὶ παρελάμβανεν αὐτὸ ἅμα περατωθέν. Συνειρ-
γάζετο δὲ ἐν πᾶσι τούτοις μετὰ τοῦ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀρχι-
τέκτονος, ἐκείνου μὲν διατρίβοντος κυρίως περὶ τὸ τεχνικὸν μέ-
ρος, ταύτης δὲ περὶ τὸ διοικητικὸν καὶ περὶ τὴν χρηματικὴν δια-
χείρισιν (2). Αὕτη λαμβάνουσα χρήματα ἐκ τοῦ ταμείου ἐπλή-
ρωνε τοὺς ἐργολάβους καὶ αὕτη πρὸς τούτοις εἰσέπραττε παρὰ
τῶν ἐργολάβων ἐπιβληθέντα τυχὸν αὐτοῖς πρόστιμα καὶ κατέ-
θετε τὰ οὕτως εἰσπραχθέντα ἐν τῷ ταμείῳ. Εἶχε δὲ καὶ δικα-
στικὴν καὶ ἀστυνομικὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔρ-
γων, διότι αὕτη ἐπέβαλλε τὰ εἰς τοὺς ἐργολάβους πρόστιμα, ἐδι-
καιοῦτο δὲ καὶ νὰ κηρύξη αὐτοὺς ἐκπτώτους τοῦ ἔργου καὶ νὰ

(1) Ἐν Ἀθήναις ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπιτροπῆς περὶ ἐκμισθώσεως τῶν ἔργων
ἔπρεπεν, ὡς φαίνεται, νὰ ὑποβληθῇ διὰ τῆς βουλῆς εἰς τὸν δῆμον, ἵνα τύχη τῆς
ἐγκρίσεως τούτου. Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1897 σ. 188 κ. ἑ. (Καβαδίας).

(2) Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ συνειργάζετο ἐν μέρει τῷ ἀρχιτέκτονι καὶ κατὰ
τὴν ὑπὸ τούτου σύνταξιν τῶν συγγραφῶν, διότι αὕτη ἐκπροσωποῦσα τὰ συμφέ-
ροντα τῆς πολιτείας ἔπρεπε νὰ ἔχη γνώμην ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κανονι-
σμῷ τῶν ἐκτελεστέων ἔργων, εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπε τοῦλάχιστον τὰς ἀπαιτούμενας
δαπάνας καὶ τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν. Ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ δήμου τῶν
Ἀθηναίων περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτεροῦ Νίκης ὀρίζεται ὅτι αἱ
συγγραφαὶ ἔπρεπε νὰ συνταχθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Καλλικράτους καὶ τῆς
ἐπιτροπῆς. Ἴδε τὴν ἐν τῇ προηγουμένη σημειώσει Ἀρχ. Ἐφημερίδα.

ἐκτελέσῃ αὐτὸ δι' ἄλλων ἐργολάβων λαμβάνουσα πᾶν ὅτι δήποτε μέτρον ἐνόμιζεν ἀναγκαῖον πρὸς καλὴν διεξαγωγὴν τῶν κατ' αὐτό.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν Τεγέᾳ ὑπῆρχον δύο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου ἐπιτροπαί, ὧν ἡ μὲν ἦτο ἐπιφορτισμένη τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἔργου εἰς μειοδοσίαν καὶ τὴν ἐκμίσθωσιν αὐτοῦ, ἡ δὲ ἐπεστάτει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Οἱ μὲν τὴν πρώτην ἐπιτροπὴν ἀποτελοῦντες ἐκαλοῦντο ἐσδοτῆρες, οἱ δὲ τὴν δευτέραν ἐπιμελόμενοι.

Ἐξελέγετο δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ ἐπιτροπὴ καὶ ὁ ἀρχιτέκτων ὑπὸ τῆς βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων πιθανῶς, ἀφ' οὗ ἡ διαχειρίσις τῶν ἐν τοῖς ταμείοις αὐτοῦ χρημάτων ἐγίνετο, ὡς εἶπομεν ἐν σ. 236, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ βουλῆς. Ἐν Ἀθήναις τὸν τε ἀρχιτέκτονα καὶ τὴν ἐπιτροπὴν ἐξέλεγον ὁ δῆμος (1).

Ὁ ἀρχιτέκτων δὲ ὁ συντάσσειν τὰς συγγραφὰς ἐπέβλεπε καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων, ἐξαιρουμένων τῶν περιπτώσεων καθ' ἃς οὗτος ἦτο ἐπίσημός τις ἀρχιτέκτων, ὅτε ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων προσελαμβάνετο κατώτερός τις ἀρχιτέκτων. Ὁ περιφανῆς λ. χ. Πολύκλειτος, ὁ ἀρχιτέκτων τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ θόλου καὶ τοῦ θεάτρου, δὲν θὰ ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 57, ὡσπερ ὁ Ἴκτινος δὲν ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶνος ἀλλ' ἄλλος ἀρχιτέκτων κατώτερος, ὁ Καλλικράτης. Ἐπίσημοι ἀρχιτέκτονες ὀλίγιστοι ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι, ἐφ' ᾧ ἱκανῆς ἀπήλαυον οὗτοι τιμῆς καὶ γενναίως ἡμείβοντο ἐπὶ τῇ ἐργασίᾳ τῶν (2). Ἡ ἀνάθεσις ἄρα εἰς τοιοῦτους ἀρχιτέκτονας

(1) Ἴδε τὴν ἐν σ. 239, σημ. 2 ζ' ἐπιγραφὴν περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

(2) Πλάτων (Ἄντρασταί, 135 B): «πλείστην δ' ἂν ἔχοι δόξαν, εἰ δοκίη πτῶν τεχνῶν ἔμπειρος εἶναι πασῶν, εἰ δὲ μή, ὡς πλείστων γε καὶ μάλιστα τῶν ἀξιολόγων, μαθὼν αὐτῶν ταῦτα, ἃ προσήκει τοῖς ἐλευθεροῖς μαθεῖν. Ἄρ' οὖν οὕτω λέγεις, ἔφη ἐγώ, ὡσπερ ἐν τῇ τεκτονικῇ; καὶ γὰρ ἐκεῖ τέκτονα μὲν ἂν πρῆται πέντε ἢ ἕξ μηνῶν ἄκρον, ἀρχιτέκτονα δὲ οὐδ' ἂν μυρίων δραχμῶν, ὀλίγοι μὲν καὶ ἐν πᾶσι τοῖς Ἑλλήνισι γίγνοντο, ἄρα μὴ τοιοῦτον λέγεις; καὶ ὅς ἀκούσας μου ξυνεχώρει καὶ αὐτὸς λέγειν τοιοῦτον».

Πρβ. καὶ Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα, IV, 2, 10: «Ἀλλὰ μὴ ἀρχιτέκτων βούλει γενέσθαι; γνωμονικοῦ γὰρ ἀνδρὸς καὶ τοῦτο δεῖ».

ἐργασίας, ἣν ἐδύναντο νὰ ἐκτελέσωσι καὶ ἄλλοι κοινοὶ ἀρχιτέκτονες καὶ ἀπλοὶ τέκτονες, ἄσκοπος ἦτο καὶ ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν λίαν ἐπιζήμιος.

Ἡ ἀμοιβὴ δέ, ἣν ἐλάμβανον οἱ ἐπιβλέποντες εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων ἀρχιτέκτονες, ἦτο σχετικῶς λίαν μικρά. Ὁ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀρχιτέκτων Θεόδοτος ἐλάμβανεν ἀμοιβὴν μίαν δραχμὴν καθ' ἐκάστην. Τὴν αὐτὴν δὲ μονόδραχμον ἡμερησίαν ἀμοιβὴν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχιτέκτων καὶ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα· ἐν Ἐλευσίνι καὶ ἐν Δήλῳ ἐλάμβανεν ἐν χρόνοις ὑστερωτέροις δύο δραχμὰς καθ' ἐκάστην (1). Ἄλλ' οἱ ἀρχιτέκτονες οὗτοι ἦσαν κοινοὶ τινες ἐργοδηγοὶ πολλάκις ἐπὶ ἔτη ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐπὶ τοιοῦτῳ μισθῷ ἐργαζόμενοι, ἐπιβλέποντες κυρίως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν εἰς ὠκοδομημένα ἤδη οἰκοδομήματα. Ἄν τινες τούτων ἦσαν ἀνωτέρας ἀναπτύξεως ἀρχιτέκτονες, οὗτοι θὰ συνέτασσον καὶ τὰς συγγραφάς, ἐφ' ᾧ θὰ ἡμείβοντο ἰδιαιτέρως· ἡ μικρὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἀμοιβή, ἣν ἐλάμβανον οὗτοι ἐφ' ὅσον χρόνον διήρκει ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἔργων, ἦτο, ὡς φαίνεται, πρόσθετός τις ἀποζημίωσις. Τοιοῦτος ἀρχιτέκτων ἦτο πιθανῶς ὁ μνημονευθεὶς Θεόδοτος, ἀρχιτέκτων δηλ. συντάξας τὰς συγγραφάς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐπιφορτισμένος διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων (ἴδε σ. 250).

Περὶ τῶν ἐργολάβων καὶ περὶ τῆς ἐκτελέσεως
καὶ τῆς παραλαβῆς τῶν ἔργων.

Ἐπειδὴ οὐδεμία σχεδὸν ἑλληνικὴ χώρα ἦτο αὐτάρκης εἰς τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀναγκαιούτων αὐτῆ ἔργων, εἶχε δηλ. τοὺς ἀπαιτούμενους τεχνίτας καὶ παντοίους ἐργολάβους, προεκηρύσσοντο, ὡς εἶπον, τὰ εἰς μειοδοσίαν ἐκτιθέμενα ἔργα πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως οὕτω κατορθωθῆ νὰ μετάρχωσι τῆς μειοδοσίας πλείοτεροι ὅσον τὸ δυνατὸν ἐργολάβοι (2). Πρὸς τὸν σκοπὸν

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 84.

(2) Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ ἔργα ἐξετέλουν ἐργολάβοι ξένοι τὸ πλεῖστον, ἐξ Ἀργούς, ἐκ Κορίνθου, ἐκ Στυμφαλίας, ἐκ Τεγέας, ἐκ Τροιζήνος, ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκ Πάρου

δὲ τοῦτον ἐστέλλοντο πολλαχοῦ ἀπεσταλμένοι (ἄγγελοι καὶ κήρυκες), ἐταξείδευον δὲ καὶ αὐτὰ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Εἰς τοὺς ἐργολάβους δέ, προκειμένου νὰ μεταβῶσιν εἰς τὸν τόπον τῆς μειοδοσίας, παρείχοντο παντοῦται εὐκολίαι. Ἐν Δήλῳ παρείχετο αὐτοῖς ἀσυλία καὶ ἀτέλεια, ἐν δ' Ἐπιδαύρῳ ἐπληρόνοντο αὐτοῖς ὁδοιπορικὰ ἔξοδα (ἐφόδια) καὶ ἐνίοτε ἔξοδα διατροφῆς (ἡμερησίων). Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁδοιπορικὰ ἔξοδα ἐπληρόνοντο καὶ εἰς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ταξειδεύοντα.

Ἀναλαμβάνων δὲ ὁ ἐργολάβος τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τινός, συντασσομένου τοῦ συμβολαίου, ὤφειλε νὰ παράσχη καὶ ἐγγυητάς, οἵτινες ἦσαν ἀλληλεγγύως συνυπεύθυνοι διὰ πᾶσαν τυχὸν παρουσιασθησομένην ἀπαίτησιν τῆς πολιτείας κατ' αὐτῶν. Ἐν Δήλῳ ἕκαστος ἐργολάβος ὤφειλε νὰ παράσχη δύο ἐγγυητάς, ἐν Ἐπιδαύρῳ παρείχεν ἓνα καὶ δύο, καὶ ἐνίοτε τρεῖς ἢ τέσσαρας, ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, ὃ ἀνέλαβε, καὶ τοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀξιοχρέου τῶν παρεχομένων ἐγγυητῶν.

Ἡ ἐναρξίς δὲ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων ἐγένετο ἐντὸς ὠρισμένης ἐκάστοτε ἐν τῷ συμβολαίῳ προθεσμίας. Πρὸ τούτου ὁμοῦ ὁ ἐργολάβος, μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ συμβολαίου καὶ τὴν παροχὴν ἐγγυητῶν, ἐλάμβανε χρηματικὴν τινα προκαταβολὴν ἐπὶ τοῦ τιμήματος, ἐφ' ᾧ ἔμελλε νὰ ἐκτελέσῃ ὃ ἀνέλαβεν ἔργον (1). Ἐν Δήλῳ προεπληρόνετο αὐτῷ τὸ ἥμισυ τοῦ τιμήματος, ἀφαιρουμένου ἐνὸς δεκάτου (ἐπιδεκάτου)· τὸ λοιπὸν ἥμισυ ἐπληρόνετο

καὶ ἐκ Κρήτης. Τινὲς δὲ τούτων ἦσαν ἀπλῶς προμηθευταὶ ὑλικῶν, διότι καὶ ἡ προμήθεια τῶν ὑλικῶν δι' ἐργολαβίας ἐγένετο.

(1) Ἐκ τούτου συμπεραίνει ὁ Dareste (ἴδε σημ. 2 ἐν σ. 239) ὅτι οἱ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐργολάβοι δὲν εἶχον χρήματα ἀρκετὰ ὥστε νὰ δαπανῶσιν αὐτοὶ ἐξ ἰδίων δι' ἧς ἀνελάμβανον νὰ ἐκτελῶσιν ἐργασίας. Ἄλλ' ἐκ τῶν γινόμενων προκαταβολῶν ἐξάγεται μόνον ὅτι οἱ ἀρχαῖοι, συνετοὶ καὶ πρακτικοὶ ἄνθρωποι ὄντες, παρείχον τοιαύτας εὐκολίας τοῖς ἐργολάβοις ἐν τῷ συμφέροντι αὐτῶν τῶν ἐκτελουμένων ἔργων. Σήμερον παρ' ἡμῖν ὄχι μόνον προκαταβολὴ τις δὲν γίνεται τοῖς ἐργολάβοις, ἀλλὰ τούναντίον ὑποχρεοῦνται οὗτοί νὰ καταθέτωσι χρηματικὴν ἐγγύησιν. Ἐκ τούτου δὲ ἱκανοὶ καὶ τίμιοι ἐργολάβοι ἀδυνατοῦσι πολλάκις νὰ μετέχωσι τῆς μειοδοσίας· οἱ δὲ μετασχόντες καὶ ἀναλαβόντες τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου θὰ προσπαθῶσιν πάντως νὰ ὠφεληθῶσιν ἐπὶ πλεόν, ἐπὶ ζημίᾳ αὐτοῦ τοῦ ἐκτελουμένου ἔργου, τοὺς υπερόγκους συνήθως τόχους τῶν ὧν κατέθηκαν χρημάτων καὶ ἐκείνων, ὅσα αὐτοὶ προπληρόνουσι διὰ τὰς ἐκτελουμένας ἐργασίας.

αὐτῶ εἰς δύο δόσεις· καὶ ἡ μὲν πρώτη δόσις ἐπληρόνετο αὐτῶ μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐνὸς τρίτου τοῦ ἔργου, ἡ δὲ δευτέρα μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἑτέρου τρίτου· μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ τοῦ ὑπολοίπου τρίτου, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν δηλ. τοῦ ὅλου ἔργου καὶ τὴν παραλαβὴν αὐτοῦ, ἐπεστρέφετο αὐτῶ τὸ ἐξ ἀρχῆς κρατηθὲν ἐν τῷ ταμείῳ ἐπιδέκατον. Ἐν Ἐπιδαύρῳ εἰς τοὺς κατασκευάσαντας τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐργολάβους προκατεβάλλετο, ὡς φαίνεται, ὀλόκληρον τὸ τίμημα (1)· εἰς δὲ τοὺς κατασκευάζοντας ἐπὶ τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη τὴν θόλον ἐργολάβους οὐδεμίᾳ ἐγίνετο προκαταβολή, διότι δὲν ὑπῆρχον τότε ἄφθονα χρήματα ἐν τῷ Ἱερῶ· οἱ ἐργολάβοι οὗτοι ἐπληρόνοντο κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκάστου μηνὸς δι' ὄσπην ἐργασίαν εἶχον ἐκτελέσει κατὰ τὸν λήξαντα μῆνα. Ἄλλων δὲ ἐν τῷ Ἱερῶ κατασκευασθέντων ἔργων αἱ εἰς τοὺς ἐργολάβους πληρωμαὶ ἐγίνοντο ἀναλόγως τῆς προόδου τῆς ἐργασίας εἰς τρεῖς δόσεις, ἀφαιρουμένου ἐκάστοτε τοῦ ἐπιδεκάτου, ὅπερ θὰ ἀπεδίδετο αὐτοῖς μετὰ τὸ τέλος τῆς ὅλης ἐργασίας (2).

Ἐγίνοντο δὲ αἱ εἰς τοὺς ἐργολάβους πληρωμαὶ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς, ὡς εἶπομεν, ἧς τὰ μέλη ἦσαν προσωπικῶς ὑπεύθυνα εἰς

(1) Ἐν τῇ περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπιγραφῇ αἱ πλείστα καὶ σπουδαιότατα τῶν δαπανῶν ἀναγράφονται ὡς ἑξῆς: Σωτάδης Ἀργεῖος ἦλετο τὰν περιστάσιν ἐργάσασθαι, 3068 δρ. Ἐγγυος δεῖνα κτλ. Τὰ οὕτω ἀναγραφόμενα ἔργα εἶνε τὰ ἐκχωρηθέντα τοῖς ἐργολάβοις διὰ μειοδοσίας, τὰ δὲ σημιούμενα χρήματα καταβάλλονται, ὅ ἐστι προπληρόνονται, τοῖς ἐργολάβοις τοῖς παρέχουσιν ἐγγυητάς. Ἄλλαι δὲ δαπάναι μικρότεραι ἀναγράφονται οὕτω: Δαμοψῶνι καλυνμάτων προσώπων 80 δρ. Αὗται αἱ ἐργασίαι ἐξεχωρήθησαν προφανῶς οὐχὶ διὰ μειοδοσίας ἀλλὰ δι' ἰδιαίτερας συμφωνίας, αἱ δηλούμεναι δὲ πληρωμαὶ δὲν εἶναι προκαταβολαί, ἀλλὰ πληρωμαὶ γινόμεναι μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας· διὰ τοῦτο οἱ ποσὰ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀναγεγραμμένα λαμβάνοντες οὐδένα παρέχουσιν ἐγγυητήν.

Οὕτω, καθ' ὃν χρόνον ᾤκοδομεῖτο ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὸ Ἱερόν διετέλει ἐν οἰκονομικῇ εὐπορίᾳ καθιστώσῃ δυνατὴν τὴν εἰς τοὺς ἐργολάβους προπληρωμὴν τῶν ἐκτελεσθησομένων ἔργων. Διὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, κατωρθώθη ὥστε ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ τούτου ἐπερατώθη ἐν τῷ σχετικῶς μικρῷ χρονικῷ διαστήματι 4 1/2 ἐτῶν.

(2) Πρβ. τὰ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 84.

πληρωμὴν χρηματικῆς ἀποζημιώσεως τοῖς ἐργολάβοις διὰ πᾶσαν μὴ ἔγκαιρον πληρωμὴν (1).

Ἐπέκειντο δὲ οἱ ἐργολάβοι εἰς χρηματικὰς ποινὰς (ἐπιτίμια) διὰ πᾶσαν παράβασιν τῶν ἐν ἰσχύϊ νομικῶν διατάξεων. Κατὰ τὸν ἐν Τεγέα νόμον ἀπηγορεύετο εἰς πλειοτέρους τῶν δύο ἐργολάβων νὰ ἀναλάβωσιν ἐν συνεταρισμῷ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τινὸς ἐπὶ ποινῇ δρ. 50 καθ' ἑκάστου τῶν συνεταρισθέντων, ἧς τὸ ἥμισυ ἐδίδετο εἰς τὸν καταγγείλαντα τὴν παράνομον ταύτην πράξιν· ἐπίσης ἀπηγορεύετο τῷ αὐτῷ ἐργολάβῳ νὰ ἀναλάβῃ τὴν σύγχρονον ἐκτέλεσιν πλειοτέρων τοῦ ἐνὸς ἔργων ἐπὶ ποινῇ δρ. 50 κατὰ μῆνα δι' ἑκάστον πλεονάζον ἔργον, μέχρις οὐ ἐγκαταλίπη αὐτά. Τοιαῦται δὲ διατάξεις εἶχον προφανῶς σκοπὸν τὸ μὲν ὅπως μὴ συνεννοῶνται μετ' ἀλλήλων οἱ ἐργολάβοι ἐπὶ μειώσει τῶν ἐκ τοῦ διαγωνισμοῦ ὠφελημάτων τῆς πολιτείας, τὸ δὲ ὅπως μὴ ἐπιβαρύνηται ὁ αὐτὸς ἐργολάβος διὰ τῆς συγχρόνου ἐκτελέσεως πολλῶν ἔργων, ὅπερ πάντοτε ἐπιβλαβὲς ἦτο διὰ τὰ ἐκτελούμενα ἔργα.

Ἐπίσης ὑπέκειντο οἱ ἐργολάβοι εἰς χρηματικὰς ποινὰς διὰ πᾶσαν παράβασιν τῶν ἐν ταῖς συγγραφαῖς καὶ τῶν συμπεφωνημένων. Ὁφειλον οὗτοι νὰ ἐκτελέσωσι τὰ ἔργα ἐντὸς τῶν τεταγμένων προθεσμιῶν (2), νὰ μὴ ἐπιφέρωσιν οὐδεμίαν τινὰ βλάβην, ἐν ᾗ τόπω εἰργάζοντο, οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ ἐργάται των, νὰ προβαίνωσιν εἰς τὰ καθέκαστα τῆς ἐργασίας ἀείποτε κατὰ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τῆς ἐπιτροπῆς καὶ μετὰ προηγουμέ-

(1) Ἐν Δήλῳ αἱ πληρωμαὶ ἐγίνοντο ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν, οὐχὶ διὰ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως ἐπιτροπὴν ἐπιμελητῶν· διὰ τοῦτο ἐγίνοντο αὐταὶ ἐκάστοτε μετὰ προηγουμένην ἐντολὴν τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τῶν ἐπιμελητῶν, « ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητῶν κελευόντων ».

(2) Ἐν Λεβαδείᾳ ὁ ἐργολάβος ὄφειλε νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἐργασίας διὰ πέντε τοῦλάχιστον ἰκανῶν τεχνιτῶν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν, ἀφ' ἧς ἔλαβε τὴν πρώτην χρηματικὴν προκαταβολήν. Ἐν Ἐρετρίᾳ ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἀποξήρανσιν τοῦ τέλματος ἐργολάβος ὄφειλε νὰ περατώσῃ τὰς ἐργασίας ἐντὸς τεσσαρῶν ἐτῶν.

Πρὸς καὶ τὰ ἐν ταῖς συγγραφαῖς τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος, ἐν στ. 94 κ. ε. « Ταῦτα ἅπαντα ἐξεργάζονται οἱ μισθωσάμενοι κατὰ τὰς συγγραφὰς καὶ πρὸς τὰ μέτρα καὶ πρὸς τὸ παράδειγμα, ὃ ἂν φράξῃ ὁ ἀρχιτέκτων, καὶ ἐν τοῖς χρόνοις ἀποδώσουσιν, οἷς ἂν μισθῶσονται ἕκαστα τῶν ἔργων ».

νην τούτων ἐπιθεώρησιν καὶ ἔγκρισιν. Διὰ πᾶσαν δὲ τοιαύτην παράβασιν ἐπεβάλλετο αὐτοῖς χρηματικὴ ποινὴ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου ἐπιτροπῆς. Ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων ὁμως τούτων τῆς ἐπιτροπῆς ἀπεφαίνετο ὀριστικῶς καὶ ἀνεκκλήτως ἀνώτερόν τι δικαστήριον ἐν τῷ νόμῳ ἢ ἐν ταῖς συγγραφαῖς ὀριζόμενον. Οἱ ἐργολάβοι τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευαζομένων ἔργων τοιαύτας ἀποφάσεις τῶν ἐπιτροπῶν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκκαλῶσιν ἐνώπιον τῆς βουλῆς τῶν Ἐπιδουριῶν, ἣτις ἀπεφαίνετο ἐπ' αὐτῶν ἀνεκκλήτως.

Γενομένων δὲ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀποφάσεων τελεσιδίκων, ὤφειλον οἱ ἐργολάβοι νὰ καταβάλωσι τὸ ποσόν, εἰς ὃ κατεδικάσθησαν, ἐντὸς ὑπὸ τοῦ νόμου ὀρισμένης προθεσμίας, ἄλλως ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν πληρωμὴν προσθέτου ποσοῦ, (ὑπερηνμερίας), ὃ ἐν τῷ Ἱερῷ συνίστατο εἰς ἡμιόλιον, εἰς τὸ ἥμισυ δηλ. τοῦ ὀφειλομένου ποσοῦ (1).

Ἐπὶ πλέον δὲ ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποδιώκῃ πάντα ἐργάτην μὴ ὑπακούοντα αὐτῇ ἢ κακῶς ἐργαζόμενον, καὶ νὰ καταδικάζῃ ἐπὶ τούτῳ αὐτόν τε καὶ τὸν ἐργολάβον εἰς πρόστιμον· ἐργολάβον δὲ ἐκτελέσαντα μέρος τι τοῦ ἔργου κακῶς ὑπεχρέου νὰ κατασκευάσῃ αὐτὸ ἐκ νέου, μὴ ὑπακούοντι δὲ ἐπέβαλλεν αὐτῷ πρόστιμον καὶ δαπάναις αὐτοῦ ἐξετέλει τὸ ἔργον δι' ἄλλου· εἶχε δὲ πρὸς τούτοις δικαίωμα ἐργολάβον μὴ ἐκπληροῦντα ἐν γένει τὰς ὑποχρεώσεις του νὰ κηρύξῃ ἐκπτωτον καὶ νὰ ἐκχωρήσῃ τὸ ἔργον εἰς ἄλλον, τοῦ ἐκπτώτου ἐργολάβου ὑποχρέου ὄντος εἰς πᾶσαν ἀπόζημίωσιν. Διὰ πᾶσαν δὲ ἀδικίαν γενομένην τῷ ἐργολάβῳ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐδύνατο οὗτος νὰ προσφύγῃ εἰς τὰ ἐν τῷ τόπῳ δικα-

(1) Φίλων Κορίνθιος ἀναλαβὼν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ σταδίου κατεδικάσθη, ἔνεκα κακοτεχνίας ἴσως ἢ μὴ ἐγκαίρου κατασκευῆς, ὑπὸ τῆς ἐκ τῶν ἑλληνοδικῶν καὶ τοῦ ἀγωνοθέτου ἀποτελουμένης ἐπιτροπῆς εἰς πρόστιμον 500 δραχμῶν. Ἡ ἀπόφασις δ' αὕτη ἐγένετο τελεσιδικὸς ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τῆς βουλῆς τῶν Ἐπιδουριῶν, εἰς ἣν εἶχε προσφύγει ὁ καταδικασθεὶς ἐργολάβος. Ἀφαιρεθέντων δὲ 200 δραχμῶν, ἃς εἶχε νὰ λάβῃ οὗτος ὡς μισθόν, ὤφειλε νὰ πληρώσῃ δρ. 300. Ἐπειδὴ ὁμως δὲν ἀπέδωκε ταύτας ἐντὸς τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ὀρισμένης προθεσμίας, κατεδικάσθη νὰ πληρώσῃ ἐν ὄλῳ, ἀλληλεγγύως σὺν τῷ ἐγγυητῇ αὐτοῦ, δρ. 450, τὸ ὀφειλόμενον δηλ. ἐκ 300 δρ. ποσόν καὶ ἡμιόλιον. Ἰδε Fouilles d'Épidaure σ. 77 ἀρ. 237.

στήρια, οὐχὶ ὁμως εἰς δικαστήρια ἄλλης χώρας. Κατὰ τὸν ἐν Τεγέα νόμον, ἂν ἐργολάβος τις καταδικασθῆς εἰς πρόστιμον ἐνεκάλει τὴν ὑπόθεσιν εἰς ξένον τι δικαστήριον, ὑπεχρεοῦτο ἀλληλεγγύως σὺν τῷ ἐγγυητῇ αὐτοῦ νὰ πληρώσῃ διπλάσιον τὸ πρόστιμον, εἰς ὃ εἶχε καταδικασθῆ.

Περατωθέντος δὲ τοῦ ἔργου, τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος προέβαινον εἰς τὴν καθέκαστα καὶ εἰς τὴν ἐν ὄλῳ ὀριστικὴν αὐτοῦ παραλαβήν. Κατὰ τὴν ἐκ Δήλου συγγραφὴν ὤφειλον οὗτοι νὰ προβῶσιν εἰς τὴν παραλαβὴν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν, ἀφ' ἧς προσεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐργολάβου. Παρελθούσης δὲ τῆς προθεσμίας ταύτης, τὸ ἔργον ἐθεωρεῖτο ὡς παραληφθὲν καὶ ὁ ἐργολάβος ἐδικαιούτο νὰ λάβῃ τὸ ὑπολειπόμενον ποσὸν (ὃ ἐστὶ τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ ἐκ τῶν κρατήσεων ἐπιδέκατον, κατὰ τὰ ἐν σ. 246) πρὸς ἐντελῆ πληρωμὴν αὐτοῦ.

Νόμος περὶ εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος.

Εὐθύνας καὶ ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν κατασκευάζουσαν τὰ ἔργα πολιτείαν δὲν εἶχον μόνον οἱ ἐργολάβοι ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες. Ὁ Βιτρούβιος (1) ἀναφέρει νόμον ἰσχύοντα τὸ πάλαι ἐν Ἐφέσῳ, καθ' ὃν ὁ ἀρχιτέκτων, ὅστις εἶχεν ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίου ἔργου, ἦτο ὑπεύθυνος ὅπως αἱ δαπάναι μὴ ὑπερβῶσιν ὀρισμένον ποσόν. Συντάξας οὗτος τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔργου παρέδιδεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀρμοδίαν ἀρχὴν καὶ παρείχεν ὑπέγγυον ἅπασαν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Περατωθέντος δὲ τοῦ ἔργου, ἂν αἱ δαπάναι δὲν ὑπερέβησαν τὸ προϋπολογισθὲν ποσόν, τιμαὶ ἀπενέμοντο τῷ ἀρχιτέκτονι καὶ ψηφίσματα ἐξεδίδοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐκφράζοντα αὐτῷ τὴν ἑαυτῆς εὐαρέσκειαν. *Ἄν δὲ αἱ δαπάναι ὑπερέβαινον τὸ προϋπολογισθὲν ποσὸν μέχρις ἐνὸς τέταρτου τὸ πολὺ, ἐπληρόνετο τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου· πᾶσα ὁμως ὑπὲρ τὸ ἐν τέταρτον ὑπέρβασις κατελογίζετο εἰς βᾶρος τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπληρόνετο ὑπ' αὐτοῦ.

Τοιοῦτός τις νόμος περὶ εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος θὰ ἔσχυεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ· διότι ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἐποπτείαν

(1) De Architectura, X, praef. 1.

τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀρχιτέκτων Θεόδοτος, εἰ καὶ μίαν μόνον δραχμὴν καθ' ἐκάστην ἐλάμβανεν ὡς ἀμοιβήν, παρέσχεν ἐγγυητὰς καὶ δὴ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν, ἐν ᾧ ἐργολάβοι πολὺ μεγαλύτερα, ἢ αὐτός, λαβόντες ἐν ὄλῳ χρηματικὰ ποσὰ παρέσχον ὀλιγωτέρους ἐγγυητὰς. Ἐπειτα εὐλόγως οἱ ἐργολάβοι παρῆχον ἐγγυητὰς, ἀφ' οὗ οὗτοι ἐλάμβανον προκαταβολικῶς τὰ χρήματα, ἐφ' οἷς ἔμελλον νὰ ἐκτελέσωσιν ἔργοις· ὁ Θεόδοτος ὁμως τὸν μισθὸν τοῦ ἐλάμβανεν οὐχὶ προκαταβολικῶς, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ἐκάστου ἔτους· δὲν ὑπῆρχεν ἄρα λόγος ὅπως οὗτος παράσχη ἐγγυητὰς. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Θεόδοτος θὰ ἦτο πρὸς τούτοις ὁ ἀρχιτέκτων ὁ συντάξας καὶ τὰς συγγραφὰς καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔργου· ὡς τοιοῦτος ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων, θὰ εἶχε δὲ εὐθύνην τινὰ ἐπὶ τῇ ἀκριβείᾳ καὶ ἐντὸς τῶν προϋπολογισθέντων ποσῶν ἐκτελέσει τῶν ἔργων καὶ διὰ τοῦτο ὑπεχρεώθη νὰ παράσχη ἐγγυητὰς.

Ὁ Βιτρούβιος ἀναφέρων τὸν μνημονευθέντα ἐν Ἐφέσῳ νόμον προσθέτει τὰ ἐξῆς: «Εἶθε οἱ ἀθάνατοι θεοὶ νὰ συνετέλουν ὥστε »καὶ παρὰ τῷ ρωμαϊκῷ λαῷ νὰ ἰσχύσῃ τοιοῦτος νόμος καὶ δὴ »ὄχι μόνον διὰ τὰ δημόσια, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἰδιωτικὰ ἔργα, διότι »τότε δὲν θὰ κακοποιῶσι πλέον ἀτιμωρητῆ οἱ ἀμαθεῖς, ἀλλὰ τὸ »τοῦ ἀρχιτέκτονος ἐπάγγελμα ἄνευ ἐνδοιασμοῦ θὰ μετέρχονται »ἐκεῖνοι μόνον, οἵτινες ἐγκρατεῖς τῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ πεπει- »ραμένοι εἶνε· ἐξ ἄλλου δὲ οἱ ἰδιοκτῆται δὲν θὰ περιέρχονται εἰς »τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνεργῶσιν ἀτελευτήτους πληρωμὰς κατασπα- »ταλῶντες οὕτω τὴν περιουσίαν των, αὐτοὶ δὲ οἱ ἀρχιτέκτονες »ὑπὸ τοῦ φόβου τῆς ἀπειλούσης αὐτοὺς χρηματικῆς ποινῆς ἀνα- »καζόμενοι ἐπιμελέστερον θὰ ἀσχολῶνται περὶ τὸν ἀκριβῆ καθο- »ρισμὸν τῆς δαπάνης τῶν ἐκτελεστέων ἔργων».

Τὴν εὐχὴν ταύτην, ἣν ὁ Βιτρούβιος ἐξέφραζε διὰ τοὺς συγχρόνους του, εὐλόγως δύναται τις καὶ σήμερον αὐταῖς λέξεσι νὰ ἐπαναλάβῃ δι' ἡμᾶς αὐτούς. Ἄν ἦτο δυνατόν τοιοῦτός τις νόμος νὰ ἰσχύσῃ καὶ παρ' ἡμῖν, ἐν πλήρει ἀκριβείᾳ καὶ τελειότητι θὰ ἐγένετο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἢ μελέτη τῶν ἐκτελεστέων ἔργων καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν δαπανῶν· οὕτω δὲ θὰ ἔλειπον πλέον οἱ συνή-

θεις συμπληρωτικοί προϋπολογισμοί, δι' ὧν ὄχι μόνον ἡ ἀρχικῶς προϋπολογισθεῖσα δαπάνη πολλακίς εἰς τὸ διπλάσιον καὶ ἔτι πλέον ἀνέρχεται, ἀλλὰ καὶ πράγματα παρέχονται τῇ πολιτείᾳ καὶ βλάβη προσγίνεται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐκτελούμενα ἔργα.

Ἔργα πλαστικῆς.

Ἐν ᾧ ἡ κατασκευὴ οἰκοδομημάτων καὶ λοιπῶν δημοσίων ἔργων ἐγένετο ἀνεξαιρέτως διὰ μειοδοσίας, ἡ κατασκευὴ ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων θὰ ἐγένετο, ἐννοεῖται, δι' ἰδιαίτερας συμφωνίας πρὸς τοὺς δυναμένους νὰ κατασκευάσωσιν αὐτὰ καταλλήλους τεχνίτας. Οὕτω θὰ κτεσκεύασαν ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ οἱ γνωστοὶ ἡμῖν διὰ τῶν εὐρεθέντων ἐν τῇ ἀνασκαφῇ βάθρων γενόμενοι τεχνῖται (1) Ἐκτορίδας, Νίκων Ἱεροκλέους, Σπουδίας Ἀθηναῖος, Καλλικράτης Ἀριστέους Ἀργεῖος, Ἀθηνογένης Ἀριστομένους καὶ Λαβρέας Δαμοπεύθους Ἀργεῖοι, Τόρων (2) Ἀπελλίωνος Ἀργεῖος, Δίων Δαμοφίλου Ἀργεῖος, Εὐνους Εὐνόμου, Νικομένης καὶ Τιμόστρατος Ἀθηναῖοι, Θεόφιλος, Ξενόφιλος καὶ Στράτων. Τούτοις προσθετέον καὶ Θρασυμήδη τὸν Πάριον τὸν ποιήσαντα τὸ χρυσελεφάντινον ἀγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀνδριάντα τινὰ ἐν τῷ Ἱερῷ (ἴδε σ. 43).

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δὲ τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δύναται νὰ ἐξαχθῇ (πρβ. σ. 247 σημ. 1) ὅτι δι' ἰδιαίτερας συμφωνίας ἐξετελέσθησαν καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τούτου καθ' ὑποδείγματα ἃ παρέσχεν ὁ Τιμόθεος (ἴδε σ. 42). Τὰ ὑποδείγματα ὁμως ταῦτα παρέσχεν οὗτος οὐχὶ κατ' ἀκολουθίαν ἰδιαίτερας συμφωνίας, ἀλλὰ δι' ἐργολαβίας. Ἐργολαβικῶς δὲ ἐξετελέσθησαν καὶ τὰ ἀγάλματα τὰ ἀποτελοῦντα τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ.

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure ἀρ. 17-34 καὶ 250-253.

(2) Οὕτως ἀναγνωστέον τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου τούτου κατ' ἄλλην ἐπιγραφὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ, ἀνεκδότον. Πρβ. καὶ Ath. Mittheilungen 1895 σ. 213.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΝ

ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ

I

Αί θεραπεΐαι κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων.

Ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἐθεραπεύοντο ἀσθε-
νεῖς· τρία ὅμως ἦσαν κυρίως τὰ κατὰ τοὺς παλαιούς χρό-
νους ἐπὶ ταῖς θεραπείαις ταύταις περίφημα Ἀσκληπιεῖα,
τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπερ ἦτο τὸ ἐπισημότερον πάντων, τὸ
ἐν Κῶ καὶ τὸ ἐν Τρίκῃ τῆς Θεσσαλίας (1). Ἐν τοῖς τρισὶ
τούτοις Ἀσκληπιείοις ὑπῆρχον κατὰ Στράβωνα πίνακες,
ἐν οἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι αἱ θεραπεΐαι τῶν ἀσθενῶν (2).
Τούτων δὲ τῶν πινάκων τοὺς ἐν Κῶ ἐμελέτησεν ὁ Ἴππο-

(1) Σὺν τῷ χρόνῳ περίφημον ἐγένετο πρὸς τούτοις ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθε-
νῶν καὶ τὸ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιεῖον, ἐν ᾧ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διέτριψε, θερα-
πευόμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ὁ ρήτωρ καὶ
σοφιστὴς Ἀριστείδης, ὅστις ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἔγραψε τοὺς πέντε Ἱεροὺς
λόγους (Ἀριστείδης, I σ. 445-550, ἔκδ. Dindorf). Εἰς τοῦτο τὸ Ἀσκληπιεῖον
κατέφυγε καὶ ὁ Καρακάλλας πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἐκ τινος νόσου (Ἡρωδια-
νός: Ἱστορίαι, IV, 8, 3). Κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τοσοῦτον
εἶχεν ἐξαρθῆ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἀσκληπιεῖον, ὥστε εἶχεν ἐπισκιάσει καὶ αὐτὸ
τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ

(2) Στράβων, VIII, 374: «Καὶ αὕτη (ἡ Ἐπίδαυρος) οὐκ ἄσῃμος ἡ πόλις
» καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ θεραπεύειν νόσους παντοδαπὰς
» πεπιστευμένου καὶ τὸ ἱερὸν πλήρες ἔχοντος αἰὶ τῶν τε χαμνόντων καὶ τῶν ἀνα-
» κειμένων πινάκων, ἐν οἷς ἀναγεγραμμένοι τυγχάνουσιν αἱ θεραπεΐαι, καθάπερ
» ἐν Κῶ τε καὶ Τρίκῃ».

κράτης(1), έπωφελήθη δηλ. αυτούς έν ταίς έργασίαις του πρὸς έπιστημονικήν έξεργασίαν τῶν τῆς ιατρικῆς, καθ' ἃ παραδίδει και ὁ Πλίνιος ὅστις προσθέτει ὅτι ὁ Ἴπποκράτης έπυρπόλησεν ἀκολούθως τὸ Ἀσκληπιεῖον(2) ἐπὶ τῷ σκοπῷ προφανῶς, ὅπως μὴ ἄλλος τις έπωφεληθῆ τούς έν αὐτῷ πίνακας. Τούς δ' έν τῷ Ἰερῷ τῆς Ἐπιδαύρου πίνακας ἀναφέρει και ὁ Παυσανίας, ὅστις ὀνομάζει αὐτούς στήλας, έν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν, ἢ ἀσθένεια, έξ ἧς ἕκαστος ἔπασχε, και ὁ τρόπος τῆς θεραπείας αὐτῶν(3). ὕπῆρχον δὲ κατὰ τούς παλαιούς

(1) Στράβων, XIV, 657: «Ἡ δὲ τῶν Κῶν πόλις ἔκαλεῖτο τὸ παλαιὸν Ἀ-»
 » στυγάλεια . . . έν δὲ τῷ προαστείῳ τὸ Ἀσκληπιεῖον ἔστι, σφόδρα ἔνδοξον και
 » πολλῶν ἀναθημάτων μεστὸν . . . φασὶ δ' Ἴπποκράτην μάλιστα ἐκ τῶν ἐνταῦθα
 » ἀνακειμένων θεραπειῶν γυμνάσασθαι τὰ περὶ τὰς διαίτας ».

(2) Plinius, N. H. XXIX, 4: . . . Hippocrates genitus in insula Coo in primis clara ac valida et Aesculapio dicata: is, cum fuisset mos liberatos morbis scribere in templo ejus dei quid auxiliatum esset, ut postea similitudo proficeret, exscripsisse ea traditur, atque, ut Varro apud nos credit, templo cremato instituisse medicinam hanc quae clinice vocatur.

(3) Ἐπὶ λίθων ἀνεγράφοντο και αἱ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν αἱ γινόμεναι έν τῷ έν Ρώμῃ Ἀσκληπιεῖῳ (ἴδε σ. 131). Τοιαύτη δὲ ἐπιγραφή, ἐκ τῶν χρόνων Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς προερχομένη, εὔρεθη έν τῷ Ἀσκληπιεῖῳ τούτῳ, έν ἧ σώζονται τὰ ἐξῆς (C. I. G. 5980 και I. G. Sic. et Ital. 966):

--- Αὐταῖς ταῖς ἡμέραις Γαίῳ τινὶ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἱε|ρόν βῆμα και προσκυνῆσαι, εἰ[τ]α ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἀριστερόν | και θεῖναι τούς πέντε δακτύλους ἐπάνω τοῦ βήματος και ἄραι τὴν χεῖ|ρα και ἐπιθεῖναι 5 ἐπὶ τούς ἰδίους ὀφθαλμούς, και ὀρθὸν ἀνέβλεψε τοῦ | δήμου παρεστῶτος και συνχαίρομένου ὅτι ζῶσαι ἀρεταὶ ἐγένοντο ἐπὶ|τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀντωνεῖνου|.

Λουκίῳ πλευρευτικῷ και ἀφηλιπισμένῳ ὑπὸ παντός ἀνθρώπου ἐχρημάτισεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν και ἐκ τοῦ τριδῶμου ἄραι τέφραν και μετ' οἴνου ἀνα|ψυρᾶσαι και ἐπιθεῖναι ἐπὶ τὸ πλευ- 10 ρόν, και ἐσῶθη και δημοσίᾳ νύχαριστήσθε τῷ Θεῷ και ὁ δῆμος συνεχάρη αὐτῷ|.

Αἷμα ἀναφέροντι Ἰουλιανῷ ἀφηλιπισμένῳ ὑπὸ παντός ἀνθρώπου ἐχρημάτισεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν και ἐκ τοῦ τριδῶμου ἄραι κόκκους ἔστροβίλου και | φαγεῖν μετὰ μέλιτος ἐπὶ τρεῖς ἡμέ-

χρόνους πολλαὶ τοιαῦται στῆλαι ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐπὶ Πausανίου ὁμῶς ἕξ μόνον ἐσώζοντο (1).

Ἡ ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦ 1881 ἀρξαμέναις ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαῖς εὗρεσις τινῶν τῶν στηλῶν τούτων ἦτο ἡ πρώτη καὶ ἡ μεγίστη τῶν εὐχῶν, ἣν τις ἐδύνατο νὰ εὐχηθῆ, διότι πᾶς τις εὐλόγως ἐδύνατο νὰ φρονῆ ὅτι τοιαῦτα εὐρήματα θὰ ἦσαν σπουδαιοτάτη δι' ἡμᾶς συμβολὴ πρὸς γνῶσιν τῆς κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἰατρικῆς καὶ ἐξακρίβωσιν τῆς ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἀσκουμένης θεραπευτικῆς. Εὐμενῆς δὲ λίαν ἐγένετό μοι ἀληθῶς ἡ τύχη εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν, διότι μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θεάτρου καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς θόλου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εὔρον ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1883 δύο τῶν περιφῆμων τούτων στηλῶν (2). Αὗται αἱ

ρας, καὶ ἐσώθη καὶ ἐλθὼν δημοσίᾳ | νύχαριστήσεν ἐμπροσθεν τοῦ δήμου.

- 15 Οὐαλερίῳ Ἄπρω στρατιώτῃ τυφλῷ ἐχορημάτισεν ὁ θεὸς ἐλθεῖν καὶ λαβεῖν αἷμα | ἐξ ἀλεκτροῦνος λευκοῦ μετὰ μέλιτος καὶ κολλύριο(ν) συντροῦσαι καὶ ἐπὶ | τρεῖς ἡμέρας ἐπιχρεῖσθαι ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ ἀνέβλεψεν καὶ ἐλίλυθεν | καὶ νύχαριστήσεν δημοσίᾳ τῷ θεῷ |.

(1) Πausanias, II, 27, 3: « Στῆλαι δὲ εἰστήκεσαν ἐντὸς τοῦ περιόλου, τὸ μὲν ἀρχαῖον καὶ πλέονες, ἐπ' ἑμοῦ δὲ ἕξ λοιπαί· ταύταις ἐγγεγραμμένα καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐστὶν ὀνόματα ἀκεσθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσέτι δὲ καὶ νόσημα ὅτι ἕκαστος ἐνόσησε καὶ ὅπως ἴσθη· γέγραπται δὲ φωνῇ τῇ Δωριδί». Πρὸς. καὶ II, 36, 1: « ἡ δὲ Ἀλίχη τὰ μὲν ἐφ' ἡμῶν ἐστὶν ἔρημος, ὡκίετο δὲ καὶ αὕτη ποτέ, καὶ Ἀλικὸς λόγος ἐν στηλαῖς ἐστὶ ταῖς Ἐπιδαυρίων, αἱ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὰ ἰάματα ἐγγεγραμμένα ἔχουσι· ἄλλο δὲ σύγγραμμα οὐδὲν οἶδα ἀξιόχρεων, ἔνθα ἢ πόλεως Ἀλικῆς ἢ ἀνδρῶν ἐστὶν Ἀλικῶν μνήμη». (Πρὸς. Gurlitt: Ueber Pausanias σ. 438).

(2) Τὰς ἐν ταῖς στηλαῖς ταύταις ἐπιγραφὰς ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον καὶ ἡρμήνευσεν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1833 σ. 197-228, 1885 σ. 1-38, καὶ ἀνεδημοσίευσεν ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 24 ἀρ. 1 καὶ σ. 28 ἀρ. 2.— Ἄλλας δημοσιεύσεις καὶ πραγματείας περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων σημειωτέον τὰς ἑξῆς: Bannack: Studien σ. 120 κ. ἑ. καὶ Aus Epidauros σ. 8 ἀρ. 59 καὶ σ. 15 ἀρ. 80. Collits - Prellwitz: Dialekt - Iinschriften III ἀρ. 3339 καὶ 3340. Wilamowitz (Hermes XIX σ. 447 κ. ἑ.). Zacher (Hermes XXI σ. 467). Lahrfeld (Bursian's Jahresbericht 1887, 3 σ. 457). H. Diehls (« Antike

δύο στῆλαι, ἐν αἷς εἶνε ἀναγεγραμμένα 44 ἐν ὄλῳ ἰάματα διαφόρων ἀσθενῶν, εἰκονίζονται ἐν τῷ προσηρητημένῳ ἐνταῦθα φωτοτυπικῷ πίνακι.

Τὸ περιεχόμενον τῶν ἰαμάτων τούτων ἐκθέτω ἐνταῦθα, ἐν ἐλευθέρᾳ παραφράσει, χάριν τῶν πολλῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἀνά χεῖρας βιβλίου:

Ἐπιγραφή Α' (*F. d'Épid.* σ. 24 ἀρ. 1).

θεός, Τύχα ἀγαθά.

Ἰάματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

1 (στ. 3-9).

Γυνὴ ὀνομαζομένη Κλεώ ἔμενεν ἔγκυος ἐπὶ πέντε ἔτη, ἕως ὅτου ἤλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἐκοιμήθη ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου. Ἀφοῦ δὲ μετὰ πάσης δυνατῆς ταχύτητος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀδάτου καὶ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ περιδόλου, ἐγέννησεν υἱόν, ὅστις εὐθύς ἅμα γεννηθεὶς ἐλούετο μόνος του ἐν τῇ κρήνῃ καὶ περιεπάτει παρακολουθῶν τὴν μητέρα του (1). Ἡ Κλεώ δέ, εὐεργετηθεῖσα οὕτως ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀφιέρωσεν ἀνάθημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγραψε τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν. «Οὐχὶ τὸ μέγεθος τοῦ πίνακος ἀλλ' ἡ θεία δύναμις εἶνε ἀξιοθαύμαστος, διότι ἡ Κλεώ πέντε ἔτη ἔφερε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ της, μέχρις ὅτου ἐκοιμήθη ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου καὶ οὕτως ἐθεράπευσεν αὐτὴν ὁ θεός».

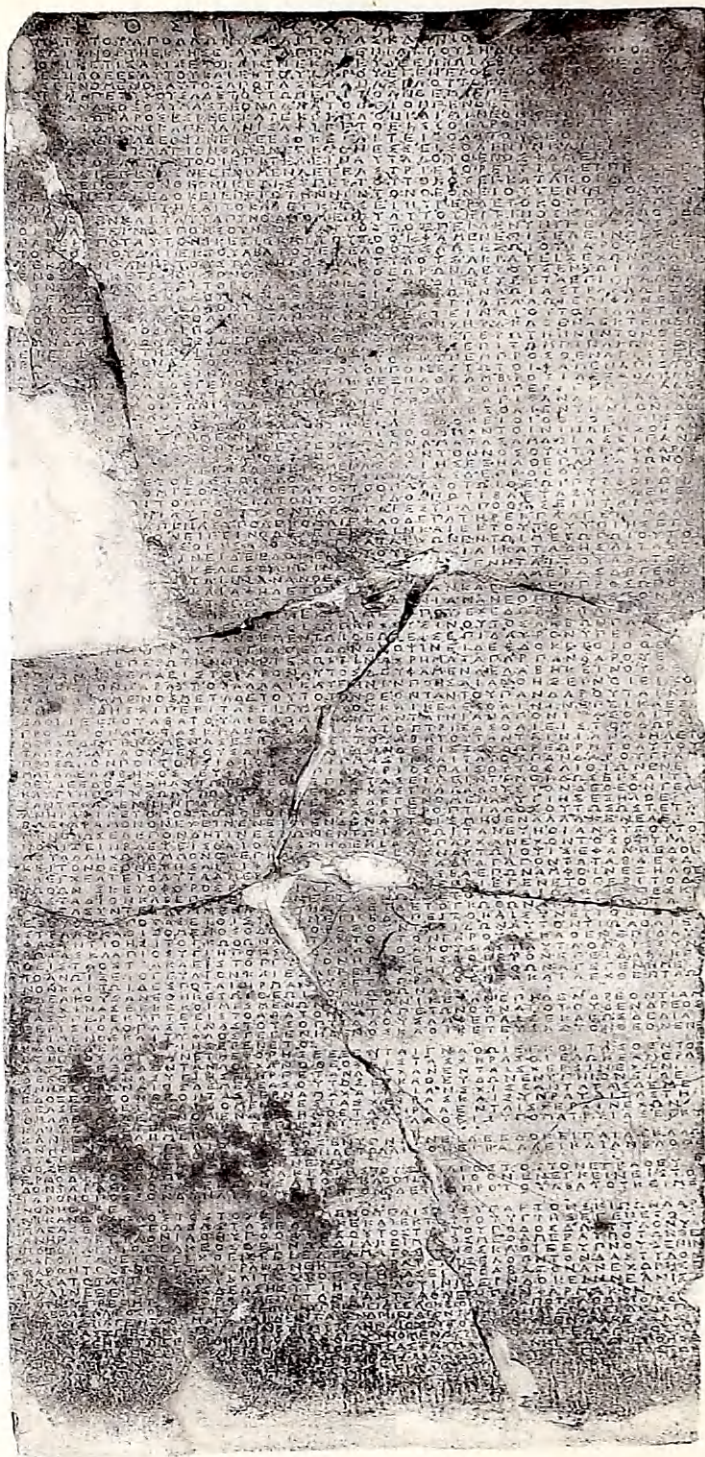
2 (στ. 9-22).

Γυνὴ τις ἐκ Πελλήνης, Ἰθμονίκη καλουμένη, ἤλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν πρὸς ἀπόκτισιν τέκνου. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὄπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι παρεκάλει τὸν θεὸν νὰ τὴν βοηθήσῃ ὥστε νὰ συλλάβῃ κόρην καὶ ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς τῇ εἶπε ὅτι θὰ γείνη ἔγκυος καὶ ὅτι, ἂν ἔχη καὶ ἄλλην τινὰ παράκλησιν νὰ ἀποτείνῃ πρὸς αὐτόν, θὰ ἐκκληρώσῃ αὐτῇ καὶ ταύτην, αὐτὴ ὅμως εἶπεν ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ ἄλλο τι.

Heilwunde» ἐν Nord und Süd, τόμ. 44, 1888, σ. 29). S. Reinach (Revue archéologique 1884 II σ. 77 καὶ 1885 I σ. 265). Lechat-Defrasse: Épidaure σ. 142. A. C. Merriam (The American Antiquarian, 1884 σ. 300).

(1) Ἴνα γεννήσῃ ἡ Κλεώ ἔπρεπε νὰ ἐξέλθῃ ὄχι μόνον ἐκ τοῦ Ἀδάτου ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ περιδόλου, διότι ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ ἦτο ἀπηγορευμένον νὰ γεννήσῃ τις ἢ νὰ ἀποθάνῃ (ἴδε σ. 16).

Ἐγείνε δὲ αὐτὴ ἀληθῶς ἔγκυος, ἔφερον ὅμως τὸ βρόχος ἐν τῇ κοιλίᾳ ἐπὶ τρία ἔτη, ἕως οὗτο ἤλθε πάλιν εἰς τὸ Ἱερὸν ὅπως παρακαλέσῃ τὸν θεὸν νὰ τὴν βοηθήσῃ ἵνα γεννήσῃ. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὄπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ἠρώτησεν αὐτὴν ὁ θεὸς « μήπως δὲν σοὶ ἔγεινεν ὅ,τι εἶχες ζητήσῃ καὶ δὲν ἔγεινες ἔγκυος; ἀλλ' ὅτι καὶ νὰ γεννήσῃς ἤθελες, δὲν μοὶ εἶπες τοιοῦτόν τι, καὶ μάλιστα ἐν ᾧ σὲ ἠρώτησα μήπως ἤθελες καὶ ἄλλο τι· ἀλλ' ἀφ' οὗ ὅπως οὐδέποτε τώρα ἤλθες πάλιν ἐδῶ καὶ μὲ παρακαλεῖς ἵνα γεννήσῃς, θὰ σοὶ γείνη καὶ τοῦτο». Μετὰ ταῦτα ἐξῆλθεν αὐτὴ ταχέως ἐκ τοῦ Ἀδάτου καὶ εὐθὺς ὡς ἔφθασεν ἐκτὸς τοῦ περιόλου ἐγέννησε κόρην.

3 (στ. 22-33).

Ἀνή τις, οὐτινος οἱ δάκτυλοι τῆς χειρός, πλὴν ἐνός, ἦσαν παράλυτοι, προσῆλθεν εἰς τὸν θεὸν πρὸς θεραπείαν του. Παράτηρὼν δὲ τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ πίνακας (τὰ ἀναθήματα τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν) ἐδυσπίσκει ὡς πρὸς τὰς γενομένας θεραπείας καὶ ἐχλεύαζε τὰς ἐπὶ τῶν πινάκων ἐπιγραφάς. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὄπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ἐπαιζεν ἀστραγάλους πλυσίον τοῦ ναοῦ καί, ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ ρίψῃ τὸν ἀστράγαλον, ἐμφανισθεὶς αἰψῆς ὁ θεὸς, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ ἐξέτεινε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ· ἀπομακρυνθέντος δὲ τοῦ θεοῦ, ὁ ἀσθενὴς ἔκαμψε τὴν χεῖρα καὶ οὕτω συνέστειλεν, ἀκολούθως δὲ διέστειλεν ἐλευθέρως πάντας τοὺς δακτύλους. Τότε ὁ θεὸς ἠρώτησεν αὐτόν, ἂν θὰ δυσπίστῃ τοῦ λοιποῦ εἰς τὸν περιεχόμενον τῶν ἐπὶ τῶν πινάκων ἐπιγραφῶν. Ὅχι, ἀπεκρίθη οὕτως· ἀλλ' ὁ θεὸς εἶπεν αὐτῷ: Ἐπειδὴ πρότερον δὲν ἐπίστευες εἰς θεραπείας, αἵτινες δὲν ἦσαν ἀπίστευτα πράγματα, τοῦ λοιποῦ τὸ ὄνομά σου ἔστω «ἀπίστος». Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ὁ ἀσθενὴς ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

4 (στ. 33-41).

Γυνὴ τις ἐξ Ἀθηνῶν ὀνομαζομένη Ἀμβροσία, ἥτις ἦτο τυφλὴ τὸν ἕνα ὀφθαλμόν, προσῆλθεν εἰς τὸν θεὸν πρὸς θεραπείαν αὐτῆς. Περιερχομένη δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ, περιέπαιζε τινὰ τῶν ἰαμάτων φρονούσα ὅτι ἀπίθανον καὶ ἀδύνατον εἶνε χωλοὶ καὶ τυφλοὶ νὰ θεραπεύωνται μόνον δι' ὄνειρων. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου, εἶδε τὴν ἐξῆς ὄπτασίαν: Ἐνόμισεν ὅτι ἐμφανισθεὶς ὁ θεὸς εἶπεν αὐτῇ ὅτι θὰ τὴν θεραπεύσῃ, ἀλλ' ὅτι πρὸς ἀμοιβὴν αὐτοῦ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀφιερῶσιν αὐτὴ εἰς τὸ Ἱερὸν χοῖρον ἀργυροῦν, ὡς μνημεῖον τῆς ἀνοσιίας αὐτῆς· ἀφ' οὗ δὲ εἶπε ταῦτα, σχίσας τὸν βολβὸν τοῦ πάσχοντος ὀφθαλμοῦ, ἔχυσεν ἐντὸς αὐτοῦ φάρμακόν τι. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν αὐτὴ ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

5 (στ. 41-48).

Παῖς τις βωδὸς ἤλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν

πρὸς ἀπόκτησιν τῆς φωνῆς του. Ἀψ' οὐ δὲ ἐξετέλεσε προκαταρκτικὰς τινὰς θυσίας καὶ ἱεροτελεστίας, ὁ ἐν τῷ ναῷ ὑπηρετῶν πυροφόρος ἀποταθεὶς εἰς τὸν πατέρα τοῦ παιδὸς ἠρώτησεν αὐτὸν « ὑπόσχεσαι νὰ πληρώσῃς τὰ ἴατρα ἐντὸς ἐνὸς ἔτους, ἂν θεραπευθῇ ὁ υἱὸς σου; » « Ὑπόσχομαι », ἀπάντησεν ὁ παῖς αἰφνιδίως. Ὁ πατὴρ δ' αὐτοῦ ἐξεπλάγη ἐπὶ τούτῳ καὶ εἶπεν εἰς τὸν υἱόν του νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν λέξιν, οὗτος δὲ ἐπανέλαβεν αὐτὴν καὶ οὕτως ἔγεινεν ὑγιής.

6 (στ. 48 - 54).

Πάνδαρος Θεσσαλός, ὅστις εἶχε στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς περιέβαλε διὰ ταινίας τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ, ἀψ' οὐ ἐξέβη ἐκ τοῦ Ἀβάτου, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ταινίαν καὶ νὰ ἀφιερῶσῃ αὐτὴν εἰς τὸν ναόν. Ἀψ' οὐ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἠγέρθη οὗτος ἐκ τῆς κλίνης καὶ ἀφῆρεσε τὴν ταινίαν· καὶ τὸ μὲν πρόσωπον αὐτοῦ εἶχεν ἐκκαθαρισθῆ ἀπὸ τῶν στιγμάτων, τὴν δὲ ταινίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦσαν προσκολλημένα τὰ στίγματα, ἀφιέρωσεν οὗτος εἰς τὸν ναόν.

7 (στ. 54 - 68).

Ἐχέδωρος (Θεσσαλός καὶ οὗτος, ὡς φαίνεται) ἐπασχε τὴν αὐτὴν νόσον, ἣν καὶ ὁ Πάνδαρος, εἶχε ὄνλ. στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ Ἱερὸν εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Πανδάρου χρήματά τινα ἵνα καταθέσῃ αὐτὰ εἰς τὸν ναὸν ἀντ' αὐτοῦ· δὲν ἐξεπλήρωσεν ὅμως τὴν παραγγελίαν ταύτην. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐνόμισεν ὅτι ἐμφανισθεὶς ὁ θεὸς ἠρώτησεν αὐτόν, μήπως ἔλαβέ παρὰ τοῦ Πανδάρου χρήματά τινα, ἵνα ἀφιερῶσῃ αὐτὰ εἰς τὸ Ἱερὸν, αὐτὸς δὲ εἶπεν ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον ἔλαβε παρ' αὐτοῦ, προσέθηκε δὲ ὅτι, ἂν θεραπευθῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ, θὰ ἀφιερῶσῃ αὐτῷ γραπτὴν εἰκόνα· μετὰ ταῦτα δὲ ὁ θεὸς περιέβαλε τὸ μέτωπον αὐτοῦ διὰ τῆς ταινίας τοῦ Πανδάρου καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ, ἀψ' οὐ ἐξέβη ἐκ τοῦ Ἀβάτου, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ταινίαν, νὰ νιψθῇ ἐν τῇ κρήνῃ καὶ νὰ παρατηρήσῃ τὸ πρόσωπόν του εἰς τὸ ὕδωρ. Ἀψ' οὐ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξελθὼν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ἀφῆρεσε τὴν ταινίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας δὲν ὑπῆρχον πλέον τὰ στίγματα· παρατηρήσας δὲ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ διέκρινεν ὅτι τοῦτο ὄχι μόνον τὰ πρότερον στίγματα εἶχεν, ἀλλ' ὅτι εἰς ταῦτα εἶχον προστεθῆ καὶ τὰ ἐκ τῆς ταινίας τοῦ Πανδάρου στίγματα (1).

(1) Δὲν ἐθεράπευσεν ἄρα ὁ θεὸς τὸν Ἐχέδωρον, ἀλλὰ τὸναντίον ἐτιμώρησεν αὐτόν, διότι εἶχε σφετερισθῆ τὰ χρήματα, ἅτινα ὁ Πάνδαρος τῷ εἶχε δώσει ἵνα καταθέσῃ εἰς τὸν ναόν.

8 (στ. 68-71).

Παῖς τις ἐξ Ἐπιδαύρου ὀνομαζόμενος Εὐφάνης πάσχων λιλίας ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ καὶ ἐνόμισεν ὅτι παρουσιασθεὶς ὁ θεὸς τὸν ἠρώτησε: τί θά μοι δώσης, ἂν σε θεραπεύσω; «δέκα ἀστραγάλους», ἀπάντησεν αὐτός. Ἐγέλασε δὲ ὁ θεὸς καὶ τῷ εἶπεν ὅτι θά τὸν θεραπεύσῃ. Ἀφοῦ δὲ ἐγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

9 (στ. 72-78)

Ἀνὴρ τις, ὅστις ἦτο οὕτω τυφλός, ὥστε κατὰ τὸν ἓνα τῶν ὀφθαλμῶν μόνον τὰ βλέφαρα εἶχε, κατέφυγεν εἰς τὸν θεόν. Ἐγέλων δὲ τινες τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ διὰ τὴν ἀνοησίαν αὐτοῦ νομίζοντος ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκτήσῃ τὸ φῶς του, ἐνῶ ὁ ἕτερος τῶν ὀφθαλμῶν οὐδὲ ἴχνος βολβοῦ εἶχεν, ἀλλ' ὁ ἐν αὐτῷ χῶρος ἦτο ἐντελῶς κενός. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ, εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς παρεσκεύασε φάρμακόν τι, ἔπειτα ἀνοίξας τὰ βλέφαρα ἔχυσεν αὐτὸ ἐντὸς αὐτῶν. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγεινεν ἡμέρα ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου βλέπων καὶ διὰ τῶν δύο ὀφθαλμῶν του.

10 (στ. 79-89).

Ὑπνρῆτης κομιζὼν διάφορα σκεύη μετέβαινεν εἰς τὸ Ἱερόν, ἀφ' οὗ δὲ ἐφθασεν εἰς ἀπόστασιν δέκα σταδίων, ἔπεσεν. Ἐγερθεὶς δὲ ἤνοιξε τὸν σάκκον του καὶ παρετήρησεν ὅτι εἶχον συντριβῆ τὰ ἐν αὐτῷ σκεύη. Ἐπειδὴ δὲ εἶδεν ὅτι εἶχε συντριβῆ καὶ τὸ ἀγγεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ κύριός του συνείθιζε νὰ πίνῃ, ἐλυπεῖτο καὶ καθίσας προσεπάθει νὰ συναρμολογήσῃ τὰ τεμάχια. Ὁδοιπὸρος τις ὁμῶς διερχόμενος ἐκεῖθεν καὶ ἰδὼν αὐτὸν «διατί, ὦ ἀνόητε, εἶπε, προσπαθεῖς ματαίως νὰ συναρμολογήσῃς τὸ ἀγγεῖον τὸ ὁποῖον οὐδὲ ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου θὰ ἐδύνατο νὰ ἐπιδιορθώσῃ; Ἀκούσας ταῦτα οὗτος ἔθεσε τὰ τεμάχια πάλιν ἐντὸς τοῦ σακκου καὶ μετέβη εἰς τὸ Ἱερόν. Φθάσας δὲ ἐκεῖ ἤνοιξε τὸν σάκκον καὶ ἐξήγαγεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐντελῶς ὥσον διηγήθη δὲ τα διατρέξαντα εἰς τὸν κύριόν του, ὅστις ἀκούσας ταῦτα ἀφιέρωσε τῷ θεῷ τὸ ἀγγεῖον.

11 (στ. 90-94).

Ἀνὴρ τις, Αἰσχίνης, ἐνῶ ἐκοιμῶντο ἤδη ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου οἱ ἀσθενεῖς, ἀναβάς εἰς τι δένδρον ἐπροσπάθει νὰ ἴδῃ διὰ τίνος παραθύρου (ἴδ. σ. 126) τί ἐγίνετο ἐντὸς αὐτοῦ. Ἐπεσεν ὁμῶς ἐκ τοῦ δένδρου εἰς τινα παλούκια καὶ ἐπληγῶθη τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐν ἐλευνῇ δὲ καταστάσει διατελῶν καὶ τυφλωθεὶς κατέφυγεν εἰς τὸν θεόν καὶ ἐγκοιμηθεὶς ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου ἐθεραπεύθη.

12 (στ. 95-97).

Ἄνῆ τις, Εὐπιπος, ἔφερον ἐντὸς τῆς παρειᾶς τοῦ προσώπου του τὸ ἄκρον λόγχης ἐπὶ ἕξ ἔτη. Ἄψ' οὐ δὲ ἐκοιμήθη ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου, ἐξήγαγε τὴν λόγχην ὁ θεὸς καὶ τῷ ἔδωκεν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖράς του. Οὕτω δὲ ἐξῆλθεν ὁ Εὐπιπος τὴν πρωτὴν ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιῆς καὶ ἐκράτει τὴν λόγχην εἰς τὰς χεῖράς του.

13 (στ. 98-103).

Ἄνῆ τις ἐκ Τορώνης δολιευθεὶς ὑπὸ τῆς μητρυιᾶς του εἶχε καταπίει βδέλλας τὰς ὁποίας ἔθεσεν αὐτὴ ἐντὸς ποτοῦ τινος (κυκεῶνος) ἐξ οἴνου καὶ μέλιτος ἀναμειγμένου μετ' ἀλεύρου καὶ τυροῦ. Ἐνῷ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου, εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς σχίσας τὸ στῆθος αὐτοῦ διὰ μαχαίρας ἐξήγαγε τὰς βδέλλας τὰς ὁποίας ἔδωκεν αὐτῷ εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἀκολούθως ἔρραψε τὸ στῆθος. Ἄψ' οὐ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιῆς καὶ ἐκράτει τὰς βδέλλας εἰς τὰς χεῖράς του.

14 (στ. 104-106).

Ἄνῆ τις, ὅστις εἶχε λίθον ἐν τῷ αἰδοίῳ, ὠνειρεύθη ὅτι ἐκοιμᾶτο μετὰ ὠραίου παιδός· ἔπαθε δὲ ῥεῦσιν καὶ οὕτως ἐξέβαλε τὸν λίθον καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀδάτου κρατῶν αὐτὸν εἰς τὰς χεῖράς του.

15 (στ. 107-110).

Ἐρμόδικόν τινα ἐκ Λαμψάκου, παράλυτον τὸ σῶμα, ἐγκοιμήθηντα ἐν τῷ Ἀδάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ θεὸς καὶ διέταξεν, ἄψ' οὐ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Ἀδάτου, νὰ κομίσῃ εἰς τὸ Ἱερὸν λίθον τινὰ ὄσον ἐδύνατο μέγαν. Οὗτος δὲ ἐκόμισε τὸν λίθον, ὅστις κεῖται πρὸ τοῦ Ἀδάτου (1).

16 (στ. 111-112).

Νικάνωρ τις χωλός. Ἐν ᾧ οὗτος ἐκάθητο ἐν τῷ Ἱερῷ, παῖς τις ἤρπασεν αὐτοῦ τὴν ῥάβδον καὶ ἔφευγεν. Ὁ Νικάνωρ ὅμως ἐγερωθεὶς κατεδίωκεν αὐτὸν καὶ οὕτως ἔγεινεν ὑγιῆς.

17 (στ. 113-119).

Ἄνθρωπός τις ἐθεραπεύθη ὑπὸ ὄψεως ἐκ πληγῆς ἣν εἶχε κατὰ τὸν δάκτυλον τοῦ ποδός. Ἐν κακῇ καταστάσει διατελοῦντα τοῦ-

(1) Ὁ λίθος δηλ. ἔκειτο πρὸ τοῦ Ἀδάτου καθ' ὃν χρόνον ἐγράφησαν τὰ προκείμενα ἰάματα καὶ οὕτως ἐπεδείκνυον αὐτὸν οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀφηγούμενοι τὸ ἴαμα τοῦτο.

τον ἔνεκα τοῦ φοβεροῦ ἔλκουσ, τὸ ὁποῖον εἶχεν εἰς τὸν δάκτυλον, μετέφερον οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπηρεταὶ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου καὶ ἐκάθισαν αὐτὸν ἐπὶ τινος καθίσματος. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἀπεκοιμήθη οὗτος, ὅψις δὲ ἐξελθὼν ἐκ τοῦ Ἀδάτου ἐθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης του τὸν πάσχοντα δάκτυλον καὶ μετὰ τοῦτο ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Ἀδατον. Ἐξυπνήσας δὲ ὁ ἀσθενὴς καὶ αἰσθανθεὶς ἑαυτὸν ὑγιᾶ εἶπεν, ὅτι εἶδεν ὄνειρον ὅτι ὠραῖος νεανίας εἶχεν ἐπιθέσει ἐπὶ τοῦ δακτύλου του φάρμακόν τι.

18 (στ. 120-122).

Τυφλὸς τις ἐξ Ἀλίκης, ὀνομαζόμενος Ἀλκέτης, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι προσελθὼν ὁ θεὸς ἤνοιξε διὰ τῶν δακτύλων αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ εἶδεν οὗτος πρῶτον τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ δένδρα. Ἀφού δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

19 (στ. 122-125).

Ἡραιεύς τις Μυτιληναῖος οὐδεμίαν εἶχε τρίχα εἰς τὴν κεφαλὴν, πολλὰς δὲ εἰς τὸ γένειον. Ἐντρέπετο δὲ διότι ἦτο ὑποκείμενον γέλωτος· διὰ τοῦτο προσῆλθεν εἰς τὸ Ἱερόν καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ, ἔνθα ὁ θεὸς ἀλείψας τὴν κεφαλὴν του διὰ τινος φαρμάκου ἔκαμεν οὕτως ὥστε αὐτὴ ἀπέκτησε τρίχας.

20 (στ. 125-126).

Τυφλὸς τις παῖς ἐξ Ἐρμιόνοσ ἐθεραπεύετο τοὺς ὀφθαλμούς ὑπὸ τινος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κυνῶν καὶ ἀνεχώρησεν ὑγιής

Ἐπιγραφὴ Β' (*F. d'Épid.* σ. 28 ἀρ. 2).

21 (στ. 1-6).

Γυνὴ τις ἐκ Λακεδαίμονος Ἀράτα ὀνομαζομένη ἐπασχεν ὑδρωπικίαν. Ἐν ᾧ δὲ αὕτη ἔμενεν ἐν Λακεδαίμονι, ἡ μήτηρ αὐτῆς μετέβη εἰς τὸ Ἱερόν, ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν ὑπὲρ τῆς θυγατρὸς της, καὶ ἐν ᾧ ἐκοιμάτο ἐν τῷ Ἀδάτῳ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν τῆς θυγατρὸς της καὶ ἐκρέμασε τὸ σῶμα αὐτῆς οὕτως, ὥστε ὁ λαιμὸς ἦτο πρὸς τὰ κάτω ἐστραμμένος, ἀφ' οὗ δ' ἐξῆλθεν οὕτως ἄφθονον ὑγρὸν, ἔλυσε τὸ σῶμα καὶ προσήρμοσε τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ θέσιν της. Ἀφ' οὗ δὲ εἶδεν αὕτη τὸ ὄνειρον τοῦτο, ἀνεχώρησεν εἰς Λακεδαίμονα, ἔνθα εὔρε τὴν θυγατέρα της ὑγιᾶ καὶ ἔμαθεν ὅτι καὶ αὕτη τὸ αὐτὸ ὄνειρον εἶχεν ἰδεῖ.

22 (στ. 7-9).

Ἐρμων τις Θάσιος τυφλὸς ὢν ἐθεραπεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἐπειδὴ ὁμως δὲν ἐπεμπεν εἰς τὸ Ἱερὸν τὰ ἱατρα, ἐτύφλωσεν αὐτὸν ἐκ νέου ὁ Ἀσκληπιός. Ἐλθόντα δὲ πάλιν εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐγκοιμηθέντα ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου (καὶ πληρώσαντα, ἐννοεῖται, τὰ ἱατρα) ἐθεράπευσε.

23 (στ. 10-19).

Ἀρισταγόρα τις Τροιζηνία εἶχε ταινίαν ἐν τῇ κοιλίᾳ· ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμάτο ἐν τῷ ἐν Τροιζήνι ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ οὗτος ἀπουσίαζεν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ θέσωσιν αὐτὴν πάλιν εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐπεμψάν τινά εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ὅπως σπεύσῃ νὰ ἔλθῃ εἰς Τροιζήνα. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐγεινεν ἡμέρα καὶ ὁ ἱερεὺς εἶδε τὴν κεφαλὴν πραγματικῶς ἀποκεκομμένην ἀπὸ τοῦ σώματος. Τὴν ἐπομένην δὲ νύκτα ἡ Ἀρισταγόρα εἶδεν ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἐλθὼν ἐξ Ἐπιδαύρου προσήρμωσε τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, ἔπειτα ἔσχισε τὴν κοιλίαν αὐτῆς καὶ ἐξήγαγε τὴν ταινίαν καὶ ἔθραψε πάλιν τὴν κοιλίαν. Οὕτω δὲ ἐγεινεν αὕτη ὑγιῆς (1).

(1) Αὐτὸ τοῦτο τὸ ἴαμα ἀνέφερον ὠσαύτως Ἴππυς ὁ Ρηγίνος, ἱστοριογράφος ἀκμάσας κατὰ τοὺς περσικοὺς χρόνους, ὡς ἐξέθηκα τὸ πρῶτον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1883 σ. 219· διέσωσε δ' ἡμῖν αὐτὸ ὁ Αἰλιανός, ἐν οἷς παραδίδει περὶ Ἐλμινθος (Περὶ Ζώων IX, 33) « . . . τεκμηριῶσαι τοῦτο καὶ Ἴππυς ἰκανός· » δὲ λέγει ὁ συγγραφεὺς ὁ Ρηγίνος, τοιοῦτόν ἐστι. « Γυνὴ εἶχεν ἔλμινθα, καὶ » ἰάσασθαι αὐτὴν ἀπέπειπον οἱ τῶν ἱατρῶν δεινοί. οὐκοῦν ἐς Ἐπίδαυρον ἦλθε, καὶ » ἐδεῖτο τοῦ θεοῦ ἐξάντης γενέσθαι τοῦ συνοῖκου πάθους. οὐ παρῆν ὁ θεός· οἱ » μέντοι ζάκοροι κατακλίνουσι τὴν ἄνθρωπον ἔνθα ἰάσθαι ὁ θεὸς εἴωθει τοὺς δεο- » μένους. καὶ ἡ μὲν ἄνθρωπος ἡσύχαζε προσταχθεῖσα, οἱ γὰρ μὴν ὑποδρώντες τῷ » θεῷ τὰ ἐς τὴν ἴασιν αὐτῆς ἐποίουν, καὶ τὴν κεφαλὴν μὲν ἀπὸ τῆς δέρης ἀφαι- » ροῦσι, καθίησι δὲ τὴν χεῖρα ὁ ἕτερος, καὶ ἐξαιρεῖ τὴν ἔλμινθα. θηρίου μέγα τι » χρῆμα. συναρμόσαι δὲ καὶ ἀποδοῦναι τὴν κεφαλὴν ἐς τὴν ἀρχαίαν ἀρμονίαν » οὐκ ἐδύνοντο οὐκέτι, ὁ τοῖνον θεὸς ἀφικνεῖται, καὶ τοῖς μὲν ἐχαλαίπηνεν ὅτι » ἄρα ἐπέθεντο ἔργῳ δυνατωτέρῳ τῆς ἑαυτῶν σοφίας· αὐτὸς δὲ ἀμάχῳ τινὶ καὶ » θείᾳ δυνάμει ἀπέδωκε τῷ σκῆνι τὴν κεφαλὴν, καὶ τὴν ξένην ἀνέστησε » (πρβ. *Fragm. Historic. graecorum*. Ἐκδ. Müller II σ. 15).

Κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Wilamowitz (*Hermes*, XIX, 448) ὅτι ὁ Αἰλιανὸς παρέλαθε τὸ διήγημα τοῦτο οὐχὶ παρὰ Ἴππυος τοῦ ἱστοριογράφου τῶν περσικῶν χρόνων, ἀλλὰ παρ' ἄλλου τινὸς ὑστερωτέρων χρόνων, πρβ. ἰδίως Zacher (*Hermes*, XXI, 468).

24 (στ. 19-26).

Ἄριστόκριτός τις ἐξ Ἀλίκης σωθεὶς ἐκ ναυαγίου κολυμβῶν ἐβόησεν εἰς τόπον ξηρὸν περιβαλλόμενον κύκλῳ ὑπὸ βράχων καὶ δὲν ἐδύνατο νὰ ἐξελεθῆ. Ἄψ' οὐ δὲ ματαίως ἀνεζήτησεν αὐτὸν ὁ πατήρ του πανταχοῦ, κατέφυγεν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ καὶ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς τὸν ὠδήγησεν εἰς τινα τόπον καὶ ἔδειξεν αὐτῷ ὅτι ἐκεῖ εὐρίσκειται ὁ υἱός του. Ἐξελεθὼν δὲ οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου καὶ διασχίσας τὸν βράχον διὰ λατομίας ἀνεῦρε τὸν υἱὸν του, ὅστις ἦτο ἐκεῖ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

25 (στ. 26-35).

Γυνή τις ἐκ Φερῶν Σωστράτη ὀνομαζομένη ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον ἔγγυος ἐπὶ ἓν ἔτος. Διατελοῦσα δὲ ἐν κινδύνῳ ἦλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν κοιμισθεῖσα ἐπὶ φορείου καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀδάτῳ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔβλεπεν ὄνειρόν τι, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα της. Καθ' ὁδὸν ὅμως, πλησίον χωρίου τινός, τὸ ὅποιον ἐκαλεῖτο Κόρνοι, συνήντησεν αὐτὴν ὡραῖος τις ἀνὴρ, ὅστις ἐρωτήσας καὶ μαθὼν παρὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὴν τὸ ἑαυτῶν ἀτύχημα παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ θέσωσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὸ φορεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔφερον τὴν Σωστράτην, ἀκολούθως ἔσχισε τὴν κοιλίαν τῆς ἀσθενοῦς καὶ ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῆς μέγα πλῆθος σκολιῶν, τοσοῦτον, ὥστε νὰ πληρωθῶσιν ἐξ αὐτῶν δύο λεκάναί, ἔγραψε δὲ ὑστερον τὴν κοιλίαν καὶ οὕτως ἐθεράπευσε τὴν γυναῖκα· ἐφανέρωσε δ' αὐτῇ ὅτι ἦτο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ τῇ παρήγγειλε νὰ πέμψῃ τὰ ἴατρα εἰς Ἐπίδαυρον.

26 (στ. 35-38).

Παῖδα τινὰ ἐξ Αἰγίνης, ἔχοντα ἀπόστημα ἐν τῷ τραχήλῳ, καταφυγόντα εἰς τὸ Ἱερὸν ἐθεράπευσέ τις τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν κυνῶν διὰ τῆς γλώσσης του.

27 (στ. 38-45).

Ἄνθρωπος τις εἶχεν ἔλκος ἐντὸς τῆς κοιλίας του. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς παρακολουθοῦντας αὐτὸν ὑπηρέτας, συλλαβόντες αὐτὸν νὰ τὸν κρατῶσιν ἵνα τῷ σχίσῃ τὴν κοιλίαν, αὐτὸς δὲ ἔφευγε, συλλαβόντες ὅμως αὐτὸν οἱ ὑπηρέται τὸν ἔδεσαν καὶ οὕτως ὁ Ἀσκληπιὸς ἔσχισε τὴν κοιλίαν, ἐξέβαλε τὸ ἔλκος καὶ ἀκολούθως ἔγραψεν αὐτὴν, συγχρόνως δὲ ἐλύθησαν τὰ δεσμά, δι' ὧν ἦτο δεμένος ὁ ἀσθενής. Τὴν πρωΐαν ἐξῆλθεν οὗτος ὑγιής, τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ Ἀδάτου ἦτο πλῆρες αἵματος.

28 (στ. 45-50).

Κλεινάτης Θηβαῖος ὁ ψευριάρχης (ὁ τοὺς φθεῖρας). Οὗτος εἶχε ψείρας εἰς τὸ σῶμα, μέγα πλῆθος. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ Ἱερόν, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ἐγὺμνωσεν αὐτὸν ὁ θεὸς καὶ ἔστησεν ὀρθόν, λαβῶν δὲ σάρωθρον ἐσάρωσε δι' αὐτοῦ τὰς ψείρας ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγένεον ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής.

29 (στ. 50-55).

Ἀνήρ τις, Ἀγέστρατος, ἐπασχεν ἐκ συνεχοῦς ἀϋπνίας ἕνεκα κεφαλαλγίας. Εὐθύς δ' ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ἀβατον ἀπεκοιμήθη καὶ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς θεραπεύσας αὐτὸν ἐκ τῆς κεφαλαλγίας ἔστησεν ὄρθιον καὶ ἐδίδαξεν αὐτὸν παγκράτιον. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγένεον ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής, μετὰ παρέλευσιν δὲ ὀλίγου χρόνου ἀγωνισθεὶς κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Νεμέων ἐνίκησε παγκράτιον.

30 (στ. 55-60).

Γοργίας τις Ἡρακλειώτης πληγωθεὶς εἰς τὸν πνεῦμονα ὑπὸ βέλους ἐν τινι μάχῃ τοσοῦτον πῦον ἐξῆγεν ἐπὶ ἕν καὶ ἡμισυ ἔτος, ὥστε ἐπλήρωσε δι' αὐτοῦ ἐξήκοντα ἐπτὰ λεκάνας. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὄπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς ἐξήγαγε τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους ἐκ τοῦ πνεύμονος. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγένεον ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου κρατῶν τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους εἰς τὰς χεῖρας του.

31 (στ. 60-63).

Ἀνδρομάχη τις ἐξ Ἠπείρου ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀποκτήσῃ τέκνα ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ εἶδεν ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἀνεσῆκωσε τὸ φέρομα αὐτῆς καὶ ἀκολούθως ἔψαυσεν αὐτῆς τὴν κοιλίαν. Οὕτω δὲ ἐγέννησεν αὐτῇ υἱὸν ἐκ τοῦ συζύγου της Ἀρύδδα.

32 (στ. 63-68).

Ἀνθρωπός τις πληγωθεὶς ὑπὸ δόρατος ἐν τινι μάχῃ ἐτυφλώθη καὶ τοὺς δύο ὀφθαλμοὺς καὶ ἔφερε τὴν αἰχμὴν τῆς λόγχης ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπὶ ἕν ἔτος. Κοιμηθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἀβάτῳ εἶδε τὴν ἐξῆς ὄπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς ὠθήσας τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους πρὸς τὰ βλέφαρα συνήρμοσεν ἀκολούθως τὰς κό-

ρας (1) τῶν ὀφθαλμῶν. Ἄφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

Σημειώσεις. Τὰ ἐπόμενα ἀπὸ τοῦ 33^{ου} μέχρι τοῦ 38^{ου} ἱάματα δὲν σώζονται ὁλόκληρα ἐπὶ τοῦ λίθου, ἀλλ' εἶνε ἑλλιπῆ τὸ πλεῖστον μέρος.

33 (στ. 69-76).

Ἐκ τῶν ἐν τῷ λίθῳ σωζομένων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε φθισικόν τινα ἐξ Ἀλίκης, Θέρσανδρον ὀνομαζόμενον, ἐμφανισθεὶς αὐτῷ καθ' ὕπνου ἐφ' ἀμάξης· μετέσχε δὲ τῆς θεραπείας καὶ τι τῶν ἱερῶν τῷ Ἀσκληπιῷ ζώων, κύων Ἰσως (2).

34 (στ. 76-82).

Ἐν τούτοις τοῖς ἐλάχιστοις σωζομένοις ἐν τῷ λίθῳ στίχοις φαίνεται ὅτι ἦτο ἀναγεγραμμένον ἰαμά τι ἔχον σχέσιν πρὸς τινα πόλιν, ἥτις ἠρώτησεν ἐπὶ τῷ ἀγνώστῳ ἡμῖν παθήματι καὶ τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Ἐπακολούθημα τῆς θεραπείας ἦτο ἡ ἐκπλήρωσις ἱεροτελεστιῶν τινῶν καὶ ἡ ἰδρυσις κατὰ τὸν ἐκ Δελφῶν χρησμὸν, ὡς φαίνεται, ἱεροῦ τεμένου τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

35 (στ. 82-86).

Γυνή τις στεῖρα ἐγκοιμηθεῖσα ἐν τῷ Ἀδάτῳ ἀπέκτησεν υἱὸν ἐντὸς ἔτους.

36 (στ. 86-95).

Ἄνθρωπός τις ἐξ Ἐπιδαύρου, χλωρός, ἐγκοιμηθεὶς ἐν τῷ Ἀδάτῳ εἶδεν ὄνειρον ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ θεοῦ ἀνέβη διὰ τινος κλίμακος ὑπὲρ τὸν ἐν τῷ ναῷ θρόνον τοῦ θεοῦ καὶ ὕστερον κατέβη· καὶ ἠγανάκτησε μὲν ὁ θεὸς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῇ πράξει ταύτῃ, ὡς φαίνεται, ὕστερον ὅμως ἐθεράπευσεν αὐτόν.

37 (στ. 95-101).

Καφισίαν τινα περιελώντα τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενομένης θεραπείας ἐτιμώρησεν ὁ θεός, ὕστερον ὅμως μετὰ πολλὰς αὐτοῦ παρακλήσεις ἐθεράπευσε.

38 (στ. 102-110).

Παράλυτόν τινα τὸ σῶμα ἐξ Ἄργους, Κλεομένη ὀνομαζόμενον, ἐγκοιμηθέντα ἐν τῷ Ἀδάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ θεός δι' ὀπτασίας, καθ' ἣν πρὸς τοὺς ἄλλοις ὁ θεός

(1) Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Fra Epidaurus, 266) προτεινομένην συμπλήρωσιν: « τὰς καλουμένης κόρας οἱ πάλιν ἐναρμόξαι ».

(2) Τὰ ὑπὸ τοῦ E. F. Benson ἐν Classical Review ἐκτιθέμενα περὶ συμπληρώσεων ἐν τῷ ἱάματι τούτῳ δὲν εἶνε βέβαια. Ἐν τῇ λ. τῶν ἱερῶν (στ. 71) δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπονοήσωμεν δράκοντα ἢ ὄφιν, ἀλλὰ μᾶλλον κύνα, διότι οὐδαμῶς ἐν ἀμφοτέροις ταῖς ἐπιγραφαῖς ἀπαντᾷ ὄφις ἢ ἡράκων τῶν ἱερῶν

περιετύλιξε περί τὸ σῶμα αὐτοῦ μέγαν ὄφιν (1) καὶ οὕτως ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς
τινα λίμνην . . .

39 (στ. 110-116).

Ἄνθρωπός τις ἐκ Κυρήνης, ὀνομαζόμενος Δίαίτος, ἦτο παρά-
λυτος κατὰ τὰ γόνατα. Ἐγκοιμηθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἀδάτῳ εἶδε τὸ
ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς διέταξε τοὺς ὑπηρέτας νὰ
ἀνεγείρῳσιν αὐτὸν καὶ νὰ τὸν μεταφέρῳσιν ἐκτὸς τοῦ Ἀδάτου
ἐμπροσθεν τοῦ ναοῦ· ἀψ' οὐ δὲ οὗτοι μετέφερον αὐτὸν ἐξω, ζεύ-
ξας ὁ θεὸς ἵππους εἰς ἄρμα καὶ ἐπιβάς αὐτοῦ περιεφέρετο κύ-
κλω τοῦ ναοῦ ὥστε οἱ ἵπποι κατεπάτουν τὸν ἀσθενῆ, οὗτος
ὅμως εὐθύς ἠγέρθη ὀρθός. Ἀψ' οὐ δὲ ἐγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ἐκ
τοῦ Ἀδάτου ὑγιής.

40 (στ. 116-119).

Ἄνδρομέδα τις ἐκ τῆς νήσου Κέω ἐγκοιμηθεῖσα ἐν τῷ Ἀδάτῳ,
ὅπως ἀποκτήσῃ τέκνα, ὠνειρεύθη ὅτι ὄφης ἦλθεν ἐπὶ τῆς κοιλίας
της. Οὕτω δὲ ἐγέννησεν αὐτῇ πέντε υἱούς.

41 (στ. 119-122).

Τίμων τις πληγῶθεις ὑπὸ λόγχης ὑπὸ τὸν ὀφθαλμὸν, ἐγκοι-
μηθεὶς εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς τριψάς βό-
τανον ἔχυσέ τι εἰς τὸν ὀφθαλμὸν του. Οὕτω δὲ ἐγεινεν ὑγιής.

41 (στ. 122-129).

Γυνὴ τις, Ἐρασίππη, ἐκ Καφυιδῶν εἶχεν ἐξωγκωμένην (;) τὴν
κοιλίαν, ὅλον δὲ τὸ σῶμά της ἔκαιε καὶ δὲν ἐδύνατο νὰ περι-
πατῆ. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου εἶδεν εἰς τὸν ὕπνον
της ὅτι ὁ θεὸς ἔτριβε τὴν κοιλίαν αὐτῆς καὶ ἐψίλησεν αὐτήν,
ἀκολούθως ἔδωκεν αὐτῇ φιάλην περιέχουσαν φάρμακόν τι καὶ
διέταξεν αὐτήν νὰ πῖν τὸ φάρμακον καὶ ἔπειτα νὰ ἐμέσῃ, ἐξή-
μεσε δὲ αὐτὴ καὶ ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν ἐπλήρωσε τὸ φόρεμά
της (2). Ἀψ' οὐ δὲ ἐγεινεν ἡμέρα, εἶδεν αὐτὴ ὅτι τὸ φόρεμά της
ἦτο πλήρες ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν τὰς ὁποίας ἐξήμεσεν, οὕτω δὲ
ἐγεινεν ὑγιής.

ἢ τῶν κατὰ τὸ ἱαρόν, ἀλλὰ κύων, καὶ τοῦτο διότι πρόκειται περὶ ὠρισμένων
κυνῶν ἐν τῷ Ἱερῷ διαιτωμένων, ἐν ᾧ ὁ ὄφιν καθόλου ἦτο ἱερός τῷ Ἀσκληπιῷ.

(1) Τὸ ἐν στ. 103 κενὸν συμπληρῶ ὀλόκληρον οὕτως: ὄφιν εἶδ[ε] ἐδόκει
οἱ τὸν θεὸν δράκοντα μέγαν πε]ριελίξαι κτλ. Πρβ. στ. 130.

(2) Τὸ κενὸν τὸ ἐν στ. 126 τῆς ἐπιγραφῆς νομίζω ὅτι δύναται νὰ συμπλη-
ρωθῇ οὕτως: ἔπειτα ἐμεῖν κέλε[σθαι, ἐμεῖν δὲ νιν κακῶν] δὲ ἐμ-
πλήσσαι κτλ.

42 (στ. 129-132).

Νικασιδούλη τις ἐκ Μεσσηνίας ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀποκτήσῃ τέκνον ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ἐνεφανίσθη αὐτῇ ὁ θεὸς φέρων μέγαν ὄφιν, οὗτος δὲ ὁ ὄφιν ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς. Οὕτως ἐγέννησεν αὐτῇ ἐντὸς ἔτους δύο υἱούς.

43 (στ. 132-134).

Ἀνθρωπὸς τις ἐπασχεν ἐκ ποδάγρας. Ἐν ᾧ δὲ περιεπάτει, μία τις τῶν ἐν τῷ Ἱεροῦ κηνῶν ἐδάγκασεν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ οὕτως, ἐκρεύσαντος αἵματος, ἐθεράπευσεν αὐτόν (1).

Αἱ προκειμένα ἐπιγραφαὶ εἶνε ἐπίσημος οὕτως εἰπεῖν ἀναγραφὴ τῶν ἰαμάτων τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενομένη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ἐκ τῆς στοιχηδὸν διατάξεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς κανονικῆς ἐν γένει γραφῆς εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα ὠκοδομήθη καὶ τὸ Ἀβατον (ἴδε σ. 127), τὸ οἰκοδόμημα δηλ. ἐν ᾧ ἦσαν αἱ ἐπιγραφαὶ ἰδρυμένα. Φαίνεται ἄρα ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἀβάτου ἀνεγράψαν ἐπὶ στηλῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενομένα ἰάματα καὶ ἰδρυσαν τὰς στήλας ταύτας ἐν τῷ ἀνεγερθέντι οἰκοδομήματι θέλοντες οὕτω νὰ ἐξάρωσι τὴν ἐπισημότητα τοῦ Ἱεροῦ καὶ νὰ κρατύνωσι τὴν εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν πίστιν.

Τὰ ἰάματα δὲ δὲν ἐγένοντο, τὰ πλεῖστα τουλάχιστον, κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἀνεγράφησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων, ἀλλ' ἐν χρόνοις προγενεστέροις. Τοῦτο βεβαιοῦται

(1) Σημειωτέων ὅτι πλὴν τῶν προκειμένων δύο στηλῶν εὐρέθησαν καὶ δύο τεμάχια ἐκ δύο ἄλλων στηλῶν (ἴδε F. d'Épidaure σ. 32 ἀρ. 3 καὶ 3 α). Ἐκ τοῦ πρώτου τῶν τεμαχίων τούτων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε α') Ἀλέξανδρον τινὰ ἐκ Κρήτης, ὅστις θεραπευθεὶς προσέφερεν εἰς τὸ Ἱερόν ἀργυρίου μνᾶν β') τυφλόν τινὰ τὸν ἕτερον ὀφθαλμόν, ὅστις θεραπευθεὶς ἐνέβαλεν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν θησαυρὸν χρήματα (πρὸ. τὰ ἐν σ. 233).

ἐν πρώτοις διὰ τοῦ ἰάματος τῆς Ἀρισταγόρας, ὅπερ ἐγνώριζεν ἤδη ὁ κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἀκμάσας ἱστοριογράφος Ἴππυς (ἴδε σ. 262 σημ. 1). Τὸ ἱαμα ἄρα τοῦτο ἦτο πολὺ παλαιὸν καὶ διετηρεῖτο ὑπὸ τῆς παραδόσεως, ἐξ ἧς παρέλαβον αὐτὸ οἱ ἐπὶ τῶν προκειμένων στηλῶν ἀναγράψαντες αὐτὸ ἱερεῖς. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλα τῶν ἀναγραφομένων ἱαμάτων ἦσαν παλαιότερων χρόνων, διεσώζοντο ὑπὸ τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ παραδόσεως (1) καὶ κατὰ ταύτην ἀνεγράφησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων, δεῖκνυται ἐκ τοῦ ὅτι ταῦτα εἶνε ἀνώνυμα, ἀναγράφονται δηλ. ἀπλῶς διὰ τῶν ἀνήρ, παῖς, γυνή τις (2). Ἄλλα τινὰ ὅμως ἦσαν σύγχρονα, ὡς φαίνεται, προέρχονται δηλ. ἐκ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνεγράφησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν. Τοιοῦτον φαίνεται ὃν τὸ ἐν τῇ Β' στήλῃ 28^{ον} ἱαμα (ἴδε σ. 264) *Κλειάτας Θηβαῖος* ὁ τοὺς φθειρας, διότι ἡ χρῆσις τοῦ ἄρθρου δεικνύει ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ γνωστοῦ τοῖς τότε συγχρόνοις ἀνθρώπου.

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιγραφαὶ ἄρα ἀναγράφουσιν ἱάματα γενόμενα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων τοῦ Ἱεροῦ χρόνων μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ.,

(1) Σημειωτέον ὅτι ἡ παράδοσις συνεδέετο ἐνίοτε πρὸς ἀναθήματα ὑπάρχοντα ἐν τῷ Ἱερῷ, καθ' ὃν χρόνον ἐχαράχθησαν αἱ προκειμέναι ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τοῦ λίθου. Οὕτω λ. γ. ὑπῆρχε τότε ἐν τοῖς ἀναθήμασι τοῦ ναοῦ ἀργυροῦς χοῖροι, οἱ δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀφηγοῦντο, ἐκ τῆς παραδόσεως γνωρίζοντες, τὰ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀναθήματος τούτου, ὅτι δηλ. τὸν χοῖρον τοῦτον ἀφιέρωσεν ἢ ὑπὸ τοῦ θεοῦ θεραπευθεῖσα Ἀμβροσία ἐξ Ἀθηνῶν (ἴδε ἱαμα 4 ἐν σελ. 257)· ὑπῆρχε τότε ὡσαύτως μέγας λίθος πρὸ τοῦ Ἀβάτου, οἱ δὲ ἄνθρωποι διηγοῦντο ὅτι τὸν λίθον τοῦτον εἶχε κομίσει ποτὲ παράλυτός τις θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε ἱαμα 15 ἐν σελ. 260), κτλ. Ἄλλα δὲ παλαιὰ ὡσαύτως ἱάματα ἦσαν γνωστὰ ἐν τῷ Ἱερῷ διὰ τῶν ἐν αὐτῷ σωζομένων ἀναθημάτων μετ' ἐπιγραφῶν, ἃ εἶχον ἀφιερῶσαι οἱ θεραπευθέντες ἀσθενεῖς (ἴδε ἐπομένην σημείωσιν).

(2) Ὁ Zacher (Philologus, XXI σ. 467 κ. ἐ.) διακρίνει ὅτι καὶ τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Α' 9^{ον} ἱαμα τυφλοῦ ἀνδρός (ἴδε σ. 259) ἦτο πολὺ παλαιόν, διότι ἦτο τὸ πάλαι ἀναγεγραμμένον ἐπὶ λίθου ἐν τῷ Ἱερῷ γράμμασιν ἀρχαίοις καὶ κατὰ ταύτην τὴν παλαιὰν ἐπιγραφὴν ἀνέγραψαν αὐτὸ οἱ ἱερεῖς ἐν τῇ προκειμένῃ στήλῃ.

μέχρι δηλ. τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐχαράχθησαν αὐταὶ ἐπὶ τοῦ λίθου.

Ὅτι δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταὶ εἶνε τῶν ἐξ ἐν τῷ Ἱερῷ σωζομένων ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πausανίου καὶ ὑπὸ τούτου μνημονευομένων στηλῶν (ἴδε σ. 255 σημ. 1), εἶνε προφανές, διότι ἐν αὐταῖς ἀναγράφονται ἀληθῶς τὰ ὀνόματα τῶν ἀσθενῶν, τὰ νοσήματα, ἐξ ὧν οὗτοι ἔπασχον καὶ ὁ τρόπος τῆς θεραπείας. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλη τις ὅτι αἱ αὐταὶ ἐπιγραφαὶ εἶνε ἐξ ἐκείνων, ἃς ὁ Στράβων (ἴδε σ. 252 σημ. 2) ὀνομάζει πίνακας «ἐν οἷς ἀναγεγραμμέναί τυγχάνουσιν αἱ θεραπείαι» (1).

(1) Ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον ἀνάθηματα μετ' ἐπιγραφῶν ἀφιερωθέντα ὑπὸ τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν, ἃ μνημονεύονται ἐν ταῖς προκειμέναις ἐπιγραφαῖς, πίνακες, ἐπιγράμματα (ἴδε ἰάματα ὑπ' ἀρ. 1, 3, 4 ἐν σ. 256 καὶ 257). Ταῦτα τὰ ἀνάθηματα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἰδιωτικὰ ἀνάθηματα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προκειμένας ἐπιμελεῖα τῶν διευθυνόντων τὰ τοῦ Ἱεροῦ χαραχθεῖσας ἐπὶ λίθων ἐπιγραφάς, αἵτινες δύνανται νὰ ἐκληρωθῶσιν ὡς ἐπίσημα ἀνάθηματα. Ἐπειδὴ δὲ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον δὲν διέφερον τὰ ἐπιγραφικὰ ταῦτα μνημεῖα, διότι τὰ τε ἰδιωτικὰ καὶ τὰ ἐπίσημα θεραπείας περιείχον, δὲν ἔχει τις λόγον ὅπως ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ Στράβων διὰ τῆς λέξεως πίνακες ἔννοεῖ μόνον τὰ ἰδιωτικὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα οὐχὶ δὲ καὶ τὰς προκειμένας ἐπιγραφάς, τοσοῦτον μάλλον καθ' ὅσον ὁ Πausανίας ὀνομάζει μὲν στήλας τὰς προκειμένας ἐπιγραφάς, οὐχὶ ὁμως ἀποκλειστικῶς ταύτας μόνον, διότι στήλας ὀνομάζει καὶ τὰ ἰδιωτικὰ ἀνάθηματα. Ἐν Π. 27, 4 λέγει τάδε: «Χωρὶς δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων» (τῶν στηλῶν) ἐστὶν ἀρχαία στήλη, ἵππους δὲ Ἰππόλυτον ἀνάθηται τῷ θεῷ φασὶν εἶκοσι» κτλ. Ὅτι δὲ ἡ στήλη αὕτη τοῦ Ἱππολύπου ἦτο ἰδιωτικὸν ἀνάθημα, προφανές εἶνε.

Ὁ δεχόμενος ἄρα ὅτι αἱ προκειμέναί ἐπιγραφαὶ εἶναι τῶν ἐξ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευομένων στηλῶν δὲν ἔχει λόγον ὅπως μὴ δεχθῇ ὅτι αὐταὶ εἶνε ὡσαύτως τῶν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναγεγραμμένων πινάκων.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Thraemer (Pauly's Real-Encykl. II σ. 1688) μὴ θέλων νὸ δεχθῆναι τὸ ἐκ τῶν προκειμένων ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων πόρισμα, ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν ἠσκέετο θεραπευτικὴ τις τέχνη, ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταὶ δὲν εἶναι τῶν τοῦ Στράβωνος πινάκων, ὅτι δηλ. ἄλλοι ἦσαν οἱ πίνακες οὗτοι ἐν οἷς ἦσαν ἀναγεγραμμέναί πραγματικαὶ τῇ βοήθειᾳ τῆς ἰατρικῆς γενομένηαι θεραπείαι. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀληθῶς ἄλλοι ἦσαν οὗτοι οἱ τοῦ Στράβωνος πίνακες, τὸ περιεχόμενον αὐτῶν θὰ ἦτο τοιοῦτον οἷον καὶ τὸ τῶν εὐθεσιῶν ἐπιγραφῶν, θὰ συνίστατο δηλ. εἰς τὴν ἀναγραφὴν ἰαμάτων γενομένων διὰ θαύματος. Τοῦτο εἶνε

Τὰ ἀναγεγραμμένα ἰάματα εἶνε, κυρίως εἰπεῖν, θαύματα, διότι ἅπαντα γίνονται οὐχὶ διὰ θεραπευτικοῦ τινος μέσου, ἀλλὰ δι' ὀπτασίας, διὰ τῆς καλουμένης ἐγκοιμῆσεως. Ὁ ἀναγινώσκων αὐτὰ νομίζει ἀληθῶς ὅτι ἀναγινώσκει τὰ ἐν Συναξαρίοις θαύματα τῶν ἁγίων τῆς ἐκκλησίας μας! καὶ πείθεται ὅτι καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θρησκεία εἶχε τοὺς θαυματουργοὺς αὐτῆς ἁγίους καὶ τὰ μοναστήριά της, διότι ἅγιος κατὰ τὴν χριστιανικὴν τῆς λέξεως σημασίαν ἦτο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ μοναστήριον τὸ Ἱερόν. Ὁ Ἀριστοφάνης ἄρα, διακωμωδῶν ἐν τῷ Πλούτῳ αὐτοῦ τὰς δι' ἐγκοιμῆσεων θεραπείας τῶν ἀσθενῶν ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατ' οὐδὲν παρεμόρφωσε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐξέθηκε τὰ πράγματα ὡς εἶχον ἀκριβῶς κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους (1).

προφανές, ἀφ' οὗ ἐν αὐταῖς ταῖς προκειμέναις ἐπιγραφαῖς ἀναφέρονται πίνακες, ὧν τὸ περιεχόμενον τοιοῦτον ἦτο.

(1) Ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τῷ Πλούτῳ αὐτοῦ, διδαχθέντι τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 388 παρίστησι τὸν Πλοῦτον τυφλὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρέχοντα τὰ ἀγαθὰ του εἰς τοὺς ἀναξίους καὶ κακοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Χρεμύλος ἀναλαμβάνει νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἵνα δύνηται οὗτος τοῦ λοιποῦ νὰ διακρίνη τοὺς ἀνθρώπους καὶ πλουτίσῃ πλέον τοὺς ἀξίους καὶ ἐναρέτους, ὠδήγησε δ' αὐτόν, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ δούλου του Καρίωνος, εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τὸ ἐν Πειραιεῖ, ὡς φαίνεται, ἔνθα οὗτος ἐγκοιμηθεὶς ἐθεραπεύθη.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην πραγματευόμενος ὁ ποιητὴς σατυρικώτατα παρέχει ἡμῖν, ἐν τοῖς στίχοις 620-626 καὶ 653-748, διδακτικωτάτην περιγραφὴν τῆς κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους ἐγκοιμῆσεως τῶν ἀσθενῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις, ἣν χάριν τῶν πολλῶν δημοσιεύω ἐνταῦθα ἐν παραφράσει:

ΧΡΕΜΥΛΟΣ

«. . . Ἐμπρὸς λοιπόν, ἃς ὀδηγήσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν τάχιστα τὸν θεόν (τὸν Πλοῦτον) καὶ ἐγκοιμίσωμεν αὐτόν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον . . . (πρὸς τὸν δοῦλόν του Καρίωνα ἀποτεινόμενος): Καρίων, πρέπει νὰ πάρῃς τὰ στρώματα καὶ αὐτόν τὸν Πλοῦτον νὰ ὀδηγῆς μετὰ προσοχῆς, φρόντισον δὲ νὰ πάρῃς καὶ ὅ,τι ἐντὸς τῆς οἰκίας εὐρῆς ἔτοιμον».

(Οὕτως ἀπέρχονται ὁ Χρεμύλος καὶ ὁ δοῦλός του Καρίων ὀδηγοῦντες τὸν Πλοῦτον εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον. Μετ' ὀλίγον ἐπανέρχεται πλήρης χαρᾶς ὁ Καρίων καὶ διηγείται εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ Χρεμύλου τὰ γενόμενα καὶ τὴν θεραπείαν τοῦ Πλοῦτου ὡς ἐξῆς):

Οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸ Ἱερὸν ἀσθενεῖς, ἀφ' οὗ ἐτέλουν
τινάς ἱεροτελεστίας συντελούσας εἰς τὸ νὰ ἐξάρωσι τὴν

ΚΑΡΙΩΝ. « Ἀφ' οὗ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον ὁδηγοῦντες τὸν δυστυχέ-
στατον τότε ἐκείνον ἄνθρωπον, τώρα δὲ εὐτυχέστατον, πρῶτον μὲν ὠδηγήσαμεν
αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐλούσαμεν αὐτόν.

ΓΥΝΗ. Μὰ τὴν ἀλήθειαν εὐτυχῆς εἶνε γέρων ἄνθρωπος λουόμενος ἐντὸς τῆς
ψυχρᾶς θαλάσσης!

ΚΑΡΙΩΝ. Ἀκολούθως μετέβημεν κατ' εὐθείαν εἰς τὸ τέμενος τοῦ θεοῦ. Ἀφ' οὗ
δὲ προσεφέραμεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ γλυκίσματα καὶ τὰ ἄλλα ἀναγκαῖα διὰ τὰς προ-
καταρκτικὰς θυσίας καὶ ἐθυσιάσαμεν ρίψαντες ἐπὶ τῆς φλογὸς πλακούντιον, ἐκοι-
μίσαμεν τὸν Πλούτον ὡς ἔπρεπε, ἡμῶν δὲ ἕκαστος παρεσκεύασε διὰ τὸν ἑαυτόν
του στρῶμα ἐκ φύλλων.

ΓΥΝΗ. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἀσθενεῖς παρακαλοῦντες τὸν θεόν;

ΚΑΡΙΩΝ. Ὑπῆρχεν εἷς Νεοκλείδης ὅστις εἶνε μὲν τυφλός, ἀλλ' ὅστις κλέπτει
πολύ ἐπιτηδεύτερον ἐκείνων ὅσοι βλέπουσι, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐκ διαφόρων ἀσθε-
νειῶν πάσχοντες. Ἀφ' οὗ δὲ ὁ ὑπηρέτης τοῦ θεοῦ ἔσθυσε τοὺς λύχνους καὶ διέ-
ταξεν ἡμᾶς νὰ κοιμηθῶμεν προσθέσας ὅτι, ἂν τις ἀκούσῃ θόρυβον, πρέπει νὰ
σιωπᾷ, ἅπαντες κατεκλίθημεν ἡσυχῶς. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἐδυναμῆν νὰ κοιμηθῶ διότι
μὲ ἐνέβαλον εἰς πειρασμὸν ἀγγεῖον πλήρες κουρκούτης, κείμενον πλησίον γραίας
τινὸς, ἀκριβοῦς ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς. Διαβολικὴ ἐπιθυμία μὲ κατέλαβε νὰ γλι-
στρίσω εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅτε παρατηρήσας διακρίνω τὸν ἱερέα ἀραπαζόντα
ἀπὸ τῆς ἱεραῆς τραπέζης τὰ γλυκίσματα καὶ τὰ σῦκα· ἔπειτα περιῆλθεν οὗτος
ἅπαντας τοὺς βωμοὺς ἐξετάζων ποῦ εἶχεν ὑπολειφθῆ πλακούντιόν τι καὶ καθη-
γίαζε ταῦτα ἐμβάλλων αὐτὰ ἐντὸς σάκκου. Τὸ εὐσεβὲς τοῦτο παράδειγμα ἀπε-
φάσισα νὰ μιμηθῶ καὶ ἐγὼ καὶ ἱερωθεὶς ὠρμησα εἰς τὸ ἀγγεῖον μὲ τὴν κουρκούτην.

ΓΥΝΗ. Ἄθλιε, καὶ δὲν ἐφοβήθης τὸν θεόν;

ΚΑΡΙΩΝ. Ναί, μὰ τὴν ἀλήθειαν! Ἐφοβήθην μήπως ὁ θεός, στεφανηφόρος, ὡς
ἐμφανίζεται, μὲ προλάβῃ καὶ φθάσῃ εἰς τὸ ἀγγεῖον πρὸ ἐμοῦ, διότι περὶ τούτου
ἄρκετὰ μὲ ἐδίδαξαν ὁ ἱερεύς του. Ἡ γραία δὲ αἰσθανθεῖσα τὸν ἐξ ἐμοῦ θόρυβον
ἐξέτεινε τὴν χεῖρα πρὸς τὸ ἀγγεῖον, ἀλλ' ἐγὼ, συρίζας, ὡς νὰ ἤμην ὁ ἱερός ὄφις,
ἐδάγκασα αὐτήν. Εὐθύς δὲ ἀπέσυρεν αὐτὴ τὴν χεῖρα καὶ περιεμαζεύθη ὑπὸ τὸ
σκεπασμὰ τῆς, οὐδ' ἐκινεῖτο, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ φόβου ἐξέπεμπε πορδάς, αἱ ὁποῖαι
ἐμύριζον χειρότερον ἢ πορδαὶ βρωμονουφίτσας. Ἐγὼ τότε κατεβρόχθησα μὲγα
μέρος τῆς κουρκούτης καὶ ἔπειτα, χορτασμένος πλέον, ἔπεσα νὰ κοιμηθῶ.

ΓΥΝΗ. Καὶ ὁ θεός δὲν ἤρξατο;

ΚΑΡΙΩΝ. Δὲν ἐδράδυνε νὰ ἔλθῃ· συνέβη δὲ τότε εἰς ἐμὲ καὶ γελοῖόν τι πρᾶγμα.
Ὅταν δηλ. ὁ θεός ἦτο πλησίον μου, ἔκλασα φοβερά, διότι ἡ κοιλία μου ἦτο
γεμάτη ἀπὸ ἀέρια.

ΓΥΝΗ. Βεβαίως θὰ σὲ ἐσιχάθῃ ὁ θεός.

ΚΑΡΙΩΝ. Ὅχι, ἀλλ' ἡ Ἰασώ, ἥτις ἠκολούθει αὐτόν, ἐκοκκίνισεν ὀλίγον καὶ ἡ
Πανάκεια ἔστρεψεν εἰς τὰ ὀπίσω τὸ πρόσωπον κρατοῦσα τὴν ρίνα, διότι αἱ
πορδαὶ μου δὲν μυρίζουσι σὰν λιβανωτός.

πίστιν αὐτῶν εἰς τὸ θεῖον (ἴδε σ. 70) κατεκλίνοντο ἐν τῷ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἀβάτω. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμῶντο, ἐνεφανίζετο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἐθεράπευεν αὐτούς, ὥστε τὴν πρωτὰν ἐξήρχοντο οὗτοι ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιεῖς. Ἄν οἱ ἀσθενεῖς ἔβλεπον ὄνειρόν τι, ὅπερ ἐξήγουν μετὰ ταῦτα οἱ ἱερεῖς, ἢ ἂν αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπεδείκνυεν αὐτοῖς τὰ πρὸς

ΓΥΝΗ. Καὶ ὁ θεός;

ΚΑΡΙΩΝ. Καθόλου δὲν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τοῦτο.

ΓΥΝΗ. Θέλεις λοιπὸν νὰ εἴπῃς ὅτι ὁ θεὸς εἶνε ἀναίσθητος.

ΚΑΡΙΩΝ. Δὲν λέγω τοῦτο, ἀλλ' ὅτι εἶνε ἀκατοφάγος.

ΓΥΝΗ. Ἄθλιε!

ΚΑΡΙΩΝ. Τότε εὐθὺς ἐγὼ τρέμων ἐκ φόβου ἐκαλύφθην ὑπὸ τὸ σκέπασμά μου. Ἐκεῖνος δὲ ἐπεθεώρησε τοὺς ἀσθενεῖς ἐξετάζων μετὰ μεγάλης προσοχῆς τὰ νοσήματα. Ἐπειτα παιδίον τι ἔθεσε πλησίον αὐτοῦ λίθινον ἰγδίον, κοχλιάριον καὶ κιθῶτιον . . .

ΓΥΝΗ. Σὺ δέ, ἔλπεινέ ἄνθρωπε, πῶς ἐδύνασο νὰ βλέπῃς ἀφ' οὗ λέγεις ὅτι ἦσο σκεπασμένος ὑπὸ τὸ σκέπασμά σου;

ΚΑΡΙΩΝ. Διὰ τοῦ ἐπανωφορίου μου, διότι εἶχε τοῦτο, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὄχι ὀλίγας τρύπας. Πρῶτον παρεσκεύασεν ὁ θεὸς κατάπλασμα διὰ τὸν Νεοκλείδην διὰ τριῶν σκόρδων τῆς Τήνου, τὰ ὅποια ἐκοπάνισεν ἐντὸς τοῦ ἰγδίου ἀναμιγνύων γάλα ἀγριοκρομμύδας καὶ σχίνου καὶ ὄξος ἐκ τοῦ Σφηττοῦ· ἐπέθηκε δὲ τὸ φάρμακον ἐπὶ τῶν βλεφάρων αὐτοῦ ἀναστρέψας τὰ βλέφαρα διὰ νὰ αἰσθάνηται τὸν πόνον περισσότερον. Ἐκεῖνος δὲ ἐφώναζε καὶ ἐγερεθεῖς ἔτρεχε θέλων νὰ φύγῃ· ἀλλ' ὁ θεὸς γελάσας εἶπε: «κάθησαι ἔδῳ μὲ τὸ ἔμπλαστρον, ὡς εἶσαι, χάρις εἰς ἐμὲ δὲν θὰ μεταβαίνης πλέον εἰς τὰς συνελεύσεις τοῦ δήμου διὰ νὰ ἐπιορκῆς».

ΓΥΝΗ. Πόσον σοφός εἶνε ὁ θεὸς καὶ φίλος τῆς πόλεώς μας!

ΚΑΡΙΩΝ. Μετὰ τοῦτο ἐκάθησε πλησίον τοῦ Πλοῦτου, τῷ ἔπιασε τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ καθαροῦ λινοῦ μανδύλλου τῷ ἐσφόγγισε τὰ βλέφαρα. Ἡ Πανάχεια δὲ ἐκάλυψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ ὄλον τὸ πρόσωπον δι' ἐρυθροῦ ὑφάσματος. Ἀκολούθως ἐσύριξεν ὁ θεὸς καὶ δύο ὄφεις κολοσσαίου μεγέθους ἐξέρχονται ἐκ τοῦ ναοῦ.

ΓΥΝΗ. Θεέ μου!

ΚΑΡΙΩΝ. Ἐρποντες οὗτοι ὑπεισῆλθον ὑπὸ τὸ ὕφασμα καὶ, ὡς μοὶ φαίνεται, ἔγλυφον αὐτοῦ τὰ βλέφαρα. Εἰς διάστημα δὲ ὀλιγώτερον ἢ ἕως ὅτου νὰ πῆς δέκα κοτύλας οἴνου, κυρά μου, ὁ Πλοῦτος ἠγέρθη βλέπων. Ἐγὼ ἐχειροκρότησα ὑπὸ τῆς εὐχαριστήσεως καὶ ἐξύπνισα τὸν αὐθέντην. Ὁ δὲ θεὸς εὐθὺς ἔγεινεν ἄφαντος καὶ οἱ ὄφεις ἀπῆλθον εἰς τὸν ναόν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς λοιποὺς ἀσθενεῖς, σὲ ἀφίνω νὰ ἐννοήσῃς τί ἐντύπωσιν ἔκαμεν εἰς αὐτοὺς τὸ πρᾶγμα. Ἠσπάζοντο τὸν Πλοῦτον καὶ ὄλην τὴν νύκτα ἔμειναν ἐξυπνοὶ, ἕως ὅτου ἐξημέρωσεν. Ἐγὼ δὲ ἐδόξαζον τὸν θεόν ἐξ ὅλης καρδίας, διότι τὸν μὲν Πλοῦτον τοσοῦτον ταχέως ἐθεράπευσε τὸν δὲ Νεοκλείδην ἔκαμε περισσότερον τυφλόν, ἀφ' οἷοι πρότερον ἦτο».

θεραπείαν μέσα, τὴν χρῆσιν δηλ. φαρμάκων κτλ. θὰ ἐδυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἦτο δυνατόν νὰ ἤσκειτο θεραπευτικὴ τις τέχνη. Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο ἀποκλείεται καθ' ὀλοκληρίαν, ἀφ' οὗ οὐδὲν τοιοῦτον ἐγένετο, ἀλλ' ὁ Ἀσκληπιὸς ἐμφανιζόμενος ἐθεράπευεν αὐτὸς ἀμέσως τοὺς ἀσθενεῖς. Ἐξ ἄλλου δὲν δύναται τις νὰ πειραθῆ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ προκείμενα ἰάματα ἀλληγορικῶς, νὰ ἰσχυρισθῆ δηλ. ὅτι θεραπευτικὴ τις τέχνη ἤσκειτο ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τὰ ἰάματα πραγματικῶς ἐγίνοντο ἀλλ' οἱ ἱερεῖς ἀπέδιδον αὐτὰ τῷ θεῷ θέλοντες οὕτω καὶ τὴν ἐπισημότητα τοῦ Ἱεροῦ νὰ ἐπαυξήσωσι καὶ τὴν ἰατρικὴν αὐτῶν τέχνην μυστικὴν νὰ τηρῶσι. Τοιοῦτός τις ἰσχυρισμὸς ἐδύνατο νὰ ἔχῃ πιθανότητά τινα, ἂν ἐπρόκειτο μόνον περὶ ἀνθρωπίνως δυνατῶν ἰαμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ χωλῶν καὶ τυφλῶν, περὶ γυναικὸς φερούσης τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ πέντε ἔτη καὶ τῶν τοιούτων.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι ἢ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἀνάπτυξις καὶ ἔξαρσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Ἱεροῦ τούτου ἐπισημότης δὲν ἦσαν ἀποτέλεσμα τῆς ἐν αὐτῷ ἀσκήσεως ἰατρικῆς τινος τέχνης, διότι οὐδεμίαν θεραπευτικὴν ἤσκειτο ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ εὐπιστίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὅτι δὲ τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἐδύνατο νὰ ἔχῃ ἢ εἰς τὸ θεῖον πίστις, ὅτι τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνατο τοσοῦτον νὰ ἐξαρθῆ κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἀπλῶς διὰ μέσων στηριζομένων ἐπὶ τῆς δεισιδαιμονίας, ἄνευ ἀσκήσεως ἐν αὐτῷ θεραπευτικῆς τινος τέχνης, δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον δι' ἡμᾶς ἔχοντας ὑπ' ὄψιν αὐτὰ τὰ σήμερον τελούμενα ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς ἰάματα. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ γινόμενα ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ἐν Lourdes, οὔτε ἐν τῷ ναῷ τῆς Εὐαγγελιστρίας ἐν Τήνῳ· ἀρκεῖ νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς θαύματα γινόμενα ἐν μέσαις Ἀθήναις,

τὰ μετὰ τοσαύτης βεβαιότητος καὶ πειθοῦς ἀναγγελλόμενα καὶ διαδιδόμενα ὥστε καὶ ἀνεπτυγμένους ἀνθρώπους νὰ ἐμβάλλωσιν ἀληθῶς εἰς πειρασμὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ταῦτα νὰ γίνωνται ὑπ' αὐτῶν πιστευτά (1). Ἄλλως οὐδὲ δύναται τις νὰ ἀρνηθῆ ὅτι τινὰ τῶν κατ' ἐπίφασιν θαυμάτων τούτων εἶνε ἀληθῶς πραγματικὰ ἰάματα γινόμενα εἰς

(1) Χάριν τῶν ξένων κυρίως, ὅσοι μέλλουσι νὰ ἀναγνώσωσι τὸ βιβλίον μου τοῦτο, ἀναφέρω ἐνταῦθα πρόσφατά τινα τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἰαμάτων γενόμενα ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου τὸ πάλαι ἰάματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ δι' ἐγκοιμηθῆσεως.

Τῆ 25 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου (1899) ἰάματα διὰ θαυμάτων ἐγένοντο ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, περὶ ὧν θόρυβος καὶ πολὺς λόγος ἐγένετο ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἡμερίσιν. Ἡ ἑφημερίς «Ἀκρόπολις» ἐν τῷ φύλλῳ αὐτῆς τῆς 26 Μαρτίου, ἐδημοσίευσεν τὰ ἑξῆς:

« . . . Ἐκ τοῦ Μητροπολιτικοῦ μεγάρου διηυθύνθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Μητροπόλεως. Ἡ εἰδησις περὶ τῶν γενομένων θαυμάτων εἶχε συγκεντρώσει ἄπειρον κόσμον. Ἦτο ἐντελῶς ἀδύνατος ἢ εἰσοδος εἰς τὸν ναόν.

Πέριξ τῆς εἰκόνας τῆς Θεομήτορος εἶχον συναθροισθῆ ἀπὸ περάτων τῶν Ἀθηνῶν τυφλοί, παράλυτοι, τρελλοί, χωλοί, ἐπιληπτικοὶ καταρτίσαντες κύκλον τοῦ ὁποίου ἢ διάσπασις ἦτο ἀδύνατος ἐντελῶς.

Εἰσῆλθομεν διαγκωνιζόμενοι καὶ συνθλιβόμενοι εἰς τὸν ναόν. Ἐζητήσαμεν νὰ ἴδωμεν κανένα ἐκ τῶν ἐπιτρόπων, ἀλλ' οὐδεὶς ἀτυχῶς ἤτο παρών. Μόνον εἶς ἀντιπρόσωπος τῶν ἐπιτρόπων, ὁ κ. Ν. Ξενοφώντας, κατεγίνετο εἰς τὴν πώλησιν τῶν κηρίων τὰ ὁποῖα ἀνάρπαστα ἐγίνοντο ἀπὸ τὰ εἰσελαύνοντα πλήθη τῶν προσκυνητῶν.

— Εἶνε ἀληθῆ τὰ γενόμενα θαύματα; τὸν ἠρωτήσαμεν.

— Ἀληθέστατα, μᾶς εἶπεν ἐν συγκινήσει. Ἦτο ἡ ὥρα 3 1/2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον καὶ οἱ ἱερεῖς ἔψαλλον τὰ νυκτερινὰ τροπάρια, ὅτε μία κόρη ὀνόματι Εὐαγγελία Γεωργαῖα ἑτῶν 17, παράλυτος ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, ἔρρηξε κραυγὴν ἐνῷ ἔκοιμάτο. Ἡ μήτηρ τῆς ἢ ὁποῖα εὗρίσκετο τὴν στιγμὴν ἐκείνην πλησίον τῆς τὴν ἠρώτησε τί ἔπαθε. Ἄλλ' ἡ κόρη δὲν ἠμποροῦσε νὰ ὁμιλήσῃ, διότι εἶχε λιποθυμήσει. Ὄταν συνῆλθε τὴν ἔρωτᾷ ἢ μητέρα τῆς τί ἔπαθε. Καὶ ἐκείνη διηγήθη ὅτι στὸν ὕπνο τῆς εἶδε μιὰ μαυροφόρα, ἢ ὁποῖα τὴν ἐτράβηξε καὶ τὴν ἐσήκωσε. Τότε ἡ μήτηρ τῆς ἀνήγειρε τὰ σκεπάσματα μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε περιτυλίξει τὸ παράλυτον πόδι τῆς καὶ τῆς εἶπε νὰ δοκιμάσῃ νὰ περιπατήσῃ. Καὶ ἡ κόρη ἐσηκώθη ἀμέσως καὶ ἐπεριπάτησεν! Ὄταν εἶδε τὸ θαῦμα ὅλος ὁ κόσμος ἐγονυπέτησε καὶ προσηυχῆθη εἰς τὸν Θεόν.

Αὐτὸ ποῦ σᾶς λέγω τὸ εἶδα μόνος μου. Τὰ ἄλλα τρία θαύματα μοῦ τὰ εἶπαν οἱ παριστάμενοι χριστιανοί. Οὕτως ὁ ὑπάλληλος τοῦ κ. Λάρδη Γεώργιος Μπο-

κατὰ φαντασίαν ἀσθενεῖς, εἰς νευροπαθεῖς καὶ ὑστερικούς ἀνθρώπους.

Ὁ εἰς ταῦτα τὰ παρ' ἡμῖν οὐχὶ σπανίως συμβαίνοντα ἀποβλέπων εὐκόλως ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης τὰς αὐτὰς εἶχε πάντοτε ἀδυναμίας καὶ πείθεται ὅτι δὲν ἦτο ἀνάγκη

γιατζόπουλος, βωδὸς ἐπὶ πολλὸν καιρὸν ὠμίλησεν. Ἐπίσης ὁ ἐπιληπτικός Ἀλέκος Φιλιππίδης ἰατρεύθη ἐντελῶς καὶ εἰς ἄλλος βωδὸς τοῦ ὁποίου μοῦ διαφεύγει τὸ ὄνομα ἔγεινε καλά».

Ὀλίγας δὲ ἡμέρας πρότερον ἄλλο πολύκροτον ἴαμα ἐγένετο ἐν Πειραιεὶ ὑπὸ τῆς ἁγίας Βαρβάρας, τοσοῦτω μᾶλλον περίεργον, καθ' ὅσον ἐγένετο εἰς κόρην ἀνεπτυγμένην ἐκ γνωστῆς εὐπόρου οἰκογενείας ἀνηκούσης εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐν Πειραιεὶ κοινωνικὴν τάξιν. Ἡ αὐτὴ ἡμέρα « Ἀκρόπολις » ἐν τῷ φύλλῳ αὐτῆς τῆς 12 Μαρτίου ἐδημοσίευσεν περὶ τοῦ ἰάματος τούτου τὰ ἑξῆς:

« . . . Ἐζητήσαμεν χθὲς τὴν ἄδειαν νὰ ἴδωμεν τὴν θεραπευθεῖσαν διὰ θαύματος δεσποινίδα Φώφην Βέλλα καὶ ἐλάβομεν αὐτήν. Συγκεκριμένη ἐκ τοῦ γεγονότος ἡ ἀξιότιμος δέσποινα τοῦ Πειραιῶς κ. Βέλλα μᾶς ἐδέχθη φιλοφρόνως.

Ἡ κ. Βέλλα ἐξέθηκεν ἡμῖν τὰς ἐνεργείας τῆς ἐπὶ ὀκτῶ ἡδὴ μῆνας παρὰ διαφόροις ἰατροῖς τοῦ τε ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πρὸς θεραπείαν τῆς ἐξαρθρωσεως τῆς χειρὸς. Πρὸ μηνῶν ὁ κ. Βέλλας μετὰ τῆς θυγατρὸς του κατέφυγεν εἰς Νεάπολιν πρὸς τοὺς ἐκεῖ διαπρεπεῖς ἰατροὺς κ. κ. Γκαλότσι καὶ Νταντόνα καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην των. Ἀπὸ κοινοῦ ἐγγράφως ἐπιστοποίησαν ὅτι ἀδύνατος καθίσταται ἡ θεραπεία, ἐναπομένει δὲ ἡ ἐγχείρησις ὅταν δεινωθῇ τὸ πάθημα.

Ἀπηλπισμένοι ἐπανῆλθον εἰς Πειραιᾶ. Ἡ ἐξάρθρωσις ἐκράτει ἀκίνητον τὴν χεῖρα. Καὶ ἐξηκολούθει αὐτὴ ἡ κατάστασις μέχρι τῆς 14 π. μ. ὁπότε συντελέσθη τὸ μέγα ἀληθῶς γεγονός, τὸ ὅποιον ἐν ταῖς λεπτομερείαις προθυμοποιεῖται ν' ἀφηγηθῇ αὐτὴ ἡ ἴδια δεσποινίς.

Μιᾶ τῶν ἡμερῶν εἶχον μεταβῆ μετὰ τῆς μητρὸς τῆς εἰς τὸν ἐξοχικὸν ναὸν τῆς ἁγίας Βαρβάρας, ὅπως προσκυνήσουν. Ἐκεῖ ἐμπνευσθεῖσαι παρέλαβον τὴν εἰκόνα τῆς ἁγίας καὶ τὴν ἐχρύσωσαν, θέσασαι ὑπὸ τὴν εἰκόνα τὴν πάσχουσαν χεῖρα ἐπίσης χρυσοῦν. Τὴν 12 π. μ. εἶδεν ἡ κόρη καθ' ὑπνοῦς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν, λέγουσαν πρὸς αὐτήν: « Νὰ μ' ἀγαπᾶς καὶ νὰ μὲ σέβῃσαι. Νὰ μεταβῆς καὶ ἀνάψῃς τὰ κανδύλιά μου ». Τὴν ἐπομένην, καίτοι ἡ ἡμέρα ἦτο βροχερά, ἐν τούτοις ἐπ' ἀμάξης ἐξετέλεσαν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἁγίας. Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας ἡ δεσποινίς Βέλλα εἶδεν ἄλλο ἐνύπνιον, τὸ ὅποιον ἡσυχῶς καὶ ἐν συγκινηθεῖ ἤρχισεν ἀφηγουμένη.

— Εἶδον, εἶπεν, ἀφνης ὅτι εὗρέθην ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Βαρβάρας. Κόσμος παρίστατο καὶ ἄλλος ἐκεῖ ἀρκετός. Προσῆλθον διὰ νὰ ἀσπασθῶ τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ εἶχεν εξαφανισθῆ ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς. Ἄντ' αὐτῆς δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου ὑπῆρχε μεγαλοπρεπῆς θρόνος καὶ ἐπ' αὐτοῦ μία ὠραιότατη γυνή, ἡ ἁγία Βαρβάρα. Ἐπλησίασα καὶ τὴν ἐφίλησα εἰς τὸ πρόσωπον. Ὁ κόσμος διε-

ἀσκήσεως θεραπευτικῆς τινος τέχνης ἐν τῷ Ἱερῷ ὅπως ἀναπτυχθῆ καὶ ἐξαρθῆ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἢ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ γείνη τὸ Ἱερόν τοσοῦτον περίφημον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου, κατὰ τὰς προκειμένας ἐπιγραφὰς τῶν ἰαμάτων (πρβ. καὶ τὸ ἐν σ. 18 σημ. 1 ἴαμα), καὶ ἐν γένει τὰ ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις γινόμενα ἰάματα δι' ἐγκοιμήσεων δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ πειραθῆ τις νὰ ἐξηγήσῃ οὐδὲ τῇ βοθηείᾳ

μαρτυρήθη διὰ τοῦτο, τὸ ὅποιον ἐθεώρησεν ὡς ἀσέβειαν. Ἔσπευσα τότε ἐγὼ νὰ ζητήσω γονυπετῆς συγχώρησιν, ἀλλ' ἡ ἀγία παραλαβοῦσά με μὲ ἐτοποθέτησεν ἐπὶ τῶν γονάτων, ζητοῦσα νὰ μὲ ἀποτρέψῃ τῆς ἰδέας ὅτι ἔπραξα ἀσέβειαν.

Μὲ ἠρώτησε διὰ τὴν κατάστασιν τῆς χειρὸς μου καὶ ἐπὶ τῇ δηλώσει μου ὅτι πάσχει εἰσέτι, μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι θὰ ἰατρευθῶ. Μετὰ ταῦτα μ' ἔφερε πρὸ τῆς εἰκόνας τῆς Ἀναστάσεως, πρὸ τῆς ὁποίας φέρονται οἱ ἀμαρτωλοὶ κάτω νεύοντες. Ἐκεῖ λέγει δυνατὰ-δυνατὰ: «Βλέπεις τίποτε εἰς τὴν εἰκόνα;». Τῷ ὄντι, ἀπήντησα, ὅτι βλέπω ἓνα τῶν ἀμαρτωλῶν πάσχοντα τὴν χεῖρα. «Ἐ! λοιπόν, μὲ λέγει τότε ἡ ἀγία Βαρβάρα, ἡ ἀσθeneία σου μετέβη εἰς τὸν ἀπιστον αὐτόν, σὺ δὲ θὰ γείνης καλὰ καὶ νὰ πᾶς νὰ παίξῃς πιάνο, πρόσεχε ὅμως μὴ κοπιᾶζῃς πολὺ».

Ἦρχισα τότε ἐγὼ γεμάτη ἀπὸ χαρὰν νὰ εὐχαριστῶ τὴν ἀγίαν Βαρβάραν, ἀλλ' αὐτὴ εἰς ἀπάντησιν μοι ἔδειξε τὴν Παναγίαν λέγουσα: «Νὰ αὐτὴν καὶ μόνην νὰ εὐχαριστῆς».

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἀφυπνίσθη μὲ τὴν χεῖρα θεραπευθεῖσαν.

Ἐξεπλάγην, ὑπέθεσα ὅτι κοιῶμαι ἀκόμη, δὲν τὸ ἐπίστευα. Ἠγέρθη τῆς κλίνης μου καὶ διηυθύνθη πρὸς τὸ πιάνο, ὅπου . . .

«Ἐξετέλεσε καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν τὴν «Μποέμ», προσέθηκεν ἡ μήτηρ τῆς διακόπτουσα».

— Καὶ δὲν αἰσθάνεσθε κόπωσιν τίνα, δεσποινίς;

— Παντελῶς, Κύριε. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων μου, καίτοι εἶχον μάθημα σήμερον ἐπὶ τοῦ κλειδοκυμβάλου, διὰ νὰ πεισθῆτε θὰ ἐκτελέσω μουσικὸν τεμάχιον.

Τῷ ὄντι δὲ ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν ἡ δεσποινίς Βέλλα πρὸ τοῦ πιάνου ἐπιχαρίτως καθημένη ἔδιδε δεῖγματα τῆς ἰάσεως τῆς χειρὸς τῆς καὶ τῶν μουσικῶν γνώσεων αὐτῆς.

Ἐπέισθημεν. Δὲν ἔμενε τίποτε πλέον νὰ μάθω. Τὸ θαῦμα ἦτο χειροπιαστό. Σχόλια δὲν χρειάζονται. Αὐτὴ ἡ δεσποινίς Βέλλα εἰς τοὺς ἔρωτωντας αὐτὴν ἀπαντᾷ:

— Δὲν γνωρίζω καὶ ἐγὼ πῶς συνέβη τὸ πρᾶγμα. Τὸ Σάββατον τὸ ἐσπέρας κατεκλήθη πάσχουσα καὶ τὴν ἐπιούσαν ἀφυπνίσθη καλὰν.

μαγνητισμοῦ ἢ ὑπνωτισμοῦ, ὡς τοῦτο πράττουσιν ἄλλοι τε καὶ ἰδίως ὁ Carl du Prell ἐν βιβλίῳ αὐτοῦ « Die Mystik der alten Griechen » ἐκδοθέντι ἐν Λειψία τῷ 1888.

Ὡς πρὸς τὰ ἐκ τῶν προκειμένων ἐπιγραφῶν συμπεράσματα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἀναπτύξεως τῆς ἰατρικῆς ἴδε σ. 283 κ.έ.

II

Αἱ θεραπείαι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐν τῷ Ἰερῷ.

Ἐν ᾧ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους οὐδεμία ἰατρικὴ τέχνη ἤσκειτο ἐν τῷ Ἰερῷ, τὰ δὲ γινόμενα ἰάματα ἦσαν ἀπλῶς θαύματα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὅτε ἐμειοῦτο βαθμῶδ' ἢ πρὸς τὸ θεῖον πίστις, οἱ διευθύνοντες τὰ τοῦ Ἰεροῦ ἠναγκάσθησαν, ἵνα τηρῶσιν ἀμείωτον τὴν τοῦ Ἰεροῦ ἐπισημότητα, νὰ τραπῶσιν ἀληθῶς εἰς τὴν ἄσκησιν ἐμπειρικῆς τινος θεραπευτικῆς τέχνης. Καίπερ ὅμως οὕτω μεταβληθέντων τῶν πραγμάτων, τὸ Ἰερὸν δὲν ἐγένετο τότε νοσοκομεῖον τι ἢ *θεραπευτήριον*, κατὰ τὴν σημερινὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλ' ἐτήρησε τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, διότι τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐν χρήσει τιθέμενα θεραπευτικὰ μέσα ὑπεδεικνύοντο αὐτοῖς κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἐπίστευον οὗτοι ὅτι ὁ θεὸς ἦτο ὁ ἐπιδεικνύων καὶ ἐπιβάλλων αὐτοῖς ταῦτα. Τοῦτο κατωρθώθη διὰ γενομένης μεταβολῆς εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐγκοίμησιν τῶν ἀσθενῶν.

Ὡσπερ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἐμάθομεν, κατὰ

τούς ἑλληνικούς χρόνους, τούς μέχρι τέλους τοῦλάχιστον τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., οἱ ἀσθενεῖς κατακλινόμενοι τὴν νύκτα ἐθεραπεύοντο ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὥστε τὴν πρωτὴν ἐξήρχοντο ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιεῖς. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως μετεβλήθησαν τὰ κατὰ τὴν ἐγκοίμησιν οὕτως, ὥστε οἱ ἀσθενεῖς, διαρκούσης τῆς ἐγκοιμήσεως, δὲν ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀλλ' ἔβλεπον ὄνειρον, δι' οὗ ὁ θεὸς ὑπεδήλου αὐτοῖς τὴν χρῆσιν φαρμάκων καὶ ἄλλων μέσων πρὸς θεραπείαν των. Ἄν δὲ τὸ ὄνειρον ἦτο ἀσαφές, παρείχετο προσφορωτέρα εὐκαιρία τοῖς ἐν τῷ Ἱερῷ ὅπως οὗτοι ἐρμηνεύοντες αὐτὸ ἐπιτηδεῖως ὑποβάλλωσι τούς ἀσθενεῖς εἰς ἣν ἐνόμιζον ἀναγκαίαν ἐμπειρικὴν ἰατρικὴν θεραπείαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δῆθεν παραγγελιομένην. Εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι ἐνίοτε κατωρθοῦτο ὥστε ἀντὶ τοῦ ἀσθενοῦς νὰ ὀνειρεύωνται αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς, οὐδ' εἶχον λόγον οἱ ἀσθενεῖς νὰ ἀπιστῶσιν εἰς τοιαύτας διαβεβαιώσεις τῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ (1).

Οὕτως εἶχον μεταβληθῆ τὰ πράγματα ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς ρωμαϊκούς χρόνους, ὠρισμένως δ' εἰπεῖν, κατὰ τοὺς μ. Χ. χρόνους (2). Οἱ τότε εἰς τὸ Ἱερὸν καταφεύγοντες

(1) Οὕτω καὶ Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ ἐπίστευεν ὅτι ἀντ' αὐτοῦ ὀνειρεύετο ὁ νεώκορος τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἀριστείδης: Ἱεροὶ λόγοι, Β' σ. 473. Γ' σ. 491. Ἐδ. Dind.).

(2) Ὁ Thraemer (Pauly's Encycl. II σ. 1687) ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἑλληνικούς χρόνους κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐγίνοντο ἐν τῷ Ἱερῷ αἱ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν, διὰ θεραπευτικῶν δηλ. μέσων ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ δι' ὀνείρων. Ἐπικαλεῖται δὲ πρὸς τοῦτο τὸ ἐν τῇ Anthol. Pal. VI, 330, ἐπιγράμμα Αἰσχίνου τοῦ ῥήτορος:

Θνητῶν μὲν τέχναις ἀπορούμενος, εἰς δὲ τὸ θεῖον
ἐλπίδα πᾶσαν ἔχων, προλιπὼν εὐπαιδᾶς Ἀθῆνας,
ἰάθην ἐλθὼν, Ἀσκληπιέ, πρὸς τὸ σὸν ἄλσος,
ἔλκος ἔχων κεφαλῆς ἐνιαύσιον, ἐν τρισὶ μῆσιν

καθ' ὃ ὁ Αἰσχίνης οὗτος πάσχων ἐξ ἔλκους ἐν τῇ κεφαλῇ ὑπεβλήθη εἰς θεραπείαν

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Τῆς ΛΙΘῆς ΑΝΤΙΟΧΟΥ

ΜΙΟΥΛΙΟΣ ΑΠΕΛΛΑΣ ΔΙΔΡΙΕΥΣ ΜΥΛΑΣΕΥΣ ΜΕΤΕΤΙΜΦΘΗΝ
ΠΟΤΟΥΘΕΟΥ ΠΟΛΛΑΚΙΣ ΕΙΣ ΝΟΣΟΥΣ ΕΝ ΠΙΠΤΩΝ ΚΑΙ ΑΠΕΥ
ΣΧΡΟΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΔΗΤΟΝ ΠΛΟΥΝΕΝΑΙ ΓΕΙΝΗ ΕΚΕΛΕΥΣΕΙ
ΜΕ ΜΗ ΠΟΛΛΑ ΟΡΓΙΠΕΣΘΑΙ ΕΠΙΔΕΕΙ ΕΝΟΜΗΝ ΕΝ ΠΩΓΙΕΡΟΣ
ΚΕΛΕΥΣΕΝ ΕΝ ΕΙΔΥΟΗ ΜΕΡΑΣΣΥΝ ΚΑΛΥΨΑΣ ΑΙΤΗΝ ΚΕΦΑΛΗΝ
ΕΝΑΙΣΟΜΒΡΟΙ ΕΓΕΝΟΝ ΤΟ ΤΥΡΟΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝ ΠΡΟΛΑΒΕΙΝ ΣΕ
ΝΑ ΜΕΤΑΘΡΙΑΚΟΣ ΑΥΤΟΝ ΔΙΑ ΤΟΥ ΛΟΥΣΘΑΙ ΔΡΟΜΟΥ ΜΗΝΑΤ
ΣΘΑΙ ΚΙΤΗΘΟΥ ΠΡΟΛΑΜΒΑΝΕΙΝ ΤΑ ΑΚΡΑΙΣ ΥΔΡΑΤΟΒΡΕΑΙ ΠΡΟ
ΤΑΙΣ ΑΚΟΛΙΣ ΕΝ ΒΑΝΕΙΩ ΠΡΟΣ ΤΡΙΒΕΣΘΑΙ ΤΩ ΙΟΙΧΩ ΠΕΡΙ ΠΑΤΟΧ
ΣΘΑΙ ΥΠΕΡΡΟΛΩ ΡΑΙΣΑ ΦΗΤΗ ΗΛΩΣ ΑΣΘΑΙΑΝ ΥΠΟΔΗΤΟΝ ΠΕ
ΤΑΤΕΙΝ ΠΡΙΝΕ ΜΒΗΝΑΙ ΕΝ ΠΩ ΒΑΛΑΝΕΙΩ ΕΙΣ ΤΟ ΘΕΡΜΟΝ ΥΔΡΟ
ΟΝΟΝ ΠΕΡΙΧΕΑΣΘΑΙ ΜΟΝΟΝ ΛΟΥΣΑΣΘΑΙ ΚΑΙ ΑΠΤΙΚΗΝ ΛΟΝΑ
ΤΩ ΒΑΛΑΝΕΙ ΚΟΙΝΗΘΥΣ ΑΙΑΣ ΚΗΤΙΩ ΗΤΙΟΝ ΗΕΛΕΥΣΕΙΝ ΙΑ
ΓΑΛΑΜΕΤΑΜΕΛΙ ΤΟΣ ΠΡΟΛΑΒΕΙΝ ΜΙΑ ΔΕ ΗΜΕΡΑ ΤΙΟΝ ΤΟΣ ΜΟΝ
ΔΑΜΟΝΟΝ ΕΙΠΕΝ ΜΕΛΙ ΕΜ ΒΑΛΛΕΙΣ ΤΟ ΓΑΛΑΝΑ ΔΥΝΗΤΑΙ ΔΙΑΚ
ΠΤΕΙΝ ΕΠΙΔΕΕ ΔΕ ΗΘΗΝ ΤΟΥΘΕΟΥ ΘΑΤΤΟΝ ΜΕΑ ΤΟΛΥΣΑΙ ΟΜΗΝ
ΠΥΙ ΚΑΙ ΑΛΣΙΝ ΚΕΧΡΕΙΜΕΝΟΣ ΟΛΟΣ ΕΞΙΕΝΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΚΟΑΣ ΕΚ
ΑΒΑΤΟΥ ΠΑΙΔΑΒΟΝ ΔΕ ΗΤΕΙΣΘΑΙ ΘΥΜΙΑ ΘΡΙΟΝ ΕΧΟΝΑΤΜ ΠΟΚ
ΚΑΠΟΝΙΣ ΡΕΑΛΕΓΕΙΝ ΤΕΘΕΡΑΠΕΥΣΑΙ ΧΡΗΔΕΑ ΤΟ ΔΙΔΟΝΑΙ ΤΑΙ
ΑΙ ΕΠΟΙΗΣΑ ΕΙΔΟΝ ΚΑΙ ΧΡΕΙΜΕΝΟΣ ΜΕΝ ΤΟΣ ΑΛΣΙ ΚΑΠΟΝΙΑΤ
ΥΠΡΟΙΗΤΕΣ ΑΛΟΥΜΕΝΟΣ ΔΕ ΟΥΚ ΗΛΠΗΣΑΤΑΥΤΑ ΕΝ ΕΝΝΕΑ ΗΜΕ
ΡΑΙΣ ΑΦΟΥ ΗΛΘΟΝ ΗΝΑΤΟ ΔΕ ΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΕ ΕΙΔΑΣΧΙΡΟΣ ΚΑΙ Τ
ΜΑΣ ΤΟΥΤΗ ΔΕ ΕΓΗΣΗ ΜΕΡΑ ΕΠΙΘΥΟΝΤΟΣ ΜΟΥ ΦΛΟΞΑΝΑ ΔΡΑΜ
ΣΑ ΕΠΕΦΛΕΥΣΕΤΗΝ ΧΕΙΡΑΣ ΚΑΙ ΦΛΥΚΤΑΙΝΑΣ ΕΞΑΝΘΗΣΑΙ ΜΕΤ
ΛΙΤΟΝ ΔΕ ΥΠΗΣΗ ΧΕΙΡΕΓΕΝΕΤΟ ΕΠΙ ΜΕΙΝΑΝΤΙ ΜΟΙΑΝ ΗΘΟΜΕ
ΤΕΛΑΙΟΥ ΧΡΗΣΑΣΘΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΝ ΓΙΑΝ ΕΙΠΕΝ ΟΥ ΜΗΝ Η
ΤΟΥΝ ΤΗΝ ΚΕΦΑΛΗΝ ΣΥΝΕΒΗΘΟΥΝ ΦΙΛΟΛΟΠΗΣΑΝΤΙ ΜΟΣ ΑΝΤΙΑ
ΡΘΟΝ ΜΑΧΡΗΣΑΜΕΝΟΣ ΤΩ ΔΑΙΩ ΑΠΗΛΑΠΗΝ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΑΤΙ
ΑΣΑΝΑΤΑΡΤΑΡΙΣΘΑΙΝ ΥΧΡΟ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΤΑΦΥΛΗΝ ΚΑΙ ΑΡΠΕ
ΤΟ ΧΥΤΟ ΠΑΡΕΚΑΛΕΣΑΤΟΝ ΘΕΙΟΝ ΤΟ ΑΥΤΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΑΡΙΣΟΜΙΑ
ΚΑΙ ΜΗΝ ΤΡΑΝΑΙ ΤΑΥΤΑ ΧΑΡΙΝ ΕΙΔΩΣ ΚΑΙ ΤΕ

ἀσθενεῖς ὑπεβάλλοντο εἰς τινα δίαιταν περὶ τὴν τροφήν καὶ εἰς σωματικὰς τινὰς ἀσκήσεις καὶ ἐποίουν χρῆσιν λουτρῶν καὶ φαρμάκων τινῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δῆθεν δι' ὄνειρων παραγγελλομένων. Ταῦτα διδάσκει ἡμᾶς ἐπιγραφή τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡ εἰκονιζομένη ἐν τῷ προσηρητημένῳ ἐνταῦθα φωτοτυπικῷ πίνακι. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀφιέρωσεν ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Μικρασιάτης Μ. Ἰούλιος Ἀπελλᾶς, ὅστις ἀσθενὴς ὢν ἐθεραπεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐκθέτει δὲ οὗτος ἐν αὐτῇ τὰ τῆς ἀσθενείας του καὶ τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ παραγγέλματα τοῦ θεοῦ ὡς ἐξῆς περίπου (1) :

Ἐπὶ ἱερέως Ποπλίου Αἰλίου Ἀντιόχου

Ἐγώ, Μ. Ἰούλιος Ἀπελλᾶς ἐκ Μυλάσων τῆς Καρίας, φιλάσθενος ὢν καὶ ἐκ δυσσπεψίας πάσχων, ἦλθον εἰς Ἐπίδουρον προτραπεῖς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ ταξειδίου, ἐν Αἰγίνῃ, μοὶ παρήγγειλεν ὁ θεὸς νὰ μὴ ὀργίζωμαι πολύ. Ἀφ' οὗ δὲ ἔβησα εἰς τὸ Ἱερόν, μοὶ παρήγγειλε νὰ καλύψω τὴν κεφαλὴν

ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπὶ τρεῖς μῆνας. Ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἐθεραπεύθη οὗτος, νομίζω ἀποδεκτόν, διότι ἄλλος τὸ Ἱερόν τῆς Ἐπιδαύρου κατ' ἐξοχὴν ἐδύνατο νὰ καλεῖται· ἀλλ' ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Αἰσχίνης ἐν ἑλληνικοῖς καὶ οὐχὶ ἐν ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἠκμαζε, ὅτι ἦτο δηλ. Αἰσχίνης ὁ ἐξ Ἐλευσίνος, ὁ ῥητορικὰς τέχνας συγγράψας, ἀδέσβαιον εἶνε. Ὁ Reitzenstein (Pauly's Encycl. I σ. 1062) εἰκάζει ὅτι ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπιγράμματι πρόκειται περὶ ῥήτορος Αἰσχίνου, τοῦ συγχρόνου καὶ πολιτικοῦ ἀντιπάλου τοῦ Πομπηίου.

Ἐπὶ πλέον ὁ Thraemer ἐπικαλεῖται τὸν Curculio τοῦ Πλάτου (στ. 62, 245x.ε. 260x.ε.), οὗτινος τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον προέρχεται ἐκ τῶν μετὰ τὸ 303 π. Χ. χρόνων. Ἀλλὰ κατὰ τὰ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ταύτῃ ὁ μαστροπὸς τὸ ἐπάγγελμα Καππαδόκης πάσχων κατεκλίθη ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῷ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδαύρου, ἐνθα εἶδεν ὄνειρον ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἵστατο μακρὰν καὶ δὲν τὸν ἐπλησίαζε περιφρονῶν αὐτόν, τούτου δὲ τοῦ ὄνειρου ζητεῖ τὴν ἐρμηνείαν. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἐπεταὶ ὅτι τότε δι' ὄνειρων ὑπεδηλοῦντο τὰ πρὸς θεραπείαν μέσα, διότι δὲν ἔχει τις λόγον νὰ δεχθῇ ὅτι, ἂν ὁ Ἀσκληπιὸς ἤθελε νὰ θεραπεύσῃ τὸν Καππαδόκην καὶ ἐπλησίαζεν αὐτόν, δὲν θὰ ἐθεράπευεν αὐτὸν ἀμέσως, κατὰ τὸν τρόπον δηλ. τὸν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἰαμάτων καὶ ἐν τῷ Πλούτῳ τοῦ Ἀριστοφάνους (πρὸς καὶ Herrlich: Epidaurus σ. 31 σημ. 3).

(1) Μεταγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ βιβλιογραφίαν ἴδε ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 33 ἀρ. 5.

ἐπὶ δύο ἡμέρας, καθ' ἃς ἔβραχε, νὰ τρώγω ψωμί καὶ τυρί, σέλινα μὲ μαρούλι (1), νὰ λούωμαι μόνος (ἔνευ δηλ. τῆς βοήθειας ὑπέρτου), νὰ ἀσκῶμαι ἐν τῷ γυμναστηρίῳ εἰς δρόμον, νὰ πίνω λεμονάδα ἐκ κίτρου (2), πλησίον τοῦ ὑδραυλικοῦ οἰκοδομήματος (3), ἐν τῷ βαλανείῳ, νὰ προστριβῶ τὸ σῶμά μου εἰς τοὺς τοίχους τῆς λεκάνης, νὰ κάμνω περίπατον ἐν τῷ ὑπερώῳ, νὰ κουνιῶμαι διὰ τῆς κούνιας, νὰ ἀλειψῶ τὸ σῶμά μου διὰ πηλοῦ, πρὶν ἐμβῶ εἰς τὴν λεκάνην ὅπως λάβω θερμὸν λουτρόν, νὰ χύνω οἶνον περὶ τὸ σῶμά μου, νὰ λούωμαι δὲ μόνος καὶ νὰ δίδω μίαν δραχμὴν εἰς τὸν ἐν τῷ λουτρῷ ὑπηρετήν, νὰ προσφέρω ἀπὸ κοινοῦ θυσίας εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, εἰς τὴν σύζυγον οὐτοῦ Ἠπιόνην καὶ εἰς τὰς Ἐλευσινίας θεάς, νὰ τρώγω γάλα μὲ μέλι. Ἐπειδὴ δὲ μίαν ἡμέραν ἐπιον μόνον γάλα, εἶπεν ὁ θεὸς «μέλι βάλλε ἐντὸς τοῦ γάλατος, διὰ νὰ γίνηται τοῦτο εὐπεπτον». Ἀψ' οὐ δὲ παρεκάλεσα τὸν θεὸν νὰ μὲ θεραπεύσῃ ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον, εἶδον τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐνόμισα ὅτι ἀλειμμένον ἔχων ὀλόκληρον τὸ σῶμα διὰ σινάπεως καὶ δι' ἄλατος ἐξῆλθον ἐκ τοῦ Ἀδάτου πρὸς τὸ μέρος τοῦ ὑδραυλικοῦ οἰκοδομήματος, προηγεῖτο δὲ μικρὸν παιδίον, κρατοῦν θυμιατήριον ἀτμίζον, καὶ ὁ ἱερεὺς μοὶ εἶπε: ἔθεραπέυθης, πρέπει ὁμως νὰ πληρώσῃς τὰ ἴατρα. Συνεμορφώθην δὲ πρὸς τὰ κατὰ τὴν ὀπτασίαν ταύτην, ἐν ᾧ δὲ ἤλειψα τὸ σῶμά μου διὰ σινάπεως μετὰ ἄλατος ὑγροῦ, ἠσθάνθην πόνους, ἀψ' οὐ ὁμως ἐλούσθην, δὲν ἐπόνουν πλέον. Ταῦτα ἐγένοντο εἰς τὸ διάστημα ἐννέα ἡμερῶν, ἀψ' οὗτου ἦλθον εἰς τὸ Ἱερόν, ἤγγιξε δὲ ὁ θεὸς καὶ τὴν δεξιὰν χεῖρά μου καὶ τὸν μαστόν. Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ἐν ᾧ ἐτέλουν θυσίαν ἐπὶ τοῦ καίοντος βωμοῦ, ἀναπνῆσασα φλόξ μοὶ ἔκαψε τὴν χεῖρα, ὥστε ἀνεψάνθησαν ἐξανθήματα. Μετ' ὀλίγον ὁμως ἡ χεὶρ ἔθεραπέυθη. Ἐν ᾧ δὲ παρέτεινον τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ διαμονήν μου, μοὶ παρήγγειλεν ὁ θεὸς νὰ κάμω χρῆσιν ἀνήθου μετὰ ἐλαίου πρὸς

(1) Τὰ σέλινα καὶ ἡ θριδαξ (μαρούλι) ἐπενήργουν ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ ὡς μέσον οὐρητικόν, κατὰ τὸν Γαληνόν, ὅστις ἐπὶ πλέον λέγει τὰ ἐξῆς (VI. 638): «τά γε μὴν σέλινα—καὶ τῆς θριδαξ φύλλοις μίγνυντες προσφέρονται τινες, ἅποιον γὰρ οὐσα λάχανον ἢ θριδαξ ἔτι τε ψυχρὸν ἔχουσα χυμὸν ἠδίων τε ἅμα καὶ ὠφελιμωτέρα γίνεται τῶν δριμέων τι προσλαμβάνουσα».

(2) Περὶ τοῦ κίτρου ὁ Γαληνὸς λέγει τάδε (VI, 618 K) «εἰ δ' ὡς φαρμάκιον αὐτῷ χρῆτο, συντελεῖ τι πρὸς πέψιν.—Τῷ δ' αὐτῷ λόγῳ καὶ στόμαχον ῥώνυσιν ὀλίγον ληφθέν, ὥστε καὶ κόπτοντες αὐτὸ καὶ τὸν χυλὸν ἐκθλίβοντες εἰώθασιν μίγνυναι τοῖς καταποτίοις φαρμάκοις ὅσα λαπακτικὰ τῆς γαστρὸς ἐστὶν ἢ καθαρτικὰ τοῦ σώματος ὅλου».

(3) Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα (ἴδε σ. 159) εἶνε τὸ καλούμενον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Ἰεροῦ Ἰεροῦ, ὡς φαίνεται.

θεραπείαν μου ἐξ ἧς ἔπαθον κεφαλαλγίας (σημειωτέον ὅτι πρότερον δὲν ἔπασχον ἐκ κεφαλαλγίας, ἀλλὰ τότε μόνον ἔπαθον ἐκ συμφορήσεων, διότι ἠσχολήθην πολὺ περὶ τὴν μελέτην καὶ ἀνάγνωσιν βιβλίων). Ἄφ' οὗ ἔκαμον χρῆσιν τοῦ ἐλαίου, ἐθεραπεύθην ἐκ τῆς κεφαλαλγίας. Παρεκάλεσα δὲ τὸν θεὸν ἵνα μὲ θεραπεύσῃ πρὸς τούτοις ἐκ φλεγμονῆς τῆς σταφυλῆς καὶ τῶν ἀμυγδαλῶν· μοὶ παρήγγειλε δὲ νὰ κάμω πρὸς τοῦτο χρῆσιν ψυχρῶν γαργαρισμῶν. Τέλος μοὶ παρήγγειλεν ὁ θεὸς νὰ ἀναγράψω ἐπὶ τοῦ λίθου ταῦτα πάντα. Ἀπῆλθον δὲ ἐγὼ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ὑγιῆς γενόμενος καὶ εὐγνωμονῶν τῷ θεῷ (1).

Πρὸς τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μεγάλως ἀναλογοῦσι τὰ ὑπὸ Ἀριστείδου τοῦ ρήτορος ἀναφερόμενα ἐν τοῖς Ἱεροῖς Λόγοις αὐτοῦ (2) περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενομένης αὐτῷ θεραπείας ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖῳ τῆς Περγᾶμου κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀντωνίνων, καθ' οὓς καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ ἐθεραπεύθη ὁ τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς Ἀπελλᾶς.

Νευροπαθῆς καὶ ὑστερικός ὢν, ὡς φαίνεται, ὁ Ἀριστείδης ἐπὶ δεκαεπτὰ ἔτη ἐθεραπεύθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δι' ὀνείρων ἐκδηλοῦντος αὐτῷ ἐκάστοτε τὰ πρὸς θεραπείαν του μέσα. Συνίσταντο δὲ ταῦτα εἰς τὴν χρῆσιν ψυχρῶν ἰδίως λουτρῶν, εἰς φλεβοτομίας καὶ εἰς τὴν χρῆσιν κλυσμάτων καὶ ἄλλων καθαρτικῶν μέσων. Ἐπὶ πλεόν δὲ παρήγγελλεν αὐτῷ ὁ θεὸς νὰ περιπατῇ ἀνυπόδητος, νὰ ἱππεύῃ, νὰ ἀλείφῃ τὸ σῶμα διὰ πηλοῦ, νὰ τρώγῃ λάχανα ἄγρια πρὸς εὐκολίαν τῆς πέψεως, νὰ

(1) Ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς ἐν τῷ Ἱερῷ εὐρεθείσης (F. d'Épid. σ. 34 ἀρ. 6), τῶν αὐτῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, μαυθάνομεν ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε κατ' ὄναρ ἀσθενῆ τινὰ ἐκ Σινώπης πάσχοντα καρκίνον καὶ ἔχοντα χοιράδας ἐν τῷ τραχήλῳ. — Ὅτι δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους δι' ἐνυπνίων ὑπεδηλοῦντο εἰς τοὺς ἀσθενεῖς τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτῶν μέσα, παραδίδει καὶ ὁ Solinus (VII, 10) διὰ τῶν ἐξῆς: «Épidauro decus est Aesculapii sacellum, cui incubantes aegritudinum remedia cappsunt de monitis somniorum».

(2) Ἀριστείδης I, σ. 445-551. ἔκδ. Dind.

πίνη γάλα καὶ ἀψίνθιον μετὰ ὄξους, νὰ λαμβάνη ὡς φάρμακον ἐμετικὸν βαλάνους δρυὸς μετὰ μέλιτος, νὰ πίνη ἔλαιον ὡς δυναμωτικὸν τῶν νεύρων καὶ τῶν ὀστέων κτλ.

Ὁ αὐτὸς δὲ τρόπος τῆς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ἢ δι' ὀνείρων δηλ. ὑποδήλωσις τῶν θεραπευτικῶν μέσων, ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς Ἀσκληπιείοις, οἷον λ. χ. ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ Ἀσκληπιείῳ ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν σελ. 254 σημ. 3 ἐπιγραφῆς ἐκ Ρώμης. Κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ὁ Ἀσκληπιὸς πλευριτικὸν τινα ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ ἐπιθέσῃ ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἔμπλαστρον ἐκ τέφρας μετὰ οἴνου, ἄλλον δὲ τινα πάσχοντα αἰμοπτυσίαν ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ τρώγῃ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κουκκουνάρια μετὰ μέλιτος, τυφλὸν δὲ τινα ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ ἀλείψῃ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας τοὺς ὀφθαλμοὺς δι' ἀλοιφῆς ἐξ αἵματος λευκοῦ ἀλέκτορος ἀναμειγμένου μετὰ μέλιτος (1). Ἐπίσης ἐν τῷ ἐν Λεβήνῃ (2) τῆς Κρήτης Ἀσκληπιείῳ ἐθεραπεύθη ὁ Πόπλιος Γράνιος, ὅστις ἐπὶ διαιτίαν ἐκ δεινοῦ ἔπασχε βηχὸς οὕτως ὥστε βήχων ἐξέβαλλε σάρκας πλήρεις πύους μετὰ αἵματος. Τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ παραγγελθέντα αὐτῷ θεραπευτικὰ μέσα συνίσταντο εἰς τὸ νὰ λαμβάνη ὡς τροφήν καὶ πόσιν εὐζωμον (3), πιπέρι ἐντὸς θερμοῦ ὕδατος, ἄμυ-

(1) Πρὸ. ὅσα περὶ τῶν θεραπευτικῶν τούτων μέσων ἐκθέτει ὁ γάλλος ἱατρός Vercoutre ἐν Revue archéologique, 1885 σ. 285 κ.έ. 1886 σ. 22 κ.έ. σ. 106 κ.έ.

(2) Philologus 1889 σ. 401 (J. Baunack). "Ὡσπερ ὁ Ἀπελλᾶς ἐν τῷ Ἱερῷ, οὕτω καὶ ὁ Γράνιος ἀνέθηκεν ἐν Λεβήνῃ τὴν ἐπιγραφὴν, ἐν ἣ ἀναγράφει τὴν γενομένην αὐτῷ θεραπείαν, κατ' ἐπιταγὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ (πρὸ. τὰ ἐν σ. 32 τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀπελλᾶ: ἐκέλευσεν δὲ καὶ ἀναγράψαι ταῦτα), οὐχὶ κατὰ παραγγελίαν ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Baunack.

(3) Εἶδος τι ἀρωματικοῦ φυτοῦ, ὡς τὸ σινάπι, ὁ σπόρος τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευεν ὡς ἄρτυμα τῶν φαγητῶν. Εἶνε ἡ καλουμένη ρόχα (roquette).

λον(1) τέφραν ἐκ τοῦ βωμοῦ ἀναμειγμένην μετὰ ἱεροῦ ὕδατος, ὠν καὶ ρητίνην, πίσσαν διαλελυμένην, ἴρινον μύρον (2) μετὰ μέλιτος, μῆλον, κυδώνιον, σῦκα . . .

Γενικὴ δὲ χρῆσις ψυχρῶν καὶ θερμῶν λουτρῶν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τούτους χρόνους καὶ ἀπαραίτητοι ἦσαν παντοῖαι γυμναστικαὶ ἀσκήσεις. Καὶ ὁ Ἀπελλᾶς ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ὁ Ἀριστείδης ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῆς Περγᾶμου ὑπεβλήθησαν εἰς σωματικὰς ἀσκήσεις. Κατὰ τὸν Γαληνὸν ὁ Ἀσκληπιὸς ὑπέβαλλε τοὺς ἀσθενεῖς εἰς σωματικὰς ἀσκήσεις, θήραν, ἵππασίαν, γυμναστικὴν κτλ. εἰς δὲ τοὺς πάσχοντας διανοητικὰς διαταράξεις ἐπέβαλλε νὰ παρίστανται εἰς τερπνὰ θεάματα καὶ νὰ ἀκροῶνται μουσικῆς καὶ ἀσμάτων. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον (De rebus suis V, 9) ὁ θεὸς παρήγγελλεν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἵππασίαν, γυμνοποδίαν καὶ ὕδροθεραπευτικὴν.

III

Ἀνακεφαλαίωσις καὶ συμπεράσματα περὶ τῆς ἱατρικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὰ Ἀσκληπιεῖα.

Οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἱατρικῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἀσχοληθέντες διέστησαν τὰς γνώμας ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς ἱατρικῆς ταύτης πρὸς τὴν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Γνωστοῦ ὄν-

(1) Ἀλεῦρι οὐχὶ ἀλεσμένον ἐν τῷ μύλῳ (ἄμυλον) ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον παρεσκευασμένον. Ἐἶνε ὁ καλούμενος τουρκιστὶ νεζεστές.

(2) Τοῦτο κατασκευάζεται ἐξ εἶδους τινὸς φυτοῦ, ἴριδος, ὁμοιάζοντος πρὸς τὸ κρίνον, εὐώδη ἔχοντος ρίζαν.

τος ὅτι ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἐγίνετο ἀπὸ τῶν παλαιάτων χρόνων δι' ἐγκοιμησέως, πολλοὶ οὐδεμίαν ἀπέδωκαν σπουδαιότητα εἰς τοιαύτας θεραπείας, ἃς ἐξέλαβον ὡς τεχνάσματα τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς ἀποτέλεσμα ἀπάτης γινομένης εἰς κοινοὺς καὶ ἀμαθεῖς ἀνθρώπους κατειλημμένους ὑπὸ ὑπερβολικῆς εἰς τὴν θεϊαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ πίστεως (1). Ἄλλοι τούναντιον μεγάλην ἀπέδωκαν σπουδαιότητα εἰς τὰς ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις θεραπείας τῶν ἀσθενῶν καὶ ἐξέλαβον τὰ Ἀσκληπιεῖα ὡς τὴν κοιτίδα τῆς μέχρι Ἰπποκράτους ἀναπτύξεως τῆς ἰατρικῆς τέχνης, ὡς τὰ πρῶτα νοσοκομεῖα, καὶ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡς τοὺς πρῶτους ἰατρούς (2). Ἐσθηρίζοντο δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι τοῦτο μὲν ἐπὶ τῆς ἐν σελ. 253 μνημονευομένης μαρτυρίας τοῦ Στράβωνος καὶ Πλινίου καθ' ἣν τοὺς ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖῳ τῆς Κῶ πίνακας, ἐν οἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι αἱ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν, ἐπωφελήθη ὁ Ἰπποκράτης ἐν ταῖς ἰατρικαῖς αὐτοῦ ἐργασίαις, τοῦτο δὲ ἐπὶ τῶν ἐν Κυρῆνῃ καὶ Ρόδῳ καὶ ἰδίως ἐν Κῷ καὶ ἐν Κνίδῳ Ἀσκληπιαδῶν (εἰς τούτους ἀνῆκε καὶ ὁ Ἰπποκράτης), οἵτινες ἀνῆγον τὴν καταγωγὴν των εἰς τοὺς καθ' Ὀμηρον υἱοὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ Μαχάονα καὶ Ποδαλείριον καὶ ἀπετέλουν γένη ἀσχοῦντα ἐμπειρικὴν τινα ἰατρικὴν τέχνην, ἣν ἐμάνθανον ἐκ παραδόσεως παρὰ τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ ἐθήρουν μυστικὴν ἐν ταῖς ἑαυτῶν οἰκογενεαῖς.

Εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου σπουδαίως συμβάλλονται αἱ δύο μεγάλαι ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου εὑρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων.

(1) Ἰδε π. χ. Ritter von Bittershain: Der medicinische Wunderglaube und die Incubation im Altertum, 1878.

(2) Ἰδε π. χ. C. Wescher ἐν Archiv. miss. scientif. τόμος I, μέρος 2^{ον}. 1864.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων συνηγάγομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις (σ. 270) ὅτι κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους, μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰπποκράτους (Ε' ἑκατοντ. π. Χ.) καὶ ἔτι ὑστερώτερον, οὐδεμία χρῆσις τῆς ἰατρικῆς ἐγίνετο ἐν τῷ Ἱερῷ οὐδ' ἤσκειτο ἐν αὐτῷ οἰαδῆποτε θεραπευτικὴ τις τέχνη, ἀλλὰ τὰ γινόμενα ἐν αὐτῷ ἰάματα ἦσαν, κυρίως εἰπεῖν, θαύματα. Οἱ εἰς τὸ Ἱερὸν προσερχόμενοι ἀσθενεῖς, ἀφ' οὗ ἐτέλουν ἱεροτελεστίας τινὰς καὶ προσέφερον θυσίας, κατεκλίνοντο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, ἔνθα ἐμφανιζόμενος αὐτοῖς ὁ Ἀσκληπιὸς τὴν νύκτα ἐθεράπευεν ἀμέσως αὐτούς, ὥστε τὴν πρῶταν ἐξήρχοντο οὗτοι ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιεῖς

Ἄλλ' ἀφ' οὗ τοιαῦται ἦσαν αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ θεραπείαι, δὲν ἔχει τις λόγον νὰ μὴ συμπεράνη ὅτι καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ τῆς Κῶ διὰ θαυμάτων ἐθεραπεύοντο οἱ ἀσθενεῖς, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου κατὰ τοὺς παλαιούς ἐκείνους χρόνους ἦτο ἐπὶ ταῖς ἐν αὐτῷ γινομέναις θεραπείαις τῶν ἀσθενῶν τὸ ἐπισημότερον Ἀσκληπιεῖον, τὴν ἐπισημότητα δ' αὐτοῦ ταύτην καὶ ὑπεροχὴν ἀνεγνώριζε καὶ αὐτὸ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ (σ. 13 καὶ 199). Ἡ εἰδησις ἄρα ὅτι ὁ Ἰπποκράτης ἐν ταῖς ἐργασίαις αὐτοῦ, δι' ὧν ἔθηκε τὴν βάσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰατρικῆς τέχνης, ἐπωφελήθη τὸ περιεχόμενον τῶν ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖ τῆς Κῶ πινάκων, ἀπόλλυσι πᾶν κῦρος διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι ἐν τοῖς πίναξι τούτοις θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένα οὐχὶ πραγματικαὶ τῆ βοθηαῖα ἰατρικῆς τινος τέχνης γινόμεναι θεραπείαι ἀλλ' ἀπλῶς θαύματα, οἷα καὶ τὰ ἐν ταῖς στήλαις τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου. Τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ, εἰς ὃ παντοῖοι ἀσθενεῖς προσήρχοντο, ἐδύνατο νὰ παρέχῃ τῷ Ἰπποκράτῃ εὐκαιρίαν σπουδῆς καὶ παρατηρήσεων ἐπὶ διαφόρων ἀσθενειῶν. Τὴν εὐκαιρίαν ταύτην θὰ ἐπωφελήθη πιθανῶς οὗτος, ἐκ τούτου δὲ παρήχθη ἴσως ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος εἰδησις, ἣτις ἄλλως αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δύνάται νὰ

θεωρηθῆ ὡς ἀπίθανος καὶ ὑποπτος ἔνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερομένης ἐπὶ πλέον μαρτυρίας τοῦ Βάρρωνος, καθ' ἣν ὁ Ἴπποκράτης, ἀφ' οὗ ἀντέγραψε τὸ περιεχόμενον τῶν πινάκων, ἐπυρπόλησε (!) τὸ Ἀσκληπιεῖον, ἵνα μὴ τις ἄλλος δυνηθῆ νὰ ἀναγνώσῃ καὶ ἐπωφεληθῆ τὰ ἐν τοῖς πίναξι τούτοις ἀναγεγραμμένα ἰάματα.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς Ἀσκληπιιάδας παρατηρητέον ὅτι οὗτοι ἐθεωροῦντο ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ, διότι ἤσκουν τέχνην ἐκ τοῦ Ἀσκληπιοῦ προερχομένην καὶ ὑπὸ τούτου οἰονεὶ κληρονομικῶς αὐτοῖς μεταδοθεῖσαν, ἀφ' οὗ τὴν τέχνην ταύτην ἐκ παραδόσεως, ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱόν, ἐμάνθανον· δὲν ἦσαν ὅμως οὗτοι ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὐδὲ δηλοῦται ποθεν ὅτι οὗτοι διητῶντο ἢ εἰργάζοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις· διὰ τοῦτο ἢ ὑπ' αὐτῶν ἀσκουμένη ἐμπειρικὴ θεραπευτικὴ τέχνη δὲν πρέπει νὰ ἐκληθῆ ὡς τέχνη ἀσκουμένη ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις οὐδ' ὡς σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἱεροῖς τούτοις τοῦ Ἀσκληπιοῦ τελούμενα.

Οἱ κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος παλαιοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους ἀσθενεῖς ἄλλοι μὲν κατέφευγον εἰς τοὺς ἰατροὺς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Ἀσκληπιιάδας καὶ ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τούτων διὰ φαρμάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων συνιστωμένων ὑπὸ τῆς ἰατρικῆς τῶν τότε χρόνων, ἄλλοι δέ, ὑπὸ πίστεως πρὸς τὴν θεῖαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατειλημμένοι, κατέφευγον ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, ἔνθα εἰς οὐδεμίαν ἰατρικὴν θεραπείαν ὑπεβάλλοντο, ἀλλ' ἐθεραπεύοντο ἢ ἐπίστευον ἢ ἐπιστεύετο ὅτι ἐθεραπεύοντο διὰ θαύματος, διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ ἀμέσου ἀντιλήψεως τοῦ θεοῦ.

Τὰ Ἀσκληπιεῖα ἄρα δὲν ἦσαν νοσοκομεῖα, ἀλλ' ἀπλῶς θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οἱ δὲ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἦσαν ἰατροί, ἀλλ' ὑπηρέται τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατ' οὐδὲν διαφέροντες τῶν ἱερέων τῶν λοιπῶν θεῶν.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι ἡ ἰατρικὴ ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς ἔλλησιν ἀσχέτως πρὸς τὰ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν τελούμενα, ὅτι δηλ. ἦτο τέχνη ἢ ἐπιστῆμη λαϊκὴ, οὕτως εἰπεῖν, οὐχὶ θρησκευτικὴ ἢ ἱερατικὴ. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς ἕξοχον ἰατρὸν καὶ γνωρίζει τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, Μαχάονα καὶ Ποδαλείριον, ὡς διακεκριμένους ἐπίσης ἰατροὺς (ἴδε σ. 6, σ. 190 σημ. 1). δὲν ἦτο ἄρα κατὰ τὸν ποιητὴν ἡ ἰατρικὴ θρησκευτικὴ ἢ ἱερατικὴ, ἀλλ' ἀπλῶς λαϊκὴ τέχνη. Τοιαύτη διετέλεσεν ἡ ἰατρικὴ καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς ὅμως χρόνους, ὡς φαίνεται, καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς μ. Χ. χρόνους, μετεβλήθησαν τὰ πράγματα ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, ὡς μαυθάνομεν κυρίως ἐκ τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀπελλᾶ, ἐκ τῶν ὑπὸ Ἀριστείδου τοῦ ρήτορος παραδιδομένων καὶ ἐκ τῶν ἐκ Ρώμης καὶ ἐκ Λεβήνης τῆς Κρήτης ἐπιγραφῶν (ἴδε σ. 282).

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' οὓς εἶχε μειωθῆ ἡ πρὸς τὸ θεῖον πίστις, δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ φαντάζηται τις τὸν Ἀσκληπιὸν ἐμφανιζόμενον τὴν νύκτα καὶ ἀσκοῦντα τὴν ἰατρικὴν αὐτοῦ τέχνην, οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεύῃ τις πλέον ἀδιστακτικῶς εἰς τοιαύτας θεραπείας. Ἴνα τηρῶσιν ἄρα οἱ ἱερεῖς ἀμείωτον τὴν ἐπὶ ταῖς θεραπείαις τῶν ἀσθενῶν ἐπισημότητα τῶν Ἀσκληπιείων, ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν ἄλλην ὁδὸν ἄγουσαν εὐκολώτερον εἰς πρακτικὰ ἀποτελέσματα, ἠναγκάσθησαν δηλ. νὰ εἰσαγάγωσιν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τὴν χρῆσιν φαρμάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων συνιστωμένων τὸ μὲν ὑπὸ ἐμπειρικῆς τέχνης ἐν χρήσει παρὰ τοῖς πολλοῖς, τὸ δὲ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἰατρικῆς (1). Οὕτως ἤσκειτο τότε πλέον ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις

(1) Ὅτι τινὰ τῶν θεραπευτικῶν τούτων μέσων θὰ συνιστῶντο ὑπὸ τῆς τότε

ιερατική τις θεραπευτική τέχνη, ἥτις συνίστατο εἰς τὴν χρῆσιν ψυχρῶν καὶ θερμῶν λουτρῶν, εἰς παντοίας σωματικὰς καὶ γυμναστικὰς ἀσκήσεις, εἰς δίαιταν περὶ τὴν τροφήν, εἰς φλεβοτομίας καὶ εἰς τὴν χρῆσιν φαρμάκων ἐξωτερικῶν τε (ἐμπλάστρων καὶ ἀλοιφῶν) καὶ ἐσωτερικῶν (φαρμάκων καθαρτικῶν ἰδίως καὶ ἐμετικῶν).

Εἰς τοιαῦτα θεραπευτικὰ μέσα ὑπεβάλλοντο οἱ εἰς τὰ Ἄσκληπιεῖα προσφεύγοντες ἀσθενεῖς. Ἐνεκα τούτου ὅμως δὲν μετεβλήθησαν τότε τὰ Ἄσκληπιεῖα εἰς θεραπευτήρια, ὡς θὰ ἐνόμιζε τις, ἀλλ' ἐτήρησαν τὴν παλαιὰν αὐτῶν ιδιότητα τῶν θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων, διότι οἱ ἀσθενεῖς κατέφευγον καὶ τότε εἰς τὰ Ἄσκληπιεῖα, ἵνα ὑπὸ τοῦ θεοῦ θεραπευθῶσι, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς ὑπεδείκνυεν αὐτοῖς τὰ πρὸς θεραπείαν των μέσα. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ ἱερεῖς ὑπέβαλλον τοὺς ἀσθενεῖς εἰς ἣν ὑπὸ τῆς πείρας ὀδηγούμενοι ἐνόμιζον κατάλληλον θεραπείαν, διὰ διαφόρων ὅμως μέσων καὶ τεχνασμάτων, ἰδίως δι' ὀνειρῶν καὶ τῆς ἐρμηγείας τούτων, κατῴρθωνον ὥστε νὰ πιστεύωσιν οἱ ἀσθενεῖς ὅτι αὐτὸς ὁ θεὸς ἦτο ὁ ὑποβάλλων αὐτοὺς εἰς τὴν θεραπείαν ταύτην καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τοῦτον νὰ ἀποδίδωσι τὴν ἑαυτῶν θεραπείαν.

Ὁ εἰς Ἄσκληπιεῖόν τι καταφεύγων ἀσθενὴς ἐλάμβανεν ἐν πρώτοις λουτρὸν πρὸς καθαρισμὸν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἀκολούθως ἐτέλει θυσίας τινάς, μετεῖχε πιθανῶς μυσταγωγικῶν τινῶν συντελεστικῶν πρὸς ἔξαρσιν τῆς εἰς τὸ θεῖον πίστεως αὐτοῦ, ἀνεστρέφετο πάντως μετὰ τῶν ἱερέων, οἵτινες ἐλάμβανον οὕτως ἀφορμὴν νὰ μανθάνωσι τὰ κατὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ κατηγῶσιν αὐτὸν εἰς τὰ περὶ τὴν θεῖαν δύναμιν τοῦ Ἄσκληπιοῦ, παρίστατο ἐν τῷ ναῷ κατὰ

ιατρικῆς δηλοῦται καὶ ἐξ ὧν ὁ Γαληνὸς λέγει περὶ τῆς ἱαματικῆς ιδιότητος τῶν σελίνων, τῆς θρίδακος καὶ τοῦ κίτρου (ἴδε σ. 280 σημ. 1 καὶ 2).

τάς εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν δοξολογίας καὶ μετεῖχε τῶν ἀδομέων ὕμνων καὶ παιάνων (ἴδε. σ. 215) καὶ πρὸς τούτοις ὑπεβάλλετο, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς ἀποχὴν τροφῆς, εἰς νηστείας. Οὕτω παρεσκευασμένος, καταπεπονημένος τὸ σῶμα καὶ ἐξηρημένος τὸν νοῦν καὶ τὴν φαντασίαν, νευροπαθῆς καὶ δεισιδαίμων, κατεκλίνετο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, ἔνθα κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἐνεφανίζετο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἐθεράπευεν αὐτὸν ἀμέσως ἐξ ἧς ἔπασχε νόσου. Κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ρωμαϊκοὺς χρόνους μετεβλήθησαν τὰ πράγματα κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐνεφανίζετο πλέον ὁ Ἀσκληπιὸς ἵνα θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενῆ, ἀλλ' οὗτος ἔβλεπεν ὄνειρον, δι' οὗ ὁ θεὸς ὑπεδήλου αὐτῷ κατὰ τινὰ τρόπον τὴν χρῆσιν φαρμάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων πρὸς θεραπείαν του. Εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι τὸ ὄνειρον, ὃ ἔβλεπεν ὁ ἀσθενής, θὰ ἦτο σχετικὸν πρὸς τὴν ἀσθένειάν του καὶ πρὸς ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσεν οὗτος κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ διατριβὴν του, δὲν θὰ ἦτο δὲ σαφές, ὥστε εἶχεν ἀνάγκη ἐρμηνείας. Οὕτω παρείχετο ἀφορμὴ εἰς τοὺς ἱερεῖς ἐρμηνεύοντας τὸ ὄνειρον ἐπιτηδεῖως νὰ ὑποβάλλωσι τὸν ἀσθενῆ εἰς ἣν ἐνόμιζον πρόσφορον θεραπείαν. Εὐνόητον ὡσαύτως εἶνε ὅτι ἐνίοτε ὁ ἀσθενής δὲν ἔβλεπεν ὄνειρον· τοῦτο ὅμως ἦτο μᾶλλον εὐνοϊκὸν εἰς τὰ σχέδια τῶν ἱερέων, διότι εὐχολον ἦτο νὰ πεισθῇ ὁ ἀσθενής ὅτι ὁ ἱερεὺς, ἢ ἄλλος τις τῶν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ, ὠνειρεύθη ἀντ' αὐτοῦ.

Οὕτως ὁ ἀσθενής ὑπεβάλλετο εἰς χρῆσιν λουτρῶν, εἰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις, εἰς δίαιταν καὶ εἰς θεραπείαν διὰ φαρμάκων ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο ὁ ταῦτα διατάσσων. Ἡ πίστις δ' αὕτη καθίστα μᾶλλον τελεσφόρα τὰ θεραπευτικὰ μέσα. Ὑπὲρ τῆς θεραπείας δὲ συνετέλουν πρὸς τούτοις καὶ τὸ ὑγιεινὸν τοῦ κλίματος τῶν τόπων, ἐν οἷς συνήθως ἰδρύνοντο τὰ Ἀσκληπιεῖα, καὶ ἐνιαχοῦ ἱαματική τις ιδιότης τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τούτοις ρεόντων

υδάτων, ιδιότης δηλ. καθαρτική και διαλυτική τῶν ούρων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἷαν ἔχουσι συνήθως πολλὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι πηγαίων υδάτων (1).

Διὰ τοιούτων μέσων τὰ Ἀσκληπιεῖα οὐ μόνον ἐδυνήθησαν νὰ τηρήσωσι τὴν προτέραν ἐπισημότητα, ἀλλὰ καὶ ἐξήρθησαν τινὰ εἰς ἀκμὴν καὶ λαμπρότητα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τούτους χρόνους, καθ' οὓς τὰ ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐπιτυγχανόμενα ἀποτελέσματα ἦσαν εὐλόγως πολὺ σπουδαιότερα τῶν κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους (2). Ἐν ᾧ τὰ Ἀσκληπιεῖα κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἦσαν ἀπλῶς θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οἷον ἡ Παναγία ἐν Lourdes, κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξηκολούθησαν ὄντα τοιαῦτα, προσέλαβον ὅμως καὶ τὰς ιδιότητας τῶν σημερινῶν υδάτων τοῦ Marienbad λ.χ. καὶ τοῦ παρὰ τὸ Μόναχον θεραπευτηρίου τοῦ Kneipp.

(1) Καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ὕδατα (τὰ κατὰ τὴν πηγὴν «Ρέλιαν», τὰ κατὰ τὴν παρὰ τὴν Ἀγίαν Ἄνναν πηγὴν, καὶ τὰ ἐν τῷ φρέατι τῷ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου) δὲν στεροῦνται ἰαματικῆς τινος ιδιότητος. Κατὰ χημικὴν ἀνάλυσιν τῶν υδάτων τούτων γενομένην ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητοῦ τῆς Χημείας κ. Α. Δαμβέργη «τὰ ὕδατα ταῦτα κατὰ τὰ συστατικά αὐτῶν δύνανται νὰ ταχθῶσιν ἐν τοῖς ἐλαφροῖς ἀλκαλικῶς ὕδασι, κατ' ἀκολουθίαν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ πόσιμα ταῦτα ὕδατα ὡς προσομοιάζοντα τοῖς ὕδασι τοῦ Ενβίαν, πινόμενα δὲ ἐν ἀφθονίᾳ νὰ φανῶσιν ἀνύσιμα εἰς τοὺς πάσχοντας ἐξ οὐρικής ψαμμιάσεως καὶ λιθιάσεως ὡς καὶ ἐκ παθήσεως τοῦ στομάχου». Συμπεραίνει δὲ ὁ κ. Δαμβέργης ὅτι «μεγίστη εἶνε ἡ πιθανότης ὅτι τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου ἐπωφελεῖτο διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ συρρέοντας ἀσθενεῖς τῶν ἰαματικῶν ιδιοτήτων τῶν υδάτων τούτων, καὶ ἰδίᾳ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἀδάτου φρέατος, ὅπερ διὰ τῆς χημικῆς ἀναλύσεως εἰδείθη ὅτι εἶνε τὸ περιεκτικώτερον εἰς ἰαματικά συστατικά».

(2) Διὰ τοῦτον τὸν λόγον προσήρχοντο τότε εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα διὰ τὴν ἐαυτῶν θεραπείαν ὄχι μόνον κοινοὶ καὶ ἄγνωστοι ἄνθρωποι, ὡς κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ πεπαιδευμένοι, οἷον Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ, καὶ ἐπίσημοι ἄνδρες, οἷον ὁ Καρακάλλας (σ. 253 σημ. 1), ὁ Μάρκος Αὐρήλιος (σ. 283), ὁ συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνίνος ἐν τῷ Ἱερῷ (σ. 21 σημ. 1) καὶ ὁ Ἀπελλάς, (σ. 272) ὅστις ὡσαύτως φαίνεται ὅτι ἤτο λόγιός τις ἀνὴρ, ἕτερος συγκλητικὸς ἀνὴρ Σουδάτος (Ἀριστείδης, σ. 477) ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖῳ τῆς Περγάμου, κ. Ἐ.

Οὕτω δὲ μεταβληθέντων τῶν πραγμάτων, εὐνόητον εἶνε ὅτι διεδόθη ἐπὶ μᾶλλον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐκραταιώθη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατ' ἀντίθετον λόγον πρὸς τὴν βαθμηδὸν παρακμὴν καὶ κατὰπτωσιν τῆς λατρείας τῶν λοιπῶν θεῶν, ἐπιζήσασα ἐν τῷ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν ἀγῶνι πλείοτερον πάσης ἄλλης λατρείας.

Κατὰπτωσις τῶν Ἀσκληπιείων.

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ.Χ. δὲν εἶχον εἰσέτι ἐκλείπει τὰ Ἀσκληπιεία, διότι ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος (*Ἡσαΐας*, LXV) παραπονεῖται ἐπὶ τῇ πλάνῃ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐξηκολούθουν τότε νὰ κοιμῶνται ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατακλινόμενοι ἐπὶ τῶν δερμάτων τῶν θυμάτων, ζητοῦντες οὕτω νὰ μανθάνωσι τὸ μέλλον δι' ὄνειρων. Ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα εἶχεν ἐκλείπει ἐντελῶς ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ἔτει 485 μ. Χ. ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις ὁ θεοσεβῆς καὶ ἰδιαίτατα εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ Πρόκλος ὁ νεοπλατωνικός. Βιογραφῶν δὲ τοῦτον ὁ ἐκ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Νεαπόλεως μαθητῆς αὐτοῦ Μάξιμος θεωρεῖ ὡς εὐτύχημα διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπῆρχεν εἰσέτι ἀπόρθητοι τὸ τοῦ σωτήρος ἱερόν, ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ Πρόκλος δεηθεὶς ἐθεράπευσε τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἀσκληπιγένειαν τὴν Ἀρχιάδου ἐξ ἀνιάτου πάσχουσαν νόσου. Ὁ αὐτὸς Μάξιμος διηγεῖται ὄνειρον τοῦ Πρόκλου καθ' ὃ οὗτος πάσχων ἐξ ἀρθρίτιδος κατὰ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν εἶδε καθ' ὕπνου ἐλθόντα ἐξ Ἐπιδαύρου τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ θεραπεύσαντα αὐτόν, ἐκθέτων δὲ τὰ τοῦ θανάτου τοῦ Πρόκλου ἀναφέρει ἐπιφάνειαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅστις ὑπὸ μορφὴν ὄφρεως ἀνεφάνη

ἔρπων περὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ἀνεκούφισεν αὐτόν, ἐξ οὗ ἔπασχε νοσήματος (Μαρτῖνος 29, 30).

Ληγούσης δὲ τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος, καθ' οὓς χρόνους ὁ Μάξιμος ἔγραφε τὰ τοῦ βίου τοῦ Πρόκλου, θὰ εἶχεν ἐκλείψει καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔγραφεν οὗτος «καὶ γὰρ ἠτύχει τούτου (τοῦ Ἀσκληπειοῦ) ἡ πόλις τότε, καὶ εἶχεν ἔτι ἀπόρθητον τὸ τοῦ σωτῆρος ἱερόν». Ὅτι δὲ ἀλλαγῶν που ἤσκειτο τότε ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὐδαμῶθεν γνωρίζομεν οὐδ' εἶνε πιθανόν· διὰ τοῦτο τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν ὡς τὴν χρονικὴν περίοδον καθ' ἣν κατέπαυσε πλέον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑποκύψασα εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Οἱ τέως εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν πιστεύοντες καὶ αὐτῶ ὑπηρετοῦντες ἀπεδέξαντο τὴν λατρείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς ἱεροὺς τόπους τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατέλαβον θαυματουργοὶ ἰαματικὴν ἰδίως κεκτημένοι δύναμιν ἅγιοι τῆς νέας θρησκείας. Ἐπὶ πλέον δὲ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἐξωτερικοὺς τινὰς τύπους τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ παρέλαβε καὶ ἀπεμιμήθη (ἴδε σ. 217 σημ. 2) καὶ αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς δι' ἐγκοιμῆσεως θαυματουργίας καθιέρωσε. Καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἡμῖν καταφεύγουσιν ἀσθενεῖς ἐν τοῖς ναοῖς καὶ κατακλινόμενοι ἐν αὐτοῖς θεραπεύονται καθ' ὑπνους ὑπὸ τῶν ἐμφανιζομένων αὐτοῖς ἁγίων.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΗΜ. Οἱ ἀριθμοὶ δηλοῦσι σελίδας.

Προλεγόμενα, σπουδαιότης τῶν ἀνασκαφῶν, ἔξαρσις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης . . . . . σελ. 3-4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ διαδόσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ . . . . . σελ. 5-13

Ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει, θεότης τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔξαρσις τῆς λατρείας αὐτοῦ καὶ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν 5-6. Παραγωγή τῆς λ. Ἀσκληπιῶς 5 σημ. 1. Ὁ Ἀσκληπιὸς καθ' Ὀμηρον καὶ ὁ Μαχάων καὶ Ποδάλειριος 6. Παράδοσις περὶ τῆς ἐκ Θεσσαλίας καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 7. Ἀποθέωσις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀνάστασις νεκρῶν ὑπ' αὐτοῦ 8. Λατρεία τοῦ Ἀσκλ. ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἰδίως ἐν Τρίκῃ 9. Διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλ. ἐκ Θεσσαλίας καὶ ἐγγύριοι ἰαματικὴν δύνανται κεκτημένοι θεοὶ καὶ δαίμονες 9. Παράδοσις τῶν Ἐπιδαυρίων περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 10. Ἐρις τῶν Μεσσηνίων πρὸς τοὺς Ἐπιδαυρίους περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 11. Ἀρχαδικὴ παράδοσις 12. Εἰσαγωγή τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλ. εἰς Πελοπόννησον καὶ ἰδίως εἰς Ἐπίδαυρον 12. Διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς Ἀθήνας 12 (185 σημ. 1), εἰς Ναύπακτον, Σικυῶνα καὶ Ἐπίδαυρον Διμηρὰν 12, εἰς Βαλάργας, Πέργαμον, Ἴωνίαν, Τάραντα, Ρώμην καὶ εἰς Κῶ 13.

Περὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνασκαφῶν . . . . . σελ. 14-30

Τοποθεσία τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου 14. Παλαιὰ Ἐπίδαυρος, Πίδαυρα, Πιάδα, Λιγουριό, Κορώνη, 14. Λήσσα, Τίτιθιον ὄρος καὶ Κυνόρτιον 15. Διατήρησις τῆς ὀνομασίας Ἱερὸν μέχρι σήμερον 15. Ὄνομασία τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ

τῶν ἀρχαίων 16. Τὸ Ἱερὸν δὲν εἶχε τείχος περιβάλλου 16. Ἀμαξιτοὶ ἄγουσαι εἰς τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους καὶ σήμερον 16-17. Θεότης τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἀκμὴ τοῦ Ἱεροῦ 17. Θεραπεία τῶν ἀσθενῶν καὶ πρόσοδοι τοῦ Ἱεροῦ 18. Θεραπεία τοῦ Ναυπακτίου Φαλυσίου 18. Ἀνέγερσις οἰκοδομημάτων, ἐξωραϊσμός καὶ λαμπρότης τοῦ Ἱεροῦ 19. Ἐπίσκεψις τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου καὶ ὑπὸ τοῦ Μουμμίου 19. Σύλλησις τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ Σύλλα 19, καὶ ὑπὸ τῶν πειρατῶν 20. Ἐπανόρθωσις τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφῶν καὶ νέα ἀκμὴ 20. Ἀνέγερσις οἰκοδομημάτων ὑπὸ Ἀντωνίνου οὐχὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ἄλλου τινὸς ρωμαίου 20-21. Προσθήκη νέων οἰκοδομημάτων, δεξαμενῶν καὶ ὑδραυλικῶν ἔργων 21-22. Ὁ Θεμιστίσιος περὶ τοῦ Ἱεροῦ 22. Κατάπτωσις τοῦ Ἱεροῦ καὶ κατάληψις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν 23. Καταστροφή τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ σεισμῶν 24. Τὸ Ἱερὸν ἐπὶ φραγχοκρατίας ὡς τόπος κατοικίας 24.

Περιηγηταὶ ἐπισκεφθέντες τὸ Ἱερὸν καὶ γράψαντες περὶ αὐτοῦ, Demonceaux 24, Dodwell 25, Leake 25, Expédition scientifique de Morée 25, Curtius 26. Προφητεία τοῦ Rouqueville περὶ τῶν ἀνασκαφῶν 26.

Ἱστορία τῶν ἀνασκαφῶν καὶ δημοσιεύματα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν 26-30.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ἹΕΡΟΥ

Δίστιχον ἐπίγραμμα κατὰ τὴν εἰς τὸ Ἱερὸν εἴσοδον 30. Τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος χρόνους 32. Παλιὸς βωμός καὶ ἀρχαϊκὰ ἐπιγραφαὶ 32. Θεραπεία τῶν ἀσθενῶν κατὰ τὴν Ε' ἑκατοντ. 33. Γυμνικοὶ ἀγῶνες κατὰ Πίνδαρον 33.

Ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ . . . . . σελ. 34-48

Ὁ Πausανίας περὶ τοῦ ναοῦ 34. Ἀνακάλυψις τοῦ ναοῦ καὶ ἐπιγραφῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῦ 35. Ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς ναὸς εἶνε ὁ τοῦ Ἀσκληπιοῦ 35. Χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ ναοῦ 36. Οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ δι' ἐργολαβίας 36, 242. Ἀρχιτέκτων Θεόδοτος καὶ ἀμοιβὴ αὐτοῦ 37, 250. Περίστασις 37, 39. Στοιβή, κρηπίς, στυλοβάτης, στῤῥωμα καὶ στορὰ 38. Δάπεδον τοῦ ναοῦ 39. Μέγα θύρωμα 40. Λεοντοκεφαλαὶ 40. Στέγη τοῦ ναοῦ 41. Ἀχρωτῆρια (Νηρηίδες καὶ Νίκαι) καὶ ἀγάλματα ἐκ τῶν ἀετωμάτων 41, 42. Τιμόθεος ὁ γλύπτης, Ἀγαθῖνος, Λυσίων, Ἐκτορίδας 42.

Περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος καὶ περὶ τοῦ Θρασυμήδους 43, 107.
 Ὅτι δὲν ὑπῆρχε φρέαρ ὑπὸ τὸ ἄγαλμα 44. Μέγεθος τοῦ ἀγάλματος καὶ περι-
 γραφή 44. Ἀπεικονίσματα τοῦ ἀγάλματος 45. Καταστροφή αὐτοῦ 46.

Περὶ τοῦ θησαυροῦ 46, 223. Περὶ τοῦ Ἐργαστηρίου 46, 47.

Βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 47. Βάθρα περὶ τὸν ναόν 47. Ἐξέδραι 47, 48. Πλα-
 τεῖα καὶ λιθόστρωτοι ὁδοὶ 48.

Θόλος (θυμέλν) . . . . . σελ. 48-71

Ἱστορικὰ περὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς θόλου καὶ περὶ Πολυκλείτου τοῦ νεω-
 τέρου 49. Ἐπιγραφή ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς θυμέλης καὶ χρονολογία
 αὐτῆς 50. Ἐρμηνεῖα τῆς λέξεως σελίδες 51. Τρόπος τῆς οἰκοδομῆς καὶ διάρ-
 κεια αὐτῆς 52, 53. Περὶ τῆς γνώμης τοῦ Δαίρφελδ καὶ τοῦ Β. Keil ὡς πρὸς
 τὸν τρόπον καὶ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς 54, 55, 56. Περὶ Πολυκλείτου τοῦ
 νεωτέρου, περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν χρόνων τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου 57, 58.
 Περιγραφή τῆς θόλου 58-64. Περὶ τῶν ἐν τοῖς τοίχοις γραφῶν τοῦ Πausίου 84.
 Ὅτι ὁ Πausίας διεκόσμησε καὶ τὴν ὄροφὴν τῆς θόλου 65. Προορισμὸς τῆς θόλου
 65. Ἐρμηνεῖα τῆς λ. θυμέλν 66. Ἡ θόλος δὲν ἦτο κρήνη οὔτε ὠδεῖον 67,
 68. Ἡ θόλος ἐχρησίμευεν ὡς τόπος ἐστιάσεων καὶ μυσταγωγῶν 69-71.

Θέατρον . . . . . σελ. 71-96

Ὁ Πausanίας περὶ τοῦ θεάτρου 71. Ἱστορικὰ περὶ τοῦ θεάτρου 72, 73.
 Χωρητικότης τοῦ θεάτρου ἐν σχέσει πρὸς τὸ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ τῆς Μεγαλο-
 πόλεως 73, 74. Περιγραφή τοῦ κοίλου 75-82. Ὀρχήστρα 83-85. Σκηνὴ καὶ
 λογεῖον 85-95. Ἐὸ θεάτρον ἐχρησίμευε κατ' ἐξοχὴν πρὸς τέλεσιν μουσικῶν καὶ
 φθικῶν ἀγῶνων 95. Δραματικαὶ παραστάσεις ἐν αὐτῷ 95, 96.

Στάδιον . . . . . σελ. 97-118

Χρονολογία τοῦ σταδίου 96. Πλευραὶ τοῦ σταδίου 97. Διάκρισις τῶν ἐκ χώ-
 ματος σταδίων καὶ τῶν ἐκ λίθου 98. Ἐδῶλια κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα 98,
 99. Ἐδῶλια κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους 100, 101. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν
 ἐδῶλιων 102, 103. Ὑπόγειος δίοδος 104, 105. Ὁ χάρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ
 ἀγῶνες 105, 106. Ὑδραγωγεῖον, ἀγάλματα 106, 107. Ὁ δρόμος καὶ στηλίδια
 ἐν αὐτῷ 108. Μῆκος τοῦ σταδίου 109. Ἄφεις καὶ τέρμα 110-113. Ἡ ἄφεις
 καὶ τὸ τέρμα κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους 114, κατὰ τοὺς ρωμαϊκούς χρόνους
 115, 116. Προορισμὸς τοῦ σταδίου καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ἀγωνισθέντες 117, 118.

Ἱππόδρομος . . . . . σελ. 118-121

Ὁρόσημον τοῦ Ἱπποδρόμου 119. Ἀμαξιτὸς ἄγουσα εἰς τὸν Ἱππόδρομον
 120, 121.

Ἄβατον (ἔγκοιμητήριον) . . . . . σελ. 121-128
 Περιγραφή τοῦ οἰκοδομήματος 121-124. Ἀπόδειξις ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ Ἄβατον 124-126. Βωμὸς πρὸ τοῦ Ἄβάτου 126. Χρονολογία τοῦ Ἄβάτου 127.

Παλαῖον Ἱερὸν, Οἶκος τῶν ἱερέων . . . . . σελ. 128-131
 Παλαῖον Ἱερὸν 128, 129. Οἶκος τῶν ἱερέων 129, 130. Ἐπιγραφή ἀναφερομένη εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο 131.

Ναὸς Ἀρτέμιδος . . . . . σελ. 132-134
 Περιγραφή τοῦ οἰκοδομήματος 132. Ἀκρωτήρια (Νίκαι) 133. Χρονολογία τοῦ οἰκοδομήματος 133. Ἀπόδειξις ὅτι τοῦτο εἶνε ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ναὸς 133. 134. Εὗρεσις ἀγάλματος Ἀρτέμιδος - Ἐκάτης παρὰ τὸν ναὸν 133-134.

Ναὸς Ἀφροδίτης . . . . . σελ. 135-137
 Περιγραφή τοῦ οἰκοδομήματος καὶ σχεδιογράφημα 135. Μνεῖα αὐτοῦ ἐν εὐρεθείᾳ ἐπιγραφῆ 136.

Ἱερὸν Θέμιδος . . . . . σελ. 136

Ἐπιδότειον . . . . . σελ. 137-139
 Εὗρεσις ἐπιγραφῆς ἀναφερομένης εἰς τὸ Ἐπιδότειον 137. Τίνες οἱ ἐπιδόται θεοὶ 138. Περιγραφή τοῦ οἰκοδομήματος 139.

Ἀνάκειον . . . . . σελ. 139-140

Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ καὶ λεωφόρος ἐξ Ἐπιδαύρου 140-134
 Λεωφόρος 140. Περιγραφή τῶν Προπυλαίων 141-143.

Γυμνάσιον μετὰ Προπυλαίων, Ναὸς Ὑγείας, Ὠδεῖον 143-155
 Περιγραφή τοῦ Γυμνασίου καὶ τῶν Προπυλαίων 143-146. Οἱ τοῖχοι τοῦ Γυμνασίου ἐξ ὠμῶν πλίνθων 147. Χρονολογία τοῦ οἰκοδομήματος 148.
 Ναὸς Ὑγείας, οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ Ἀντωνίνου, καὶ σχεδιογράφημα 148-149.
 Ὠδεῖον, περιγραφή αὐτοῦ 150-154. Διατί καλεῖται Ὠδεῖον καὶ διατί ἐκτίσθη τοῦτο 152-154.

Ἑλληνικὸν Βαλανεῖον . . . . . σελ. 154-155

Στοὰ Κότυος (παλαίστρα) . . . . . σελ. 155-156

Λουτρὸν Ἀδκλιπιοῦ καὶ Βιβλιοθήκη . . . . . σελ. 157-158

Στωϊκὸν οἰκοδόμημα	σελ. 158-159
Ρωμαϊκὸν Βαλανεῖον ("Αχοαί).	σελ. 159-160
Ναὸς Ἀπόλλωνος καὶ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ Ἀντωνίνου	σελ. 161-162
Οἰκία ρωμαϊκῶν χρόνων	σελ. 162
Καταγώγιον.	σελ. 162-165
Περιγραφή τοῦ οἰκοδομήματος 163. Ἀπόδειξις ὅτι εἶνε καταγώγιον 164. Χρονολογία αὐτοῦ καὶ τρόπος κατασκευῆς 165.	
Φρεάτια, δεξαμεναὶ καὶ ὑδροαγωγεῖα	σελ. 165-166
Κρήναι	σελ. 167-168
Οἰκοδομήματα Ἀντωνίνου.	σελ. 169-170
Κτίσματα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ .	σελ. 170-172
Νεκροταφεῖον	σελ. 172-174
Γενικὴ ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ.	σελ. 174-178
'Αναθήματα καὶ ἀνδριάντες 174, 175. Ἀνάθημα τοῦ Μουμίου 175. Ἀνδριάς ἱστοριογράφου Φιλίππου καὶ προοίμιον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ 176. Ἀνδριάς κωμωδοποιῶν Διομήδους Ἀθηνοδώρου 176. Ἀνδριάντες Τίτου Στατιλίου Λαμπρίου 176. Τὸ Ἱερόν μεταβεβλημένον εἰς ἄλσος 177. Ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ 177.	
Ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου	σελ. 178-180
'Ανασκαφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ 178. Ἐπιγραφαὶ εὑρεθεῖσαι ἐν αὐτῷ 179. Ἀποκάλυψις σκηνῆς (οἰκίας) τῶν ἱερέων 180.	

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΕΝ Τῷ ΙΕΡῷ

Λατρεία Ἀσκληπιοῦ καὶ Ἀπόλλωνος.	σελ. 181-187
Παραγωγή τῆς λ. «Μαλεάτης» 181. Λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου καὶ ἐπιγραφή ἐκ Πειραιῶς 182. Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ εἰσήχθη πιθανῶς ὑστερότερον τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος 183, 184. Λατρεία Ἀσκλ. καὶ Ἀπόλλ. πρὸ τῆς Ε' ἑκατοντ., 185. Εἰσαγωγή τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλ. ἐκ τοῦ Ἱεροῦ εἰς Ἀθήνας 185. Λατρεία τοῦ Ἀσκλ. καὶ Ἀπόλλ. σὺν ἄλλοις θεοῖς 186,	

Ἐπιγραφή περὶ τῶν εἰς τοὺς θεοὺς τούτους θυσιῶν 186. Ἐπώνυμα τοῦ Ἀσκλη. καὶ τοῦ Ἀπόλλ. 186, 187. Λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπίδουρων 178.

Λατρεία ἄλλων θεῶν ἐν τῷ Ἱερῷ . . . . . σελ. 188-198

Τέκνα, υἱοί, παῖδες τοῦ Ἀσκληπιοῦ 188. Ποίημα τοῦ Ἡρώδα περὶ τῶν τέκνων τοῦ Ἀσκληπιοῦ 188. Παιὰν ἐκ Πτολεμαίδος 189.

Μαχάων 190. Ὁ Ὅμηρος περὶ τῶν Ἀσκληπιδῶν 190. Οἱ Ἀσκληπιάδαι κατὰ τὴν Ἰλίου πόρθησιν 190.

Ἵγίεια 191. Λατρεία αὐτῆς ἐν Τιτάνη 191. Εἰσαγωγή τῆς λατρείας ταύτης εἰς τὸ Ἱερόν καὶ εἰς Ἀθήνας 191.

Πανάχεια 191. Τελεσφόρος 191. Ὑμνος εἰς αὐτὸν εὑρεθεὶς ἐν Ἀττικῇ 191.

Λητώ 192. Ἀφροδίτη 192. Θέμις 192. Ἀθηνᾶ 192. Ἀθηνᾶ Πρόνοια 193. Ἐλευσίνιαί θεαί, Παντελεΐη, Περσεφόνη, Δήμητρα 193. Δέσποινα 193. Μήτηρ θεῶν, Μεγάλη μήτηρ 193. Ἥρα 193. Ζεὺς 193. Ποσειδῶν 193. Ποσειδῶν ἱατρός, πατήρ τῶν Ἀσκληπιδῶν. 193.

Ἥφαιστος, Ἐρμῆς, Βάκχος, Πάν, Ἄμμων, Ἴσις, Σάραπισ, Ἴανός, Ἥλιος, Σελήνη, Γῆ, Ἥβη, Οὐρανία, Τύχη, Μοῖραι, Ὑπνος, Διόσκουροι, Κουρῆτες, Ἀγαθὸς θεός, Ἀγάθη, Ὀμόνοια, Ἐλεος 194.

Πάντες καὶ Πᾶσαι, Πάνθειον, Ἡρακλῆς, Ἐπίδουρος, Ἡρως κλαῖκοφόρος, Ἡρώϊσσαι, Ὑρνηθώ, Μέλισσα 195.

Δαμία καὶ Αὐξησία 196. Λατρεία αὐτῶν καθ' Ἡρόδοτον 197. Ἐπιγραφαὶ περὶ αὐτῶν, Ἀζόσιοι θεοὶ 197.

Σεβαστὸς Καίσαρ 197. Δρούσιλλα 198.

Ἱερὰ ζῶα . . . . . σελ. 198-205

Ὄφεις 198. Ἀποστολὴ αὐτῶν εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα 199. Ἐμφάνισις τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπὸ μορφὴν ὄφεως 199. Συμμετοχὴ τοῦ ὄφεως εἰς τὰς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν 200. Προσφορὰ τροφῆς εἰς τοὺς δράκοντας 201.

Κύνες καὶ συμμετοχὴ αὐτῶν εἰς τὰς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν 200. Συντήρησις

κυνῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις 200. Κύνες καὶ κυνηγῆται ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖοι τοῦ Πειραιῶς 200. Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλ. ὑπὸ μορφὴν ὄφως καὶ κυνός 201. Ὅτι ὁ Ἀσκλ. ἐλατρεύετο πάντοτε ὑπὸ μορφὴν ἀνδρός 202. Πόθεν παρήχθη ὁ ἐν τῇ τέχνῃ τύπος τοῦ Ἀσκλ. ὡς ἀγενείου καὶ πωγωνοφόρου ἀνδρός 202. Περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀδωνοτειχίτου 202.

Χῆνες καὶ συμμετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς θεραπείαις τῶν ἀσθενῶν 201. Αἴξ 203. Τρυγῶν 203. Ἀλέκτωρ 203. Στρουθοὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιεῖοι τῶν Ἀθηνῶν 204. Ὁ Αἰλιανὸς περὶ τῶν ἱερέων τούτων ζώων 204, 205.

Ἀναθήματα . . . . . σελ. 205-207
 Ἀναθήματα πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν θεῶν 205. Ἀφιέρωσις εἴκοσι ἔππων ὑπὸ Ἰππολύτου 206. Οἰκοδομήματα ὡς ἀναθήματα 206. Ἀγάλματα, ἀνδριάντες, σκευὴ 206. Ἰατρά ὡς ἀναθήματα 206. Ἀναθήματα κατ' ὄναρ, κατ' εὐχὴν, χαριστήρια 207.

Θυσίαι . . . . . σελ. 207-209
 Τίνα τῷ Ἀσκληπιῷ θυόμενα ζῶα 207. Θυσία ἀλέκτορος ὑπὸ τοῦ Σωκράτους 208. Ἐπιγραφή περὶ θυσιῶν ἐν τῷ Ἱερῷ 208. Κατανάλωσις τῶν θυμάτων ἐντὸς τοῦ περιδόλου 209. Ὀλοκαύτησις 209. Ἀναίμακτοι θυσίαι 209.

Ὕμνοι καὶ παιᾶνες . . . . . σελ. 210-217
 Περὶ τοῦ παιᾶνος 210. Ποίησις παιᾶνος τῷ Ἀσκληπιῷ ὑπὸ Σοφοκλέους, ὑπὸ Ἰσοδμήμου τοῦ Τροιζηνίου, ὑπὸ Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, ὑπὸ Ἀριστείδου, ὑπὸ Ἡρώδου 211. Παιᾶν εὐρεθεὶς ἐν Ἀθήναις 211. Παιᾶν ἐκ τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν ποιηθεὶς ὑπὸ Μακεδόνης 212. Παιᾶν εὐρεθεὶς ἐν Περγᾶμω, ἕτερος ἐν Πτολεμαεῖδι τῆς Αἰγύπτου, ἕτερος ἐν Ρώμῃ 214. Παιᾶν τοῦ Ἰσύλλου 213-215. Ὅτι ᾄδοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις καθ' ἡμέραν ὕμνοι καὶ παιᾶνες 215, 216. Παιανισταὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου 216. Ἀοιδοὶ ἐν τῷ Ἱερῷ 217. Δοξολογίαι τῶν Χριστιανῶν 217.

Ἔορταὶ καὶ ἀγῶνες . . . . . σελ. 219-222
 Ἀσκληπιεῖα 218, 219. Πομπὴ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιεῖων 220, 221. Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα 221, 222. Καισάρεια 222.

Ἱερατικὸν προδωπικὸν . . . . . σελ. 225-231
 Ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 223, 224. Κατοικία τῶν ἱερέων 225. Σχέσις τῶν ἱερέων πρὸς τὰ γινόμενα λάματα 225, 226. Ἱερεὺς διὰ βίου τοῦ Ἀπόλλωνος

Μαλεάτου καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν 227. Ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος 227. Ἱερεία τῆς Δρουσίλλης 227.

Πυροφόρος 227. Νάχορος καὶ ζάχορος 228. Ναοφύλακες ἢ φρουροὶ 228. Ἱερομνήμονες 228, 229. Ἀοῖδοι 229. Μάγειρος 230. Θεράποντες 230. Ἀσκληπιασταὶ 231. Ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ προσωπικὸν ἀσχολούμενον περὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν 230 σημ. 3.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

Χρηματικοὶ πόροι τοῦ Ἱεροῦ. . . . . . σελ. 222-235

Πόροι ἐξ ἀνάθημάτων, ἐκ τοῦ δερματικῶ, ἐξ εἰσιτηρίων τοῦ θεάτρου 232. Συναγωγή χρημάτων διὰ τῶν θησαυρῶν 233. Πρόστιμα καὶ χρηματικὰ εἰσφοραὶ 233. Εἰσπράξεις ἐκ τῶν θεραπευομένων ἀσθενῶν 234. Θεραπεία τυφλοῦ ἀντὶ 60000 χρ. φρ., 235.

Ταμεῖα καὶ διαχειρίσις. . . . . . σελ. 235-238

Ταμεῖον ἱερέων καὶ ταμεῖον ἱερομνημόνων 235. Ἱερομνημονικοὶ πόροι 236. Ἐλεγχος τῆς διαχειρίσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς τῶν Ἐπιδουρίων 236. Κατάλογοι τῆς Βουλῆς 236. Δημοτικὰ τῶν Καταλόγων 239. Ἐπιτροπαὶ διαχειριστικαὶ 237. Λογοδοσία τῶν ἐπιτροπῶν 238.

Κατασκευὴ δημοσίων ἔργων. . . . . . σελ. 238-252

Νόμος ἐν Ἑλλάδι περὶ κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων 238, 239. Εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι περὶ κατασκευῆς δημοσίων ἔργων 239, 240.

Περὶ συγγραφῶν 240. Ἐκθεσις τῶν ἔργων εἰς μειοδοσίαν 241. Τμηματικὴ μειοδοσία τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ 242. Περὶ ἐπιτροπῶν καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων 243, 244. Περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος 244. Περὶ ἀμοιβῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος 245. Περὶ τῶν ἐργολάβων 245. Περὶ ἐγγυητῶν τῶν ἐργολάβων 246. Περὶ προκαταβολῶν καὶ πληρωμῶν τῶν ἐργολάβων 246, 247. Περὶ προστίμων 248. Περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἐργολάβων πρὸς τὰς ἐπιτροπὰς 249. Παραλαβὴ τῶν ἔργων 250.

Νόμος περὶ εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος 250, 251.

Κατασκευὴ ἔργων τῆς πλαστικῆς. . . . . . σελ. 252

Τεχνίται ποιήσαντες ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ 252. Ὅτι οὗτοι ἐργάζοντο κατ' ἀκολουθίαν ἰδιαίτερας συμφωνίας 252. Ἐργασίαι κατ' ἐργολαβίαν 252.

ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ

Αἱ θεραπείαι κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους . σελ. 252-277

Πίνακες τῶν ἰαμάτων ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν Κῶ καὶ ἐν Τρίκῃ 253. Ὅτι τοὺς ἐν Κῶ πίνακας τούτους ἐπωφελήθη ὁ Ἱπποκράτης 254. Ὁ Πausanias περὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ πινάκων ἢ στηλῶν 254. Ἐπιγραφαὶ ἰαμάτων ἐκ τοῦ ἐν Ρώμῃ Ἀσκληπείου 254. Εὐρεσις τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἐν τῷ Ἱερῷ 255.

Μετάφρασις τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων 256-267. Συμπεράσματα ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων 267-277. Ὅτι τὰ ἰάματα ταῦτα ἦσαν θαύματα 270. Θεραπεία δι' ἐγχοιμήσεως κατὰ τὸν Πλούτον τοῦ Ἀριστοφάνους (μετάφρασις) 270-272. Ὅτι οὐδεμία θεραπευτικὴ τέχνη ἤσκειτο ἐν τῷ Ἱερῷ 273. Θεραπείαι γινόμεναι καὶ σήμερον διὰ θαυμάτων ἐν τοῖς Χριστιανικοῖς ναοῖς 274-276. Μαγνητισμὸς καὶ ὑπνωτισμὸς 276.

Αἱ θεραπείαι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους . σελ. 277-283

Ἀσκησις ἐν τῷ Ἱερῷ ἐμπειρικῆς ἰατρικῆς τέχνης 277. Δήλωσις ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν πρὸς θεραπείαν μέσων δι' ὀνείρων 278. Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων ὑπὸ τῶν ἱερέων 278. Θεραπεία Αἰσχίνου ῥήτορος 278. Αἱ θεραπείαι κατὰ τὸν Cureulio τοῦ Πλαύτου 279.

Εὐρεσις ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς περὶ τῆς θεραπείας τοῦ Ἀπελλᾶ ἐπιγραφῆς 279. Μετάφρασις τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης 279-281. Θεραπεία Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐν τῷ Ἀσκληπείῳ τῆς Περγάμου 281-282. Θεραπείαι ἐν τῷ Ἀσκληπείῳ τῆς Ρώμης 282. Θεραπεία Ποπλίου Γρανίου ἐν Λεδὴνῃ τῆς Κρήτης 282.

Λουτρά ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις καὶ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις 283. Ὁ Γαληνὸς περὶ τούτων καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος 283.

Περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐν ὀχρέδει πρὸς τὰ Ἀσκληπεία σελ. 283-292

Γινώμαι περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἰατρικῆς πρὸς τὰ Ἀσκληπεία 283, 284. Συμβολὴ τῶν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος 285-287. Οὐδεμία ἰατρικὴ τέχνη ἤσκειτο ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους 285. Ἱπποκράτης καὶ τὸ Ἀσκληπείον τῆς Κῶ 285, 286. Ἀσκληπιάδαι 286. Τὰ Ἀσκληπεία ἦσαν θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οὐχὶ νοσοκομεῖα, καὶ οἱ ἱερεῖς οὐχὶ ἰατροὶ 286. Ὅτι ἡ ἰατρικὴ ἦτο οὐχὶ θρησκευτικὴ ἀλλὰ λαϊκὴ τέχνη 287.

Ἀσκησις ἰατρικῆς τέχνης ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους 287. Φάρμακα καὶ ἄλλα θεραπευτικὰ μέσα 287, 288.

Ἰαματικά ἰδιότητες τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις ὑδάτων 289. Χημικὴ ἀνά-

λυσες τῶν ὑδάτων τοῦ Ἱεροῦ 290. Ἐπίσημοι ἀσθενεῖς θεραπευθέντες ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις 290.

Κατάπτωδις τῶν Ἀσκληπιείων 290. Ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος περὶ τῶν ναῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ 290. Πρόκλος ὁ νεοπλατωνικὸς θεραπεύων τὴν Ἀσκληπιόγενειαν 291. Θεραπεία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ 291. Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιεῖον 291. Ἐπιφάνεια τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Πρόκλου 291. Κατάπαυσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ 292. Χριστιανισμὸς 292.

Ἀναλυτικὸς Πίναξ τῶν περιεχομένων	σελ. 293-302
Πίνακες	σελ. 303
Σχεδιογραφήματα	σελ. 303

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ἐν σελ.	1	Ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ (πρβ. σ.177).
»	»	71 Θέατρον.
»	»	104 Στάδιον (πίναξ διπλοῦς).
»	»	105 Ὀδεῖον (πίναξ διπλοῦς).
»	»	179 Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Μαλεάτου.
»	»	213 Ἐπιγραφὴ ποιημάτων τοῦ Ἰσύλλου.
»	»	256 Ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων (πίν. διπλοῦς).
»	»	279 Ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀπελλᾶ.
»	»	304 Τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ Ἱεροῦ.

ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Σελ.	101	Ἐδώλια τοῦ Σταδίου.
»	104	Ἐπόγειος δίοδος ἐν τῷ Σταδίῳ.
»	106	Ἐδραγωγεῖον ἐν τῷ Σταδίῳ.
»	107	Βάθρον μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ Θρασυμίδου.
»	112	Τὸ τέγμα τοῦ δρόμου τοῦ Σταδίου.
»	135	Ναὸς Ἀφροδίτης.
»	147	Τοῖχος τοῦ Γυμνασίου.
»	149	Προπύλαια αὐτοῦ μεταβληθέντα εἰς ναόν.
